

ПАЁМИ ДОНИШГОҲИ ОМУЌГОРӢ

Нашрияи Донишгоҳи давлатии омӯзгории
Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ

ВЕСТНИК ПЕДАГОГИЧЕСКОГО
УНИВЕРСИТЕТА

*Издание Таджикского государственного педагогического университета
имени Садриддина Айнӣ*

HERALD OF THE PEDAGOGICAL UNIVERSITY

*Publication of the Tajik State Pedagogical University
named after Sadriiddin Ayni*

2 (103)

Маҷалла соли 1978 таъсис ёфтааст

Маҷалла ба феҳрасти маҷаллаву наирияхои илмии пешбари тақризишаванда, ки натиҷаи асосии рисолаҳо барои дарёфти унвони илмии номзад ва докторони илм дар онҳо бояд интишор гардад, шомил шудааст

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 01 майи соли 2023 таҳти № 291/МҶ-97 ба қайд гирифта шудааст

Маҷалла шомили пойгоҳи иттилоотии «Намояи иқтибоси илмии Русия» (НИИР) шудааст, ки дар сомонаи Китобхонаи миллии маҷозӣ ҷойгир аст

ISSN 2219-5408

Суроға: 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ, 121

Тел.: (+992 37) 224-36-91

Факс: (+992 37) 224-13-83

Почтаи электронӣ: vestnik.tgpu@gmail.com

Сомонаи маҷалла: www.vestnik.tgpu.tj

Сармуҳаррир: *Ибодуллозода Аҳлиддин Ибодулло* – доктори илмҳои таърих, профессор, ректори ДДОТ ба номи С. Айни

Муовини сармуҳаррир: *Сангинзод Дониёр Шомаҳмад* – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, муовини ректор оид ба корҳои илмии ДДОТ ба номи С. Айни

Котиби масъул: *Муборакиён С.М.*

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ:

Бозорзода Нуриддин Шодипур - доктори илмҳои филологӣ

Ғаффоров Абдушукӯр Одинашоевич - доктори илмҳои филологӣ

Каримов Шухрат Бозорович - доктори илмҳои филологӣ

Қосимӣ Саъдӣ Абдулқодир - номзоди илмҳои филологӣ

Қосимов Олимҷон Ҳабибович - доктори илмҳои филологӣ

Мухторӣ Қутбиддин - доктори илмҳои филологӣ

Саидмуроди Хоҷазод - доктори илмҳои филологӣ

Саломӣён Муҳаммаддодовуд Қайюм - доктори илмҳои филологӣ

Солехов Шамсиддин Аслиддинович - доктори илмҳои филологӣ

Худойдодов Аъзам Овлододович - доктори илмҳои филологӣ

Ҷаматов Самиддин Салоҳиддинович - доктори илмҳои филологӣ

Элбоев Вафо Ҷурақулович - доктори илмҳои филологӣ

Абдурашитов Фозил Маматович - доктори илмҳои таърих

Ёқубов Юсуфшо - доктори илмҳои таърих

Қаҳҳори Расулиён - доктори илмҳои таърих

Қурбонзода Хоналӣ - доктори илмҳои таърих

Пирумшоев Ҳайдаршо - доктори илмҳои таърих

Сайнаков Сайнак Парпишоевич - номзоди илмҳои таърих

Ҳақназаров Абдуназар - доктори илмҳои таърих

Ҳусайнов Аҳмадҷон Қурбонович - доктори илмҳои таърих

Журнал основан в 1978 году

Журнал включен в Перечень ведущих рецензируемых научных журналов и изданий, в которых должны быть опубликованы основные научные результаты диссертаций на соискание ученой степени доктора и кандидата наук

Журнал зарегистрирован Министерством культуры Республики Таджикистан 01 мая 2023 года за №291/ЖР-97

Журнал включен в «Российский индекс научного цитирования» (РИНЦ), размещенный на платформе Национальной электронной библиотеки

ISSN 2219-5408

Адрес: 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 121

Тел. : (+992 37) 224-36-91

Факс: (+992 37) 224-13-83

Электронная почта: vestnik.tgpu@gmail.com

Сайт журнала: www.vestnik.tgpu.tj

Главный редактор: *Ибодуллозода Ахлиддин Ибодулло* - доктор исторических наук, профессор, ректор ТГПУ им. С. Айни

Зам. главного редактора: *Сангинзод Дониёр Шомахмад* - доктор юридических наук, профессор, проректор по научной работе ТГПУ им. С. Айни

Ответственный редактор: *Муборакиён С.М.*

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Бозорзода Нуриддин Шодипур – доктор филологических наук

Гаффоров Абдушукур Одинашоевич - доктор филологических наук

Каримов Шухрат Бозорович - доктор филологических наук

Косими Саъди Абдулкодир - кандидат филологических наук

Касимов Олимджон Хабибович - доктор филологических наук

Мухтори Кутбиддин - доктор филологических наук

Саидмуроди Ходжазод - доктор филологических наук

Саломийён Мухаммаддовуд Каюм - доктор филологических наук

Салихов Шамсиддин Аслиддинович - доктор филологических наук

Худойдодов Аъзам Овлододович - доктор филологических наук

Джаматов Самиддин Салохиддинович - доктор филологических наук

Элбоев Вафо Джуракулович - доктор филологических наук

Абдурашитов Фозил Маматович - доктор исторических наук

Якубов Юсуфшо - доктор исторических наук

Каххори Расулиён - доктор исторических наук

Курбонзода Хонали - доктор исторических наук

Пирумшоев Хайдаршо - доктор исторических наук

Сайнаков Сайнак Парпишоевич – кандидат исторических наук

Хакназаров Абдуназар - доктор исторических наук

Хусайнов Ахмаджон Курбонович - доктор исторических наук

The journal was founded in 1978

The Journal is included in the List of the leading peer reviewed scientific journals and publications, which should publish the main scientific results of dissertations for Doctor of science and Candidate of science degrees.

The magazine is registered by the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan from May 01, 2023 under No.291/JR-97

The Journal is included in the database of «Russian Science Citation Index» (RISC), placed on the platform of the National Digital Library

ISSN 2219-5408

Address: 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 121

Phone: (+992 37) 224-36-91

Fax: (+992 37) 224-13-83

E-mail: vestnik.tgpu@gmail.com

Journal website: www.vestnik.tgpu.tj

Editor-in-chief: Ibodullozoda Ahliddin Ibodullo - Doctor of Historical Sciences, professor, rector of the TSPU named after S. Ayni

Deputy Editor-in-chief: Sanginzod Doniyor Shomahmad - Doctor of Law Sciences, professor, scientific affairs of TSPU named after S. Ayni

Executive Editor: Muborakiyon S.M.

THE EDITORIAL BOARD:

Bozorzoda Nuriddin Shodipur – Doctor of Philological Sciences

Gafforov Abdushukur Odinashoevich - Doctor of Philological Sciences

Karimov Shuhrat Bozorovich - Doctor of Philological Sciences

Qosimi Sadi Abdulqodir - Candidate of Philological Sciences

Qosimov Olimjon Habibovich - Doctor of Philological Sciences

Mukhtori Qutbiddin - Doctor of Philological Sciences

Saidmurodi Khojazod - Doctor of Philological Sciences

Salomiyon Muhammaddovud Qayum - Doctor of Philological Sciences

Solehov Shamsiddin Asliddinovich - Doctor of Philological Sciences

Khudoydodov Azam Ovlododovich - Doctor of Philological Sciences

Jamatov Samiddin Salohiddinovich - Doctor of Philological Sciences

Elboev Vafo Juraqulovich - Doctor of Philological Sciences

Abdurashidov Fozil Mamatovich - Doctor of Historical Sciences

Yakubov Yusufsho - Doctor of Philological Sciences

Qahhori Rasuliyon - Doctor of Philological Sciences

Qurbonzoda Khonali - Doctor of Philological Sciences

Pirumshoev Haydarsho - Doctor of Historical Sciences

Saynakov Saynak Parpishoevich – Candidate of Historical Sciences

Haqnazarov Abdunazar - Doctor of Historical Sciences

Husaynov Ahmadjon Qurbonovich - Doctor of Historical Sciences

МУНДАРИЧА / СОДЕРЖАНИЕ

ЗАБОНШИНОСИ / ЯЗЫКОЗНАНИЕ

Хочазод С.

Марҳилаҳои таърихӣ густариши забони тоҷикӣ дар асари
«Забони миллат-ҳастии миллат» 7

Азимова М. Н., Салимова Т. А.

Синтаксические и семантические особенности прилагательных в английском и
таджикском языках 12

Баротзода Ф. К.

Аффиксальный способ образования прозвищ и кличек в разноструктурных языках 17

Гадоев Ф. А.

Нақши дараҷаи модалият ва вожаи «please» дар муҳити муколамаи боэҳтиром
дар забони англисӣ 25

Насимов Н.

Мундариҷа ва сохтори забони матнҳои фолклори Сари Хосор 33

Ҳамроев Қ. М.

Нақши истилоҳоти иқтибосии маориф дар таркиби луғавии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ 40

Дӯстмуродов Р. Ш., Қонмардов З. А., Бодамаев М. У.

Таснифоти феълҳои баёнқунандаи муносибати эҳсос ва ҳолат дар забонҳои
англисӣ ва тоҷикӣ 47

Элназаров Б. Д.

Изучение категории отрицания в разноструктурных языках (на материале русского и
таджикского языков) 52

Бойматова Д. М.

Мушкилоти тарҷумаи воҳидҳои фразеологӣ 56

Қувватова М. А.

Калимасозӣ ва воситаҳои сарфии ташаккули топонимҳои шаҳри Норақ ва атрофи он 61

Мақсудов У. О., Маҳкамова З. М.

Баъзе вижагиҳои тарҷумаи сифат дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ 67

Нуров М. С., Эмомов И. Б.

Таърихи инкишофи фонема ва аллофонҳо дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ 71

Табаров Х. Н.

Назаре ба калимасозии забони адабии тоҷик дар нимаи дувуми асри XIX ва ибтидои
асри XX (дар асоси маводи осори Ҳоҷӣ Хусайни Хатлонӣ) 78

Холиқзода А.

Категория залога в современном английском языке 85

Холматова Х. А.

Рочез ба муқоисаи ибораҳои рехтаи концепти “боигарӣ-қашшоқӣ” дар забонҳои
тоҷикӣ ва англисӣ 90

Қурақулов Б. Р.

Воҳидҳои фразеологӣ ва феълҳои ёрирасон дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ 97

Самадов Р. С.

Хусусиятҳои сохтори замони гузаштаи дур ва дури давомдори феълӣ дар забонҳои
тоҷикӣ ва яғнобӣ 105

АДАБИЁТШИНОСИ / ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

Солеҳов Ш. А., Қумъаев Қ. Қ.

Тасвирҳои парадоксӣ дар ашъори Озарахш 110

Раҷабов Ҳ., Мубирхони М.

Давраи аввали ҳаёт ва фаъолияти адабии Ҳариванш Рай Баччан
(аз солҳои 1907 то 1955) 115

Исрофилниё Ш., Раҳимӣ М. Р.	
Тасвири симои модар дар шеъри Фарзонаи Хучандӣ	122
Набиев А., Муҳаммадохирова Ҳ. И.	
Ҳунари таърихнигории Сорбон дар эҷоди қиссаҳо	132
Шарифова М. Б.	
Ҳассони Ачам ва Ҳассони Ҳинд	140
Хокиров Р. Г.	
Заволи подшоҳии Гуштосп ва давраи Каёнӣ дар “Шохнома”	148
Шоев А. А., Муборакиён С. М.	
Баъзе вижагиҳои бадеии баёни Мавлоно дар “Маснавии маънавӣ”	157
Баҳодуров А. М.	
Сабки тарҷумонии Сотим Улуғзода	164
Муҳиддинов Т. Ш.	
Давраи навин дар таҳкими робитаҳои адабии Шарку Фарб	171
Бахтиёрзода М.	
Ветви одного дерева (русско-таджикские литературные связи в XX веке)	176
Гуломҷононов З. М.	
Теоретические и практические проблемы таджикско-американских литературных связей: функции сравнительного литературоведения	181
Наврузов А. Х.	
Основные виды переводческих трансформаций в переводе романа «Тихий Дон» Михаила Шолохова на таджикский язык	189
Рахимов А. А., Каландаров Ш.	
Предпосылки и причины появления негосударственного сегмента радиовещания в Таджикистане	194
Комилова Х. М.	
Медийное сопровождение социальной активности таджикских женщин в исторической ретроспективе	200

ИЛМҲОИ ТАЪРИХ / ИСТОРИЧЕСКИЕ НАУКИ

Искандаров Қ., Қодиров Д. С.	
Нақши марказҳои шарқшиносии Шуравӣ дар рушди афғонистоншиносии тоҷик	206
Айнуллозода Н. А.	
Политика транспортного сектора Таджикистана и его развитие в годы независимости	213
Шарифзода Ф.	
Баррасии масоили китобу китобдорӣ дар суҳанронҳои Пешвои миллат	217
Шерматов М., Зокиров Р.	
Муҳити зисти шаҳраҳои таърихии Тоҷикистони Шимолӣ дар асрҳои XVI-XX	223
Надҷмуддинов Т. А.	
Нурекская ГЭС – основа создания агропромышленного сектора экономики Южного Таджикистана	230
Махмадаминов М. К.	
Идеи Мохандаса Карамчанда Ганди о создании независимого демократического государства Индии	236
Амридинзода З. А., Муродов С. М.	
Масоили концептуалӣ ва методологии ҷойгоҳи зан дар афкори ҷамъиятию сиёсӣ ва фарҳангии халқи тоҷик	241

ТДУ 491.550

МАРҲИЛАҲОИ ТАЪРИХИИ ГУСТАРИШИ ЗАБОНИ ТОЧИКӢ ДАР АСАРИ «ЗАБОНИ МИЛЛАТ-ҲАСТИИ МИЛЛАТ»

Хочазод С.

*Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

Замони истиқлол барои рушди дубораи забони тоҷикӣ замина муҳайё кард, бо ибтиқори аҳли зиё кӯшишҳои эҳёи суннатҳои фаромӯшшуда роҳандозӣ гардида, забони тоҷикӣ мақоми давлатӣ касб намуд. Забони адабии замони истиқлол дар паноҳи давлат қарор гирифт. Дар ин давра падидаи нав, яъне раванди дубораи эҳёи наҳзати забон, ба ҳам наздик шудани забонҳои тоҷикӣ, форсӣ ва дарӣ, табудули истилоҳоту вожагони нав ба мушоҳида мерасад. Зеро диалектикаи рушди ҷомеа бар пояи навгониву тозаҷӯӣ, баҳрагирӣ ва таъсирпазирӣ устувор буда, истилоҳсозиву офаридани вожагони ифодакунандаи дастовардҳои нави пешрафтаи ҷомеа забонро тавонманд ва доираи истеъмоли онро васеъ мекунад. Ба назар меояд, ки дар замони ҷаҳонишавӣ ва равандҳои пурпечутоби он ин забонҳо дар ҳамбастагӣ дарахти тавонмандеро ба вучуд меоранд, ки решаҳои он аз умқи адабиёти классикӣ ғизо гирифта, ба ҳама гуна ҳаводиси олами муосир тобовар хоҳад буд ва ин андешаи раҳнамунсоз дар меҳвари асари Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Забони миллат-ҳастии миллат» қарор дорад.

Марҳилаҳои таърихӣ рушди забони тоҷикӣ дар китоби дуҷуми ин шоҳасар бар мабноси сарчашмаҳои таърихиву бойгонӣ мутобиқи хронология даврабандӣ шуда, боби якум «Забони тоҷикӣ ва санҷиши замон» ном дорад. Он аз фасли «Ҳучуми муғул ва оқибатҳои он дар сарнавишти тоҷикон» ва «Ҷоҳиҳои Утрон», ки баҳонаи ҳамлаи Чингизидон ба давлати Хоразмшӯхидон шудааст, ибтидо мегирад. Дар натиҷаи ҳамлаи қавму қабилаҳои ваҳшию хунхори муғул ҳазорҳо олимону донишмандон кушта, мактабу мадрасаҳо валангор ва марказҳои фарҳангӣ ба хок яксон шуданд. Дар остонаи ин ҳучум забони тоҷикӣ аз раванқ монд, аҳли адаб дарбадар, марказҳои фарҳангӣ пароканда гашт, доираи истифодаи забони муғулӣ ва хати уйғурӣ густариш ёфт. Осори таърихӣ «Таърихи Ҷаҳонкушӣ», «Ҷомеъ-ут-тавориҳ», «Таърихи гузида», «Таърихи вассоф» барои абадӣ намудани қорномаҳои хонҳои муғул офарида шуданд, ки дар китоб роҷеъ ба муҳтавои таърихномаҳои мазкур маълумот фароҳам шудааст. Аз намунаи насри онҳо бармеояд, ки забони ин осор ба ҳадде душвору печида буда, ки амирони турку муғул низ аз ин навиштаҳо чизе намефаҳмиданд, дар баёни матлаб истилоҳоти арабии дур аз зехни мардум роиҷ шуд. Алорағми ин, адибоне ба майдон омаданд, ки бар хилофи сабки душвору печидаву дур аз зехни ҷомеа, бо сабки содаю раванқ таълиф намудаанд. Дар ин фасл оид ба ҳаёту фаъолияти ҷунин адибон, файласуфон ва мутафаккирон, амсоли Саъдии Шерозӣ, Насируддини Тӯсӣ, Ҷалолиддини Балхӣ Румӣ, Камоли Хучандӣ, Ҳофизи Шерозӣ пажӯҳи доманадоре сурат гирифтааст. Зимни баррасии вижагии осори Мавлоно Ҷалолиддини Балхӣ таъкид мешавад, ки «забони баёни ашъори Мавлоно забони мардумист ва дар ғазали Мавлоно қорбасту таъбиру ибораҳои халқӣ фаровон ба мушоҳида мерасад» [5, с. 45]. Аз ҷумла, таъбирҳои «паси гардан хоридан» ба маънии таъбиру баҳонаҷӯӣ қардан, «аз сар гирифтани» дубора оғоз намудан, «лаб бастан» хомӯш мондан, «лаб лесидан» баҳраманд шудан аз чизе, «саломии гарм» саломии самимӣ, «об шудан» ҳайрон шудан, «сухани нарм» сухани дилписанду дилпазир ва ғайра, ки дар забони мардуми тоҷик сари ҳар қадам ба гуш мерасанд. Зимни арзёбии таълифот ва забони Мавлоно ҷунин натиҷа бароварда шудааст, ки «забони ифодаву баёни таълифот ва сурудаҳои Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ беҳтарин намунаи забони тоҷикӣ дар ҳамаи давру замонҳост, ки ба шукӯҳи пайдору шухрати деринаи ин забон азамати тоза ва эътибори мондагӯр зам кардааст. Омӯзиши забони асарҳои Мавлавӣ барои аз нав зинда кардани унсурҳо ва таркибҳои гуногуни калимасозӣ дар мавриди истифодаи умум қарор додани истилоҳот ва таъбирҳои

ноби тоҷикӣ аҳаммияти вижа дорад» [5, с. 47]. Чунин хулосаи мантиқӣ аз соҳибзабонон, алалхусус муҳаққиқон тақозо дорад, ки роҷеъ ба пажӯҳиши ҷанбаҳои гуногуни эҷодии Мавлавӣ таҳқиқоти илмиро вусъати тоза бахшем.

Фасли «Авзои сиёсӣ ва таърихӣ дар давраи Темуриён» дар бораи писари беки қабилаи муғулии барлос Амир Темур, ки бо номҳои Темури Ланг ё Темури Курагонӣ машҳур аст, вазъи забону адаб дар ин аҳд маълумоти густурдаеро дар худ ғунҷонидааст. Ҳамзамон нақши ин сулола бобати густариши забони тоҷикӣ ба таври мусбат тазакур мегардад. Чаро ки забони тоҷикӣ дар тамоми давраи ҳукмронии Темуриён забони расмӣ ва дарбории онҳо буда, тамоми коргузорӣ, дафтардорӣ, муросилот, идора ба ин забон сурат мегирифт. «Ҳатто муҳри шахсии Амир Темур ба забони тоҷикӣ буда, дар он суханони «Ростӣ, растӣ» ҳаққокӣ шуда буд. Чанде аз номаҳои худи Темур имрӯз дар осорхонаҳои ҷаҳон маҳфуз мондааст, ки аксаран ба забони тоҷикӣ ва қисман ба забони арабӣ иншо шудаанд. Масалан, аз панҷ номаи Темур ба Султон Боязиди Усмоӣ чор номаи он ба тоҷикӣ навишта шуда, ҷавоби онҳо ҳам ба ин забон аст» [4, с. 278]. Дар китоб намунаҳои номаҳои Темур оварда шуда ин ақида талқин мегардад, ки таваҷҷуҳу алоқамандии Темуриён ба забони адабии мо боис гардид, ки дар ин давра наҳзате дар шеърӯ адаби тоҷикӣ ба вучуд ояд.

Доманаи мавзӯи фавқуззикр дар боби дуҷуми китоб «Забони тоҷикӣ дар нимҷазираи Ҳиндустон» идома пайдо карда, нуфузи забони тоҷикӣ дар Ҳинд ба ду давраи бузург – раванди густариши забони тоҷикӣ то барқарор шудани сулолаи Темуриёни Ҳинд ва нашъунамои ин забон дар давраи ҳукмронии ин сулола тақсимбандӣ шудааст. Нақши ҳавзаи адабии Ҳинд ва намоёндагони он Амир Хусрави Дехлавӣ, Ҳасани Дехлавӣ, Зиёуддини Нахшабӣ, Минҳочӣ Сироч, Айни Моҳрӯ, Мирсайид Алии Ҳамадонӣ дар рушди забони тоҷикӣ муассир ғушрас гардидааст. Дар ин давра дар натиҷаи густариши робитаҳои адабӣ бештар калимаву истилоҳоти маишӣ ва иҷтимоӣ аз забони Ҳиндӣ, монанди ҷол, ҷӯғӣ, бибӣ (хонум), роча, рафиқ (дӯст, рафиқ), ҷӯр (мутобиқ) ва ғ. ба забони тоҷикӣ дохил мешаванд. Зимни натиҷагирӣ, аҳди Акбар (1556-1605) давраи тиллоии адабии тоҷик арзёбӣ мегардад. Дар фасли «Сабки Ҳиндӣ ва вижагиҳои забони он» махсусияти сабки Ҳиндӣ дар мисоли осори Урфии Шерозӣ, Файзии Даканӣ, Толиби Омулӣ, Калими Кошонӣ, Фонии Кашмирӣ, Нозими Ҳиротӣ, Ғании Кашмирӣ, Шавкати Бухороӣ ва Мирзо Абдулқодири Бедил ба риштаи пажӯҳиш қашида, хусусиятҳои ин сабк, ки ба маънӣ, мафҳум, таркиби луғавию услубӣ баён сахт таъсир мерасонанд, мавриди таҷреҳ қарор мегиранд. Аз мутолиаи ин боби китоб дар зеҳни хонанда андешае падида меояд, ки воқеан Темуриён забони тоҷикиро ба сифати забони расмӣ аз сарзамини Хуросон ва Осиёи Миёна ба Ҳиндустон оварда, ба он парвози оламгир доданд, аз ин рӯ, забону услубӣ баёни ҳавзаи адабии Ҳинд нисбат ба Эрон ба Осиёи Миёна наздиктар аст. «Аз рӯйи хусусияти овой форсии роиҷ дар Ҳиндустони он замон бештар ба забони тоҷикӣ наздик аст, то ба забони форсии роиҷ дар Эрон» [1, с. 55]. Ҳатто дар осори Бедил суханҳои гуфтугӯии тоҷикиро бештар метавон дарёфт, амсоли ҳай қардан (рондани асп ва дигар ҳайвонот), сар додан (озод қардан), киро намекунад (арзиш надорад), дина (дирӯз), сабзак (сиёҳҷатоб), ғалтак (ғеланда), тунбак (сози мусиқӣ), ҷақ-ҷаку вақ-вақ (беҳудагӯӣ) ва ғ.

Фарҳангшиносӣ дар ин давра равиши тоза қасб қард ва тибқи маълумоти «Луғатнома»-и Деҳхудо шумораи онҳо ба 250 китоб мерасад. Фарҳангҳо аз лиҳози таърихи таълиф ба се давра - давраи пеш аз ҳукумати Темуриёни Ҳинд, давраи Темуриёни Ҳинд ва давраи нав (асрҳои XIX- XX) дастабандӣ шудаанд. Дар китоб оид ба мазмун ва бахшҳои фарҳангҳои машҳури «Тухфат-ус-саноат», «Фарҳанги Ҷаҳонгирӣ», «Шарафномаи Мунарифӣ», «Фарҳанги Рашидӣ», «Ҷароғи ҳидоят» маводи зиёд ғирдоварӣ ва ҳатто аз рӯйи фароғии воҳидҳои луғавӣ баъзе аз онҳо муқоиса мешаванд. Амсоли «Бурҳони қотей» беназир маҳсуб меёбад. Мутобиқ ба аҳбори суханшинос Алиасғари Ҳикмат он 20211 калимаро фаро ғирифтааст. Агар аз назари муқоиса баҳогуздорӣ кунем, вай аз «Луғати Фурс» қариб даҳ баробар, аз «Фарҳанги Ҷаҳонгирӣ» се баробар зиёд аст» [5, с. 147]. Мувофиқи назари Муҳаммадхусайни Табретӣ низ «аз рӯзи таълиф то имрӯз аҳамият ва шухрати «Бурҳони қотей» ягон зарра нақоста, балки рӯз то рӯз бештар мақбул ва писанди хосу ом мегардад [2, с. 3]. Дар баробари ин, сохти фарҳангҳо, усули возеҳ нишон додани вожаҳо, тарзи ҷобачогуздорӣ ва баромади калимаҳо дар луғатҳо мавриди таҳқиқ қарор мегирад. Роҷеъ ба таърихнома ва тазқираҳо низ маълумоти фаровоне оварда шудааст, ки аксари онҳо дорои навгонии илмӣ ҳастанд. Инро ҳам яке аз вижагиҳои китоби мазкур метавон шинохт.

Дар бобҳои «Мақоми иҷтимоии забони тоҷикӣ дар асри XVI», «Забони тоҷикӣ дар асрҳои XVI- XVIII», «Забони тоҷикӣ дар асри XIX» вазъи сиёсӣ, забону адаб, хусусиятҳои забон, сабку услуби калимаву истилоҳсозӣ, моҳияти хоси вожагонӣ ва дастурии ҳар яке аз ин давраҳо бо овардани истинод ба даҳҳо маъхазҳои илмӣ асоснок мегарданд. Чунончӣ, дар забони адабии нимаи дуюми асри XIX, яъне дар забони осори маорифпарварон дар натиҷаи ба забони халқӣ наздик шудан, рушду такомули қонуниятҳои дохилӣ, ғаноманд гаштани захираҳои луғавӣ ва густариши сохти калимасозиву шаклсозии он мушоҳида мешавад, - омадааст дар китоб.

Махсусияти боби VI «Вазъияти забони форсӣ ва дарӣ дар Эрон Афғонистон» дар он падида меояд, ки оид ба муҳити сиёсӣ забони адабии давраи Қочория, алаҳқусус давраҳои ҳукмронии Каримхони Занд, бародарзодаи ӯ Лутфалихон, саркардаи Қочор-Оқомуҳаммадхон ва бародарзодааш Фатҳалихон, Насриддиншоҳ ва писараш Музаффариддиншоҳу Муҳаммадалӣ, ки чун силсилаи Қочория аз соли 1796 то 1925 дар Эрон ҳукумат кардаанд ва то сари қудрат омадани намояндаи хонадони «Паҳлавӣ» Ризоҳон маълумоти фарвонеро метавон дарёфт. Ин барои хонандагони тоҷик хеле муҳим аст, зеро аз асри XVI ба ин тарафро метавон марҳилаи ҷудой ва раҳнаи сиёсӣ забони адабӣ байни Осиёи Миёна, Хуросон ва Эрон маънидод кард. Муаррифии адибоне чун Фуруғии Бастомӣ, Қоонии Шерозӣ, Фарруҳии Яздӣ, Мирзо Тақихон мутахаллис ба Баҳор, Эраҷ Мирзо, Абулқосими Қазвинӣ, Оқизии Кобули, Ҷамолиддини Афғонӣ, Маҳмуди Тарзӣ, Абдулҳақи Бетоб ва ғ. аз он лиҳоз мубрам аст, ки бори аввал аксари ҳаводорони каломи бадеӣ тоҷик ва тоҷикзабонии Осиёи Марказӣ бо рӯзгору осори адибони зикршуда аз наздик ошно мегарданд, ҷақидаҳои хомаи онҳоро мутолиа карда, оид ба ҳусну қубҳи осори онҳо изҳори назар менамоянд ва ба андешаи мо, маводи ин бобро метавон ба сифати маводи ёрирасони таълимӣ истифода бурд. Аз таҳлили ин давр бармеояд, ки маҳз дар ҳамин давра забони тоҷикӣ хусусияти байналмилалӣ худро аз даст дод ва бино ба ҳулосаи муаллиф «дар ибтидои асри XX забони модарии мо аз сафарҳои дури байналмилалӣ баргашта, оҳиста-оҳиста дар паҳноӣ се кишвари бо ҳам ҳамсоия Тоҷикистону Афғонистону Эрон, дар меҳани азалии худ маҳдуд мешавад ва рушду густариши минбаъдаи он ба ин се кишвари ҳамзабону ҳамфарҳанг бо ҳам мепечад» [5, с. 364].

Дар забони тоҷикии ибтидоӣ қарни XX тағйироти ҷиддӣ луғавӣ ва дигаргуниҳои дастурӣ ба вучуд омад, ки онҳо дар боби охири китоб бо номи «Забони тоҷикӣ дар ибтидоӣ қарни XX» пешниҳод гардидаанд. Инкори халқи тоҷик аз ҷониби пантуркистон бо далелу арқом нишон дода шуда, аз рӯйи сарчашмаҳои муътамад зикр мешавад, ки дар муомилот ва корғузори давлатӣ истифодаи забони тоҷикӣ қонунан манъ карда шуд ва «қасе, ки дар идорае ба тоҷикӣ гап занад, аз ӯ ҷарима меситонданд» [3, с. 72-73]. Инчунин роҳандозии ислоҳоти соҳаи маориф, ба вучуд омадани мактабҳои усули нав, рӯйи қор омадани ҷараёни ҷадидия, омилҳои гаравидани шахсиятҳои бисёр маъруфи ин давр ба он, аз ҷониби баъзе тоҷикон қабул гардидани ғояҳои ин ҷараён ба шакли пантуркизм дар меҳвари маводи ин боб қарор доранд. Ин нукта ба таври равшан ғушзад мешавад, ки намояндагони зиёди ҷараёни ҷадидия дар ибтидоӣ солҳои 20-и асри XX хатоҳои худро хуб дарк карданд ва бо ташвиқи равшанфикрони ҳақиқии миллати тоҷик аз ин ҷараёни дарвоқеъ, барои таъриху тамаддуни тоҷик нангин худро дур гирифтанд. Масалан, бо ташвиқи устод С.Айнӣ А.Муҳиддинов ва Т.Зехнӣ бо ҷараёни зарарноки пантуркизм падруд гуфта, аз нав ба хидмати миллати тоҷик баргаштанд. Абдуррауфи Фитрат низ дар охир ҷараёни пантуркизмро тарк гуфт ва дар ташкили маорифу фарҳанги халқи тоҷик хидматҳои намоёнро анҷом дод. Аммо таъсири баду ноғувори ин ҷараён доғе дар таърихи миллатсозии тоҷик боқӣ гузошт, ки маҳрум гардидан аз шахрҳои таърихӣ ва ғаҳвораи тамаддуни миллати тоҷикро дар пай дошт. Ин сабақҳои ҳалокатбор бояд сармашқи ҳамарӯзаи қори ҳар як тоҷики меҳандӯсту ватанхоҳ қарор дошта бошанд.

Арзёбии чунин воқеаҳо моро ба натиҷае меоранд, ки ҳадафҳои мафкуравии шоҳи пантуркистии ҷараёни ҷадидия ва раванди воқеаҳои солҳои аввали истиқлол шабоҳатҳои ҳамгун доранд; агар гурӯҳе аз ҷадидон ғояҳои худро бо пайравӣ аз туркгаройӣ тарғиб мекарданд, чунин қорро дар солҳои аввали истиқлол гурӯҳе тоҷикон ва нухбагону рӯшанфикрон дар либоси панисломизм ва ё исломгаройӣ анҷом доданд, ки барои миллату давлат воқеан «фочиаи миллӣ» ба шумор меравад. Дар таҳмили ақидаи бегонаву анҷом додани амалҳои зиддимиллӣ ва зиддидавлатӣ ҷурми ин тоифа аз пантуркистон кам нест.

Агар маслаки зиддимиллии пантуркистон мавчи аввали фирориёни фархангу тамаддуни тоҷикро аз шаҳрҳои таърихӣ ба роҳ монда бошад, гурӯҳбозиву ҷудоандозии дастандаркорони воқеаҳои сиёсии солҳои 1992-1997, зуҳури маҳалгарой - ғаризаи инсонии ибтидоӣ ва бозмондаи ҷомеаи қавмӣ дар сиёсат боиси тарки Ватан кардани мавчи дигари ҳамватанони мо гардид, ки хушбахтона, бо иқдоми Сарвари давлат ва дастгирии кишри бедорфикри ҷомеа ба фарҷоми нек анҷомид. Зикри рӯшани ин нукта моро хушдор медиҳад, ки дар раванди мучаддади эҳёи давлату миллатсозӣ аз таъсири зарарноки фарҳанги бегона ва бегонапарастӣ ҳазар намуда, аз воридшавии ҷавонон ба ҳизбу ҳаракатҳои зиддимиллӣ ва ифротӣ ҷилавгирӣ кунем. Дар ҳифзи манфиатҳои миллӣ бояд тамоми кишрҳои ҷомеаи Тоҷикистон ангуштхоро мушти тавоно сохта, ба ҷудоихоҳон, бетарафон, бешарафон, сангандозон, хизматгорони хочагон ва зархаридони хориҷиён зарбаи обдору ҳалокатовар зананд. Таҳқиқи илмӣ падидаҳои ин давра имкон хоҳад дод, ки паҳлуҳои мусбату манфии ҷараёни ҷадидия муайян ва дар дарки сабақҳои ноговори он андешаи нав пешниҳод гардад.

Дар хотимаи боби мазкур пайдоиши матбуот ҷиҳати ошноии мардум бо пешрафтҳои ҷаҳон, покизагӣ ва содасозии забон падидаи мусбат арзёбӣ гардида, ин тадбир имкон додааст, ки тавассути матбуот ба таркиби луғавии забон калима ва истилоҳоти нави иҷтимоиву сиёсӣ аз қабилӣ телефон телеграф, почта, рӯзнома, роҳи оҳан, корхона, ношир, муҳаррир, ширкат, саҳм, аптека, маданият, парламон, фирқа, инқилоб ва ғ. ворид гарданд. «Торафт ба забони мардум наздик шудани забони адабии тоҷикии ибтидоӣ асри XX на танҳо дар рушду такомули таркиби луғавии он, ҳамчунин ба андозаи хеле кам дар инкишофи сохтори дастурӣ низ мушоҳида мешавад. Бисёр дигаргуниҳои сарфие, ки дар забони адабии ин айём мушоҳида мешаванд, ҳатто дар забони тоҷикии маорифпарварони асри XIX дида нашудааст» [5, с. 389]. Яъне таҳаввулоти азими ибтидоӣ асри XX боиси он шуд, ки забони адабии тоҷикии ин давр сифатан тағйир пазирад ва аз забони классикӣ ба таври равшан фарқ кунад. Дар натиҷа забони адабии ҳозираи тоҷик ба вучуд омад ва дар замони шӯравӣ аз асолати худ то ҳадде дур шуд, ки барои як тоҷик дарки маъноӣ абёти гузаштагон номафҳум ва бо ин забон озодона баён намудани фикр мушкил гардид. Ҳамин тарик, забоне ки чандин қарн дар хити Осиё бори забони байналмилалиро бар дӯш дошт, дар доираи марзҳои Тоҷикистон маҳдуд шуд.

Илова бар ин, ба андешаи мо, дар даврони шӯравӣ бар асоси сохти дастурии забони русӣ таҳия гардидани дастури забони тоҷикӣ ва сарозер гардидани сели вожагон, таъбирҳо ва истилоҳҳои русиву интернационалӣ ва байналмилалӣ забони тоҷикӣ аз асолат ва решаҳои таърихӣ худ дур монд, байни он ва форсиву дарӣ раҳна эҷод гардид. Дар натиҷа, забоншиносон солҳо инчониб оид ба қоидаҳои имлои забони тоҷикӣ ба фикри ягона омада наметавонанд, соҳибзабонон андешаи худро дар қолаби сарфу наҳви имрӯзаи забон озодона иброз карда наметавонанд, омӯзиш ва дарки қоидаҳои забони тоҷикӣ ҳатто аз фанҳои дақиқ мушкилтар гардидааст. Ин дар назди мутахассисон ва олимони соҳа масъулияти бозбинӣ ва такмили сохти дастурии забони тоҷикӣ ва бар мабнои асолати табиати забони тоҷикӣ бунёд намудани он, инчунин роҳҳои дигари бурунафт аз мушкилоти зикршударо ба миён мегузорад. Ба назари мо, маводи пурарзиши асари «Забони миллат-ҳастии миллат» барои анҷоми ин корҳо манбаи бозғолид хоҳад буд.

Адабиёт

1. Зограф Г. А. *Иранские и арабские в урду // Вопросы лексикологии и словообразования. Сб.: Хинди и Урду. - М, 1960.*
2. *Муҳаммадхусайни Табретӣ. Бурҳони қотъ. Таҳияи матн бо пешгуфтор, мулҳақот, тавзеҳот ва феҳристи А. Нуров. - Душанбе, 1993. - 416 с.*
3. *Шакурӣ М. Фитнаи инқилоб дар Бухоро. - Душанбе: Шӯҷоён, 2010. - 158 с.*
4. *Эдуард Браун. Аз Саъдӣ то Ҷомӣ. Тарҷума ва ҳавошии Асғари Ҳикмат. Чопи дувум. - Техрон, 1339/1961.*
5. *Эмомалӣ Раҳмон. Забони миллат-ҳастии миллат. Китоби 1. Ба сӯйи пояндагӣ. Нашири 2. - Душанбе: Таъминотчӣ, 2018. - 516 с.*

МАРҲИЛАҲОИ ТАЪРИХИИ ГУСТАРИШИ ЗАБОНИ ТОҶИКӢ ДАР АСАРИ «ЗАБОНИ МИЛЛАТ-ҲАСТИИ МИЛЛАТ»

Марҳилаҳои таърихӣ рушди забони тоҷикӣ дар китоби дуҷуми асари Президенти Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон «Забони миллат-ҳастии миллат» бар мабнои сарчашмаҳои таърихиву бойгонӣ мутобиқи хронология даврандӣ шудааст. Муаллифи мақола ҳар як боби китоби мазкурро ба риштаи пажӯҳиш кашида, вазъи сиёсӣ, забону адаб, хусусиятҳои забон, сабқу услуби калимаву истилоҳсозӣ, моҳияти ҳоси вожагонӣ ва дастурии ҳар яке аз ин даврҳо бо овардани истинод ба дахҳо маъхазҳои илмӣ асоснок менамояд. Дар мақола таъкид мешавад, ки дар забони тоҷикии ибтидоӣ қарни XX тағйироти ҷиддии луғавӣ ва дигаргуниҳои дастурӣ ба вучуд

омад, ки онҳо дар боби охири китоб бо номи «Забони тоҷикӣ дар ибтидои қарни XX» пешниҳод гардидаанд. Бабиҷа пайдоиши матбуот ҷиҳати ошноии мардум бо пешрафтҳои ҷаҳон, покизагӣ ва содасозии забон падидаи мусбат арзёбӣ гардида, ин тадбир имкон додааст, ки тавассути матбуот ба таркиби луғавии забон калима ва истилоҳоти нави иҷтимоиву сиёсӣ ворид гарданд. Бино ба натиҷаи таҳқиқи муаллифи мақола маводи пураарзиши асари «Забони миллат-ҳастии миллат» барои илман асоснок намудани хусусиятҳои даврони гузариши забони тоҷикӣ мусоидат хоҳад кард.

Калидвожаҳо: забони тоҷикӣ, даврони рушд, сохти дастурӣ (грамматикӣ), тағйирот, маъхазҳои илмӣ, рушд, хусусият, калимаҳо, ибораҳо, раванди инкишоф, фарҳангшиносӣ.

ИСТОРИЧЕСКИЕ ЭТАПЫ РАЗВИТИЯ ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА В ПРОИЗВЕДЕНИЕ «ЯЗЫК НАЦИИ – БЫТИЕ НАЦИИ»

Исторические этапы развития таджикского языка периодизированы хронологически во второй книге Президента Таджикистана Эмомали Рахмона «Язык нации - бытие нации» на основе историко-архивных источников. Автор исследует каждую главу книги и обосновывает политическую обстановку, язык и литературу, языковые особенности, способы образования слов и терминов, конкретное значение слов и грамматики каждого из этих периодов, цитируя десятки научных источников. В статье отмечается, что таджикский язык в начале XX века претерпел значительные лексические изменения и грамматические изменения, которые представлены в последней главе книги под названием «Таджикский язык в начале XX века». В частности, появление прессы считалось положительным явлением в плане ознакомления публики с мировым прогрессом, чистоты и упрощения языка, в результате чего вошли в лексический состав лексики новые общественно-политические слова и термины. По результатам исследования автора ценный материал работы «Язык нации - бытие нации» поможет научно обосновать особенности периода развития таджикского языка.

Ключевые слова: таджикский язык, этапы развития, грамматический строй, изменения, научные источники, развитие, словосочетания, процесс развития, культура.

HISTORICAL STAGES OF THE DEVELOPMENT OF TAJIK LANGUAGE IN THE WORK “THE LANGUAGE OF THE NATION – THE BEING OF THE NATION”

The historical stages of the development of the Tajik language are periodized chronologically in the second book of the President of Tajikistan Emomali Rahmon “The Language of the Nation – the being of the Nation” on the basis of historical and archival sources. The author explores each chapter of the book and substantiates the political situation, language and literature, linguistic features, ways of forming words and terms, specific meaning of words and grammar of each of these periods, citing dozens of scientific sources. The article notes that the Tajik language at the beginning of the 20th century underwent significant lexical and grammatical changes, which are presented in the last chapter of the book entitled “Tajik language at the beginning of the 20th century”. In particular, the appearance of the press was considered a positive phenomenon in terms of familiarizing the public with world progress, purity and simplification of the language, as a result of which new social and political words and terms entered the lexical composition of Tajik language. According to the results of the author’s research, the valuable material of the work “The Language of the Nation – the being of the Nation” will help to scientifically substantiate the features of the period of development of Tajik language.

Keywords: Tajik language, stages of development, grammatical structure, changes, scientific sources, development, phrases, development process, culture.

Дар бораи муаллиф

Саидмуроди Хочазод

Доктори илмҳои филологӣ, профессор
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикстон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
Тел.: (+992) 93 855 52 99
E-mail: saidmurod70@mail.ru

About the author

Saidmurodi Khojazod

Doctor of philological Sciences, Professor
Tajik State Pedagogical University
named after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
Ph.: (+992) 93 855 52 99
E-mail: saidmurod70@mail.ru

Об авторе

Саидмуроди Ходжазод

Доктор филологических наук, профессор
Таджикский государственный педагогический
университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 121
Тел.: (+992) 93 855 52 99
E-mail: saidmurod70@mail.ru

СИНТАКСИЧЕСКИЕ И СЕМАНТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ В АНГЛИЙСКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ

Азимова М. Н., Салимова Т. А.

*Худжандский государственный университет
имени академика Б. Гафурова*

*Педагогический колледж Худжандского государственного
университета имени академика Б. Гафурова*

Имя прилагательное является знаменательной частью речи, обозначающей признаки, свойства и качества лиц, предметов и явлений окружающего мира, например, цветочные, пространственные, временные свойства предметов и явлений, физические, моральные, духовные качества лиц и т.д. Обозначая признаки лиц, предметов и явлений, прилагательные семантически связаны с существительными, образуя с ними атрибутивные и предикативные словосочетания [6, с. 349]:

1. *It was not long after this that there occurred the first of the mysterious events that got rid us at last of the captain, though not, as you will see, of his affairs* [15, с. 13].

2. *It was a bitter cold winter, with long, hard frosts and heavy gales* [15, с. 13].

В-первом случае прилагательное выполняет функцию составного именного сказуемого. А во-втором случае прилагательное выполняет функцию определения.

В таджикском языке в функциональном плане в системе прилагательных наблюдается различительная особенность. Прилагательное выполняет три функции в предложении:

1. *Дар қисми берунии ин ҳавлӣ як хонаи калони рӯ ба боло (ба шимол) бино ёфта буд* [11, с. 3].

2. *Шарифҷон – маҳдум одами баландқомат, сафедрӯй, мешчаим, хурмоириш буд* [11, с. 5].

3. *Донишҷӯён ҳама сола ваъда медиҳанд, ки нағзтар ва самараноктар таҳсил мекунанд* [11, с. 7].

В-первом примере прилагательное выполняет функцию определения «хонаи калон». Во-втором примере прилагательное выполняет функцию составного именного сказуемого «одами баландқомат буд». В третьем предложении прилагательное выполняет функцию обстоятельства образа действия.

По значению и грамматическим характеристикам в английском и таджикском языках выделяют два вида прилагательных: качественные и относительные прилагательные.

А) качественные прилагательные (the Qualitative Adjectives), обозначающие такие признаки предмета, которые могут быть выражены сравнительными показателями степени проявления признака или его интенсивности [6, с. 176]:

1. **Размер:** big, large, great, huge, enormous, small, little, tiny, long.

At the foot of a pretty big pine and involved in a green creeper, which had even partly lived some of the smaller bones, a human skeleton lay, with a few shreds of clothing, on the ground [15, 241].

2. **Вес:** heavy, light, lightweight

Then there followed a great to-do through all our old inn, heavy feet pounding to and fro, furniture thrown over, doors kicked in, until the very rocks re-echoed and the men came out again, one after another, on the road and declared that we were nowhere to be found [15, с. 5].

3. **Цвет:** white, black, grey

This time, as the distance was short, I did not mount, but ran with Dogger's stir up-leather to the lodge gates and up the long, leafless, moonlit avenue to where the white line of the hall buildings looked on either hand on great old gardens [13, с. 45].

His eyebrows were very black, and moved readily, and this gave him a look of some temper, not bad, you would say, but quick and high.

4. **Протяженность/длительность:** long, short;

'Well, now, and the short and long of it, captain?' asked the doctor. 'Tell us what you want.' [13, 74].

5. **Качества:** new, old

Even at that exciting moment it carried me back to the old Admiral Ben bow in a second, and I seemed to hear the voice of the captain piping in the chorus [14, с. 74].

*About noon I stopped at the captain's door with some cooling drinks and medicines. He was lying very much as we had let him, only a little higher, and he seemed both **weak** and excited [14, с. 21].*

Качественное прилагательное (далее КП) «weak» характеризует самочувствие человека. КП «weak» может употребиться и в других значениях.

К типичным словообразующим суффиксам качественных прилагательных в английском языке относятся суффиксы – **ful, - less, - able**:

*Obviously the only way to make people realize that an action is **sinful** is to punish them if they commit it [12, с. 20].*

*'It's almost a **hopeless** task for the missionaries here. I can never be sufficiently **thankful** to God that we are at least spared that.'* [14, с. 14].

*They say that vice is **inevitable** and consequently the best thing is to localize and control it [13, с. 24].*

*The **admirable** fellow literally slaved in my interest, and so, I may say, did everyone in Bristol, as soon as they got wind of the port we sailed for—treasure, I mean [14, с. 45].*

КП «**sinful**» образованно от существительного «sin» и словообразовательной морфемы – **ful**, которое определяет в данном примере действие и выполняет функцию составного именного сказуемого. Хотя, словообразовательная морфема – **ful** имеет положительное значение, словообразование посредством корня «sin» + морфемы **ful** имеет негативный оттенок.

Посредством словообразовательной морфемы - **less** образуется прилагательное слово с негативным значением. Так, КП “**hopeless**” означает “безнадежный”.

Словообразующими суффиксами качественных прилагательных в таджикском языке являются суффиксы – **ӣ, - гӣ**:

*Сабаб ҳамин буд, ки мардуми Бухоро дар ҳақи маҳдумон латиғҳои **ғалатӣ** бофтаанд ва шеърҳо гуфтаанд [15, с. 5].*

*Бинобар ин либоси **олуфтагӣ** ва қиморбозиро нӯшидам, ки дар рӯзи қиёмат дар қатори ҳаминҳо сар бардорам ва агар бо инҳо ба дӯзах мерафта бошам ҳам, аз уламо дур будан барои ман ҷаннати маънаві аст [13, с. 11].*

В анализируемых примерах качественные прилагательные образованы от существительных “**ғалат**” и “**олуфта**”, а также словообразовательных морфем – “**ӣ**” и – “**гӣ**”.

В) относительные прилагательные (the Relative Adjectives), обозначающие признаки предмета, которые присущи ему постоянно и не имеют форм выражения сравнительных показателей:

*Would not my absence itself be an evidence to them of my alarm, and therefore of my **fatal** knowledge? [14, с. 110].*

Относительные прилагательные не столь многочисленны, как качественные, типичными словообразующими суффиксами относительных прилагательных являются такие, как – **en, - ly, - al, - ic, -y** и др.:

1. *I told him the squire was the most **liberal** of men [12, с. 115].*

2. *I had heard the word, and I knew it stood for a horrible kind of punishment common enough among the buccaneers, in which the offender is put ashore with a little powder and shot and left behind on some **desolate and distant** island [14, с. 113].*

3. *The most remarkable thing about her was her voice, high, **metallic**, and without inflexion; it fell on the ear with a hard monotony irritating to the nerves like the pitiless clamour of the **pneumatic** drill [13, с. 14].*

Основными словообразующими суффиксами относительных прилагательных в таджикском языке являются такие, как – **она, - нок, - дон, - вар** и др.

Относительные прилагательные могут обозначать следующие признаки:

• качества материалов, например, **wooden** – **чӯбин** (деревянный), **golden** - **тиллоӣ** (золотой), **metallic** - **металлӣ** (металлический):

1. *'Two guineas!' roared Merry, shaking it at Silver. 'at's your seven hundred thousand pounds, is it? You're the man for bargains, ain't you? [13, с. 22]. You're him that never bungled nothing, you **wooden-headed** lubber!'*

Ошёнаи якуми ин мадраса сангин – хишти **пухтагӣ** буда, ошёнаи дуюмаи **чӯбин** буд [11, 45].

2. *Your doctor himself said one glass wouldn't hurt me. I'll give you a **golden** guinea for a noggin, Jim* [13, с. 22].

3. *Албатта, онҳо аз ман дуздида наметавонанд, балки дар харидуфурӯи аз харидор ва фурӯшгор медузданд, ки онҳо одамони содаи **сахроӣ** мебошанд* [11, с. 91].

4. *The beam of my torch picks out clusters of brightness, **metallic** paper, ribbons, sparkling puffs of Cellophane* [15, с. 154].

Относительное прилагательное “**wooden**” образовано от существительного “wood” + словообразовательной морфемы en” и в данном примере относительное прилагательное приобретает переносное значение. Выражение «*wooden-headed lubber*» обозначает ментальные и умственные способности человека.

Во-втором случае относительное прилагательное образовано от существительного “gold” + словообразовательной морфемы en”. В анализируемом примере актуализируется первостепенное значение относительного прилагательного «**golden**» - «**золотой**».

Прилагательное «**metallic**» образовано от существительного metal + словообразовательной морфемы + lic и в данном примере “*metallic paper*” означает металлическая бумага (специальная бумага, которая используется с целью упаковки кухонной принадлежности).

В анализируемых примерах таджикского языка использованы такие относительные прилагательные, как «чӯбин» и «сахроӣ». Относительное прилагательное «чӯбин» образовано от существительного «чӯб» + словообразовательной морфемы «- ин». В анализируемом примере актуализируется денотативное значение лексемы «чӯбин». Относительное прилагательное образовано от существительного «сахро» + словообразовательной морфемы «-ӣ», которое приобретает переносное значение.

• признаки организации жизнедеятельности, например **agrarian** - **аграрӣ**, **global** - **ҷаҳонӣ**, **international** - **байнихалқӣ** и т.д.;

Environmental pollution is a global problem.

We met our friend at the international airport.

• темпоральные (временные) признаки, например, харрӯза **daily**, харсола (солона) **yearly** и т.д.

*Bingley, from this time, was of course a **daily** visitor at Longbourn; coming frequently before breakfast, and always remaining till after supper* [13, с. 25].

В данном примере функционирует относительное прилагательное «**daily**», которое определяет существительное «*visitor*».

• признаки, относящиеся к области науки, например, **chemical** – химикӣ, химиявӣ, **historical** - таърихӣ, **mechanical** - механикӣ и т.д.

1. *Her singing was cold and **mechanical*** [13, с. 78].

2. *The **mechanical** watch needs rewinding every day* [14, с. 89].

В исследуемых примерах использовано относительное прилагательное «**mechanical**», которое образовано от слова «**mechanic**» и словообразовательной морфемы «-al». В этих двух примерах относительное прилагательное «**mechanical**» имеет разные лексические оттенки. В первом примере относительное прилагательное «**mechanical**» выражает переносное значение, а во втором выражает денотативную т.е. первостепенное значение.

• признаки, образованные от имен собственных, например, **Martian** марсианский, **Victorian** викторианский, **Shakespearean** шекспировский и т.д.

1. *Dickens painted a grim picture of **Victorian** life* [14, с. 78].

2. *He was behaving like a character in a **Victorian** melodrama* [13, с. 56].

3. *I heard a ‘Come in, come in,’ which reminded me that Mr. St Clair had played **Shakespearean** parts in probably the most refined amateur dramatic company in London* [14, с. 596].

Как в английском и таджикском языках, относительные прилагательные не имеют степеней сравнения, не сочетаются с наречиями very «хеле» too «ниҳоят» и не имеют антонимов.

*Farther I could not move her, for the bridge was **too low** to let me do more than crawl below it* [15, с. 36].

*...as if to hear the better, had taken of his powdered wig and sat there looking **very strange** indeed with his own close-cropped black poll* [14, с. 45].

Зоҳиран, қувваи масткунандагии ин об хеле баланд буд, ки дар вақти нӯшонӯш баъзан дар байни ҳарифон ҷанҷолу занозанӣ барпо мешуд [14, с. 51].

Основной особенностью качественных прилагательных английского языка является выражение ими грамматической категории степеней сравнения посредством образования форм сравнительной и превосходной степени, что не свойственно относительным прилагательным.

Подводя итоги следует отметить, что прилагательные имеют ряд изоморфных и алломорфных особенностей в анализируемых языках. Как в английском, так и таджикском языках выделяют качественные и относительные прилагательные. В английском языке прилагательные выполняют два синтаксических функции (определение, составная часть именного сказуемого), в то время как в таджикском языке прилагательные выполняют три синтаксических функции (определение, составная часть именного сказуемого, обстоятельство образа действия). Изоморфной особенностью прилагательных в анализируемых языках заключается в том, что число словообразовательных морфем для образования качественных прилагательных не многочисленны. Как в английском, так и в таджикском языках имеются несколько морфем для образования качественных прилагательных.

Литература

1. Атоева М.М. Лексика, обозначающая цвет, в таджикском и русском языках: автореф. дис. ... канд. филол. наук. - Душанбе, 1988. - 18 с.
2. Богуславский В. М. Словарь оценок внешности человека. - М.: Космополис, 1994. - 366 с.
3. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. - Душанбе: Дониш, 1985. - 350 с.
4. Джан Хун. Лексико-тематическое представление внешнего облика человека в русском языке: функционально-семантический аспект (на фоне русского языка): автореф. дисс. ... канд. филол. наук. СПб., 2007. - 25 с.
5. Исмаилова Х.Э. Словообразование качественных прилагательных в современных русском и таджикском языках. - Душанбе: Ирфон, 2012. - 118 с.
6. Камянова Т. Г. Грамматика английского языка: теория и практика. Часть I. Теоретическая грамматика. - М.: Эксмо, 2017. - 768 с.
7. Климова Ю. Имя прилагательное как репрезентант концепта «качество» в русской языковой картине мира: автореф. дисс. ... канд. филол. наук. - Воронеж, 2008. - 19 с.
8. Королева А. И. Имя прилагательное в русском и таджикском языках (сопоставительная характеристика): автореф. дисс. ... канд. филол. наук. - Душанбе, 1966. - 249 с.
9. Маҷидов Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик. - Душанбе, 2007. - 241 с.
10. Шоев Э. Суффиксальное словообразование относительных имен прилагательных в современном тадж. лит. яз. (на примере суффикса -и, -ги, -ви). - Душанбе, 1984. - 202 с.

Источники иллюстративного материала

11. Айни С. Ёддоштҳо. Назириёти Давлатии Тоҷикистон. Қисми I. - Сталинобод. - 1954 - 190 с.
12. Harris J. Chocolate. e-book. - 151 p.
13. Maugham S. Collected Short Stories. v.I. - Penguin Books, 1976. - 441 p.
14. Maugham S. Collected Short Stories. v.II. - Penguin Books, 1976. - 424 p.
15. Stevenson. R.L. Treasure Island. Third Edition/R.L. Stevenson. - М.: Foreign languages publishing house. 1963. - 318 p.

ХУСУСИЯТҲОИ СЕМАНТИКӢ ВА СИНТАКСИСИИ СИФАТ ДАР ЗАБОНҲОИ АНГЛИСӢ ВА ТОҶИКӢ

Дар мақола хусусиятҳои маъноӣ ва калимасозии сифатҳо, инчунин вазифаҳои синтаксисии онҳо таҳлил карда шудааст. Муайян карда мешавад, ки дар системаи синтаксисии сифат хусусиятҳои изоморфӣ-алломорфӣ мушоҳида карда мешаванд. Дар ҷумла сифат ҷӣ ба забони англисӣ ва ҷӣ дар тоҷикӣ нақши муайянкунанда ва қисми хабари номро иҷро мекунад. Хусусияти алломорфӣ дар системаи хусусиятҳои синтаксисӣ дар он аст, ки дар забони тоҷикӣ сифати феълӣ ҳамчун ҳоли тарзи амал амал мекунад. Инчунин муайян карда шудааст, ки дар забонҳои таҳлилшуда морфемаҳои калимасозе, ки сифатҳои аслий ташкил мекунад, камшуморанд. Таснифи мавзӯии сифатҳои аслий ва нисбӣ қисман мувофиқат мекунад. Хусусияти фарқкунандаи сифат дар он аст, ки сифатҳои нисбӣ, ки аз номҳои хос сохта шудаанд, танҳо дар забони англисӣ вучуд доранд. Дар забонҳои муқоисасаванда сифатҳои аслий дорои категорияи дараҷаи аломат мебошанд.

Калидвожаҳо: сифат, сифати аслий, сифати нисбӣ, виважҳои семантикӣ, вазифаҳои синтаксисӣ, виважҳои калимасозӣ.

СИНТАКСИЧЕСКИЕ И СЕМАНТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ В АНГЛИЙСКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ

В статье анализируются семантические и словообразовательные особенности прилагательных, а также их синтаксические функции. Выявлено, что в системе синтаксических особенностей прилагательных наблюдаются изоморфно-алломорфные особенности. В предложении прилагательное, как в английском так и в таджикском языках, выполняет роль определения и составную часть именного сказуемого. Алломорфная особенность в системе синтаксических особенностей заключается в том, что в таджикском языке прилагательное выполняет функции обстоятельства образа действия. Также, определено, что в анализируемых языках словообразовательные морфемы, которые образуют качественные прилагательные, немногочисленны. Тематическая классификация качественных и относительных прилагательных частично совпадает. Различительная особенность заключается в том, что относительные прилагательные, которые образованы от имен собственных, существуют только в английском языке. Качественным прилагательным свойственна категория степени сравнения в сопоставляемых языках.

Ключевые слова: прилагательное, качественное прилагательное, относительное прилагательное, семантические особенности, синтаксические функции, словообразовательные особенности.

SYNTACTICAL AND SEMANTIC FEATURES OF ADJECTIVES IN ENGLISH AND TAJIK LANGUAGES

The article analyzes the semantic and derivational features of adjectives, as well as their syntactic functions. The isomorphic-allomorphic features are observed in the system of syntactic features of adjectives. In a sentence, an adjective, both in English and in Tajik, plays the role of an attribute and an integral part of a nominal predicate. The allomorphic feature in the system of syntactic features lies in the fact that in the Tajik language the adjective functions as adverbial modifier of manner. Also, it is determined that in the analyzed languages word-building morphemes that form qualitative adjectives are few. The thematic classification of qualitative and relative adjectives partially coincides. A distinctive feature is that relative adjectives, which are formed from proper names, exist only in English. Qualitative adjectives are characterized by the category of the degree of comparison in the compared languages.

Keywords: adjective, qualitative adjective, relative adjective, semantic features, syntactic functions, derivational features.

Дар бораи муаллифон

Азимова Матлюба Нуритдиновна
Профессори кафедраи фонетика ва лексикологияи забони англисӣ
Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б. Гафуров
735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хучанд,
к. Мавлонбеков, 1
Тел.: (+992) 926 46 80 55
E-mail: sabik_0091@mail.ru

Салимова Тахмина Алишеровна
Муаллими кафедраи забони англисӣ
Коллеҷи омӯзгории Донишгоҳи давлатии
Хучанд ба номи академик Б. Гафуров
734000, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хучанд,
к. Репина, 60
Тел.: (+992) 927 81 09 90
E-mail: takhmina.s90@mail.ru

Об авторах

Азимова Матлюба Нуритдиновна
Профессор кафедры фонетики и лексикологии
английского языка
Худжандский государственный университет
имени академика Б. Гафурова
735700, Республика Таджикистан, г. Худжанд,
ул. Мавлонбеков, 1
Тел.: (+992) 926 46 80 55
E-mail: sabik_0091@mail.ru

Салимова Тахмина Алишеровна
Преподаватель кафедры английского языка
Педагогический колледж Худжандского
государственного университета имени
Б. Гафурова
734000, Республика Таджикистан, г. Худжанд,
ул. Репина, 60
Тел.: (+992) 927 81 09 90
E-mail: takhmina.s90@mail.ru

About the authors

Azimova Matlyuba Nuritdinovna
Professor of the Department of Phonetics and
Lexicology of English Language
Khujand State University named after academician
B. Ghafurov
735700, Republic of Tajikistan, Khujand,
Mavlonbekov st., 1
Ph.: (+992) 926 46 80 55
E-mail: sabik_0091@mail.ru

Salimova Takhmina Alisherovna
Teacher of English Department
Pedagogical College of Khujand State University
named after academician B. Ghafurov
734000, Republic of Tajikistan, Khujand,
Repina st., 60
Ph.: (+992) 927 81 09 90
E-mail: takhmina.s90@mail.ru

АФФИКСАЛЬНЫЙ СПОСОБ ОБРАЗОВАНИЯ ПРОЗВИЩ И КЛИЧЕК В РАЗНОСТРУКТУРНЫХ ЯЗЫКАХ

Баротзода Ф. К.

*Таджикский государственный педагогический
университет имени Садриддина Айни*

Изучение различных источников помогает лучше познать языковые нормы, в том числе в фонетике, лексике, словообразовании, семасиологии, особенно в морфологии и синтаксисе, и тем самым определить языковые особенности различных языковых единиц, в том числе антропонимов с охватом прозвищ и кличек. Следует отметить, что прозвища и клички как важная и неотъемлемая часть антропонимов и в целом лексики языка отражают значимые понятия, относящиеся к языковой картине мира. Люди, придумывая прозвища, создают упрощённые обозначения некоего информационного массива, которые часто облегчают процесс общения на работе и дома, с друзьями, родственниками и незнакомыми людьми. Например, описывая кого-то, говорят: просто «сгусток энергии» или «без царя в голове», – и сразу становится ясно, что имеется в виду. К сожалению, прозвища могут привести также к негативным отношениям в обществе и непониманию, становясь барьером в общении и порождая предрассудки среди них.

Причина появления прозвищ заключается в том, что, когда замечают в человеке какой-либо характерный отличительный признак, ему придумывают прозвище, таким образом, люди разбиваются на группы – почти так же, как классифицируют животных, архитектурные сооружения и виды искусства – это хороший и удобный способ запоминания их особых, отличительных черт и лучший способ хранения в памяти. Пополнение словарного состава языка и таким образом обогащение его лексики в разные исторические времена осуществлялось с помощью различных словообразовательных способов, создающих по определенным моделям новые слова. Изучение способов образования слов в таджикском языке и их роли в развитии языка является одной из насущных, значимых и актуальных проблем современного языкознания. Общеизвестно, что значительную часть лексического фонда современного таджикского языка составляют образованные аффиксальными способами слова, которые постепенно могут войти в речевой обиход как новые слова, обозначающие различные понятия из области культуры, религии, науки, техники и различных секторов общественной жизни. В данном разделе рассматриваются аффиксальные способы и средства образования слов в таджикском, русском и английском языках, проводится комплексное исследование одного из распространенных как в индоевропеистике, так и в иранистике способов пополнения словарного состава современных языков.

Как известно, словообразовательный процесс во многих языках, в том числе в современном таджикском языке, происходит путем использования различных грамматических единиц. В целях определения словообразовательных процессов применяются различные языковые модели и комбинации, способствующие выражению новых понятий, процессов и передаче сообщений. Материал современного таджикского языка и особенно лексика таджикских прозвищ и кличек подтверждает тот факт, что путем использования минимального количества элементов таджикский язык в состоянии передать большое количество неповторимых значений и новых понятий. Современный таджикский язык входит в большую индоевропейскую семью через определенные промежуточные этапы и тесно связан с английским и русским языками, с которыми помимо генетического родства также имеет некоторые и другие общие черты, связанные сходными типологическими полюсами развития.

Словообразование – это образование новых слов при помощи приставок, суффиксов, сложения основ и других способов [9, с. 45]. Есть несколько способов словообразования, наиболее важное практическое значение имеет образование слов с помощью суффиксов и приставок, а в таджикском языке, в отличие от английского и русского языков, суффиксальный способ словообразования более продуктивен нежели префиксальный способ.

По мнению П.М. Карашук, «большинство суффиксов являются категориальными, они используются для образования какой-либо части речи от другой части речи. Оновная задача

словообразования состоит в исследовании формальных, семантических и других особенностей образования новых лексических единиц, которые появляются в процессе развития языка. В языкознании существуют определенные словообразовательные схемы и модели для производства новых слов, исторически сложившиеся в любом языке. Для того чтобы отнести слово к той или иной схеме или модели, требуется специальный словообразовательный разбор компонентов с целью доказательства производности слова. Главная проблема словообразования – проблема производности или, иными словами, деривация. Производное слово, или деривационное отношение слова, обладает двумя основными признаками:

- а) производность по форме;
- б) мотивированность по содержанию» [3, с. 52].

Простые непроединительные слова, то есть простые корневые слова, являются базой для образования новых слов. Рассмотрим их в прозвищах и кличках:

– английском языке:

Fuming – бадқаҳр (очень злой, рассерженный); *Hangry* – гушнапурзӯр (злой и раздраженный из-за чувства голода); *Yellow* – тарсончак (трусливый, боязливый); *Wimp* – сустирода (бесхарактерный человек, «тряпка»); *Jerk* – девона (ничтожество, сопляк, придурок).

При анализе собранного материала в таджикском языке наиболее продуктивными при образовании прозвищ и кличек являются следующие суффиксы:

1) суффиксы, которые образуют прозвища и клички – существительные + существительные – N+N: Наим *Саркор*, Акмали *Нонбой*, Иброҳими *Гулдаст*, Холи *Сутано*, Шарифи *Сангдевор*, Абдуалӣ *Муйлаб*, Машарифи *Бодно*;

2) суффиксы, которые образуют прилагательные от прилагательных + существительные: Абдугаффори *Ҳуш+бурӯт*, Начиби *Ҳуш+бурӯт*, Сайвалии *Ҳуш+бурӯт*, Аскарари *Тар+ҳавло*, Машарифи *Оқ+тӯппӣ*, Муталиб *Бой+бача*, Фарҳоди *Пир+буз*.

Присоединение суффиксиальных словообразований в таджикском языке можно образовать следующим образом:

- а) непосредственно к корневой морфеме:

Курбон Максим+ка, *Хайридини Бе+гурда*, *Акрами Бе+цигар*, *Баҳроми Бе+қош*, *Муроди Бе+дил*, *Лутфуллои Тоқидор+ак*, *Абдурахмони Пуф+ак*, *Кӯзи Ёр+ак*, *Махсуддини Алов+ак*, *Бобочони Ғавс+ак* и др;

- б) образовывать определенные последовательности двух или более слов и суффиксов:

Раҳмонқули Бист+тин+а, *Шери Мех+ча+гар*, *Искандари Дувоздаҳ+байт+а*, *Абдусаттори Як+даст+а*, *Ҳайдарӣ Панҷ+сум+а* и др.

Необходимо отметить, что в таджикском языке характер присоединения суффиксов может быть различным. Суффиксы, присоединяясь к основе слов, так же как и в английском и русском языках, образуют другие понятия, например: *Шери Мехчагар*, (от существительного *Мех* + суф. существительных - *ча* и -*гар* прозвище выражает профессию человека; *Раҷаби Ҷодугар* (от существительного *Ҷоду* + суф. существительных – *гар* также в значении занятие или профессии);

в) присоединение к основе, не употребляющейся самостоятельно в современном состоянии языка: *Туйҷӣ Пастак* – нельзя употреблять без суффикса –*ак*, так как данный суффикс в таджикском языке имеет уменьшительное значение, *Равшани Буқурӣ* – в этом прозвище, если упустить суффикс –*ӣ*, слово теряет значение, так как в таджикском языке не существует слово «букур», *Шодмони Магазинҷӣ*, *Ҷаббори тракторҷӣ*.

Для анализа способов словообразования при помощи суффиксов, т.е. суффиксальной системы сопоставляемых языков, существуют специальные модели образования лексических единиц. Данные модели образуются от одних и тех же частей речи или от разных и определяют, какие части речи участвуют в словообразовательной модели и какая из них является производящей, а какая – производной.

В таджикском языке классифицировать суффиксы существительных и прилагательных можно по тому, какие значения они дают образованным существительным или прилагательным. Выделяются следующие их типы:

- а) существительные, которые выражают лицо:

1) Модель N + -*ҷӣ* > N. Суффикс –*ҷӣ*, образуя существительные от существительных по данной модели, обозначает лицо по принадлежности его к определённому общественному

направлению или занятие, социальное положение и др. Продуктивная модель: *иқтисод+чӣ* - *economist* (экономист); *трактор+чӣ* - *tractor-driver* (тракторист).

2) Модель N + -гар (-гор) > N. С помощью суффикса *-гар* образуются существительные, которые выражают род занятия лица, или существительные, выражающие действие, выполняемое лицом: *ҳалво+гар* - *мастер, изготавливающий сладости*; *савдо+гар* - *торговец*; *хизмат+гор* - *прислуга*; *ҷоду+гар* - *колдунья*;

3) Модель V + -ӣ > N образует существительные от основы глагола в настоящем времени: *банд+ӣ* - *prisoner* (узник);

б) прилагательные, которые выражают характеристику человека:

1) Модель N + -ак > N. Данная модель образует прилагательные от существительных. Продуктивная модель: *Алов+ак*, *Бод+ак*, *Чавоб+ак*;

2) Модель Adj + -ак > Adj. *Фафс+ак*, *Паст+ак*.

Как и в других языках, в таджикском языке при префиксальном способе словообразования лексические единицы образуются путём прибавления к основе словообразующих префиксов, то есть морфем, предшествующих корню. К подобным морфемам в таджикском языке можно отнести префиксы: *но-*, *бе-*, *бо-*, *хам-* и др. Но в таджикском языке префиксальный способ образования непродуктивен, не развит, как было отмечено выше, тем не менее, только префикс «*бе-*» участвует в образовании прозвищ и кличек.

Модель *бе-* + N > Adj. Префикс *бе-* выражает отсутствие какого-либо качества, признака, с чем и связана семантика модели, обозначение аннулирования. Продуктивная модель в таджикском языке: *Акмали Беҷош*, *Муроди Бедил*, *Акрами Бечигар*, *Баҳриддини Бегурда*, *Сауди Беруда*, *Сафарови Бечигар*.

Словосложение – это объединение двух слов или основ в одно слово. Получившиеся слова пишутся слитно или через дефис.

В английском языке:

1) прозвища, которые пишутся слитно: *Cheapskate* – хасис (скряга, крохобор); *Crybaby* – гирёнчак (плакса, рёва); *Daredevil* – шахси бепарво, далер (бесшабашный человек, сорвиголова); *Drama queen* – шахси дилтанг (человек, остро реагирующий); *Hipster* – донанда ва мухлиси мусиқии чаз (знаток и любитель джазовый музыки); *Litterbug* – чиркинхӯча (человек, который постоянно мусорит на улице); *Scatterbrain* – шахси беандеша ва бепарво, беаҳамият (легкомысленный и рассеянный человек); *Shyster* – фиребгар (темный делец, жулик); *Troublemaker* – вайронкор (нарушитель спокойствия и порядка).

2) прозвища, которые пишутся через дефис: *Know-it-all* – доно (всезнайка); *Smarty-boots* – шахси фасон, аз рӯи мӯд либоспӯшида (модник); *Smarty-pants* – шахси фасон, аз рӯи мӯд либоспӯшида (модник); *Would-be clever person* – зирак, доно (умник, остряк); *Wishy-washy* – бемадор, беқувват (хилый, слабый); *Happy-go-lucky* – ҳардамхаёл, бепарво (беззаботный, беспечный).

В таджикском языке:

1) прозвища, которые пишутся слитно: *Парвардигорхӯча*, *Ҳидоятхоҷа*, *Саидакбар*;

2) прозвища, которые пишутся через дефис: *Қиём-махдум*, *Ака-эшон*, *Раҳим-авлиё*.

В русском языке аффиксация выделяется следующим образом: суффиксальный, префиксальный, суффиксально-префиксальный способы.

При суффиксальном способе словообразования новые слова образуются путем присоединения к основе словообразовательного суффикса: «тракторист», «пугач», «разрядчик» и др., англ. *writer* (писатель), *philologist* (филолог), *payment* (плата); при префиксальном – путем присоединения к основе префикса (приставки): «догнать», «выписать», англ. *return* (возвращать, отдавать), *unhappy* (несчастный); а при суффиксально-префиксальном – одновременным присоединением и суффикса, и приставки: «безнадежный», «пожизненный», «перестройка», англ. *retraining* (переподготовка), *renewal* (возобновление, возрождение).

Частным случаем суффиксального способа словообразования можно считать традиционно называемый в языкознании безаффиксным. Этот способ часто используется в русском языке при образовании существительных от глаголов и заключается в отбрасывании характерных для глагола морфем: «взрывать –ать = взрыв», «удавить –ить = удав», «накалять –ать = накал» [4, с. 57].

На первый взгляд, может показаться, что здесь действительно нет никакого аффикса. Однако это не так. Поскольку отсутствие какого-либо звукового образования после основы слова, образованного от глагола, означает, что мы имеем дело именно с существительными, а не с прилагательными, наречиями и др., мы вправе считать, что здесь мы имеем дело с нулевым словообразовательным суффиксом.

Наиболее продуктивным способом образования прозвищных именовании в рамках аффиксации является суффиксация; сравнить, к примеру, *английские прозвища*: *Аpie*: ласковое прозвище в значении «малыш(ка)»; *Auntie*: уважительное и вежливое обращение к пожилой женщине, не обязательно родственнице; *русские прозвища*: *киска* (Борис Моисеев), *цитрусик* (Эдуард Лимонов), *уточка* (Маша Распутина), в таджикском языке также употребляются такие прозвища, как «*Хандон*» (Улыбающийся – *Маҳмуди Хандон*), «*Тезкор*» (Преуспевающий – *Шарифи Тезкор*), «*Шӯх*» (Весёлый – *Абдулҳамиди Шӯх*), «*Ғозибек* *Чоқ*» (Гозибек Весёлый).

Особенность данного способа заключается в том, что «суффикс подводится под соответствующую лексическую единицу с целью преобразования ее либо в семантическую категорию лица, либо придания ей формы квалитатива со значением какой-либо субъективной оценки» [6, с. 53].

Для достижения первых целей используются общеупотребительные суффиксы со значением лица. К примеру: в *английском языке* суффиксы *-man, -er*: *Banapanan*: обычное прозвище человека из Квинсленда, используется только в Австралии, иногда принимает форму *Banalander* или *Bananaeater*; в *русском языке* суффикс *-чик*: *Титоманчик* (Б. Титомир), *обработчик*; суффикс *-тель*: *Разрушитель* (Государственности) (А. Лукашенко); суффикс *-ец*: *Немец* (Б. Немцов); суффикс *-ист*: *Дантист* (А. Лебедь); суффикс *-к(а)*: *Дельфинка* (Н. Королева); а также суффиксы, характерные для фамилий (как русских, так и иностранных): *-ин*: *Чмошкин* (Ясир Арафат), *Челкин* (С. Челобанов), *Пеночкин* (С. Пенкин) (в данном примере присутствует также уменьшительный суффикс *оч*); *-ивили*: *Зюгашвили* (Г. Зюганов); *ман*: *Борман* (Б. Моисеев).

Среди суффиксов, служащих для квалитативных целей, выделяются: суффикс *-у* (в английском языке): *Baldy, Curly*: прозвища, часто даваемые лысым людям; здесь первое менее популярно, чем второе, т.к. лишено иронической окраски; *-ик, -оч, -к(а), -ок* (в русском языке): *Титомир* → *Титкомирка*, *Костиков* → *Костик*, *Лужков* → *Лужок*.

Словообразовательные модели, построенные при участии аффиксов, отличаются по своему значению от тех, которые появляются в ходе словосложения или аббревиации [5, 65].

Мы в своем исследовании выделяем три способа номинации: на базе существующих в языке слов, заимствование, составные наименования:

Образование прозвищ на базе существующих в языке слов

Способ образования прозвищ на базе имеющихся слов и морфем называется морфологическим и выделяет аффиксальный способ и безаффиксальный способ в таджикском и русском языках.

При аффиксации происходит включение исходного знака в класс знаков, обозначаемый аффиксом, либо уточнение этого знака по вполне определенным параметрам. Первое присуще суффиксации, второе – префиксации. Мы анализируем аффиксальный способ, так как префиксация не зафиксирована.

Словообразовательная структура производного (или мотивирующего) слова состоит из двух частей: так называемого «фундамента слова» и «строительного материала» в виде словообразовательных аффиксов.

Рассмотрим наиболее продуктивные суффиксы:

1) – *к* – Это предметный суффикс, который относится к омонимичным, т.е. одинаковым по звучанию и написанию, но совершенно различным по значению. В нашем исследовании суффикс выступает в двух значениях:

а) выражение субъективной оценки: суффикс прибавляется к основам

фамилий или личных имен, например: *Цыпка* – от *Цыпляева*; *Малышка* – от *Малышева*; *Лукьяшка* – от *Лукьянова*; *Анка* – от *Анна*. В таджикском языке в таком значении выступают другие формы и конструкции как *Ахмадино* (Ахмада семья, Ахмадовы род), *Зокиравлод* (Зокира род, Зокира семья, так как Зокир имя, авлод – род семейство).

б) обозначение лица женского пола: *Радистка* – от *радист-*; *Самозванка* – от *самозванец*. В таджикском языке из-за отсутствия рода таких примеров можно встретить реже. Обозначение женского рода можно встретить в таких словах с учетом применения суффикса «-а» как *раис* – *Раиса*, *муаллим* – *муаллима*.

Прозвищем лица мужского или женского пола может стать существительное любого рода. Это обстоятельство вызывает конфликтные ситуации, так как при соотнесении прозвища к человеку появляется несоответствие рода и пола. Например, мужское прозвище *Истеричка*: предполагается неременное указание на пол человека, ср. контекст: «*Это Леика Ошурков, наш Истеричка*».

2) – *ик* – суффикс также относится к омонимичным. Он может выступать суффиксом действующего лица (историк), уменьшительно-ласкательным (листик, столик). Но в нашем исследовании наблюдается только одно значение – уменьшительно-ласкательное:

Пузырик – от «пузырь», данное по внешности человека;

Зубастик – от *зубастый*;

Басик – от фамилии *Басянова*;

Енотик – от *-енот-*;

3) – *чик* – суффикс появился в качестве образующей морфемы на базе объединения суффикса прилагательного *-ск-* и суффикса действующего лица *-ик-*. В наших примерах в русском языке выступает с уменьшительно-ласкательным словообразовательным значением. Присоединяется к основам фамилий.

Зубчик – от фамилии *Зубов*;

Сверчик – от фамилии *Сверчков*;

4) – *ок* – В студенческих прозвищах выступает с уменьшительно-ласкательным значением, прибавляясь к основе фамилии: *Мальшок* – *Мальшева*; к основе личного имени: *Юрок* – *Юрий* [10, с. 130].

В современном таджикском языке аффиксация так же является наиболее продуктивным способом образования имён существительных и других именных частей речи. Если перечислить некоторые продуктивные способы словообразования, то можно привести аффиксацию, словосложение как морфологический способ словообразования, а также лексико-семантический и морфолого-семантический способ словообразования [2, 89].

В современном таджикском языке при помощи суффиксов образованы прозвища, обозначающие уменьшительно-ласкательное значение. Например, суффиксы «-ча», «-ак» в следующих прозвищах и кличках:

➤ суффикс «-ча»: *Абдурахмонча, Мирзоча, Ахмадча, Алича, Илхомча, Исматча, Зафарча, Голибча, Комронча, Баходурча, Сафаралича, Худоёрча, Ёқубча, Далерча, Самадча*;

➤ суффикс «-ак»: *Раҷабак, Аҳмадак, Сафолак, Ғаффорак, Ҷаборақ, Намозак, Аиури Гургак, Темурак*.

Другие способы словообразования, такие как сокращение или аббревиатура и лексикосемантический способ, встречаются сравнительно ниже, чем другие способы, которые нами перечислены выше.

При образовании прозвищ и кличек в таджикском языке мы также можем встретить смешанный способ словообразования. Например: *Амир Абдулаҳад, Шарифҷон-Маҳдум, Аҳмад-Маҳдуми Дониш, Мулло Раҳмати сартарош, Мулло Бурҳони Муштоқӣ, Абдулкарими чиннифурӯш, Мирзо Азими Соми Бӯстонӣ, Шамсиддин-маҳдуми Шоҳин, Қорӣ Каромати Дилкаш, Миролим-маҳдуми Ўротептағӣ, Абдулқодирхоҷаи Савдо, Хоҷа Исмати Бухорӣ*.

Образование слов при помощи аффиксов получило весьма широкое распространение в современном таджикском языке, и, можно сказать, в количественном соотношении аффиксальные средства и способы словообразования значительно превосходят другие способы и пути словообразования. Поэтому в настоящее время образование слов с помощью аффиксации занимает одно из значимых и ведущих мест в обогащении лексического состава таджикского языка. Следует особо отметить, что в последнее время таджикский язык значительно обогатился новым составом производных слов, с помощью аффиксального происхождения. Использование аффиксальных единиц в значительной степени связано с образованием новых терминов в различных отраслях науки, в политике и религии, а также в области прозвищ и кличек. Широкое применение аффиксации связано и с тем, что образование слов с их помощью происходит по рациональным и окончательно

усовершенствованным конструкциям, а такие производные слова экономичны, точны, выразительны с точки зрения современного языкознания и отличаются ясностью изложения. Анализ фактического материала дает нам основание убедиться в том, что положительная роль аффиксации в активизации словообразующего потенциала современного таджикского языка и в создании более точной и четкой семантической структуры новых слов явно видна и показательна. При образовании прозвищ и кличек используются разные суффиксы и префиксы, которые выражают какие-то отличительные признаки, действия или состояния: *Искандари Дувоздахбайта*, *Санобари Пастак*, *Турсунча*, *Саттори Хархурда*, *Сангини Паимин*, *Раҳими Гулдаста*, *Абдурахмони Магазинҷӣ*, *Акрами Бечигар*.

Всестороннее рассмотрение и анализ аффиксации в словообразовании современного таджикского языка на примере производных прозвищ и кличек позволяет сделать следующие выводы:

а) параллельно с другими способами словообразования аффиксация получила достаточно широкое распространение в таджикском языке в роли основного способа образования слов, в том числе прозвищ и кличек;

б) в образовании производных прозвищ и кличек участвуют различные виды аффиксов и в количественном отношении, и по продуктивности суффиксы превосходят инфиксы и префиксы;

в) продукт аффиксации на примере прозвищ и кличек может синтезировать в себе самые существенные и значимые черты словообразования современного таджикского языка.

Нулевая суффиксация является разновидностью суффиксального способа словообразования.

С помощью нулевого суффикса образуются чаще всего отантропонимические прозвища: *Лазарь* – Лазарев, *Конон* – Кононов, *Фил* – Филатов (также от Филоненко), *Чухарь* – Чухарев, *Корнил* – Корнилов, *Вонок* – Воноков, *Мизгирь* – Мизгирева, *Корсак* – Корсаков и т.д. В таджикском языке такой тип образования прозвищ широко распространен. Многие такие прозвища свойственны писателям и поэтам: *Гулназар Келдиев* - *Гулназар Келди* или *Гулназар*, *Лоик Шералиев* - *Лоик Шерали* или *Лоик*.

В таджикском языке по сравнению с другими разновидностями аффиксов, и особенно по сравнению с суффиксами, можно встретить префиксы в образовании прозвищ и кличек. В этом плане больше всего встречается префикс «-бе» (*без*), который обозначает отрицание или отсутствие чего-либо или какого-либо определения в таких примерах, как *Шамси Бекор* (Шамс – Бездельник), *Қурбони Бедаст* (Курбон Безрукий), *Неъматӣ Бечиллик* (Негмат Беспальный). Иногда можно встретить другой префикс «но-» (*не-*) также со значением отрицания или отсутствия типа *Қодири Нокора* (Кодир Неумелый // Безработный).

Следует особо отметить, что одной из актуальных и важных задач современного языкознания является изучение словообразовательных средств, которые способствуют обогащению лексики и совершенствованию языка. Следовательно, при изучении особенностей развития лексического состава каждого языка можно обнаруживать те пути, по которым проводились поиски совершенствования общения между людьми, выяснение средств и способов отражения процессов обогащения словарного состава языка. На протяжении всей истории своего развития как таджикский, так и русский и английский языки весьма широко пользовались различными словообразовательными аффиксами. Несомненно, все это связано с целым процессом формирования, сохранения и развития различных средств и способов использования языка. Аффиксы играли важную роль в развитии как структурных, так и семантических возможностей, а также в обогащении словарного запаса языка. Сравнительный анализ словообразовательных средств и способов в зависимости от позиции относительно корня слова показывает, что аффиксы в каждом отдельно взятом языке имеют свои специфические особенности и наряду с этим классифицируются по различным категориям. Наиболее распространёнными и многоупотребительными терминами для их обозначения являются префикс и суффикс, которые в определенных источниках называются постфиксом и приставкой. Общеизвестно, что суффикс (от лат.: *suffixus* – прикрепленный, приколотенный, прибитый) как значимая часть производного слова, служит для образования новых слов, а также форм одного и того же слова. Исходя из этого, можно прийти к такому выводу, что суффиксы преимущественно являются словообразовательными морфемами, и процесс словообразования с помощью

суффиксов и префиксов как в таджикском, так и в английском и русском словообразовании, начиная из древних времен, являлся наиболее продуктивным способом обогащения словарного состава языка. Во всех сравниваемых в данной диссертации языках суффиксальный способ словообразования представляется более продуктивным способом образования новых слов, прежде всего образования новых имен существительных и имен прилагательных. Наряду с этим суффиксы часто могут выразить дополнительные значения и оттенки определенных значений.

Литература

1. Гафуров, А. Шарҳи исму лақабҳо / А. Гафуров. – Душанбе: Ирфон, 1981. – 160 с.
2. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷ. 1: Фонетика ва морфология. - Душанбе: Дониш, 1985. - 356 с.
3. Карацук, П.М. Словообразование английского языка / П.М. Карацук – М.: Высшая школа, 1977. – 303 с.
4. Карташова, И.Ю. Прозвища в истории русской фольклористики (на мат. Урала) / И.Ю. Карташова // Региональные аспекты изучения лит-ры и фольклора. – Челябинск, 1984. – 196 с.
5. Карташова, И.Ю. Прозвища как явление русского устного народного творчества: дис. канд. филол. наук: 10.01.09 / И. Ю. Карташова. – Челябинск, 1985. – 192 с.
6. Пашкевич, А.А. Прозвища и клички в системе номинативных средств английского языка: дис. канд. филол. наук: 10.02.04 / А. А. Пашкевич. – Санкт-Петербург, 2006. – 164 с.
7. Рустамов, Ш. Имя существительное в современном таджикском литературном языке): дис. канд. филол. наук: 11.02.22 / Ш. Рустамов. – Душанбе, 1972. – 188 с.
8. Хайдаров, Ш. Антропонимика. Топонимика. Этносоциоллингвистика / Ш.Хайдаров. – Пермь: От и До, 2011. – 208 с.
9. Худоева, Х.М. Структурно-семантический анализ лексики украшений одежды в таджикском и английском языках: дис. канд. филол. наук: 10.02.19 – Теория языка. / Х. М. Худоева. – Душанбе, 2019. – 145 с.
10. Чичагов, В.К. Из истории русских имен, отчеств и фамилий / В.К. Чичагов. - М.: Учпедгиз, 1959. – 130 с.

УСУЛИ MORFOLOGӢ DAR TASHAKKULI TAHALLUS VA LAQAB DAR ZABONHOI GUNOGUNSOXTOR

Дар мақолаи мазкур муаллиф дар бораи усули морфологӣ дар ташаккули тахаллус ва лақаб дар забонҳои гуногунсохторо маълумот додааст. Омӯзиши сарчашмаҳои гуногун барои хубтар дарк намудани ҷанбаҳои забон, аз ҷумла фонетика, лексика, калимасозӣ, семасиология, алаҳхусус морфология ва синтаксис ва ба ин васила муайян намудани хусусиятҳои забони воҳидҳои гуногуни забон, аз ҷумла антропонимҳо, тахаллус ва лақаб кӯмак мерасонад. Бояд гуфт, ки тахаллус ва лақаб ҳамчун ҷузъи муҳим ва ҷудонашавандаи антропонимҳо дар таркиби луғавии забон, дар маҷмӯъ мафҳумҳои муҳими марбут ба тасвири забони ҷаҳро инъикос мекунанд. Шахсон, ки лақабҳоро эҷод мекунанд, аломатҳои содакардашудаи муайян менамоянд, ки аксар вақт раванди муоширатро дар ҷои қор ва дар хона, бо дӯстон, ҳешовандон ва беғонагон осон мегардонад. Тавре маълум аст, раванди калимасозӣ дар бисёр забонҳо, аз ҷумла дар забони муосири тоҷикӣ ба воситаи воҳидҳои гуногуни грамматикӣ сурат мегирад. Барои муайян кардани равандҳои калимасозӣ қолибҳо ва комбинатсияҳои гуногуни забон истифода мешаванд, ки ба ифодаи мафҳумҳо, равандҳо ва интиқоли паём мусоидат менамояд.

Калидвожа: усул, ташаккул, забон, сохтор, омӯзиш, таҳқиқ, тахаллус, лақаб, хусусият, мафҳум, тасвир, калимасозӣ.

AFFIKSALNIY SPOB OBRAZOVANIYA PROZVITSI I KLICHKI V RAZNOSTRUKTURNYKH YAZYKAX

В этой статье автор анализирует аффиксальный способ образования прозвищ и кличек в разноструктурных языках. Изучение различных источников помогает лучше познать языковые нормы, в том числе в фонетике, лексике, словообразовании, семасиологии, особенно в морфологии и синтаксисе, и тем самым определить языковые особенности различных языковых единиц, в том числе антропонимов с охватом прозвищ и кличек. Следует отметить, что прозвища и клички как важная и неотъемлемая часть антропонимов и в целом лексики языка отражают значимые понятия, относящиеся к языковой картине мира. Люди, придумывая прозвища, создают упрощённые обозначения некоего информационного массива, которые часто облегчают процесс общения на работе и дома, с друзьями, родственниками и незнакомыми людьми. Как известно, словообразовательный процесс во многих языках, в том числе в современном таджикском языке, происходит путем использования различных грамматических единиц. В целях определения словообразовательных процессов применяются различные языковые модели и комбинации, способствующие выражению новых понятий, процессов и передаче сообщений.

Ключевые слова: метод, образования, язык, структура, исследования, исследования, псевдоним, прозвищ, признак, концепт, образ, словообразования.

AFFIXAL WAY OF WORD FORMATION OF NICKNAMES IN DIFFERENT STRUCTURAL LANGUAGES

In this article, the author analyzes about affixal way of word formation of nicknames in different structural languages. The study of various sources helps to better understand the language norms, including in phonetics, vocabulary, word formation, semasiology, especially in morphology and syntax, and thereby determine the linguistic features of various language units, including anthroponyms, including nicknames. It should be noted that nicknames, as an important and integral part of anthroponyms and the vocabulary of the language as a whole, reflect significant concepts related to the linguistic picture of the world. People, inventing nicknames, create simplified designations of a certain information array, which often facilitate the process of communication at work and at home, with friends, relatives and strangers. As you know, the word formation process in many languages, including the modern Tajik language, occurs through the use of various grammatical units. In order to define word formation processes, various language models and combinations are used that contribute to the expression of new concepts, processes and message transmission.

Keywords: method, formation, language, structure, study, research, nickname, feature, concept, image, word formation.

Дар бораи муаллиф

Баротзода Файзиддин Камолиддин

Доктори илмҳои филологӣ, дотсент
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
Тел.: (+992) 93 455 50 66

About the author

Barotzoda Faiziddin Kamoliddin

Doctor of philological Sciences,
Associate Professor
Tajik State Pedagogical University
named after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
Ph.: (+992) 93 455 50 66

Об авторе

Баротзода Файзиддин Камолиддин

Доктор филологических наук, доцент
Таджикский государственный педагогический
университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 121
Тел.: (+992) 93 455 50 66

НАҚШИ ДАРАЧАИ МОДАЛИЯТ ВА ВОЖАИ «PLEASE» ДАР МУҲИТИ МУКОЛАМАИ БОЭХТИРОМ ДАР ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Гадоев Ф. А.

*Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

Нақши дараҷаи модалият дар муҳити муколамаи боэҳтиром дар забони англисӣ хеле баланд баҳогузорӣ мешавад. Таҳқиқотчиёни забони англисӣ ба мисли И. А. Аржанова, И.Н. Гитайло, О. Г. Шевченко, Х. Д. Шанбезода дар бораи модалият таҳлилҳои зиёде доранд. Ба ақидаи онҳо модалият амали мутақобилаи чор омили муошират – гӯянда, шунаванда, мазмуни баён ва воқеиятро инъикос менамояд. Барои боэҳтиром сухан гуфтан аз васоити модалият, ки он дар забони англисии муосир силсилаи бои василаҳои луғавию грамматикӣ ифодасозии мазмуни модалиро дорад, истифода бурдан мумкин аст. Масалан, феълҳои модалӣ – can, could, may, might, must, ought to, will, would, shall ва феълҳои ба ном квазимодалӣ (квази – quasi – «сохта», «бардурӯғ», «хаёли») – have (got) to, need to, had better, намуди ифодаҳои модалӣ – to be going to, to be able to, сифат ва зарфҳои «модалӣ» – probable, probably, possible, possibly, perhaps, maybe ва баъзе сохторҳои туфайлӣ (parentheticals) ва ҳамчунин сифаи шартӣ (эҳтимолӣ).

Гӯяндаи забони англисӣ дар замони муосир силсилаи рушдфтои феълҳои модалӣ, сифаҳо, вожа ва ибораҳои модалӣ, маънои дуумдараҷа пайдо кардани феълҳои модалиро дар ихтиёр дорад ва ӯ метавонад, ки бо тарзҳои гуногун фикраш баён ва асоснок намояд. Масалан, ӯ метавонад ба боварии ботинӣ, ногузирии амал, фишори иродаи бегона ва ғайра барои худ такягоҳ созад.

Дар муколамаи зерин дараҷаи сабуки хоҳиши боэҳтиромро мушоҳида мекунем:

-May I ask you something?

- If you like.

- Can I ... I mean ... could I ... no, might I have the next dance with you? [7, с. 11].

Дар фикри баёнгаштаи хотимавии муколамаи пешниҳодшуда истифодабари феълҳои гуногуни модалӣ (can, could, might) дар доираи як баён фарқияти мазмуни онҳо ба тариқи аёнӣ нишон дода шудааст, ки «дараҷаи эҳтиром»-ро дар ҳар як феъли модалӣ мушоҳида мекунем. Дар ин ҷо феъли модали «might» (шакли забони гузаштаи «may») ба маънои «мумкин мебуд», «ичоза мешуд» нисбат ба феълҳои модали «can», «could» барои ифода кардани хоҳиши беш боэҳтиром мувофиқтар аст.

Дар забони англисӣ чунин намудҳои асосии ифодасозии шавқмандсозандаи хоҳишҳои боэҳтиром бо таркибҳои модалӣ вучуд доранд: Can (could) you + VP? (Verb + Pronoun)

Мисол: Can you spare me a few minutes? (Илтимосу хоҳиш оид ба амал)

«Шумо метавонед, ки як чанд дақиқаро барои ман чудо намоед?»

Can you come over today? (Таклиф). «Шумо имрӯз омада метавонед?»

Бояд қайд намуд, ки ифода намудани илтимосу хоҳиш аз мо кӯшиш ва вақти зиёд талаб кунад, дар он ҳолат мо намуди фарзии «could» - ро истифода мебарем ва баъзан ба он рамзҳои зоҳирии «kindly», «possibly» ва ғайраро илова менамоем:

«Could you + kindly (possibly) + VP?».

Шакли ба қадри кофӣ маълумгаштаи ин намуд чунин аст:

«Could you do me a (big) favor? » («Ба ман як илтифот (- и бузург) карда наметавонистед?»), (хоҳиш бо ифодаи мақсади муколамавии дақиқ).

«Could you help me, please? » [3, с.101]

«Лутфан, Оё шумо ба ман кӯмак карда метавонед? »

«Can't (couldn't) you + VP?»

Дар забони баёни андеша дар шакли сохтори саволию тасдиқӣ бештар боэҳтиром ҳисобида мешавад. Аммо дар шакли сохтори саволию инкорӣ ифода намудани андеша дорони бештари шавқмандӣ дар додани ҷавоби тасдиқӣ мавҷуд аст.

«Can't you read the lines with some feeling, some pity? »

(«Ин сатрҳоро бо каме эҳсосот, бо каме таассуфу дилсӯзӣ хонда наметавонед?»)

«Қолаби дигарро таҳлил мекунем:

«Will (would) you + VP?» Намуна:

«Would you help me with this translation? » (Савол ё хошиш дар бораи ният, орзу).

(«Шумо ба ман бо ин тарҷума кӯмак карда наметонистед?»)

Қолаби «Can you + VP?» дар қиёс бо «Will you + VP» шакли бештар боэҳтироми шавқмандсозӣ ба шумор меравад, зеро рад намудани иҷроиши аз рӯи имконият ва беимконияти бештар табиӣ аст, нисбат ба сабаби ғоиб будани хошиш.

«Won't you + VP? »

«Won't you listen to what I have to say? » (Ба он чӣ ман ба шумо бояд бигӯям, гӯш нахоҳед кард?)»

«Won't you come to our party tomorrow? »

(«Шумо ба шабнишинии мо фардо нахоҳед омад?»)

«Can (could) I + VP?»

Дар ин қолаб саволҳо ба худи гӯянда равон карда мешаванд, ки онҳо ҳамеша нисбат ба саволҳои ба ҳамсухбат гузошташаванда боэҳтиромтар мебошад: Намуна:

«Can I take your pen? »

(«Ман ручкаи шуморо гирифта метавонам?») (Хошиш – иҷозат)

«Can you help me find a way out of this awkward situation?» [4, с. 427].

«Хошиш менамоям, ки ба ман барои аз ин ҳолати ногувор хорич шудан ёри расонед.»

«Can I help you?»

(«Ба шумо кӯмак карда метавонам?») (Пешниҳод).

«May (might) I + VP? »

«May I come in? », «May I open the window? » (Савол оид ба иҷозат гирифтани).

«May I...» нисбат ба «Can I...» боэҳтиромтар аст. «May» ба шахси муроҷиатшаванда бештар эҳтиромро ифода мекунад. Фарқиат байни «may» ва «can» дар он аст, ки ҳангоми амали нутқи иҷозатпурсӣ «may» бештар дар ҳолатҳои расмӣ миёни муколамалгарони масофаи иҷтимоӣ равонии дур вомехӯранд, «can» бошад шакли муқаррарӣ дар ҳолати миёна ва масофаи иҷтимоӣ равонии наздики ҳамсӯхбатон мушоҳида мешавад. Ҳарчанд иқрор бояд шуд, ки сарҳад миёни «may» ва «can» дар замони ҳозира ба тадриҷ аз миён рафта истодааст.

Дар чорҷӯбаи фарҳанги англисӣ модалиятро дар қатори ҷузъиётҳои махсус ва шинос гузоштан мумкин аст. Феъли модалӣ қисмати муҳими ҳодисаи забоншиносӣ шуда истодааст. Сохторҳои модалии тағмазадашуда (нишондоршуда) дар вазифаҳои гуногуни иллокутивӣ истифода бурда мешавад. Ба сифати намуна ин ҷо таҳлили истифодабарии гурӯҳҳои синонимии феълҳои модалиро овардан мумкин аст, ки онҳо вазифа, қарз, заруратро дар шаклҳои зерин ифода мекунанд: must, have (got) to, be to, shall, шаклҳои мулоимтар should, ought, be supposed to. Масалан:

‘You must do it’. (Ин вазифаи ту). («Ин корро ту бояд иҷро намой»).

«You should do it», «You ought to do it» («Ин корро мебоист иҷро мекардӣ»)

Дар ин ҷумла мазмуни хошишмандӣ ки бо уҳдадорӣ, вазифа ҳамсарҳад аст, баён шудааст, яъне иҷро кардани ин кор аз тарафи ту дуруст мебуд).

«You have to do it». («Ту бояд ин корро бикунӣ»). (Зеро роҳи дигар нест).

«You are to do it». (Ту бояд ин корро бо сабаби шартӣ пешакӣ иҷро намой).

«You are supposed to do it». («Ин корро кардани ту шарт аст»). (Зеро ҳама инро аз ту интизоранд, ин зарур аст, ин меъёри одоби ҷомеа, қоидаи амалкунандаи мавҷуда аст).

Феъли модалии «must» дар шакли инкорӣ маънои қавитарро дорад, он маънои манъ карданро дорад: Муқоиса мекунем:

«You mustn't do it» («Ин корро набояд бикунӣ»).

«You shouldn't do it». («Ин корро бояд накунӣ»).

Фелҳои модалии «should» ва «ought to» барои маслиҳати дӯстона, ки одатан боэҳтиром гуфта мешавад, истифода бурда мешаванд:

«You ought to see the doctor about that wound». = «You should see the doctor about that wound». Ибораи модалии «you'd better» бошад, барои маслиҳати қиддитар мавриди истифода қарор мегирад:

«You'd better not go out, if you feel so tired. You'd better take your medicine» («Ту беҳтараш ба берун набаро, агар худатро ин қадар хаста ҳис намой. Ту беҳтараш дорухоятро истеъмол нам»).

Баёни андеша бо ибораи модалии «you'd better» ҳамчунин тобиши таъкид ва зарурати иҷроиши маслиҳати мазкурро дорад: «You'd better be on time. You'd better not be late (or I'll be angry)» [6, с. 70].

«Should» бошад, дар худ чунин оҳанги маъноро надорад, «it is a good thing to do»-ро мефаҳмонад. («Ин корро кардан хуб аст»).

Ба ғайр аз феълҳои модалӣ дар забони англисӣ шумораи зиёди воҳидҳои забонии гуногуннамуд мавҷуд ҳастанд, ки дар чараёни муколама нақши муайянеро мебозанд. Ба ин гурӯҳ ибора-тағйирдиҳандаҳои модалӣ дохил мешаванд: Ба тағйирдиҳандаҳои луғавӣ – синтаксисӣ ибораҳои модалӣ бо феълҳои фаъолияти зехнӣ «think, believe, suppose, imagine, assume, presume, consider, guess» ва ғайра; таркибҳои феълию номӣ «I'm afraid, I fear ва ғайра; ибораҳои устувор I mean, I dare say, I must confess, I say, to my mind, in my opinion, in my view, from my point of view, as far as I know, as far as I'm concerned, as I see it, as for me ва ғайра тааллуқ доранд.

Ҷ. Саттон чунин ақида дорад, ки забони англисӣ, усули андешаронии англисӣ бо баъзе нозуқиҳои аз забони русӣ фарқ дорад. Масалан, агар одами русизабон ягон чизро ҷиддан ба таври қатъӣ тасдиқ намояд, англис ин корро бо чузъи шубҳа «Ба гумони ман», «Ба ман чунин метобад» («It seems to me») баён менамояд [5, с. 22].

Аммо ба фикри мо, ин фарқият дар байни забони англисӣ ва тоҷикӣ дида намешавад, агар суҳанронии афроди камсаводро ба ҳисоб нагирем, зеро дар забони ғании тоҷикӣ қариб тамоми ибораҳои модалии тағйирдиҳандаи забони англисӣ вожа ва ибораҳои ҳамвазни худро доранд. Аммо «қатъият» дар вақти тасдиқ кардан ин маънои вайрон намудани меъёрҳои рафтори муколамавино надорад, зеро он сабаби сар задани муноқиша намегардад.

Ин «қатъият» хосси забонҳои русӣ ва арманӣ аст, аммо дар забони англисӣ дар сиғаи амрӣ ифодаи андеша ҳатто бо тағйирдиҳандаҳои гуногуни «мулоимсоз» аз қабилӣ «Please» беҳад рост ва қатъӣ ҳисобида мешавад. Шаклҳои сохтори «Don't you think...», «Do you think I...», «Do you think you...», барои баён намудани савол, хоҳиш ва ҳамчунин маслиҳату пешниҳодҳои боэҳтиром истифода бурда мешавад.

Як мисол, аз нависандаи соҳибзавқ ва хеле равшаному сомеашиноси англис Сомерсет Моэм (S. Maugham) меоварем:

«The fact is, I suppose, I'm too English». (Далел он аст, гумон мекунам, ман аз ҳад зиёд англис ҳастам: Гӯянда «қатъият»-ро, бо роҳи аниқ кардан, мулоим мегардонад.

Ибораи модалӣ бо феъли «think» дар амалиётҳои нутқии гуногун истифода бурда мешавад, ки вобаста аз рӯи вазифааш, дар шаклҳои хабарӣ, инкорӣ ва саволи баромад мекунад. Муқоиса менамоем:

«I think you should go to see her there». («Ман фикр мекунам, ки шумо бояд ба он ҷо барои дидани ӯ равед»). (маслиҳат).

«I think you should be more careful when crossing the street» (Маслиҳат – иродагирӣ). («Ман фикр мекунам, ки вақти убур намудани кӯча шумо бояд боэҳтиёт бошед»).

«Do you think, I could use your mobile phone?» (Хоҳиш – иҷозатпурсӣ). (Ба андешаи шумо, ман телефони мобилии шуморо истифода бурда метавонам?»).

Чумлаи саволи «Do you think you could look after Alice while I'm away?» умуман мақсади ҷавоб гирифтани аз шахси мурочиатшавандаро дар худ надорад, танҳо мурочиат бо хоҳишро нишон медиҳад. Бо саволи «Don't you think so?» гӯянда ба суҳбати худ мефаҳмонад, ки ӯ мақсади ақидаи худро ба ӯ бор карданро надорад ва омода аст, ки нуктаи назари ӯро қабул намояд.

Ибораҳои модалӣ метавонанд, ки хабареро пешгирӣ намоянд, ки он барои ҳамсуҳбат мумкин ногувор бошад. Қайд бояд намуд, ки «I'm afraid», «I fear», «unfortunately» дар гуфтор тобиши маъногии узр ва афсӯсу дилсӯзиро илова менамоянд, «I'm afraid I can't completely agree with you». (Ман бим аз он дорам, ки бо шумо ба пуррагӣ розӣ шуда наметавонам»).

Ин сохторро бо сохтори аҳёнак истифодашавандаи «I flatly disagree with you» муқоиса мекунем. («Ман қатъиян бо шумо розӣ нестам»).

Ҷиҳати махсуси «I'm afraid» истифодаи он дар алоқамандии васеъ бо маънои шубҳа, дудилагӣ, таассуф ҳисоб мешавад. Муқоиса мекунем:

- I'd like to speak to Mr. Smith, please.
- I'm afraid he is not in here at the moment. (шубха, имкон дорад).
- Ва ҳамчунин:
- I don't suppose you're familiar to Professor While.
- I'm afraid not. (дудилагӣ). Ӯ: - This is a very bad line, I'm afraid.
- Can I ring you back? (Таассуф).

Ҳиссаҷаи «please» ҳам бо дараҷаи модалият саҳт алоқаманд аст ва мисли вожаҳои please (меҳрубона), cordially (самимона) ва ғайра барои баланд бардоштани эҳтиромияти баён мусоидат менамояд.

Дар алоқамандӣ бо концепти эҳтиром ба ҳиссаҷаи «please» метавон тавсифҳои зеринро пешниҳод намуд:

- 1) Воситаи махсусгардонидашудаи одоби суханворӣ;
- 2) Ҳиссаҷаи амрии пурзӯрсозанда;
- 3) Воқеъиятшиносии махсуси эҳтиром;
- 4) Созандаи эҳтиром;
- 5) Муътадилсозандаи ифодасозии забонӣ;
- 6) Навъсозандаи эҳтиром;
- 7) Ченаксозандаи водорсозӣ ва амсоли инҳо.

Агар вожаи «please» дар аввали баён ояд, асосан, илтимосу хоҳишро ифода менамояд.

Масалан:

Please, sit down. – Илтимос, шинед.

Please, help me. – Аз шумо хоҳиш мекунам, ба ман кӯмак кунед.

Агар «Please» дар ҷумла, Ӯ баён мавқеи охириро ишғол намояд, ки он баён навъи сохтори мантиқии дастурӣ бошад, ҳамчунин аз маъноӣ амалишавии хоҳиш хабар медиҳад:

Масалан:

Sit down, please. – Хоҳиш мекунам, шинед.

Help me, please. – Марҳамат карда, ба ман кӯмак намо.

Қобили қайд аст, ки агар вожаи «please» пеш аз сифаи амрӣ гузошта шавад, он маъноӣ қавитар дорад, нисбат ба он ки он дар мавқеи пас аз сифаи амрӣ қарор гирифта бошад. Бояд ба назар гирифт, ки ҳатто дар амалҳои нутқии дастурӣ истифодаи баёни ғайримустақими водорсозиро авлотар мешуморанд. Аз ҳамин сабаб, агар ба нутқи мардуми англис диққат диҳем, хеле кам истифодабари сохтори сифаи амрӣро мушоҳида мекунем. Маълум аст, ки дар ин ҷо ҳатто «please»-и тағйирдиҳанда наметавонад баёнро дар сифаи амрӣ ба таври пурра мулоим созад. Баъзан, баёнҳои навъи «Bring me the menu, please», «Give me a pint of lager, please» чун фармон қабул карда мешавад:

«Ба ман менюро биёред, хоҳиш мекунам», «Ба ман як пинт–кӯза (0,56л) пивои рӯшан диҳед, хоҳиш мекунам».

Қайд кардан шавқовар аст, ки дар донишномаҳои англисӣ оид ба одоби таомхӯрӣ ба тариқи махсус ишора карда мешавад, ки бо пешхизматон дар маконҳои ғизохӯрӣ бо тарзи боэҳтиром муроҷиат кардан зарур аст, зеро онҳо: «хизматгор нестанд, онҳо ашхоси соҳибқасбанд». Аз ҳамин сабаб дар соҳаи хизматрасонӣ каме бештар сохторҳои саволий мавриди истифода қарор мегиранд. Ҳамин тавр, сохторҳои саволий ягона усули имконпазири ифодаи водорсозӣ ҳангоми муроҷиат кардан ба ашхоси хизматрасон ба шумор меравад. Масалан:

Could I have a pint of lager, please? («Ман метавонам як пинт – кӯза пивои рӯшан дошта бошам, хоҳиш мекунам?»). Мо диққатро ба он равона мекунем, ки ин сохтор на бо шахси омил, балки ба ашъи амал равона карда шудааст:

«Could I have the menu, please? » («Ман метавонам меню дошта бошам, хоҳиш мекунам?»). Ба ғайр аз ин, истифодаи бурдани тағйирдиҳанда «please» дар сохторҳои саволий ҳамчунин ба дарки баробари шавқмандии ғайримустақими боэҳтиром мусоидат менамояд.

Акнун баррасӣ менамоем, ки маъноӣ ин вожа дар сарчашмаҳои луғатсозӣ чӣ гуна шарҳ дода мешавад. Дар фарҳангҳои тафсирии забони англисии муосир қайд менамоянд, ки вожаи «please» ба сифати муроҷиати боэҳтиром ҳангоми ифодаи хоҳиш, барои водорсозӣ ба ягон амал истифода бурда мешавад. Мувофиқи тафсири фарҳангҳо вожаи «please» аз шакли сифаи амрӣ хоҳишмандии «please you» баромадасст, мазмуни он дар ибтидо чун «May it please you»; «Let it please you» («Бигузур ин шуморо хушнуд созад»).

Маъноии имрӯзаи вожаи «please» ба таври умумӣ чун «be pleased» ё «if you please» муайян карда мешавад. («Қонеъ будан ё «агар шумо хоҳиш доред»). Оид ба маъноҳои дигари вожаи «please» мисолҳо меоварем:

«It pleases the eye» – «Ин чашмо рӯшан мекунад»; «His attitude pleases me» – «Маро мавқеи ӯ шод мегардонад»; «I was not very pleased at (by, with) the results» – «Ман аз натиҷаҳо он қадар қонеъ нестам»; «I feel better, I'm pleased to say» – «Ман худамро беҳтар ҳис мекунам, аз ин хабарро гуфтан шодам»; «Please God we shall arrive in time» – Худоё, шавад, ки дар вақташ рафта расем»; «Do as you please» – «Чӣ хел ки мехоҳед, ҳамон хел амал кунед»; «Won't you please sit down?» – «Шумо марҳамат карда намешинед?»; «Please do the try the jam» – «Аз шумо хоҳиш мекунам, мурабборо чашида бинед».

Аз мисолҳои боло хулоса бардошта, қайд кардан ба маврид аст, ки дар адабиёти назариявӣ мо тафсири яқини маъноии вожаи «please» – ро пайдо карда наметавонем. Ҳамин тавр, масалан, дар Quirk et al ин вожаро чун «please me by...» («Маро бо... қонеъ нам»), маънидод менамоянд. Барои муқоиса таърифи S.K.J. Guekens пешниҳод мешавад: «please» has a conditional meaning, that is in fact a lexicalization of an underlying conditional sentence (e.g. «if you don't mind»), and moreover, if added to a request, it makes the fulfillment of the request depend on the (good) will of the listener».

(«Please» маъноии шартӣ дорад, ки он воқеан луғаткунонӣ дар асоси ҷумлаи шартӣ аст (масалан: «Бо иҷозаи шумо», «агар шумо зид нестед»), ва ба ғайр аз ин, агар ба хоҳиш илова карда шавад, он амалӣ гаштани хоҳишро вобаста ба иродаи (хуби) шунаванда таъмин менамояд»).

Дар фарҳанги тафсирии Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English мо таърифҳои зерини вожаи «please» – ро пайдо мекунем:

Please interj [нидо]. [interjection].

1. Used as a polite request or giving an order: [«Чун хоҳиши боэҳтиром ё амр додан истифода бурда мешавад»]. «Could I have two cups of coffee and a tea, please?» [«Ман ду пиёла қаҳва ва як чой дошта метавонам, хоҳиш мекунам»]. «Please remember to close the windows before you leave». («Илтимос, пеш аз он ки меравед, пӯшидани тирезахоро фаромӯш накунед»).

2. Used to add force to a request or statement: («барои илова кардани нерӯ ба хоҳиш ё арз истифода бурда мешавад: »). «Please, don't leave me here alone»; (Хоҳиш мекунам, маро дар ин ҷо танҳо гузошта наравед»). «Oh, Please. Do shut up!» («Оҳ, илтимос. Хомӯш бошед!»).

3. Used when accepting something politely or enthusiastically: («Ҳангоми боэҳтиромона ва бо шавқӣ зиёд қабул кардани ягон чиз истифода бурда мешавад»). «More potatoes?» («Ба шумо картошка бештар?»). «Yes, please». («Ҳа, майлаш»).

4. If you please used to make a request more polite: («Агар шумо хоҳиш доред, ки талаб бештар боэҳтиром ва боадабона гардад, истифода бурда мешавад»). «Take your seats, ladies and gentlemen, if you please». («Қойҳоятро ишғол намоед, хонумҳо ва ҷанобон, агар шумо лутф фармоед»).

Аз таърифҳои фарҳанги мазкур оид ба вожаи «please» бармеояд, ки он на фақат чун афзоишдиҳанди маъноии хоҳиш, балки ҳамчун истодагари талаб муайян карда мешавад. (Дар мисоли «Oh, Please. Do shut up!» мо инро мушоҳида кардем). Дар ҳарду ҳолат вожаи «please» ҳамчун афзоишдиҳандаи нерӯи иллокутивии баён хизмат мекунад. Ҳарчанд ки Б. Фрейзер ақида дорад, ки «please» дар амалиёти нутқии талаб истифода шуда наметавонад. Бо вучуди ин дар забони англисӣ баёни навъи «Shut up, please» имкон дорад ва он оҳанги мувофиқ талаффуз мешавад. Дар ҷунин ҳолатҳо, вожаи «please» маъноии барангезандагиро пурқувват менамояд, талабро нисбат ба мулоим сохтани қатъият истодагарона тар мегардонад.

Аз асарҳои ба забони англисӣ эҷодшуда, аз барномаҳои садову симо, кино, аз муоширати ашхоси алоҳида мо мушоҳида менамоем, ки дар истифодабарии вожаи «please» ҳеҷ маҳдудияте вучуд надорад. Он воситаи мунтазами ифодасозии муносибатҳои боэҳтироми ҳар гӯянда ба ҳар шунаванда новобаста аз сатҳи иҷтимоии онҳо ба ҳисоб меравад. Агар бо ибораи дигар гӯем, гӯянда вожаи «please» – ро ҳангоми муҷриат кардан ба шунавандае метавонад истифода барад, ки он метавонад аз рӯи мавқеъ аз ӯ болотар, ё поинтар ва ё бо ӯ баробар бошад. Дар баробари ин мавҷуд будани ҳиссаҳои «please» дар сифаи амрӣ на ҳамеша дар имтидоди маъноии он инъикос меёбад. Ҳамин тавр, агар

корфармо ё сардор ба зердасти худ амру фармон диҳад, дар ин маврид ҳиссаҷаи «please» фармону амро ба хоҳиш табдил намедиҳад.

Дар муколамаҳои нутқӣ ҳолатҳои низ маълуманд, ки дар онҳо истифода кардани ҳиссаҷаи «please» афзалият дорад. Масалан, дар вақти муроҷиат кардан ба шахсе, ки шумо бо ӯ пештар тамоман вонахӯрдаед ва суҳбати шумо барои вай ғайриҷашмдошт аст. Ашхосе, ки дар чунин ҳолатҳо бо ҳамдигар ҳамсуҳбат мешаванд, беихтиёрон дарк менамоянд, ки бе вожаи «please» муроҷиат кардан беэҳтиромӣ аст, риоя накардани меъёрҳои қабулшудаи муошират ҳисоб мешавад.

Қайд кардан аз ғоида ҳолӣ нест, ки дар адабиёти забоншиносӣ ду вазифаи синтаксисии вожаи «please» – ро ҷудо менамоянд.

1. A Sentence – adverbial function. (Вазифаи зарфият дар ҷумла). Оид ба ин вазифаи вожаи «please» намунаи зеринро меоварем: Please, get me a drink. («Илтимос, ба ман об диҳед»).

2. A free – standing «please». («Please» – и озод қароргиранда), ки худ ба худ хоҳишро ифода мекунад («is a request by itself»). Барои шарҳи ин вазифаи вожаи «please» намунаи зерин пешкаш мешавад:

- «Please. It's cold here». («Хоҳиш мекунам. Ин ҷо сард аст»).

Аммо рӯшан аст, ки чунин шарҳ якранг буда наметавонад, зеро бисёр вақт ҳолатҳои навъи «Please, Sir, did you call?» ба назар мерасанд ва далолат аз он доранд, ки маҳаки синтаксисӣ на ҳамеша дорои як аломат аст.

Муроҷиати боэҳтиром дар забони англисӣ хеле паҳншуда ҳисобида мешавад. Омӯзиши даъватҳо бо вожаи «please» ва бе он нишон медиҳад, ки тамоми намудҳои маълумот, аз ҷумла, огоҳсозӣ, дастурдиҳӣ, манъкунӣ ва ғайра метавонанд шакли хоҳиши боэҳтиром дошта бошанд. Махсусан ин дар ҳолатҳои қобили қабул аст, ки одамонро даъват менамоянд, ки бо хотири ашхоси ниёзманд аз мавқеҳои бароҳати худ даст кашанд. Масалан:

«Please offer this seat to an elderly or disabled passenger». («Илтимос, ин ҷойро барои мусофири пиронсол ё дардманд гузоред»).

«Won't you please give this seat to an elderly or handicapped». («Марҳамат карда ин ҷойро барои калонсолон ё маҷрӯҳон намедиҳед?»).

«Please take all your litter away with you». («Хоҳиш мекунем, ки ҳамаи ашёи ифлосшуда ва исрофшудатонро бо худ бубаред»).

«Please remember to take all your belongings with you when you leave the train». («Умедворем, ки пеш аз қатораро тарк кардан бо худ гирифтани ашёи шахсиятонро фаромӯш намекунед»).

«Пас Хурмуз, ҳар кӣ бо вай буд, ҳамаро ба саройҳои некӯ фуруд овард ва аҷре бар эшон биронд ва чиҳил рӯз бидошташон, то мондагии сафар аз эшон бишуд ва бисёр лутфу некӯӣ кард ва бо вай аҳду мисоқ баст ва боз сулҳ кард ва маликии Туркистон бад-ӯ боздод» [1, с. 237].

«Please keep clear the gate». («Илтимос, дарвозаро панаҳ накунед»). Дар ин даъватҳои интихоби калимаҳо «шариатан саҳеҳанд». Зеро вожаи «the elderly» (солхӯрда, пиронсол) нисбат ба вожаи «the old» (мӯйсафед, пиракӣ) мулоимтар ва боодобтар аст, ҳарчанд ки ин калимаҳо аз рӯи мазмун ҳаммаъно мебошанд. Калимаи «invalid» («маҷрӯҳ») амалан аз истифодаи хорич шудааст, дар аввал онро вожаи «handicapped» («бо нуқсонҳои ҷисмонӣ зехнӣ) иваз намуд, баъдан ҷои онҳоро калимаи «disabled» («маъюбшуда») гирифт.

Дар сохтори ҷумла мавҷуд будани луғати «please» аз хусусияти дастурию водорозии ҷумла хабар медиҳад. Ҳамин тавр, яке аз усулҳои бештар паҳншудаи луғати «please» истифодабарии он дар амалиётҳои нутқии барангезанда ва талқинкунанда ба ҳисоб меравад. Вожаи «please» яке аз он калимаҳои махсус мебошад, ки таҳлил намудани он бе баҳисобгии порчаи матнӣ амалан имконнопазир аст.

Дар забони англисӣ силсилаи ғании васоити ифодасозии модалият вучуд дорад. Ин ба мо имкон медиҳад ҳамон як мақсади худро бо шаклҳои нутқии гуногун баён намоем. Бинобар ҳамин, хоҳиши боэҳтиромро ғайримустақим бо ёрии васоити модалияти зерин, аз қабилҳои савол, феъли модалӣ, сифаи шартӣ, воҳидҳои модалияти махсуси «Do you think» ва «possibly» ва нишондиҳандаи дақиқи модалият бо хизмати «арзишноқ» – и «a big favour» («лутфи бузург») метавон ифода намуд. Забони англисӣ боз ба гӯянда имконият медиҳад, ки хоҳиши боэҳтироми худро бо шакли бештар зарифонаю зирақона баён намояд:

«Thank you for not smoking»; («Барои тамоку накашидан ба шумо ташаккур мегӯем»).

«Thank you for bringing your tray to the point»; («Барои лаълиро ба нукта овардан аз шумо сипосгузорем») [2, с. 37].

Тариқи пахншудаи шаклҳои боэҳтироми мурочиат ин баёни таъкидшуда ва шиддатнок гардонидашуда мебошад. Ғун гардидани шаклҳои гуногуни мурочиати боэҳтиром дар як матн барои иҷроиши таъсирноктари хоҳиш қардан мусоидат менамояд. Ин метавонад ё истифодабарии якҷояи «please» ва «thank you» ва ё ду шакли гуногуни хоҳиши боэҳтиром - «please» ва «would you not» бошад. Дар чунин ҳолатҳо бояд диққатро ба он равона қард, ки кӣ ва дар кучо дастур медиҳад. Масалан, омӯзгор дар дарс ба хонандагон амр медиҳад:

«Please close your books. Thank you»

«Please take a pencil and a paper. Thank you».

(«Аз шумо хоҳиш мекунам, ки китобҳоро пӯшед. Ташаккур ба шумо»).

(«Марҳамат қарда, қалам ва қоғаз гиред. Аз шумо сипосгузорам»).

Аз таҳлил ва таҳқиқи мисолҳои дар боло овардашуда ба хулоса омадан мумкин аст, ки мулоим сохтани қатъияти баён он шакли асосӣ ба шумор меравад, ки дар он ҷузъҳои асосии интихобшудаи доираи модалият консепти эҳтиромро дар амалиётҳои нутқии водорсозанда, саволи ва намоишӣ амали мегардонанд. Дараҷаи модалият бо тамоми сохтори мураккаби худ яке аз воситаҳои ифодаи баёни боэҳтиром ба шумор меравад. Мавҷудияти ҷузъиётҳои махсуси маъноӣ дар таркиби феълҳои модалӣ, калима ва ибораҳои модалӣ ин вазифаро ба ҷо меоваранд. Нақши онҳо дар ифодаҳои хабарии модалӣ мухтасаран чунин аст: воҳидҳои модалии забон ба баён қатъияти камтарро таъмин менамояд. Онҳо дараҷаи баёни боэҳтиромро муайян менамоянд.

Адабиёт

1. *Абӯалӣ Муҳаммад Балъамӣ. Таърихи Табарӣ. Ҷилди 1. – 599 с.*
2. *Berko G.J., Perlmann R.Y., Greif E.B. What's the Magic Word: Learning Language through Politeness Routines // Discourse Processes, 7, 1984.*
3. *Virginia Evans, Jenny Dooley. New Round-Up. English Grammar Practice// England: Edinburgh Gate, - 2010. - 175 p.*
4. *English Grammar. Грамматика английского языка: теория и практика. Часть 1. Теоретическая грамматика / Татьяна Камянова. – М.: Эксмо, 2017. - 768 с.*
5. *Иванов И.П., Чахоян Л. П. История английского языка. М.: Высшая школа, 1976. - 319 с.*
6. *Raymond Murphy. English Grammar in Use. Oxford: Oxford University Press, 2003. – 262 p.*
7. *Hartley L.P., Viney P. Streamline English. Oxford: Oxford University Press, 2003. – 175 p.*

НАҚШИ ДАРАҶАИ МОДАЛИЯТ ВА ВОЖАИ «PLEASE» ДАР МУҲИТИ МУКОЛАМАИ БОЭҲТИРОМ ДАР ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Нақши категорияи модалият дар заминаи муколамаи боэҳтиром дар забони англисӣ аз ҷониби муҳаққиқони англисӣ дар бисёр таҳлилҳои баҳои баланд дода шудааст. Ин мақола истифодаи усулҳои боэҳтиром гуфтанро омӯхта ва таҳлил мекунад. Ҳамчунин дар робита ба мафҳуми эҳтиром вожаи «please» пешниҳод шудааст, ки харчанд вожаи туфайлӣ бошад ҳам, ба дараҷаи модалӣ алоқаи зич дошта, воситаи махсуси одоби гуфтор ва созанда ҳисоб меёбад ва дар воқеъ, дар шакли махсуси эҳтиром намуд, модератор, эътиқод андозагирӣ зоҳир мешавад. Дар мақола дар асоси таҳлилу таҳқиқот нишон дода шудааст, ки дараҷаи модалият бо тамоми сохтори мураккаби худ яке аз воситаҳои баёни ифодаи эҳтиром аст, ки дар ҷузъи асосии интихобшудаи ҳаҷми модалӣ мафҳуми эҳтиромро боварибахш мегардонад, амалиёти гуфтори пурсишӣ ва намоишӣ буда, дараҷаи ифодаи эҳтиромонаро муайян мекунад. Раванди муносири тамаддуни ҷаҳонӣ, аз як тараф, мардумро водор месозад, ки забонҳои хоричиро хуб аз худ кунанд, аз тарафи дигар, давлатҳои роҳҳои муассири ташкили омӯзиши онҳо, амиқ омӯхтани забони омӯхташавандаро пайдо мекунад. Мавзӯи категорияи модалият ҳамчун роҳи ифодаи эҳтиром имрӯз аҳамият дорад, зеро дониши забонҳои хоричӣ дар ҳалли мушкилот мусоидат менамояд.

Калидвожаҳо: модалият, феъл, дараҷа, мафҳум, эҳтиром, «please», забони англисӣ, грамматика, калимаҳои туфайлӣ, муколама, баён, ишоратӣ, саволи, таъкидӣ.

РОЛЬ КАТЕГОРИИ МОДАЛЬНОСТИ И СЛОВА «PLEASE» В ОБСТАНОВКЕ УВАЖИТЕЛЬНОГО ДИАЛОГА ВА АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Роль категории модальности в контексте уважительного диалога на английском языке была высоко оценена английскими исследователями во многих анализах. В этой статье исследуется и анализируется

использование средств модальности, чтобы говорить уважительно. Также в связи с понятием уважение предложено слово «пожалуйста», которое, хотя и является водным словом, но тесно связано со степенью модальности, является особым средством речевого этикета, созидателем и, в на самом деле проявляется особая форма уважения, вид, модератор, мера убеждения. В статье на основе анализа и исследования указывается, что степень модальности при всей своей сложной структуре является одним из средств выражения уважительного выражения, что в выделенных основных компонентах объема модальности делает понятие уважительного в убедительных, вопросительных и демонстративных речевых операциях, а они определяют степен уважительное выражение. Современный процесс мировой цивилизации, с одной стороны, заставляет людей хорошо овладеть иностранными языками, с другой стороны, государствами найти эффективные способы организовать их обучения, глубоко исследовать изучаемого языка. Тема категории модальности как способ выразить уважение в наши дни актуально.

Ключевые слова: модальность, глагол, категория, концепт, уважение, «please», английский язык, грамматика, водные слова, диалог, выражение, демонстративный, вопросительный, убедительный.

THE ROLE OF THE CATEGORY OF MODALITY AND WORD «PLEASE» IN A SITUATION OF RESPECTFUL DIALOGUE IN ENGLISH LANGUAGE

This article is about the role of the category of modality in the context of respectful dialogue in English has been highly appreciated by English researchers in many analyses. This article explores and analyzes the use of modalities to speak respectfully. Also, in connection with the concept of respect, the word «please» is proposed, which, although it is a water word, is closely related to the degree of modality, is a special means of speech etiquette, a creator and, in fact, a special form of respect is manifested, appearance, moderator, measure beliefs. Based on analysis and research, the article indicates that the degree of modality, for all its complex structure, is one of the means of expressing a respectful expression, which in the selected main components of the volume of modality makes the concept of respectful in persuasive, interrogative and demonstrative speech operations, and they determine the degree of respectful expression. The modern process of world civilization, on the one hand, makes people master foreign languages well, on the other hand, states find effective ways to organize their learning, deeply explore the language being studied. The theme of the category of modality as a way to express respect is relevant today.

Keywords: modality, verb, category, concept, respect, «please», English, grammar, water words, dialogue, category, expression, demonstrative, interrogative, persuasive.

Дар бораи муаллиф

Гадоев Фарид Арбобович

Докторант аз рӯи ихтисос (PhD)-и кафедраи забоншиносӣ ва типологияи муқоисавӣ
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикстон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
Тел.: (+992) 926 27 57 59
E-mail: dirafsh2@gmail.com

About the author

Gadoev Farid Arbobovich

Doctoral student (PhD) of the Department of
linguistics and comparative typology
Tajik State Pedagogical University
named after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
Ph.: (+992) 926 27 57 59
E-mail: dirafsh2@gmail.com

Об авторе

Гадоев Фарид Арбобович

Докторант (PhD) кафедры языкознание и сопоставительной типологии
Таджикский государственный педагогический
университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 121
Тел.: (+992) 926 27 57 59
E-mail: dirafsh2@gmail.com

МУНДАРИҶА ВА СОҲТОРИ ЗАБОНИИ МАТНҲОИ ФОЛКЛОРИ САРИ ХОСОР

Насимов Н.

*Анҷумани тоҷикон ва форсизабонони
ҷаҳон – «Пайванд»*

Омӯзиши муштарак, пайвасту ҳамзамони фолклор ва забони он мавзуи асосии баҳси лингвофолклористикаро ташкил медиҳад. Зимни омӯзиши матнҳои фолклорӣ бештар ба ҷанбаҳои забони он, бахусус диалектизмҳои он, ки хоси гуфтугӯи мавзеъ ва минтақаҳои гуногун мебошад, дахл ва таваччуҳ зоҳир карда мешавад.

Фолклоршиносон Р. Амонов, С. Фатхуллоев ва Ф. Муродов ибраз доштаанд, ки гирдоварии фолклори Кӯлоб аз охири асри XIX ва ибтидои асри XX (солҳои 1924-1928 аз ҷониби муаллимон) оғоз ёфтааст [1, с. 5; 22, с. 3].

Шуруъ аз соли 1931 ба хотири шиносӣ ва омӯзиши шӯриши Восеъ, фаъолият ва вазъу шароити зиндагии аҳолии минтақаи Кӯлоб, аз ҷумла Ховалинг ва Балҷувону Сари Хосор таваччуҳи аҳли сиёсат ва илм ба ин мавзеъҳо зиёд мегардад. Бо ҳамин мақсад гурӯҳи корӣ таъсис дода шуда, ба шахру ноҳияҳои ин минтақа сафар менамоянд, ки натиҷаи омӯзишу таҳқиқоти онҳо дар асарҳои Н. Болдирев [3; 4; 5], А. Шоханшоев [25], Л. Бузургзода, Р. Ҷалилов [6], А. Писарчик [13] ва Н. Маъсумӣ [7] дарҷ гардидаанд.

Ба ҳамин тариқ, омӯзишу гирдоварии эҷодиёти даҳанакии халқи Кӯлоб солҳои минбаъда низ давом меёбад, ки таърихи таҳқику омӯзиши он ва инчунин гирдоварии маводҳои (матнҳои фолклорӣ) онро фолклолшиносони тоҷик Р. Амонов, С. Фатхуллоев, Ф. Муродов ва С. Ҷалишев дар китобҳои «Эҷодиёти даҳанакии аҳолии Кӯлоб» [26; 27], «Очеркҳои эҷодиёти даҳанакии Кӯлоб» [1], «Фолклори диёри Восеъ» [24] ва «Фолклори Кӯлоб» [22; 2007] омода ва ба нашр расонидаанд.

Асари Р. Амонов «Очерки эҷодиёти даҳанакии Кӯлоб» [1], ки ҳам асарҳои назмиро бо иловаи дostonҳои қаҳрамонии эпоси «Гӯрӯғлӣ», чистону зарбулмасалҳо ва ҳам драмаю афсонаҳоро, ки бо наср иншо шудаанд, фаро мегирад.

Китобҳои «Эҷодиёти даҳанакии аҳолии Кӯлоб» [26; 27] бошад, танҳо жанрҳои назмӣ, аз ҷумла суруд, рубой ва шаклҳои гуногуни шеърро дар бар мегиранд. Инчунин чистону зарбулмасалҳо, ки асосан ба шакли насри мусаччаъ эҷод мешаванд, ба ҳамин гурӯҳ ворид карда шудаанд.

Маҷмуаи намунаҳои назмии фолклорӣ «Эҷодиёти даҳанакии аҳолии Кӯлоб», ки соли 1956 нашр шудааст, аз 636 рубою дубайтӣ, 70 суруду таронаю бадеҳа, 191 чистон ва 268 зарбулмасал, дар маҷмуъ аз 1165 мавод ё матни фолклорӣ иборат аст [26].

Дар ин китоб ному насаби 82 нафар шоирони маҳаллӣ, ҳофизони халқӣ ва гӯяндагони шеърҳо, аз ҷумла рубою сурудҳо оварда шудаанд.

Наشري соли 1963 китоби «Эҷодиёти даҳанакии аҳолии Кӯлоб» 826 рубою дубайтӣ, 83 суруд ва шаклҳои гуногуни шеърӣ, 162 чистон ва 250 зарбулмасал, дар ҷамъ 1321 матни фолклориро фаро гирифтааст [27].

Ба китоби мазкур ному насаби 102 нафар шоирони маҳаллӣ, ҳофизони халқӣ ва гӯяндагони шеърҳо, аз ҷумла рубою сурудҳо ворид карда шудааст.

Дар ин ду китоб дostonҳои манзуми қаҳрамонии эпоси «Гӯрӯғлӣ» ва гӯяндагони эҷодкунандагони онҳо ворид нагардидааст.

Р. Амонов дар асараш «Очерки эҷодиёти даҳанакии Кӯлоб» бо дарҷи ному насаб дар бораи 67 нафар сурудхонҳо, рубоисароён, ҳофизони халқӣ, шоирони маҳаллӣ, гӯяндагони шеърҳо, гӯрӯғлихонҳо, афсонагӯйҳо ва масхарабзҳои (ҳаҷвнигорони) Сари Хосор маълумоти мухтасар медиҳад [1, с. 329-345].

Китоби «Фолклори Кӯлоб» [22] аз 1150 рубою дубайтӣ, 196 суруду шаклҳои гуногуни шеърӣ, 838 зарбулмасалу мақол, 404 чистон ва 1 эпоси «Гӯрӯғлӣ», дар маҷмуъ аз 2589 матни фолклорӣ иборат мебошад.

Маҷмуаи чопи соли 2007 «Фолклори Кӯлоб» [23] шакли наشري дигари соли 2006 китоби мазкур аст, ки аз ҳамон миқдор мавод иборат аст.

Оид ба сурудҳо, афсонаҳо, драмаҳои халқӣ, чистонҳо, дostonҳои «Гӯрӯғлӣ»-и китоби Р. Амонов «Очерки эҷодиёти даҳанакии Кӯлоб» [1] ва фаъолияти эҷодиёти фолклоршиноси тоҷик Р. Амонов пажӯҳишгар Р. Раҳмонӣ дар асараш «Фолклори тоҷикон: дарсҳо аз адабиёти гуфторӣ» [14, с. 149-150, 269, 275, 359, 413, 438, 490-493] маълумоти мухтасар додааст.

Омӯзишу таҳқиқ, таҳлил ва муқоисаи асарҳои мазкур нишон доданд, ки ба маводи аз забони мардуми шаҳру ноҳияҳои минтақаи Кӯлоб сабт ва ғунгардида, истисно аз «Очерки эҷодиёти даҳанакии Кӯлоб» [1], тағйироти овозию лафзӣ ворид карда шудааст. Калима ва матнҳои фолклорӣ гоҳ дар мувофиқату мутобиқат бо забони адабӣ ва гоҳ дар шаклҳои гуногуни гуфтугӯю лаҳҷавӣ дарҷ ёфтаанд, ки ин ҳолат барои муайян намудани фарқиату донишани хусусиятҳои хоси забони мардуми шаҳру ноҳия ва ё маҳалҳои минтақаи мазкур мушкилиро эҷод мекунад.

Танҳо маводҳои «Очерки эҷодиёти даҳанакии Кӯлоб» [1], ки асосан матнҳои фолклорӣ аҳолии ноҳияи Сари Хосорро дар бар мегирад, комилан қариб ба шакли воқеию табиӣ нутқи ғундағони он ва бо овозу ҳарфҳои хос сабт ва дарҷ гардианд.

*Сазои сарум ба и(н) мусофир шиданум,
И (н)ғӯшаи мулки мардумо(н) шид ватанум.
Ку дӯсти ширин мара бара(д) бар ватанум,
Сангора хурум, ёди ғарибӣ накунам. [26, с. 17]*
***

*Сазои сарум ба и мусофир шиданум,
И ғӯшаи мулки мардумо шид ватанум.
Ку дӯсти ширин мара бара ба ватанум,
Сангора хурум, ёди ғарибӣ накунам. [27, с. 21]*
***

*Сазои саръм ба и мӯсофир шиданъм,
И ғӯшай мълки мардъм шид ватанъм.
Ку дӯсти шърин мара бара бар ватанъм,
Сангора хъръм, ёди ғарибӣ накънъм. [1, с. 53]*
***

*Сазои сарум ба и мусофир шиданум,
И ғӯшаи мулки мардумо шид ватанум.
Ку дӯстои ширин мара баран бар ватанум,
Сангора хурум, ёди ғарибӣ накунам. [22, с. 37]*

Дар ин маврид Р. Амонов хотирнишон месозанд, ки барои исботи фикр каму беш баъзе мисолҳо ва намунаҳои мавод аз эҷодиёти даҳанакии мардуми маҳалҳои ба Сари Хосор наздик, аз ҷумла ноҳияҳои Балҷувону Ховалинг ва Муъминобод оварда шудаанд [1, с. 12]. Аммо ин омилҳои ҷузъӣ моҳияти асар ва натиҷаи маводи таҳқиқиро коста намегардонад, зеро лаҳҷаи он маҳалҳо қариб, ки аз ҳам фарқ надоранд ва матнҳои фолклорӣ ба таври умумӣ истеъмол меёбанд.

Эҷодиёти даҳанакии халқи Кӯлоб, бахусус диёри Сари Хосорро Р. Амонов бо чунин тавсиф ба қалам додааст: «Натиҷаи корҳои тадқиқотӣ нишон дод, ки фолклори мардуми Кӯлоб, чи аз ҷиҳати боигарии мундариҷа ва чи аз ҷиҳати гуногунии жанр ва шаклҳои адабӣ, дар эҷодиёти даҳанакии бадеии халқи тоҷик мақоми баланде дорад ва дар баробари ин маълум гардид, ки фолклори мардуми яке аз маҳалҳои кӯҳии Кӯлоб – Сари Хосор махсусан бой ва аз ҳар ҷиҳат хеле қобили диққат буда, хислатҳои муҳимтарини фолклори Кӯлобро дар бар гирифтааст. Дар ин маҳал аз ҳама бештар ҳофизон, дostonсаройҳо, ғундағон ва масҳарабозони моҳиру забардаст умр ба сар мебаранд» [1, с. 10].

Дар доираи омӯзишу таҳқиқ, таҳлил ва истифодаи истилоҳоти лингвофолклористӣ аз рӯи асари Р. Амонов «Очеркҳои эҷодиёти даҳанакии Кӯлоб» [1] мавод ё матнҳои назмии фолклори Сари Хосор 221 матн, аз ҷумла жанрҳои суруд (ба истиснои бархе аз сурудҳои таърихӣ, ки дар ин китоб оварда нашудаанд [1, с. 12]), рубоию дубайтӣ, чистонҳо ва дostonҳои манзуми қаҳрамонии эпоси «Гӯрӯғлӣ» 1287 мисраъро бо фарогирии зиёда аз 6540 калима дар бар мегирад.

Маводи насрии фолклори Сари Хосор аз 98 матн дар доираи шумораҳои яклухт бо фарогирии 22150 калима, аз ҷумла 10 афсона ва 3 драмаи (намоишномаи) комил, бо шумули

17260 калимаи матни афсонаю порчаҳо аз афсонаҳо, чистону зарбулмасалҳо ва зиёдтар аз 4890 калимаи матни драмаҳо иборат аст.

Ба китоби мазкур 33 чистон ва 65 зарбулмасал чой дода шудааст, ки бештар бо насри мусаччаъ эҷод шудаанд.

Дар назм матнҳои фолклории зиёдтарро рубоию дубайтиҳо ташкил медиҳанд, ки аз 128 матн ва дар наср афсонаю порчаҳои афсонавӣ (истисно аз зарбулмасалҳо) дар бар мегиранд, ки аз 47 матн иборатанд.

Матнҳои фолклории назмӣ дар доираи аз 1 то 267 мисраи шаклҳои гуногуни шеърӣ ва порчаҳо аз эпоси «Гӯрӯғлӣ» ташаккул ёфтаанд.

Ша, муборак шава, боз муборак шава! [1, с. 38]

***

*Гъли сияҳуши секуша,
Дилът бар мо намесуза?!* [1, с. 42]

***

*Духтар, ки ба ов мерай, ба дастът куза,
Ту оҳ бъкашӣ, чигари ман месуза.
Ай бахшаки оҳи тъ гъръфтъм руза,
Сесада рагъ пайвандъм ҷидо месуза.* [1, с. 58]

***

*Ватан мегӯям умедворам,
Зи дарди бекаси ҳайрону зорам.
Агар дар хоб бинам ман ватанро,
Ҳалоки хештан созам ватанро...
Шавам аз меҳнати садсола озод,
Агар манро расонад бар ватан бод.* [1, с. 54]

Фолклори Сари Хосорро дар маҷмуъ 319 матни фолклорӣ ва 28701 калима ташакил медиҳад. Шумораи умумии калимаҳо бо назардошти яклухтӣ аз 132950 овоз (ҳарф), аз ҷумла 55960 садонок (42,1 фоиз) ва 75300 ҳамсадо (56,6 фоиз) ва 1690 йотбарсар (1,3 фоиз) иборат аст.

Аз садонокҳо бештар овози **а** – 22340 маротиба (16,8 фоиз), аз ҳамсадоҳо овози **р** – 8460 маротиба (6,7 фоиз) ва аз йотбарсарҳо овози **я** – 80 маротиба (0,64 фоиз) мавриди истифода қарор гирифтааст.

Аз маҷмуи 28701 калимаи таркиби луғавии матнҳои фолклории Сари Хосор зиёда аз 13600 калима (47,0 фоиз) ба шакли лаҳҷавӣ омадаанд, ё калимаҳои хоси лаҳҷавианд.

«– Ала, чӣ бъғум, оҳӣ!» [1, с. 185].

***

Б о ф а н д а . Акъ, ҷура, мо търа санҷидем, агане ҳақи ҳич ки ба ҳич кира насиб накъна [1, с. 249].

***

Деҳқони пир. Не, мъ фарай бъқа надоръм, барзагов бъталб [1, с. 253].

Бахусус калимаҳои лаҳҷавии хоси мардуми Сари Хосор дар матнҳои фолклорӣ муайян карда шуданд, ки баъзеи онҳо дар лаҳҷа ҳамчун диалектизмҳои лексикӣ семантикӣ ба маънои нав омадаанд. Аз шумораи умумии яклухти 170 диалектизми лексикӣ бо назардошти такрори баъзеи онҳо 20 ададаш ба матнҳои фолклории назмӣ, 120 калима ба матнҳои фолклории насрӣ ва қариб 130 ададаш ба матнҳои фолклории драмавӣ рост омад.

Аз рӯи бештар аз 70 номгӯи диалектизмҳои лексикӣ калимаҳои бахчӣ, билавр, давра, път, рубич, тарвоза, тумбул, фърид, хърбич, чоло, чичӣ, чуғадор танҳо дар матнҳои фолклории назмӣ, калимаҳои агарда, анойитърош, бефара, булак, бъччас, ваноғ, ғара, ғомък, ғот, дангал – дангала (кардан), измағӣ, кашаг, кънъск, лъмб, лъхч, чъғел, маҳшак, маълоқ, минакол, мут, олонд, пая, рът, сиба, сурӣ, сьвчък, сьрунд, тъқид, тутък, фълх, хаспал, чаҳманбоз, чаҳмандош, чолбанд, чорғовак, чорку, чува – чиба, чут, чъқим, чълингас, чъхт, шалфа, шахмард ва шартаст танҳо дар матнҳои фолклории насрӣ ва калимаҳои лъғат, къръмб, Олломасанӣ, тегъз, фара, ҳабата, ҳамоли танҳо дар матнҳои фолклории драмавӣ ва калимаҳои дигар – агане, ала, ах, реб, теф, туғрӣ, фър, хова, хуч ва чойлоб дар ҳар гуна матнҳои фолклорӣ омехта истифод гардидаанд.

*Дунё ҳай, дунёй муваққат,
Зиндагонӣ хуб асту ганимат,
Дар давра бишнӣ, бикунӣ суҳбат,
Гапи хуб дур асту қимат.* [1, с. 88].

***

*Дъхтар хест сандуқа ба шамшер баракию тарвоза зад, чор булак,
кад сандуқаву момашириша дар ҳар бар сьрунду тарки ватани почой
кард* [1, с. 296].

***

*«Пас ай ть зьминчъмбъиши шид, пули хуна ай минаколъиши шъкаст, яг ҳамсоя ира овард,
тешае наёфтем, гьрмоша рът кьна, фақат задемъиши то умадани хътта»* [1, с. 311].

Дар натиҷа аз маҷмуи 319 матни фолклорӣ 221 матни фолклориаши назмӣ (69,3 фоиз) ва 98 матни фолклориаши насрӣ (30,7 фоиз) аст.

Матнҳои фолклории назмӣ 1285 мисраъ ва матнҳои фолклории насрӣ зиёдтар аз 3110 ҷумларо дар бар мегиранд.

Матнҳои фолклории назмӣ аз наздики 6550 калима (23,0 фоиз) ва матнҳои фолклории насрӣ бештар аз 22150 калима (77,0 фоиз) иборатанд.

Аз ҷумла 3 матни фолклории драмавӣ (1,0 фоиз) бештар аз 780 ҷумла (25,1 фоиз) ва зиёдтар аз 4890 калима (17,0 фоиз) ва афзунтар аз 90 матни фолклории порчаҳои насрӣ (28,6 фоиз) бартар аз 2330 ҷумла (74,9 фоиз) ва зиёдтар аз 17260 калима (60,1 фоиз) мебошад.

Бо мадди назари сохт дар фолклори Сари Хосор аз ҷумлаҳои соддаи яктаркиба то ҷумлаҳои мураккаби сертаркиби пайвасту тобеъ ба назар мерасанд.

«– Бачам, – гуфт, – ов овардӣ?»

«– Нашид» [1, с. 199].

***

*Даррав ҷосуз омад, ба почо гуфту почо даррав дар асп сьвор шиду ба ҷош гьломша
почо кард, хьдъиши рафтак* [1, с. 274].

***

*«– Ба хубӣ гандагӣ меоя барои и, ки ма иқа барои соҳибъм меҳнат кардъм, чӣ қадар у
ай ма рузи меҳнат гирифт, имрӯз ки боша, баровардаи дар и ҷа саръм додаи»* [1, с. 236].

Мавриди зикр аст, ки дар доираи мавзӯҳо барои омӯзишу таҳқиқ муайян кардани ҳаҷми матнҳои фолклорӣ ба муҳаққиқ марбут дониста мешавад. Матнҳои фолклории калонҳаҷм, аз ҷумла дostonҳои қаҳрамонӣ ва ё афсонаҳо аз рӯйи мазмуну муҳтаво метавонанд ба порчаҳо ҷудо карда гарданд.

Ааввалин маротиба санъатшинос Н. Нурҷонов [12] матни драмаҳои халқиро гирдоварӣ намуда, дар бораи хусусиятҳои махсуси драмаҳои халқӣ асари «Театри халқии тоҷик»-ро таҳия ва соли 1956 ба нашр расонидааст.

Ҳамчунин вобаста ба омӯзиши забони гуфтугӯӣ ё лаҳҷаҳои аҳолии минтақаи Кӯлоб соли 1956 асари Л.Н. Неменова «Кулябские говоры таджикского языка» [10] аз ҷоп мебарояд.

Минбаъд омӯзиши шева ва лаҳҷаҳои мавзӯҳо ва шаҳру ноҳияҳои минтақаи Кӯлоб ривоч ёфта, асарҳои зиёде, ба монанди «Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ» [11;18; 19; 20], «Луғати шеваҳои забони тоҷикӣ» (Лаҳҷаҳои ҷанубӣ) [8] ва «Фарҳанги гӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ» [21] таҳия гардида рӯйи ҷоп омаданд.

Албатта бо мурури замон илм ва таҳқиқи он нисбӣ аст, зеро вай табиати рушдбӣ дорад. Зимнан нигоштаи илмӣ бе камбудӣ ва саҳву хато ҳам буда наметавонад. Аз ин лиҳоз, шояд дар омӯзишу таҳқиқи навиштаи мазкур низ кам ё беш норасоӣҳо бо гузашти вақт аён гарданду ба натиҷа на он қадар таъсир гузоранд, аммо алҳол дар умум воқеияти омӯзишу таҳқиқ ва маълумот ба ҳамин минвол аст.

Дар бораи баъзе хусусиятҳои забонии эҷодиёти даҳанакии халқи Кӯлоб, аз ҷумла фолклори Сари Хосор Р. Амонов қайд менамояд: «Бинобар он, ки хусусиятҳои ин шева дар китоби Р.Л. Неменова батафсил тасвир ёфтааст, зарурати қайд намудани ҷиҳатҳои лаҳҷавии материалҳои фолклорӣ аз байн бардошта мешавад. Фақат ҳаминро гуфтан лозим аст, ки дар шеваи Кӯлоб овози садонокӣ «ӯ» вучуд надорад. Ба ҷои он аксаран бо як навъ зада «у» ва қисман (пеш аз «ҳ») -и халқӣ) фонемаи хоси ин шева, ки дар забоншиносии тоҷик одатан бо

аломати «ъ» ишора шуда, садоноки кӯтоҳи пуштизабонӣ ва ғайрилабӣ ба шумор меравад, талаффуз меёбад (гуша – гӯша, му – мӯй, зур – зӯр; мӯхлат – мӯҳлат, мӯхтоҷ – мӯҳтоҷ) [1, с. 12].

Масъалаи мазкурро бошад, Р.Л. Неменова асосан аз нигоштаҳои М.С. Андреев [2] овардааст [11, с. 3, с. 63].

*Ай омадангт агар хабар медоштм,
Дар рӯй раҳгт гъли съман мекоштм.
Гъл мекоштм, ки пота дар хок назанӣ,
Хоки қадамта ба дида мевардоштм. [1, с. 49]*
***

*Се моҳ шидай, ба якта хъшдор шидъм,
Хурдъм гами беҳудара афгор шидъм,
Ку ҳичраи тангак, ки бӯхонъм дъ газал,
Ай ҷони шърини хъдъм безор шидъм. [1, с. 58]*
***

Баъд ҳаму мардак, ки хъдъш дев бӯдаст, хъдъша мъллои нағз кардасту пеши почо омадаст, ки «дъхтара ба ма бӯте». Почо дъхтарша туй кардасту ба ҳаму додаст» [1, с. 163].

Дар филологияи тоҷик ба истиснои асарҳои забоншинос Р. Саидов «Воҳидҳои фразеологӣ дар назми халқӣ» [15; 16] ва «Фразеологияи назми халқии тоҷик (дар асоси эпоси «Гӯрӯғлӣ», рубой ва байт)» («Фразеология таҷикской народной поэзии (на основе эпоса «Гӯругли», четверостишия и бейта)») [17], ки ба омӯзиши яке аз бахшҳои забони матнҳои фолклорӣ – фразеология бахшида шудааст, асар ва маҷмуаҳои дигаре оид ба хусусиятҳои забонии эҷодиёти халқи Кӯлоб, хосатан фолклори диёри Сари Хосор маълумот дастрас нагардид.

Мазмуну мухтаво, мундариҷа, таркиби луғавӣ ва сохтори забонии фолклори Сари Хосор хеле ғанию рангин буда, аз калимаҳои умумихалқӣ, синонимҳо, омонимҳо, антонимҳо, истилоҳоти хешеутаборӣ, лақабу таҳаллусҳо, диалектизмҳо ва ҳодисаҳои дигари забонӣ ташаккул ёфтааст, ки ҳар кадоме мавзӯи баҳсу омӯзишу таҳқиқи мустақил ва лингвофолклористиро тақозо менамояд.

Адабиёт

1. Амонов, Р. *Очерки эҷодиёти даҳанакии Кӯлоб. (Дар асоси материалҳои фолклори Сари Хосор) / Р. Амонов. – Душанбе: Наириёти Академии фанҳои РСС Тоҷикистон, 1963. – 347 с.*
2. Андреев, М.С. *Краткий обзор некоторых особенностей таджикских говоров / М.С. Андреев. – Сталинабад-Ташкент, 1930. – 81 с.*
3. Болдирев, А.Н. *Эпоси даҳанакии Тоҷикистон / А.Н. Болдирев // Барои адабиёти сотсиалистӣ. – 1934. – №№ 11-12. – С. 37-39. (Бо ҳуруфи лотинӣ).*
4. Болдырев, А.Н. *Таджикский фольклор в литературе советского Таджикистана / А.Н. Болдырев // Литературный критик. – 1935. – № 9. – С. 115-123.*
5. Болдирев, А.Н. *Дар бораи Шӯриши Восеъ / А.Н. Болдирев // Барои адабиёти сотсиалистӣ. – 1936. – № 1. – С. 14-15. (Бо ҳуруфи лотинӣ).*
6. Бузургзода, Л. ва Ҷалил, Р. *Инъикоси Шӯриши Восеъ дар фолклор (Маҷмуаи материалҳои фолклорӣ) / Л. Бузургзода ва Р. Ҷалилов. – Сталинобод – Ленинград, 1941. – 131 с.*
7. Маъсумӣ, Н. *Шӯриши Восеъ ва сурудҳои таърихӣ / Н. Маъсумӣ // Шарқи Сурх. – 1950. – № 11.*
8. Маҳмудов, М., Ҷӯраев, Ф. *Лугати шеваҳои забони тоҷикӣ (Лаҳҷаҳои ҷанубӣ) / М. Маҳмудов, Ф. Ҷӯраев. – Душанбе: Дониш, 1997. – 289 с.*
9. *Намунаи фолклори тоҷик. Тартибдиҳанда А.Н. Болдирев. – Сталинобо – Ленинград: Наириёти давлатии Тоҷикистон, 1938. (Бо ҳуруфи лотинӣ).*
10. Неменова, Р.Л. *Кулябские говоры таджикского языка. (Северная группа) / Р.Л. Неменова. – Сталинабад: Издательство Академии наук Таджикской ССР, 1956. – 192 с.*
11. Неменова, Р.Л. Ҷӯраев, Ф. *Шеваҳои ҷанубии забони тоҷикӣ. (Фонетика, лексика). Ҷилди 1 / Р.Л. Неменова, Ф. Ҷӯраев. – Душанбе: Дониш, 1980. – 331 с.*
12. Нурдҷанов, Н. *Таджикский народный театр (По материалам Кулябской области) / Н. Нурдҷанов. – М.: Издательство Академия наук СССР, 1956.*
13. Писарчик, А.К. *Кулябская этнографическая экспедиция 1948 года / А.К. Писарчик // Известия ТФАН СССР. – 1948. – № 15.*
14. Раҳмонӣ, Р. *Фолклори тоҷикон: дарсҳо аз адабиёти гуфторӣ / Р. Раҳмонӣ. – Душанбе, 2021. – 544 с.*

15. Саидов, Р. Воҳидҳои фразеологӣ дар назми халқӣ (дастури таълимӣ ба курси махсус барои факултетҳои филологияи донишкадаҳои олии). Қисми якум / Р. Саидов. – Душанбе, 1990. – 108 с.
16. Саидов, Р. Воҳидҳои фразеологӣ дар назми халқӣ (дастури таълимӣ ба курси махсус барои факултетҳои филологияи донишкадаҳои олии). Қисми 2 / Р. Саидов. – Душанбе, 1991. – 144 с.
17. Саидов, Р. Фразеология таджикской народной поэзии (на основе эпоса «Гуругли», четверостишия и бейта): автореф. дис. ... док. филол. наук / Р. Саидов. – Душанбе, 1995. – 35 с.
18. Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ. (Морфология). Ҷилди II. – Душанбе: Дониш, 1979. – 252 с.
19. Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ. Ҷилди 3. – Душанбе: Дониш, 1979. – 272 с.
20. Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ. (Материалҳо). Ҷилди 5. – Душанбе: Дониш, 1980. – 332 с.
21. Фарҳанги зӯйишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ. (Наири дуҷум бо илова ва тасҳех). Мурағтибон: М. Маҳмудов, Ғ. Ҷӯраев, Б. Бердиев. – Душанбе: Дониш, 2017. – 842 с.
22. Фолклори Кӯлоб / Мурағтибон: С. Фатҳуллоев ва Ф. Муросов. – Душанбе: Дониш, 2006. – 578 с.
23. Фолклори Кӯлоб. Қисми I / Мурағтибон: С. Фатҳуллоев, Ф. Муросов. – Душанбе: Деваитиҷ, 2007. – 540 с.
24. Чалишев, С. Фолклори диёри Восеъ / С. Чалишев. – Душанбе, 1990.
25. Шоҳанишов, А. Материалҳо оид ба Шӯриши Восеъ / А. Шоҳанишов // Барои адабиёти сотсиалистӣ. – 1936. – №№ 2, 3 (бо ҳуруфи лотинӣ).
26. Эҷодиёти даҳанакии аҳолии Кӯлоб. Тартибдиҳанда Р. Амонов. – Душанбе: Наириёти давлатии Тоҷикистон, 1956. – 240 с.
27. Эҷодиёти даҳанакии аҳолии Кӯлоб. Тартибдиҳанда Р. Амонов. Наири дуҷум бо ислоҳ ва иловаҳои Ф. Муросов. – Душанбе: Наириёти давлатии Тоҷикистон, 1963. – 252 с.

МУНДАРИҶА ВА СОҲТОРИ ЗАБОНИИ МАТНҲОИ ФОЛКЛОРИ САРИ ХОСОР

Мақолаи мазкур ба масъалаи омӯзиши муштарақ, пайвасту ҳамзамони фолклор ва забони он, ки мавзӯи асосии баҳси лингвофолклористикаро ташкил медиҳад, баҳшида шудааст. Бевосита зимни омӯзиши матнҳои фолклорӣ бештар ба ҷанбаҳои забонии он, баҳусус диалектизмҳои он, ки хоси гуфтугӯи мавзӯ ва минтақаҳои гуногун мебошад, дахл ва таваҷҷуҳ зоҳир карда мешавад. Муаллиф маводи нашршудаи эҷодиёти даҳанакии халқи Кӯлоб, аз ҷумла фолклори Сари Хосорро мавриди таҳлил ва таҳқиқи муқоиса қарор додааст. Муайян гардидааст, ки матнҳои фолклории Сари Хосор аз нутқи сокинони он маҳал айнан сабт шудаанд. Ва ин низом ё усул дар омӯзиши соҳти забонии матнҳои фолклорӣ мусоидат менамояд. Дар мақола оид ба дараҷаи истифодаи калимаҳо ва шаклҳои он, баҳусус диалектизмҳои дар фолклори Сари Хосор маълумоти муҳтасар дода шудааст. Маълум гардидааст, ки калимаҳои лаҳҷавӣ қариб дар баробари калимаҳои забони адабӣ – умумихалқӣ дар матнҳои фолклорӣ истифода шудаанд. Аз омӯзиши масъалаи мазкур бармеояд, ки минбаъд мавриди таҳқиқ қарор додани забони фолклори маҳалҳо аз назари лингвофолклористӣ яке аз вазифаҳои забоншиносон маҳсуб меёбад.

Калидвожаҳо: фолклор, Сари Хосор, забон, матн, назм, наср, драма, лингвофолклористика, суруд, рубой, чистон, зарбулмасал, афсона.

СОДЕРЖАНИЕ И ЯЗЫКОВАЯ СТРУКТУРА ТЕКСТЫ ФОЛЬКЛОРА САРИ ХОСОРА

Данной статье посвящено проблеме совместного, связанного и одновременного изучения фольклора и его языка, которая является основной темой дискуссии лингвофольклористики. Непосредственно при изучении фольклорных текстов большее внимание уделяется его языковым аспектам, особенно его диалектам, которые характерны для речи разных мест и регионов. Автор проанализировал, исследовал и сопоставил опубликованные материалы устного творчества Куляба, в том числе фольклора Сари Хосора. Установлено, что фольклорные тексты Сари Хосора буквально записывались со слов местных жителей. И эта система или метод помогает в изучении языковой структуры фольклорных текстов. В статье дается краткая информация о степени употребления слов и их форм, особенно диалектизмов, в фольклоре Сари Хосора. Выяснилось, что диалектные слова употребляются в фольклорных текстах почти наравне со словами литературного языка. После изучения данного вопроса, можно сделать вывод о том, что дальнейшее исследование местного фольклорного языка с лингвофольклористической точки зрения является одной из задач лингвистов.

Ключевые слова: фольклор, Сари Хосор, язык, текст, поэзия, проза, драматургия, лингвофольклористика, песня, рубаи, загадка, пословица, сказки.

LANGUAGE CONTENT AND STRUCTURE OF FOLKLORE TEXTS OF SARI KHOSOR

This article is devoted to the problem of joint, connected and simultaneous study of folklore and its language, which is the main topic of the discussion of linguistic folklore. Directly in the study of folklore texts, more attention is paid to its linguistic aspects, especially its dialects, which are characteristic of the speech of different places and regions. The author analyzed, researched and compared the published materials of the oral creations of the Kulob people, including the folklore of Sari Khosar. It has been established that the folklore texts of Sari Khosar were literally recorded from the words of the local residents. And this system or method helps in learning the linguistic structure of

folklore texts. The article provides brief information on the degree of use of words and their forms, especially dialectisms in the folklore of Sari Khosor. It has become clear that dialect words are used in folklore texts almost along with the words of the literary language. After studying this issue, we can conclude that further study of the local folklore language from a linguo-folkloristic point of view is one of the tasks of linguists.

Keywords: folklore, Sari Khosor, language, text, poetry, prose, dramaturgy, linguistic folklore, song, rubaiyat, riddle, proverb, fairy tales.

Дар бораи муаллиф

Насимов Нуриддин

Номзади илмҳои филологӣ
Кумитаи иҷроияи Анҷумани тоҷикон ва
форсизабони ҷаҳон – «Пайванд»
Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 107
Тел.: (+992) 902 77 88 99
E-mail: nuriddin-09101958@mail.ru

About the author

Nasimov Nuriddin

Candidate of philological sciences
Association of Tajiks and Persian-speaking
Peoples of the World, Payvand
Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 107
Ph.: (+992) 902 77 88 99
E-mail: nuriddin-09101958@mail.ru

Об авторе

Насимов Нуриддин

Кандидат филологических наук
Исполнительный комитет Ассоциации
таджиков
и персоязычных народов мира – «Пайванд»
Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 107
Тел.: (+992) 902 77 88 99
E-mail: nuriddin-09101958@mail.ru

НАҚШИ ИСТИЛОҲОТИ ИҚТИБОСИИ МАОРИФ ДАР ТАРКИБИ ЛУҒАВИИ ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Ҳамроев Қ. М.

Донишгоҳи давлатии Бохтар

ба номи Н. Хусрав

Ҳар як забон дар раванди рушду такомули таърихии худ тадричан мукамал мегардад. Раванди таҳаввулу такмили забон, ки бо фаъолияти ҳамаҷузай инсон, бо рушди ҳаёти иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ ва маданияи ҷамъият алоқаи ногусастанӣ дорад, аслан, дар таркиби луғавӣ ва сохти дастурии забон амал менамояд. Ии чараён инчунин ба равобити байниҳамдигарии гурӯҳхое, ки ба забонҳои мухталиф муколама мекунанд, низ алоқаманд аст.

Дар натиҷаи рушди пайвастиаи ҷомеа, ба вучуд омадани ашёву падидаҳои нав мафҳумҳои мутобики онҳо пайдо шуда, бо номбаршавии онҳо дар таркиби луғавии забон вожаҳои нав низ ворид мешаванд. Агар аз як тараф, вожаҳои нав дар заминаи таркиби луғавӣ ва сохти грамматикӣ худӣ забон пайдо шаванд, аз тарафи дигар, бо омилҳои мухталиф аз дигар аз забонҳои иқтибос мегарданд. Ба ҳамин тариқ унсурҳои луғавии як забон ба дигар забон гузашта, пайвастиа истеъмол ва ҳазм мешаванд ва бо гузашти вақти муайян ба воҳидҳои луғавии худӣ мубаддал мегарданд. Иқтибос асосан дар натиҷаи муносибати фарҳангӣ, сиёсӣ, иқтисодӣ ба амал меояд ва яке аз усулҳои бойшавии таркиби луғавии ҳар забон аст.

Забон бевосита аз усулҳои калимасозии дохилизабонӣ ва аз ҳисоби забонҳои дигар такомул ва рушду нумӯъ меёбад. Агар вожа ва ё истилоҳ натавонад маънии истилоҳии хешро баён созад, маҷбур мешавад, ки ҷои худро ба вожа ва ё истилоҳи забони бегона ҷун истилоҳи иқтибосӣ бидиҳад. Ҳамин тавр, дар зер роҷеъ ба мавқеи истилоҳоти иқтибосӣ соҳаи маориф дар забонҳои муқоисашаванда таваққуф менамоем.

Истилоҳоти иқтибосӣ дар забони тоҷикӣ. Иқтибосшавии вожаву истилоҳоти забони дигар дар забони тоҷикӣ аз давраҳои қадим ибтидо гирифта буд ва то имрӯз таъсири он идома дорад. Ҷи тавре ки дар боло ишора намудем, иқтибоси вожагону истилоҳот аз забонҳои дигар яке аз манбаъҳои асосии ғановати таркиби луғавии забони тоҷикист.

Муносибатҳои иқтисодиву фарҳангии беш аз ҳазорсолаи мардуми форсизабон бо юнониёну ҳиндувон, арабҳову туркҳо ва қавмҳои дигар дар таркиби луғавии забони тоҷикӣ таъсири беандоза гузоштаанд. Иқтибосот ва ё калимаҳои ғайр маҷмуи калимаҳоеанд, ки аз дигар забонҳо ба забони тоҷикӣ ворид гардидаанд.

Дар илми забоншиносӣ ду навъи иқтибос ва ё қарзгирӣ маъмуланд:

а) *қарзгирии дохили забонӣ.* Дар ин навъи қарзгирӣ аз имконоти дохилии забон истифода бурда мешавад. Яъне барои ифодаи мафҳум ва ё падидаҳои нав аз калимаҳои дохилии забон, аз лаҳҷаву шеваҳои минтақаҳои гуногуни амалкунандаи худӣ забон истифода мегардад. Дар мавриди аввал ин навъи қарзгирӣ ба сурати калимаҳои омиёна намоён мешавад, ки баъдтар мавриди пазириши аҳли забон қарор мегирад.

б) *қарзгирии хориҷизабонӣ.* Ин навъи маъмултарини қарзгирӣ буда, дар он барои ифодаи мафҳуму падидаи нав калима ё ибора бештар аз забони дигар гирифта мешавад. Ҳамчунин дар ин навъи қарзгирӣ маъно ва мазмуни калима ва ё иборати забони қарздиҳанда бо калима ё иборати забони қарзгиранда ба тарзи тарҷумаи калима ба калима ифода мегардад.

Тарҷумаи қарзиро дар илми забоншиносӣ «калька» меноманд. Дар бораи мафҳуми иқтибосот ва ё тарҷумаи қарзӣ олимону забоншиносон фикру ақидаҳои зиёде иброз доштаанд. В.М.Дерibas тарҷумаи қарзиро ҷунин шарҳ медиҳад: «интиқоли маъно ва сохти калимаи забони дигар бо воситаи манбаъҳои забони модарӣ . Забоншиноси амриқой Уриэл Вайнрах бошад, тарҷумаҳои қарзии нахвино «иқтибосҳои тарҷумашуда» (loan translation) меномад [4, с. 111].

Иқтибосот аносири луғавиву савтӣ ва маъноиву дастурии аз як забон ба низоми забони дигар воридгашта буда, якҷоя бо калимаҳои асли таркиби луғавии забонро ба вучуд меоранд ва ғай мегардонанд. Аз ин рӯ иқтибос аз тарҷумаи қарзӣ бо он фарқ мекунад, ки дар

тарҷумаи қарзӣ маъно ва мазмуни калимаи ғайр бо ёрии воситаҳои луғавӣ ва сарфу нахви забони қарзгиранда ифода меёбад.

Дар забонҳои тоҷикиву англисӣ чун дигар забонҳои ҳинду-аврупоӣ калимоту истилоҳоти иқтибосшуда зиёд аст. Дар забонҳои тоҷикиву англисӣ вожаҳои иқтибосӣ (аз забонҳои ғайриэронӣ ба тоҷикӣ: аз арабӣ, туркӣ, русӣ; аз забонҳои лотинӣ ва фаронсавӣ ба англисӣ) ба мушохида мерасад. Иқтибосҳои ғайриэронӣ аз забонҳои дар боло ёдшуда ба таври мустақим ба забони тоҷикӣ ворид гардидаанд. Бинобар он ин қабил вожаҳо ҳам дар шакл ва ҳам дар маъно аз нигоҳи тоҷикӣ маънидод карда мешаванд. Вожаву истилоҳоти иқтибосӣ як бахши муҳими луғати ҳар як забонро ташкил дода, дар ифодаи мафҳумҳои зиёди мушаххас ва маънӣ ба кор мераванд.

Ин гурӯҳи истилоҳот тайи замонҳои гуногун ба забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ворид гардида, иллати аз байн рафтани ба ё ба фаромӯшӣ расидани шуморе аз вожаҳои бунёдии ин забонҳо гардидааст. Агар бархе аз калимаҳои вожаҳои аслии тоҷикӣ ё англисиро табдил карда бошанд, гурӯҳи дигар ҳамчун мафҳумҳои нав, ки муодилҳои тоҷикӣ ва англисӣ надоштанд, пазируфта шудаанд. Яке аз вежаҳои истилоҳоти иқтибосӣ аз он иборат аст, ки онҳо дар оҳанг ва савтиёти забони тоҷикӣ ё англисӣ мутобиқ мегарданд.

Халқҳои тоҷику англис аз даврони қадим бо дигар халқу миллатҳои ҳамҷавору ҳамсарҳад ва берун аз он равобити иҷтимоӣ, сиёсӣ, иқтисодӣ, тижоратӣ, маданӣ, ҳарбӣ ва ғайра доштанд, ки он сабаби ба забонҳои зикршуда иқтибос гардидани калимоти дигар забонҳо дар ҳамаи давраҳо ба шумор мерафт.

Агар дар таркиби луғавии забони тоҷикӣ миқдори зиёди калимоти аз забонҳои арабиву русиро мушохида намоем, пас дар забони англисӣ бештари калимаҳои аз забонҳои лотиниву юнонӣ ва франсавиву олмонӣ ба чашм мерасанд.

Аз забонҳои дигар иқтибосшавии калимоту истилоҳ барон ҳар як забон роҳи табиӣ ва қонунӣ буда, барои боз ҳам рушду ғановат ёфтани таркиби луғавии забони имкониятҳои зиёд фароҳам месозад. Ба забонҳои тоҷикиву англисӣ асрҳои аср аз дигар забонҳои калимаҳои зиёде ворид гардида, қисми беши калимаҳои иқтибосшуда бо таъсири қонунҳои хоси забонҳои зикршуда то андозае ба таҳаввул дучор шуда, дар раванди истеъмол ба қатори калимаҳои худӣ дохил мубаддал гаштанд. Дар ҳарду забон ҳам як миқдор истилоҳоте мавҷуданд, ки аломати иқтибосии онҳо мушохида нагардида, дар қатори калимаҳои тоҷикиву англисӣ амсоли калимаҳои дигари дохили забон истеъмол мешаванд, ба монанди мактаб, донишгоҳ, донишкада, school, university, institute ва ғ., ҳол он ки истилоҳоти зикршуда аз ҷиҳати баромади худ ба забонҳои арабӣ, юнонӣ, лотинӣ ва франсавӣ мансубанд.

Аз ин рӯ, мо дар зер аз он истилоҳоти “маориф”-е ёдовар мешавем, ки дар таркиби луғавии забонҳои тоҷикиву англисӣ ба сифати калимот ё истилоҳоти иқтибосӣ маъмуланд.

Истилоҳоти аз забони арабӣ иқтибосшуда. Яке аз бахшҳои муҳими истилоҳоти забони тоҷикиро вожаҳои арабӣ ташкил медиҳанд. Калимаҳои арабӣ дар забони тоҷикӣ соҳаҳои гуногун, аз ҷумла, соҳаи маорифро фаро мегиранд. Аз эҳтимол дур нест, ки бештари вожаҳои арабӣ дар забони тоҷикӣ ба ивази калимаҳои бунёдии ин забон, ки дар давраҳои таърихӣ ташаккули забонамон мавриди истифода қарор доштанд, омада бошанд. Таърихи гурӯҳи вожаҳои аз ёд рафтаи забони тоҷикиро аз осорҳои паҳлавӣ, авестой ва суғдиву бохтарӣ муайян кардан имкон дорад. Зарурати пазириши ин қабил истилоҳоти иқтибосшударо аз тариқи робитаи мустақими арабҳо бо мардуми эронинаҷод бояд донист. Ба андешаи мо, иқтибоси вожаҳои арабӣ дар забони тоҷикӣ аз як тараф, падидаи мусбат бошад, аз тарафи дигар, дар баъзе мавридҳо ҳамчун падидаи манфӣ арзёбӣ хоҳад шуд. Он истилоҳое, ки барои ифодаи маъноҳои нав ба забони тоҷикӣ ворид гардидаанд, бешубҳа дар ғановати луғати забони тоҷикӣ нақши муҳим доранд. Аммо он идда калимоте, ки бар ивази вожаҳои бунёдии забони тоҷикӣ иқтибос шудаанд, иллати аз байн рафтани бисёре аз калимаҳои ин забон гардиданд, ки тайи ҳазорсолаҳо дар хизмати ин забон буданд. Ин омил боиси аз байн рафтани чандин истилоҳоти нодири забони тоҷикӣ гардид. Пас аз футуҳоти ислом дар Шарқи Наздику Миёна забони арабӣ хеле ривоч ва густариш ёфта, мақоми забони байналмиллалиро аз худ намуд. Қисми бештари иқтибосоти арабӣ ба давраи ташаккули таҳаввули забони адабиву илмӣ форсии дарӣ рост меояд.

Раванди ба таркиби луғавии забони тоҷикӣ иқтибосшавии калимот ва ибороти арабӣ аз асрҳои VII-VIII, яъне аз давраи Эрону Осиёи Миёнаро истило кардани арабҳо маншаъ гирифта, то инқилоби Октябр идома ёфтааст. Истилогарони араб дар кишварҳои забтнамудаи

худ дини ислом ва забони арабиرو маҷбуран бо ҳар роҳу усул ҷорӣ мекарданд ва ғаъолияти давлатӣ ва маъмуриву идорави бо забонӣ роҳандозӣ мегардид. Ба таркиби луғавии забони тоҷикӣ иқтибос шудани воҳидҳои луғавии арабӣ дар ҳамаи давраҳо хусусияти яқранг надошт. Дар гули асрҳои IX—X дар хоки Мовароуннаҳр ва Хуросон бо сабаби он ки забони тоҷикӣ ҳамчун забони умумихалқӣ шакл гирад, маҷбур буд, ки дигар лаҳҷаву гӯйишҳо ва забонҳо, аз ҷумла бо забони араби муқобилат кунанд. Дар давоми асрҳои VIII—X дар байни аҳли ғазлу дониш ҳам омӯхтаи забони арабӣ ва бо он асарҳои илмиву таърихӣ ва бадеӣ эҷод намудан ва китобат кардан ба расмият даромада буд ва омили мазкур дар навбати худ ба раванди ба забони тоҷикӣ иқтибос шудани калимаҳои арабӣ таъсири калон гузошт. Сабаби дигаре, ки ҷараёни ба забони тоҷикӣ ворид гардидани воҳидҳои забони арабиرو тезондааст, ин тарҷума ба шумор мерафт ва дар садаи X, пас аз ба забони тоҷикии дарӣ гузаштани тамоми ғаъолиятҳои давлатӣ ва маъмури, сиёсӣ ва ҳарбӣ, маданӣ ва адабӣ як миқдор асарҳои илмиву таърихӣ ба забони арабӣ иншошуда ба забони тоҷикӣ тарҷума гариданд. Ба ҳамин тариқ, дар асрҳои IX—X дар шароите, ки забони тоҷикӣ бо дигар забонҳо муқобилат карда, дар ин мубориза таркиби луғавии худро аз ҳисоби калимаҳои иқтибосӣ тақмил дод.

Ҳамаи он истилоҳоти арабие, ки дар зер ёдовар мешавем ба истилоҳоти соҳаи маорифи забони тоҷикӣ тааллуқ доранд. Онҳо аз як калима иборатанд, вале баъзе аз истилоҳоти соддаи арабиасос бо муодилҳои англисии худ дар қолабҳои сохта, мураккаб ва ё таркибӣ мустаъмаланд мегарданд, ба монанди: *мактаб, дарс, таҳсил, маълумот, дониш, дарк, имтиҳон, ирода, иштиро, истеъдод, китоб, лавҳа, лоиҳа, мадраса, метод, хирад, ақл, илм, зеҳн, заковат, хирадманд, фаҳмиш, илм, омӯзгор, боақл, заковатманд; science, mind, clever, school; intelligent, understanding, researcher, teacher, teaching, beginner, manager* ва ғ.

Таъкидаш баҷост, ки дар таркиби луғавии забони муосири тоҷикӣ миқдори зиёди истилоҳоти иқтибосии мансуби “маориф”-ро метавон мушоҳида намуд, ки аз забони арабӣ ворид шудаанд. Аз нуқтаи назари пайдоиши таърихӣ истилоҳоти иқтибосшудаи арабиرو метавон ба ду гурӯҳ ҷудо намуд: 1) истилоҳоти иқтибосие, ки ҳам дар тоҷикӣ ва ҳам дар забони арабӣ мафҳумҳои соҳаи маорифро ба сифати истилоҳ ифода мекунанд; 2) истилоҳоти иқтибосии арабие, ки пасон дар забони англисӣ маънии ситилоҳиро ба худ гирифтанд.

Дар раванди таҳқиқ истилоҳоти арабие дарёфт гардиданд, ки дар забоншиносии муосир аз даврони қадим ба сифати истилоҳи соҳаи маориф истеъмом мегардиданд: **дарс** (калимаи арабӣ дар шакли исм) – дарс, раванди таълиме, ки омӯзгор мактаббачагонро аз рӯи китоб таълим медиҳад; мавзӯе, ки омӯзгор аз рӯи китоб хондан, навиштан ва ҳарф заданро мефаҳмонад; **таълим** (калимаи арабӣ дар шакли масдар) – таълим додан, дониш гирифтанд, таҳсил карданд, хондан ва навиштанро ёд гирифтанд, дуруст ва бурро ҳарф заданро ифода мекунад; **таҳсил** (калимаи арабӣ дар шакли масдар) – натиҷаи комёбӣ, таълим, таҳсил кардан, дониш гирифтанд; **хат** (калимаи арабӣ дар шакли исм) – хат, раҳ, каллиграфия; **илм** (калимаи арабӣ дар шакли масдар) – дониш, муайян намудан, фикр, дарк; огоҳ намудан, таълим; **варақ** (калимаи арабӣ дар шакли исм) – барги дарахт; қоғаз, варақи китобҳо ё дафтар; лавҳ (калимаи арабӣ дар шакли исм) – ашёи ҳамвори аз санг ё дарахт, устухон ё металл сохташуда, ки дар он метавон навишт. Лавҳа инчунин истилоҳест, ки дар соҳаи маърифат истифода шуда, ба он тавзеҳоти зикршуда мувофиқ аст. Доираи истеъмоли истилоҳи мазкур дар забони муосири тоҷикӣ хеле маҳдуд буда, бештар дар тақриби истилоҳибораи «тахтаи синф» мушоҳида мешавад; **имтиҳон** (калимаи арабӣ дар шакли исм) – имтиҳон, имтиҳон гирифтанд, аз ягон марҳалаи озмунҳо барои ба ҳадафи худ расидан, аз монеаҳо гузаштан; **мактаб** (калимаи арабӣ дар шакли исм) – мактаб, ҷое, ки дар талабагон ба раванди таълим машғуланд; ҷое, ки навиштан, хондан, фикр карданро таълим медиҳанд; **мадраса** (калимаи арабӣ дар шакли исм) – номгуӣ мактаби олии динӣ, ки дар кишварҳои шарқ амал мекунад.

Лозим ба ёдоварист, ки дар таркиби луғавии забони адабии муосири тоҷикӣ як миқдор истилоҳоти марбути низоми маорифе мавҷуданд, ки ба замони тоисломӣ мансубанд, ба монанди: *устод* «мураббӣ, муаллим, омӯзанда, соҳибқал, донишманде, ки илм ва ихтисос медонад ва шогирдони худро таълим медиҳад», *қоғаз* «қоғаз, ҳуҷҷати расмӣ қоғазӣ, ҳуди мафҳуми саҳифаи қоғаз, ки дар он ҳамаи қомебиҳову натиҷаҳои бадастомадаро менависанд».

Бояд қайд кард, ки дар гули садаи XX ва ибтидои қарни XXI бо таъсири раванди рушди техникӣ ба таркиби луғавии забони адабии муосири тоҷикӣ мафҳуми истилоҳоти нави мансуби сиёсату маориф ва маориф ворид шуданд. Хусусияти асосии ин гурӯҳи истилоҳот

дар истимоъу мутобикшавии онҳо бо меъёрҳои қабулгардидаи калимасозии забони тоҷикӣ, тарҷумаи вожагону истилоҳоти нави мансуби соҳаву касбҳои гуногуни ҷомеа ба шумор меравад.

Истилоҳоти русӣ. Калимаву вожаҳои русӣ ҳанӯз нимаи дуюми асри XIX ба забони зиндаи мардуми Осиёи Миёна ворид шуда буданд, минбаъд тавассути эҷодиёти адибони маорифпарвар дар забони адабии тоҷикӣ низ дохил мешаванд ва то рафт нуфузи онҳо зиёд мегардад. Иқтибосоти русиву аврупоии он давра аз рӯи зарурат буд. Онҳо ашёву предметҳои нави ҳаётан муҳимро, ки аз Русия оварда мешуданд, ифода мекарданд. Чӣ хати муҳими чунин калимаҳо дар ҳамин ифода мешуд, ки онҳо дар забони зинда хеле суфта шуда, сайкал ёфта, яъне ба меъёри забони тоҷикӣ мутобик гардида, баъд ба забони адабӣ роҳ меёфтанд. Махсусан баъд аз Инқилоби Октябр ва дар замони Шуравӣ ба забони тоҷикӣ ворид шудани калимаю истилоҳоти русӣ ва ба воситаи он унсурҳои аз забонҳои аврупоӣ хеле авҷ гирифта буд. Инак, мо дар поён чанд роҳи иқтибосгардии калимаю истилоҳоти русӣ ва советию интернационалиро нишон медиҳем:

- ба воситаи муошира ва робитаи мустақими мардуми тоҷик бо мардуми русзабон;
- ба воситаи маориф ва мактаб, яъне таълими забони русӣ дар мактабҳо;
- тавассути воситаҳои ахбори умум: радио, кино, телевизион ва матбуоти даврӣ;
- ба воситаи тарҷумаҳои адабиёти илмӣ, бадеӣ, публицистӣ, сохта шудани заводу фабрикаҳо, авҷ гирифтани савдою тичорат, кушода шудани фурӯшгоҳҳо ва дигар корхонаву муассисаҳо.

Истилоҳоти русӣ ва аврупоӣ дар қатори соҳаҳои дигари илму техника ба доираи истилоҳоти маориф низ ворид шудаанд. Онҳо ҳамчун мафҳумҳои нав қабул гардида, муодили тоҷикӣ надоранд ва талаффузи онҳо ба савтиёти забони тоҷикӣ мувофиқ гардидааст: *журнал, педагогика, куратор, интернат, ясли, аттестат, метод* ва ғ.

Истилоҳоти иқтибосӣ дар забони англисӣ. Чи тавре ки зикраш дар боло рафт, вожагон ва истилоҳоти иқтибосӣ ҷузъи муҳими таркиби луғавии ҳар забонро ташкил карда, дар ғановату тавоноии он мавқеи беандоза доранд. Маълум аст, ки ҳодисаи иқтибос гардидани калимаю истилоҳот ва қонуну қоидаҳои он дар забоншиносии англис ба таври муфасал таҳқиқу таъйин гардидааст. Аммо паҳлуи дигари ин масъала ба таври муқоисавӣ омӯхта шудани он алҳол номукамал аст. Дар осори илмӣ ба забони англисӣ таълифёфта низ истилоҳоти зиёди иқтибосӣ бо риояи меъёрҳои иқтибос ба назар мерасад. Дар забоншиносии англис мавриди эътибор додан ба мафҳуми иқтибос вожаҳои *-borrowing* ва *ё loan word* - ро истифода мебаранд.

Қарзгирӣ ин падидаи танҳои забонӣ набуда, ҳамчунин дар натиҷаи бархӯрдҳои сиёсиву иҷтимоӣ ва илмиву фарҳангии миёни мардумон ва забонҳои гуногун ба амал меояд. Иқтибос ва ё қарзгирӣ дар бисёр ҳолатҳо дар натиҷаи эҳтиёҷоту ниёзмандии ҳуди забон сурат мегирад. Яке аз сабабҳои асосӣ, ки аз ниёзмандии ҳуди забон бармеояд ва барои ворид шудани иқтибосот замина мегузорад, пеш аз ҳама, зарурати номдиҳии падида ва мафҳумҳои нав дар забон аст. Яъне, бо баробари рушду инкишофи ҷамъият ҳар лаҳза зарурати ифодаи мафҳумҳои нав ба нав дар забон пеш меояд. Агар забон натавонад бо имконоти дохилии худ ин мафҳумро ифода кунад, ногузир барои ифодаи онҳо аз забонҳои дигар қарз хоҳад гирифт (4, 109).

Дар таркиби луғавии забони англисӣ вожагон ва ё истилоҳоти иқтибосии ду забон бештар ба мушоҳида мерасад. Ин бошад, яке забони лотинӣ ва дигаре забони фаронсавӣ ба шумор мераванд, ки мо онҳоро бо вожаҳои лотинӣ ва фаронсавӣ номбар мекунем.

Истилоҳоти лотинӣ. Забони лотинӣ ба гурӯҳи забонҳои ҳиндуаврупоӣ шомил буда, як шохаи хурди забони итолиёвӣ оилаи забонҳои ҳиндуаврупоиро ташкил мекунанд. Дар ҷараёни рушди таърихии Италияи қадим, забони лотинӣ мавқеи дигар забонҳои итолиёвиро танг намуда, бо гузашти замон яке аз забонҳои асосии қисми ғарби Минтақаи Баҳри Миёназамин гардид.

Забони лотинӣ чун забони илм ва маориф ҳампаҳлӯ бо дигар забонҳои қадимаи юнонӣ барои дигар забонҳои дунё хизмати калон кардааст. Яке аз давраҳои иқтибосшавии вожагону истилоҳоти забони лотинӣ ба забонҳои дигар, аз он ҷумла забони англисӣ, ба замони Эҳё рост меояд, ки онро метавон давраи ғановати таркиби луғавии забони англисӣ шуморид. Бештари вожагону истилоҳоти аз забони лотинӣ иқтибосгардида дар забони англисӣ аз

маъноӣ аслии худ дур мешуданд, ба монанди; **exit** – баромад, **item** – нишона, ном, мақола; дар забони латинӣ бошад истилоҳи **item** – чун калимаи туфайлӣ арзи хизмат дорад.

Забони латинӣ то охири қарни XVI яке аз забонҳои байналмилалӣ муошират байни мардуми Аврупо дар соҳаи илмҳои дипломатия, тиб, ҳуқуқ ва адабиёт ба шумор мерафт. Бештари забоншиносони англис давраи асосии иқтибосшавии вожагону истилоҳоти забони латиниро ба ибтидои қарни IX нисбат медиханд, ки ин, воқеан, ба як давраи рушду нумӯи забони англисӣ рост меояд. Ҳоло ҳам забони латинӣ (дар шакли хаттӣ) ҳамчун забони умумичаҳонӣ соҳаи тиб ва забони ибодати католикӣ арзи ҳастӣ дорад, дар макотибҳои олии бошад, махсусан дар ихтисосҳои забонҳои хориҷӣ (германӣ ва романӣ) ҳамчун фанни махсуси лингвистӣ таълим дода мешавад.

Вожаву истилоҳоти латинӣ новобаста ба миқдорашон дар таркиби луғавии забони англисӣ мақом ва арзиши хоса доранд. Ҳоло дар зер мо он вожаву истилоҳоти иқтибосии латинӣ, ки ба доираи истилоҳоти соҳаи маориф забони англисӣ ворид гардидаанд: **educate** – таълим додан. Истилоҳ-феъли мазкур дар охири садаи XVI аз забони латинӣ дар шакли «educat»- бо маъноӣ «рӯҳбаланд кардан» аз феъли «educare», ки феъли «lead out» мансуб аст, ба забони англисии давраи миёна иқтибос гардидааст. Аз решаи истилоҳи мазкур воҳиди «**education** – маориф» сохта шуда, иқтибосшавӣ он низ ба қарни XVI рост меояд; **absent** – ғойиб будан, набудан, иштрок надоштан (дар дарс). Истилоҳ-феъли мазкур ба воситаи забони қадимаи фаронсавӣ аз забони латинӣ дар шаклҳои «absens, absent- being absent (ғойиб будан, иштирок надоштан) ва сифати феълии замони ҳозираи «abesse» аз «ab- from, away (дур, ғойиб) + esse – to be (будан) ба забони англисӣ ворид гардидааст; иқтибосшавӣ истилоҳ-исми «**absence** – ҳозир набудан, ғойиб» ба воситаи забони франсавӣ қадим аз забони латинӣ дар шакли «absentia аз absens, яъне absent – ғойиб будан, набудан (дар дарс) ба охирҳои давраи миёнаи забони англисӣ мансуб аст; **academy** – академия. Истилоҳи номбурда бо маъноӣ «боғе, ки дар он Платон таълим медод» ба воситаи забони фаронсавӣ дар шакли académie - a school (мактаб) аз забони латинӣ дар шакли «academia», аз забони юнонӣ дар шакли «akadēmeia» аз Akadēmos ба забони англисии давраи миёна иқтибос гардидааст; **admission** – иҷозат (ба имтиҳон, санҷиш); қабул (ба муассисаи таълимӣ). Истилоҳи мазкур аз забони латинӣ дар шакли «admissio(n-)» аз феъли «admittere (admit) – иҷозат, роҳ додан (ба имтиҳон) ба забони англисии давраи миёна ворид шудааст; **attestation** – шаҳодатнома, тавсиянома, санҷиш. Истилоҳи мазкур нимаи асри XVI аз забони латинӣ ба забони англисии давраи миёна иқтибос шудааст. compulsory – ҳатмӣ. Истилоҳ-сифати зикшуда ибтидои асри XVI аз забони латинӣ давари миёна дар шакли «compulsories» аз «compuls- ‘driven, forced (маҷбурӣ, иҷборӣ) аз феъли compellere - compel (маҷбур кардан).

Истилоҳоти фаронсавӣ. Забони фаронсавӣ – забони гурӯҳи романӣ буда, ба оилаи забонҳои ҳиндуаврупоӣ шомил аст. Забонҳои романӣ чун фаронсавӣю провансалӣ, романию италянӣ, сардиниву испанӣ, португаливу каталонӣ, руминиву молдавӣ номи худро аз пойтахти империяи Рим – шаҳри Рим гирифтаанд. Ташаккули забони фаронсавӣ чараҳои дуру дарозро дар бар гирифта, бо инкишофи камолоти халқу миллати фаронсавӣ зич алоқаманд аст. Истилоҳи Англия аз тарафи герцоги Нормандия Вилгелмо як давраи муайяни иқтибосшавӣ ва ё воридшавии вожагону истилоҳоти забони фаронсавӣ шуморидан дуруст меояд. Ин истилоҳ, ки зиёда аз ду қарн давом карда, таркиби луғавии забони англисиро аз вожагону истилоҳоти соҳаҳои гуногуни чамбиятӣ бой гардонид. То давраи истилоҳи нормандҳо бошад, шумораи вожагону истилоҳоти иқтибосии забони фаронсавӣ он қадар зиёд набуданд. Танҳо дар адабиёти илмӣ ва динӣ бо ин вожаҳо дучор омадан мумкин аст. Ба монанди: proud, proud – (дар забони англисӣ proud – фахр, боифтихор, ифтихорманд). Аз рӯи маъно ин қабил вожагонро ба гурӯҳҳои алоҳидаи тематикӣ чудо мекунем: вожаҳои истилоҳоти динӣ, илм, ҳарбӣ, кишоварзӣ (обу обёрӣ) ва ғайра. Аҷиб аст, ки вожаҳои истилоҳоти аз забони фаронсавӣ ба таркиби луғавии забони англисӣ иқтибосшуда дар худ забони фаронсавӣ кӯҳна шуда, ё аз истеъмол баромадаанд, вале дар забони англисӣ ғайбона қорбаст мешаванд. Чунин вожагонро аз ҷумлаи чунин калимаҳо ҳисобидан мумкин аст.: -able – қобил, дар забони фаронсавӣ он чун вожаи иқтибосӣ аз забони латинӣ дар шакли – habile истифода мешавад; account – ҳисоб дар забони фаронсавӣ чун compte; embassy – сафоратхона дар забони фаронсавӣ давраи қадим дар шакли – ambasse, дар забони фаронсавӣ давраи нав чун – ambassade; entrance – даромад, дар забони фаронсавӣ давраи қадим – entrance, дар

забони фаронсавии муосир – *entrée* дар забони англиси ба шакли *entry* маънои қайд кардан - ро ифода менамояд.

Забони фаронсавӣ асрҳои аср забони байналмилалӣ ва фарҳангӣ буд. Он ягона забоне ба шумор мерафт, ки барои тамоми мардуми маърифатноки Аврупо ҳамчун забони дуҷум ҳисобида мешуд. Давраҳои охир дар ин ҷода бошад, забони англисӣ аз забони фаронсавӣ пеш гузашт. Ҳоло бошад, ҳазорҳо вожагону истилоҳоти иқтибосии забони фаронсавӣ дар таркиби луғавии забони англисӣ маҳфузанд ва дар истифодаанд. Мувофиқи қоидаи забони фаронсавӣ вожагону истилоҳоти он зада намегиранд, аммо вожагону истилоҳоти фаронсавии иқтибосгардида дар забони англисӣ бо ҳукми қоидаву анъанаҳои забони англисӣ даромада, дар ҳичои охири калима зада мегиранд, ки ин яке аз нишонаҳои ба қонуни риояти забони ғайр ворид шудани иқтибосоти қарзиро шаҳодат медиҳад.

Истилоҳи *crèche* бошад баромади фаронсавӣ дошта, дар фарҳанги «Shorter Oxford English Dictionary» ин тавр шарҳ ёфтааст: «a public nursery for infants, where they are taken care of while their mothers are at work, etc. (муассисаи томактабии давлатие, ки дар он кӯдаконро вақте ки модаронашон дар коранд, нигоҳубин мекунад)». Дар гузашта, истилоҳи мазкур дар шакли “day nursery” қорбурд мегардид ва маънои “боғчаҳои кӯдаконае, ки аз тарафи калисо ба шефи гирифта шуда буданд” ифода менамуд.

Истилоҳоти аз забони олмонӣ иқтибосшуда. Дар таркиби луғавии забони англисӣ низ як миқдор истилоҳоте мавҷуданд, ки аз дигар забонҳо иқтибос шудаанд. Истилоҳи **kindergarten** аслан баромади олмонӣ дошта, дар фарҳанги «Shorter Oxford English Dictionary» ин тавр шарҳ меёбад: «a school for developing the intelligence of young children by object lesson, toys, games, singing, etc., according to a method devised by Friedrich Froebel (мактаб барои рушди ақливу зеҳнии бачагони хурдсол ба воситаи гузаронидани дарс дар шакли бозӣ, сурудхонӣ ва ин мутобиқи методе, ки аз тарафи Фридрих Фробел таҳия гардидааст». Истилоҳи мазкур дар гузашта мактаби нахустини ройгонро дар Британия барои бачагони синни томактабӣ, ки бо номи free kindergartens (мактаби ройгон) ифода менамуд: While still an undergraduate, Bojanala worked part-time at **kindergartens** in Belgrade [6, с. 30].

Ҳамчунон ки аз муқоисаи истилоҳоти маориф бармеояд, маънои муштараки истилоҳҳо дар ҳар ду ин забон аз рӯи як қолаби забонӣ сурат гирифтааст. Ба андешаи мо чунин ҳамгунӣ дар мисоли истилоҳоти маориф маънои иқтибос будани шаклҳои тоҷикиро аз англисӣ ё аз англисӣ ба тоҷикиро надоранд. Чунки аз нигоҳи таърихӣ решаи ин забонҳо як аст, яъне ин ду забон ба гурӯҳи забонҳои ҳиндуаврупоӣ дохил мешаванд, аз ин ҷиҳат онҳо бо ҳам хешӣ доранд. Шояд ин шаклҳо дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мутобиқи ташаккули қолабҳои аналитикии соҳаи маориф ба вучуд омада бошанд.

Адабиёт

1. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷ.1. Фонетика. Морфология. – Душанбе: Дониш, 1985. – 352 с.
2. Даниленко В. П. Русская терминология: Опыт лингвистического описания. – М.: Наука, 1977. – 246 с.
3. Пейсиков, Л.С. Очерки по словообразованию персидского языка. - М.: Изд-во МГУ, 1973. – 199 с.
4. Султон М.Б. Истилоҳоти илмӣ “Қитоб-ут-тафҳим”-и Абурайҳони Берунӣ. – Душанбе: Дониш, 2003. – 168 с.
5. Povey J., Walshe I. An English Teacher's Handbook of Educational Terms. – М.: Высшая школа, 1982. - 239 с.
6. FORUM number 2/2021. –P. 30

НАҚШИ ИСТИЛОҲОТИ ИҚТИБОСИИ МАОРИФ ДАР ТАРКИБИ ЛУҒАВИИ ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Мақолаи мазкур ба ҷойгоҳи истилоҳоти иқтибосии маориф дар таркиби луғавии забонҳои тоҷикиву англисӣ бахшида шудааст. Бештари вомвожаҳои иқтибосии тоҷикиро воҳидҳои луғавии аз забонҳои арабиву русӣ воридгардида ташкил медиҳанд. Дар забони англисӣ бошад, ҷойгузини онҳо вомвожаҳои латиниву фаронсавӣ ва юнониву олмонӣ ба шумор меравад. Дар раванди таҳқиқ муайян гардид, ки бештари вомвожаҳо бо ҳамон шаклу маъние, ки дар забони асл доштанд, дар забони қарзгиранда ба таҳаввули сохториву маъноӣ дучор нагардидаанд.

Калидвожаҳо: калима, истилоҳ, маориф, иқтибос, вомвожаҳо, забон, забони англисӣ, забони тоҷикӣ, вомвожаҳои арабӣ, вомвожаҳои русӣ, забони фаронсаӣ, забони лотинӣ, забони юнонӣ, таҳаввули сохторӣ, таҳаввули маъноӣ.

РОЛЬ ЗАИМСТВОВАННЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ТЕРМИНОВ В СЛОВАРНОМ СОСТАВЕ ТАДЖИКСКОГО И АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКОВ

Данная статья посвящена роли и месту терминов образования в лексическом составе таджикского и английского языков. Большинство заимствованных слов таджикского языка – это арабские и русские слова. В английском языке они заменены заимствованными словами, проникшими из латинского, французского, греческого и немецкого языков. В ходе исследования стало известно, что большинство терминов сохранили форму и значение, которые имели на исходном языке т.е. они не столкнулись со структурными и семантическими изменениями в заимствованном языке.

Ключевые слова: слово, термин, образования, заимствование, заимствованные слова, английский язык, таджикский язык, арабские заимствованные слова, русские заимствованные слова, французский язык, латинский язык, греческий язык, структурное изменение, семантическое изменение.

THE ROLE OF BORROWED TERMS IN THE LEXICAL SYSTEM OF TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES

This article is devoted to the role and place of the terms of education in the lexical composition of the Tajik and English languages. Most of the borrowed words of the Tajik language are Arabic and Russian words. In English, they are replaced by borrowed words that have penetrated from Latin, French, Greek and German languages. In the course of the study, it became known that the majority retained the form and meaning that they had in the original language, i.e. they did not encounter structural and semantic modifications in the borrowed language.

Keywords: word, term, education, borrowing, borrowed words, English, Tajik, Arabic borrowed words, Russian borrowed words, French, Latin, Greek, structural change, semantic change.

Дар бораи муаллиф

Ҳамроев Қурбонназар Маҳмарасулович
Докторант аз рӯи ихтисос (PhD)
Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи
Носири Ҳусрав
735140, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Бохтар,
к. Айнӣ, 67
Тел.: (+992) 93 110 52 52

About the author

Hamroev Qurbonnazar Mahmarasulovich
Doctoral student (PhD)
Bokhtar State University named after
Nosir Khusrav
735140, Republic of Tajikistan,
Bokhtar, Ayni st., 67
Тел.: (+992) 93 110 52 52

Об авторе

Ҳамроев Қурбонназар Маҳмарасулович
Докторант (PhD)
Бохтарский государственный университет
имени Носира Хусрава
735140, Республика Таджикистан, г. Бохтар,
ул. Айнӣ, 67
Тел.: (+992) 93 110 52 52

ТАСНИФОТИ ФЕЪЛҲОИ БАЁНКУНАНДАИ МУНОСИБАТИ ЭҲСОС ВА ҲОЛАТ ДАР ЗАБОНҲОИ АНГЛИСӢ ВА ТОЧИКӢ

*Дўстмуродов Р. Ш., Ҷонмардов З. А., Бодамаев М. У.
Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

Ҳар як воҳиди сарфии забон тарзи истифода ва ифодаёбии худро дорост. Роҷеъ ба тамоми қонуну қоидаҳои сарфиву савтиёти забонҳои муқоисашаванда забондонону забоншиносон, махсусан сарфиён меъёри истифодабариро дар асарҳои худ нишон додаанд. Агар дар грамматика (сарф) новобаста аз забон ба хатоҳо роҳ диҳем, ҳам мазмуни ҷумла коста мегардад ва ҳам қоида истифодабарии он вайрон мешавад. Ҳамин нозуқиҳоро дар рафти тарҷумаи маводҳои илмиву бадеӣ дар забонҳои мавриди таҳқиқ мушоҳида кардан мумкин аст. Феълҳои баёнкунандаи муносибати эҳсос ва ҳолат, низ тарзу усул ва қоидаҳои хоси истифодабарии худро доранд ва барои дурусту бе хато истифода бурдани он бояд тамоми нозуқиҳою тамоми паҳлуҳои онро хуб омӯхт.

Пешрафтҳои кунунӣ дар ҷодаи забоншиносии қиёсӣ-таърихӣ, типологӣ ва муқоисавӣ, омӯзиши фарҳангҳои гуногун боиси тавачҷуҳи зиёд ба тарзи изҳори муҳаббат миёни мардумони фарҳангҳои мухталиф дар мавридҳои гуногун шудаанд. Аз ҷумла, инсоният ҷӣ гуна ба танзим даровардани ақсуламали эҳсосии худро тибқи меъёрҳои иҷтимоиву фарҳангии муайяннамудаи фарҳангҳои ба он тааллуқдошта меомӯзад. Бинобар ин, мақолаи мазкур ба таҳқиқи ифодаи лингвистии эҳсосот дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ бахшида шудааст. Бо ин мақсад, дар асоси усули мақсадноки интиҳоб гунаҳои бисёре дар забонҳои таҳқиқшаванда мавриди таҳқиқ қарор гирифтаанд. Сипас, бо истифода аз таҳлили типологияи муқоисавӣ намудҳои гуногуни феълҳои ифодагари “муносибати эҳсос” чун мавзӯи тадқиқ интиҳоб шуданд. Натиҷаҳои таҳлил нишон медиҳанд, ки соҳибзабонон дар ифодаи ҳиссиёти худ намудҳои гуногуни феълҳои эҳсосиро истифода мебаранд.

Мувофиқи ақидаи забоншиноси полшагӣ Анна Вежбитская мафҳумҳои эҳсосотиرو ба категорияҳои зерин ҷудо кардан мумкин аст:

1. “чизи хубе рӯй дод” (масалан, шодмонӣ ё хушбахтӣ);
2. “чизи бад рӯй дод” (масалан, ғаму ғусса);
3. “чизи бад рӯй дода метавонад / мешавад” (масалан, тарсу ҳарос);
4. “ман намехоҳам, ки чунин чизҳо рух диҳанд” (масалан, хашм ё ғазаб);
5. “фикр кардан дар бораи одамони дигар” (масалан, ҳасад ё бадҳоҳӣ);
6. “фикр дар бораи худамон” (масалан, шарм ё пушаймонӣ) [3, с. 46].

Дар асоси таснифоти пешниҳоднамудаи Вежбитская феълҳои ифодагари эҳсосро дар забонҳои тоҷикиву англисӣ метавон чунин гурӯҳбандӣ намуд:

Ҷадвали 1

Гурӯҳбандии феълҳои эҳсосӣ дар забони англисӣ

Нишонаҳои таснифоти Вежбитская	чизи хубе рӯй дод	чизи бад рӯй дод	чизи бад рӯй медиҳад	ман намехоҳам, ки чунин чизҳо рух диҳанд	фикр кардан дар бораи одамони дигар	фикр дар бораи худамон
Феълҳои муносибати эҳсос дар забони англисӣ	to believe	to oblige	to shout	to annoy	to admire	to venture
	to convince	to be down	to frighten	to trouble	to confide	to dare
	to amuse	to labor	to be afraid of	to tease	to be accused of	to intend
	to indulge	to cry	to wonder	to get on nerves	to put up with	to discourage
	to ease	to feel	to doubt		to observe	to admire

		silly			
	to assure		to shiver		to commend
	to brighten		to tremble		to suppress admiration
	to expect				
	to enjoy				
	to wish				

Ҷадвали 2

Гурӯҳбандии феълҳои эҳсосӣ дар забони англисӣ

Нишонаҳои таснифоти Вежбитская	чизи хубе рӯй дод	чизи бад рӯй дод	чизи бад рӯй медиҳад	Ман намехоҳам, ки чунин чизҳо рух диҳанд	фикр кардан дар бораи одамони дигар	фикр дар бораи худамон
Феълҳои муносибати эҳсос дар забони тоҷикӣ	ба вачд омадан	гирия кардан	вахшат кардан	асабонӣ шудан	дилдорӣ кардан	хиҷолат кашидан
	розӣ будан	қаҳр кардан	тарсидан	барафрӯхтан	лутф кардан	пушаймон шудан
	дӯст доштан	нороҳат будан	мутаваҷҷеҳ шудан	ғазаб кардан		беобурӯ шудан
	хушҳол шудан	ғӯса хӯрдан	токат надоштан	фарёд задан		чуръат доштан
	дилгарм шудан	бад будан	бетоб шудан	фош кардан		
	осудахотир будан	ҳавсала кардан	саргардон шудан	дод задан		
	хушрафторӣ кардан, умед доштан	гич шудан	дудила шудан	лаънат фиристодан		
	ҳавас кардан	дил шикастан	таачҷуб кардан	озор расонидан		
		баҳона кардан		ҳаста шудан		
		нола кардан		бад гуфтан		

Дар марҳилаи дувум типологияи эҳсосот барои муайян кардани навъи мафҳумҳои эмотсионалӣ интиҳоб карда шуд. Дар натиҷа, ин ду модел ҳамчун асоси умумӣ барои муайян кардани муносибати намуд / рамз дар ҳикояҳои муаллифони тоҷик ва англис хидмат карданд. Типология инҳоро дар бар мегирад: “мафҳум (концепция), ҳиссиёт, рефлексҳо, ифодаҳои ғайриихтиёр ва ифодаҳои ихтиёрӣ”.

Мафҳум ё худ концепсия рафтореро, ки таъсири мусбат ё манфии рухиро дар бар мегирад, ки дар натиҷа намудҳои гуногуни эҳсосот, ба монанди ғаму андӯх, ва эҳсоси гунаоҳ, дилгирӣ, ҳаяҷон ва ҳавасро ба вучуд меоранд. Аз тарафи дигар, рефлексҳо ба шахс барои пешгирии таҳдидҳо ва зарарҳои ошкоркунандаи ҳассос, ба монанди тарс, нафрат ва таачҷуб кумак мекунанд.

Илова бар ин, ифодаҳои ғайриихтиёри концепсия, ҳиссиёт ё рефлекс, рафтори дигаронро аз ҷиҳати *воҳима*, *сурхӣ* ва *турирӯёна* дар бар мегирад. Ифодаҳои ихтиёрӣ бошанд, бо тасмимҳои маъмулӣ бармеангезанд, аз қабилӣ *ханда* ва *ғазаб*, ки рафтори дигаронро роҳнамоӣ мекунанд. Дар дохили ҳар як таксономияҳо, якчанд зергурӯҳҳои эҳсосӣ ё гипонимҳо мавҷуданд, ки ҳар яке фарқиятҳои олитаринро дар бар мегиранд, ки дар натиҷа фаҳмиши ҳамаҷонибаи эҳсосот ба вучуд меояд.

Масалан, дар забони англисӣ як қатор калимаҳои мавҷуданд, ки эҳсосоти некро ифода мекунанд, ба монанди *joy* (шодмонӣ), *happiness* (хушбахтӣ), *content* (хушҳолӣ), *delight* (лаззат), *relief* (осоиш), *excitement* (ҳаяҷон), *hope* (умед) ва *pleasure* (лаззат).

Маврид ба ёдоварист, ки феълҳои ифодагари муносибати эҳсосу ҳолат дар забонҳои таҳқиқшаванда якранг нестанд. Масалан дар забони англисӣ феълҳои ҳастанд, ки дар

замонҳои давомдор ё чараёндор истифода намешаванд ва маҳз ана ҳаминҳо ба гурӯҳи феълҳои муносибати эҳсос ва ҳолат тааллуқ доранд, ки онҳоро дар худ забони англисӣ stative verbs ва ё attitude verbs меноманд. Хилофи қоидаи мазкур ин гурӯҳи феълҳо дар забони тоҷикӣ дар замонҳои давомдор истифода мешаванд:

I see her – Ман ўро мебинам.

Феълҳои ифодакунандаи муносибати эҳсосу ҳолатро дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ метавон боз ба таври зерин тасниф ва ё гурӯҳбандӣ намуд:

1. Феълҳои дарки ҷисмонӣ (verbs of physical perception):

to feel – ҳис кардан,

to hear – шунидан

to see – нигаристан, дидан

to smell – бӯйидан, бӯй кардан

to sound – садо додан, овоз додан

to taste – лаззат доштан

2. Феълҳои ҳолати эҳсосӣ ё эҳсосот (verbs denoting emotions):

to admire – мафгун кардан

to adore – парастидан, ситоиш кардан

to care for – ғамхори кардан

to detest – безор будан

to dislike – бад дидан; дуст надоштан

to enjoy – ҳаловат бахшидан

to hate – бад дидан

to like – маъкул будан

to love – дӯст доштан

to prefer – афзал доништан

to respect – эҳтиром кардан

3. Феълҳои ифодакунандаи хоҳиш (verbs denoting wish):

to covet – хоҳон будан

to desire – майл доштан

to want – хостан

to wish – хоҳиш кардан

4. Феълҳои фаъолияти идрок, феълҳои ифодакунандаи равандҳои зеҳнӣ (verbs denoting mental processes):

to believe – бовар доштан

to expect – ,f vf|yjb abrh rfhlfy

to forget – фаромӯш кардан

to know – доништан

to mean – маъно доштан

to notice – тавачҷух кардан

to realize – фаҳмидан, дарк кардан

to recognize – шинохтан

to remember – ба хотир овардан

to seem – ба назар намудан

to think – фикр кардан

to understand – фаҳмидан

5. Феълҳои муносибат (relational verbs):

to appear – ҳозир шудан, пайдо шудан

to belong – таалуқ доштан

to concern – алоқа доштан, вобаста будан

to consist – b,jhfn ,elfy (fpxbpt)

to contain – lfh,fh ljinfy? ijvbk ,elfy

to cost – арзидан, арзиш доштан

to depend – мутеъ будан, дастнигар будан

to deserve – kjbk ,elfy? cfjpdjh ,elfy

to fit – мувофиқ будан, андоза будан

to have – ба маънои доштан, доро будан

to include – дабар гирифтан

to involve – чалб кардан

to lack – набудан, ниёз доштан

to matter – эътибор доштан

to need – эҳтиёҷ доштан, ҳочатманд будан

to owe – қарздор будан, қарз доштан;

миннатдор будан, сипосгузор будан

to own – соҳиб будан, дар ихтиёр доштан

to possess – cjxb ,elfy? ljhj ,elfy

to require – талаб доштан, лозим доштан

to resemble – ҳаммонанд будан, шабоҳат доштан

Бояд қайд намуд, ҳамаи ин феълҳоро дар хотир нигоҳ доштан лозим нест, танҳо дар хотир доштан кифоя аст, ки онҳо ба кадом гурӯҳҳо тақсим мешаванд. Чизи асосие, ки бояд дар хотир дошт, ин аст, ки феълҳои ҳолат амалҳои ҷисмиро ифода намеkunанд:

I can't see him as a doctor – Ман ўро табиб тасаввур карда наметавонам

He is seeing his friends after meeting. – Ў баъд аз мулоқот бо рафиқонаш вомехӯрад.

Феъли **see** ба маънои дидан (феъли дарки ҷисмонӣ) феъле, ки ҳолати ҳиси бинишро ифода мекунад, дар муддати тӯлонӣ қор фармуда намешавад, балки ба маънои “воҳӯрдан” ё “гусел кардан”, дар замони давомдор истифода мешавад [3, с. 49].

Маврид ба ёдоварист, ки феълҳои ифодагари муносибат ва ҳолати эҳсос дар забони англисӣ метавонанд ҳам ба ҳайси феълҳои фаъол ва ҳам ҳолат қорбурд шаванд.

Ҳамин тавр, гуфтаҳои болоро ба назар гирифта, хулоса баровардан мумкин аст, ки таснифоти феълҳои ифодагари эҳсос дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ мавзӯи баҳсталаб ва таҳқиқшаванда буда, инсоният барои ба танзим даровардани аксуламали эҳсосии худ тибқи меъёрҳои иҷтимоиву фарҳангии муайян онро меомӯзад.

Адабиёт

1. Абдуллозода Р. *Ибораҳои халқӣ*. / Р. Абдуллозода. – Душанбе: Дониш, 1974. – 205 с.
2. Акрамов М. *Ибораҳои сифатии забони тоҷик*. / М. Акрамов. – Душанбе: Дониш, 1977. – 165 с.
3. Вежбитская А. *Семантические примитивы* / А. Вежбитская. Введение / Семантика / Под. ред. Ю.С. Степанова. - М., 1983.
4. Гинзбург Р., Хидекель С., Медникова Э., Санкин А. *Глагольные словосочетания в современном английском языке*. // Р. Гинзбург., С. Хидекель., Э.Медникова., А. Санкин. – М.: Просвещение, 1975. – 302 с.
5. *Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Кит. дарсӣ (Наири академикӣ). Ҷилди 2.* – Душанбе: Дониш, 1989. – 280 с.
6. Мамадназаров А. *Фарҳанги донишгоҳии англисӣ – тоҷикӣ* / А. Мамадназаров. - Душанбе, 2011.
7. Нағзибеков Б. *Глаголы речи и их объектные связи в русском и таджикском языках* / Б. Нағзибеков // *Маҷмуаи корҳои тадқиқотии омӯзгорон.* - Душанбе, 1994.
8. *Русско-таджикский словарь.* - М., Сталинобод, 1949.
9. Уфимцева А.А. *Семантика слова // Аспекты семантических исследований* / А.А. Уфимцева - М., 1980.
10. *Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ. 1,2* - М.: Сов. энциклопедия, 1969. – 951, 947 с.

ТАСНИФОТИ ФЕЪЛҲОИ БАЁНКУНАНДАИ МУНОСИБАТИ ЭҲСОС ВА ҲОЛАТ ДАР ЗАБОНҲОИ АНГЛИСӢ ВА ТОҶИКӢ

Мақолаи мазкур ба мавзӯи таснифоти феълҳои баёнкунандаи муносибати эҳсос ва ҳолат баҳшида шудааст. Дар мақолаи мазкур доираи таснифоти феълҳои ифодагари эҳсос дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ, ки яке аз мавзӯҳои баҳсталаб ва таҳқиқшаванда мебошад, сухан меравад. Инчунин, мафҳумҳои эҳсосоти мувофиқи гуфтаи забоншиноси полшагӣ Анна Вежбитская ба категорияҳои гуногун ҷудо кардан мумкин аст, ки дар мақола муфассал нишон дода шудаанд. Мақсади мақола омӯзиши феълҳои баёнкунандаи муносибати эҳсос ва ҳолат дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ, муайян намудани мутобиқати гуруҳбандӣ ва таснифоти онҳо мебошад. Натиҷаи тадқиқот нишон дод, ки феълҳои баёнкунандаи муносибати эҳсос ва ҳолат ва воситаҳои ифодаи онҳо дар забонҳои гуногун яке аз мавзӯҳои ҷолиби диққат буда, дар забонҳои мухталиф роҳу воситаҳои махсуси ифодаи худро доранд. Бояд зикр намуд, ки феълҳои ифодагари муносибати эҳсос ва ҳолат дар забонҳои таҳқиқшаванда дар услуби бадеӣ ба таври васеъ қорбурд мешаванд. Феълҳои баёнкунандаи муносибати эҳсос ва ҳолат дар ҳарду забон дорои таснифоти сохторӣ, услубӣ ва гуруҳӣ мебошанд. Аз ин рӯ, ҳангоми интихоби мавзӯи мақола қўшиш намудем, ки ба ҳамин хусусиятҳои хоси онҳо, яъне ба таснифоти гуруҳии онҳо дар забонҳои муқоисашаванда рўшани андозем.

Калидвожаҳо: баёнкунандаи эҳсосӣ, феъл, забони тоҷикӣ, забони англисӣ, типология, муносибат, хушбахтӣ, ҳиссиёт.

КЛАССИФИКАЦИЯ ГЛАГОЛОВ ВЫРАЖАЮЩИХ ОТНОШЕНИЕ ЧУВСТВА И СОСТОЯНИЯ В АНГЛИЙСКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ

Данная статья посвящена теме классификации глаголов выражающих отношение чувства и состояния. В данной статье рассматриваются рамки классификации глаголов выражающих чувства в английском и таджикском языках, что является одной из наиболее дискуссионных и исследуемых тем. Также по мнению польского лингвиста Анны Вежбицкой эмоциональные концепты можно разделить на разные категории, о которой подробно рассказывается в статье. Цель статьи заключается в изучении глаголов, выражающих отношение чувства и состояния в таджикском и английском языках, определение сочетаемости их группировки и классификации. Результаты исследования показали, что глаголы выражения отношения эмоции и состояния и средства их выражения в разных языках являются одним из наиболее интересных предметов и имеют свои способы и средства выражения в разных языках. Следует отметить, что в изучаемых в художественном стиле языках широко используются глаголы, выражающие связь эмоции и состояния. Глаголы, выражающие отношение эмоции и состояния, в обоих языках имеют структурную, стилистическую и групповую классификации. Поэтому, выбирая тему статьи, постарались уточнить эти особенности их групповой классификации в сопоставимых языках.

Ключевые слова: эмоциональное выражение, глагол, таджикский язык, английский язык, типология, отношение, счастье, эмоция.

CLASSIFICATION OF VERBS EXPRESSING STATE AND FELLING IN TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES

This article deals with the classification of verbs expressing state and felling (emotion) in Tajik and English languages. This article discusses the scope of the classification of emotive verbs in English and Tajik, which is one of the most controversial and researched topics. Also, according to Polish linguist Anna Wierzbicka, emotional concepts can be divided into different categories, which are described in detail in the article. The purpose of the article is to study the verbs expressing the relationship of emotion and situation in the Tajik and English languages, to determine the compatibility of their grouping and classification. The results of the study showed that the verbs of expressing the

relationship of emotion and state and the means of their expression in different languages are one of the most interesting subject and have their own ways and means of expression in different languages. It should be noted that verbs expressing the relationship of emotion and state are widely used in the languages studied in the artistic style. The verbs expressing the relationship of emotion and state in both languages have structural, stylistic, and group of classifications. Therefore, in choosing the subject of the article, tried to clarify these features of their group classification in comparable languages.

Keywords: emotional expression, verb, Tajik language, English language, typology, attitude, happiness, emotion.

Дар бораи муаллифон

Дӯстмуродов Ромиз Шодимуродович
Ассистенти кафедраи забонҳои хориҷӣ
Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди
Тоҷикистон
734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
к. Нахимов, 64/14
Тел.: (+992) 93 559 55 93
E-mail: romiz-1988@mail.ru

Ҷонмардов Зулфиқор Абдуфотехович
Унвонҷӯи кафедраи забоншиносӣ ва
типологияи муқоисавӣ
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
Тел.: (+992) 938 51 05 43
E-mail: jonmardov93@gmail.com

Бодамаев Махмадҷон Умарович
Муаллими калони кафедраи забонҳои хориҷӣ
Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди
Тоҷикистон
734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
к. Нахимов, 64/14
Тел.: (+992) 93 555 88 29
E-mail: mahmadjon1973@mail.ru

Об авторах

Дустмуродов Ромиз Шодимуродович
Ассистент кафедри иностранными языками
Таджикский государственный финансово-
экономический университет
734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
ул. Нахимова, 64/14
Тел.: (+992) 93 559 55 93
E-mail: romiz-1988@mail.ru

Джонмардов Зулфиқор Абдуфотехович
Соискатель кафедры языкознания и
сопоставительской типологии
Таджикский государственный педагогический
университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 121
Тел.: (+992) 938 51 05 43
E-mail: jonmardov93@gmail.com

Бодамаев Махмадҷон Умарович
Старший преподаватель кафедры
иностраннми языками
Таджикский государственный финансово-
экономический университет
734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
ул. Нахимова, 64/14
Тел.: (+992) 93 555 88 29
E-mail: mahmadjon1973@mail.ru

About the authors

Dustmurodov Romiz Shodimurodovich
Assistant of the Department of Foreign Languages
Tajik State University of Finance and Economics
734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Nakhimov st., 64/14
Ph.: (+992) 93 559 55 93
E-mail: romiz-1988@mail.ru

Jonmardov Zulfiqor Abdufotehovich
Researcher of the Department of Linguistics
and Comparative Typology
Tajik State Pedagogical University named
after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
Ph.: (+992) 938 51 05 43
E-mail: jonmardov93@gmail.com

Bodamaev Mahmadjon Umarovich
Senior lecturer of the Department of Foreign
Languages
Tajik State University of Finance and Economics
734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Nakhimov st., 64/14
Ph.: (+992) 93 555 88 29
E-mail: mahmadjon1973@mail.ru

ИЗУЧЕНИЕ КАТЕГОРИИ ОТРИЦАНИЯ В РАЗНОСТРУКТУРНЫХ ЯЗЫКАХ (НА МАТЕРИАЛЕ РУССКОГО И ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКОВ)

Элназаров Б. Д.

*Худжандский государственный университет
имени академика Б. Гафурова*

Вопрос об отрицании в русской и таджикской лингвистической науке занимает особое место. Данным вопросом занимались русские и таджикские языковеды, но в русской лингвистической науке данный вопрос освещается глубже с учетом всех нормативных правил. Таджикские лингвисты подражают и продолжают точку зрения русских ученых, они четко ориентируются на свои позиции, отмечая характерные черты категории отрицания в целом, пути ее выражения и основные средства данной универсальной категории в таджикском языке.

Надо отметить, что в лингвистической литературе последних десятилетий накопилось значительное количество работ, посвященных вопросу характеристики и функционирования отрицания, что свидетельствует о том, что отрицание – одна из фундаментальных категорий языка.

Логично предположить, что отрицание появляется уже после возникновения категории утверждения, тем не менее, нет оснований сомневаться в том, что как категория, она возникла «на заре развития языка», о чем свидетельствуют данные менее развитых языков. Вопросы, к которым обращаются исследователи в процессе изучения данной категории, разнообразны.

В основном исследователи данной проблематике, опираются на определение А. М. Пешковского: «Сущность этой категории с синтаксической точки зрения сводится к тому, что связь между теми или иными двумя представлениями при помощи этой категории сознается отрицательно, т.е. сознается, что такая связь, выраженная такими-то формами слова или словосочетаний, реально не существует» [18, с. 386]. Подобную мысль можно найти у лингвиста С. А. Васильевой, она отмечает: «подлинная природа отрицания – выражение определенной стороны материального мира – разъединенности» [5, с. 79]. С таких же позиций отрицание рассматривается и Н. Г. Озеровой, которая рассматривала сущность и выражения категории отрицания в русском и украинском языках. Она считает, что «грамматическая категория отрицания передает логическое отрицание, присутствующее в отрицательных суждениях», и выражает «разъединенность предметов, явлений, признаков, имеющую место в действительности» [15, с. 10].

В таджикской лингвистической науке изучением данной языковой категорией занимались такие виднейшие учёные как В.С. Расторгуева, А.З. Розенфельд, Б. Ниёзмухаммадов, Н. Маъсуми, Ш. Рустамов, М. Косимова, А. Халилов, Б. Камолиддинов, З. Холназарова и другие. Они высказали свои мнения по некоторым свойствам и признакам выражения категории отрицания в таджикской лингвистической науке языке.

Следует отметить, что изучением и исследованием отрицания в таджикском языке занималась лингвист З.Холназарова. В своей диссертации «Отрицание и средства его выражения в простых предложениях в современном таджикском литературном языке», она освещает разные стороны этого вопроса [16, с. 184]. Отдельные аспекты данной категории явились объектом исследования профессора М. Косимовой. В своей статье «Инкор дар чумлаҳои сода» (Отрицание в простых предложениях) лингвист даёт краткое сведение о выражении отрицания в простых предложениях современного таджикского литературного языка [13, с. 23-27].

Авторы учебника «Забони адабии ҳозираи тоҷик» («Современный таджикский литературный язык») приводят общие сведения об отрицательных частицах. Они отмечают: «В таджикском языке **не** и **на** являются отрицательными частицами. Частица **не** используется в основном в диалоге, отрицает вышеизложенное предложение [8, с. 255].

Словарь лингвистических терминов О. С. Ахмановой даёт следующую интерпретацию отрицания: «отрицание – выражение при помощи лексических, фразеологических, синтаксических и др. средств языка того, что связь, устанавливаемая между элементами высказывания, реально не существует (мыслится в речи как реально не существующая)» [1,

с. 292]. Актуальным представляется вопрос, касающийся классификации отрицательных предложений в русском языке. Первые шаги в этом направлении и попытку представить четкую классификацию отрицательных предложений сделал А. М. Пешковский. Он говорит о двух видах отрицательных предложений, четко определяя критерии их разграничения. «Именно только отрицание, стоящее при сказуемом, делает всё высказывание отрицательным, отрицание же, стоящее при другом каком-либо члене, не колеблет общего утвердительного смысла высказывания. Предложения с положительным сказуемым, но с отрицательной частицей при другом члене можно назвать частноотрицательными; предложения с отрицательным сказуемым – общеотрицательными или собственноотрицательными» [18, с. 377-378]. Классификация А. Пешковского легла в основу большинства классификаций последующих исследований, особенно исследователи таджикского языка опираются на взгляд данного учёного. Идея О. Есперсена тоже привлекает внимание, он выделяет специальное отрицание, в зависимости от его места в предложении. Он отмечает, что значение предложения зависит от места, которое занимает отрицательный элемент и такое мнение учёного часто совпадает с функцией отрицания в таджикском языке.

Классификации отрицательных предложений предлагали и другие исследователи. Так, по мнению А. А. Сухаревой, типы отрицательных предложений следует выделять на основании специфически формального выражения этой категории в предложении. На этом основании ее классификация включает семь видов отрицательных предложений:

1) предложения, в структуру которых входит отрицательная форма экзистенциального глагола. Например: *От удивления не станет ни уменя пересказать тебе, ни сил* (И. Крылов) [12, с. 132];

2) предложения, в которых сказуемое выражено переходным глаголом с отрицанием *не читает книгу*;

3) предложения, в которых сказуемое выражено непереходным глаголом с отрицанием или в состав которых входит составное именное сказуемое;

4) предложения, в структуру которых входят местоимения и наречия некого, нечего, некуда, незачем и др. Эти конструкции безличны, а главный член в них выражается отрицательным местоимением или наречием с инфинитивом. Например: *«Незачем вам здесь жить»*;

5) предложения, в структуре которых присутствует слово нет. Например: *Сильнее кошки зверя нет* [12, с. 90];

6) предложения с двойным отрицанием, т.е. в которых присутствует несколько отрицательных элементов, в том числе и такие, которые можно расценивать как элементы, усиливающие отрицание. Например: *Брат никогда и ничему не учился*;

7) отрицательные предложения, в которых частица ни употребляется с существительным или местоимением в форме никто, ничего вне связи с частицей не. Например: *Ни связи, ни артиллерии. Внизу, близ здания, никого* [21, с. 1-25].

В классификации, предложенной А. А. Сухаревой, не учитываются случаи отрицания, переданные интонационно или фразеологический, в результате объем средств выражения данной категории оказался неполным.

Авторы «Русской грамматики-80» (РГ-80) выделяют два типа отрицательных предложений: собственно отрицательные и предложения с факультативным отрицанием. В первых отрицание является формально необходимым элементом структуры, как в следующих предложениях: *Нет времени; Некуда пойти*. Ко второму типу относятся такие предложения, в которых отрицание определено не структурой предложения, а характером информации. Например: *Студент не читает; Брат не учитель*. Предложения с факультативным отрицанием делятся на общеотрицательные и частноотрицательные. К общеотрицательным относятся предложения, в которых отрицание находится «при сказуемом или главном члене, выражающем предикативный признак». Частноотрицательными называются предложения, в которых отрицание относится к носителю признака или времени и месту, но не отрицается само действие. В этих предложениях отрицается лишь часть ситуации, а не вся ситуация в целом [19, с. 408]. Таким образом, классификация, представленная в РГ-80, близка классификации А. М. Пешковского. Авторы грамматики отмечают также, что «член предложения с частным отрицанием, как правило, является ремой». Частный характер может иметь и отрицание перед сказуемым в

случае, когда «отрицается не вся ситуация, а только характер совершившегося действия». Например: **Не читает он, а пишет.** В таком случае глагольное сказуемое выполняет функцию ремы [19, с. 407]. Такое же мнение в свое время высказывал и К. Д. Долинин [7].

Однако есть и другие мнения по данному вопросу. Так, В. З. Панфилов замечает, что, поскольку одна и та же мысль может быть выражена по-разному, различными по своей структуре предложениями, отрицание не может быть неопровержимым маркером ремы, иначе упускается из вида тот факт, что отрицание «есть компонент мысли и выражающего ее предложения» [17, 44] и может быть выражено не только формально (частицей не), но и интонационно, ударением. В таком случае два предложения: (1) **Брат не ходил в библиотеку вчера** и (2) **Не вчера брат ходил в библиотеку** могут быть тождественны по значению, если в первом выделить логическим ударением слово 'вчера'. Кроме того, если мы говорим о ремывыделительной функции отрицания, следует учитывать, что в данной функции в языке используется совокупность различных средств, а, следовательно, в качестве ремы может выступать не обязательно тот член предложения, перед которым стоит отрицательный элемент, а другой, «маркируемый в этом качестве каким-либо иным языковым средством», например, выделительно-ограничительным словом, как в предложении: **Только он не вчера, а сегодня пришел к нам** (примеры составлены автором статьи – Е. Ш.). О. В. Озаровский также считает, что позиция частицы не «имеет для структуры предложения не большее значение, чем, например, расположение частиц ли и бы, имеющих общие семантические моменты с не» [14, с. 43].

Итак, вопросы, связанные с категорией отрицания, разнообразны, а единого мнения относительно статуса отрицательных предложений в зависимости от средств выражения в них отрицания нет. Таким образом, можно сказать, что современные исследования, посвященные тем или иным аспектам данной категории, вносят вклад в развитие и логики, и лингвистики, в том числе компаративной, и педагогики (обучение русскому языку иностранных студентов).

Литература

1. Ахманова О. С. *Словарь лингвистических терминов*. - М.: Сов. энциклопедия, 1966. - 608 с.
2. Бахарев А. И. *Отрицание в логике и грамматике*. - Саратов: Изд-во Саратовского ун-та, 1980. - 77 с.
3. Бондаренко В. Н. *Отрицание как логико-грамматическая категория*. - М.: Наука, 1983. - 212 с.
4. Бродский И. Н. *Отрицательные высказывания*. - Л.: Изд-во Ленинградского ун-та, 1973. - 104 с.
5. Васильева С. А. *К вопросу о семантике отрицательных частиц* // *Филологические науки*. - 1959. - № 3. - С. 78-85.
6. Виноградов В. В. *Русский язык (грамматическое учение о слове)* / под ред. Г. А. Золотовой. Изд-е 4-е. - М.: Рус. яз., 2001. - 720 с.
7. Долинин К. А. *Отрицание и коммуникативная структура предложения* // *Грамматические исследования: сборник научных трудов*. - Л.: ЛГПИ им. А. И. Герцена. - 1975. - Ч. 1. - С. 89-98.
8. *Забони адаби ҳозираи тоҷик/ Қ.1 Лексикология, фонетика, морфология*. - Душанбе: Маориф. - 1982. - 482 с.; Қ. 2. Синтаксис. - Душанбе: Маориф. - 1982. - 268 с.
9. Есперсен О. *Философия грамматики*. М.: Изд-во ин. лит-ры, 1958. 404 с.
10. Казмянец Е. Г. *Способы выражения отрицания в современном русском языке (билингвальный анализ): автореф. дисс. ... канд. филол. наук*. - М., 1987. - 17 с.
11. Калинина А. А. *Категория утверждения / отрицания в функциональных типах предложений в современном русском языке: автореф. дисс. ... д-ра. филол. наук*. - М., 2011. - 36 с.
12. Крылов И. А. *Басни*. - М.: Детская литература, 1965. - 134 с.
13. Қосимова, М. *Инкор дар ҷумлаҳои сода* / М.Қосимова // *Мактаби советӣ*. - 1973. - №7. - С. 21-24.
14. Озаровский О. В. *Синонимия высказываний с разным расположением отрицания* // *Филологические науки*. - 1981. - № 3. - С. 40-47.
15. Озерова Н. Г. *Средства выражения отрицания в русском и украинском языках*. - Киев: Наукова думка, 1978. - 117 с.
16. Орлова М. Н. *О лингвистической сущности отрицания и типах отрицательных предложений в русском языке* // *Ученые записки Башкирского государственного университета. Сер. Филологические науки*. Вып. 75. - Уфа. - 1973. - № 25. - С. 19-26.
17. Панфилов В. З. *Отрицание и его роль в конституировании структуры простого предложения* // *Вопросы языкознания*. - 1982. - № 2. - С. 36-49.
18. Пешиковский А. М. *Русский синтаксис в научном освещении*. Изд-е 7-е. - М.: Учпедгиз, 1956. - 511 с.
19. *Русская грамматика-80: в 2-х т.* / ред. Н. Ю. Шведова. - М.: Наука, 1980. Т. 2. Синтаксис. - 709 с.
20. *Русская корпусная грамматика [Электронный ресурс]*. - URL: <http://rusgram.ru/> (дата обращения: 15.05.2015).
21. Холназарова З. *Отрицание и средства его выражения в простых предложениях современного таджикского литературного языка: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.20*. - Душанбе, 1986. - 178 с.

ОМУЗИШИ КАТЕГОРИЯИ ИНКОР ДАР ЗАБОНҲОИ СОХТАШОН ГУНОГУН (ДАР МИСОЛИ ЗАБОНҲОИ РУСӢ ВА ТОЧИКӢ)

Дар мақолаи мазкур масъалаи роҳҳои ифодаи категорияи инкор дар забонҳои тоҷикӣ ва русӣ баррасӣ мешавад. Муаллиф кӯшиш ба ҳарч додааст, ки унсурҳои забониро моҳиятан ба гурӯҳҳо ҷудо кунад, ки барои ба таври кул ташкил кардани категорияи инкор истифода мешаванд, ҳамчунин умумият ва хусусияти ин зухуротро дар забонҳои тоҷикӣ ва русӣ нишон диҳад. Ҳангоми таснифи унсурҳои забонӣ аз методи муқоисаи забонҳо самаранок истифода намудааст. Муаллиф дар баробари ин дараҷаи қорбасти ҳиссаҷаҳои инкорӣ ва пайвандаҷаҳои ҷуфтро дар ташкили ҷумлаҳои инкорӣ ба риштаи таҳлил кашидааст. Бояд гуфт, ки муаллифи мақола ҳангоми таҳлили маводи адабӣ ба асарҳое таъя мекунад, ки дар ҳар ду забон ҳамтои асли ва тарҷумавӣ доранд.

Калидвожаҳо: категорияи инкор, воситаҳои ифода, ҷумлаҳои инкорӣ, ҳиссаҷаҳо, таърихи таҳқиқи зухуроти инкор.

ИЗУЧЕНИЕ КАТЕГОРИИ ОТРИЦАНИЯ В РАЗНОСТРУКТУРНЫХ ЯЗЫКАХ (НА МАТЕРИАЛЕ РУССКОГО И ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКОВ)

В данной статье рассматривается вопрос о способах выражения категории отрицания в таджикском и русском языках. Автор попытался существенно сгруппировать те языковые элементы, которые используются для формирования категории отрицания в целом и показать общность и специфику структуры данной языковой категории в таджикском и русском языках. При классификации языковых элементов эффективно используется метод языкового сравнения. Одновременно автор исследовал степени использования отрицательных частиц и союзов, используемых для построения отрицательных предложений. Следует отметить, что автор статьи при анализе литературных материалов опирается на произведения, имеющие оригинальный и переведенный аналог на обоих языках.

Ключевые слова: категория отрицания, средства выражения, отрицательные предложения, частицы, история изучения отрицания.

THE STUDY OF THE CATEGORY OF NEGATION IN LANGUAGES OF DIFFERENT STRUCTURE (BASED ON THE RUSSIAN AND TAJIK LANGUAGES)

The article discusses the problem of how to express the category of negation in the Tajik and Russian languages. The author tried significantly to sort those linguistic elements that are used to form the category of negation as a whole linguistic element and to show the generality and specificity of the structure of this linguistic category in the Tajik and Russian languages. When classifying linguistic elements, the linguistic comparison method is effectively used. At the same time, the author investigated the degree of use of negative particles and conjunctions used to construct negative sentences. It should be noted that the author of the article, when analyzing literary materials, relies on works that have an original and translated analogue in both languages.

Keywords: category of negation, means of expression, negative sentences, particles, history of the study of negation.

Дар бораи муаллиф

Элнazarов Баходур Давронович

Номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи забони тоҷикӣ ва кафедраи ИНШХ забони русӣ
Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б. Гафуров

735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хуҷанд,
к. Мавлонбеков, 1

Тел: (+992) 927 60 75 54

E-mail: bakhodur_elnazarov1987@mail.ru

About the author

Elnazarov Bakhodur Davronovich

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the department of the Tajik Language and the department of the DOWS Russian Language

Khujand State University named after academician B. Ghafurov

735700, Republic of Tajikistan, Khujand,
Mavlonbekov st., 1

Ph.: (+992) 927 60 75 54

E-mail: bakhodur_elnazarov1987@mail.ru

Об авторе

Элнazarов Баходур Давронович

Кандидат филологических наук, доцент кафедры таджикского языка и кафедры РУПР русского языка

Худжандский государственный университет имени академика Б. Гафурова

735700, Республика Таджикистан, г. Худжанд,
ул. Мавлонбеков, 1

Тел: (+992) 927 60 75 54

E-mail: bakhodur_elnazarov1987@mail.ru

МУШКИЛОТИ ТАРЧУМАИ ВОХИДҲОИ ФРАЗЕОЛОГӢ

Бойматова Д. М.

*Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

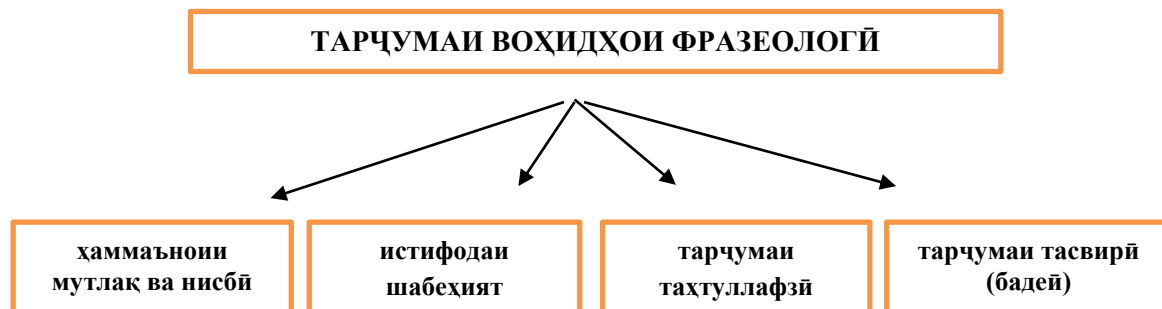
Воҳидҳои фразеологӣ фасехтарин василаи ифодаи ҳар як забон мебошанд. Онҳо бо буранги бадеӣ ва муассирии худ фарқ мекунанд. Бояд таъкид кард, ки воҳиди фразеологӣ дар забон дар шакли ибора ва ҷумла дар ҷараёни нутқ ташкил намеёбад, балки чун воситаи қаблан тайёри забонӣ дар қолаби рехтаи маъмул истифода мешавад.

Воҳидҳои фразеологӣ ҳамеша сохти устувору семантикаи ягона доранд, ки ҷузъҳои онҳо аз ҳамдигар ҷудонопазиранд. Чунончи, дар забони тоҷикӣ воҳидҳои фразеологӣ “гули сари сабад”, “каждуми таги бўрӣ”, “гурги борондида” ва ғайра, дар забони фаронсавӣ “c'est en forgeant qu'on devient forgeron” – “гунчишкро кӣ кушад? – Қассоб”, ё ин ки “ба кордон кор осон”; “quand on parle du loup on en voit la queue” – “номашро гиру гӯшашро каш”; “être aux anges” – бисёр хурсанд будан, “аз шодӣ сар ба фалак расидан”, “дар осмони ҳафтумбудан”; “avoir le vent en poupe” [8, с. 82] – “ба орзуи худ расидан” ва ғайра.

Воҳидҳои фразеологӣ усули тафаккур ва фарҳанги ҳар як халқро дар худ таҷассум мекунанд. Бояд қайд намуд, ки мақсади аввалиндараҷаи воҳидҳои фразеологӣ ба таври муассир баён намудани матлаб мебошад. Аз ин нуқтаи назар бар меояд, ки ба тарҷумаи воҳидҳои фразеологӣ танҳо забоншиносон ва мутарҷимони бехтарин метавонанд сару кор дошта бошанд.

Дар ҳар як соҳаи фаъолияти инсон ҳам дар навъи муоширати байнизабонӣ ва ҳам дар роҳи муҳимми шабоҳати забонҳо ва фарҳанг нақши тарҷума хеле муҳим аст. Тарҷума як намуди фаъолияти қадимтарини инсон аст. Бояд қайд намуд, ки воҳидҳои фразеологӣ забонҳои гуногун аз якдигар фарқ мекунанд, бо вучуди ин бо мувофиқати семантикии воҳидҳои фразеологӣ вохурдан мумкин аст. Илова бар ин, тарҷумаи воҳидҳои фразеологӣ яке аз масъалаҳои мушкил ва дар навбати худ шавқовар буда, дар ҷорҷӯбаи назарияи муосири тарҷума инкишоф ёфтааст. Мушкилоти тарҷумаи воҳидҳои фразеологӣ дар мураккабии сохти семантикии онҳо ифода мешавад.

Дар мақолаи мазкур масъалаи баррасии хусусияти тарҷумаи воҳидҳои фразеологӣ тоҷикӣ ва фаронсавӣ мавриди баррасӣ қарор дода мешавад. Барои ошкор кардани хусусияти тарҷумаи воҳидҳои фразеологӣ пеш аз ҳама дар услубҳое, ки хангоми тарҷума истифода бурда мешаванд, бояд таваққуф намоем. Метавон гуфт, ки усули бехтарини тарҷумаи воҳидҳои фразеологӣ забони фаронсавӣ ба забони тоҷикӣ албатта мавҷуд будани воҳиди фразеологӣ мувофиқ яъне ҳаммаъно аст. Бинобар ин, истифодаи усули мазкур на танҳо ба хонанда расондани маънои воҳиди фразеологӣ, балки таҷдиди фасоҳат ва ҳаммаъноии иборати фаронсавиро фароҳам меорад. Аз ин рӯ дар ҳар сурат, вақте ки имконияти пайдо кардани тарҷумаи воҳиди фразеологӣ мавҷуд аст, тарҷумон ўро аз дигар усулҳо афзалтар бояд донад. Хангоми тарҷумаи воҳидҳои фразеологӣ аксари муҳаққиқон, ба монанди В.Н. Комиссаров, Л.Ф. Димитриева, С.Е. Кунтсевич, Е.А. Мартинкевич, Н.Ф. Смирнова ва дигарон ҷор усули муҳимми тарҷумаи воҳидҳои фразеологиро ҷудо мекунанд. Ба ақидаи онҳо тарҷумаи воҳидҳои фразеологӣ аз истифодаи ҳаммаъноии мутлақ ва нисбӣ, истифодаи шабеҳият, тарҷумаи тахтуллафзӣ ва тарҷумаи тасвирӣ (бадеӣ) имкорпазир мегардад.

Ҳаммаъноии воҳидҳои фразеологӣ ҳамон воҳиди фразеологӣ образноки забони тоҷикӣ, ки бо ягон воҳиди фаронсавӣ аз рӯи маъно айнан мувофиқ аст. Ҳангоми истифодаи ҳаммаъноӣ ҳамаи ҷузъҳои маъноӣ иборати тарҷумашуда боқӣ мемонад, зеро дар забони тарҷумашуда воҳиди фразеологӣ образнок мавҷуд аст, ки аз ҳар ҷиҳат бо воҳиди фразеологӣ асл монанд аст. Бояд қайд кард, ки ба ин гурӯҳи воҳидҳои фразеологӣ, ки ба воситаи тарҷумаи ҳаммаъноӣ тарҷума мешаванд, пеш аз ҳама онҳо ибораҳои байналмилалӣ номида мешаванд.

Мисол:

Бо забони тоҷикӣ	Бо забони фаронсавӣ	Маъноии воҳидҳои фразеологӣ
аз даруни қабзаи хасбеда сӯзан кофтан	chercher une aiguille dans une botte de foin	ёфтани чизе ғайриимкон аст
деворҳо муш доранд, мушҳо гӯш	les murs ont des oreilles	бо эҳтиёт шудан даркор; сирре, суханеро бояд бо эҳтиёт гуфт, ки касе шунида фош накунад
оҳанро дар гармӣ мекубанд	il faut battre le fer tant qu'il est chaud	кори саркардари набояд қатъ кард, ҳар корро дар сари вақт бояд кард, барои иҷрои ҳар коре бетаъхир кӯшиш баяд кард
панҷ панҷаи худ барин донистан	connaître (savoir) sur le bout des doigts	чизеро ба хубӣ донистан
гӯши худро ба қарӣ задан	Faire la sourde oreille	нисбат ба сухани касе худро ба нофаҳмӣ задан, ба сухани касе эътибор надодан
дар осмони ҳафтум будан	être au septième ciel	хеле хурсанд, хушҳол будан
гӯш додан	prêter l'oreille	шунидан, диққат қардан, эътибор додан
бо оташ бозӣ қардан	jouer avec le feu	1. кори хавфнок қардан; 2. чони худро ба таҳлука андохтан; 3. муқобилат қардан бо қувваи нобаробар.

Чӣ тавре ки Комиссаров В.Н. қайд кардааст, усули дигари мувофиқати воҳидҳои фразеологӣ ин воҳидҳои фразеологӣ шабеҳ мебошанд [2, с. 14]. Ҳангоми истифодаи шабеҳият зимни вучуд надоштани ҳаммаъноӣ воҳиди фразеологӣ бояд дар забони тарҷумашуда воҳиди фразеологӣ интихоб кард, ки аз рӯи маъноӣ маҷозӣ монанд аст. Метавон гуфт, ки фарқиатеро, ки дар байни воҳидҳои фразеологӣ ду забони гуногун вомехурад, баъзан танҳо дар истилоҳи семантикӣ тасвир қардан имконнопазир аст.

Мисол:

Бо забони тоҷикӣ	Бо забони фаронсавӣ	Маъноии воҳидҳои фразеологӣ
аз нӯги хамир фатир	c'est une goutte dans l'océan	намунаи аввалин, намуна аз бисёр, андаке аз чизе.
номашро гиру гӯшашро каш	quand on parle du loup on en voit la queue	агар дар вақти сухбат каси ёдоваришуда тасодуфан омада монад, чунин меғӯянд
чав қорӣ чав медаравӣ, гандум қорӣ гандум	on ne récolte que ce qu'on sème; comme on fait son lit, on se couche	ҳар рафтореро чавобе ҳаст
зӯри беҳуда миён мешиканад	tirer sa poudre aux moineaux	кӯшиши бемавқеъ, беақлона боиси ҳафағӣ мешавад, беҳуда кӯшиш қардан натиҷае намедиҳад
ба даҳон об гирифтани	muet comme une carpe	ғап назадан, хомӯш будан
бо чормағзи пуч домани касеро пур қардан	promettre monts et merveilles	ба касе ваъдаи хушқу ҳолӣ додан, касеро бо ваъдаи хушқу ҳолӣ фирефтани
дили худро ҳолӣ	vidersonsac	ғаму ғусса, орзую ҳавас, фикр, мақсади

кардан		худро ба касе гуфтан, арзи ҳол намудан, ҳасрату алами худро ба касе гуфтан; аз ғаму ғусса фориг шудан
то шамол набошад, шохи дарахт намечунбад то оташ набошад, аз мурӣ дуд намебарояд	il n'y a pas de fumée sans feu	ҳеч чиз бесабаб намешавад, ҳар як гап ва кор сабабе дорад
аспи қашқа	être connu comme le loup blanc	каси ба ҳама маълум (дар мавриди манфӣ)
дарахт дар як чо сабз мешавад	Pierre qui roule n'amasse pas mousse	ҳар як кор давом ва саботро талаб мекунад, барои муваффақ шудан ба коре устуворӣ лозим аст.

Тарҷумаи таҳтуллафзӣ одатан дар он ҳолат истифода бурда мешавад, ки бо дигар усул тарҷума шудани воҳиди фразеологӣ имконнопазир аст. Тарҷумаи таҳтуллафзӣ ё ки калкаҳои фразеологӣ чунин воҳидҳои фразеологие мебошанд, ки дар натиҷаи айнан, яъне калима ба калима тарҷума карда шудани ифодаҳои забонҳои дигар ба вучуд омадаанд. Тарҷумаи таҳтуллафзӣ воҳидҳои фразеологӣ забонҳои дигар гоҳо боиси пайдошавии чунин ифодаҳои мегардад, ки муносибатҳои грамматикӣ ва робитаҳои маъноии чузъҳои таркибии онҳо барои забони тоҷикӣ як андоза ғайриодӣ мебошанд. Мисол, “**prendre des mesures** – чора дидан”, “**prendre une resolution** – қарор қабул кардан”, “**la lune de miel** – моҳи асал” ва ғайра.

Дар мисоли зерин воҳиди фразеологӣ “нури дида” ба назар мерасад, ки дар “Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони ҳозираи тоҷик” чунин тавзеҳ дода шудааст: “**Нури чашм (дида)** - аз нури дида ҳам киромиатар; ниҳоят азиз; фарзанди азиз, меҳрубон, дӯстдошта” [7, с. 727].

“— Илоҳӣ саломат бошед, муллоҷон! - гуфт кампир. - Ба ин меҳрубонии шумо чо намро фидо кунам, меарзад. Агар ин **нури дидаи** ман босавод шавад, ман боз сад соли дигар умр мебинам” [1, с. 29].

Тарҷумаи фаронсавӣ:

“— Que Dieu vous accorde la santé! s'écria la vieille femme. Pour votre bonté, je vous donnerai mon âme! Si **la lumière de mes yeux**, ma Firouza, peut aller à l'école, moi je vivrai encore cent ans, rien que pour voir cela” [9, с. 25]. Дар тарҷумаи фаронсавӣ воҳиди фразеологӣ “**нури дида**” ба шакли “**la lumière de mes yeux**” тарҷумаи таҳтуллафзӣ шудааст. Калимаҳои фаронсавӣ “la lumière” ба забони тоҷикӣ “нур” ва “mes yeux” “чашмони ман” тарҷума мешаванд. Аз тарҷума маълум мешавад, ки “**la lumière de mes yeux**”, яъне “**нури чашмони ман**”-ро ифода мекунад.

Тарҷумаи тасвирӣ ё ки бадеии воҳидҳои фразеологӣ аз худи воҳиди фразеологӣ ба вучуд намеояд, балки вобаста ба маъно тарҷума карда мешавад. Тарҷумаи тасвирӣ ё ки бадеии воҳидҳои фразеологӣ аз тарҷумон маҳорати бисе баландро талаб мекунад.

Мисол:

“Кампири пурдида ягон бор ҳавас карда, ба назди тирезаи хонаи калон ҳам нарафт, меҳнат мекарду арақи чабин мерехт” [1, с. 32-33].

Дар ин ҷумла ибораҳои рехтаи фразеологӣ “**кампири пурдида**” ва “**арақи чабин рехтан**”-ро дидан мумкин аст, ки бисёр пуробурангу устувор мебошанд. Воҳиди фразеологӣ “**арақи чабин рехтан**” дар “Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони ҳозираи тоҷик”-и Фозилов М. чунин маънидод шудааст: “**арақи чабин рехтан** – меҳнат кардан, меҳнати ҳалол кардан; азобу машаққат кашидан” [7, с. 30].

Дар тарҷумаи фаронсавӣ чунин омадааст:

“La vieille femme qui avait vu beaucoup de choses au cours de sa longue vie, ne s'approcha même pas de la fenêtre pour regarder ce qui se passait. Son visage était couvert de sueur” [9, 40].

Воҳиди фразеологӣ мазкур, яъне “**кампири пурдида**” ба забони фаронсавӣ чунин тарҷумаи тасвирӣ шудааст: “**la vieille femme qui avait vu beaucoup de choses au cours de sa longue vie**”, яъне “зани пир дар зиндагии дарози худ бисёр чизҳоро дида буд”. Ин тарҷумаи фаронсавӣ метавонад воҳиди фразеологӣ забони тоҷикии “**кампири пурдида**”-ро ифода кунад. Аз муқоисаи тарҷумаи фаронсавӣ бармеояд, ки тарҷума метавонад воҳиди

фразеологии забони тоҷикиро ифода кунад, барои тарҷумаи фаронсавии ин воҳиди фразеологӣ тарҷимон аз усули тарҷумаи тасвирӣ истифода бурдааст.

Воҳиди фразеологии тоҷикии **“арақи ҷабин рехтан”** маънои меҳнати ҳалол ва кори сахт карданро дорад. Дар воҳиди фразеологии мазкур калимаи **“ҷабин”** мавҷуд аст. Ин калима дар фарҳанги “Ғиёс-ул-луғот” чунин тафсир шудааст: **“Ҷабин - пешонӣ; лафзи арабист ва ба каср (ҷибин) хатост (аз “Мадор” ва “Кашф” ва “Мунтахаб”), яъне “арақи пешонӣ рехтан”** [5, с. 228]. Воҳиди фразеологии **“арақи ҷабин рехтан”** ба забони фаронсавӣ тарҷумаи тахтуллафзӣ шудааст, **“son visage était couvert de sueur”** яъне “рӯи вай бо арақ пӯшида буд”. Дар тарҷумаи фаронсавӣ ба ҷойи калимаи **“ҷабин – пешонӣ”** калимаи **“рӯй”** истифода бурда шудааст.

Пеш аз тарҷума кардани воҳидҳои фразеологии як забон ба забони дигар бояд ба замири он сарфаҳм рафта шавад. Барои тарҷума кардани воҳидҳои фразеологӣ тарҷумон бояд забони худ ва забони аслии асареро, ки тарҷума мекунад, хуб донад. Дар заминаи омӯзиши воҳидҳои фразеологӣ ва тарҷумаи онҳо дар забонҳои тоҷикӣ ва фаронсавӣ маълум мегардад, ки ибораҳо, хусусан ибораҳои рехта ҳарчанд мушкилтарҷума мебошанд, вале дар ҳар забон имкони тарҷумаи онҳо мавҷуд аст.

Аз он чи дар боло дар хусуси тарҷумаи воҳидҳои фразеологӣ гуфтем, ба хулосае омадан мумкин аст, ки тарҷумаи воҳидҳои фразеологӣ яке аз масъалаҳои душвор дар тарҷумашиносӣ мебошад, зеро ҳангоми тарҷумаи воҳидҳои фразеологӣ бояд нафақат маънои онҳо, балки то ҳадди имкон обуранги услубии онҳо вобаста ба матн ба назар гирифта шавад.

Адабиёт

1. Икромӣ Ҷ. *Духтари оташ / Ҷ. Икромӣ*. – Душанбе: Адиб, 2009. – 560 с.
2. Комиссаров В.Н. *Современное переводоведение: учебное пособие*. / В.Н. Комиссаров. – М.: ЭТС, 2001. – 424 с.
3. Комиссаров В.Н. *Теория перевода (лингвистические аспекты). Современное переводоведение / В.Н. Комиссаров*. – М.: Высшая школа, 2001. – 176 с.
4. Маҷидов Ҳ. *Фразеологияи забони адабии тоҷик / Ҳ. Маҷидов*. – Душанбе, 1982. – 104 с.
5. Муҳаммад Ғиёсуддин. *Ғиёс-ул-луғот / Ғиёсуддин Муҳаммад*. Ҷилди 2. сод –йю. – Душанбе: Адиб, 1988. – 416 с.
6. Назарян А.Г. *Фразеология современного французского языка / А.Г. Назарян*. – М.: Высшая школа, 1987. – 288 с.
7. Фозилов М. *Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони ҳозираи тоҷик (фарҳанги фразеологӣ) / М. Фозилов*. Ҷилди I. – Душанбе, 1963. – 952 с.
8. Elodie Etienne. *Application de normes à 320 expressions idiomatiques et proverbes français / Etienne Elodie. Les relations entre les variables psycholinguistiques sont-elles similaires? / Mémoire pour obtenir le Certificat de capacité d'orthophonie/ – France, 2014. – 110 p.*
9. Ikromi Djalol. *La fille du feu / Djalol Ikromi. Copyright by Les Editions Duprogress, -U.R.S.S. 1966. – 361 p.*
10. Rey, A. et Chanterreau, S. *Dictionnaire des expressions et locutions / A. Rey et S. Chanterreau – Paris: Le Robert, 2003. – 1096 p.*

МУШКИЛОТИ ТАРҶУМАИ ВОҲИДҲОИ ФРАЗЕОЛОГӢ

Ҳар забон воҳидҳои фразеологии худро дорад, ки тарҷумаи онҳо ба забонҳои дигар мушкилот пеш меорад. Муаллиф дар ин мақола дар хусуси чор навъи маъруфи тарҷумаи воҳидҳои фразеологӣ: истифодаи ҳаммаъноии мутлақ ва нисбӣ, истифодаи шабеҳият, тарҷумаи тахтуллафзӣ ва тарҷумаи тасвирӣ (бадеӣ) бо шӯҳид овардани мисолҳои мушаххас изҳори назар кардааст. Мақсади ин мақола муайян кардани тарҷумаи воҳидҳои фразеологӣ, тарзи ифода ва тарҷумаи онҳо ба забони хориҷӣ мебошад. Аз ин лиҳоз, ҳадафи асосии таҳқиқот ҳалли масъалаҳои зерин мебошанд: омӯзиши масъалаҳои назариявӣ, пайдоиши илми тарҷума ва нақши тарҷума, таҳлил ва тарҷумаи воҳидҳои фразеологии тоҷикӣ ва фаронсавӣ.

Калидвожаҳо: воҳидҳои фразеологӣ, ҳаммаъно, монандӣ ва гуногунии воҳидҳои фразеологӣ, таҳлил.

ПРОБЛЕМЫ ПЕРЕВОДА ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ

В каждом языке есть свои фразеологические единицы, которые трудно перевести на другие языки. В данной статье автор высказал свое мнение о четырех известных типах перевода фразеологических единиц: использование абсолютной и относительной синонимии, использование сходства, дословном переводе и изобразительном (художественном) переводе с конкретными примерами. Целью данной статьи является определение перевода фразеологизмов, их выражения и перевода на иностранный язык. В связи с этим

основной целью исследования является решение следующих вопросов: изучение теоретических вопросов, возникновение науки о переводе и роль перевода, анализ и перевод таджикских и французских фразеологизмов.

Ключевые слова: фразеологизмы, синонимы, сходство и различие фразеологизмов, анализ.

PROBLEMS OF TRANSLATION OF PHRASEOLOGICAL UNITS

Each language has its own phraseological units, which are difficult to translate into other languages. In this article, the author expressed his opinion about four well-known types of translation of phraseological units: the use of absolute and relative synonymy, the use of similarity, literal translation and pictorial (artistic) translation with specific examples. The purpose of this article is to determine the translation of phraseological units, their expression and translation into a foreign language. In this regard, the main goal of the research is to solve the following issues: the study of theoretical issues, the emergence of translation science and the role of translation, analysis and translation of Tajik and French phraseological units.

Keywords: phraseological units, synonyms, similarities and differences of phraseological units, analysis.

Дар бораи муаллиф

Бойматова Дилрабо Меликмуродовна

Номзади илмҳои филология, муаллими калони
кафедраи забони франсавӣ
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
Тел.: (+992) 988 53 05 56
E-mail: charmant.2011@mail.ru

About the author

Boimatova Dilrabo Melikmurodonva

Candidate of philological sciences, senior teacher
of the French language department
Tajik State Pedagogical University
named after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
Ph.: (+992) 988 53 05 56
E-mail: charmant.2011@mail.ru

Об авторе

Бойматова Дилрабо Меликмуродовна

Кандидат филологических наук, старший
преподаватель кафедры французского языка
Таджикский государственный педагогический
университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 121
Тел.: (+992) 988 53 05 56
E-mail: charmant.2011@mail.ru

КАЛИМАСОЗӢ ВА ВОСИТАӢОИ САРФИИ ТАШАККУЛИ ТОПОНИМӢОИ ШАӢРИ НОРАК ВА АТРОФИ ОН

Қувватова М. А.

Донишгоҳи давлатии Қӯлоб

ба номи А. Рӯдакӣ

Тоҷикистон бо номвожаҳои куҳани худ мисли як девони шеъри барҷаста аст. Дар Тоҷикистон пас аз дастбӣ ба Истиқлол ба мавзуи номвожаҳо аҳамияти хоса дода шудааст. Хеле аз номвожаҳои бисёр куҳан, ки асолати авастоию суғдию паҳлавӣ доранд, ба андозае тағйир ёфта, ба сабаби камиттилоии мардум номҳои ғайриточикӣ (аксаран туркӣ) доништа шудаанд. Ин номвожаҳо қосиди забон, таърих, фарҳанг, ойинҳо ва дар ниҳоят ҳофизаи таърихӣ ва ҳуввияти миллӣ мебошанд, ки бо касби Истиқлол аз хатари нобудӣ эмин шудаанд ва ин ғанимати бузургест. Пажӯҳишу омӯзиши номвожаҳои ҷуғрофӣ кори душвор, меҳнатталаб ва дар айни замон шавқовар буда, яке аз масъалаҳои асосии забоншиносии муосир маҳсуб мегардад ва як ҷузъи ҷудонопазири таърихи миллат ба шумор мераванд.

Ба назари мо, маҷмуаи номвожаҳои ба меъёрҳои илмӣ мурааттабшуда, воситаи муносиби дигаре хоҳад буд барои собит намудани асолати куҳани бисёре аз калимаҳои таъбирӣ ва ҳатто сохторҳои забонӣ дар забони муосири тоҷик, ки мифтоҳе хоҳад шуд барои кушодани розу румузи мероси фарҳангии мо ва ҳамзабонони мо.

Аз ҷиҳати сохту таркиб ва хусусиятҳои калимасозӣ маводи топонимии минтақаи Норақ ба навҳо ва қолибҳои мухталиф ҷудо мешаванд. Аз ҷиҳати пайдоиш ва баромади забонӣ топонимияи минтақа ба маводи аслан тоҷикӣ (иронӣ), туркӣ-ӯзбакӣ, русӣ, субстрат ва гурӯҳи топонимҳои баромадашон номаълум гурӯҳбандӣ мешаванд.

Дар таркиби як қисмати калони топонимияи минтақа калима ва унсурҳои иқтибосии арабӣ ташаккул ёфтаанд. Албатта, онҳоро ҳамчун қабати алоҳидаи забонии топонимия таҳқиқ намудан мумкин аст, вале тамоми калима ва унсурҳои топонимии арабии минтақа дар нутқи рӯзмарраи аҳоли истифода гашта, дар таркиби луғавии забонии тоҷикӣ низ мустаъмаланд ва дар доираи қонуну қавоиди сарфунаҳвӣ забони тоҷикӣ пурра ҳазм шудаанд. Умуман, бо назардошти далелҳои зерин мо онҳоро ба қабати алоҳидаи забонӣ дохил накардем: 1) дар нутқи рӯзмарра истифодашавии иқтибосоти арабӣ, 2) дохилшавӣ ба таркиби луғавии забони тоҷикӣ, баъдан дар ташаккули топонимҳо иштирок кардаанд, 3) ба қавли А.Л.Хромов «маводе, ки аз манбаҳои арабӣ ва форси тоҷикии асрҳои X- XI ба даст омадаанд, собит менамояд, ки бо омадани арабҳо ба Осиёи Миёна дар асрҳои VII- VIII дар топонимҳо дафъатан тағйирот ба амал наомадааст» [7, с. 130].

Ҳамчунин В.В.Бартольд низ зикр кардааст, ки «... Ҷуғрофидонҳои мусалмон асри X дар осори худ ҳамон номҳои овардаанд, ки дар маъхазҳои асри V зикр шудаанд [3, с. 188.]».

Дар тадқиқотҳои топонимии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун қабатҳои алоҳидаи забони таҳлил кардани номҳои ҷуғрофӣ «арабӣ» ба нудрат мушоҳида шавад ҳам, дар баъзе тадқиқотҳои минтақавӣ дигар, махсусан, бахшида ба топонимияи Ҷумҳурии Ўзбекистон, онҳо ҳамчун қабати алоҳидаи забонӣ мавриди баррасӣ ва таҳқиқ қарор дода шудаанд. Ҳол он ки қабати асосӣ ва таърихӣ топонимияи ин ҷумҳуриро, аввалан, топонимияи ирониулалл ташкил медиҳад, сониян, иқтибосоти арабӣ дар забони ӯзбакӣ низ қариб дорои ҳамон хусусиятҳои ҳастанд, ки дар забони тоҷикӣ доранд. Гузашта аз ин, як қисмати калони калимаҳои арабӣ ба забони ӯзбакӣ тавассути забони тоҷикӣ ворид шудаанд [1, с. 40].

А.Л.Хромов доир ба унсурҳои арабии алоҳида дар таркиби топонимҳо мулоҳиза ронда, зикр менамояд, ки «дар топонимҳо ин навъ калимаҳо қайҳо ба сифати воҳидҳои комилҳуқуқи луғавӣ хос дар забонҳои ирониву туркӣ мавқеъ ба даст овардаанд [7, с. 80.]».

Ҳамин тарик, доир ба ҷараёни этногенези ҳалқҳо дар ҳудуди Осиёи Миёна ва ҳудуди Норақ ва умуман Хатлони Қадима фикру андеша ва фарзияҳои мухталиф вучуд дошта, маводи топонимияи минтақа ва умуман қисмати ҷанубии ҷумҳури таҳқиқи муқоисавӣ этнографӣ ва мардумшиносӣ лингвистии ҳаматарафаро талаб менамояд.

Доир ба аҳамият ва арзиши тадқиқотҳои топонимӣ бо назардошти далелҳои таърихӣ этникӣ муҳаққиқони машҳур В.Н.Топоров ва О.Н.Трубачев чунин изҳори ақида кардаанд: «Аҳамияти маълумотҳои лингвистӣ барои барқароркунии даврони қадимтарини таърих ва таҷдиди тасвири равобити этникӣ дар гузаштаи дур ба хубӣ маълум аст. Арзиши ин

маълумоту далелҳо махсусан дар мавридҳои вучуд надоштани дигар сарчашмаҳо ва кабл аз ҳама шавоиди хаттӣ хеле калон аст» [6, с. 3].

Тадқиқи низоми топонимии минтақаи Норақ ҳамаи мулоҳизаро пурра менамоянд. Аз ҷиҳати сохти морфологӣ дар таркиби топонимияи минтақа ҷузъҳои омехтаи зиёд мушоҳида карда мешаванд. Масалан топонимҳое вомехӯранд, ки асоси тоҷикӣ доранд, вале форманти аз ҷиҳати баромад субстрат ва умуман номафҳуму номаълум: *Чъимаҳо, Касҳо, Чангиҳо, Зардҷаҳо, Дихо, Вағлел, Вийон...*

Тамоми фикру андеша ва хусусиятҳои дар боло зикршударо ба инобат гирифта, ба ҷунин натиҷа расидан мумкин аст, ки тадқиқи сохторию калимасозии маводи топонимии минтақа ва таҳлили калимасозӣ, морфологӣ, муайяннамоии қабатҳои забони аз рӯи аломатҳои забон ба роҳ мондан ба мақсад мувофиқ аст, яъне аз як тараф, муайянкунии қолибҳои асосии калимасозии топонимия ва аз тарафи дигар, навъҳои сохт ва форманти топонимсоз, асоси топонимҳои гуногунизабон.

Ҷунон ки зикр шуд, дар ташаккули топонимияи минтақаи Норақ ва атрофи он калима ва унсурҳои зиёди иқтибосии арабӣ иштирок кардаанд, ки онҳо дорои хусусиятҳои алоҳидаи забонӣ нестанд ва мо онҳоро ба назардошти якҷанд омилу сабабҳои фавқузҷикр ба топонимияи тоҷикӣ тавҷам дида мебароем.

Маводи топонимияи минтақаи Норақ ва атрофи он аз рӯи сохт ва хусусиятҳои калимасозӣ, воситаҳои ташаккул ба ҷунин навъҳо гурӯҳбандӣ мешавад: 1) топонимияи сода, 2) топонимияи сохта, 3) топонимияи мураккаб, 4) топоним-ибораҳо ва ё топонимияи таркибӣ.

Дар баъзе тадқиқотҳои топонимии ҳудудӣ ба се гурӯҳ ҷудо намудани номҳои ҷуғрофӣ аз ҷиҳати сохтор, яъне сода, мураккаб ва таркибӣ дида мешавад, ки таҳти мафҳуми топонимҳои сода ҳамон топонимҳои аз пешванд ва пасванд ташаккулёфта низ доништа мешаванд [2, с. 45].

Тавассути таҳқиқи сохторӣ, ба ақидаи Ю.И.Карпенко, муҳаққиқ ба «ҳалли яке аз масъалаҳои асоси-этимологияи топонимҳо муваффақ шуда метавонад, аз ҷониби дигар дар ҳамин замина ба мушаххас намудани қабатҳои семантики номҳои ҷуғрофи имконияти фаровон метавон ба даст овард [3, с. 10].

Асоси топонимҳои содаро калимаҳои аз як реша иборат буда ташкил медиҳанд, ки дар таркиби он унсурҳои иловагии топонимсоз мушоҳида карда намешавад. Шумораи ҷунин топонимҳо дар ҳудуди минтақа нисбат ба топонимҳои сохта, мураккаб ва топоним ибораҳо маҳдудтар аст. Инҳо бештар номҳои нуқтаҳои маскунианд, ки ба номбаркунии истилоҳи ҷуғрофӣ истифода мешаванд: Ръбот [R'bāt], Нигор [Nigār], Шълха [Š'lxh],.. Ҷунин топонимҳо дар шакли ҳолис омада, ба иборати дигар асоси тоза-сода доранд ва дар таркиби худ аффикс надоранд. Ин топонимҳоро нисбат ба ҳиссаҳои нутқ ҷунин гурӯҳбандӣ намудан мумкин аст: 1) топоним-исмҳо: Нигор [Nigār], Нов [Nāv], Ръбот [R'bāt], Сърма [S'rma]... 2) топоним-сифатҳо: Шур [Šur], Боло [Bālā], Паст [Past]... Як нуқтаро зикр кардан лозим аст, ки қариб ҳамаи топонимҳои содаи якрешаги баромади тоҷикӣ дошта, аз байни қабатҳои дигар топонимҳои содаро пайдо кардан мушқил аст.

Топонимҳои сохта: Ҷунин навъи топонимҳо дар низоми номҳои ҷуғрофии минтақаи Норақ зиёд ба назар мерасад. Топонимҳои сохтаро метавон бо ду гурӯҳи алоҳида, яъне топоним-исмҳо ва топоним-сифатҳо ҷудо намуд. 1). Топоним -исмҳо: Турийон [Turiyān], Садао [Sadaā], Бедо [Bedā], Аспо [Aspā], Мъллоо [M'lāā]... 2) топоним-сифатҳо: Талхак [Talxak], Шурак [Šurak], Чъкърак [Č'q'rak], Хъшкак [X'skak], Съфедак [S'fedak]...

Топоним-исмҳоро бо ду навъи дигар низ гурӯҳбандӣ намудан мумкин аст: 1) топонимҳое, ки бо роҳи семантикӣ сохта шуда дар таркиби худ формантҳои махсуси топонимсоз надоранд. Онҳо ба воситаи маънии маҷозӣ қабул кардани исмҳои ом (исмҳои ҷинс) ва ё исмҳои хос бетағйироти сарфунаҳвӣ сохта шудаанд. Зимни бо роҳи семантикӣ сохташавии топонимҳо ҳар се навъи маънии маҷозӣ гирифтани онҳо истифода мешавад, ки метонимия, синекдоха ва метафора мебошад.

Тавассути метонимия ташаккули топонимҳо натиҷаи кӯчиши маънӣ аз номи як мавзеи ҷуғрофӣ ба мавзеи ҷуғрофии дигар мебошад, ки маъмулан ба мавзеи аввала дар масофаи наздик қарор дорад. Ҷунин топонимҳо аз калимаҳои зерин сохта мешаванд: а) аз аппелятивҳо (исмҳои ҷинс): Зардакӣ [Zardaki], Зиракӣ [Ziraki], Бозорӣё [Bāzariyā]... б) аз

антропонимҳо(номҳои одамон): Лохутӣ [Kāhuti], Айнӣ [Ayni], Рӯдакӣ [Rudaki], Ҷомӣ [Ĵāmi], Навоӣ [Navāyi]..в) аз ойконимҳо (аксаран аз комонимҳо): Шаршар [Šaršar] ...

Хусусияти навъи сеюми ин топонимҳо аз он иборат аст, ки худ ин номҳо дар ташаккули умуман топонимҳо иштирок дошта, метавонад дар мавридҳои гуногун номи мавзӯҳои мухталифи ҷуғрофио ифода намоянд.

Топонимҳое, ки тавассути метафора ташаккулёфта аломат, нишона ва ё хусусиятҳои зохирии шакли мавзӯҳоро бо ашӯе, ки аз номи истилоҳоти маҳаллии ҷуғрофӣ бармеоянд, бо кӯчиши маънӣ ифода мекунад: Шурак [Šurak], Шуразор [Šurazār], Савзако [Savzakā]...

Бояд зикр кард, ки топонимҳо бо роҳи семантикӣ сохташуда метавонанд калимаҳои сода ва ё сохта бошанд. Пасванд - формантҳои –о [-ā], –хо [-xā], –ак[-ak], –ӣ [-i] дар чунин топонимҳо вазифаи калимасозию топонимсозии надоранд, онҳо фақат воситаи ташаккули ашпелативҳо, антропотопонимҳо, ойконимҳо, гидронимҳо ва дигар навъҳои мавзӯҳои ҷуғрофӣ мебошанд, масалан, агар калимаи «тур»[tur] худ ифодакунандаи номи мавзеи ҷуғрофӣ набошад, пас бо иловашавии унсурҳои –он [-ān], ва –йон [yān] метавонад ҳам этноним ва ба ин восита этноним созад.

Воситаҳои сарфӣи ташаккули топонимҳо. Топонимҳои сохтаи ба роҳи морфологӣ ташаккулёфта номҳои яқасосае мебошанд, ки аз исму сифат топоним месозад: Кирма[Kirma], Гардана [Gardana]...

-форманти- а [-a]: ба пасванди калимасозии забони тоҷикӣ баробар аст. Аз асосҳои исму сифат топоним месозад: Хамӣ [Хami], Чавгонӣ [Čavgāni], Ҷалилӣ [Ĵalili], ...

-форманти –ак [-ak], –йак [-yak]: ба пасванди ифодагари хурдию навозиш баробар аст ва аз исму сифат топонимҳои зиёд месозад: Қиблаҳак [Qibkahak], Кизак [Kizak], Хучак [Hučak], Пъшолак [P`šālak], Даштак [Daštak], Кушкак [Kuškak]..

-форманти –инг [-ing] : Дар забони адабии ҳозираи тоҷик чунин пасванди калимасоз маълум нест, вале ин унсури боқимондаи шарқии эронӣ буда, бо калимаҳои тоҷикӣ омада топоним месозад: Сиринг [Sirung], Тъхачинг [T`xācing]...

-форманти–хо [-xā]: Унсури боқимондаи шарқии эронӣ, ки бо калимаҳои тоҷикӣ дар ташаккули топонимҳо иштирок намудааст: Чъшмаҳо[Č`šmahā], Касҳо[Kasxā], Лангуриҳо[Langurixā]...

-форманти –конӣ[-kāni]: Ин ҳама унсури шарқи иронист, ки топоним месозад: Мамадконӣ[Mamadkāni], Лалконӣ[Lalkāni]...

-форманти – он [-ān]: Ба пасванди чамбандии забони тоҷикӣ баробар аст. Шаклҳои фонетикӣ –он[-ān],-вон [-vān],-гон [-gān],-йон [-yān] дорад. В.С.Расторгуева дар бораи ин пасванд мулоҳиза ронда, таъкид мекунад, ки он ба пасванди- хо баробар аст. Дар натиҷаи афтидани ҳамсадо чунин шаклро гирифтааст [4, с. 56].

Чунонки маълум аст, садоҳои «о» дар шеваҳои ҷанубии забони тоҷикӣ ва садоҳои «у» баъзан мувофиқат мекунад. Ҳамчунин мунтазам афтидани ҳамсадои «н» низ ба мушоҳида мерасад. Аз ҳамин ҷиҳат бо боварии комил метавон гуфт, ки ин топоформант ба пасванди- он баробар аст: Шурон [Šurān], Суфийон [Sufiyān], Турийон [Turiyān], Шехон [Šexān], Эшон [Ešān], Бозорийон [Bāzariyān], Далдахӯрон [Daldaxurān], Заргарон [Zargarān]...

Аксари топоформантҳои номбаршуда ба пасвандҳои забони ҳозираи тоҷикӣ баробаранд. Ба истиснои пасвандҳои –хо,- инг,-конӣ... Топоформант ё пасванди –он [-ān] (-о) [-ā] ба пасванди –ҳо [-hā] баробар аст. Топоформанти дигар – о[-ā] муродифи формант ё пасванди –он[-ān] (йон[-yān],-вон [-vān],-гон [-gān]) аст, ки пайдоиш ва баромади духӯра дошта метавонад: дар як маврид ба пасванди калимасозии –он баробар буда, дар мавридҳои дигар ба пасванди чамбандии –он мувофиқат мекунад. Ба андешаи А.Л.Хромов, баромади он чунин аст: 1) аз эронии қадими –ana,-an,-on, 2) аз эронии қадимии –anam [8, с. 90].

Топонимияи мураккаб:Топонимияи мураккаб тавассути кӯчиши маънии исмҳои ҷинс (исмҳои ом ё ашпелативҳо) ташаккул ёфта, як гурӯҳи калони топонимияи минтақаро ташкил медиҳанд. Гурӯҳи алоҳида ва махсуси ин гуна топонимҳо аз навъи детерминативӣ иборат аст, яъне як ҷузъи топонимии мураккаб ҷузъи дигари онро пурра мекунад. Гурӯҳи дигари топонимҳои мураккаб навъи копулятивӣ аст, ки ҳар ду ҷузъи топоним баробарҳуқуқанд. Вале навъи бештар маъмули топонимҳои мураккаб навъи детерминативӣ мебошад. Топонимҳои навъи детерминативӣ аз чунин қолабу таркибҳои морфологӣ ташаккул ёфтаанд:

Исм-исм: Арчамазор [Arčamazār],Олиҷадара [Āličadara], Сангмайдон [Sangmaydān]...

Исм-сифат:Дипаст [Dipast],Дикуҳна [Dikuhna]...

Сифат-исм:Сафедов [Safedāv], Сурхдара [Surxdara]....

Шумора-исм:Чилчашма [Čilčašma], Чорбоғ [Čārbāğ], Ҳафтчашма [Haftčašma], Чордара [Čārdara] ...

Исм-шаклҳои феълӣ: а)исм-асоси замони ҳозира феъли бевосита: Сангрз [Sangrez].б)исм-асоси замони ҳозираи феъли бавосита: Аспдавон [Aspdavān], Хучағалтон [Xuĵağaltān], в) исм-асоси замони ҳозираи феъл : Сангар [Sanggar]... Топонимҳои навъи копулятивӣ ба воситаи редуликатсия (чуфтшавӣ) ташаккул меёбанд: Дар-дар [Dar-dar], Шар-шар [Šar-šar]...

Формантҳои топонимияи мураккаб ҳамон анҷомаҳои топонимҳои сохтаанд. Топонимҳои анҷомаи –а[-а] дошта а) исм-исм-а :- Маликова [Malikāva], Качара [Kaĵara]... б) шумора-исм-а:- Чорчашма [Čārčašma], Чормағзак [Čārmağzak] , ..в) сифат-исм-а: Алагова [Alagāva], Лавова [Lavāva]...

Топонимҳои мураккаби анҷомаи –як[-yak] дошта: а) исм-исм-ак: Сангдараҳак [Sangdarahak]... б) сифат-исм-ак: Сияхтутақ [Siyatutak], Камбарак [Kambarak]... б).шумора-исм-як: Чормағзак [Čārmağzak], Чортутақ [Čārtutak] ...

Топоним-ибораҳо: Дар низоми топонимияи минтақаи Норақ топоним-ибораҳо қисмати калон (қариб нисф)-и маводи чамъшударо ташкил медиҳанд. Топоним-ибораҳо аз ду ва ё чузъҳо иборат мебошанд. Аксаран онҳо топонимҳои мебошанд, ки тартиби мустақим ва ё ғайри мустақими калимаҳоро фаро гирифтаанд. Онҳо таркибҳои мебошанд, ки калимаҳои тартиби мустақими ҷойгиршавӣ доранд.

Масалан, исм,сифат,сифати феълӣ антропоним ва ё комонимҳо пеш аз исм омада, онро аз ягон ҷиҳат муайян мекунад. Исм мавзӯро муайян мекунад, сифат, сифати феълӣ ва муайянкунандаи дигар ба сифати атрибут онро аз байни мавзӯҳои дигар ҷудо месозад: Навободи Боло[NavābādiBālā], Теппайи Санги Сафед [TerrayīSangiSafed]...

Маҷмуи топоним-ибораҳоро ба қолабҳои зерин тақсимбанди намудан мумкин аст: 1) таркиби ду исми ҷинс :- Дашти Майдон [DaštiMaydān], Пуштаи Мазор [PuštayīMazār],2). Таркиби исм- аппелятив ба антропоним: Чанори Аҳмад [ČanāriMazār], Чашмаи Бибихотун [ČašmayīBibixātun], Дарайи Наврӯз [DarayīNavruz]... 3). Таркиби исм аппелятив бо микротопоним : Мазори Анорбоғ[MazāriAnārbāğ], Пуштаи Суфизоқир [PuštayīSuaizākīr], 4) таркиби исм- аппелятив бо сифат: Қалъаи Сурх [Qal’ayīSurx], Дарайи Паҳмак [DarayīPahmak], Чашмаи Шурак [Čašmayī Šurak]...

Топоним-ибораҳои субстантивӣ : Топоним-ибораҳои субстантивӣ аз топоним-ибораҳои маъмули ба он фарқ мекунад, ки дар онҳо ҷузъҳои нисбатан устувор ҷой доранд ва «боз аз он ҷиҳат, ки ҷузъи дуёми он ҳарчанд зоҳиран истилоҳи номенклатуриро ба ёд орад ҳам, партофта ва ё бо муродиф иваз кардани он мумкин нест» (5,с.69).

Навҳои асосии топоним-ибораҳои субстантиви таркиби дучузъа ва бо тартиби мустақим (бевосита) мебошад. Дар ин гуна навҳо исмҳо ҷузъи аввалаанд. Ин навъ бо қолабҳои зерин сохта мешавад: 1). Таркиби исм бо исм:-Чашмаи Мирон[ČašmayīMirān], Даҳанаи Мурғак [DahanayīMurğak], Дашти Аноро [DaštiAnārā]... 2). Таркиб исм бо сифат: Оби Шурак [Ābi Šurak], Дарайи Паҳмак [DarayīPahmak], Куҳи Баҳмалак [KuhīBahmalak]... 3).таркиби исм бо зарф: Деҳи Дашти Боло [DehīDaštiBālā], Дашти Поён [DaštiPāyān]...

Топоним-ибораҳо дар таркиби худ байни ҷузъҳои алоҳида ҷузъҳои асосӣ доранд.Аксари чунин ҷузъҳои асоси дар топонимҳо вазифаи муайяншавандаро иҷро карда, бо дигар калимаҳо таркиб ёфта иборати изофиро ташкил медиҳанд. Ба сифати ҷузъ (калима)-и асоси дар топоним-ибораҳо маъмулан чунин калима истилоҳоти маҳаллии ҷуғрофӣ истифода мешаванд : чашма[čašma], мазор [mazār], ағба [ağba], дара [dara], дашт [dašt],камар [kamar], подоман [pādāman], боғ –bāğ], ғор[ğār], кӯҳ[kuh] , об [āb], замин [zamin], марқад [marqad], тепа [terra], кишлоқ [qišlāq], деҳа [deha], шаҳр [šahr], манзил [manzil] ва ғайра: Кули Ҷавонон [Kuli Ĵavānān], Дарайи Найзирақ [DarayīNayzirak], Боғи Аноро [BāğiAnārā], Пуштаи Пехо [PuštayīPexā], Оби Кабут [ĀbiKabut], Кули Сарбанд [KuliSarband], Кӯҳи Нор [KuhīNār], Мазори Навобод [MazāriNavābād]...

Дар топоним-ибораҳо вазифаи ҷузъи атрибутивиро иҷро менамояд: а) исмҳои сода ва мураккаби аппелятив: Пуштаи Мазор [PuštayīMazār], Сафедоби Даштақ[SafedābiDaštak] б).антропонимҳо:- Хафи Набот [XafiNabāt],Кӯҳи Ҳазрати Шоҳ [KuhīHazrati Šāh]... в). Топоним ва микротопонимҳо: Чашмаи Шаршара [Čašmayī Šaršara], Гузари Мачит [GuzariMfċit]...

Навъи махсуси топоним-ибораҳо. Бояд зикр кард, ки топоним-ибораҳо дар гуфтори маҳалли баъзан ба таври калимаҳои мураккаб талаффуз ва навишта ҳам мешавад. Баробар ба шакли «Сари Чашма» шаклҳои «Сарчашма» ва «Саричашма» низ воমেҳӯрад. Дар топонимии дуҷум зада ба ҷузъи аввал ҳамчун муайянкунандаи «чашма» омадааст. Ҷунин намунаҳо зиёд ба мушоҳида мерасанд. Умуман шумораи топоним-ибораҳо, ки дар шакли топонимҳои мураккаб низ дучор шуда, бештар дар таркибашон калимаи «сар» доранд, хеле зиёд аст: Сари Об [Sari Āb]-Сариоб [Sariāb], Сари Ҷар [Sari ʃar] – Саричар [Sariʃar], Пули Сангин [PuliSangin]-Пулисангин [Pulisangin], Сари Теппа [SariTerra]-Саритеппа [Sariteppa], Сари Чашма [Sari Čašma]-Саричашма [Saričašma] ва амсоли инҳо.

Адабиёт

1. Алимӣ, Ҷ. *Топонимияи минтақаи Кӯлоб [тадқиқи таърихӣ-забониносӣ]* / Ҷ. Алимӣ. - Д.: «Андалеб», 2015. - 440 с.
2. Абдунабиев, А. *Лингвистический анализ топонимики региона Ура- тьюбе: автореф. дис. ... канд. филол. наук* / А. Абдунабиев. - Душанбе, 1992. – 45 с.
3. Карпенко, Ю. А. *История этимологического метода в отечественной топонимике: Развитие методов топонимических исследований* / Ю. А. Карпенко. - М., 1970. - С. 10-19.
4. Расторгуева, В.С., Эдельман, Д.И. *Этимологический словарь иранских языков. Т.1.* / В.С.Расторгуева: «Восточная литература», 1964.
5. Суперанская, А.В. *Типы и структуры географических названий: Лингвистическая терминология и прикладная топономастика* / А.В. Суперанская. - М., 1964.
6. Топоров, В.Н. *Лингвистический анализ гидронимов Верхнего Поднепровья* / В.Н.Топоров, Трубочев О.Н. - М., 1962. – 279 с.
7. Хромов, А.Л. *Топонимия русского происхождения на территории Таджикистана: Перспективы развития славянской ономастики* / А.Л. Хромов. - М., 1980.

КАЛИМАСОЗӢ ВА ВОСИТАӢОИ САРФИИ ТАШАККУЛИ ТОПОНИМӢОИ ШАӢРИ НОРАК ВА АТРОФИ ОН

Мақола ба таҳлили вижагиҳои сохтори номи калимасозии номҳои ҷуғрофии шаҳри Норақ ва атрофи он бахшида шудааст. Муаллиф таъйид мекунад, ки аз ҷиҳати сохту таркиб ва вижагиҳои калимасозӣ маводи топонимии минтақаи Норақ ба навъҳо ва қолибҳои мухталиф ҷудо мешаванд. Аз ҷиҳати пайдоиш ва баромади забонӣ топонимияи минтақабамаводи аслан тоҷикӣ (иранӣ), туркӣ-ӯзбакӣ, русӣ, субстрат ва гурӯҳи топонимҳои баромадашон номаълум гурӯҳбандӣ мешаванд. Мулоҳизаҳои худро ҷамъбаст намуда, муаллиф меафзояд, ки навъи махсуси топоним-ибораҳо дар гуфтори маҳаллӣ баъзан ба таври калимаҳои мураккаб талаффуз ва навишта ҳам мешавад. Баробар ба шакли «Сари Чашма» шаклҳои «Сарчашма» ва «Саричашма» низ воমেҳӯрад. Дар топонимии дуҷум зада ба ҷузъи аввал ҳамчун муайянкунандаи «чашма» омадааст. Ҷунин намунаҳо зиёд ба мушоҳида мерасанд. Умуман шумораи топоним-ибораҳо, ки дар шакли топонимҳои мураккаб низ дучор шуда, бештар дар таркибашон калимаи «сар» доранд, хеле зиёд аст.

Калидвожаҳо: сохтор, калимасозӣ, топонимия, вижагиҳо, минтақа, қолиб, пайдоиш, ибораҳо, шакл, калима, мардум, шумора.

ОСОБЕННОСТИ И СЛОВООБРАЗОВАНИЕ СРЕДСТВО ФОРМИРОВАНИЕ ТОПОНИМИИ ГОРОДА НУРЕК И ЕГО ОКРЕСТНОСТЕЙ

Статья посвящена анализу структурно-словообразовательных особенностей географических названий города Нурек и его окрестностей. Автор констатирует, что по структурным и словообразовательным особенностям топонимия Нурековского региона подразделяется на различные типы и модели. По происхождению и возникновению топонимия региона группируется на исконно таджикские (иранские), тюрко-узбекские, русские, субстрат и топонимия неясного происхождения. Подводя итоги, автор подчеркивает, что одной из разновидностей топонимов являются топонимы-словосочетания. Исследователь отмечает, что топонимы-словосочетания в местном произношении применяются слитно и также пишутся. Наряду с формой «Сари Чашма» встречаются формы «Сарчашма» и «Саричашма». Во втором топониме ударение идет на втором компоненте как определение «чашма». Таких примеров множество. В целом количество топонимов-словосочетаний, встречающихся также в форме композитов очень много и в своем составе имеют лексему «сар».

Ключевые слова: структура, словообразование, топонимия, особенности, регион, модель, происхождение, словосочетание, форма, слово, народ, числительное.

CHARACTERIZATION OF WORD FORMATION AND MORFOLOGICAL MEANS OF FORMATION OF TOPONYMS OF THE CITY OF NUREK AND ITS ENVIRONS

The article is devoted to the analysis of structural and derivational features of the geographical names of the city of Nurek and its environs. The author states that in terms of structural and derivational features, the toponymy of the Nurek region is divided into different types and models. By origin and origin, the toponymy of the region is grouped into originally Tajik (Iranian), Turkic-Uzbek, Russian, substrate and toponyms of unknown origin. Summing up, the author emphasizes that one of the toponyms is toponyms-word-combinations. The researcher notes that toponyms-word-combinations in local pronunciation are applied together and also written. Along with the form of "Sari Chashma" there are forms of "Sarcashma" and "Sarichashma". In the second place, the stress is on the second component as the definition of "chashma". There are many such examples. In general, the number of toponyms-phrases that occur also in the form of composites is very large and in its composition have the lexeme "sar".

Keywords: structure, word formation, toponymy, features, region, model, origin, word combination, form, word, people, numeral.

Дар бораи муаллиф

Кувватова Муҳаббат Абдулалимовна

Номзади илмҳои филологӣ, омӯзгори калони
кафедраи забоншиносӣ ва таърихи забон
Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А.Рӯдакӣ
734065, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Кӯлоб,
к. С.Сафаров, 16
Тел.: (+992) 988 88 16 97

About the author

Kuvvatova Mukhabbat Abdulalimovna

Candidate of Philological Sciences, Senior
Lecturer of the Department of Linguistics and
History of Language
Kulyab State University named after A. Rudaki
734065, Republic of Tajikistan, Kulyab,
S.Safarov st., 16
Ph.: (+992) 988 88 16 97

Об авторе

Кувватова Муҳаббат Абдулалимовна

Кандидат филологических наук, старший
преподаватель кафедры языкознания и истории
языка
Кулябский государственный университет
имени А.Рудаки
734065, Республика Таджикистан, г. Куляб,
ул. С.Сафаров, 16
Тел.: (+992) 988 88 16 97

БАЪЗЕ ВИЖАГИҲОИ ТАРЧУМАИ СИФАТ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Мақсудов У. О., Маҳкамова З. М.

*Донишкадаи политехникии Донишгоҳи техникии
Тоҷикистон ба номи академик М.Осимӣ*

Омилҳои тарҷумаи сифат дар қатори масъалаҳои забони тарҷумаи осори бадеӣ шомил гардида, аксари мушкилоти лексикӣ тарҷумаро дар пояи мазмуни луғавӣ ва тобишҳои маъноии калима, ҳамчунин воҳидҳои дигар бо истифода аз фарҳангҳои луғоти дузабона ва албатта вижагии зерматро то андозае метавонад ҳаллу фасл намояд. Аммо агар тарҷумон аз қоидаҳои грамматикӣ забон хуб огоҳ набошад, пас ҳангоми тарҷума ба душвориҳои ҷиддӣ рӯ ба рӯ хоҳад шуд.

Мушкилиҳои грамматикӣ тарҷумаро шартан ба ду гурӯҳ ҷудо кардан мумкин аст: а) шаклҳои грамматикӣ ё худ хусусияти морфологӣ калимаҳо. Дар ин рост, донишҷӯи вижагии морфологӣ ҳиссаҳои нутқ талаботи муҳим ба шумор рафта, (шаклҳои гуногуни ҳиссаҳои номии нутқ, шакли замонҳои феълӣ ва ғ.), донишҷӯи сохтору мазмуни категорияҳои грамматикӣ воҳидҳои дорои аҳамиятанд; б) синтаксис ё худ ҷумлабандӣ ва дурустӣ сохтори ҷумлаҳо. Ин мушкилот ду ҷанбаи асосӣ дорад: дар асоси ягон маъно ё мазмун тартиб додани ҷумла як паҳлӯи масъала буда, дарк дурустӣ сохтори синтаксисии ҷумла ва муносибатҳои байни таркиби он, (аъзои ҷумла) дар раванди тарҷума паҳлӯи дигар аст. Дар ин бобат Н.Б. Мечковская таъкид намудааст: “Раванди омӯзиши забони англисӣ нишон медиҳад, ки сабаби як идда мушкилоти тарҷума «ба таври кофӣ дарк нашудани муносибатҳои байни унсурҳои гуногуни таркиби ҷумла (субъектӣ, предикативӣ, муайянкунандаҳо, сабаб, мақсад, шарт ва ғ.)-и забон мебошад» [3, с. 79].

Мавриди зикр аст, ки тибқи маълумоти назарӣ ва амалӣ, дар раванди тарҷума миёни мушкилоти грамматикӣ қазияи синтаксис таъсири бештар дорад. Яъне тартиби калимаҳо дар ҷумлаҳои содаи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ устувор аст, вале аз нигоҳи ҷойгиршавии сараъзо ва аъзои пайрав онҳо аз ҳамдигар фарқ мекунад. Масалан, дар забони англисӣ хабар пас аз мубтадо ояд, дар забони тоҷикӣ он маъмулан дар охири ҷумла навишта шуда, байни мубтадо ва хабар фосилаи бузург ба ҷашм мерасад. Ин воқеият дар марҳилаи аввали фаъолияти тарҷумонӣ, алалхусус, ҳангоми тарҷумаи шифохӣ мушкилии ҷиддӣ эҷод мекунад. Бояд ёдовар шуд, ки грамматикаи ҳар забон “чигунагии онро инъикос мекунад” [4, с. 203].

Ҳадаф аз навиштани мақолаи мазкур таҳлилу баррасии сифат дар раванди тарҷумаи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мебошад.

Сифат чун як падидаи грамматикӣ дар раванди тарҷума аз нигоҳи пайваستшавӣ бо калимаҳои дигар, корбаст ва сохторҳои гуногуни худ дорои вижагии мушаххас мебошад.

Дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ сифатҳо аз лиҳози пайвастшавӣ бо исмҳои хусусиятҳои худро доранд. Масалан, **a bitter cold – сармои шадид, a heavy downpour – борони сел.** Чунонки мебинем, дар назари аввал чунин пайвастшавӣ хеле одӣ ба назар мерасад, вале ҳангоми тарҷума зикри баъзе вижагии амри саривактӣ мебошад. Яъне дар назари аввал тарҷумаи ибораҳои **a bitter cold** ва **a heavy downpour** ба тафаккури тарҷумон *сармои тунд* ва *борони вазнин* ҳосил мешавад, вале тарҷумони ботачриба ҳамеша аз хусусияти сифати забони тоҷикӣ огоҳона бидуни тарҷумаи таҳтуллафзӣ ибораҳоро бо назардошти фаҳмиши хонандаи тоҷик баргардон мекунад.

Сифатҳои англисӣ бештар бо якҷанд исмҳои якҷоя омада, аммо дар забони тоҷикӣ ин ҳодиса кам ба назар мерасад ва тарҷумаи таҳтуллафзӣ чунин ибораҳои сифатӣ ҷои нест. Мисол: *a bad headache* – дарди саҳти сар, *a bad mistake* – иштибоҳи дурушт, *a bad joke* – шӯҳии бемаврид.

Дар луғатҳои одатан мисолҳои оварда мешаванд, ки сифат бо исм дар шаклҳои гуногун якҷоя омада, вале на ҳамаи ҳолатҳои корбурди сифатро фаро гирифта мегиранд. Дар ҳолатҳои алоҳида сифати англисӣ ҳангоми тарҷума ба тоҷикӣ муодили худро пайдо намуда, бояд мувофиқи хусусиятҳои сифат бо калимаҳои дигар иваз шавад. Масалан, вожаи **public** дар луғати англисӣ-тоҷикӣ (А. Мамадназаров) “ҷамъиятӣ”, “оммавӣ”, “ичтимоӣ” тарҷума

шудааст: public opinion – афкори чамъиятӣ; public scandal – мочарои чамъиятӣ. Вале **public** бо калимаҳои **loud public applause** бо маънои **қарсақҳои баланди оммавӣ** дарҷ шудааст.

Дигар мушкилиҳои тарҷумаи сифат дар он зоҳир мегарданд, ки дар баъзе мавридҳо аз нигоҳи синтаксис онҳо муносибати атрибутивиро ифода намуда, аз нигоҳи маъно алоқаи адвербиалиро касб мекунанд. Мисол: Frost was succeeded by a rapid thaw. Ҳавои сарморо гармо зуд иваз кард. Дар ҷумла вожаи **rapid** ба ҳайси сифат омада, дар тарҷума мавриди таҳвили тарҷума (трансформатсия) қарор гирифтааст ва дар шакли зарф сабт гаштааст. Ё худ: At the age of eighteen Charles earned an honest living. – Дар синни ҳаҷдаҳсолагӣ Чарлз вичдонан пул кор мекард. Дар мисоли дигар сифати феълии гурӯҳи перфект бо феъли ҳоли замони гузаштаи давомдор маънидод шудааст: **Having investigated** the facts, the commission drew up their report. Ҳамаи далелҳои **таҳқиқ намуда**, комиссия гузориш омода кард.

Тарҷумаи “нимгерундӣ” (half-gerund) дар раванди тарҷума аҳамияти хоса дорад. Ин шакли грамматикӣ мебошад, ки миёни герундӣ ва сифати феъли ҷой мегирад. Масалан: Earlier estimates had spoken of it (the Soviet spaceship) passing the planet at a distance of not more than 112,000 miles from it... [2]. Аз рӯи ҳисоботи қаблӣ дар бораи он (киштии кайҳонии шӯравӣ) сухан мерафт, ки аз наздикии сайёра дар масофаи на зиёда аз 160 000 километр мегузашт.

Tory-dominated Parliament. Ҳайати парлумоне, ки дар он аксарият ба консерваторон тааллуқ доранд. Дар мисолҳои зерин сифат бо ҷумлаи пайрав якҷоя тарҷума шудааст. Right-wing directed policy. Сиёсате, ки аз ҷониби ростгароён илқо мешавад. Hard-pressed economy. Иқтисодиёте, ки дар ҳолати вазнин қарор дорад.

Гурӯҳи алоҳидаи мушкилоти грамматикӣ тарҷумаҳои таркибҳои атрибутивии забони англисӣ ташкил медиҳанд. Ин гуна таркибҳои сифатӣ хоси забони англисӣ буда, ҳангоми тарҷума ба тоҷикӣ мушкилоти назаррас эҷод мекунанд, зеро дар забони тоҷикӣ муодилҳои мустақими худро бо чунин қолаби грамматикӣ дучор шудан ғайриодӣ аст.

Дар вазифаи атрибутивӣ гурӯҳҳои зерини ибораҳо метавонанд истифода гарданд, ки бо нимтире ё дар ноҳунак оянд:

1. Таркибҳои озод дар вазифаи атрибутивӣ.

Ин навъи воҳидҳои мураккабро бидуни матн ё зерматн баррасӣ кардан мушкил аст, зеро онҳо маҳз дар ҳолатҳои мушаххас сохта шуда, берун аз он маънои худро аз даст медиҳанд. Яъне онҳо ҳамчун воҳидҳои луғавии мустақил баррасӣ намудан ба мақсад мувофиқ нест [1].

1. Sensing the new momentum, Anderson returned to the outspoken, **tell-the-hard-truth** approach that first attracted supporters to him during his primaries. Фурсати навро эҳсос намуда, Андерсон аз муносибати самимии ибрози ҳақиқати талх дубора истифода кард, ки таваҷҷуҳи ҷонибдоронро ба худ дар овоздиҳии марҳилаи аввал ҷалб намуд.

2. And as usual a single toy has emerged as **the must-have-but-nowhere-to-be-found** item for parents desperate to please their offspring. Мисли ҳамеша волидоне, ки барои хушҳол кардани фарзандони худ ноумед гашта буданд, ягона бозичае пайдо буд, ки бояд қудакон онро дошта бошанд, вале пайдо кардани он ғайриимкон буд.

3. We do not have a fox-hunting problem in London. We have all kinds of other problems: a crime problem, a transport problem, **a how-to-get-a-decent-mayor problem**, but not a fox-hunting problem. Мо дар шаҳри Лондон масъалаи шикори рӯбохро надорем. Мо мушкилиҳои зирно дорем: ҷинояткорӣ, масъалаи нақлиёт ва пайдо намудани раиси хуби шаҳр, вале на мушкилиҳои шикори рӯбох.

Таҷрибаҳои қаблӣ собит месозанд, ки нигоҳ доштани сохтори ин гуна воҳидҳои забони англисӣ дар тарҷумаи тоҷикӣ амри мушкил аст.

2. Воҳидҳои фразеологӣ, зарбулмасал ва ибораҳои рехта дар вазифаи атрибутивӣ.

1. This **neither-fish-nor-fowl** character of China’s state enterprises has produced much the same effect that “perestroika” had in the last days of the Soviet Union. Ин муносибати сарди корхонаҳои давлатии Чин ҳамон таъсири давраи “азнавсозӣ”-и рӯзҳои охири Иттиҳоди Шӯравӣ доштаро ба миён овард.

2. Blaming everything on viruses is **the dog-ate-my-home-work excuse**. – Айбдор сохтани вирус барои ҳамаи мушкилиҳои техникӣ баҳонаест чун “Шоҳро намоз нест, хонако танг аст”.

3. It was **a do-as-we-say-not-as-we-do approach** that was never likely to work. Ин тарзи коре чун “гуфтаи моро куну кардаамонро на” буд, ки натиҷа намедод.

Бояд тазаккур дод, ки ҳатто дар сурати мавҷуд будани ин ё он муодил ё муодиф онҳоро бе назардошти хусусияти зерматн (контекст) наметавон истифода кард. Масалан, дар ҷумлаи аввал ибораи **neither-fish-nor-fowl** ба тоҷикӣ **на дузди бозору на шайхи мазор** бояд тарҷума мешуд, аммо на дар ин маврид.

Ин гурӯҳи ибораҳои сифатии забони англисӣ дар забони тоҷикӣ ғайр аз баъзе воҳидҳои фразеологӣ ва зарбулмасалҳо аз ҷиҳати сохтор ва мазмун муодил надоранд ва тарҷумаи онҳо бо усулҳои тарҷумаи тавсифӣ, корбурди тахвилҳои тарҷума ва дар мавридҳои алоҳида бо роҳи калка роҳандозӣ мегардад.

Аз таҳлилу баррасии мисолҳо бармеояд, ки пайванди исму сифат дар аксари забонҳо ба таври алоҳида сурат мегирад. Дар забони англисӣ як сифат бо чандин исмҳои гуногун пайваст шуда, аммо дар забони тоҷикӣ ин ҳодиса кас ба чашм мерасад.

Чунонки мебинем, сифат дар раванди тарҷума мушкилиҳои зиёд эҷод намуда, он танҳо аз пайватшавии сифат бо дигар ҳиссаҳои нутқ вобаста аст. Мушкили тарҷума ҳамчунин аз тарзи истифодаи он ва хусусияти сохтори он вобаста аст. Тарҷумаи сифат вобаста ба вазифаҳои синтаксисӣ, категорияҳои грамматикӣ ва дигар вижагиҳо мавзӯи таҳқиқоти алоҳида қарор хоҳад гирифт.

Адабиёт

1. Бузаджи, Д. М. *Техника перевода. Сборник упражнений по переводу с английского языка на русский язык. Грамматические аспекты перевода / Д. М. Бузаджи, А. С. Маганов. Часть I. - М.: Р. Валент, 2007. - 208 с.*
2. *Захираи интернетӣ. - URL: <http://www.norma-tm.ru/library/2.html> (санаи мутолиа 29.09.2019).*
3. Мечковская Н. Б. *Общее языкознание. Структурная и социальная типология языков: учеб. пособие для студентов филологических и лингвистических специальностей / Н. Б. Мечковская. - 4-е изд., испр. - М.: Флинта: Наука, 2006. - 312 с.*
4. Слепович В. С. *Настольная книга переводчика с русского языка на английский язык = Russian-English Translation handbook / В. С. Слепович. - 3-е изд. - Минск: Тетра Системс, 2008. - 304 с.*
5. Сулейманова О. А., Беклемешева Н. Н., Карданова К. С. и др. *Грамматические аспекты перевода: учеб. пособие для студ. филол. или лингв. фак. вузов. - М.: Издательский центр "Академия", 2010. - 240 с.*
6. *Newsweek, September 22, 1975.*
7. *The Moscow Times, May 20, 1998.*
8. *The Times, September, 4, 1998.*
9. *The Daily Telegraph, November 25, 1998.*
10. *The Independent, November 28, 1998.*
11. *The International Herald Tribune, March 11, 1999.*
12. *The Independent, December 17, 1999.*
13. *The Economist, August, 16, 2003.*
14. *The International Herald Tribune, September 20-21, 1997.*

БАЪЗЕ ВИЖАГИҲОИ ТАРҶУМАИ СИФАТ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Дар мақола вижагиҳои грамматикӣ тарҷумаи сифатҳои англисӣ ва тоҷикӣ баррасӣ шудааст. Воқеан, дар раванди тарҷума аз англисӣ ба тоҷикӣ ё баръакс мушкилоте ба чашм мерасанд, ки донишмандони хусусиятҳои корбурди он ва сохтори калима амри саривақтӣ мебошад. Ҳамин тарик, дар тарҷумаи ноҳақиқати тоҷикӣ бояд қорҳои зиёде анҷом дода шавад ва мақолаи мазкур ҳолиҳои масоили грамматикӣ тарҷумаи англисӣ-тоҷикиро тақдир мебахсад. Зухуроти грамматикӣ сифатҳо дар ҳар забон ба таври мухталиф инкишоф ёфта, аз ин лиҳоз тарҷумаи он яқсон нест. Масалан, забони англисӣ як қатор воҳидҳои махсуси грамматикӣ дорад, ки дар забони тоҷикӣ қуллан ранги дигар дорад. Бинобар ин, омӯзиши вижаи ин ҷанбаи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар забоншиносӣ аҳамияти хоса дорад.

Калимаҳои калидӣ: сифат, муқоиса, тағйирот дар тарҷума, таркиби калимаҳо бо сифатҳо, забони англисӣ, забони тоҷикӣ.

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕВОДА ИМЁН ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

В статье рассматриваются грамматические особенности перевода английских и таджикских имен прилагательных. Действительно в процессе перевода с английского на таджикский или наоборот возникают проблемы, что важно знать особенности его употребления и способы словосочетания. Таким образом, в

таджикском переводоведении очень многое предстоит сделать, а настоящая статья восполнит пробел в грамматических проблемах англо-таджикского перевода. Грамматические явления имён прилагательных в каждом языке имеют свои особенности и переводятся по-разному. Например, английский язык в особенности располагает ряд особых грамматических единиц, которые отсутствуют в таджикском языке. С этой точки зрения специальное изучение данного аспекта рассматриваемых языков представляет собой лингвистический интерес.

Ключевые слова: имя прилагательное, сравнение, перевод, сочетание прилагательного с другими частями речи, переводческая трансформация, английский язык, таджикский язык.

SOME CHARACTERISTICS OF TRANSLATION OF ADJECTIVES IN TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES

The article deals with the grammatical features of the translation of English and Tajik adjectives. Indeed, in translation process from English into Tajik or vice versa, problems encounter while translation of adjectives which is important to know the features of its use and the ways of its phrasing. Thus, there is a lot to be done in Tajik translation studies, and this article will fill the gap in the grammatical problems of English-Tajik translation. The grammatical phenomena of adjectives in each language have its own characteristics and are translated differently. English in particular has a number of special grammatical units that are not seen in Tajik language. From this point of view, a special study of this aspect of above-mentioned languages is of linguistic interest.

Keywords: adjective, comparison, transformations in translation, word combinations with adjectives, English Language, Tajik Language.

Дар бораи муаллифон

Максудов Умед Олимович

И.в. дотсенти кафедраи забонҳо
Донишкадаи политехникии Донишгоҳии
техникии Тоҷикистон ба номи ак. М. Осимӣ
735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хучанд, х.
И. Сомонӣ, 226
E-mail: olimi.umed@mail.ru
Тел.: (+992) 928 85 55 50

Маҳкамова Замира Мухторҷонова

Унвонҷӯи кафедраи забонҳо
Донишкадаи политехникии Донишгоҳии
техникии Тоҷикистон ба номи ак. М. Осимӣ
735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хучанд, х.
И. Сомонӣ, 226
E-mail: zamira.makhamova.95@mail.ru
Тел.: (+992) 929 71 40 08

Об авторах

Максудов Умед Олимович

И.о. доцент кафедры языков
Политехнический институт Таджикского
технического университета им. ак. М. Осими
735700, Республика Таджикистан г. Худжанд,
пр. И. Сомонӣ, 226
E-mail: olimi.umed@mail.ru
Тел.: (+992) 928 85 55 50

Маҳкамова Замира Мухторҷонова

Соискатель кафедры языков
Политехнический институт Таджикского
технического университета им. ак. М. Осими
735700, Республика Таджикистан г. Худжанд,
пр. И. Сомонӣ, 226
E-mail: zamira.makhamova.95@mail.ru
Тел.: (+992) 929 71 40 08

About the authors

Maksudov Umed Olimovich

i.A. Associate Professor of the Department of
Languages
Polytechnic Institute of Tajik Technical University
named after academician M. Osimi
735700, Republic of Tajikistan, Khujand, I.
Somoní Ave., 226
E-mail: olimi.umed@mail.ru
Ph.: (+992) 928 85 55 50

Makhamova Zamira Mukhtorjonovna

Competitor of the Department of Languages
Polytechnic Institute of Tajik Technical University
named after academician M. Osimi
735700, Republic of Tajikistan, Khujand, I.
Somoní Ave., 226
E-mail: zamira.makhamova.95@mail.ru
Ph.: (+992) 929 71 40 08

ТАЪРИХИ ИНКИШОФИ ФОНЕМА ВА АЛЛОФОНҲО ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Нуров М. С., Эмомов И. Б.

*Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

Дар замони ҳозира системаи фонетикии забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ торафт васеъ паҳн шуда истодааст. Ҳамаи забонҳои олам як хел таҳқиқ нагардидаанд. Забонҳои низ ҳастанд, ки ҷиҳати фонологии онҳо дар баробари дигар дараҷаҳои забон то ҳол лаҳзаҳои зиёди баҳснокро дар бар мегиранд. Ба ҷумлаи чунин забонҳо забони тоҷикӣ ва англисӣ низ дохил мешаванд. Системаҳои фонологии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ аҳамияти назарӣ ва амалӣ доранд, зеро ба як қатор масъалаҳои баҳснок ҷавоби аз ҷиҳати илмӣ асоснок медиҳанд.

Мақсади асосии таълим аз ҷиҳати амалӣ омӯзонидани забони хоричӣ мебошад. Чунин вазифа, пеш аз ҳама талаб мекунад, ки системаҳои овозии забони хоричӣ аз ҷиҳати талаффуз дар бобати функционалӣ аз худ карда шаванд.

Забон сохти мукамал дорад, ки он ба вай имконият медиҳад, ки ҳамчун воситаи мубодилаи афкор хизмат кунад. Агар, забон аз як тараф фонема, морфема ва калимаҳоро дар бар гирад, аз тарафи дигар, вай таркиби худро дорад. Таркиби ташаккули дохилии забон, шарҳи робита ва муносибати воҳидҳои сершумори он мебошад, ки онҳо вазифаи асосии забонро таъмин менамоянд. Дер боз дар хусуси табиати овозии забон ақидаҳои мухталиф мавҷуд буданд. Олимони давраи қадим ва асрҳои миёна вобаста ба такмилдиҳии хуруфот дар хусуси моҳияти таҳқиқи ҷиҳати овозии забон сухан ронда буданд. Дар асрҳои XVIII-XIX дар омӯзиши ҳодисоти овозӣ пешравии намоён ба вуқӯъ омад. Дар тараққиғи фонология ҳиссаи олими бузурги рус Бодуэн де Куртене ниҳоят калон мебошад [1, с. 8-11].

Мувофиқи ақидаи Бодуэн де Куртене вазифаи фонология на танҳо аз омӯхтани овозҳои нутқи инсонӣ чун ҳодисоти акустикӣ, инчунин таҳқиқ ва баёни функцияи физиологӣ барои ҳосил намудани ин овозҳои нутқ зарурбуда иборат аст.

Мувофиқи назарияи психологӣ вай фонемаи эквиваленти психикии нутқ мебошад. Аз рӯи назарияи морфологӣ худ фонемаи элементи таксимнашавандаи фонетикии қисми калима мебошад. Забони англисӣ ба ҷумлаи забонҳои дохил мешавад, ки сатҳҳои гуногуни он мавриди таҳқиқи мукамал қарор гирифтаанд. Хусусан, дараҷаи фонетикӣ-фонологии ин забон бо ёрии методҳои замонавии лабораторӣ-озмоишӣ ҳаматарафа таҳлил ва таҳқиқ карда шудааст [2, с. 70-73].

Системаи фонологии забони тоҷикӣ бо дигар забонҳо дар фаҳмиши васеи илми ҳозира умуман вучуд надорад. Барои ҳамин, мо танҳо масъалаҳои алоҳидаи системаи фонологии забонҳои тоҷикӣ ва англисиро дида мебароем. Воҳиди асосии дараҷаи фонологӣ фонема мебошад. Фонема воҳиди абстраксии забонӣ буда, тамоми аломатҳои ба овозҳои воқеӣ - фонҳо хосбударо дар бар мегирад. Фонемаи моҳияти сегонаи воқеии ҷудонашавандаи шевагӣ дорад. Се хусусияти фонемаи инҳо мебошанд:

1. Моддӣ будани он, яъне воқеӣ, мавҷудияти воқеии он;
2. Аз аллофонҳо абстраксия будан ва умумияти он;
3. Вобастагӣ будани он.

Фонема ҳамчун воҳиди асосии дараҷаи фонологӣ дар мубодилаи афкор ду вазифаи асосиро иҷро мекунад:

1) Вазифаи асосӣ, яъне вай барои бунёди дараҷаҳои морфологӣ ва ғайра ҳамчун масолеҳ хизмат мекунад; бе фонема, морфема ва калимаҳо вучуд дошта наметавонанд.

2) Вазифаи маъноҷудоқунӣ, ки имконият медиҳад морфемаҳо ва калимаҳо аз ҳамдигар тафовут дошта бошанд.

Ҳамин тариқ, фонемаро чун «мачмуи овозҳои аз ҷиҳати физикӣ монанд ва аз рӯи вазифа якхела муайян кардан мумкин аст [3, с. 50-57].

Овозҳои гуногуни аз ҷиҳати физикӣ бо ҳам наздик аллофонҳо ё ки шаклҳои фонемаи муайян мебошанд.

Дараҷаи фонологии забон аз ду қисми алоқаманд ташкил ёфтааст:

- а) сегментӣ;
- б) суперсегментӣ.

Фонологияи сегментӣ бо таҳлили фонемаҳои дар нутқ амалкунанда машғул аст. Қисми суперсегментӣ бошад, восита ва ҳодисоти дар воҳидҳои калонтари забон, яъне ҳичоҳо, калимаҳо,

морфемаҳо, ибораҳо ва ҷумлаҳо ҷойдоштаро баён ва шарҳ медиҳад. Аз нуктаи назари фонетикӣ, фонемаҳо, силлабемаҳо, просодемаҳо ва интонемаҳо аз маҷмуи муайяни воситаҳои материалӣ ташкил ёфтаанд.

Фонология аз овозҳо, ҳичо, тон ва оҳанг аломатҳои қобилияти маъноҷудокунидоштаро нитиҳоб мекунад. Дар баробари ин, воситаҳои, ки нақши маъноҷудокуниро иҷро намекунанд, аз аҳамияти фонологии ҳолӣ нестанд, зеро онҳо дар забони дигар мумкин аст чун аломати релевантӣ иштирок дошта бошанд.

Фонема дар овозҳои нутқ таҷассум меёбад ва ҳамчун воҳиди функционалӣ қобилияти фарқ кардани зоҳири овозии калимаҳо, морфемаҳо ва ҷумлаҳоро дорад. Агар дар таҳқиқот баёни асоси талаффуз, тарафҳои умумӣ ва фарқкунандаи ташаккулёбии овозҳо дар ду забон чун асос гирифта шуда бошад, ин маъноӣ бо таҳлили ҷиҳати ғайрилингвистикӣ ҳодисаҳо маҳдуд шуданро дорад.

Таҳқиқоти лингвистӣ бояд мувофиқи асосҳои функционалии тафовутҳои овозӣ гузаронида шавад. Таҳлили муқоисавии фонологии забонҳо миқдори гуногуни фонемаҳо доштани онҳоро нишон медиҳад. Масалан: дар баъзе забонҳо миқдори ҳамсадоҳо маҳдуд, аммо дар дигар забонҳо зиёд мебошанд.

Забонҳо, ки дар онҳо системаи ҳамсадоҳо нисбат ба садонокҳо бартарӣ дорад, забонҳои консонантӣ ё ин ки типии консонантӣ ном доранд. Забонҳо, ки садонокҳои зиёд доранд ва дар онҳо ҳамсадоҳо миқдоран маҳдуданд, забонҳои вокалӣ ё ин ки типии вокалӣ номида мешаванд. Таркиби фонетикӣ забонҳо на танҳо миқдоран, балки сифатан низ метавонад фарқ кунад.

Ҳамин тариқ, маҷмуи фонемаҳо, миқдор ва таркиби онҳоро ҳамчун меъёри тавсифи системаи фонологии забонҳо ҳисоб кардан мумкин аст. Яке аз қисматҳои таркиби фонологӣ миқдор ва сифати муҳолифи фонологӣ мебошад. Дар муҳолифат ду, се ё як гурӯҳ воҳидҳои монанди забон иштирок дошта метавонанд. Масалан: фонемаҳои тоҷикӣ *б - н, д - т* ва фонемаҳои англисӣ *f - v, s - z*, як гурӯҳ садонокҳои қатори пеш бо садонокҳои қатори ақиб муқобилият ташкил мекунанд.

Мувофиқати фонологӣ ба муҳолифати фонологӣ вобастагии зич дорад. Дар системаи фонологии дахлдор мавҷуд будани ду фонемаи аломатҳояшон мувофиқ, ки танҳо аз рӯи як аломат муқобил гузошта мешаванд, мувофиқат ном доранд. Масалан: мувофиқати чарангдорӣ - бечарангӣ (*б*) - (*п*) димоғӣ-ғайридимоғӣ (*м*) - (*п*) ва ғайраҳо.

Дар забонҳои гуногунсистема як қисми муқобилиятҳои фонологии ба мувофиқат дохилшаванда метавонанд зоҳиран монанд бошанд. Агар алоқаҳои дохилии ин муқобилиятҳо дида баромада шавад, тафовути вазни қиёсии функционалӣ ва муқобилияти фонологӣ муайян мегардад. Масалан, дар забони англисӣ 18 - то ҳамсадо аз рӯи аломати чарангдорӣ - бечарангӣ фарқ мекунанд, аммо аз ҳамин ҷумла ҳамагӣ 16 фонема ҷуфти мувофиқатиро ташкил медиҳанд:

(b) - (p), (t) - (d), (k) - (g), (f) - (v), (q) - (o), (s) - (z), (ʃ) - (ʒ) [15, с. 107-120].

Дар забони тоҷикӣ мувофиқи аломати овардашуда 17 ҳамсадо фарқ мекунанд: (*н, т, к, ф, с, ш, ч, қ, х*) - бечаранг; (*б, д, з, в, ҷ, ж, ч, ё*) - чарангдор. Аз миқдори қайдгардида 16 фонема, 8 ҷуфти мувофиқшавандаро ҳосил мекунанд: (*н - б*), (*т - д*), (*к - з*), (*ф - в*), (*с - з*), (*ш - ж*), (*ч - қ*), (*х - ё*) [4, с. 11-19].

Тарзи таҳлили системаҳои фонологӣ на танҳо муайян кардани аломатҳои сифатӣ, балки муқаррар намудани аломатҳои миқдориро низ дар назар дорад. Дар системаи фонологии овозҳо ду гурӯҳи аломатҳо муқаррар карда шудаанд:

1. Аломатҳои чарангдор;
2. Аломатҳои садо.

Мувофиқи муҳолифат бо гурӯҳи аломатҳои чарангдор чунин ҷуфтҳо дохил мешаванд:

- 1) садонокҳо - ғайрисадонокҳо
- 2) ҳамсадоҳо - ғайриҳамсадоҳо
- 3) шиддатнокӣ - бешиддатӣ
- 4) чарангдорӣ - бечарангӣ
- 5) димоғӣ - даҳонӣ
- 6) шавшувдор - бешавшувӣ
- 7) ҳалқӣ - ғайриҳалқӣ.

Ба гурӯҳи аломатҳои садо инҳо тааллуқ доранд:

- 1) ворагиҳо - пасиворагиҳо
- 2) бемолӣ - оддӣ
- 3) диёзӣ - оддӣ.

Ҳамин тариқ, аломатҳои тағйирёбандаи фонемаҳоро ҳамчун маҳаки тавсифотии фонологӣ дар назар доштан лозим аст.

Масалан: аломатҳои (*m*) - и тоҷикиро чунин муайян кардан мумкин аст: ҳамсадо, дандонӣ, тарканда, шавшувдор, бечаранг.

Ҳарфи (*t*) - и англисӣ бошад, ҳамсадо, тарканда, ғайридимоғӣ, шавшувдор, бечаранг, бошиддат мебошад [5, с. 45-52].

Аломатҳои тағйирёбандаи фонемаҳои номбаршудаи ду забон чунин тафовути талаффузӣ доранд: (*m*) - и тоҷикӣ дандонӣ ва бошиддати нисбатан камтар талаффузшаванда (*c*) - и англисӣ пасиворағӣ, бошиддат мебошад.

Дар рабитаҳои забонӣ маҷмуи ҳодисаҳои пайдошаванда ба мафҳуми интерференсияи фонетикӣ-фонологӣ дохил карда мешаванд. Шаклҳои интерференсияи фонемаҳоро чунин муайян кардан мумкин аст: фарқи кофӣ накардан, диққати зиёд додан, бо овози дигар ивазкунӣ, ҳичогӣ, мавқеи задаи асосӣ, фарқ накардани дараҷаи зада, нодурустфаҳмии вазифаи фонологии зада ва ғайраҳо.

Омӯзиши мунтазами аллофонҳо дар забони англисӣ ва тоҷикӣ дар чараён буда, торафт афзоиш меёбад. Миёни забоншиносон як ҷунбиши оммавие роҷеъ ба омӯзиши паҳлуҳои гуногуни аллофонҳои забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ба вуҷуд омад.

Забоншинос Ҳ. Раҳимов дар таҳқиқоти худ дар мавзӯи хусусиятҳои фонетикии аллофонҳо дар забони тоҷикӣ ва англисӣ қайд кардааст, ки дар он оид ба хусусиятҳои фонетикию фонологии аллофонҳои забони тоҷикӣ ва англисӣ ба таври муфассал мавриди таҳқиқ қарор додааст.

Аллофон аз калимаи юнонии *allos* - *digar* ва *phone* - овоз гирифта **шуда**, маънояш дигаршавии овоз мебошад. Илме, ки дар бораи овозҳои нутқ маълумот медиҳад, фонетика меноманд. Фонетика калимаи юнонӣ буда, маънояш овоз мебошад.

Фонетика ҷиҳати амалӣ ҳам дорад, зеро методикаи таълими хат ва хониш, тарзи талаффуз дар омӯзиши забонҳои хориҷӣ, сохтани системаи саҳеҳи алифбо барои халқҳои бехат ва ё такмили системаи хати мавҷуда, муолиҷаи хуби норасоигҳои нутқро бо ёрии фонетика ба даст овардан имконнопазир аст. Ҳаминро ҳам қайд кардан лозим аст, ки системаи овозии як забон бо системаи овозии забони дигар, ҳарчанд ҳеш бошанд ҳам, ҳеҷ гоҳ пурра мувофиқ намеоянд.

Миқдори овозҳое, ки на танҳо дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ, инчунин дар забонҳои дигари дунё низ дучор мешаванд, ки хеле зиёд аст, вале ҳар як забони ҷудогона миқдори муайяни овозҳо (фонемаҳо) -ро доро мебошад. Дар талаффузи овозҳои ҳамаи забонҳои дунё садо (оҳанг) ва шавшув мушоҳида мешавад. Аз ин рӯ, овозҳоро ба садоноку ҳамсадо ҷудо мекунанд.

Садоноку ҳамсадо системаи овозии забонро ташкил медиҳанд. Фарқи талаффузи садоноку ҳамсадо дар он дида мешавад, ки дар талаффузи садонокҳо мавҷи ҳаво дар ягон ҷо ба монеа дучор намешавад ва дастгоҳи нутқ як хел кор мекунад, дар талаффузи ҳамсадо бошад, фақат он узвҳо фаъоланд, ки дар он ҷо монеа ба амал меоянд.

Ҳамсадо гуфта, чунин овозҳоро меноманд, ки дар талаффузи онҳо шавшув зиёд буда, узвҳои нутқ баробар кор намекунанд ва инчунин ба ягон монеа ҳатман дучор мешаванд. Таснифи ҳамсадоҳо нисбатан душвор аст, зеро миқдори онҳо дар забон нисбат ба садонокҳо зиёд аст. Масалан; агар дар забони англисӣ 24 ҳамсадову 20 садонок мавҷуд бошад, дар забони тоҷикӣ 24 ҳамсадову 6 садонок мавҷуд мебошад.

Ҳамсадоҳои забони тоҷикиро аз се ҷиҳат: ҷойи талаффуз, тарзи талаффуз ва иштироки оҳанг тасниф мекунанд. Дар забони англисӣ низ чунин аст. Аз рӯи тарзи талаффуз ҳамсадоҳо лабу лабӣ (*b, l, m*), лабу дандонӣ (*v, f*), нӯғизабонӣ (*d, t, z, s, ж, ш, ч, ц, н, л, р*), байнизабонӣ (*й*), пасизабонӣ (*x, г*) ва ҳалқӣ (*х, ь*) мешаванд. Дар забони англисӣ бошад, ҳамсадоҳо лабу лабӣ (*b, p, m*), лабу дандонӣ (*v, f*), нӯғизабонӣ (*d, t, z, s, j, g, n, l, ng*) мешаванд.

Аз рӯи тарзи талаффуз ҳамсадоҳо зич, роғ ва ларзон мешаванд. Он ҳамсадоҳое зич номида мешаванд, ки дар талаффузи чараёни ҳаво ба онҳо дакка меҳӯрад ва баъд ба берун мебарояд. Ба ин ҳамсадоҳои **б, л, т, д, к, г, ь м, н, ь** ва дар забони англисӣ бошад, ҳамсадоҳои **b, p, t, d, k, g, m, n** дохил мешаванд.

Он ҳамсадоҳое роғ номида мешаванд, ки дар талаффузи онҳо узвҳои ба монеа дучоршаванда ба ҳам наздик мешаванд ва дар байни онҳо роғие ба амал меояд ва мавҷи чараёни ҳаво ба он молиш хӯрда берун мебарояд: **ф, в, с, з, ш, ж, й, г, х, ь ч, ч** ва дар забони англисӣ бошад **f, v, s, z**

Дар талаффузи ҳамсадои **р** бошад, нӯғи забон ба ларзиш мебарояд, бинобар ин, онро ҳамсадои ларзон меноманд. Ҳамсадоҳо аз рӯи иштироки оҳанг (садо) се хел мешаванд: чарангдор, бечаранг ва сонорӣ. Он ҳамсадоҳое чарангдор шуморида мешаванд, ки дар

талаффузи онҳо қисман оҳанг иштирок мекунад, вале қисми асосиро шавшув ташкил медиҳад: *б, д, з, в, з, ж, з, ч*, дар забони англисӣ бошад, *b, d, g, v, z*. Он ҳамсадохое бечаранг номида мешаванд, ки дар талаффузи онҳо танҳо шавшув ба назар мерасад: дар забони тоҷикӣ *п, т, к, ц, ф, с, ш, х, ч*, дар забони англисӣ *p, t, ch / s*.

Он ҳамсадохое сонорӣ номида мешаванд, ки дар талаффузи онҳо асосан оҳанг, вале азбаски ба монеа дучор мешаванд, шавшув ҳам иштирок мекунад. Инҳо дар забони тоҷикӣ *м, н, р, л, ӣ* ва дар англисӣ *m, n, ng, /* мебошанд.

Садонок гуфта чунин овозхоёро меноманд, ки дар талаффузи онҳо танҳо оҳанг мушоҳида мешавад, тамоми узвҳои нутқ баробар кор мекунанд, яъне ҷараёни ҳаво ба монеа дучор намешавад ва садопардаҳо мунтазам ҳаракат мекунанд. Садонокҳо асосан аз рӯи ҳаракати забону лабҳо тасниф мешаванд.

Забон дар холигии даҳон ба пешу ақиб ва ё болою поён ҳаракат мекунад. Аз ин *рӯ*, садонокхоро ба қатор ва бардошт *ҷудо* мекунанд. Фарқи талаффузи садонокҳо ҳамсадо дар он дида мешавад, ки дар талаффузи садонокҳо мавҷи ҳаво дар ягон *ҷо* ба монеа дучор намешавад ва дастгоҳи нутқ як хел кор мекунад, дар талаффузи ҳамсадохое бошад, фақат он узвҳо фаъоланд, ки дар он *ҷо* монеа ба амал меояд.

Ҳамсадои (*p*) - и англисӣ ҳамсадои бечаранги лабӣ мебошад. Фонемаи (*p*) пеш аз ҳамаи садонокҳо омада метавонад. Мисол: *pea, pit, pet, pac, palm, pot, paw, pun, pool, purr, parade, ray, pie, round, point, roach, peer* ва ғайраҳо.

Аллофони фонемаи (*p*) равшану фаҳмо садо додани овозхоёро нишон медиҳад, азбаски фонемаи (*w*) аслан пеш аз садоноки лабии (*u*) меояд, ҳангоми талаффуз кардан фонемаи (*w*) талаффуз карда намешавад, лекин талаффузи дигар овозҳо бошад бетағйир мемонад [9, 90-100].

Бинобар ин, аллофони фонемаи (*p*) пеш аз (*w*) ҳангоми талаффуз дараҷаҳои талаффузи лабу лабиашон ва овозхоёшон вобаста ба садоноки аз паси онҳо меомада фарқ мекунанд.

Фонемаи англисии (*p*) пеш аз садоноҳои (*i*), (*e*), (*a*), (*u*), (*ei*), (*ai*), (*au*), (*ou*) омада метавонад.

Мисол: *plea, plinth, plenty, plan, play, ply, plural* ва дигарон.

Ҳангоми якҷояшавии овозҳои (*pi*) садонокҳо нопура талаффуз карда мешаванд. Чунин марҳила аз овози (*p*) сар шуда то якҷояшавии ҳамсадохое давом меёбад ва дар овози (*I*) ба анҷом мерасад. Фарқияташ дар он аст, ки тарзи талаффузи овози (*p*) нисбат ба овози (*I*) каме таркандатар талаффуз карда мешавад.

Фонемаи (*pr*) пеш аз садонокҳои (*i*), (*e*), (*a*), (*u*), (*au*), (*ou*) омада метавонад. Мисол: *precept, prick, present, problem, prey, prow, probe* ва ғайраҳо. Дар забони тоҷикӣ шаш фонемаи садонок муқаррар шудааст: **и, э, а, у, ӯ, о**.

Онҳо дар якҷоягӣ системаи вокализмро ташкил медиҳанд, ки дар он тобеи низоми муайян буда, ба ҳам вобастагӣ доранд. Фонемаҳои садоноки забони тоҷикӣ дар сатҳи фонетикӣ аз ҳамдигар бо чор хусусияти худ: қатор, бардошт, кори лабҳо ва тамдид фарқ мекунанд, аммо дар сатҳи фонологӣ ин хусусиятҳо сахму арзиши гуногун доранд.

Садонокҳои тоҷикӣ ба се гурӯҳ ҷудо мешаванд:

1. Садонокҳои қатори пеш: (*и, э*);
2. Садонокҳои қатори қафо: (*у, о*);
3. Садонокҳои омехта: *а*).

Тазоди пеш - қафо дар байни чор фонема: **и** ва **у** (*дид - дуд*) - дар бардошти боло: **э** ва **о** (*бэд - бод*) - дар бардошти миёна ба назар мерасад.

Тазоди омехта - ғайриомехта танҳо барои садонокҳои бардошти миёна хос аст ва фонемаи **у** - ро аз фонемаҳои **о** (*руз - роз*) ва **э** (*зур - зэр*) фарқ мекунанд. Нишонаи фарқкунандаи бардошт (ҳаракати *амудии* забон) садонокҳои тоҷикиро ба се гурӯҳи миқдоран нобаробар тақсим мекунанд:

1. Садонокҳои бардошти бол **о** (*и, у*)
2. Садонокҳои бардошти миёна (**э, ӯ, о**)
3. Садоноки бардошти поён (**а, ӯ**)

Тазоди боло-миёна дар гурӯҳҳои садонокҳои қаторҳои пеш ва қафо дида мешавад ва чор фонема дар он иштирок мекунанд: дар қатори пеш фонемаҳои **и** ва **э** (*шир - шер*) ва дар қатори қафо фонемаҳои **у** ва **о** (*бум - бом*).

Тазоди миёна-поён танҳо барои садонокҳои қатори омехта хос аст ва фонемаҳои *ɪ* ва *a* (*кур* - *кар*) - ро аз ҳамдигар ҷудо месозад. Дар системаи вокализми забони тоҷикӣ ду нишокаи фарқкунанда (қатор ва бардошт) амал мекунанд, ки онҳо муносибатҳои системанокии садонокҳоро ба воситаи чор тазод ошкор месозанд [6, 100-107].

Дар забони англисӣ бошад, шаш садонокҳои қатори пеш вучуд дорад: *[i:]*, *[ɪ]*, *[e]*, *[æ]*, *[a:]*, *[e]*. Низоми фонемаҳои садонокро хусусияти системанокии онҳо таъмин менамояд ва ин хусусияти онҳо тавассути нишокаи тафриқӣ (фонологӣ) –и онҳо муайян карда мешавад.

Ба туфайли ин нишокаҳо як фонема дар система мавқеи худро ишғол менамояд, аз фонемаи дигар фарқ мекунад ва бо ҳамин роҳ бо фонемаҳои дигар алоқаманд мегардад.

Ба гурӯҳи садонокҳои марказӣ танҳо як садонок дохил мешавад: *[a]*.

Ба гурӯҳи садонокҳои қатори қафо *[a]*, *[a:]*, *[u]*, *[u:]* дохил мешавад.

Ба гурӯҳи садонокҳое, ки суфт талаффуз мешаванд: *[u]*, *[ze]*, *[э]*, *[e]*, *[a]* дохил мешавад. Тавсифи садонокҳои англисӣ дар бештари мавридҳо ба тобишҳои асосии онҳо табдил меёбад.

Тобишҳои асосии фонемаҳои садонок дар талаффузи алоҳидаи садонокҳо воқеъ мегардад. Ин тобишҳо ба тобишҳои дигари садонокҳо, ки дар муҳитҳои дигари фонетикӣ зоҳир мешаванд, бисёр наздик мебошанд.

Тобишҳои дигари фонемаҳо, ки дар ҷараёни нутқ падида мегарданд, барои равшантар кардани тобиши асосӣ ва нишон додани доираи тағйири он оварда мешаванд [8, 14-20].

Садонокҳои қатори пеш: Фонемаи *[i]* бардошти боло ғайрилабист. Ҳангоми талаффузи ин садонок нӯги забон ба поён моил буда, дар паси дандонҳои поён қарор мегирад; забон ба пеш майл мекунад ва ба туфайли ҳамин ин садонок ба гурӯҳи садонокҳои қатори пеш дохил мешавад.

Лабҳо дар тавлиди садонокҳои *[i]* гирд намешаванд ва ба пеш ҳаракат намекунанд, вале кунҷҳои онҳо ба тарафи чапу рост андаке кашида мешаванд.

Садонокҳои *[i]* дар ҷараёни нутқ тобишҳои гуногун пайдо мекунад, вале онҳо аз доираи овози қатори пеш, дараҷаи бардошти боло берун намебароянд.

Дар гуфтугӯ садонокҳои *[i]* ба тағйироти фонетикӣ дучор шуда, тобишҳои сершумор пайдо мекунад.

Садонокҳои *[i]* дар ҳамаи ҳолатҳо: дар аввал, охири ва мобайни калима истифода мешавад [7, с. 15-23].

Фонемаи *[ae]* садонокҳои қатори пеш, дараҷаи бардошти миёна, ғайрилабӣ мебошад. Дар тавлиди *[ae]* даҳон нисбат ба *[i]* бештар кушода шуда, рӯи забон ба ком бештар наздик мешавад. Нӯги забон ё ба дандонҳои поён мерасад ва ё дар пушти онҳо қарор мегирад. Лабҳо гирд намешаванд ва ба пеш майл намекунанд, вале гушаҳои онҳо то андозае ба ду тараф кашида мешаванд, аммо на ба дараҷаи тавлиди *[i]*.

Садонокҳои *[ae]* устувор аст ва аз ҳамин рӯ ба тағйироти сифатӣ миқдорӣ кам дучор мешавад. Садонокҳои *[e]* дар аввал, мобайн ва охири калима мегардад.

Садонокҳои қатори омехта: Фонемаи *[u]* садонокҳои қатори омехта, дараҷаи бардошти миёна, лабӣ мебошад. Дар тавлиди ин садонок даҳон нисбатан кушодатар ва нисбат ба садонокҳои *[p]* тангтар аст. Забон бардошта мешавад ва қисми мобайнии он нуқтаи баландтаринро ишғол менамояд. Нӯги забон ба қафо кашида мешавад ва метавонад бо тамоми забон каме бардошта шавад, вале ин бардошташавӣ ҳатмӣ нест.

Дар тавлиди *[u]* лабҳо гирд шуда, ба пеш ҳаракат мекунанд, вале доира ва дараҷаи ба пеш ҳаракат кардани онҳо дар тавлиди *[u]* нисбат ба *[i]* камтар аст. Садонокҳои *[u]* аз ҷиҳати сифат садонокҳои устувор аст, аз ин рӯ, нисбат ба садонокҳои дигар камтар тағйир меёбад. Садонокҳои *[u]* дар аввал, мобайн ва охири калимаҳо омада метавонад.

Фонемаи *[a:]* садонокҳои ғайрилабии дараҷаи бардошти поён ва қатори омехта аст. Дар тавлиди садонокҳои *[a:]* даҳон нисбат ба талаффузи ҳамаи садонокҳои дигари забони англисӣ кушодатар аст. Нӯги забон метавонад дар паси дандонҳои поён қарор гирад ва ё ҳамроҳи ҷоғи поён каме ба қафо кашида шавад, ки ин боиси пайдо шудани тобиши ба қафо моили *[a:]* мегардад.

Қисми пеши забон ба тарафи ком бардошта мешавад, вале ба сабаби кушодагии даҳон ба ком намерасад. Лабҳо дар тавлиди *[a:]* иштирок намекунанд. Фонемаи *[a:]* дар калима истеъмоли озод дорад [10, с. 62-67].

Садонокҳои қатори қафо: Фонемаи [u:] садонокҳои қатори қафо моил ба пеш, лабӣ, дараҷаи бардошти боло мебошад. Дар тавлиди [u:] дараҷаи кушодагии даҳон нисбат ба [u] зиёдтар аст. Вобаста ба дараҷаи ба пеш ё қафо қашида шудани забон садонокҳои [u] метавонад тобишҳои моили пеш ё қафо дошта бошад. Аз ҷиҳати бардошт садонокҳои [u] ба тавлиди садонокҳои [i] баробар аст.

Ҳамин тариқ, дар раванди омӯзиш, таҳқиқ ва таҳлили фонемаҳо ва аллофонҳои забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ, мо ба ҳулосае омадем, ки таърихи инкишофи фонемаҳо ва аллофонҳои забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ гуногун буда, дар системаи фонологии ҳарду забони таҳқиқ ва муқоисашаванда ҳам монандӣ ва ҳам фарқият мушоҳида карда мешавад.

Адабиёт

1. Бобоев Э. *Образные сравнительные обороты в современном английском и таджикском языках.* – М.: Издательство, 1976. - 425 с.
2. Бузургзода Л. *Фонетикаи адабии тоҷик.* - Сталинобод: Ирфон, 1940. – 322 с.
3. Буранов Д. *Сравнительная фонетика английского и таджикского языков.* – М.: Издательство, 1983. - 351 с.
4. Гогошидзе В. *Сравнительная фонетика английского и родного языков.* - Душанбе: Ирфон, 1976. - 254 с.
5. Джамшиедов П. *Длительный вид в английском и таджикском языках.* - Душанбе: Ирфон, 1971. - 309 с.
6. Убайдуллоев Р. *Таджикский вокализм.* - Душанбе: Издательство, 1974. - 200 с.
7. Хаскашев Т. *Ударение и длительность гласных в таджикском языке.* – Л.: Издательство, 1972. - 328 с.
8. Щерба Л. *Фонетика английского языка.* – М.: Издательство, 1953. - 427 с.
9. Ripmath W. *English phonetics.* - London: Издательство, 1931. - 322 с.
10. Shakhbagova D. *Varieties of English pronunciation.* – М.: Издательство, 1982. - 500 с.

ТАЪРИХИ ИНКИШОФИ ФОНЕМАҲО ВА АЛЛОФОНҲО ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Дар мақолаи мазкур таърихи инкишофи фонемаҳо ва аллофонҳо дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ, инчунин шабеҳият ва фарқият дар забонҳои муқоисашаванда мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст. Дар замони муосир, омӯзиши системаи фонетикии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ба таври васеъ ба роҳ монда шудаанд. На ҳамаи забонҳои ҷаҳон якхела мавриди таҳқиқ қарор дода шудаанд. Забонҳои мавҷуданд, ки фонологияи онҳо дар баробари дигар хусусиятҳои забон ҳанӯз ҳам боиси баҳси зиёд дар байни олимони мегардад. Ба қатори ҷунин забонҳо забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ низ дохил мешаванд. Системаи фонологии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ аҳамияти назариявӣ ва амалӣ дорад, ки олимони мебояд, ки онро илман таҳқиқ ва исбот намоянд. Ба ақидаи муаллиф, омӯзиш ва таълими забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ аз ҳар як шахс ба таври функционалӣ азбар кардани системаи фонологии забонҳои тоҷикӣ ва англисиро талаб менамояд. Ҳар як забон сохтори махсуси худро дорад, ки он имкон медиҳад, ки забон ҳамчун воситаи муошират вазифаашро иҷро намояд. Аз як тараф, забон фонема, морфема ва калимаро дар бар мегирад, аз тарафи дигар, вай дорои сохтори махсуси худ мебошад. Инкишофи дохилии сохтори забон, тавзеҳи робита ва алоқамандии воҳидҳои сершумори он асоси фаъолиятмандии забонро ташкил медиҳанд.

Калидвожаҳо: фонетика, фонология, фонема, морфема, аллофон, таркиб, воҳид, забоншинос, инкишоф, алоқа, робита, шабеҳият, фарқият.

ИСТОРИЯ РАЗВИТИЯ ФОНЕМ И АЛЛОФОНОВ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

В данной статье рассматривается история развития фонем и аллофонов в таджикском и английском языках, а также сходства и различия между этими языками. В настоящее время, фонетическая система таджикского и английского языков всё более распространяется. Не все языки мира исследованы одинаково. Существуют языки, фонология которых наряду с другими свойствами языка, по-прежнему вызывает много споров среди ученых. К таким языкам также относятся таджикский и английский языки. Фонологическая система таджикского и английского языков имеет теоретическую и практическую значимость, которую лингвистам предстоит научно исследовать и доказывать. По мнению автора, изучение и обучение английским и таджикским языками от каждого требуют функциональную освоению фонологическую систему иностранного и родного языков. Каждый язык имеет свою особенную структуру, которая позволяет функционировать как средства общения. С одной стороны, язык включает в себя фонему, морфему и слов, с другой стороны, у него есть собственная структура. Внутренняя развития структуры языка, объяснение связей и отношений его многочисленных единиц, которые обеспечивают основу функционирования языка.

Ключевые слова: фонетика, фонология, фонема, морфема, аллофон, структура, единица, лингвист, развитие, связь, отношение, сходство, различие.

THE HISTORY OF THE DEVELOPMENT OF PHONEMES AND ALLOPHONES IN THE TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES

The article considers the history of the development of phonemes and allophones in the Tajik and English languages, and the similarities and distinctions between these languages. At present, phonetic system of the Tajik and English languages spread more and more. Not all of the world languages are investigated like each other. There are many languages, the phonology of which, as well as the other features of the languages still arise disagreement between the scientists. To these belong either the Tajik or the English languages. The phonological system of the Tajik and English languages involve the theoretical and the practical importance, which must be under scientific investigation and improvement of the linguists. According to the author, learning and teaching of the Tajik and English languages demands from everybody functional mastering of the phonological system of the foreign and native languages. Every language includes its own structure, which enables it functionate as the means of communication. On one hand, the language includes the phoneme, the morpheme and the words; on the other hand, it has its own structure. The internal development of the structure of the language, the explanation of the connections and relations of its numerous elements, which provide the basis of the function of the languages.

Keywords: phonetics, phonology, phoneme, allophone, morpheme, structure, element, linguist, development, connection, relation, similarity, distinction.

Дар бораи муаллифон

Нуров Мехрубон Сулаймонович

Муаллими калони кафедраи забони англисӣ
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
Тел.: (+992) 93 993 11 68
E-mail: mehrubonurov3@gmail.com

Эмомов Исматулло Боронович

Номзади илмҳои педагогӣ, дотсент, мудири
кафедраи методикаи таълими забони англисӣ
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
Тел.: (+992) 918 68 08 21
E-mail: iemomov@mail.ru

Об авторах

Нуров Мехрубон Сулаймонович

Ст. преподаватель кафедры английского языка
Таджикский государственный педагогический
университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 121
Тел.: (+992) 93 993 11 68
E-mail: mehrubonurov3@gmail.com

Эмомов Исматулло Боронович

Кандидат педагогических наук, доцент,
заведующий кафедрой методики преподавания
английского языка
Таджикский государственный педагогический
университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 121
Тел.: (+992) 918 68 08 21
E-mail: iemomov@mail.ru

About the authors

Nurov Mehrubon Sulaimonovich

Senior teacher of the department of the English
language
Tajik State Pedagogical University
named after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
Ph.: (+992) 93 993 11 68
E-mail: mehrubonurov3@gmail.com

Emomov Ismatullo Boronovich

Candidate of Pedagogy, associate professor, the
head of the English teaching methodology
Tajik State Pedagogical University
named after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
Ph.: (+992) 918 68 08 21
E-mail: iemomov@mail.ru

НАЗАРЕ БА КАЛИМАСОЗИИ ЗАБОНИ АДАБИИ ТОЧИК ДАР НИМАИ ДУВУМИ АСРИ XIX ВА ИБТИДОИ АСРИ XX (ДАР АСОСИ МАВОДИ ОСОРИ ҲОҶӢ ҲУСАЙНИ ХАТЛОНИ)

Табаров Х. Н.

Донишгоҳи славянии Россия ва Тоҷикистон

Забони адабӣ барои мардуми тоҷик забони ягона ба шумор меравад ва ба ҳамаи аъзои ҷамъият баробар хидмат мекунад, вале ҳар кас аз боигарии луғавӣ ва воситаҳои грамматикӣ он ба тарзи худ истифода мебарад, бинобар ин дар интихоби қор фармудани луғат, дар калимасозӣ ва суҳанпардозӣ, тарзи баёни воқеа услуби эҷодии ҳар адиб ҳам аз адиби дигар фарқ мекунад. Интихоби воҳидҳои лексикӣ фразеологӣ ва унсурҳои грамматикӣ забон, аз як тараф, ба мавзӯ ва мундариҷаи асари бадеӣ алоқаманд бошад, аз тарафи дигар, ба савияи дониш, маҳорат, завқу салиқаи эҷодии нависанда вобаста аст. Дар мақолаи хеш, кӯшидем то як дараҷа дар бораи Ҳоҷӣ Ҳусайни Хатлонӣ ва саҳми эшон дар калимасозӣ дар забони адабии тоҷик дар нимаи дуҷуми асри XIX ва ибтидои асри XX (дар асоси маводи осори назмиву насрии ӯ) ибрази ақида намоём.

Ҳоҷӣ Ҳусайни Кангуртӣ аз зумраи он суҳанвароне мебошад, ки бо рӯйи сафҳа овардани осоре манзуму мансур, амсоли девони ашъор, манзумаҳои “Василат-ун-наҷот”, “Дабистони ибрат”, “Таърихи чуда”, маснавии “Комде ва Мадан”, “Мунтахаб-ул-ахбор фи табақоти салотин”, рисолаи “Хутути ашқоли исломия” (фарогири анвои хатти арабӣ), даҳ мактуб [11], ки қисмати назми он тақрибан 13100 мисраъ [5]-ро дар бар мегирад, бо камоли ҳилму фурутанӣ навиштааст, ки:

Коре зи ту, хоҳӣ, дар замона

Н-омад, ки ба ёдгор монад [11, с. 153].

Аз муҳтавои ин байт чунин бармеояд, ки шоир дар фурсати танги зиндагӣ тавонистааст мероси гаронбаҳое боқӣ гузорад, ки моёи ифтихор мебошад. Ва ин ҷакидаҳои ҳомаи шоир далоили зиёдеро доир ба забон дар зимн дорад, ки дар асоси онҳо пиромуни муҳаббати ӯ ба лафзи модарӣ, ҳунари гузинуши дурдонаҳо аз ин ганчина, суҳанофаринӣ ва захмати ба ҳарч додааш ба ҳулосае омадан мумкин аст, ки дар амри такомули забон хеле саҳим будааст. Ва баръакси мазмуни он байте, ки зикр ёфт, дар ин росто коре аз дасташон омада, ки дархури ситоишу таҳсин хоҳад буд. Инак, дар атрофи баъзе ҷиҳатҳои забони ашъори Ҳоҷӣ Ҳусайн ва истеъдоди суҳанпардозиву калимасозии эшон изҳори назар хоҳем кард.

Зикр бояд намуд, ки сараввал, истилоҳи “калимасозӣ” роҳу равиш, тарзу усул, қонун ва қоидаҳои сохтани калимаҳоро ифода намояд, баъдан, ба ақидаи баъзе аз олимони соҳаи забоншиносӣ ҳамчун соҳаи мустақили илми забоншиносӣ эътироф мегардад. Аслан объекти омӯзиши калимасозӣ ин созмон додани калимаҳои муштак (сохта) ва ташкили онҳо мебошад. Доир ба ин масъала Кубряков Е.С. чунин нигоштааст: “...калимасозӣ аз лиҳози забони конкрет яке аз системаҳои хусусии лингвистии ҳамин забон ба шумор рафта, аз он ҷиҳат сатҳи алоҳида ва мустақили забон мебошад, ки вай воҳидҳои элементарии худ (асосҳои калимасоз ва аффиксҳои навъи дериватсионӣ), усулҳои махсуси муттаҳидшавии воҳидҳои элементарӣ бо воҳидҳои калонтар (муштакот) ва ниҳоят, системаи махсуси робитаи байни чунин воҳидҳоро дорад” [3, с. 58].

Аслан, муносибати Ҳоҷӣ Ҳусайн ба забон аз ҳамин назаргоҳ сурат гирифтааст. Ва бояд гуфт, ки дар амри эҷоди вожаҳои адиби мубтақир аст, яъне ҷуз гузинуши аносири луғавӣ аз забони мардум бо иттиқо ба суннати калимасозӣ таркибҳоеро ба вучуд овардааст, ки дар забони адабии ҳамчун захирраи луғавӣ моҳиятан нодиранд.

1. Суннати қорбурди вожаҳои бунёдиро, назари *моя* (асос, сабаб, сарват - арабӣ), *жарф* (умк, чукур(ӣ) – арабӣ ва туркӣ), *вом* (қарз, дайн – арабӣ), *газанд* (зарар, зиён - арабӣ) ва ғайра, ки дар шеърӣ саромадони суҳани порсии дарӣ, чун Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ, Абулқосими Фирдавӣ, омадаанд, бар рағми руҳияи бархе аз ҳампешаҳои худ, ки нисбат ба ганчинаи вожагони то аҳди ислом таассуб меварзиданд ва дар истифода муодилҳои иқтибосии онҳоро бартар мешумурданд, идома додааст. Чунончи:

Мушки Хито зи нақхати зулфат ба *вом* рафт,

Дар кисаи сабо шуду додаш савоб рух [11, с. 67].

Аз ҳумҳуми рафтагонам хоби роҳат шуд ҳаром,

Бар сари раҳ хуфтаре овози по дорад **газанд** [11, с. 77].

2. Аз омӯзиши таркиби луғавии осори шоир метавон меъёри лексикаи шоиронаро муайян кард. Масалан, аз вожаҳои аслан тоҷикӣ калимаҳои бунёд сохтааст, ки аз ҷиҳати вожасозӣ сохта мебошанд. Масалан, аз калимаҳои тоҷикии **аждаҳо** (اژدها) *мори калони афсонавӣ, ки тибқи ривоятҳо аз даҳонаш отаи мебарорад ва ҳама ҷизро фуру мекашад*) вожаи **аждаҳойӣ** ازدهایی сохта шудааст:

Асои фикри манро деҳ расоӣ,

Кунад дар сеҳри мазмун аждаҳойӣ [11, с. 46].

Ва ё аз вожаи тоҷикии **арғувон//арғавон** ارغوان (гули сурхранги ба соқа часпида, ки пеш аз намоён шуданаш барғояш намудор мешаванд) **арғувонзор-** ارغوانزار сохта шуда, дар маънои маҷозии чеҳраи зебо ва гулгун истифода шудааст:

Зафаро то нашкафат аз арғувонзорат ба боғ,

То накарда пур зи захрат соқии даврон аёғ [11, с. 46].

Ба ин монанд вожаҳои сирф тоҷикӣ бо иловаи пешванду пасвандҳои тоҷикӣ аз қабилӣ *барӯмандӣ, бебаҳой, бебаҳорӣ, бедавронӣ, бедирангӣ, бесармоя, бетӯшагӣ, бетовонӣ, беҳамиданвор, беҳанг, бизидудан, вомондагон, гунҷаваш, гунҷавор ва амсоли инҳо* дар эҷодиёти Ҳоҷӣ Ҳусайн ба назар расид, ки ин калимаҳои сохта буда, хосси эҷоди шоир мебошанд.

3. Инчунин аз осори шоир калимаҳои мураккабро аз қабилӣ *аждаҳорӯ, афсурдакор, афсусхонӣ, андуҳнамо, баднависӣ, баднавоз, баднигаҳ, баднигоҳӣ, базмошён, баландандеша, бангнӯш, бастарӯ, баҳороин, бенаводил, беобунонӣ, беруннишаста, берунҷаста, бехунбаҳо, бечохурӯшӣ, бодхонӣ, борикторӣ, боҳаёдил, бунҷунбонӣ, газидалаб, гарданбаландӣ, гиребончокӣ, бедаступонӣ, гампийдор, сурмабунёд, сурмадор, сурмалесӣ, сурмаобод, сурмаолуд, беобунонӣ* ва монанди пайдо намудем, ки дар қолаби тоҷикӣ+тоҷикӣ сохта шуда, назираш дар эҷоди дигар шоирон пайдо нагардид.

аждаҳорӯ- ازدهارو

Чафо чун шихнағони оташинхӯ,

Чу хирмансӯз барку аждаҳорӯ [11, с. 448].

андуҳнамо- اندوهنما. Вожаи андуҳ - اندوه тоҷикист ва маънии ғам, ғусса, хузуро дорост. Илова ба ин калима аз асоси замони ҳозираи **намо** نما (**намудан**) калимаи мураккаб сохта шуда, (дар алоҳидагӣ ба ғаму ғусса гирифтаре шуда, ғамгин), аммо дар байти зер маънии хароб, валангор, вайрона, ноободро ифода намудааст.

Ин дашт, ки тӯфони балояш пайдост,

Ё раб, чӣ бало гӯшаи андуҳнамо [11, с. 345].

Ва ё аз калимаи тоҷикии **сурма** سرمه (гарди сиёхранге, ки аз хокаи қалъагӣ бо омехтаи моддаҳои дигар сохта, онро барои зебоӣ ва ё ҳамчун дору ба чашм мекашанд) бо иловаи вожаҳои тоҷикии **бунёд** بنياد, **дор** دار (*асоси замони ҳозира ва сигаи амр аз доштан*), **лес** ليس (*асоси замони ҳозира аз лесидан, ҷузъи пасини баъзе калимаҳои мураккаб ба маънои лесанда*), **олуд** اولد (*муҳаффафи олуда, ки ҳамчун ҷузъи пасини калимаҳои мураккаб ба маънои олуда меояд*), **обод** آباد (*маъмур, ободон, иморатшуда*) калимаҳои мураккаби *сурмабунёд, сурмадор, сурмалесӣ, сурмаобод, сурмаолуд сохтааст, ки дар осори дигар шоирон пайдо нагардид ва ин вожаҳо сохтаи худи шоир буда, аз сухандониву суханпардозии Ҳоҷӣ Ҳусайни Хатлонӣ дарак медиҳад.*

Бас ки дил афсурда шуд аз хотири ношоди мо,

Ҷуз забони сурмалесӣ нест дар фарёди мо [11, с. 41].

4. Сарчашмаи дигари бойшавии таркиби луғавии забон ин воридшавии луғатҳои нав дар забон маҳсуб меёбанд. Агар аз як тараф ба вуҷуд омадани предмету ҳодисаҳои нав дар ҳаёти иқтисодӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ, маданӣ, илмию фарҳангӣ бошад, аз ҷониби дигар нақши калимасозӣ (манзур ба аффиксҳои хоси забони тоҷикӣ ба калимаҳои иқтибосӣ) роҳи дигари бойшавии таркиби луғавии забон ба шумор меравад [6, с. 36-40].

Вобаста ба ин мазмун метавон ёдрас намуд, ки дар таркиби луғавӣ забони адабии тоҷикӣ дар баробари калимаҳои худӣ ё аслии тоҷикӣ теъдоди зиёди калимаҳои дигар, аз ҷумла калимаҳои иқтибосӣ-арабӣ ворид шудаанд, ки ба қавли забоншинос Мачидов Ҳ. "... ин калимаҳоро бегона доништан дуруст нест, чунки онҳо аз асолати худ хеле дур рафта, ба меъёрҳои истеъмолии забони мо пурра мутобиқ шудаанд" [5, с. 42]. Зикр бояд намуд, ки на

хама калимаҳои иқтибосӣ-арабӣ ба меъёрҳои истеъмоли забони мо мутобиқат мекунад. Ҳастанд калимаҳои арабие, ки як замоне дар забон истифодаи васеъ доштанд ва бо мурури замон, оҳиста-оҳиста аз истифодаи умум бароманд. Истифодаи аз ҳад зиёди калима, ибора ва таркибҳои арабӣ (то ҳатто як мисраъ, байтҳо ва ҷумлаҳо), ки имрӯз ва ҳатто пештар аз асри XIX ва ибтидои асри XX дида намешуд дар эҷоди шоирон ба назар мерасад.

Саид Ҳалимов дар китоби Таърихи забони адабии тоҷикӣ (аз асрҳои IX-X то ибтидои асри XX) вобаста ба ин масъала ибрози ақида намуда чунин менигорад: “Мураккабии аз ҳад зиёди забони адабии тоҷик ва олуи шудани он бе ҳеҷ як ниёзмандӣ бо калима ва ибораҳои арабӣ ба он дараҷа расида буд, ки бисёр асарҳои мансури асри XIX барои хонандагон имрӯза душвор мебошад” [7, с. 74].

Дар осори Ҳочӣ Ҳусайн, калима, ибора, таркиб ва ҳатто байтҳои арабиро метавон дарёфт намуд ва метавон ин қабил калимаҳоро ба гурӯҳҳо ҷудо намуд:

а) Аз калимаҳои иқтибосӣ бо иловаи пешвандҳои тоҷикӣ сохтани вожаҳои нав мебошад. Ин роҳи калимасозӣ яке аз воситаҳои сермаҳсули калимасозии ҳиссаҳои нутқ дар забони тоҷикӣ мебошад.

Гунаи калимаҳои сохта дар осори Ҳочӣ Ҳусайн истифодаи васеъ доранд ва мо кӯшидем, танҳо вожаҳои сохтаи иқтибосиеро интиҳоб намоем, ки бо ёрии аффиксҳои калимасозии тоҷикӣ сомон дода шуда, дар фарҳангномаҳо дастрас нагардид.

Бо пешванди калимасозии бе-. Пешванди бе- дар сохтани калимаҳои истифодаи васеъ дорад. Аз исмҳои сифати аслии месозад, ки ба аломати дар асос номбаршуда молик набуданро мефаҳмонад. Аз эҷоди шоир бо ин пешванд вожаҳои зиёде дарёфт гардид, ки дар осори дигар шоирон ба назар намерасад. Намунаҳо:

беимтиҳон-بيامتحانى **имтиҳон** - вожаи арабист **امتحان** маънии озмудан, озмоиш кардан, санҷиданро дорост ва бо иловаи пешванди тоҷикии бе - беимтиҳонӣ сомон дода шудааст:

Найистонро нафас беимтиҳон аст,

Ки то дам медамад, яксар фиғон аст [11, с. 486].

Бо ин монанд Ҳочӣ Ҳусайн аз калимаҳои арабии **тараддуд**, **тахаммул**, **такрор**, **тааллул**, **риоя**, **райб**, **насақ** бо иловаи пешванди тоҷикии **бе-** вожаҳои сохтае бунёд намудааст, ки хоси забони шоир мебошанд: **бетараддуд-بيتردد**, **бетакрор-بيتكرار**, **бетааллул-بيتعلى**, **берноя-بيرعائى**, **берайб-بيريب**

бенасак-بينسقى **насақ** **نسقى** арабӣ буда, маъноҳои тарз, равиш; тартиб, ҳолат, аҳвол, тартибро дорост ва дар забони *гуфтугӯӣ бошад маънои* рафтору атворро соҳиб аст. Дар байти зер, ин вожа дар осори шоир як маротиба истифода шуда, маънии бетартиб, бенизомро дорост:

Наваҳоре дар миён пур бенасак гул кардааст,

Пирзоли хешро зери таҷаммул кардааст [11, с. 45].

Пешванди бо-. Префикси ба-, бо-. Ин префиксҳо сермаҳсул буда, аз исмҳои сифати аслии месозанд, ки мазмунан ба ягон хосият ё аломат соҳиб будани предметро мефаҳмонад. Ин префиксҳо дар баъзе мавридҳо метавонанд якдигарро озодона иваз намоянд. Мисолҳо:

бонасиб - **насиб** *арабӣ نصيب* он чи гӯё аз азал ба инсон муқаррар шудааст; қисмат, сарнавишт:

Захире ку, ба дарди дил табибе,

Зи пистони мурувват бонасибе [11, с. 447].

Ба ин монанд вожаҳои сохтаи боқувватӣ, босавоб, боривоч пайдо гардид.

Префикси но-. Ин префикс дар сохтани сифат нисбат ба префиксҳои дигар сермаҳсул ва серистеъмол мебошад. Вай аз ҳиссаҳои гуногуни нутқ сифати аслии месозад, ки акси маънои асос, молик набудани мавсуфро ба он ифода мекунад ва ё ҳолати предметро мефаҳмонад.

Хусусияти фарқкунандаи префикси но- аз дигар префиксҳо дар он аст, ки бо вай антонимҳои сифати сохта мешаванд: бино-нобино, маълум-номаълум, қобил-ноқобил.

норойч-نارايچ **ройч(а)** **رايچ/رايجه** чорӣ, равон, мутадовил, он чи дар истеъмол бошад;

Дар он чамъе хурӯши алвидоъ аст,

Дар он суке, ки норойч матоъ аст [11, с. 417].

ночавоз - **чавоз** **جواز** 1. иҷозат, руҳсат, изн; раҳой, руҳсати раҳой ва бо иловаи ин пешванд ноҷавоз сохта шудааст:

Айш чӣ? Ваҳми хиёле. Дилхушӣ? Саъйи вабол.

Чист роҳат? Бими нолу фикри ишрат ноҷавоз [11, с. 179].

б) Роҳи дигари калимасозӣ ин бо пасвандҳои тоҷикӣ сохтани калимаҳои нав аз вожаҳои иқтибосӣ мебошад. Ба ин мазмун чанде аз вожаҳоеро рӯйи қор овардаем, ки дар забони тоҷикӣ дар роҳи бунёди калимасозӣ вожаҳои нав ба ҳисоб рафта, аз заҳмати бевоситаи шоири ширинкалом Ҳочӣ Ҳусайнӣ Хатлонӣ дарак медиҳад:

Пасванди –вор. Суффикси -вор каммаҳсул буда, аз исми сифатҳои нисбӣ месозад, ки ба аломат ва хосияти дар реша номбаршуда аз ягон ҷиҳат муносибат дорад: Инчунин аз исми сифатҳои месозад, ки монандиро ифода менамоянд:

ғарибвор- *غريبوار*. Вожаи *ғариб* *غريب* *арабӣ буда*, дар Фарҳанги забони тоҷикӣ 1. аҷиб, бадеъ, ғалатӣ; чизи нав ва нодир; 2. мусофир; дурафта аз ватан, аз хонумон ҷудо, бе ёри диёр. 3. маҷ. бекас; бечора а) *кит.* аввалин шаби мотам баъди дафн; б) шаби пурғаму андӯҳи ҳичрон ва танҳои маънидод *гардидааст*. *Бо истифода аз пасванди зарфсози – вор вожаи ғарибвор сохта шудааст:*

.....сарвари анбиёро дур ба санги ситам намешикаст ва ғарибвор ба зери пардаи анкабуте наменишаст.... [11, с. 508].

Суффикси -нок. Ин суффикс сермаҳсул аст, бештар аз исмиҳои маънӣ сифати аслии месозад, ки ба маънои решаи калима доро будани предметро мефаҳмонад:

адабнок- *ادب ناک* **арабист** ахлоқ ва кирдору рафтори некро **ӣ** медиҳад. Дар забони тоҷикӣ таркиби «бо ду дасти адаб супурдан»-и *чизе* бо қамоли риояти адаб додани чизе (ба қасе), бо адабона оварда супурдани чизе (ба қасе) маъмул аст. Ибораи «дасти адабнок» ифодагари ин таркиб буда, дар осори шоир истифода шудааст:

Ба сад таъзим бо дасти адабнок,

Гирифт он ҷавҳари дил аз тани хок [11, с. 470].

адамзор- *ادم زار* адам *арабӣ* *ادم* маънои нестӣ, нобудиро дорад ва бо илова пасванди –зор вожаи нав адамзор сохта шудааст.

Шаш ҷиҳат адамзор аст, як назар тааммул ку,

К-ин саводимконе чилваҳои анқо қард [11, с. 144].

Ба ин монанд вожаҳои сохта, аз қабили **арғувонзор**, **анбаринсор**, **андалибсон**, **қудратгор**, **мазраъгах**, **офатқадаро** аз эҷоди шоир ном бурдан айни муддаост, ки хоси забон Ҳочӣ Ҳусайнӣ маҳсуб меёбанд.

в) Дар осори Ҳочӣ Ҳусайнӣ вожаҳои сохтае дарёфт гардид, ки бо иқтибосоти арабӣ ду роҳи калимасозӣ, бо пешванду пасвандҳои калимасозии тоҷикӣ вожаҳои нав созмон дода шудаанд. Аз ҷумла бо пешванди бе- ва пасванди –ӣ. Ноғуфта намонад, ки ин роҳи калимасозӣ дар осори гузаштагони мо низ сермаҳсул мебошад. Аз эҷоди шоир истифода аз калимаҳои арабӣ бо иловаи пешванди бе- ва пасванди –ӣ тоҷикӣ намунаҳои зиёде дарёфт гардид, ки бештари онҳо аз ҳиссаҳои гуногуни нутқи сифатҳои, алалхусус сифатҳои нисбӣ сохта шудааст, ки аз ҷиҳати маъно рангоранг мебошанд, Ба ин мазмун метавон вожаҳои **беимтиёзӣ**, **беимтиҳонӣ**, **беқурбӣ**, **бениқобӣ**, **бефарқӣ**, **беаҳсонӣ** ва монанди ин гунаи калимаҳоро номбар намуд, ки хоси забони шоир буда, аз истеъдоди баланди эҷоди шоир дарак медиҳад:

бениқобӣ- *بنى نقابى* аз исми **ниқоб** *арабӣ* *قاب*, ки маъноҳои пардаи рӯйпӯш, рӯбанд; чашмбанд; чодар, ки барои нашинсондани худ ба рӯй мепӯшанд бо иловаи пешванди бе- ва пасванди –ӣ вожаи бениқобӣ сохтааст, маъноҳои бепарда, берӯпӯш; бефаранҷӣ ва бечашмбанд доро мебошад. Дар осори шоир вожаи номбурда се маротиба мавриди истифода қарор гирифтааст:

Хоши мост ҳар даме чилваи бениқобият,

Майли дили ҳар об ҳам як назари шумост бас [11, с. 183].

5. Бо риояти қоидаи вожаҳои суннатӣ Ҳочӣ Ҳусайнӣ калимаҳоеро эҷод намудааст, ки таркибан мураккабанд ва дар “Фарҳанги забони тоҷикӣ” қорбурд надоранд. Ин мавқеъ иҷмолан чанд воҳиди луғавиро интиҳоб қардем, ки аз ду ҷузъ созмон ёфтаанд ва далели истеъдоди адиб дар калимасозии навӣ мураккаб мебошанд ва, ба қавли мунаққиди шинохта Матлубаи Мирзоюнус “Дар истифодаи калимаҳои мураккаб хунари шоирӣ хеле рӯшан аён мешавад” [4, с. 49]. Доир ба ин мазмун вожаҳоро метавон аз рӯйи қолабҳо, яъне аз қадом ҳиссаҳои нутқи сохта шудани онҳоро ба қисматҳо ҷудо сохт:

а) дар қолаби тоҷикӣ+тоҷикӣ:

Вожаҳо **рахгир** бо забони гуфторӣ наздик будани сухани Ҳочиро мефаҳмонанд. Бо ин шаклу маънӣ ин калимаҳо имрӯз ҳам дар забони мардум мустаъмаланд, аз ҷумла **рахгир** дар гӯйиш ба ин мавқеъ : раҳгиръш кън¹, яъне пеши роҳашро бигир...

рахгир

Ҳичолат нест бар девона раҳгир,
Надорад ҳукм бар ӯ банду занҷир [11, с. 277].

Ба ин монанд калимаҳои мураккаб аз қабилҳои бодсавор, мӯймонанд, найрангсозӣ, намакбор, намгир, нармрӯ, нахустинзода, обилафарсуда, оинапайкар, ойиначин ва монанди инҳо дар қолаби тоҷикӣ+тоҷикӣ пайдо гардид.

б) дар қолаб тоҷикӣ+арабӣ:

гардунмадор-گردونمدار аз вожаи тоҷикии **гардун** گردون чарх, фалак, сипеҳр, осмон бо иловаи калимаи арабии **мадор** مدار, дар забони гуфтугӯиш. қувват, тобу тавон, маҷол; **гардунмадор** сохта шуда, маънии то ба гардун бурдан ба осмон расонданро ифода менамояд:

...ва он чи ба нафси худ аз уҳдаи рафъ намебароянд, ҳасбуличоза ба даргоҳи гардунмадор расонида, рафъу дафъ намоянд ва мавҷидони бидъату мафшиёни зулму аз миён барандозанд [11, с. 511].

афсурдааҳвол-افسرده احوال- **афсурда** افسرده сифати феълӣи замони гузашта аз **афсурдан** ва вожаи арабии **аҳвол** احوال ҷамъи ҳол; ҳолат; вазъ, вазъият; чигунагии ҳол

Мабодо баҳри дунё хотире афсурдааҳолаш,
Ки рӯзе беш набвад умри Нуҳу Рустами Золаш [11, с. 267].

нақӯманзар:

Машав ба ранҷаву бо лутф торихе фармо,
Бигуфт модаи торих: бас нақӯманзар [11, с. 338].

нақӯсиратӣ:

Қудрат чи фузуда яди қудрат ки расида
Сайрат зи нақӯсиратӣ то олами лоҳут [11, с. 55].

нармсират:

Саҳт офат аст душманӣ аз нармсиратон,
Кӯҳ аз миён бияфканад, гирад ҷу об печ [11, с. 97].

Истеъдоди баланди шоирии Ҳочӣ Ҳусайни Хатлонӣ бори дигар собит месозад, ки ӯ дар эҷоди худ аз вожаҳои тоҷикӣ ва арабӣ калимаҳои мураккабе бунёд сохтааст, ки мислаш дар осори дигар донишмандону шоирон ва луғатномаҳо пайдо нагардид, аз ҷумла, бо вожаи тоҷикии **оина** вожаҳои мураккаби **оинасифат**, **оинатамошо**, **оинатаҳмир**, **оинатимсол** созмон додааст, ки ҷузъи дуҷуми ин калимаҳо арабӣ мебошанд.

в) дар қолаби тоҷикӣ+пасванд+арабӣ+пасванд:

овозатараф-آوازہ طرف **овоза** آوازہ маъниҳои хабари ба ҳама ҷо парокандашуда; номварӣ; шӯҳрат пайдо кардан, дар коре (хунаре) ном баровардан; машҳур шудан, шоеъ гардидан, вирди забонҳо гардидан. **тараф** арабӣ. طرف ҷониб, самт, сӯй.

Кардем ба ҳич умру сармоя талаф
Шухраталаб омадему овозатараф [11, с. 352].

озодафитратӣ--آزادہ فطرتی- **озода** آزادہ тоза, покиза, ороставу пероста. **фитрат** ا. فطرت. табиат, сифат ва хислати табиӣ инсон; сиришт.

...ва замойиришон машриқи ишроқоти анвори асрори мутлақ аз покнатинатиҳо бо нуфуси қудсия ҳамбастарӣ гузидаанд ва аз озодафитратҳои бо уқули нурия ба ҳамвазъӣ расида.

г) дар қолаби арабӣ +тоҷикӣ: Вожаҳои **нақҳатомез** - نکھت آمیز **нақҳат** ا. نکھت бӯи хуш, хушбӯй: **омез** آمیز 1. асоси замони ҳозира аз **омехтан**. 2. ҷузъи пасини калимаҳои мураккаб ба маънои дар бар доштани чизе: **хандаомез**, **маслиҳатомез**, **гилаомез**...

¹ Эзоҳ: забоншиносон барои ифодаи садонокҳои кӯтоҳ (**а,и,у**) дар лаҳҷа ҳарфи **ъ**-ро (аломати сакта, саҳеҳтараш айн, масалан, **дъст//даст** муносиб донистаанд, ки ин, ба назари мо, саҳеҳ нест. Ҷиҳати баёни ин овозҳо **ы**-и русӣ мувофиқтар мебуд. **Мне**-и русӣ ва **мын**-и лаҳҷаи тоҷикӣ, ба андешаи ин ҷониб, бунёди муштарак доранд, ки феълан ин навишта маҷоли баррасии онро надорад.

...бар он баҳористони ғунҷаи хотири шикуфон фиристодам, то ба насойими абромези дуо ва ба фавойиҳи накҳатомез ба ҳангоми иттилои матолеи он мустафиз гардам гуфта, мутахайил гардид.

нафасдарозӣ

Ба тори сусти амал аз нафасдарозихо,
Чу кирми пилла ба худ аз луоб мебофанд [11, с. 108].

нафасосуда

Ман нафасосуда будам, оламе дар кор буд,
Чашми хоболуда будам, мардумон бедор буд [11, с. 246].

ғ) дар қолаби арабӣ+арабӣ вожаҳои:

оламтамошо

Дурбинӣ аҳли бинишро писанд афтодааст,
Мардумак оламтамошое шуду худбин нашуд [11, с. 152].

олиманзалат

Мири олиманзалат Абдулҳафиз беки инок,
Волии Хатлонзамину нойиби шоҳи Бухор [11, с. 336].

олифитрат

Тирабахт аз файзи олифитратон бебахра аст,
Шамъ равшан то шавад, зулмат ҳамон нодида рафт [11,77].

Ба қавле “нутқ ба охир мерасад, нукта мондан мушқил аст”, бо баёни ин чанд сухани иҷмолӣ саъй кардем, то аз хирмани пурбаракати андешаву шеърӣ Ҳоҷӣ Ҳусайни Кангуртӣ (равонаш шод бод) бархӯрдор шавем, то орзуи эшонро бароварда бошем, чунонки аз мо ин таваккуъро доштаанд:

Агар бар хоки Ҳоҷӣ бигзарӣ, фасле тааммул кун,
Ки бе файзе набошад тӯдаи хоки мазори ӯ [11, с. 191].

Адабиёт

1. *Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик (ҷилди I)*. – Душанбе, 1985.
2. *Ғиёсуллуғот. Таълифоти Муҳаммад Ғиёсуддин. Таҳияи матн бо пешгуфтор, тавзеҳот ва феҳристи А. Нуров. Ҷ. 1, 2.* - Душанбе: Адиб, 1987. - 398 с.
3. *Кубрякова Е.С. Что такое словообразование.* - М.: Наука, 1965. - 80 с.
4. *Матлубаи Мирзоюнус. Ҳамзоди тӯфон.* - Душанбе: “Адиб”, 2007. – 144 с.
5. *Маҷидов Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик. Луғатишиносӣ. Ҷ. 1.* - Душанбе, 2007. - 242 с.
6. *Мирзоев Ф. Ҳушае чанд аз хирмани сухан.* – Душанбе: Нашириёти «Промэкспо», 2018. - 244 с.
7. *Ҳалимов С. Таърихи забони адабии тоҷикӣ (аз асрҳои IХ-Х то ибтидои асри XX). Ҷ. 2.* - Душанбе, 2022. - 546 с.
8. *Фарҳанги забони тоҷикӣ (аз асри X то ибтидои асри XX) / Дар зери таҳрири М.Ш.Шуқуров, В.А.Капранов, Р.Ҳошимов, Н.А.Маъсумӣ. Ҷ.1.* – М.: Советская энциклопедия, 1969. - 951 с.
9. *Фарҳанги забони тоҷикӣ (аз асри X то ибтидои асри XX) - Дар зери таҳрири М.Ш.Шуқуров, В.А.Капранов, Р.Ҳошимов, Н.А.Маъсумӣ. Ҷ.2.* – М.: Советская энциклопедия, 1969. - 947 с.
10. *Ҳалимов С. Ҳ., Шуқурова К. Забони ҳозираи тоҷик (ҳиссаҳои номи нутқ).* - Душанбе, 1988. - 100 с.
11. *Ҳоҷӣ Ҳусайни Кангуртӣ. Кулиёт / Виросторон ва сомондиҳандаҳои матн К. Чиллазоди Техрайӣ, Амирхӯҷа Абдурахимӣ.* – Душанбе: Ирфон, 1998. - 1054 с.

НАЗАРЕ БА КАЛИМАСОЗИИ ЗАБОНИ АДАБИИ ТОҶИК ДАР НИМАИ ДУВУМИ АСРИ XIX ВА ИБТИДОИ АСРИ XX (ДАР АСОСИ МАВОДИ ОСОРИ ҲОҶӢ ҲУСАЙНИ ХАТЛОНӢ)

Дар мақолаи мазкур дар асоси маводи осори назмиву насрии Ҳоҷӣ Ҳусайни Хатлонӣ саҳми ин адиби тоҷик дар калимасозии забони адабии тоҷики нимаи дууми асри XIX ва ибтидои асри XX баррасӣ гардида, ба баъзе ҷиҳатҳои забони ашъор ва истеъдоди суханпардозиву калимасозии эшон ишора карда шудааст. Аз боигарии луғавӣ ва воситаҳои грамматикӣ забони адабии тоҷик ҳар суханвар ба тарзи худ истифода мебарад, бинобар ин дар интиҳобу кор фармудани луғат, калимасозӣ ва суханпардозӣ, тарзи баёни воқеа услуби эҷодии ҳар адиб аз адиби дигар фарқ мекунад. Муносибати Ҳоҷӣ Ҳусайн ба забони адабӣ аз ҳамин нуктаи назар сурат гирифтааст. Ӯ дар қори эҷоди вожаҳо яке аз адибони мубтакир аст, яъне ба ҷуз гузиниши аносирӣ луғавӣ аз забони мардум, бо иттиқо ба суннати калимасозӣ таркибхоеро ба вучуд овардааст, ки дар забони адабӣ ҳамчун захираи луғавӣ моҳиятан нодиранд. Истеъдоди баланди шоирӣ Ҳоҷӣ Ҳусайн собит месозад, ки ӯ дар эҷодиёти худ аз вожаҳои тоҷикӣ ва арабӣ калимаҳои мураккабе бунёд сохтааст, ки мислаш дар осори дигар донишмандону шоирон ва луғатномаҳо нест.

Калидвожаҳо: Ҳоҷӣ Ҳусайни Хатлонӣ, забони адабии тоҷик, адабиёти тоҷик, шеър, калимасозӣ, унсурҳои луғавӣ, услуби баён.

ВЗГЛЯД НА СЛОВООБРАЗОВАНИЕ ТАДЖИКСКОГО ЛИТЕРАТУРНОГО ЯЗЫКА ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XIX - НАЧАЛЕ XX ВЕКА (НА МАТЕРИАЛЕ ПРОИЗВЕДЕНИЙ ХАДЖИ ХОССЕЙНА ХАТЛАНИ)

В статье исследуется вклад таджикского писателя Хаджи Хоссейна Хатлани в словообразование таджикского литературного языка второй половины 19 века и начала 20 века на основе его поэтических и прозаических произведений. Также в статье отмечаются некоторые аспекты языка поэзии Хаджи Хоссейна Хатлани и его талант ораторского искусства. Каждый говорящий использует богатство лексики и грамматических средств таджикского литературного языка по-своему, поэтому в выборе и использовании лексики, словообразования и риторики, способа повествования творческий стиль каждого писателя отличается от другой писатель. С этой точки зрения был сделан подход Хаджи Хусейна к литературному языку. Он является одним из наиболее продвинутых писателей в словотворчестве, то есть помимо отбора элементов лексики из языка народа, со ссылкой на традицию словообразования, создал композиции, по существу редкие в литературном языке как словарный запас. О высоком поэтическом таланте Хаджи Хусейна свидетельствует то, что в своих произведениях он создал из таджикских и арабских слов сложные слова, не имеющие аналогов в трудах других ученых, поэтов и словарей.

Ключевые слова: Хаджи Хусайни Хатлони, таджикский литературный язык, таджикская литература, поэзия, словообразование, элементы лексики, стиль выражения.

VIEW ON THE WORD FORMATION OF THE TAJIK LITERARY LANGUAGE IN THE SECOND HALF OF THE 19TH AND THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY (BASED ON THE WORKS OF HAJI HOSSEIN KHATLANI)

The article explores the contribution of Tajik writer Haji Hossein Khatlani in the word formation of the Tajik literary language of the second half of the 19th century and the beginning of the 20th century on the basis of his poetic and prose works. Also, Haji Hossein Khatlani's some aspects of the language of poetry and his talent of oratory are pointed out in the article. Every speaker uses the wealth of vocabulary and grammatical tools of the Tajik literary language in his own way, therefore, in the choice and use of vocabulary, word formation and rhetoric, the way of telling the story, the creative style of each writer differs from another writer. Haji Husayn's approach to the literary language was made from this point of view. He is one of the most advanced writers in the creation of words, that is, apart from the selection of vocabulary elements from the language of the people, with reference to the tradition of word formation, he created compositions that are essentially rare in the literary language as a vocabulary resource. The high poetic talent of Haji Husayn proves that he created complex words from Tajik and Arabic words in his works, which are not similar in the works of other scholars, poets and dictionaries.

Keywords: Haji Husayni Khatloni, Tajik literary language, Tajik literature, poetry, word formation, vocabulary elements, style of expression.

Дар бораи муаллиф

Табаров Хайрулло Назарович

Номзади илми филологӣ, дотсенти
кафедраи забони тоҷикӣ
Донишгоҳи славянии Россия ва Тоҷикистон
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
к. М. Турсунзода, 30
Тел.: (+992) 93 599 83 30
E-mail: tabarov-64@mail.ru

About the author

Tabarov Khayrullo Nazarovich

Candidate of Philological Sciences, Associate
Professor of the Tajik Language Department
Russian-Tajik (Slavonic) University
734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
M. Tursunzade st., 30
Ph.: (+992) 93 599 83 30
E-mail: tabarov-64@mail.ru

Об авторе

Табаров Хайрулло Назарович

Кандидат филологических наук, доцент
кафедры таджикского языка
Российско-Таджикский (славянский)
университет
734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
ул. М. Турсунзаде, 30
Тел.: (+992) 93 599 83 30
E-mail: tabarov-64@mail.ru

КАТЕГОРИЯ ЗАЛОГА В СОВРЕМЕННОМ АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Холикзода А.

*Кулябский государственный университет
имени А. Рудаки*

В современном английском языке залог - одна из самых сложных и трудно поддающихся определению глагольная категория. При определении залога обычно оперируют понятиями и терминами семантического уровня (субъект, объект), синтаксического (подлежащее, дополнение) и морфологического (форма глагола) уровней.

К понятию «залог» в широком смысле слова, относится круг явлений, связанных:

- во-первых, с соотношением пассива-актива, т. е. действия, направленного на субъект, с действием, у которого нет указания на такую направленность. Этот круг явлений формирует понятие «залог», в узком смысле слова или собственно залог;

- во-вторых, с переходностью/непереходностью глагола;

- в-третьих, с возвратностью глагола.

Переходными называются глаголы, сильно управляющие винит, и родит, падежами без предлога. В предложении подлежащее при таком глаголе обозначает субъект действия, а существительное объект того же действия: Я жду поезда.

Непереходными называются глаголы, не способные сильно управлять винит, падежом с объектным значением, называющие действие или состояние, не обращенное на прямой объект, например, глаголы белеть, сохнуть, спать.

Большинство переходных глаголов присоединяют к себе в качестве прямого объекта имя в винит, пад. Некоторые переходные глаголы, в силу своих морфологических свойств или словообразовательной структуры, присоединяют к себе в качестве прямого объекта имя не в винит., а в родит, падеже. Таковы глаголы: хотеть, жаждать, достигать, кланчить, закупить, сюда же относится, родит, пад. в случаях вариативной связи при глаголах; принести (воду и воды), ждать, прождать, подождать, ожидать, поджидать, прислать, попросить, одолжить, заслужить, достать, собрать, добить, выпить, съесть, а также родит, пад. при отрицании (я не читал этой книги). Категория переходности/непереходности не имеет морфологического выражения, за исключением тех случаев, когда к глаголу прибавляется постфикс - ся. Прибавление постфикса -ся- переводит всякий переходный глагол в разряд непереходных. Таким образом, переходные глаголы в морфологическом отношении имеют только отрицательную характеристику, а непереходные глаголы морфологически могут быть как характеризованными с помощью постфикса -ся, так и охарактеризованными.

Глаголы с суфф. -и (ть), противопоставленные по переходности однокоренным глаголам суфф. -е (ть) (белить—белеть), имеют словообразовательную характеристику переходности. Присоединение приставки часто переводит непереходный глагол в разряд переходных, ср.: ходить и переходить (у лицу) \ плыть и переплыть (реку).

Переходность/непереходность глагола может быть связана с его словообразовательной структурой. Так, например, глаголы с суфф. -нича (ть), - ствова (ть), -нуть), - е (ть) — всегда непереходные; Глаголы с суфф. -и (ть), с суфф. -ат (ть) могут быть переходными или непереходными (хромать).

Граница между переходными и непереходными глаголами не является абсолютной, так как переходность/непереходность непосредственно связана семантикой глагола. Бывают случаи, когда один и тот же глагол в разных значениях может быть или переходным, или непереходным, так глаголы писать, петь в одних значениях являются переходными (писать письмо, петь песню), в других — непереходными (хорошо пишет, учится петь).

В последнем случае внимание сосредоточивается на самом процессе, который абстрагируется от объекта, так называемое абсолютное употребление глагола.

Вопрос о числе залогов английского глагола и их характеристиках вызывает разногласия. Они, как отмечает Б.А. Ильиш, объясняются, с одной стороны, неясностью

вопроса о том, что можно считать формой, образованной от глагола с помощью служебных элементов, и что нельзя считать таковой. С другой стороны, наблюдающей тенденцией к стиранию некоторых специфических средств выражения залогов [7, с. 191].

С точки зрения морфологических признаков, используемые для выражения залога, число залогов в разных языках оказывается различным. Например, в русском языке имеются три (действительный, страдательный и возвратно - средний) залогов, в таджикском - два (актив и пассив) залогов и т.д.

В английском языке также залог обычно связывают с переходностью/непереходностью глагола. За первым признается право выступать как в активном залоге, так и в пассивном (страдательном) залоге. В форме страдательного залога в английском языке могут выступать не только глаголы с основным переходным значением, но и глаголы, сочетающиеся с косвенным дополнением, и иногда с обстоятельственными членами, как например: *The bed hasn't been slept in*. Иначе говоря, признается, что противопоставление “активный залог” - “пассивный залог” реализуется в основном у переходных глаголов. Однако многие исследователи считают, что переходность/непереходность не есть противопоставление “переходный глагол” - “непереходный глагол”, а есть противопоставление значений того или иного глагола [5, с. 191].

Сложность этого вопроса, как отмечает А.И. Смирницкий, связана с тем, что залоговые различия часто перекрещиваются с переходностью и непереходностью. Границы между переходными и непереходными глаголами в английском языке настолько зыбки, что многие глаголы двойственны уже в своем основном значении, а многие непереходные глаголы могут употребляться как переходные.

В.Н. Жигadlo отмечает, что в английском языке противопоставляются как переходные, так и непереходные не глаголы, а их значения. Все эти трудности связаны с выделением и рассмотрением категории залога с тем, что “грамматическое значение этой категории оказывается близким по содержанию к лексическому значению глагола” [4, с. 191].

Что касается семантического содержания категориальных форм залога (действительного и страдательного), то они определены Л.С. Бархударовым следующим образом: “форма действительного залога обозначает, что подлежащее является объектом действия, обозначенного глаголом [1, с. 108-113].

Можно говорить о двух противоположных точках зрения на залог. Согласно одной - залог не признается грамматической категорией, согласно второй — признается. Общеизвестным можно считать признание в системе английского глагола двух залогов — активного и пассивного. Некоторые грамматисты выделяют еще возвратный залог с местоимением - *self* и взаимный, или обоюдный с *each other* и *one another*.

Соответственно категория залога в английском языке обычно рассматривается как оппозиция категориальных форм действительного и страдательного залогов, характеризуется отсутствием/наличием вспомогательного глагола *be* и причастия прошедшего времени. Категориальная форма действительного залога - немаркированная форма, характеризующаяся нулевым показателем. Форма страдательного залога (пассива) - маркированная аналитическая форма. Однако как указывает Л.С. Бархударов, противопоставление форм действительного и страдательного залогов свойственно не всем глаголам. Есть глаголы, которые вообще не употребляются в форме страдательного залога, например: *be, seem, go, resemble etc.*

Действительный залог

Это - залог переходности, который указывает на то, что действие глагола не только производится субъектом, но и переходит на объект. Предложение со сказуемым в действительном залоге могут содержать два или три обязательных члена: подлежащее + сказуемое или подлежащее + сказуемое + дополнение.

М.И. Оссовская указывает на три разновидности значений действительного залога:

1. Действие глагола имеет объектную направленность и реализует ее:

They are building a new railway. Они строят новую железную дорогу.

2. Действие глагола не имеет объектной направленности:

The boy runs. Мальчик бежит быстро. *Birds fly.* Птицы летают.

Итак, объект при глаголе - сказуемом в активном залоге может быть не выражен в предложении либо потому, что его вообще нет, либо потому, что он не нужен в данной ситуации [12, с. 96].

Субъект характеризуется действием, но не производит его.

The book sells well. Книга хорошо продается.

Л.С. Бархударов отмечает в действительном залоге еще целый ряд значений, таких как активное, медиальное, возвратное и взаимное. При этом речь идет не о разных залогах, а о разных значениях одной и той же категориальной формы действительного залога. Эти значения выражены в английском языке синтаксически. Общим значением самой формы действительного залога, по мнению Л.С. Бархударова, является не пассивность: действие не направлено на предмет извне. Доказательством этого является невозможность употребления при этой форме дополнения с предлогом *by*, обозначающего деятеля и характерного для пассивной конструкции. По его мнению, форму действительного залога можно называть “не страдательным залогом”.

Возвратный залог

Возвратный залог, признаваемый рядом грамматистов, рассматриваемый ими, как действие, которое лицо производит над самим собой, при котором действующее лицо является одновременно и объектом действия. Общим значением глагола в возвратном залоге является значение сосредоточенности действия на самом производителе его. В английском языке средством выражения этого залога служат возвратные местоимения *myself*, *himself*, *oneself*.

По сравнению со страдательным залогом охват глаголов категорией возвратного залога в английском языке оказывается более узким. Он не охватывает всех глаголов переходного значения.

Не все зарубежные и советские англисты выделяют возвратный залог в современном английском языке. Так, ряд авторов, поддерживает тех последователей, которые не признают возвратный залог в английском языке. Автор отмечает, что значение так называемого возвратного залога в английском языке непосредственно связано, прежде всего: а) со значением возвратных местоимений; б) с глагольной сочетаемостью.

М.И. Осовская и др. считают, что когда глагол и возвратное местоимение представляют собой единственно возможное сочетание для данного глагола, или же замена возвратного местоимения ведет к изменению смысла, мы имеем дело с фразеологизмами, на что указывал и Б.А. Ильиш.

В остальных случаях возвратное местоимение входит в сочетание как самостоятельный значимый член.

Следует отличать глаголы в возвратном залоге от тех, глаголов, которые образуют фразеологические сочетания со значением единой лексемы, как в случаях: *absent oneself* - отсутствовать, отлучаться, *pride oneself* - гордиться, *busy oneself* - заниматься и т.д.

Такие глаголы, как указывает Б.А. Ильиш, не существуют вне сочетания с возвратными местоимениями и поэтому местоимения на *-self-* не могут быть показателями возвратного залога, то есть в таких случаях отсутствует [7, с. 94].

Например: *He prided himself on his children*. Он гордился своим детьми.

Выделяются две разновидности средне - возвратного значения форм возвратного залога:

- действие сосредоточено в сфере субъекта и сводится к выражению внешних физических изменений в состоянии субъекта: *At the present I am enjoying myself*. Теперь (сейчас) я наслаждаюсь (радуюсь);

- действие выражает изменения во внутреннем состоянии субъекта: *My friend Nick drew himself up quickly*. Мой друг Ник быстро подвинулся.

Б.А. Ильиш выделяет возвратный залог в современном английском языке на основе единства грамматического значения и формы выражения. На основе значения глаголов, употребляющихся в форме возвратного залога, по-разному характеризующего отношения между производителем и самим действием.

Б.А. Ильиш выделяет два значения возвратного залога в английском языке: собственно - возвратное и средне — возвратное.

В традиционных грамматиках значение собственно возвратного залога рассматривают как такое, при котором действие распространяется на внешность действующих лиц и живых существ.

Однако, как отмечает Б.А. Ильиш, традиционное определение не охватывает всех случаев, в которых выявляется значение этого залога. Он предлагает расширить понятие собственно - возвратное значения. Это значение, по его мнению, прослеживается в тех случаях, когда глагол выражает конкретное действие, которое субъект производит, имея своим объектом самого себя. Например, *to warm oneself* - греться, *to hide oneself*. прятаться, *to hurt oneself* - ушибиться, причинить себе боль и т.д.

Средне — возвратное значение показывает, что действие ни на кого и ни на что не переходит, а замыкается в самом субъекте, сосредотачивается на нем.

Например: *He was not the man to worry oneself over uncertainties*. Он не тот (человек), кто заставляет беспокоиться из-за неопределенность.

Однако, нужно отметить, что новейшие работы и труды ученых англистов ставят под сомнения выделения возвратного залога как особой категории глагола. Значение возвратности в основном обусловлено значением местоимения. Возвратное местоимения “может функционировать как прямое дополнение, наряду с другими дополнениями, но в других случаях оно или замыкает действие на его источнике или меняет значения глагола”. Поэтому большинство англистов пришли к выводу о том, что эти сочетания не выделяют как соотносящихся с возвратным местоимением.

Очевидно, как отмечает М.И. Оссовская все вопросы, связанные с сочетаниями возвратного значения, не касаются, а проблемы залога, это вопрос границ синтаксиса и фразеологии [12, с. 65].

Итак, глагол не существует вне категории залога, как он не существует вне категории времени. Залог присутствует во всей системе личных и не личных форм глагола (кроме модальных глаголов) и ряда глаголов, семантика которых противоречит употреблению их в пассиве */to be, to become/*.

В связи с рассматриваемой категорией залога, И. А. Иванова указывает на проблему выбора между омонимией и многозначностью формы. Известно, что второй компонент составного сказуемого с глаголом бытия может быть выражен вторым причастием. Это и создает омонимию с формой страдательного залога. Подобная грамматическая омонимия в английском языке и наблюдается в системе с категорией времени, например, формы типа *taught* как простое прошедшее время *John taught well*, и как прошедшее время сослагательного наклонения *If you taught me I would learn quickly*. Разграничение страдательного залога и составного именного сказуемого проводится, как указывает И.П. Иванова, на том основании, что залоговая форма передает действие, а составное сказуемое с причастием вторым в функции предикатива передает состояние категории.

Литература

1. Бархударов Л.С. *Очерки по морфологии современного английского языка*. - М., 1975. – 157 с.
2. Гухман М.М. *Типологические исследования*. В сб.: *Теоретические проблемы советского языкознания*. М., 1964. – 292 с.
3. Есперсен О. *Философия грамматика*. - М., 1958. – 329 с.
4. Жигадло В.Н. *Современный английский язык*. - М., 1956. – 349 с.
5. *История - типологическая морфология германских языков. Категория глагола*. - М., 1977. – 128 с.
6. Ильиш Б.А. *Современный английский язык*. - М., 1948. – 347 с.
7. Ильиш Б.А. *Строй современного английского языка*. - Л., 1971. – 365 с.
8. Иванова И.П., Бурлакова В.В., Почепцов Г.Г. *Теоретическая грамматика современного английского языка*. - М., 1981. – 287 с.
9. Корнеева Е.А. *Пособие по морфологии английского языка*. - М., 1974. – 232 с.
10. Мухин А.М. *Лингвистический анализ. Теоретические и методологические проблемы*. - Л., 1976. – 281 с.
11. Мальчевская Т.Н. *Сборник упражнений по переводу гуманитарных текстов с английского языка на русский. Практическое пособие*. – Л.: Наука, 1970. – 234 с.
12. Оссовская М.И. *Грамматика английского языка. Морфология. Синтаксис*. – СПб., 1999. – 496 с.
13. Овчинникова О.Г. *К вопросу о возвратном залоге в английском языке*. *УЗ Ташкентского ТПИИЯ* вып. 8. - Ташкент 1963, с.83-89.
14. Смирницкий А.И. *Морфология английского языка*. М., 1959. – 440 с.
15. Ярцева В.М. *Лингвистический энциклопедический словарь*. М., 2002. – 709 с.

КАТЕГОРИЯИ ТАРЗ ДАР ЗАБОНИ МУОСИРИ АНГЛИСӢ

Мақолаи мазкур ба категорияи тарз дар забони муосири англисӣ равона шуда, дар он муайян намудани мафҳуми феъли тарзи фоилу мафъул аз ҷиҳати семантикӣ, синтаксисӣ ва морфологӣ дар забони англисии муосир ифода меёбад. Инчунин таъкид мегардад, ки шумораи категорияи тарзи фоилу мафъул дар забони англисӣ ва тавсифи хусусиятҳои он ба пуррагӣ фикру ақидаи ягона вучуд надошта, муҳаккиқон дар ин самт қорҳои назаррасеро ба анҷом расонидаанд. Бинобар ин дар мақола қўшиш ба ҳарч дода шудааст, ки бо така ба забоншиносони маъруфи англис якҷанд мисолҳои мушаххас оварда шуда, ҳамзамон баъзе нуқтаҳои назари ҳешро низ асоснок намоем.

Калидвожаҳо: категорияи тарз, тарзи фоил, тарзи мафъул, субъект, объект, феълҳои гузаранда ва нагузаранда, феъли баргарданда.

КАТЕГОРИЯ ЗАЛОГА В СОВРЕМЕННОМ АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Данная статья посвящена категории залога в современном английском языке, а также определяет значение глагола в форме подлежащего и дополнения с семантической, синтаксической и морфологической точек зрения в современном английском языке. Также подчеркивается, что нет единого мнения о количестве глагольно-объектных категорий в английском языке и описании его особенностей, а исследователями в этой области проделана значительная работа. Поэтому в статье предпринята попытка обосновать некоторые собственные точки зрения, приведя некоторые конкретные примеры, приведенные известными английскими лингвистами.

Ключевые слова: категория залог, действительный залог, страдательный залог, субъект, объект, переходностью/непереходность, возвратностью глагола.

CATEGORY OF VOICE IN MODERN ENGLISH LANGUAGE

This article is devoted to the category of voice in modern English language and also determines the meaning of the verb in the form of subject and object from the semantic, syntactic and morphological points of view in modern English language. It is also emphasized that there is no consensus on the number of verb subject categories in the English language and the description of its features and significant work has been done by researchers in this area. Therefore, the article attempts to substantiate some of its own points of view, citing some specific examples given by famous English linguists.

Keywords: category of voice, active voice, passive voice, subject, object, transitivity/intransitivity, reflexivity verb.

Дар бораи муаллиф

Холиқзода Айниддин

Номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи методикаи таълими забонҳои хориҷӣ
Донишгоҳи давлатии Қӯлоб ба номи А.Рӯдакӣ
734065, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Қӯлоб,
к. С.Сафаров, 16
Тел.: (+992) 918 78 00 47
E-mail: aynijon@mail.ru

About the author

Kholiqzoda Ainiddin

Candidate philological sciences, docent of the department of foreign languages and its methods of teaching Kulyab State University named after A. Rudaki
734065, Republic of Tajikistan, Kulyab,
S.Safarov st., 16
Ph.: (+992) 918 78 00 47
E-mail: aynijon@mail.ru

Об авторе

Холиқзода Айниддин

Кандидат филологических наук, доцент
кафедры иностранных языков и её методики преподавания
Кулябский государственный университет имени А.Рудакӣ
734065, Республика Таджикистан, г. Куляб,
Тел.: (+992) 918 78 00 47
E-mail: aynijon@mail.ru

РОЦЕЪ БА МУҚОИСАИ ИБОРАҲОИ РЕХТАИ КОНСЕПТИ “БОИГАРӢ-ҚАШШОҚӢ” ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Холматова Х. А.

*Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи
академик Б. Фафуров*

Тадқиқоти муқоисавӣ-типологии забонҳо дар давраи муосир яке аз соҳаҳои дар илми забоншиносии муосир ба ҳисоб меравад, ки дар доираи низоми омӯзиши умумизабонӣ мақоми шоистаро сазовор гардидааст. Забоншиносони барҷастаи асри 20-уми гузашта Поливанов Е.Д., Шерба Л.В., Мешанинов И.И. ба шумор мераванд.

Омӯзиши муқоисавии забонҳо, ки сохти низоми гуногунро дороянд, дар асоси муайян намудани муаммои актуалӣ дар забоншиносии муосир гузаронида мешавад. Таҳлили муқоисавии фразеологӣ ба омӯзиши аломатҳои умумӣ ва қиёсии забонҳо диққати асосӣ медиҳад. Мухимияти муаммоҳои фразеологӣ дар он аст, ки новобаста аз тадқиқотҳои зиёд баъзе ҷанбаҳои қисмҳои зарурии он дар илми забоншиносӣ ҳанӯз баҳснок боқӣ мемонад.

Фразеологизм дар луғати истилоҳотии лингвистӣ ба тарзи зерин шарҳ дода шудааст: “Фразеологизм лексикаи ҷудонашавандае мебошад, ки дар таркиб ва сохти худ устувор, дорои маъно ва ибораи мустақам аст. Он аз ибораҳои рехта (идиомаҳо), воҳидҳои фразеологӣ, вобастаи фразеологӣ истеҳсол меёбад” [12, с. 6].

Дар аввал, Шарл Балли истилоҳи “phraseology”-ро ҷорӣ намуд, вале ин истилоҳро забоншиносони Аврупои Ғарбӣ қабул накарданд. Сипас, вай истилоҳи “фразеология”-ро ба услубиносӣ ворид кард [3, с. 38].

Виноградов В.В. истилоҳи фразеологияро чун таркиби забонӣ пиндоштааст. Ӯ дар қори худ дар бораи воҳидҳои фразеологии забони русӣ таълимоти хешро муайян карда, онҳоро ба гурӯҳҳои семантикӣ тақсим намудааст [6, с. 16].

Воҳидҳои фразеологӣ (ВФ) ба қисмати лексикология аз он сабаб дохил карда мешаванд, ки фразеологизмҳо ҳамчун муодилҳои калима дар соҳаи забоншиносӣ, ки таркиби луғавии забонро меомӯзад, баррасӣ карда мешаванд.

Дар забоншиносӣ омӯзиши фразеологизмҳо аз нуқтаи назари семантика ва истифодаи услубӣ дар адабиёти бадеӣ ва публицистӣ (системаи фразеологӣ, инкишофи маъноии фразеологӣ), таснифоти воҳидҳои фразеологии форсии муосир ва забони тоҷикӣ мавриди баҳс қарор доранд [12, с. 27].

Тадқиқоти ҳамҷониби системаи фразеологии забон ва адабиёти муосири тоҷик барои ворид шудан ба гуногунии ибораҳои устувори калима, дарки навъи асосии сохторӣ-семантикӣ ва услубии фразеологизмҳо имконият фароҳам меоваранд ва барои ба таври объективӣ ва дуруст баҳо додан ба мероси адабии ва қори эҷодии нависандагону рӯзноманигорон ёрӣ мерасонад. Дар забоншиносии тоҷик фразеология ҳамчун муаммо завқи беандозаеро соҳиб мебошад.

Омӯзиши воҳидҳои фразеологӣ ва таҳлили муқоисавии онҳо дар забонҳои гуногун аҳамияти ҳам назариявӣ ва ҳам амалиро дорад, зеро умумият ва хусусияти забонҳо дар сатҳи тадқиқоти ВФ бештар дар муқоиса возеҳ муайян ва шинохта мешавад.

Амосова Н.Н. қайд мекунад, ки таҳлил ва таҳқиқи калима дар матн асоси методи омӯзиши фразеологияи забони англисӣ маҳсуб меёбад. Вай принципи ҳалли муаммои фразеологияи забони англисиро чунин пешниҳод мекунад:

- таҳлил дар сатҳи синхронӣ;
- ҷудо кардани методи таҳлили ВФ аз ҷиҳати таъсиррасонии мантикӣ, равоӣ ва услубӣ;
- таҳлили муттаҳидшавии калимаҳо дар матн;
- омӯзиши ифодаҳои фразеологие, ки дар нутқ истифода мегарданд [2, с. 103].

Кунин А.В. мафҳумҳои асосии фразеологияи англисиро ҳамчун фанни мустақили лингвистӣ такмил дода, таснифоти сохторӣ-семантикии ВФ-и забони англисии муосир ва принципҳои тартиб додани луғати русӣ-англисии фразеологиро пешниҳод кардааст.

Кунин А.В. инчунин диққати асосиро ба тавсифи намудҳои тадқиқнагардида равона месозад, ки ба онҳо сохтори синонимӣ, зарбумасалҳо, мақолҳо, фразеологизмҳо, унсурҳои архаистӣ, ибораҳои устувор, ки хусусияти фразеологӣ надоранд, дохил мешаванд.

Тадқиқотҳои Кунин А.В. бештари маводи фонди фразеологияи забони англисиро фаро мегирад. Асосан устувориҳои ВФ-ро, ки тибқи таснифоти ӯ аз инварианти ва устувориҳои таркиби он дар ҳолатҳои гуногун вобаста аст, чуқур тадқиқ менамояд [8, с. 36].

Дар замони муосир муаммои омӯзиши мафҳумҳо (концептҳо) аҳамияти хоса дорад. Бо вучуди адабиёти зиёде ба омӯзиши онҳо бахшидашуда бошад ҳам, ҳанӯз муаммоҳои хостанд, ки ба қадри кифоя баррасаи масъалаи мазкур инъикос наёфтаанд ва онҳо диққати ҷиддиро талаб мекунад. Махсусан шарҳи аниқии мафҳум ва тавсифи хусусиятҳои сохтори он баҳсталабанд. Аз нуқтаи назари забоншиносии когнитивии муосир мушкилиҳои ин масъалаҳо аз он иборатанд, ки мафҳум бештар дар пайванди соҳаҳои гуногун омӯхта мешавад. Масалан, дар лингвофарҳангшиносӣ мафҳум як навъ унсури фарҳанг дар зехни забони модарӣ аст ва дар забоншиносии когнитивӣ мафҳум воҳиди асосии тафаккур аст, ки дониш ва таҷрибаи инсонро дар бар мегирад.

Дар баробари ин мафҳумҳо дар шуури инсон на танҳо дарк карда мешаванд, балки аз сар гузаронида мешаванд, эҳсос карда мешаванд, маъқул ё номаъқул доништа мешаванд. Бинобар ин изҳороти Маслова В-ро ки оид ба мафҳум чунин гуфтааст: «қисми асосии иттилоот оид ба ҳастӣ ба воситаи воситаҳои забонӣ ба одам мерасад, аз ин рӯ, одам бештар дар олами мафҳумҳои барои эҳтиёҷоти фикрӣ ва иҷтимоӣ офаридааш зиндагӣ мекунад, на дар олами ашё, падида ва ашёи гуногун қайд кардан ҷоиз аст» [11, с. 35].

Воситаҳои маъмултарики феълосозии мафҳумҳо, чун қоида, воҳидҳои забонӣ мебошанд, ки дар байни онҳо воҳидҳои фразеологӣ ҷои махсусро ишғол мекунад, зеро онҳо, аз як тараф, аҳамияти фарҳангӣ дошта бошанд, аз тарафи дигар, метавонанд ба таври образнок ва ифоданок ҳодисаҳои ҳақиқатҳои ҳаёти ҳаррӯзаи одамро нишон дода, ба онҳо баҳои мусбат ё манфӣ медиҳанд.

Фразеологизм - як ҷаҳоне мебошад, ки дар баёни кӯтоҳ ифода ёфта, таърихи халқ, анъана ва расму оин, образҳои миллии ба ин фарҳанг хоса бударо нигоҳ медорад.

Хусусияти маъноии воҳидҳои фразеологӣ ба ҳамбастагии омилҳои маърифатӣ ва этнолингвистӣ, инчунин таъсири мутақобилаи забон ва шуур вобаста аст. Маълумоте, ки дар маъноии онҳо мавҷуд аст, матни печонидашудае мебошад, ки бо ёрии равандҳои маърифатӣ, ки ҳангоми такрористеҳсол ва дарки воҳидҳои фразеологӣ сурат мегирад, ошкор мегардад. Дар ин замина мафҳуми фразеологӣ – чун воҳиди амалии тафаккур ҷорӣ карда шудааст, ки он ташаккули мураккаби сохторӣ ва динамикии дониши инсонро дар бораи олами атроф ҷамъ мекунад. Мафҳумҳои фразеологӣ ҳам таҷрибаи коллективии халқ ва ҳам таҷрибаи индивидуалии шахсро инъикос мекунад. Онҳо оид ба образҳои фикрӣ тасаввурот медиҳанд, муносибати баҳодиҳиро ба зухуроти гуногуни хислатҳои миллии баён карда, вижагиҳои гирду атроф ва ҷаҳонбинии забони модариро нишон медиҳанд.

«Мафҳум – омилҳои маъноии калима мебошад, вале дар системаи робитаҳои дигар ҳал карда мешавад: яъне чун маъно дар системаи забон ва чун мафҳум дар системаи муносибат ва шаклҳои мантиқӣ, ки ҳам дар илмӣ забоншиносӣ ва ҳам дар соҳаи мантиқ баррасӣ мегардад» [13, с. 252].

Манаенко Г.Н., масалан, чунин мешуморад, ки истилоҳи «концепсия» бояд чун ҷузъи зарурии тавсифи илмӣ барқарор карда шавад, сарфи назар аз он, ки он дар тадқиқоти маърифатӣ гум шудааст ва ё иваз шудааст. Ба ақидаи олим «махз мафҳум дар ифодаи анъанавии худ бо маъноҳои ибораҳои забонӣ таҷдид мегардад» [10, с. 68].

Забони зиндаи гуфтугӯи шираву намаке дорад маҳз ба туфайли усули хосаи пажӯҳиш вижагиҳои воҳидҳои фразеологӣ (ВФ) баррасӣ гашта, ҷанбаҳои нав ба нави онро зухур менамояд. ВФ махсусан дар гуфтори соҳибони забон бештару пуртароваттар ба халқияти забон нутқро ҷасеҳ ва таъсирнок мекунад, ба гуфтор хусну назокат ва як навъ гуворой мебахшад.

Бисёр ибораҳо ташбеҳҳои ҷолибро дар бар кардаанд. Ин ташбеҳҳо манзараҳои гуногуни зиндагӣ ва табиатро ифода мекунад.

Манбаи ибораҳои фразеологӣ забони халқ мебошад. Дар тамоми забонҳои ибораҳои фразеологӣ фаровон ҷой доранд.

Дарки идиома ба таври васеъ се хусусияти асосиро дар бар мегирад:

- шабеҳ надоштан;
- таркиби устувори ҷузъҳо;
- идиомавӣ будан [4, с. 18].

Мо тибки маводи “Фарҳанги ибораҳои рехта”-и М.Фозилов, “Фарҳанги ибораҳои халқӣ”-и Р.Абдуллозода, “Фарҳанги воҳидҳои фразеологичеии лаҳҷаи Хучанд”-и А.Зоҳидов, Б.Осимова ва “Англо-русский фразеологический словарь”- А.В.Кунин, ибораҳои рехтаи ифодагари концепти боигарӣ-қашшоқиро гирд оварда ба риштаи, таҳлил хоҳем кашид.

Бояд қайд кард, ки яке аз хусусиятҳои вожагиҳо аз маънои асли дур будани онҳост. Агар дар мавриди луғавии мафҳум маънои забони дар ҳақиқат бо маънои категориалии ҳиссаҳои нутқ мувофиқ бошад, пас фразеологизмҳо ба ҳиссаҳои нутқ рост намеоянд.

Дар забони тоҷикӣ аз чунин ибораҳо: “пула чош-пош кардан, аз сар тилло рехтан, пулро бо бел қаиқронӣ кардан, хушбахтона зиндагӣ кардан, танҳо шири парранда нест, пул ҷои рафтани надорад” вучуд доранд, ки ифодагари унсурҳои боигарӣ ва ҷанбаи иҷтимоӣ ба шумор мераванд.

Мафҳумҳои асосии концепти **боигарӣ** дар забони тоҷикӣ:

Нишонҳои боигарӣ- пули калон, арзиши моддӣ, бо сарвати фавқуллодаи бешумор, боҳашамат зиндагӣ намудан;

Ашӯ: пул (тангаҳо, маблағҳои калон); манбаи сарват; қудрати пул; зиндагии таъмин, одами бой.

Раванд: гани гардонидан; бой шудан; аз ҳисоби касе пул кор кардан; беҳтар кардани вазъи иқтисодии худ; сарфа кардан; пул ҷамъ кардан;

«Таҳлили концептуалӣ, яъне интихоби баъзе ақидаҳои бо мафҳуми муайян алоқаманд ҳастанд...» [5;285].

Баъзе андешаҳо, ки бо концепти «**боигарӣ**» дар забони тоҷикӣ алоқаманданд, дар асоси ибораҳои рехта таҳлил мекунем. Вобаста ба ин, «**боигарӣ**» маҷмуаи мафҳумҳои зеринро дорад:

• **А да(ҳа)н рӯған шордон(аз даҳон равған шоридан)** маънои серу пур будан, бою бадавлат буданро дорад. Мисол: “Ҳамин “Худо” гӯ, ки чинимат сер бошад будас, шикамат серу чаинимат сер набошад, чизи кас-ба бо чиним ало қаран мегифтӣ” [7, с. 21].

• **Андак –мундак**, яъне калон, бисёр будан, кам набуданро ифода мекунад. Мисол: “Вай лой-и қадагӣ андак мундак не, ҳам-и бом-ба мерасат” [7, с. 30].

• **А нӯги худаш**, яъне аз ҳисоби даромад (фоида)-и худӣ мол ифода меёбад. Мисол: “-Гов-а фуруҳтаму а танаши зийодатишба бо ҷобачо ин гӯсолайа гифтам. –Наҳс кадӣ, а нӯги худаш шудас-дӣя” [7;29].

• **А охури балан йэм хӯддан**, маънои аз оилаи доро будан аз оилаи одамони пурдида (ҳимматбаланд) буданро ифода намуда, иборани халқӣ мебошад. Мисол: “Ҳамин келин-а кун, ки а охури балан йэм худдагӣ бошад, будасдӣя, нодидаш ҳич-чи-йа надидегӣ будас-дӣя илоҷӣ қада: на чиз –а дидас-у на услубу одоба” [7, с. 30].

• **Анча мунча**, чунин иборани рехта ҳар хел, кам ё паст, назарногир набуданро мефаҳмонад, мисол: “Ин писарата назараи баланд, анча – мунча қору гапоӣ назараи намегират. Анча- мунча гапоӣ писандам намекунат. Охир, вай худашам анча – мунча не дӣя” [7;29].

• **Аз бинӣ кирм рехтан**, маънои бинӣ варама кардан, дигаргунии рафтору кирдор мебошад, мисол: “Ба баъзе одамҳо кас ҳайрон мешавад. Мирзо Ҳаким раис шуданиш боз аз биниаш кирм мерехтагӣ шуда, одама писанд намекардагӣ шуда мондааст-а!” [1, с. 15].

Аз болоӣ асп омадан, яъне калонгарӣ (дӯғу пӯписа) карданро мефаҳмонад. Мисол: “— Ҳамин як тахта тоқ чӣ, ки то алҳол аз об набаровардӣ? — ин тоқи кам не раисҷон, ин қадар аз болоӣ асп омада осон надореду аввал йақ бор худатон аз назар гузаронида бенид-чӣ? [1, с. 17].

Арзон бе иллат нест, гарон (қимат) бе ҳикмат, чунин ифода меёбад:

-арзон ва ё қимат будани чизе бе сабаб нест, харидани моли қимат беҳ аз арзону бедавом.

-ҳар чиз ҳам мувофиқи арзиши худ бақо дорад.

-харидор нархи сабзиро фаҳмида “қимат” гуфт.....

-Арзон бе иллат нест, гарон [14, с. 31].

Ҳамин тариқ, «**боигарӣ**» дар фразеологизми тоҷикӣ маҷмуи зерини мафҳумҳо дорад:

❖ ҳолати шахс, ки дар ҳузури худ зоҳир мешавад;

❖ пул ва тилло ва дигар арзишҳои моддӣ;

❖ миқдори зиёд ва хеле зиёд;

- ❖ он метавонад ба осонӣ ба даст ояд;
- ❖ зиндагии гуворо, бепарво ва хушбахтона;

Дар забони тоҷикӣ идиомаҳое, ки концепти «**қашшоқӣ**»-ро ифода мекунанд, нисбат ба он фразеологизмҳои «**боигарӣ**» ду баробар зиёданд.

Маъноҳои асосии концепти қашшоқиро тавсиф мекунем:

Нишонаи “**қашшоқӣ**”: бо набудани воситаҳои зиндагӣ: пул, манзил, ғизо, молу мулк бо дараҷаи хеле пасти зиндагонӣ хос аст.

Он бо аломати абстрактӣ ба монанди “*ноумедӣ, беқувватӣ, аз вазъияти душвор барои натавонистан*” инъикос мегардад.

Ашӯ: *шахсе, ки дар камбизоатӣ зиндагӣ мекунад; одами камбизоат; гадоён;*

Раванд: *аз сарват маҳрум кардан, фақир шудан; барои ба даст овардани рӯзгор меҳнат кардан.*

Якчанд андешаҳоро, ки бо концепти «**қашшоқӣ**» дар забони тоҷикӣ алоқаманданд, дар асоси ибораҳои рехта таҳлил мекунем.

- **Аз яке монда аз дигаре ронда** ба умеди чизе аз баҳри чизи нақди мавҷуда баромаданро ифода менамояд, мисол: “Ба оши шумоён умед баста, шӯрбои тайёра нахӯрда омадам. **Аз яке монда, аз дигаре ронда** — гуфтагӣ барин, ин ҷо то омадани ман оша ҳам тамом карда мондетон! [1, с. 19].

Абгор шудан -нодор (камбағал) шудан, бечиз мондан аст. Асосан ин иборар рехта дар асарҳо, адабиётҳои бадеӣ дида мешавад. Мисол: “Мана фалон- чӣ гӯяйду номам барояд гуфта, ба тавр, амакатон чӣ кор кард? То хекиртакаш ба қарз ғӯтида тӯи калон карду **абгор шуду монд?**” [1, с. 16].

- **Абраву астар шуда мондан** маънои ғӯшти бадан гурехтан, харобу лоғар шуданро ифода менамояд. Масалан: “*бечора ду, моҳ ранҷи беморӣ кашида абраву астар шуда мондааст, пеш чӣ хел фарбеҳ буд!*”

“*Се-чор танга пули будагӣя маросими дафни кампирба сарф карда абраву астар шуда мондем, уко, чӣ илоҷ, гӯр баъзе урфу одатҳои кӯҳнаи мо шавад!* [1, с. 16].

- **А бозор мондан** -ба фурӯш нарафтани чизро мефаҳмонад, мисол: “*Ин гов а бозор монт имрӯс акун*”. Аз шавҳар мондани духтар : “*Ҷо тайла када-тайла када духтараша а бозор мононда шиштас*” [7, с.16].

- **А гов гадуд, яъне кам, ночиз буданро** ифода менамояд, масалан: “*Имсол ҳам барои гул-о-йа шушт, бо ҳосил а гов гадуд будас-дӣя*” [7;18].

- **А нобудӣ гӯра-нонтарӣ** аз ҳеч чиз ҳар чӣ будан, аз ҳеч чиз набудан чизе буданаш беҳро ифода менамояд. Масалан: “*А нобудӣ гӯра нонтарӣ*” *гуфта нон-а пийоз-и кавут кадӣ хӯдда шиштиям* [14, с. 28].

- **А ҳич-чӣ- ҳаччӣ**, яъне аз ҳеч чиз набудан чизи ночиз ҳам муҳимро мефаҳмонад. Ин ибораро халқи тоҷик бештар истифода мекунанд: “*Йаг бех бодом йаг тӯпӣ бодом кадас. А ҳич-чӣ –ҳач-чӣ-дӣя*” [7, с. 32].

- **Аҷириқ –а ба дандон кандан**, маънои бо азобу машаққат ягон корро намуданро ифода менамояд. Мисол: “*Вай аҷириқ-а ба дандонаш канда ҳамчун учаскайа бут кад-у имрӯз дигаро-сойиб, ҳузураш-а дигар-о дидоси-йан*” [7, с. 34].

- **Аз дам фаромадан** аз ғуруру ҳавобаландии худ фаромаданро нишон медиҳад, мисол: “*ҳазорон бор шукур-э: Дар вақти раис буданаш дар дамаи шавла мепухт, акнун бемор шудан ин ҷониб бутун аз дам фуномадааст-э!*” [1, с. 25].

- **Акси кор** маънои наомади кор, пеш нарафтани корро инъикос мекунад. Мисол: “*-акси кора тамошо кунед, ки имрӯз навбати кори Савсанҷон будааст..*” Ин иборар фразеологӣ дар асари Ҷалол Иқромӣ ва Е. Мительман “*Ғуноҳи кӣ?*” омадааст [7, с. 15].

- **Ба азоб мондан** маънои машаққат кашидан; нохушиҳо دیدан; мушкилӣ кашиданро дорост. Мисол: “*Лекин аз тарафи дигар халқи бечора ва меҳнаткаш ба азоби дутарафа менамояд.*” Ин иборар фразеологӣ зерин аз...“*Дар домонаи кӯҳҳои кабуд*”- и Ҷалол Иқромӣ гирифта шудааст [8, с. 10].

- **Арақи чабин** маънои меҳнати ҳалол, меҳнати пуразобу машаққатро ифода мекунад. Мисол: “*-Самарай арақи чабин, шабу рӯз аз қафои пахта медадем*”. Ин ҷумлаи зерин аз асари “*Роҳи дуруст*” Қ.Наимӣ гирифта шудааст [7, с. 10].

• **Азобаи ба сари худаи**, яъне ҳар кас барои кардаи ношоистааш азоб мебинадро ифода менамояд. Мисол: “-мастию ростӣ гуфтаанд, отун,- ҷавоб дод зани раис,-хайр, **азобаи ба сари худаи**”. Мисоли зерин аз асари “Вафо” –и Ф.Ниёзӣ қ.11 гирифта шудааст [14, с. 18].

Пас, қашшоқӣ дар фразеологизмҳои тоҷикӣ чунин маҷмуи таҳлилҳои концептуалӣ дорад. Ҳолати шахс, дар он зухур меёбад:

- *набудани пул, манзил, озуқа, либос ба андозаи зарурӣ;*
- *зиндагӣ дар ин ҳолат сахт ва бенишот;*
- *чунин зиндагӣ бадбахтӣ, ғам аст;*

Мо ибораҳои англисиро, ки ба концепти “**боигарӣ**” ва “**қашшоқӣ**” таалуқ доранд, аз луғати «Англо-русский фразеологический словарь» -и Кунин А.В. гирд овардем.

Концепти “**боигарӣ**” дар идиомаҳои англисӣ маҷмуи чунин концептуализатсияро дорад:

✓ *мавқеъ, ҳолати шахс, ки дар хузури пул зоҳир мешавад- king's ransom, easy circumstances, the Almighty Dollar, be in the money, be made of money, chief money, coin (mint) money, folding money, have money to burn, lovely money, make money, marry money, spin money, roll in money, many bag;*

✓ *тилло –ин нишонаи боигарӣ - strike gold; the goose that laid (lays) the golden eggs, gold mine, mint gold money;*

✓ *молу мулк, озуқа ва дигар неъматҳои моддӣ, ки мақоми иҷтимоӣ; идоракунии иқтисодиёт, сиёсатро муайян мекунад- make money, comfortably off, come good, have one's bread buttered for life, have one's bread buttered for both sides, be in chips, live (be) in clover, reach as cream, goods and gear, in the gravy, in stock, a silk stocking, the gravy train, ways and means, well in goods;*

✓ *сарватро бо роҳҳои гуногун ба даст овардан мумкин аст -rob the spittle;*

✓ *сарватманд таваллуд шудан - curled darlings, be born with a penny (a silver spoon) in one's mouth, be born in/ to the purple, cradled in (the) purple, be lapped in one's mother's smock;*

✓ *издивоҷ кардан - marry money, marry a fortune;*

✓ *бо дасисаҳои гуногун бой шудан бо роҳи беинсофӣ - run up from a shoestring;*

✓ *шумо метавонед ба зудӣ, ногаҳон бой шавед -spin money, strike a bonanza, shake the pagoda-tree, coin it (in), crack a tidy crust, get among it, make a killing, coin (mint) money, spin money, strike a rich pocket;*

✓ *зиндагии сарватманд зиндагии осон, гуворо ва шодмон аст - in a good way, be better off, live like lord (king, prince);*

Муқоисаи концепти «**боигарӣ**» дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ имкон медиҳад, ки баъзе вижагироро қайд кунем. Пеш аз ҳама, дар идиомаҳои англисӣ назар ба забони тоҷикӣ маънои лингвистии процессуалӣ ҷои муҳимтарро ишғол намуда, мазмуни предметии он хеле муфассалтар аст. Мо инро дар муқоиса бо забони тоҷикӣ ва англисӣ муносибати фаъолтар ба **боигарӣ** мешуморем. Аз як тараф, ин инъикоси муносибати бештар прагматикӣ ба сарват дар ҷаҳони англо-саксонӣ мебошад.

Дар ин ҷо чанд намунаи фразеологизмҳо аз ҷиҳати маъноҳои забонӣ оварда шудаанд : *beg one's bread — гадоӣ намудан; go (home) by beggar's bush — бе пул мондан, ҳама чизро аз даст додан; be (go) on short commons — нахӯрдан, гурусна мондан;*

Дар забони англисӣ концепти “**қашшоқӣ**” чунин мафҳумҳоро инъикос мекунад:

1. Камбағалӣ хусусияти ҳолати шахс аст, ки дар набудани пул ё миқдори хеле камии он зоҳир мешавад: *not (to have) a penny (a sixpence) to bless oneself without of cash, a poor debtor, be out of funds; out of stock.*

2. Камбизоатӣ мавҷудияти гуруснагӣ аст: *live from hand to mouth, live close to one's belly, a bag of bones, be on one's bones, a rack (stock) of bones, to dim with duke Humphrey, a hand-to-mouth existence.*

3. Дар камбағалӣ ба дунё омада ва аз олам ҷашм пӯшидан мумкин: *go to the bow-vows, to be born in the gutter, die in the gutter; give up one's girdle; bring haddock to paddock, not to have a feather to fly with, come from a horse to an ass, go to rack; leave smb. as bare of money as an ape, knock smb. off his perch; peel and poll, go down hill.*

4. Зиндагӣ дар фақр сахт, вазнин, хоркунанда аст: *taken up for hawks, carry off meat from the graves, up a tree, flat broke.*

5. Бо қашшоқӣ мубориза бурда мешавад: keep the wolf from the door.

Муқоисаи концептуализатсияи «боигарӣ-қашшоқӣ» дар забони тоҷикӣ ва англисӣ параметрҳои муҳими фразеологизатсияи мафҳумҳоро таъкид мекунад:

1. Мафҳумҳои таҳқиқшуда дар фразеологизмҳо бар хилофи мафҳумҳои лексиконидашуда қомилан антропоцентрикӣ мебошанд.

2. Дар ҳар ду забон маҷмуи нисбатан қами маъноҳои воқеӣ бо образнокӣ бой шакли дохилии фразеологизм ҷуброн мешавад.

«Боигарӣ» дар ҳарду забон ҳамчун ҳолати инсонӣ ифода мешавад, ки дар ҳузури *пул, тилло* ва дигар арзишҳои моддӣ ба миқдори зиёд зоҳир мегардад; дар ин ҳолат зиндагӣ қардан осон, гуворо ва хушбахтона аст. Зимнан, дар идиомаҳои тоҷикӣ мафҳуми фаровонӣ таъкид шуда бошад, дар забони англисӣ роҳҳои ба даст овардани сарват, вижагиҳои маънаӣ иҷтимоӣ инсон, ки ба сарвати ӯ вобаста аст, имкони таъсиррасонӣ ба иқтисод, сиёсат дар ин робита таъкид шудааст ва ҳаёти ҷамъиятӣ хеле муфассал таъкид қарда шудааст.

Фразеологизмҳои "қашшоқӣ" дар ҳарду забон нисбат ба "боигарӣ" хеле васеътар аст. Ҷунин ҳолати шахсро мефаҳманд, ки бо маоши хеле қам, ҳӯрок, манзил, либос ё набудани онҳо, манзили қамбизоат ё набудани он зоҳир мегардад. Зиндагӣ дар фақр душвор ва қамангез аст. Аммо, дар забони англисӣ қайд шудааст, ки қас наметавонад бо иродаи худ дар фақр таваллуд шавад. Илова бар ин, дар забони англисӣ як концептуализатсияи хеле муҳим вучуд дорад - "Шумо метавонед бо қамбизоатӣ мубориза баред".

Адабиёт

1. Абдуллозода Р. Фарҳанги ибораҳои халқӣ. - Душанбе: Адиб, 1988. - 400 с.
2. Амосова Н.Н. Основы английской фразеологии. - Л.:Изд-во ЛГУ, 1963. - 208 с.
3. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка. - М.: Изд-во иностр.лит., 1955. - 416 с.
4. Баранов А.Н., Добровольский Д.О. Постулаты когнитивной семантики // Известия РАН. Серия литературы и языка, 1997. — Т. 56. - № 1.— С. 11-21.
5. Буй В. Русская заветная идиоматика: Весёлый словарь крылатых выражений. - М.: Помовский и партнёры. - 1995. - С. 283-308.
6. Виноградов В.В. Основные понятия русской фразеологии, как лингвистической дисциплины. -М., 1946.
7. Зоҳидов А., Осимова Б. Фарҳанги воҳидҳои фразеологии лаҳҷаи Хуҷанд: - Хуҷанд: Нури маърифат, 2013. - 392 с.
8. Ҷунин А.В. Английская фразеология. Теоритический курс. - М.: Высш.шк., 1986. - 336 с.
9. Ҷунин А.В. Англо-русский фразеологический словарь. Государственное издательство иностранных и национальных словарей. - М., 1955. - 1455 с.
10. Манаенко Г.Н. Концепт и понятие в отношении к языковому значению // Проблемы концептуализации действительности и моделирования языковой картины мира. Материалы международной научной конференции 21-23 мая 2002 года. - Архангельск: Поморский гос. ун-т, 2002. - С. 67-69.
11. Маслова В.А. Лингвокультурология: Учеб.пособие для студентов высш.учеб.заведений. - М.: "Академия", 2001. - 208 с.
12. Маҷидов Ҳ. Фразеологияи забони ҳозираи тоҷик. - Душанбе, 1982.
13. Степанов Ю.С. Понятие // Лингвистический энциклопедический словарь. — М.: Сов. энциклопедия, 1990. - с. 384.
14. Фозилов М. Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони ҳозираи тоҷик (Фарҳанги фразеологӣ). Ҷ.1. - Душанбе, 1963. - 968 с.

РОҶЕЪ БА МУҚОИСАИ ИБОРАҶОИ РЕХТАИ КОНСЕПТИ “БОИГАРӢ-ҚАШШОҚӢ” ДАР ЗАБОНҶОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Мақолаи мазкур оид ба муқоиса ва таҳлили ибораҳои рехтаи концепти “боигарӣ”-“қашшоқӣ” дар забони тоҷикӣ ва англисӣ бахшида шудааст. Тадқиқоти муқоисавӣ-типологии забонҳо яке аз соҳаи илми забоншиносии муосир ба ҳисоб меравад. Фразеологизм луғате мебошад, ки дорои соҳти устувор, маъно ва ибораҳои мустақам аст. Фразеологизмҳо аз ибораҳои рехта, воҳидҳои фразеологӣ иборат мебошад. Воҳидҳои фразеологӣ таркиби луғавии забонро меомӯзад. Мафҳум (концепт) воҳиди гуфтори нутқ, ҷузъи мантиқии семантикӣ соҳтори маъно ва амали фаҳмиш ва натиҷаи онро тавсиф мекунад. Сарчашмаи захираи асосии ибораҳои фразеологии имрӯзаи забони тоҷикӣ забони аҷдодҳои тоҷикони имрӯза ва адабиёти бадеии онҳо мебошад. Калимаҳои серистеъмоли ибораҳои фразеологии забони тоҷикӣ ва англисӣ пеш аз ҳама калимаҳои мебошанд, ки бо ҳаёт ва меҳнати ҳаррӯзаи инсон алоқа доранд. Вазифаи асосии ибораҳои рехта ин шарҳу баёни маъноҳои ғайриасосӣ, яъне маҷозиро доранд. Дар мақолаи мазкур мо аз якҷанд фарҳанги воҳидҳои фразеологӣ истифода бурда, мисолҳо гирд овардем.

Вожаҳои қалидӣ: фразеология, воҳидҳои фразеологӣ, муқоисавӣ- типологӣ, концепт, ибораҳои рехта, боигарӣ, қашшоқӣ.

СОПОСТАВЛЕНИЯ ИДИОМЫ КОНЦЕПТА «БОГАТСТВО-БЕДНОСТЬ» В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Данная статья посвящена сравнению и анализу словосочетаний концепта «богатство» - «бедность» в таджикском и английском языках. Сравнительно-типологическое изучение языков является одним из разделов современного языкознания. Фразеология – это словарь, который имеет сильную структуру, смысл и сильные фразы. Фразеологизмы состоят из идиом, фразеологизмов. Фразеологические единицы изучают лексический состав языка. Понятие - это единица речи, семантико-логический компонент структуры смысла и действия осмысления и его результата. Основным источником современных фразеологических выражений таджикского языка является язык предков современных таджиков и их литература. Наиболее распространенными фразеологическими выражениями таджикского и английского языков являются, прежде всего, слова, имеющие отношение к повседневной жизни и работе человека. Основная функция словосочетаний – объяснять неосновные, то есть переносные значения. В этой статье мы использовали несколько словарей фразеологизмов и собрали примеры.

Ключевые слова: фразеология, фразеологические единицы, сравнительно-типологический, концепт, словосочетания, богатство, бедность.

COMPARISONS OF IDIOMS THE CONCEPT "WEALTH-POVERTY" IN THE TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES

This article is devoted to the comparison and analysis of the phrases of the concept "wealth" - "poverty" in the Tajik and English languages. Comparative-typological study of languages is one of the sections of modern linguistics. Phraseology is a vocabulary that has a strong structure, meaning and strong phrases. Phraseological units consist of idioms, phraseological units. Phraseological units study the lexical composition of the language. A concept is a unit of speech, a semantic-logical component of the structure of meaning and the action of comprehension and its result. The main source of modern phraseological expressions of the Tajik language is the language of the ancestors of modern Tajiks and their literature. The most common phraseological expressions in Tajik and English are, first of all, words related to everyday life and work of a person. The main function of phrases is to explain non-basic, that is, figurative meanings. In this article, we have used several vocabulary of phraseological units and collected examples.

Keywords: phraseology, phraseological units, comparative typological, concept, phrases, wealth, poverty.

Дар бораи муаллиф

Холматова Хуршеда Аюбҷонова

Докторант аз рӯи ихтисос (PhD)-и кафедраи назария ва амалияи забони англисӣ

Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи

академик Б. Гафуров

735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хучанд,

к. Мавлонбеков, 1

Тел.: (+992) 92 621 22 29

E-mail: khursheda.holmatova.94@inbox.ru

About the author

Kholmatova Khursheda Ayubjonovna

Doctoral student of the Department of Theory and Practice of the English Language

Khujand State University named after academician

B. Ghafurov

735700, Republic of Tajikistan, Khujand,

Mavlonbekov st., 1

Ph.: (+992) 92 621 22 29

E-mail: khursheda.holmatova.94@inbox.ru

Об авторе

Холматова Хуршеда Аюбҷонова

Докторант (PhD) кафедри теорії і практики англійського мови

Худжандський державний університет

імені академіка Б. Гафурова

735700, Республіка Таджикистан, г. Худжанд,

ул. Мавлонбеков, 1

Тел.: (+992) 92 621 22 29

E-mail: khursheda.holmatova.94@inbox.ru

ВОҲИДҲОИ ФРАЗЕОЛОГӢ ВА ФЕЪЛҲОИ ЁРИРАСОН ДАР ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Чурақулов Б. Р.

*Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

Забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ аз ҷумлаи забонҳои бойи ҷаҳон ба ҳисоб мераванд. Сохтори онҳо ба ҷанд соҳаи мустақил монанди фонетика, лексикология, морфология ва синтаксис ҷудо шуда, ҳар яке аз онҳо маҷмуи воҳидҳои хос ва муҳими худро дар бар мегиранд ва дар илми забоншиносии муосир ҳамчун бахшҳои алоҳида мавриди омӯзиш қарор гирифтаанд. Яке аз ҳамин гуна соҳаҳои мустақил - фразеология мебошад, ки воҳидҳои онро ба истилоҳоти «фразеологизмҳо», «таъбироти фразеологӣ», «воҳидҳои фразеологӣ» ва амсоли инҳо ном бурдаанд: «Фразеология аз калимаҳои юнонии Phrasis «ифода» ва «таълимот» гирифта шудааст. Фразеология илме мебошад, ки маҷмуи таркиб, ибора ва ҷумлаҳои рехтаву устуворро ҳамчун воҳидҳои таркибии системаи забон меомӯзад» [6, с. 42-44].

Воҳидҳои фразеологӣ аз ҷумлаи беҳтарин воситаҳои ифодаи забон ба ҳисоб рафта, бо обуранги махсуси худ таровату нишонрасии нутқро таъмин намуда, ҳамчун масолеҳи тайёри он мавриди истемол қарор мегиранд. Нависандагону шоирон ҳангоми баёни ягон ҳодиса барои бештар пуртаъсиру образнок ифода намудани фикрашон аз ин воситаҳои муҳими забонӣ ба таври фаровон истифода мекунанд, зеро воҳидҳои фразеологӣ маъноро пардапӯшона, пуртароват, таъсирбахш ва бо як ҷилои махсуси ба худашон хос баён мекунанд: «Воҳидҳои фразеологӣ воситаи мӯъҷаз, образнок ва таъсирбахш баён намудани фикр мебошанд» [7, с. 51-53].

Омӯзиш ва тадқиқоти пухтаи Ш. Балли барои омӯзиши илми фразеология, аз ҷумла фразеологияи англис ва рус ба як таҳкурсии амиқ табдил ёфт ва дар ин замина ба корҳои ояндаи муҳаққиқони илми забоншиносӣ мусоидат намуд [13, с. 39-71].

Олими барҷастаи рус академик В.В. Виноградов оид ба илми фразеология таҳқиқот бурда, фикру ақидаҳои худро дар мақолаҳои «Об основных типах фразеологических единиц в русском языке», «Основные понятия русской фразеологии как лингвистической дисциплины» баён дошта, ҳангоми тақсимбандии воҳидҳои фразеологӣ хусусиятҳои ба худ хоси онҳоро як-як шарҳу эзоҳ додааст. Масалан, гурӯҳи аввали тақсимоти онҳоро ибораҳои фразеологии рехта ташкил додаанд, аз рӯи нишонаҳои фарқкунандашон ба чор гурӯҳи дигар ҷудо мешаванд: а) ибораҳое, ки дар таркибашон калимаҳои кӯҳнашуда ва архаистӣ мавҷуданд (чунончи, дар забони тоҷикӣ: қилу қол, калло балло, бори накав; б) ибораҳое, ки дар таркибашон архаизмҳои грамматикӣ доранд (ҳарчи бодо бод); в) ибораҳое, ки ҷузъҳои таркибиашон мустақилии маъноӣ худро пурра гум кардаанд ва барои фаҳмидани маъноӣ яқлухти он аҳмияте надоранд.

Гурӯҳи дуввуми таснифоти ӯ (Виноградов)-ро ягонаҳои фразеологӣ ташкил додааст. Ин гурӯҳ низ ба чор хусусияти худ аз дигар гурӯҳҳои маъноӣ воҳидҳои фразеологӣ фарқ карда меистад: а) маъноӣ яқлухти образнокро ифода мекунанд. Масалан, дар забони тоҷикӣ ҷун гавҳараки чашм «азиз», ҷома чаппа пӯшидан «норозӣ будан аз ҷизе», мурч хӯрдан «фиреб хурдан»; б) пуробуранг ва таъсирбахш мебошанд (Даҳанат ширин! Қандата зан!); в) ҷузъҳои таркибиашон бо синонимҳояшон иваз шуда наметавонанд; г) аз ҷиҳати ифодаҳои маъноӣ яқлухт бо калимаҳои алоҳида хусусияти муродифӣ пайдо мекунанд: гурги борондида-маккор, фиребгар; нури дида- фарзанд; бедарди миён-муфт, бе меҳнат [3, с. 61-66].

Ҳарчанд дар таҳқиқоти академик В.В. Виноградов нишонаҳои асосии воҳидҳои фразеологӣ ба таври бояду шояд муайян карда нашуда бошанд ҳам, бисёр хусусиятҳои онҳо ошкор карда шуда, мавриди шарҳу баён қарор гирифтаанд. Ин тадқиқоти барҷастаи олими рус боиси дигар тадқиқотҳо оид ба нишонаҳои асосии воҳидҳои фразеологӣ шудааст ва то имрӯз бахшида ба ин масъала ақидаҳои гуногун дида мешавад [3, с. 71-74]. Масалан, олими дигари рус А.В. Кунин ҳангоми таснифи маъноӣ воҳидҳои фразеологӣ чунин хусусиятҳо: устувор будан дар истемол, устувории маъноӣ маҷозии онҳо, устувории сохторӣ -

семантикии онҳо, устувории таркиби лексикии онҳо, устувории таркиби синтаксисиро аз нишонаҳои асосии устувории онҳо дониста, воҳидҳои фразеологиро дар асоси ҳамин хусусиятҳо ба гурӯҳҳо қисмат мекунад [5, с. 45-48].

Ба ақидаи А.В. Кунин ҳамагуна ҷумлае, ки аз рӯи ҷунин меъёр ба вучуд омадаанд, новобаста аз вазифа ва қобилияти мустақилона истеъмоли шуданаш ба ҷумлаи воҳидҳои фразеологӣ дохил мешаванд.

Ба ақидаи мо ин нишонаҳоро наметавонем ҳамчун нишонаҳои муҳимтарини воҳидҳои фразеологӣ баррасӣ намоем, зеро зарбулмасал ва мақолҳо низ ҷун воҳидҳои фразеологӣ сохти собиту устувор, дорои образнокӣ, инчунин аз ҷиҳати сохтор ва маънонизи устувор буда, масолеҳи тайёри нутқ мебошанд.

Олими рус А.А. Реформатский ақидаҳои худро дар ин бобат ибраз дошта ба нишонаҳои хос ва фарқкунандаи воҳидҳои фразеологӣ: фардӣ будан, образнокӣ, ба дигар забонҳо айнан тарҷума нашуданро мансуб медонад [10, с. 28-29]. Ҳол он ки қисми зиёди воҳидҳои фразеологӣ аз образнокӣ маҳрум буда, ба дигар забонҳо озод тарҷума мешаванд, яъне ин нишонаҳоро нишонаҳои хоси воҳидҳои фразеологӣ шуморидан наметавонем.

Забоншиносии дигари рус Н.М. Шанский дар натиҷаи омӯзиши зиёд аломатҳои асосии воҳидҳои фразеологиро ба нишонаҳои асосӣ ва дуҷуминдараҷа ҷудо намудааст. Ба қавли ин олим нишонаҳои асосии воҳидҳои фразеологӣ - масолеҳи тайёри забон будан, рехтагӣ, яклухтмаъноӣ, аз якҷанд калима ташкил ёфтган, на кам аз ду зада доштан ба шумор рафта, ба нишонаҳои дуҷуминдараҷа: ҷудонопазирии сохтор ва маҷозияти маъноро дохил намудааст [12, с. 34-35].

Як гурӯҳ олимони забоншиносии рус ҷунин ақидадоранд, ки ба воҳидҳои фразеологӣ танҳо хусусиятҳои идиоматикӣ хос мебошад. Онҳо ба ҷумлаи хусусияти идиоматикӣ нишонаҳои зайлро: ифодаи маънои маҷозӣ, обуранги хоси миллӣ, ба дигар забонҳо айнан тарҷума нашуданро нисбат медиҳанд [10, с. 43-44]. Баъзе аз забоншиносони рус нишонаи асосӣ ва устувории воҳидҳои фразеологиро дар вазифаи номбаркунии онҳо дарёфтаанд. Гурӯҳи дигар ҳамчунин нишонаи асосии фарқкунандаи воҳидҳои фразеологӣ мустақилияти маъноии онҳоро ба ҳисоб мегиранд [10, с. 56-57]. Ҷунин гуногунрангии ақидаҳоро дар асарҳои охири ба ин масъала бахшидашуда низ мушоҳида кардан мумкин аст. Ҷи тавре ки дида мешавад, дар ҳама он тадқиқотҳое, ки то имрӯз дар забоншиносии рус ба илми фразеология бахшида шудааст, оид ба нишонаҳои асосии воҳидҳои фразеологӣ як ақидаи комил дида намешавад.

Дар забоншиносии тоҷик низ то имрӯз оид ба нишонаҳои хоси воҳидҳои фразеологӣ ақидаҳои гуногун дида мешавад. Масалан, Н. Маъсумӣ ҳангоми омӯзиши забон ва услуби «Марғи судхӯр»-и устод С. Айни: «устувории анъанавӣ, характернокии истеъмоли онҳо, қўтоҳии шакли ифода, муносибат ва мувофиқати мазмуни»-ро ба қатори нишонаҳои асосӣ ва фарқкунандаи воҳидҳои фразеологӣ дохил кардааст [8, с. 39-40].

Дар нигоришоте, ки муҳаққиқ Р.Ғаффаров ба масъалаҳои фразеологияи забони тоҷикӣ бахшидааст, ба ҷунин ақида воҳӯрдан мумкин аст: «Фразеология захираи ибора ва ҷумлаҳои устувори анъанавӣ, маҷозӣ, забонзадашуда ва ба қолаби муайян дохилшудаи забони миллиро дар бар мегирад. Ибораҳои фразеологӣ мафҳуми муайянеро ифода намуда, яклухт вазифаи ягонаи синтаксисиро адо мекунад» [4, с. 67-68]. Ба ақидаи муҳаққиқ он воҳидҳои рехтае, ки дорои ҷунин хусусиятҳо мебошанд, ба захираи воҳидҳои фразеологӣ дохил шуда метавонанд. Воқеъан, ин хусусиятҳо танҳо хоси воҳидҳои фразеологӣ буда наметавонанд. Барои дуруст муайян кардани нишонаҳои хоси воҳидҳои фразеологӣ бояд онҳоро пурра мавриди омӯзиш қарор диҳем ва ҷавҳари моҳияти воҳидҳои фразеологиро дуруст муайян кунем. Инчунин мо наметавонем, ки ин суҳанҳоро як ақидаи бедалел бигӯем, зеро ин тадқиқотҳо як таҳкурсии мебошанд барои дуруст муайян кардани ҳаҷму ҳудуд ва нишонаҳои хоси воҳидҳои фразеологӣ.

Таърифи мукамалтареро оид ба ин масъала мо дар китоби «Фразеологияи забони ҳозираи тоҷик» пайдо мекунем. Ба гурӯҳи хусусиятҳои фарқкунандаи воҳидҳои фразеологӣ, пеш аз ҳама, ифодаи маънои яклухти ба ҳиссаҳо ҷудошаванда, устувории таркиби лексикӣ, аз байн рафтани алоқаҳои зиндаи синтаксисии ҷузъҳои таркибӣ ва ё то андозае хира шудани ин алоқаҳо ва тамоюли умумихалқии онҳо дохил шуда метавонад [6, с. 73-74].

Ба назари мо, ин таъриф ҳама хусусиятҳои воҳидҳои фразеологиро равшану возеҳ дар бар гирифтааст. Ҳарчанд воҳидҳои фразеологӣ аз ҷиҳати ифодаи маъно, мавқеи истеъмоли, ва

вазифаҳои синтаксисии худ ба калимаҳо наздикӣ дошта бошанд ҳам, аз ҷиҳати сохти таркибӣ аз онҳо фарқ карда, таркиб, ибора ва ҷумлаҳои озодро ба хотир меоваранд. Сабаби ҷунин духӯрагии онҳо ба табиати махсуси забонӣ ва таърихи пайдоиши онҳо вобастааст. Воҳидҳои фразеологӣ дар заминаи таркиб, ибора ва ҷумлаҳои озоди синтаксисӣ ба вучуд омада, дар ҷараёни таърихӣ оҳиста-оҳиста рехтаву устувор гардида, бисёри онҳоро аз калимаҳои одӣ фарқ кардан мушкил мешавад. Масалан, воҳидҳои фразеологие, ки дар заминаи таркибҳои озоди синтаксисӣ ба вучуд омадаанд, бо бисёр хусусиятҳои хоси худ аз онҳо фарқ карда меистанд. Пас саволе ба миён меояд, ки таркиб гуфта чиро мегуянд? Дар забоншиносии муосир ба таркибҳои одӣ ҷунин таъриф хос мебошад: Таркиб алоқамандшавии ҳама гуна калимаҳо – пешоянду исм: дар хона – in the room, пеши хона – in front the room, рӯи бом – on the roof; исму феъл: дӯст доштан – to love, ғалаба кардан – to gain victory; калимаҳои ҷуфт ва такрор: оҳиста-оҳиста – step by step- ва ғ. дар бар мегиранд.

Роҳҳои корбурди феълҳои ёрирасон дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ. Дар назари аввал ҳамаи феълҳои забони тоҷикӣ ва англисӣ ҳамчун феълҳои мустақил тасаввур карда мешаванд. Аммо дар ҳақиқат мустақилии як қисми феълҳо мафҳуми мутлақ ва қисми дигарашон дорои мафҳуми нисбӣ мебошанд.

Аз ин ҷиҳат феъле, ки одатан ба вазифаи грамматикӣ ба шакли мустақил истеъмоли меёбад, мумкин аст, ки дар навбати худ дар таркибҳои гуногуни феълӣ ба сифати феъли ёридиҳанда кор фармуда шавад. Баръакс феъле, ки одатан дар ташкили таркибҳои феълӣ ҳамчун ёридиҳанда меояд, мумкин аст, ки дар мавриди дигар ҳамчун феъли мустақил омада бошад. Ба ин маънӣ феълҳо аз рӯи вазифаи грамматикӣ, тарзи истеъмоли ва табиати маъноашон дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ба ду гурӯҳи калон ҷудо мешаванд: феълҳои мустақил ва ёридиҳанда.

«Феълҳое, ки вазифаи грамматикӣ ва маъноашон дар ҷумла бевосита, бе ёрии ҳиссаҳои дигари нутқ анҷом меёбанд, феълҳои мустақил номида мешаванд. Тавре Рустамов Ш. қайд мекунад» [11, с. 87-89]. Масалан:

- андохтан – to put; to fill; to pour
- баромадан – to exit; to leave
- лесидан – to lick
- фаҳмондан – to explain

Дар ҷумлаҳои зерин ба таври мустақил омадани ин гуна феълҳоро мебинем:

Ин вақт ба гӯшаш овози сурнаи пешоҳангон ва суруди онҳо расид (Айнӣ). Маълум шуд, ки маро намешинохтаед? (Икромӣ).

«Феълҳое, ки дар сохтани шакли таркибҳои феълӣ иштирок карда, барои ташкили категорияҳои феъл ва ифодаи вазифаву маънои таркибҳои феълӣ хизмат мекунанд, феълҳои ёридиҳанда ном доранд» [11, с. 92-93].

Дар забони ҳозираи тоҷик шакли таркибии феълҳо хеле инкишоф ёфтааст ва ҷунин шаклҳои феълӣ қисми муҳимми феълро ташкил медиҳанд. Аз ин ҷиҳат адади феълҳои ёридиҳанда зиёд, доираи вазифаи грамматикашон васеъ ва тобиши маъноии онҳо гуногун мебошад.

Феълҳои таркибӣ ва таркибҳои феълӣ аз ду қисм иборат мешаванд: қисми асосӣ (соҳибмаъно), ки маънию мафҳуми асосиро ифода менамояд ва қисми ёридиҳанда, ки барои адои вазифаҳои грамматикӣ ва ифодаи тобишҳои маъноӣ хизмат мекунад. «Қисми асосии феълҳои таркибӣ ва таркибҳои феълӣ аз ҳиссаҳои гуногуни нутқ (феъл) ва ҳиссаҳои номӣ, вале қисми ёридиҳанда ҳамеша аз феъл иборат мебошад» [13, с. 44-45]. Қисми асосӣ вобаста ба мазмуну мақсади суҳбату таъбир ёфта меистад, аммо қисми ёридиҳанда бетағйир мемонад. Масалан дар забони тоҷикӣ феълҳои кардан – to do, намудан (бамаънои кардан) – to make, шудан – to become, to grow, to get, гардидан (гаштан) - o walk, to build, сохтан – make, to build ҳамчун ёридиҳанда феъли таркибии номӣ месозанд, ки қисми асосии ингуна феълҳои таркибӣ аз ҳиссаҳои номии нутқ иборат аст: Масалан:

- сӯхбат кардан – to speak
- кор кардан – to work
- тайёр намудан – to prepare
- беранг шудан – to turn pale ва ғайраҳо

«Феълҳои ёрирасони кардан, намудан ва шудан дар феълсозӣ хеле сермаҳсул ва серистеъмоли буда, феълҳои гардидан (гаштан), сохтан, додан, кашидан ва дигарон нисбатан

камистеъмол мебошанд: феълҳои ёридиҳандаи будан, истодан, гаштан, шудан ва дигарҳо дар таркибҳои гуногуни феълӣ омада, барои ташкили шакл ва ифодаи категорияҳои грамматикӣ феъл (тарзи мафъул, намуди давомдор, замони гузаштаидур ва ғ.) хизмат мекунанд» [9, с. 151-152]. Қисми асосии ингуна таркибҳои феълӣ аз феъл иборат бошад, ба шакли феъли ҳол меояд (ёридиҳандаи феъли таркибии номӣ низ ҳамчунин), аммо феълҳои ёридиҳанда ба шакли тасрифӣ оварда мешаванд. Масалан:

Дар ин дам аз чашмони Қорӣ Шариф беихтиёр ашк равоншуда, дилаш ба холи Ҳайдаркули камбагал ҳақиқатан сӯхт (Чалол Иқромӣ).

Бисёр дида мешавад, ки якчанд феъли ёридиҳанда паси ҳам дар як таркиби феълӣ меояд, ки ҳар кадоми он дорои вазифа ва тобиши муайяне мебошад:

Мӯе, ки ғуну чин карда, ба қабзаи шонадода шуда буд, аз дарозиаш хабар меод. Аз ду сад нафар зиёда саворони мусаллаҳ... дар ялангии қишлоқ саф кашида истода буданд (Ҳаким Карим).

«Адади феълҳои ёридиҳанда аз ҳисоби феълҳои мустақил, кидар сохтани шаклу таркибҳои феълӣ ҳамчун ёридиҳанда хизматмекунанд, хеле меафзояд. Масалан, феълҳои таркибии масдарӣ бо ёрии гирифтани сохта мешаванд (хондангир, навиштан мегирам, омадан гирифт, рафтани мегирифтааст вағ.). Ингуна таркибҳо бо ёрии гирифтани давомнокии амал ва таъсири ҳолатро ифода мекунанд» [9, с. 46-47].

Роҳҳои ифодаёбии феълҳои ёвар дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ. Мо чи дар сарчашмаҳои забоншиносии тоҷикӣ солҳои шастум – ҳаштодуми садаи XX, чи дар нашрияҳои имрӯза ба истилоҳи «феълҳои ёридиҳанда» дучор меоем.

Алалхусус, дар чилди дуҷуми «Асарҳои мунтахаб»-и собиқ узви вобастаи АУ РСС Тоҷикистон Н. Маъсумӣ навишта шудааст. «Феълҳои ёридиҳанда, ки дар сохтани шаклу таркибҳои феълӣ иштирок карда, барои ташкили категорияҳои феъл ва ифодаи вазифаву маъноии таркибҳои феълӣ хизмат мекунанд, феълҳои ёридиҳанда ном доранд» [8, с. 64-65]. Мутаносибан ба ин нуқтаи назар, чи феълҳои навъи «кардан», «сохтан» дар таркибҳои «кор кардан», «муҳайё сохтан», чи феълҳои навъи «истодан», «будан» дар мисолҳои «сохта шуда истодааст», «чашм дӯхта буд» ва чи феълҳои навъи «гирифтани», «рафтани» дар сохторҳои «навишта гирифтани», «реҳтани гирифтани», «сурх шуда рафтани» феълҳои ёвар шуморида мешаванд. Ҳатто феълҳои модалӣ чун ёвар тавсиф меёбанд» [8, с. 72-73].

Дар баробари ин, феълҳои «кардан», «шудан», «додан», «гирифтани» дар таркибҳои нави «кор кардан», «тайёр шудан», «гуфта додан», «навишта гирифтани» Ба як қатор гузошта мешаванд. Ҳол он ки «кардан» дар ин таркиб аз маъноии луғавии худ пурра фориғ гаштааст, вале «шудан» вазифаи феълбандакро ба уҳда дорад ва мутаносибан дорои маъноии хираи луғавӣ мебошад. Муқоиса кунед: Ман имрӯз шудам. Ман то дер кор кардам. Дар сохторҳои навъи «гуфта додан», ва «навишта гирифтани» чӯзӣ дуҷумашон вазифаи дигар луғавию грамматикӣ доранд, ки дар ин бора дар охири мақола маълумот медиҳем. *With a white beard like this, would I pull a trick on a little boy like you? (S. Aini, Yoddoshtho, p. 40)* На ин ки ман бо ҳамин риши сафед ту барин як кӯдакро фиреб диҳам [1, с. 19-21].

Аксарияти ақоиди зикршуда хилофи донишҷоҳо ҳастанд, ки дар тӯли 20-40 соли охир дар забоншиносии умумӣ ва дар англисшиносӣ ба даст оварда шудаанд. Ба дастовардҳои англисшиносон рӯй овардани мо аз он сабаб аст, ки ин забон мисли забони тоҷикӣ ба қатори забонҳои гурӯҳи аналитикӣ дохил мешавад ва дар он феълҳои ёвар нисбат ба забони тоҷикӣ ду қарат зиёданд ва ҳамачонинба тадқиқ шудаанд. Гузашта аз ин, дар ин забон мисли забони тоҷикӣ феълҳои таркибӣ хеле васеъ истифода мегарданд. Мисол ғамхори кардан, нахорӣ кардан, халос шудан (раҳой ёфтани) тавачҷух намудан, ва ғайра.

Бояд зикр кард, ки чунин иштибоҳҳо дар шахру таъбири феъли забони тоҷикӣ аз он сар мезананд, ки бар халифи ақидаи маъмул, дар асари зикршуда феълҳоро аз рӯи вижагиҳои функционалию семантикиашон на ба се, билки ба ду гурӯҳ тақсим кардаанд. «Феълҳо аз рӯи вазифаи грамматикӣ, истеъмол ва табиати маъноиашон ба ду гурӯҳи калон чудо мешаванд: мустақил ва ёридиҳанда». Ин иштибоҳ шояд аз он сабаб сар зада бошад, ки дар «Луғати русӣ-тоҷикӣ» вожаи ҳам «вспомогательный» ва ҳас «служебный» ба тоҷикӣ «ёридиҳанда» тарҷума шудааст [2, с. 111-113].

Аксарияти кули забоншиносон (О. Есперсен, В.В. Виноградов, К.Е. Майтинская, Л.С. Бархурдаров, М.Я.Блох, Н.В. Василева, «Русская грамматика», том 1 ва дигарон) феълҳои модалиро низ ба қатори вожаҳои нопурра ё ноқис (служебные слова) дохил мекунанд. Дар

мисоли «Оё ба ин ҳама боварию дастгирии эшон чавоби сазоворе дода метакониста бошам?» вожаи «тавонистан» чун феъли ноқис (на ёвар) барои ифодаи маъноӣ модалияти субъективӣ хизмат мекунад. Н.В. Василева дар луғати зикршуда [3, с. 11-12].

Аз шарҳи сарчашмаҳои болоӣ маълум мегардад, ки тарзи дар забоншиносии тоҷик ҳам феълҳои нопурра (служебные глаголы) ва ҳам феълҳои ёвар (вспомогательные глаголы) бо истилоҳи «феълҳои ёвар» номгирӣ карда мешавад, ҳол он ки феълҳои ёвар маъноӣ луғавӣ надоранд ва як қисми онҳо чун морфема барои истофодаи маъноҳои грамматикӣ феъли дигар хизмат мекунанд, ки аз ин мисолҳои зерин шаҳодат медиҳанд: Шамшери боиси ҷанҷолшуда ба ҷояш овехта шуд (Ф.Муҳаммадиев). Ба рӯи миз эълонномаҳои ранга.... Паҳн карда шуда буд. (Ҳамон ҷо). Каме дам гирифта, боз ба мобайни мардум хоҳам рафт (Ф.Муҳаммадиев). Фароғат ҳамон замон фаҳмид, ки аз болоӣ ӯ шикоят карда истодаанд (Р.Ҷалил). *I did not know the deference between liner and silk at that time but I knew that my father wore a very soft and white material compared to other fabrics (S. Aini, Yoddoshtho, p. 39).*

Аммо ман он вақтҳо фарқи суф то шоҳиро намедонистам ва ҳамин қадарро медонистам, ки куртаи худам нисбат ба газворҳое, ки падарам мебофт, хеле сафед ва суфта буд (С. Айнӣ, Ёддоштҳо, с. 16). *The young glass Glover and other wild plants on the river bank glistened with a dazzling intensity (S. Aini, Yoddoshtho, p. 51).* Майсаҳои ҷаву гандуми тирамоҳ кишта шуда, замини сиёхро пӯшонида сабзу хуррам карда буданд [1, с. 28-30].

Дар ин мисолҳо феълҳои «шуд», «шуда», «буд», «хоҳам» ва «истодааст» дар ҳамбастагӣ бо морфемаҳои флективӣ феълҳои комилмаъно мутаносибан барои ифодаи маъноҳои грамматикӣ мафъул будани мубтадо (овехта шуд, паҳн карда шуд), қабلياتи амал (паҳн карда буд), минбаъдиати амал (хоҳам рафт) ва давомнокии он (шикоят карда истодааст) хизмат мекунанд. Онҳо ҳамроҳи феълҳои мустақилмаъно, ки бо пасванд омадаанд, шаклҳои аналитикӣ бунёд намудаанд, ки ба шаклҳои синтетикӣ муқобил гузошта мешаванд. Алалхусус «овехт», «паҳн карда», «рафт» ва «шикоят карда» шаклҳои синтетикӣ мебошанд, ки тазодашон дар мисолҳои болоӣ дар шакли аналитикӣ оварда шудаанд.

Бояд махсус таъкид кард, ки як қисми феълҳои ёвар дар муҳити дигари луғавӣ синтаксисӣ метавонанд маъноӣ луғавӣ зоҳир кунанд ва бештар чун феъли нопурра ва баъзеяшон чун феъли мустақилмаъно истифода шаванд, Мисол ӯ ханӯз суп-сурх буд (Р.Ҷалил). Ташвиш накаш. Худо хоҳад, шарманда намешавем (Ҳамон ҷо) ... Гӯё ҳамин ҷои чодари сиёҳ холист ва боми Каъба гӯё муаллақ истодааст (Ф. Муҳаммадиев). Ӯ бо тезӣ хомӯш шуд (Ҳамон ҷо).

Дар ин мисолҳо «буд» ва «шуд» чун феъли нопурра (феъл- бандак), вале «хоҳад» ва «истодааст» ба сифати феъли комилмаъно ба қор рафтаанд. Чунин духӯрагӣ танҳо ҳоси забони тоҷикӣ нест. *In the courtyard was a tall mud – brick beaulding about four times as big as an ordinary nine – beam house (S. Aini, Yoddoshtho).* Дар рӯи ҳавлӣ як хонаи бисёр калон ва баланди посхагин буд, ки калониаш аз хонаи нишастии нӯхтолори муқарарӣ қариб чор баробар меомад [1, с. 28-30].

Дар забони адабии тоҷик ҳоло асосан феълҳои зерини ёвар амал мекунанд: 1) «будан», ки он ду шакли аналитикӣ бунёд мекунад: а) ҳамроҳи морфемаи «-а» (-агӣ), ки бо феъли пурра илова мешавад, ба қабلياتи амал далолат менамояд:

Дар ин гӯша тақрибан панҷоҳ адад чилим гузошта буданд (Ф. Муҳаммадиев):

б) дар якҷоягӣ бо шакли аористи худ ва феъли комилмаъно шакли сиғаи шартӣ-хошишмандӣ месозад. Миқдоре аз долларҳоро ба пули судонӣ иваз кардем, то ки, агар мабодо сафарамон таърих ёбад, барои харчи майда маблағе дошта бошем (Ф.Муҳаммадиев):

2) «шудан», ки он ҳамроҳи морфемаи «-а», ки сифати феълии қобилият месозад, барои ифодаи маъноӣ мафъул хизмат мекунад. Ба рӯяш як қабати ғафо регги сурхи дурушт рехта шудааст (Ф. Муҳаммадиев):

3) «истодан», ки дар ҳамбастагӣ бо морфемаи «-а»-и зикршуда маъноӣ давомнок ё мӯлқарата будани амалро ифода мекунад: Дилҳо танбӯр навохта истодаанд (Р.Ҷалил). Гоҳ-гоҳ ба хонаи мо ҳам меҳмон шуда истед (Ҳамон ҷо);

4) феъли ёвари «аст», ки он ҳамроҳи шакли сифати феълии қабليات (хонда) сиғаи ғаришухидии феълро бунёд мекунад. Дар сарчашмаҳои забоншиносии тоҷик шаклҳои навъи «хондай», «хондаам», «хондааст»- ро феълҳои нақлӣ меноманд [8, с. 46-48]. Ба назари мо онро шакли сиғаи ғайришухудӣ номидан беҳтар аст, зеро чунин шакл амалро ифода

менамояд, ки гӯянда аз ичрои он воқиф нест, шоҳиди он намебошад. Муаммои муносибати гӯянда ба амал ё мазмуни гуфтор мавзӯи баҳси категорияи сиға ё модалият мебошад:

Бо назардошти ин далелу иддаҳо мо фарзияе пешниҳод менамоем, ки шаклҳои аналитикиро бо феъли ёвари «хостан» метавон ба парадигмаи сиғаи шартӣ-хоҳишмандӣ дохил кард. Он ба маънои хоҳиши минбаъда (оянда) далолат мекунад, яъне шакли замони ояндаи ин сиға мебошад, ки аз ин маънои аслии феъли «хостан» низ дарак медиҳад.

Феълҳои ёвари забони тоҷикӣ дорои чунин хосиятҳо мебошанд: 1) онҳо тасриф мешаванд, 2) шаклҳои замони доранд, 3) дар шаклҳои гуногуни грамматикӣ истифода мегарданд: бош, бибош, ҳаме/бибош, бошад, бувад, буд, бибуд, ҳаме/мебуд, буде, бибуде, ҳаме// буде ва ғ (Б. Сиёев), 4) ҳамроҳи морфемаи «а», ки ба феъли асосӣ илова гардида, сифати феълии қабليات месозад, ягон маънои грамматикиро ифода мекунанд, 5) аксарияти кули онҳо дар вазифаи феълии ёвар маънои луғавии худро пурра аз даст медиҳанд.

Чунонки проф. В.Г. Гак қайд мекунанд, аз рӯи вазифа (функсия) сохторҳои аналитики морфологӣ (буду читать), синтаксисӣ (начал петь) ва луғавиро (принять участие) бояд чудо кард (Луғати зикршуда), [4, с. 118-121]. Таҳти истилоҳи сохторҳои аналитики луғавӣ ин забоншинос чунин таркибҳои мефаҳмад, ки дар онҳо яке аз чузъҳо (принимать) маънои луғавии худро гумм мекунад, вале чузъи дигар чунин маъноро нигоҳ медорад ва он ду чузъ ба як мафҳуми нав далолат мекунад. Ба ин таркиб сохторҳои тоҷикӣ навъи «зафар кардан», «пайдо намудан», «дӯст доштан», «ба мақсад расидан» ва амсоли онҳоро метавон дохил кард. Дар ин навъ сохторҳо феъли ёвар маънои луғавии худро гумм мекунад ва барои сохтани вожаи нав хизмат менамояд, яъне феъли ёвар вазифаи луғатсозӣ дорад. Вале бар хилофи ин дар сохторҳои аналитики морфологӣ феъли ёвар дорои раванди грамматикист.ю Мавзӯи сохторҳои аналитики луғавӣ дар забони тоҷикӣ тадқиқоти махсуси илмиро тақозо менамояд.

Дар забони тоҷикӣ, инчунин, навъи сеюми феълҳои ёвару нимёваре амал мекунанд, ки онҳо вазифаҳои дигар доранд. Алалхусус, дар сохторҳои навъи «фармоиш дода мегашт», «нигоҳ карда менишастанд», «рехта доданд», «гирифта фиристод», «роҳ кушода мегаштанд», «кайф карда гаштанд», «ғоиб шуда рафт», «дида монд», «рафтани гирифт» ва амсоли онҳо чузъҳои охиронашон вазифаи махсус доранд, ки онро Н.Маъсумӣ дар ифодаи категорияи намуди феъл мебинад [8, с. 26-27]. Ба назари мо, чунин чузъҳо вазифаи дигар доранд, ки он дар забоншиносии тоҷик ҳоло махсус баррасӣ нашудааст.

Дар илми забоншиносӣ дар қатори категорияи намуд (мо инро аз сабаби номувофиқ будани номаш ба вазифааш «категорияи ҳудуд» номидаем). Ки ҳодисаи морфологист, категорияи дигари луғавие мавҷуд аст, ки онро дар забони русӣ бо истилоҳи «способ действия» номгири мекунанд. Дар ин бора дар саҳифаҳои 47 ва 48-и луғати зикршуда Ю.С. Маслов маълумоти мухтасар додаст. Ин мафҳумро метавон ба забони тоҷикӣ тавассути истилоҳи «тариқати амал» тарҷума кард. Ин категория ҳамроҳи категорияи ҳудуд аспектологияро ташкил мекунад. Аспектология ба қатори мафҳумҳои майдони функционалиро семантикӣ дохил мешавад.

Он ба омӯзиши воситаҳои грамматикӣ, луғавию грамматикӣ ва луғавии ифодаи ҳадду ҳудуди амал, фарҷому давомнокӣ, такрор, пуррагию нопуррагии он ва ғ далолат мекунад. Дар забони тоҷикӣ маъноҳои ҳудуди мутлақ ва давомдори феъл тавассути шаклҳои махсуси грамматикӣ ифодаи худро меёбанд, ки онҳо фарогири кули феълҳои оянда, вале феълҳои оянда, ки барои ифодаи тариқати амал хизмат мекунанд, чунин имконият надоранд, яъне наметавон «Ў мурдан гирифт», «Мо хандида партофтем», «Ту фикр карда дойд», «Ту шикаста нишастӣ», «Ман партофта гирифтаам», «Дарахт сабзида фиристод» ва ғайра гуфт. Аз ин мисолҳо бармеояд, ки чунин феълҳои оянда наметавон воситаи универсалии ифодаи категорияи грамматикӣ ҳудуд шуморид. Онҳо раванди луғавию грамматикӣ доранд, яъне барои рӯи қор овардани категорияи луғавии тариқати амал хизмат мекунанд. Алалхусус феъли ёвари «гирифтани» ба маънои аспектуалии давомнокӣ ё такрори амал далолат мекунад, феъли ёвари «додан» пуррагии амалро ифода менамояд, феъли ёвари «монд» амали лаҳзавӣ ва яққаратиро нишон медиҳад, феъли ёвари «гаштан» одатӣ будани амали дигарро мефаҳмонад... Ин мавзӯ дар забоншиносии тоҷик таҳқиқоти махсуси наву ҷиддиро талаб мекунад.

Ҳамин тавр, феълҳои ёвар воҳидҳои луғавианд, ки дар занҷири гуфтор ё дар системаи забон ҳамроҳи воҳиди дигари луғавии комилмаъно омада, маънои худро пурра ё хеле гумм мекунанд ва равандҳои гуногун касб менамоянд.

Адабиёт

1. Айни С. Ёддоитҳо. Қисми 1, 2 / С Айни. - Душанбе: Адиб, 1990. - 352 с.
2. Ахманов О. С. Очерки по общей и русской лексикологии / О. Ахманов С. - М.: Изд-во МГУ, 1963. - С. 168-170.
3. Виноградов В.В. Об основных типах фразеологических единиц в русском языке // В. В. Виноградов. - Избранные труды. Лексикология и лексикография. - М., 1977. - 460 с.
4. Ғаффаров Р., Ҳошимов С., Камолиддинов Б. Услубиносӣ / Р. Ғаффаров С. Ҳошимов Б. Камолиддинов. - Душанбе: Маориф, 1995. - 200 с.
5. Кунин А. В. Английская фразеология / А. В. Кунин. - М.: Высш. Шк., 1970. - 344 с.
6. Маҷидов Ҳ. Фразеологияи забони ҳозираи тоҷик / Ҳ. Маҷидов. - Душанбе, 1982. - 103 с.
7. Маҷидов Ҳ. Ҷумлаҳои фразеологӣ / Ҳ. Маҷидов // Мактаби советӣ. - 1978. - №3.
8. Маъсумӣ Н. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик / Н. Маъсумӣ. - Сталинобод: Наир. дав. тоҷ. 1959. - 413 с.
9. Расторгуева В. Керимова А. А. Система таҷҷикского глагола / В. Расторгуева А. А. Керимова. - М., 1964 с.
10. Реформатский А. А. Введение в языковедение / А. А. Реформатский - М., 1960. - 260 с.
11. Рустамов Ш. Исм категорияҳои грамматикӣ, калимасозӣ ва мавқеи исм дар системаи ҳиссаҳои нутқ. / Ш. Рустамов. - Душанбе: Дониш, 1981. - 219 с.
12. Шанский Н.М. Фразеология современного русского языка / Н.М. Шанский. - М., 1985. - 156 с.
13. Шарл Балли. Французская стилистика / Балли Шарл. - М.: Эдиториал УРСС, 2001. - 360 с.

ВОҲИДҲОИ ФРАЗЕОЛОГӢ ВА ФЕЪЛҲОИ ЁРИРАСОН ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Дар мақолаи таҳризишуда сухан роҷеъ ба масоили воҳидҳои фразеологӣ ва феълҳои ёрирасон дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ матраҳ шудааст. Бояд тазаққур дод, ки воҳидҳои фразеологӣ дар баробари нишонаҳои асосӣ дорои нишонаҳои иловагӣ ё ин ки идиоматикӣ мебошанд. Ба нишонаҳои асосии воҳидҳои фразеологӣ ифодаи маъноӣ яқлухт ва сохти ба қисмҳо ҷудонашаванда, сохтори таркибӣ, адами муносибатҳои синтаксисӣ дар байни ҷузъҳои дохилӣ, ба таркиби доимии лексикӣ соҳиб будан, ҳамчун масолеҳи тайёри забон истифода шуданро дохил намуда, ба гурӯҳи нишонаҳои иловагӣ ё ин ки идиоматикӣ робитаи маъноӣ аслии идиомаҳо бо маъноӣ маҷозии онҳо, ифоданокии қолаби овози идиома, ки тавассути унсурҳои гӯшнавози савтӣ ба вучуд меоянд, номутобикати маъноӣ асли бо маҷозӣ ва тавлиди маъноӣ «ғайримантиқӣ» дар онҳо, айнан тарҷума нашудан ба дигар забонҳо, мавҷудияти архаизмҳои луғавӣ ва грамматикиро мансуб донистанд. Дар мақола дарҷ гардидааст, ки феълҳои ёрирасон феълҳои мебошанд, ки вазифаи онҳо интиқоли маълумоти иловагии грамматикӣ ва маъноӣ дар якҷоягӣ бо феъли маъноӣ мебошад. Инчунин бояд ишора намуд, ки дар назари аввал ҳамаи феълҳои забони тоҷикӣ ва англисӣ ҳамчун феълҳои мустақил тасаввур карда мешаванд. Аммо дар ҳақиқат мустақилии як қисми феълҳои мафҳуми мутлақ ва қисми дигарашон дорои мафҳуми нисбӣ мебошанд.

Калидвожа: феълҳои ёварӣ, аналитикӣ, номинативӣ, флективӣ, мустақилмаъно, фразеология, фонетика, лексикология, морфология, синтаксис.

ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИЕ ЕДИНИЦЫ И ВСПОМОГАТЕЛЬНЫЕ ГЛАГОЛЫ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

В отредактированной статье рассматриваются вопросы фразеологизмов и вспомогательных глаголов в таджикском и английском языках. Следует отметить, что фразеологизмы наряду с основными признаками имеют дополнительные или идиоматические признаки. К основным признакам фразеологизмов относятся выраженность общего значения и структура, неразделяемая на части, композиционная структура, синтаксические связи между внутренними компонентами, имеющие постоянный лексический состав, употребляемые в качестве готовых языковых материалов, и группа дополнительных знаков или фразеологических связей буквальное значение фразеологизмов с их переносным значением, выразительность речевого рисунка фразеологизма, который создается элементами звучания, несоответствие исходного значения метафоре и порождение в них «нелогичного» смысла, не переводимого дословно на другие языки, наличие лексические и грамматические архаизмы. В статье указано, что вспомогательные глаголы – это глаголы, функция которых заключается в передаче дополнительной грамматической и смысловой информации вместе со смысловым глаголом. Следует также отметить, что на первый взгляд все глаголы таджикского и английского языков представляются как самостоятельные глаголы. Но на самом деле самостоятельность одних глаголов имеет абсолютное значение, а другой части - относительное.

Ключевые слова: вспомогательные глаголы, аналитические, номинативные, словоизменяемые, самостоятельное значение, фразеология, фонетика, лексикология, морфология, синтаксис.

PHRASEOLOGICAL UNITS AND AUXILIARY VERBS IN THE TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES

The edited article deals with the issues of phraseological units and auxiliary verbs in the Tajik and English languages. It should be noted that phraseological units, along with the main signs, have additional or idiomatic signs. The main signs of phraseological units are the expression of the overall meaning and the structure that cannot be divided into parts, compositional structure, syntactic relationships between internal components, having a constant lexical composition, including being used as ready-made language materials, and including the group of additional or idiomatic signs, the connection of the original meaning of idioms with their metaphorical meaning, the expressiveness of the voice pattern of the idiom, which they are formed through the elements of acoustic listening, the incompatibility of the literal meaning with the metaphorical and the generation of "illogical" meaning in them, not being literally translated into other languages, they attributed the existence of lexical and grammatical archaisms. The article states that auxiliary verbs are verbs whose function is to convey additional grammatical and semantic information together with the semantic verb. It should also be noted that at first sight all the verbs of the Tajik and English languages are imagined as independent verbs. But in reality, the independence of some verbs has an absolute meaning, and the other part has a relative meaning.

Keywords: auxiliary verbs, analytical, nominative, inflectional, independent meaning, phraseology, phonetics, lexicology, morphology, syntax.

Дар бораи муаллиф

Чуракулов Бозорали Раҳмоналиевич
Номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи
назарияи тарҷума ва услубиносии
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
Тел.: (+992) 985 47 91 47
E-mail: bozfeb-05@bk.ru

About the author

Jurakulov Bozorali Rahmonalievich
Candidate of philological sciences, dosent
of the chair of Theory of translation and stylistic
Tajik State Pedagogical University named after
S.Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
Ph.: (+992) 985 47 91 47
E-mail: bozfeb-05@bk.ru

Об авторе

Джуракулов Бозорали Раҳмоналиевич
Кандидат филологических наук, доцент
кафедры теории перевод и стилистики
Таджикский государственный педагогический
университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 121
Тел.: (+992) 985 47 91 47
E-mail: bozfeb-05@bk.ru

ХУСУСИЯТҲОИ СОХТОРИИ ЗАМОНИ ГУЗАШТАИ ДУР ВА ДУРИ ДАВОМДОРИ ФЕЪЛӢ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА ЯҒНОБӢ

Самадов Р. С.

*Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи
академик Б. Фафуров*

Гурӯҳи забонҳои эронӣ дар худ забонҳои зиёдеро муттаҳид кардааст, ки онҳо дар навбати худ ба давраҳои бостон, миёна ва нав чудо мешаванд. Забонҳои нави эронӣ ба унвони “забонҳои зинда” низ ёд шуда, нисбат ба ду давраи пешин, аз лиҳози шумора зиёд мебошанд. Дар худуди Тоҷикистон дар баробари забони тоҷикӣ забонҳои зиёди эронии муосир, чун забони яғнобӣ, шугнонӣ, рӯшонӣ, хуфӣ, бартангӣ, сарикӯлӣ, язғуломӣ, вахонӣ ва ишқошимӣ, мавриди истифода қарор доранд.

Таҳқиқи муқоисавӣ-типологии забонҳо, махсусан забони тоҷикӣ, бо дигар забонҳои ғайриэронӣ (русӣ, англисӣ, олмонӣ, фаронсавӣ, узбекӣ, хитой) дар Тоҷикистон ба роҳ монда шуда, осори фаровони илмӣ интишор гардидааст. Аммо таҳқиқи муқоисавӣ – типологии забони тоҷикӣ бо забонҳои эронӣ, бахусус забонҳои нави эронӣ кам ба чашм мерасад. Забоншинос С. Назарзода таъкид мекунад, ки “... аз нуқтаи назари забоншиносии эронӣ таърихи забон саҳифаҳои торику норавшан хеле зиёд дорад ва таҳқиқоту пажӯҳишҳои илмӣ зиёдеро тақозо дорад. Барои таҳқиқи таърихи забони тоҷикӣ аз лиҳози муқоисавӣ дар таърихи забоншиносии мо қорҳои зиёде анҷом нагирифтааст. Дар ин самт ҳатто дар даврони шӯравӣ нарасидани кадрҳои болаёқати донишманд эҳсос мешуд” [16, с. 1-2].

Доир ба масъалаи таҳқиқи муқоисавии забонҳои нави эронии дар худуди Тоҷикистон мавҷуд буда, асару мақолаҳои илмӣ кам нашр гардидааст. Аз ин рӯ таҳқиқи муқоисавии онҳо имкон медиҳад, ки баъзе аз мушкилоти грамматикӣ ҳалли худро ёфта, барои таҳияи дастурҳои муқоисавии забонҳо мусоидат намояд. Профессор З. Мухторов хуб таъкид намудааст, ки “дар илми забоншиносӣ дар баробари назарияи забон, сохтори забон, муқоисаи забонҳо самти нисбатан муҳими таърихи забон муаррифӣ мешавад, ки дар масоили тавсифоти умумии забон ва бевосита рушди куллии илми забоншиносӣ мавқеи назаррас дорад [15, с. 3].

Забони тоҷикӣ ба гурӯҳи забонҳои ҷанубии ғарбӣ ва забони яғнобӣ бошад, ба гурӯҳи забонҳои шимолӣ-шарқии эронӣ дохил шуда, бо ҳам аз ҷиҳати овой, луғавӣ, сарфию наҳвӣ ва диалектологӣ наздикии зиёд доранд. То кунун баъзе аз масъалаҳои забони яғнобӣ бо забони тоҷикӣ ва шеваҳои он мавриди таҳқиқ ва баррасӣ қарор гирифта бошад ҳам, аммо дар бахши морфология баъзе ишораҳо мавҷуд буда, пажӯиши ҷудогона ва муфассал сурат нагирифтааст.

Феъл дар ҳарду забон яке аз системаҳои калонтарини он ба ҳисоб меравад, ки он нисбат ба дигар ҳиссаҳои нутқ категорияҳои зиёд дорад. Категорияи замон воқеъ шудани амалро дар яке аз замонҳо ифода мекунад. Дар забонҳои тоҷикӣ ва яғнобӣ феъл дори замонҳои гузашта, ҳозира, оянда мебошад.

Замони гузаштаи феъл, ки амали пеш аз лаҳзаи нутқ воқеъшударо мефаҳмонад, дар забонҳои тоҷикӣ ва яғнобӣ имкониятҳои васеи истифодаи он мавҷуд буда, то кунун мавриди пажӯҳиши ҷудогона қарор нагирифтааст. Замони гузаштаи сиғаи хабарӣ шаклҳои зиёди грамматикӣ дорад ва онҳо ҳар яке маънои муайяни грамматикӣ замони гузаштаро ифода мекунанд. Дар забоншиносии тоҷик то кунун шаклҳои сода, ҳикоягӣ, дур, дури давомдор, дури давомдори (муайян) нақлӣ, ҳикоягии нақлӣ, дури нақлӣ, муайяни нақлӣ муайян шудааст. Донишманди тоҷик С. Ализода дар нахустин дастури забони адабии тоҷик “Сарфу наҳви тоҷикӣ” шаш шакли замони гузаштаро нишон додааст, ки инҳо мозии мутлақ (кардам), истимрорӣ (мекардам), нақлӣ (кардаам), баъид (карда будам), истехзории нақлӣ (мекардаам) ва мозии истимрорӣ баъид (карда будаам) мебошанд [2, с. 37-38]. Дар пажӯҳишҳои минбаъда аз ҷониби аҳли таҳқиқ шаклҳои замони гузаштаи феъл ба шахсу шумора тасриф гардида, хусусиятҳои сохториву маъноии онҳо баррасӣ гардиданд [7, с. 134; 8, с. 218; 9, с. 291; 11 с. 48; 21, с. 51].

Дар забони яғнобӣ ба монанди забони тоҷикӣ шаклҳои феълӣ миқдоран зиёд буда, сохтори муайяни устувор доранд [13, с. 28]. Муҳаққиқон то кунун шаклҳои сода, ҳикоягӣ,

нақлӣ ва дури замони гузаштаи феълро ба шахсу шумора тасриф намудаанд [6, с. 352-353; 13, с. 30-32; 19, с. 30 -32; 20, с. 685].

Аз чумла эроншинос Ф.Ҷ. Юнкер феъли “жавак” (нӯшидан)-ро дар шакли замони гузаштаи сода ба шахсу шумора тасриф намудааст:

1. ман ажавим (ман нӯшидам) мох ажавим (мо нӯшидем)
2. ту ажавӣ (ту нӯшидӣ) шумох ажавӣ (бояд **ажавтӣ** бошад -С.Р.)
3. ах ажав (вай нӯшид). ахтит ажавор (онҳо нӯшиданд)

Номбурда дар радифи тасрифи феъли “жавак” (нӯшидан) чанде аз феълхоро дар замони ҳозира ва оянда ба шахсу шумора тасриф намудааст. [22, с. 15-17].

Вобаста ба масъалаи сохтори шакли замони гузаштаи сода нуктаи дигар шоистаи зикр аст, шакли мазкур ҳамроҳ бо шакли ҳикоягии дар забони яғнобӣ тавассути унсури грамматикӣ куҳани аугмент сохта мешавад, ки масъалаи мазкур ба таври ҷудогона мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст [17].

Тасрифи замони гузаштаи дур ба шахсу шумора ва хусусиятҳои сохтории он аз чумлаи мавзӯҳои камомӯхташуда буда, бори аввал аз ҷониби профессор А.Л. Хромов ба риштаи таҳқиқ кашида шудааст:

танҳо	чамъ
1. вофта ойм (гуфта будам).	вофта иём (гуфта будем).
2. вофта ой (и) (гуфта будӣ).	вофта иёт/вофта иёс (гуфта будед).
3. вофта (х)ой (гуфта буд).	вофта иёр (гуфта буданд).

Муҳаққиқи номбурда инчунин шаклҳои феъли **ойро (ойим, ой, хой ва иём, иёт, иёр)** дар шакли инкориашон низ ба шахсу шумора тасриф намудааст [19, с. 34-35].

танҳо	чамъ
1. Наойим (набудам).	наиём (набудем).
2. Наой(и) (набудӣ).	наиёт (набудед).
3. Наой/ нахой (набуд).	наиёр (набуданд) [19, с. 34].

Мох ҳаммока авеним, нахой- мо ҳаммаи ҷойхоро дидем, набуд. Пештар милтиқ наой- Дар гузашта милтиқ набуд [19, с. 140].

Аз сарчашмаҳои доир ба дастури забони яғнобӣ ба мо дастрас буда, маълум гардид, ки замони гузаштаи дури давомдор таҳқиқ нашудааст.

Пажӯҳиши муқоисавии замони гузаштаи дур ва дури давомдори забонҳои тоҷикӣ ва яғнобӣ то кунун ба таври ҷудогона сурат нагирифтааст. Аз ин рӯ таҳқиқи масоили мазкур имкон фароҳам меорад, ки тафовут ва монандиҳои сохтории онҳоро дар ду забони хеш муайян намоем.

Маводи пажӯҳиш аз рӯи осори адибони муосири тоҷик ба мисли “Ёддоштҳо”- и С. Айнӣ [1], “Сармадех. Шоҳаншоҳ”-и Баҳманёр [4], “Агар вай мард мебуд”-и Ф. Баҳром [5], “Дар орзуи падар”-и К. Мирзоев [12], “Тобистон”-и П. Толис [18] ва “Матнҳои яғнобӣ” (бо забони русӣ) [3], бахши “Матнҳо”-и асари “Забони яғнобӣ” (бо забони русӣ) А. Хромов [19] инчунин забони зиндаи яғнобӣ ҷамъоварӣ шудааст.

Замони гузаштаи дур дар забони тоҷикӣ аз шакли феъли ҳоли (сифати феълӣ) феъли асосӣ бо иловаи шакли замони гузаштаи феъли ёридихандаи **будан** сохта шуда, амали гузаштаеро ифода мекунад, ки фосилаи замониаш мутлақо ё нисбатан дур аст:

танҳо	чамъ
1. ман дида будам.	1. мо дида будем.
2. ту дида будӣ.	2. шумо дида будед.
3. вай дида буд.	3. онҳо дида буданд.

Ман ба оҷаам **гуфта будам** [5, с. 258]. Ба Кабир чӣ **гуфта будӣ**? —савол кард Ирина [5, с. 246]. Ҷомосп зимистон, ки ба гардиши бӯстони шоҳӣ намерафт ва як гӯшаи бухориро ичора гирифта, рӯзи дароз ғанаб мерафт ва ё агар ягон шунавандаи дилхоҳ меёфт, соатҳо қиссагӯиро аз хондаву шунида хуш дошт, боре ба ман **гуфта буд** [4, с. 362]. Он рӯз ба вай “баро, рав” **гуфта будед**, охир... [18, с. 78]. Ба ӯ **гуфта буданд**, ки дар Сармадара соҳибдараки ӯ пайдо шуда, ӯро саҳт хоҳиши дидан дорад [4, с. 250].

Замони гузаштаи дур дар забони яғнобӣ ҳаммонанд ба забони тоҷикӣ аз шакли феъли ҳоли (сифати феълӣ) феъли асосӣ бо иловаи шакли замони гузаштаи феъли ёридихандаи **ой** “буд” сохта мешавад.

Танҳо:

1. ман ғорта ой (ман дида будам).
2. тав ғорта ой (ту дида будӣ).
3. ави ғорта(х) ой (ӯ дида буд).

Чамъ:

1. мох ғорта иём (мо дида будем).
2. шумох ғорта иёт (дар ғӯиши шаркӣ: ғорта иёс “шумо дида будед”).
3. автити ғорта иёр (онҳо дида буданд).

Ниспи хишап ой **ғурота ойм**- нисфи шаб буд, бедор будам [3, с. 14]. И мет **ниста иёр**- як рӯз нишаста буданд [3, с. 17]. Чоф соати ниста иёр?- чанд соат нишаста буданд ? [3, с. 265]. Ҳотами рит ета оим –дар назди Ҳотам рафта будам [3, с. 48]. Виёра чироғи рит ниста хой- шаб дар назди чароғ нишаста буд [3, с. 53]. И виёра ритит нотат хой, ниста- як шаб дар наздат гирифта, нишаста будӣ [3, с. 54].

Муаллифони фарҳангномаҳо зимни шарҳи феъли **ой** ихтилофи назар доранд. Аз чумла мураттибони бахши “Луғат”-и асари “Матнҳои яғнобӣ” (бо забони русӣ) феъли мавриди таҳлиро бо шаклҳои ҳам дар шумораи танҳо ва ҳам чамъ бандак унвон додаанд. Чунончи **óyim//óyēm//óim** бандакҳои феълии шахси якуми танҳо, **óyē//oy** – бандакҳои феълии шахси дуҷуми шумораи танҳо, **oy** – бандакҳои феълии шахси сеҷуми шумораи танҳо (дар забони суғдӣ **āy**); **iyóm//yom** – бандакҳои феълии шахси якуми шумораи чамъ; **iyót-** бандакҳои феълии шахси дуҷуми шумораи чамъ; **iyórg-** бандакҳои феълии шахси сеҷуми шумораи чамъ [3, с. 265].

Агар ба маънои феъли **ой** дар забони суғдӣ назар афканем маълум мегардад, ки он дар шакли **’у** (**āy**) ба маънои феъли замони гузаштаи “буд” истифода мешудааст [10, с. 13]. Муаллифи “Фарҳанги яғнобӣ-тоҷикӣ” С. Мирзоев феъли **ойро** ба ду маъно **буд** ва **дошт** маънидод кардааст [14, с. 140]. Инчунин дар фарҳанги мазкур бархе аз шаклҳои феъли **ой** ба монанди **иёт-** будед [14, с. 91], **ой\хой-** буд [14, с. 219], **иёр-** буданд [14, с. 91] низ маънидод гардидаанд.

Аз таҳлили сарчашмаҳо маълум мегардад, ки феъли замони гузаштаи **ой** дар забони суғдӣ маънои **буд**-ро доштааст, ки имрӯз дар забони яғнобӣ ба ҳамин маъно побарҷост. Барои исботи андеша боз чанде аз чумлаҳои низ овардан мумкин аст, ки **ой** унсури луғавист, на грамматикӣ: Ритиш и қабристонӣ ой- дар наздаш як қабристон буд [3, с. 13]. Расим анеранка хой- расм ҳамингуна буд [19, с. 137]. Наҳаҳ чизт маник иёр- ҳамон чизҳо аз он ман буданд [3, с. 265]. Мох панҷ ийом- мо панҷ нафар будем [19, с. 35].

Замони гузаштаи дури давомдор (муайян) дар забони тоҷикӣ аз шакли феъли ҳоли (сифати феъли) феъли асосӣ ва шакли гузаштаи дури феъли ёридиҳандаи **истодан** таркиб меёбад. Дар ин гуна таркиб феъли ёридиҳандаи **истодан** маънои давомнокии амал ва ёридиҳандаи **будан** гузаштаи дурро мефаҳмонад [8, с. 220; 9, с. 285].

Танҳо:

1. ман дида истода будам.
2. ту дида истода будӣ.
3. ӯ дида истода буд.

Чамъ:

1. мо дида истода будем.
2. шумо дида истода будед.
3. онҳо дида истода буданд.

Шакли гузаштаи дури давомдор (муайян) одатан амали гузаштаеро мефаҳмонад, ки то вуқӯи амали дигари замони гузашта чараён дошта дар айни давоми он амали дигар содир мешавад. Дар мавриди собиқаи таърихӣ шакли феълии мазкур забоншинос С. Ҳалимиён чунин ақида дорад: “Замони гузаштаи дури муайян дар забони адабии мо таърихи зиёд надорад, вале намунаҳои он ба асри XVI- XVII мансуб аст ва давраи серистеъмол шудани он дар адабиёт ба замони мо рост меояд [21, с. 53].

Кутии консервро ба човааш ҳоли **карда истода будам**, ки аз кисааш пул бароварда пурсид [18, с. 68-69]. Хамааш дурӯғ,- такрор кард Шодмон ва ба модараш, ки таги дари ошхона чумча дар даст чи гуфтанаширо **надониста истода буд**, “хайр, ман ҳозир меоям, хавотир нашавед” гуфт [12, с. 246]. Мо шахр **рафта истода будем**, дер мондем [1, с. 196]. Агар кас мавриди гапро, ки “харсаворона бо чамадон сафар кардан” буд, аз ёд бароварда, ин суханҳои Қорӣ Нурулло ро шунавад, ба эътироф кардани пурҳикмат будани ин суханҳо маҷбур мешуд, аммо ба мо, ки мавзӯи масъаларо **дида истода будем**, суханҳои ӯ хеле хандаовар менамуданд [1, с. 460].

Замони гузаштаи дури давомдор дар забони яғнобӣ аз масдар ва феъли ёридиҳандаи **ой** “буд” сохта мешавад:

Танҳо:

1. ман венак ой (ман дида истода будам).
2. тав венак ой (ту дида истода будӣ).
3. ави венак ой (ӯ дида истода буд).

Чамъ:

1. мох венак ой (мо дида истода будем).
2. шумоҳ венак ой (шумо дида истода будед).
3. автити венак ой (онҳо дида истода буданд).

Аз ин ҷо маълум мегардад, ки шакли замони гузаштаи дури давомдор ҳам дар шумораи танҳо ва ҳам чамъ яхела сохта шуда, фарқ танҳо дар ҷонишинҳо ба чашм мерасад:

Инчипим шартим **карак ой**- бо ҳамсарам шарт баста истода будам [3, с. 301]. Ав хишап рахшин аву, хайи сарвек **лакста иёр**- ҳамон шаб то субҳ дар болои хирман гашта истода буданд [19, с. 143]. Манса **ғоракш ой**- ба ман нигоҳ карда истода буд. Пиюн амаки катим шаваким ой- дирӯз хонаи амакам рафта истода будам.

Таҳлили маводи бадастомада нишон медиҳад, ки дар ҳар ду забон замони гузаштаи дур ҳамсон сохта шуда, ташаккули замони гузаштаи дури давомдори (муайян) дар забони яғнобӣ ба фарқ аз забони тоҷикӣ феъли ёридиҳандаи **истоданд** иштирок намекунад ва он аз масдар ва феъли ёридиҳандаи **ой** (буд) сохта мешавад.

Адабиёт

1. Айни С. Ёддоштҳо (чаҳор қисм) [Матн] / С. Айни. – Душанбе: Сарредаксияи илмӣи Энциклопедияи миллии тоҷик, 2009. - 680 с.
2. Ализода С. Сарфу наҳви тоҷикӣ [Матн] / С.Ализода. – Душанбе, 2006. - 79 с.
3. Андреев М. С. Ягнобские тексты [Матн] / М. С. Андреев, Пещерева Е. М. [С приложение ягнобско-русского словаря, составленного М.С. Андреевым, В.А.Ливщицем и А.К. Писарчик]. – М.; Л., 1957. –392 с.
4. Баҳманёр. Сармаддеҳ. Шоҳанишоҳ (маҷмуаи ҳикояҳо ва роман) [Матн] / Баҳманёр. – Душанбе: Адиб, 2013. - 472 с.
5. Баҳром Ф. Агар вай мард мебуд: Повестҳо [Матн] / Ф. Баҳром. - Душанбе: Адиб, 1987. - 384 с.
6. Боголюбов М.Н. Ягнобский язык [Матн] / М.Н. Боголюбов // Языки народов СССР. Индоевропейские языки. - М.: Наука, 1966. - С. 342-361.
7. Грамматикаи забони тоҷикӣ (фонетика ва морфология) [Матн]. Ҷилди 1. - Сталинобод: Нашрдавлтоҷ, 1956. - 232 с.
8. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик [Матн]. – Душанбе: Дониш, 1985. - 358 с.
9. Забони адабии ҳозираи тоҷик. [Матн] Қисми 1. Лексикология. Фонетика. Морфология. – Душанбе: Ирфон, 1982. – 462 с.
10. Қариб Б. Фарҳанги суғдӣ (суғдӣ-форсӣ-инглисӣ) [Матн] / Б.Қариб. – Техрон, 1995. - 567 с.
11. Маъсумӣ Н. Асарҳои мунтахаф [Матн] / Н. Маъсумӣ. Ҷилди 2. Нашири дувум. – Душанбе: Адиб, 2005. - 351 с.
12. Мирзоев К. Дар орзуи падар [Матн] / К. Мирзоев. Повест ва ҳикояҳо. - Душанбе: Адиб, 1990. - 400 с.
13. Мирзозода С. Яғнобӣ зивок (дастури илмӣ-таълимӣ барои муаллимон) [Матн] / С.Мирзозода. - Душанбе: Сурушан, 1998. - 111 с.
14. Мирзозода С. Фарҳанги яғнобӣ-тоҷикӣ [Матн] / С. Мирзозода.-Душанбе: Анҷумани Деваитич, 2008. - 279 с.
15. Мухторов З. Таърихи забони тоҷикӣ [Матн] / З. Мухторов. –Душанбе: Ҳумо, 2003. – 152 с.
16. Назарзода С. Истиқлолият ва забониносии тоҷик [Матн] / С. Назарзода. [Манбаи электронӣ] - URL: <http://www.sns.tj/node/144> (Санаи муроҷиат: 05.06.2021).
17. Самадов Р. Як усули бостонии ташаккули замони гузаштаи феъл дар забони яғнобӣ [Матн] / Р. Самадов // Ахбори ДДХБСТ (Силсилаи илмҳои гуманитарӣ). №4 (77). – Ҳуҷанд: 2018. – С. 139-143.
18. Толис П. Тобистон. Повест ва ҳикояҳо [Матн] / П. Толис. - Душанбе: Адиб, 2009. - 128 с.
19. Хромов А.Л. Ягнобский язык [Текст] / А.Л. Хромов. –М.: Наука, 1972. – 210 с.
20. Хромов А.Л. Ягнобский язык [Текст] / А.Л. Хромов // Основы иранского языкознания. Новоиранские языки: восточная группа. - М.: Наука, 1987. 644. - 702.
21. Ҳалимиён С. Феъл (қуниш) [Матн] / С. Ҳалимиён. Дастури таълимӣ. –Душанбе: Дониш, 2013. – 126 с.
22. Junker F.J. Die sprachgeographische gliederung des yaghnob-ales [Text] / F.J.Junker. Leipzig. 1930. - 140 с.

ХУСУСИЯТҲОИ СОХТОРИИ ЗАМОНИ ГУЗАШТАИ ДУР ВА ДУРИ ДАВОМДОРИ ФЕЪЛӢ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА ЯҒНОБӢ

Дар мақола масъалаи роҳҳои сохта шудани шаклҳои замони гузаштаи дур ва дури давомдор (муайян) дар забонҳои тоҷикӣ ва яғнобӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд. Таъкид гардидааст, ки роҷеъ ба ин масъала то кунун тадқиқоти алоҳида сурат нагирифтааст. Шаклҳои замони гузаштаи дур ва дури давомдор (муайян) дар

забонҳои мазкур мавриди муқоиса қарор дода шуда, хусусиятҳои сохтори онҳо дар муқоиса бо ҳамдигар ошкор сохта шудаанд. Муаллиф аз таҳлил ба хулосае омадааст, ки дар забонҳои муқоисашаванда замони гузаштаи дур аз шакли феъли ҳоли (сифати феъли) феъли асосӣ бо иловаи шакли замони гузаштаи феъли ёридиҳанда ва бандакҳои феъли сохта мешаванд. Дар замони гузаштаи дури давомдор (муайян) дар забони ягнобӣ ба фарқ аз забони тоҷикӣ феъли ёридиҳандаи “истодан” иштирок намекунад ва он аз масдар ва феъли ёридиҳандаи “ой (буд)” сохта мешавад.

Калидвожаҳо: феъл, шаклҳои замони гузаштаи феъл, замони гузаштаи дур, замони гузаштаи дури давомдор (муайян), аргумент, феълҳои ёридиҳанда, забони ягнобӣ.

СТРУКТУРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ПРЕЖДЕПРОШЕДШЕГО ВРЕМЕНИ И ПРЕЖДЕПРОШЕДШЕГО ДЛИТЕЛЬНОГО ВРЕМЕНИ ГЛАГОЛА В ТАДЖИКСКОМ И ЯГНОБСКОМ ЯЗЫКАХ

В статье рассматривается вопрос о способах образования форм преждепрошедшего и преждепрошедшего длительного времени (определенного) в таджикском и ягнобском языках. Подчеркивается, что отдельных исследований по данному вопросу не проводилось. Сопоставляются формы преждепрошедшего и продолженного (определенного) времени в этих языках, выявляются их структурные особенности в сравнении друг с другом. В результате анализа автор пришел к выводу, что в сравниваемых языках преждепрошедшее время образуется от формы деепричастия (причастие) основного глагола с добавлением формы прошедшего времени вспомогательного глагола и глагольных окончаний. В отличие от таджикского языка вспомогательный глагол “истодан” (стоять) не участвует в прошедшем продолженном (определенном) времени в ягнобском языке, а образован от инфинитива и вспомогательного глагола «ой (буд)».

Ключевые слова: глагол, формы прошедшего времени глагола, преждепрошедшее время, преждепрошедшее длительное время (определённый), аргумент, вспомогательные глаголы, ягнобский язык.

STRUCTURAL FEATURES OF THE PAST PERFECT AND PAST PERFECT CONTINUOUS OF THE VERB IN THE TAJIK AND YAGNOBI LANGUAGES

The article deals with the question of the ways of forming the forms of past perfect and past perfect continuous tenses (definite) in the Tajik and Yagnobi languages. It is emphasized that no separate studies on this issue have been conducted. The forms of the past perfect and past perfect continuous (definite) tenses in these languages are compared, their structural features are revealed in comparison with each other. As a result of the analysis, the author came to the conclusion that in the compared languages, the past perfect tense is formed from the adverbial participle (participle) form of the main verb with the addition of the past tense of the auxiliary verb and verb endings. Unlike the Tajik language, the auxiliary verb “istodan” (to stand) does not participate in the past perfect continuous (definite) tense in the Yagnobi language, but is formed from the infinitive and the auxiliary verb “oy (bud)”.

Keywords: verb, past tense forms of the verb, past perfect tense, past perfect continuous tense (definite), argument, auxiliary verbs, Yagnobi language.

Дар бораи муаллиф

Самадов Рамазонӣ Саидназарович
Докторант аз рӯи ихтисос (PhD)-и кафедраи
забони тоҷикӣ
Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи
академик Б. Гафуров
735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хучанд,
к. Мавлонбеков, 1
Тел.: (+992) 92 943 30 90
E-mail: rahmon.rahim@bk.ru

About the author

Samadov Ramazoni Saidnazarovich
Doctoral student of the Tajik Language
Department
Khujand State University named after
academician B. Ghafurov
735700, Republic of Tajikistan, Khujand,
Mavlonbekov st., 1
Ph.: (+992) 92 943 30 90
E-mail: rahmon.rahim@bk.ru

Об авторе

Самадов Рамазони Саидназарович
Докторант (PhD) кафедры таджикского языка
Худжандский государственный университет
имени академика Б. Гафурова
735700, Республика Таджикистан, г. Худжанд,
ул. Мавлонбеков, 1
Тел.: (+992) 92 943 30 90
E-mail: rahmon.rahim@bk.ru

ТДУ 891.550

ТАСВИРҲОИ ПАРАДОКСӢ ДАР АШӢОРИ ОЗАРАХШ

Солеҳов Ш. А., Ҷумъаев Ҷ. Ҷ.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон

ба номи Садриддин Айни

Парадокс истилоҳи аврупоӣ буда, дар адабиёти мо баъзан бо унвони *таноқуз* низ мустаъмал аст. Адабиётшиносони Эрон онро *хилофи омад ё қаҷоварӣ* низ меноманд. Он аз санъатҳои роиҷ, аммо нисбатан камомӯхташудаи адабиёти дирӯз ва имрӯзи мост. Ин санъат ханӯз дар ашӯори қофиласолори адабиётмадон устод Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ мавриди қорбурд қарор гирифтааст. Баъдан санъати фавқуззикрро шуарои дигар пайгирӣ кардаанд. Парадокс алалхусус, дар ашӯори Саноии Ғазнавӣ, Аттори Нишопурӣ, Ҷалолиддини Балхӣ ва Бедили Деҳлавӣ нақши муҳим дорад. Шоирони барҷастаи мо ин санъатро бештар бо мақсади роҳандозӣ намудани тасвири ҳаёл мавриди истифода қарор додаанд. Масалан, рубоии зерини Саноии Ғазнавӣ далели ин гуфтор аст:

Дилҳо ҳама об гашту чонҳо ҳама хун,
То чист ҳақиқат аз паси пардаву чун.
Эй бар илмат хирад раду гардун дун,
Аз ту ду ҷаҳон пуру ту аз ҳар ду бурун [4, с. 300].

Лозим ба тазаққур аст, ки гурӯҳе аз мунаққидони замони мо санъати парадоксро аз санъати тазод чандон ташхис намекунанд. Аммо ба қавли Алиасғари Шеърдӯст: “Тазод аз тақобули ду калимаи мутазоди ҷудо аз ҳам эҷод мешавад. Дар ҳоле, ки парадокс ду ҳукми мутаноқиз дар бораи як чиз аст” [6, с. 59].

Қорбурди парадокс дар ашӯори шоирони имрӯзи тоҷик низ назаррас аст. Шоирони мо бо мақсади борикбаёнӣ ва баъзан пешгирӣ аз умумигӯӣ аз ин санъат судҷӯӣ мекунанд. Шоирони шинохтаи мо Лоик, Гулназар, Бозор Собир, Фарзона ва Суруш дар мутаноқизбаёнӣ пешсафанд.

Озарахш дар истифодаи санъати парадокс дар байни ҳамсолони худ намуна буда, аз ин санъат бо аҳдофи гуногун манфиат ҳосил кардааст. Шоир дар шеъри “Бовар намекунам”, ки ҷанбаи иҷтимоӣ дорад, дар банди аввал аз санъати мавриди назари мо чунин судҷӯӣ кардааст:

Ман хоб дидаам, ҳамаро, хоб дидаам,
Ин офтоби тираву ин тирамохро.
Ин рӯзҳои чомасафеди сиёхро,
Ман хоб дидаам, баҳудо, хоб дидаам [1, с. 20].

Дар банди овардашуда ибораҳои изофии “Офтоби тира” ва “рӯзҳои чомасафеди сиёх” парадокс мебошанд. Аз он лиҳоз, ки сифати офтоб нурафканӣ ва дурахшонист, сифати рӯз равшаниву чомасафедист, на сиёхӣ. Агар шоир “рӯзҳои сиёх” мегуфт, санъати парадокс аз миён мерафт ва ин ифода ба ибораи маъмули наҳвӣ табдил меёфт.

Шеъри “Гираҳ”-и Озарахш оҳанги танз дорад. Шоир дар ин шеър дили худро мухотаб қарор додааст. Шеър дар шакли ҷаҳорпора суруда шуда, дар бандҳои сеюму чорум санъати парадокс бармало ба назар мерасад:

Ту ҳамон шоири бедевонӣ,
Ки ба ҷуз хеш надонад розаш.
Ту ҳамон мутриби беҳангӣ,
Ки ҳамӯшӣ шуда ҳамовозаш.
Ту баҳориву гулафшонат нест,
Ту ҳазониву зарафшонат нест.
Ту заминиву надорӣ ҳосил,
Абри борониву боронат нест [1, с. 22-23].

Агар устод Лоиқ “ошиқон - шоирони бедевон” гуфта бошад, Озарахш ин сифатро ба дили худ нисбат додааст. Дар ин ҷо мутаноқизбаёнӣ чандон ба пухтагӣ нарасидааст. Зеро шоироне ҳам ҳастанд, ки соҳиббедевон нестанд. Аммо ифодаи “мутриби беоҳанг, ки хамӯшӣ хамовози ӯ шудааст”, мутаноқизбаёнӣ шоирро ба камол расонидааст. Чунки шахси беоҳанг ва хомӯш мутриб буда наметавонад. Ифодаҳои “баҳори бегулафшон ва “абри боронии беборон” ибораҳои солими парадоксианд, зеро гулафшонӣ сифати баҳор асту борон маҳсули абри боронист. Ҷихатҳои барҷастаи шеърӣ мавриди таҳқиқ ҳаминҳоянд.

Озарахш ғазале дорад, ки хостааст аксарияти мисраъҳои он аз санъати парадокс таркиб ёбанд. Матлаи ғазали мавриди назар чунин аст:

Як назар овораам, овора аммо нестам,

Пеши худ бечораам, бечора аммо нестам [1, с. 103].

Ифодаҳои “оворае, ки овора нест” ва “бечорае, ки бечора нест” мутаноқизанд.

Дар байти дуҷуми ғазал омадааст:

Дасту поям баста дар роҳи азоби рӯзгор,

Гӯиё бекораам, бекора аммо нестам [1, с. 103].

Мақтаи ғазал чунин аст:

Бо ҳама ахбори олам рӯи боми асри хеш

Мисли як маҳвораам, маҳвора аммо нестам [1, с. 103].

Агар дар байти боло, дар мисраи дуҷум калимаи “гӯиё” ва дар мақтаъ, дар мисраи дуҷум калимаи “мисли” мавриди корбурди шоир қарор намегирифт, санъати парадокс дучори заъф намешуд. Он гоҳ дар байти боло парадокс дар шакли “бекорае, ки бекора нест” ва дар мақтаъ парадокс дар шакли “маҳворае, ки маҳвора нест” ҷилва мекард. Аммо вазни ғазал ба ин иқдом иҷозат дода наметавонад.

Алиасғари Шеърдӯст тасвири парадоксиро “аз гунаҳои дурахшони тасвири хаёл” арзёбӣ кардааст ва чунин афзудааст: “Метавонем гуфт, тасвири парадокси шеърӣ Тоҷикистон аглаб муваффақтар ва дурахшонтар аз намунаҳои эронӣ он аст” [6, с. 58].

Озарахш ба тасвири парадоксӣ воқеан, дилбастагии зиёд дорад, то дараҷае, ки баъзан дар радифсозӣ ҳам аз ин санъат моҳирона истифода мебарад. Ӯ чунин ғазале сурудааст:

Ҳайратзада будем, ки будему набудем,

Ғафлаткада будем, ки будему набудем.

Гаҳ зуд расидем, гаҳе дер, ки барвақт

Тангомада будем, ки будему набудем [1, с. 112].

Одатан афсонаҳои халқӣ бо ифодаи “буд- набуд” оғоз мешаванд, ки он тасвири парадоксӣ набуда, таҷоҳули ориф аст. Аммо дар ин ғазали Озарахш, ки бо радифи таркибии “будем, ки будему набудем” эҷод шудааст, қисмати “будану набудан” тасвири зебои парадоксист.

Дар байти дуҷуми рубоии зерини Озарахш тасвири парадоксӣ моҳирона ифода ёфтааст:

Мебинамату наменамоӣ бар ман,

Э вой зи дидори мани бедидор! [1, с. 138]

Дар ин рубоӣ ифодаҳои “дидану нанамудан” ва “дидори бедидор” тасвири равшани парадоксианд.

Иддае аз рубоӣи шоир низ аз ин санъат ориф нестанд. Тасвири парадоксиро Озарахш одатан дар байти дуҷуми рубоӣеташ мавриди корбурд қарор медиҳад:

Нафас такрори нотақор дорад,

Ки нотақорро такрор созем [1, с. 145].

Дар байти мавриди назари мо ду тасвири парадоксӣ пайиҳам омадаанд: “такрори нотақор” ва “такрор сохтани нотақор”.

Озарахш дар ғазалиёти худ гоҳ зимни истифода аз санъатҳои дигар, аз қабилӣ таҷоҳули ориф ҳам ба тасвири парадоксӣ роҳ мекушояд:

Қасе аз ҳикмати одам гирах накшод дар олам,

Ту, эй донотарин нодон, чӣ овардӣ, ки хоҳӣ бурд? [2, с. 35]

Дар байти зикршуда ибораи ғайриизофии “донотарин нодон” тасвири барҷастаи парадоксӣ буда, бо санъати дигар гиреҳбандӣ шудааст, ки чунин тарзи тасвири дараҷаи адабиёти муосири мо ба нудрат воমেҳӯрад.

Тавре ки муҳаққиқ Равшани Ҳамроҳ қайд мекунад: “Дар назари аввал парадокс ба баёни пароканда шабоҳат дорад, аммо дар асл чунин нест. Ваҳдати замонию маконӣ пойдевори бинои парадокс аст” [5, с. 158].

Озарахш назар ба Гулназар ба баёни интизои дар қорбурди тасвири парадоксӣ камтар даст мезанад. Аммо парадоксҳои ӯ ҳам дар асоси ваҳдати замонию маконӣ ташаққул ёфта, хусусияти фавқуззирро касб кардаанд. Чунончи дар ин ғазал:

Хомпаз бигзашт, аммо фикри хоми мо напухт,
Ҳарфи мо бо гуфтугӯи бекаломи мо напухт [3, с. 78].

Ибораи “гуфтугӯи бекалом” дар байти мавриди назар тасвири парадоксӣ аст. Дар мактаи ғазали дигар Озарахш чунин тасвириро хеле устокорона истифода бурдааст, ки дар мисраи дуюм “тақрори зебо қардани оҳанги нотақрор” парадокс аст:

Саргаштагӣ осон набуд дар шаҳри ишқи Озарахш,
Тақрори зебо мекунад оҳанги нотақрорамон [3, с. 84].

Тариқи тахайюлу тааққул дар шеъри Озарахш масдуд набуда, ӯ ҳар қадомеро, ки интихоб кунад, ба манзили мақсуд мерасад. Парадоксҳои офаридаи ӯ низ аз ҳамин ду сарчашма об меҳуранд. Онҳо истидлоли зиёдеро тақозо намекунанд. Зеро шоир қўшиш ба ҳарч медиҳад, ки ҳадалимкон аз баёни интизои иҷтиноб варзад. Мусаллам аст, ки аз ҳамаи дигар санъатҳои бадеӣ, ки шоирони муосири мо аз онҳо судҷўй мекунанд, тасвири парадоксӣ камистеъмолтар аст. Зеро он аз шоир фикри дақиқ ва тахайюли амикро тақозо менамояд.

Майли Озарахш ба тасвири парадоксӣ, чуноне ки қаблан зикр намудем, дар ҳама анвои шеъраш ба мушоҳида мерасад. Ӯ ғазале дорад, ки аз ҳафт байт таркиб ёфтааст. Тасвири парадоксӣ дар радифи ғазали мавриди назари мо ба чашм мерасад. Матлаи ғазал чунин аст:

Дар каф осори замон ҳаст, вале чизе нест,
Давлати ҷону ҷаҳон ҳаст, вале чизе нест [3, с. 98].

Радифи ин ғазал аз ҷиҳати сохт таркибӣ буда, он аз феълҳои “ҳаст”, “чизе нест” ва пайвандаки хилофии “вале” ташаққул ёфтааст. Яъне, ифодаи “вале чизе нест” феъли “ҳаст”-ро инкор мекунад. Аз лиҳози мантиқ, дар ин радиф нестии ҳастӣ баёни мутаноқиз аст. Шоир танҳо ба тасвири сирф парадоксӣ қаноат намекунад. Ӯ талош меварзад, ки шеъраш аз ҳисоби қорбурди дигар саноеъ низ ғановат пайдо кунад. Байти дуюми ғазал чунин аст:

Дар раҳи бешу каму шоду ғами рӯзу шабон,
Ин ҳама суду зиён ҳаст, вале чиз нест [3, с. 98].

Бо роҳи таъвил даст ёфтаи ба моҳияти мазмуни ин абёт қори чандон душвор нест. Ин ҷо овардани мактаи ғазалро лозим медонем:

Озарахш, ин ғазали тозаи чун ашк равон
Беҳтар аз ганҷи равон ҳаст, вале чизе нест [3, с. 98].

Тавре ки аён шуд, дар байти дуюму байти ҳафтум (мактаи ғазал) тасвири парадоксӣ бо санъатҳои дигар, яъне бо тазод, ташбеҳ ва таҷнис тазвиҷ шуда, истеҳкоми маъно ва шеърӣ байтҳоро афзудааст. Хусусан, байти дуюми ғазал ба он далолат мекунад, ки мо дар он санъати тазодро, ки бо вожаҳои “бешу кам”, “шоду ғам”, “рӯзу шабон” ва “суду зиён” ифода шудааст, аз парадокси таркибии “ҳаст, вале чизе нест” ба осонӣ ташхис кунем.

Дар байти дигаре аз ғазали Озарахш ибораҳои феълии “бо садо печидани сукут” ва “дар ҳамӯшистон печидани садо” тасвири тозаи парадоксианд:

Сукутам бо садо печад, садоам дар ҳамӯшистон,
Зи нои устухон овоз бахшой паёмаро [3, с. 115].

Яке аз роҳҳои офаридани тасвири парадоксӣ аз ҷониби Озарахш, ҷӣ хеле ки таҳқиқ нишон медиҳад, сохтани калимаҳо бо роҳи морфологии ҳамроҳшавии решаҳост. Ин таҷрибаи калимасозии шоир қобили омӯзиш аст. Дар се байти охири ғазали зерин чунин падида бармало ба назар мерасад:

Эй ишқи қухнатоза, ангури сад хавоза,
Ёри ҳазоркеша, бозат салому падруд! [3, с. 130]

Дар байти мавриди баррасии мо ибораи изофии “ишқи қухнатоза” тасвири парадоксӣ аст. Зеро калимаи “қухна” бо “тоза” ҳамроҳ шуда, баёни мутаноқизро ба вуҷуд овардааст. Агар онҳо паҳлуи ҳам қарор мегирифтанду ҳамроҳ намешуданд, ба тазод табдил меёфтанд. Чунин услуби таноқузофаринӣ дар байти баъдина низ ба назар мерасад:

Умри касе надида, марғи ҳасе начида,

Сарчоми нӯшнеша, бозат салому падруд! [3, с. 130]

Дар ин чо ибораи “сарчоми нӯшнеша”, ки ба маънои чоми бузурги нӯшаш нешдошта мавриди корбурд қарор гирифтааст, баёни парадоксӣ мебошад. Байти мактаъ низ дорои парадокси чолиб аст, ки дар он таркибҳои “як лаҳза, як ҳамеша” чунин хусусиятро касб кардаанд:

Имрӯзи бедурахшӣ, фардои Озарахшӣ,
Як лаҳза, як ҳамеша, бозат салому падруд! [3, 130]

Дар ғазали дигари Озарахш тасвири парадокси “такрори нотақрор” дар шакли “нотақрор такроре”, яъне бо роҳи ҷойивазкунии калимаҳо ифода ёфтааст:

Чӣ гармогарм овоз асту резорез оҳанге,
Чӣ нотақрор такрореву бодобод осоре [3, с. 134].

Мусаллам аст, ки аз шахси хомӯш шунидани овоз амри муҳол аст, аммо Озарахш чунин амрро чун тасвири парадоксӣ моҳирона мавриди корбурди худ қарор додааст:

Туй, ки мешунавӣ аз хамӯш оворо,
Чакомаҳои ниҳони дили маро бинавис [3, с. 159].

Аҳёнан воқеъ мешавад, ки Озарахш ҳангоми эҷоди баёни мутаноқиз услуби баёни интизоиро ба қор мебарад. Масалан, дар байтҳои якум ва панҷуми ғазали зерин чунин ҳодисаи забонӣ ба вуқӯъ пайваستاаст. Таркибҳои мутаноқизи “суханро надониستاني забон”, “ниҳонро надониستاني рози ниҳон” ва “фиғонро надониستاني фиғон” дар ин маврид забони ғазали шоирро ба сафсата ва муғолата наздик овардааст:

Дорам сухане, забон намедонад,
З-ин рози ниҳон ниҳон намедонад...
Фарёди ман аз набудани гӯшест,
Мурдам зи фиғон, фиғон намедонад [3, с. 165].

Хулоса, тасвири парадоксӣ дар ашъори Озарахш фаровон буда, шоир аз онҳо бо мақсади образнок шудани суҳан, иҷтиноб аз умумигӯӣ ва муассир шудани шеъраш истифода бурдааст. Ин гуна тасвири мутаноқиз ба баёни шоиронаи ӯ роҳи васеъ кушодаанд. Минбаъд густариш додани чунин тарзи баён ба манфиати кори эҷодии шоир сурат хоҳад гирифт.

Адабиёт

1. *Озарахш. Ҷарҳболи офтоб / Озарахш. - Душанбе: Адиб, 2011. - 148 с.*
2. *Озарахш. Ояндаҳо / Озарахш. - Ҳуҷанд: Ношир, 2019. - 112 с.*
3. *Озарахш. Парвона зинда аст... / Озарахш. - Душанбе: Адиб, 2020. - 184 с.*
4. *Саной, Ҳаким. Осори мунтахаб. Ҷ.1 / Ҳаким Саной. - Душанбе: Адиб, 1993. - 400 с.*
5. *Ҳамроҳ, Равшан. Падидаҳои ҳунарии дар шеъри Гулназар / Равшани Ҳамроҳ. - Душанбе: Ирфон, 2018. - 192 с.*
6. *Шеърдӯст, Алиасгар. Чаимандози шеъри имрӯзи тоҷик / Алиасгари Шеърдӯст. - Душанбе: Адиб, 1997. - 272 с.*

ТАСВИРҲОИ ПАРАДОКСӢ ДАР АШӢОРИ ОЗАРАХШ

Дар каломии манзум санъатҳои зиёди бадеӣ истифода мешаванд, ки яке аз серистеъмолтарини онҳо парадокс мебошад. Дар ин мақола бо истифода аз методҳои маъмули таҳқиқи адабиётшиносӣ, аз ҷумла таҳлили осори адабӣ, муқоиса, шинохти жанрҳои адабӣ, шарҳи бадеии каломии манзум, омор ва ғайра дар бораи маъноии луғавӣ ва истилоҳии парадокс, корбурди он дар ашъори шуароӣ классикӣ, вуруди парадокс дар адабиёти муосир, корбурди ҳунармандонаи он дар ашъори Озарахш маълумот манзур шудааст. Натиҷаи ин ки истифодаи парадокс дар ашъори шоирони имрӯзи тоҷик назаррас аст. Шоирони мо бо мақсади борикбаёнӣ ва баъзан пешгирӣ аз умумигӯӣ аз ин санъат судҷӯӣ мекунанд. Шоирони шинохтаи мо Лоиқ, Гулназар, Бозор Собир, Фарзона ва Суруш дар мутаноқизбаёнӣ пешсафанд. Озарахш дар истифодаи санъати парадокс дар байни ҳамсолони худ намуна буда, аз ин санъат бо аҳдофи гуногун манфиат ҳосил кардааст.

Калидвожаҳо: шеър, санъатҳои бадеӣ, парадокс, шоир, ғазал, тасвир, маънӣ, байт, матлаъ, адабиёт.

ПАРАДОКСАЛЬНЫЕ ОБРАЗЫ В ПОЭЗИИ ОЗАРАХШ

В стихах используется множество художественных искусств, одним из наиболее часто используемых, из которых является парадокс. В этой статье с использованием общепринятых методов литературного исследования в частности, анализ литературных произведений, сравнение, признание литературных жанров, художественный обзор стихах, статистика и т. д. представлены сведения об лексическом значении и терминологии парадокса, его применение в классической поэзии поэтов, запись парадокса в современной литературе, его художественное применение в поэзии Озарахш. В результате использование парадокса в поэзии

современных таджикских поэтов является значительным. Наши поэты судят об этом искусстве с целью развлечения, а иногда и предотвращения обобщений. Наши известные поэты Лоик, Гулназар, Бозор Сабир, Фарзона и Суруш лидируют в коммуникациях. Озаракш был примером в использовании искусства парадокса среди своих сверстников и принес пользу этому искусству различными способами.

Ключевые слова: поэзия, художественное искусство, парадокс, поэт, газель, образ, значение, бейт, матлаъ, литература.

PARADOXICAL IMAGES IN THE POETRY OF OZARAKHSH

There are many artistic arts used in poetry, one of the most frequently used, of which is the paradox. This article, using generally accepted methods of literary research, in particular, analysis of literary works, comparison, recognition of literary genres, artistic review of poems, statistics, etc., provides information about the lexical meaning and terminology of the paradox, its application in the classical poetry of poets, the recording of the paradox in modern literature, its artistic application in the poetry of the Ozarakhsh. As a result, the use of the paradox in the poetry of modern Tajik poets is significant. Our poets judge this art in order to dilute, and sometimes to prevent generalizations. Our famous poets Loik, Gulnazar, Bozor Sabir, Farzona and Surush are leading in communications. Ozarakhsh was an example in the use of the art of paradox among his peers and benefited this art in various ways.

Keywords: poetry, art, paradox, poet, gazelle, image, meaning, beit, matla, literature.

Дар бораи муаллифон

Солехов Шамсиддин Аслиддинович

Доктори илмҳои филологӣ, профессор, мудири кафедраи назария ва таърихи адабиёт
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
Тел.: (+992) 888 84 89 36

Ҷумъаев Ҷумъабой Ҷураевич

Муаллими калони кафедраи забони тоҷикӣ
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
Тел.: (+992) 900 26 36 34

Об авторах

Солехов Шамсиддин Аслиддинович

Доктор филологических наук, профессор, зав. кафедрой теории и истории литературы
Таджикский государственный педагогический университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рӯдаки, 121
Тел.: (+992) 888 84 89 36

Жумаев Жумабой Джураевич

Старший преподаватель кафедры таджикского языка
Таджикский государственный педагогический университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рӯдаки, 121
Тел.: (+992) 900 26 36 34

About the authors

Solekhov Shamsiddin Asliddinovich

Doctor of philological sciences, professor, Head of the Chair of the Theory and History of the Literature
Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
Ph.: (+992) 918 26 75 66

Jumaev Jumaboy Juraevich

Senior Lecturer of the Tajik Language Department
Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
Ph.: (+992) 900 26 36 34

ДАВРАИ АВВАЛИ ҲАЁТ ВА ФАЪОЛИЯТИ АДАБИИ ҲАРИВАНШ РАЙ БАЧЧАН (АЗ СОЛҲОИ 1907 ТО 1955)

*Раҷабов Ҳ., Мубирхони М.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

Пайдоиши адабиёти ҳиндӣ аз охири ҳазораи I-и мелодӣ оғоз меёбад. Бояд гуфт, ки то пайдо шудани аввалин ашъор бо забони ҳиндӣ асосан матнҳои динӣ-фалсафӣ бо забони кӯҳани Ҳиндустон санскрит омода мегардид. Адибони Ҳиндустон, ки бо забонҳои гуногуни сарзамини Ҳинд аз ҷумла ҳиндӣ, тамилӣ, гучаратӣ, маратҳӣ, урду, бенгалӣ эҷод кардаанд, на фақат дар таърихи адабиёти Ҳиндустону Покистону Бангладеш, балки дар саросари ҷаҳон нақши бузурге гузоштаанд. Дар асрҳои миёна ба майдони адабиёти ҳиндӣ чунин адибони барҷаста ба мисли Тулсидас, Сурдас, Мирабайӣ, Чанд Бардаӣ ва мисли инҳо қадам гузошта, асарҳо офаридаанд, ки ҳар кадом чун нобиғаи адаб шухрат доранд.

Дар асри XX дар давраи байни ду ҷанги ҷаҳонӣ ва оғози ҳаракатҳо барои истиқлолияти миллии дар сарзамини Ҳинд ҷараёни нави лирикӣ-романтикии адабии «Чҳаявад» ба вучуд омад [7, с. 12]. Муассисони ҷараёни "Чҳаявад" Чҳайшанкар Прасад (1889-1937), Сурьякант Трипати Нирала (1896-1961), Сумитранандан Пант (1900-1978) ва Маҳадева Варма (1907-1987) мебошанд [4, с. 7].

Дартар дар таърихи ин ҷараён яке аз бузургтарин шоири ҳиндизабони Ҳиндустон Ҳариванш Рай Баччан (1907-2003) номи худро сабт кардааст. Зеро эҷодиёти Баччан бо шоирони боло зикр гардида хеле шабоҳати калон дошта, онҳоро идеологияи ягона муттаҳид мекунад [2, с. 3].

Ҳариванш Рай Баччан аз табақаи Каястҳа [2, с. 3] буда, баромади хонаводаи шоир аз деҳаи Бабупатти минтақаи таърихии Ауд, ки ҳоло дар вилояти Уттар-Прадеш воқеъ аст, рабт дорад [11, с. 117]. Оилаи Баччанҳо дар кастаҳои ҷомеаи Ҳиндустон мавқеи поёниро ишғол мекард. Аз ин ҷост, ки бо сабаби мавқеи бади иҷтимоӣ шоир зиндагии камбағалонаро аз сар гузаронидааст. Аммо ба ҳамаи ин нигоҳ накарда, Баччан парвози дар ин каста буданро надошт. Ҳатто гоҳҳо падарашро ҳам водор месохт, ки ин сабаби руҳафтода шудан дар зиндагӣ шуда наметавонад, зеро кулли одамон узви якдигаранд, узви оилаи умумибашарианд [6, с. 32]. Пратап Шривастав Нараянрай падари шоир хизматчи буда, модараш бошад Сарасвати Девӣ зани баруманди ноҳия буд. Хонаводаи шоир, ки аз аҳли илму адаб буданд, кӯшиш мекарданд то ба шоири оянда илму фазли давронашро ба хуби омӯзонанд. Аз ин ҷост, ки Баччан аз овони мактабҳои аллақай ба ғайр аз забони модаринаш аз забонҳои урду ва форсӣ хуб бархурдор буд. Падари Баччан дӯстдори ашъори шоирони гуногун буд, ки Баччан аллақай дар хурдсолӣ бо эҷодиёти шоирони бузурги адабиёти ҳинду форс ошно гардида, ашъори Амир Хусрави Деҳлавӣ, Тулсидас, Сурдас, Мирабайӣ, Кабир, Мирзо Ғолиб, Ҳофиз, Умари Хайём ва дигаронро меомӯхт [5, с. 6].

Ҳариванш Рай Баччан 28 уми ноябри соли 1907 дар оилаи хизматчи маҷаллаи "Пионер" Пратап Нараян Рай дар маҳаллаи Чаки наздикии шаҳри Аллоҳобод ба дунё омадааст. Баромади модари шоир Суравасатӣ аз оилаи Ишвар Прасад, тарҷумони Суди олии вилоятҳои муттаҳида (ҳозира Уттар Прадеш) мебошад. Нараян Рай ва Суравасатӣ бо мушкилиҳои зиёд рӯбарӯ гардида, Ҳариваншро ба дунё оварданд, зеро пеш аз Ҳариванш ду фарзанди онҳо дар овони тифлӣ аз олам даргузаштанд ва духтари калонии онҳо Бҳагвандей бо бемадорӣ ва беҳолӣ ба воя расидааст. Аз ин ҷост, ки бо маслиҳати дӯсташ ва роҳбараш Нараян Рай ба қоҳини оилавишон муроҷиат мекунад, ки пеш аз ба дунё омадани ӯ "Ҳариванш пуранҳо"–ро чун маросими насабгузорӣ сарояд [6, с. 28]. "Ҳариванша" ва "Ҳаривамша" (Skt. हरिवंश, Harivamśa "насабшиносии Ҳарӣ") яке аз матнҳои муҳими адабиёти санскрит аст, ки дар вайшнавизм нақши муҳим доранд. Танҳо дар як маротиба хондани Ҳаривамша шахс аз тамоми гуноҳҳои дар се ҳаёти қаблӣ содиршуда халос мешавад [14, с. 5].

Мардуми Ҳиндустон боварӣ доранд, ки ин гуна маросимҳо метавонад ба тифли дар батни модар буда саломатии бардавом ва эминӣ аз балоҳоро фароҳам оварад. Вақте Ҳариванш саломат ба дунё меояд, падараш ба хурмати Худо Вишну номи тифлро “Ҳарӣ – яке аз номҳои Вишну” мегузорад ва ҳамин тариқ Ҳариванш ба воя мерасид.

Олими рус Сенкеевич А.Н. бар он ақида аст, ки бори нахуст номи “Баччан” – ро ба Ҳариванш модараш Суравасатӣ додааст. Баччан – лаҳни авадҳии забони ҳиндӣ буда маънояш “буккача” аст ва дертар шоир ин номро ҳамчун таҳаллуси шоири ба худ гирифтааст [6, с. 42]. Ҳатто баъзе муҳаққикон бар он ақидаанд, ки номи Баччан аз калимаҳои बच्चा – бачча (аз форсӣ) ё बच्चा हूँ - наҷот ёфта ва ё बचन – наҷот гирифта шудааст. Аммо писари шоир, хунарманди машҳури синамои Ҳинд Амитабх Баччан дар яке аз саҳифаи расмӣ худ ҳамаи ин ақидаҳоро рад карда чунин менависад:

“Падарам дар оилаи Каяст ва Шривастав таваллуд шудааст... аммо таъби ӯ ҳамеша зидди низоми каставӣ (табақавӣ) буд. Аз ин рӯ бар зидди низоми каставӣ баромада, таҳаллуси шоирии худро ба “Баччан” ба роҳ мондааст. Баччан муодили миллатест, ки ба кастаҳо тақсим нашудааст...”

“बाबूजी ने अपने दर्द भरे तप को नाम दिया, “बच्चन” । उन्होंने अपनी सारी कीर्ती, सारा जीवन इस नाम से जोड़ दिया।”

“Падарам тавбаи пур аз дарди худро «Баччан» номид. Вай тамоми шӯҳрат, тамоми ҳаёти худро бо ҳамин ном пайваस्त”.

“...Ҳамин тавр, "Баччан" таҳаллуси падари ман, номи шоирии ӯ шуд... аммо он баъдтар, вақте ки ман таваллуд шудам... хангоми қабул шудан ба мактаби аввалинам вақте аз тарафи муаллимон насаби манро пурсиданд, падару модарам ба хулосае омада маҳз ҳамин таҳаллуси шоирии падарамро ҳамчун насаби оилавӣ интиҳоб намуданд.... Пас, ман аввалин нафаре соҳиби насаби Баччан шудам... ва он ҳамин тавр боқӣ монд ва боқӣ хоҳад монд...” [8].

Маҳз ин омилҳо сабаб шуда буданд, ки Баччан ҳанӯз аз аввалин асарҳояш кӯшиши табаддулотро кардааст. Аз аввалин эҷодиятҳои Баччан унсурҳои нав, сабки нав, вазну қофияи навро мушоҳида кардан мумкин аст. Ҳатто, дар китоби нахустини худ “Чиро фаромӯш кунам, чиро дар хотир гирам” менависад:

“Дар он ҷое, ки одамон ба табақаҳо тақсим мешаванд, дар он ҷо худ аз худ адоват ба вучуд меояд, ки дар он ҷо онҳо фазилатҳои худро нишон медиҳанд ва дар дигарон зиштро мечӯянд”.

Донишу савияе, ки Баччан дар навиштани асарҳои интиқодии худ истифода мебард, онро ҳанӯз аз овони кӯдакӣ бо падараш пас аз мутолиаҳои дарози асарҳои шоирони маъруфи асримиёнагии ҳиндустониву форсӣ чун Амир Хусрави Дехлавӣ (1253-1325), Тулсидас (1532-1624), Сурдас (1478-1582), Мирабайӣ (1499-1547), Кабир (1440-1513), Мирзо Ғолиб (1796-1869), Ҳофиз (1326-1389) ва Умари Хайём (1048-1131) аз худ карда буд [5, с. 171].

Баччан баъди хатми мактаби миёна дар соли 1919 ба мактаби олии Каяст дохил шуда, маҳз дар ҳамин таълимгоҳ бо бисёр асарҳои адабиёти ҳиндӣ хориҷии ҳамон давра ошно гардид. Он замон байни хонандагони адабиёти ҳиндӣ асарҳои Майтҳилишаран Гупта, Чаяшанкар Прасад, Сурякант Трипатҳи Нирала, Сумитранандан Пант бисёр машҳур буданд. Ҳамзамон аз адабиёти хориҷӣ бошад Баччан асарҳои шоирони романтикии машҳури он давра Перси Биши Шелли (1792-1822), Чорч Ноэл Гордон (Байрон) (1788-1824) ва Чон Китс (1795-1821)-ро ба пуррагӣ аз худ намудааст. Аз ҳамин ҷо аввалин таҷрибаҳои шоирии Баччан оғоз гардидааст. Шояд сабаб ҳамин бошад, ки Баччан дар шеърҳои аввалини худ ба услуби шоиронаи чҳаявадӣ тақлид намудааст [6, с. 39].

Дар зиндагии оилаи Баччанҳо саҳми босазои Рамчаран Шукла ба назар мерасад. Рамчаран Шукла мансабдори бисёр чиддӣ ва дӯстдори илму адаб буд. Ӯ худ низ ба шеърҳои шоирӣ завқ дошта як қатор асарҳо низ офаридааст. Маҳз бо дастгириҳои Шукла падари Баччан Пратап Нараян дар мансабҳои гуногун фаъолият намудааст. Ҳамчунин ҳамеша дар тӯю маросимҳо дастгири оилаи Баччанҳо будааст. Бояд қайд кард, ки Шукла устоди аввалини Баччан ба ҳисоб меравад. Зеро Шукла буд, ки аз аввалин навиштаҳои Баччан бо ӯ буда, диққати ӯро ба ин самт зиёдтар ҷалб намудааст [6, с. 39].

Баччан дар синни нуздаҳсолагӣ дар моҳи майи соли 1926 ба Шяма ном духтари чордаҳсола хонадор мешавад. Баччан ҳамсараш Шямаро бо номи Чвая садо мекардааст [6, с. 39]. Гарчанде, аввалин нафаре, ки маҳорати адабии Баччанро эҳсос кардааст, ин Рамчаран Шукла аст, аммо нафаре, ки Баччанро чун шоир шинохтааст, ин ҳамсари шоир Шяма ба ҳисоб меравад [4, с. 13].

Пас аз хатми мактаби олии Каяст ва гирифтани таҷрибаву дониши мукаммали филологӣ Баччан соли 1927 ба Донишгоҳи Аллоҳобод дохил шуда, он ҷо ҳамагӣ тақрибан ду сол таҳсил карда, баъдан дар солҳои 1929 ба ҳаракати миллии озодихоҳии Ҳиндустон [3, с. 18], ки роҳбарии онро М. К. Гандҳӣ (1869-1948) бар уҳда дошт ҳамроҳ шуд. Давраи муайяне, ки Баччан аз фаъолияти адабӣ даст кашадааст ба ҳамин давра вобаста аст.

Дар ин айём Баччан фаъолиятро ҳамчун рӯзноманигор оғоз карда, ҳамчунин дар мактаби маҳаллӣ – Агарвал Видялай ба ҳайси муаллим коромӯзӣ мекард. Мувофиқи баъзе маълумотҳо Баччан бори аввал фаъолияти меҳнатиашро дар мактаби каястҳо барои омӯзонидани забони урду оғоз намуудааст.

Дар соли 1931 достони «Чашмони дил» (Hriday kī ākhē) дар як озмуни адабии Донишгоҳи Аллоҳобод пазируфта шуд ва баъдан бо таҳрири нависандаи машҳури реалист Мунши Премчанд (1880—1936) дар маҷаллаи Ҳанс (Hās - «Ку») ба таъб расид [6, с. 27]. Дар замони Премчанд маҷаллаи Ҳанс яке аз бонуфузтарин маҷаллаҳои адабии Ҳиндустон буд ва маҳз бо сабаби ҳамин маҷалла роҳи эҷодии бисёре аз чехраҳои намоёни адабиёти ҳиндӣ оғоз ёфт.

Баччан аз муваффақият илҳом гирифта, бо қувва ва кӯшиши нав ҳам дар наср ва ҳам дар назм эҷод карданро оғоз мекунад. Дар як муддати кӯтоҳ даҳ ҳикоя ва шеърҳои зиёде менависад. Мутаассифона, ҳикояҳои эҷодкардаи Баччан ба мунаққидон писанд наомада, танҳо баъдтар, вақте ки шоир аллакай шӯҳрати умумиҳиндустонӣ пайдо карда буд, нашр гардиданд.

Ҳамчунин маҷмуаи “Гарданбанди ту” (Terā hār), ки ашъори дар охири солҳои 20-30 навишташударо дар бар мегирад, соли 1932 нашр шуд ва аз ҷониби мунаққидон хеле хуб пазируфта шуда, таҳсинҳои зиёдро соҳиб гардид.

Баччан худи ҳамон сол ба туфайли робитаҳои падараш ба маҷаллаи “Пионер” ба сифати муҳбири сайёр ва агенти паҳнкунандаи маҷалла ба кор даромад. Вазъи зиндагии оилаи Баччанҳо пас аз ба кор даромадани шоир бояд хуб мегардид, аммо мутаассифона пас аз чанд моҳи фаъолият шоир барои дар ҳаракати бапокардаи Гандҳӣ иштирок карданаш аз кор озод карда мешавад. Вале дарҳол ӯ дар маҷаллаи “Абхюдай Пресс” кор пайдо мекунад.

Тахминан дар ҳамин давра ӯ тарҷумаҳои Э.Фитсчералд “Рубоиёт” -и Умари Хайёмро аз забони англисӣ ба забони ҳиндӣ ба анҷом расонида, асарҳои машҳури худ “Мадхушала”-ро ки аз “Рубоиёт”-и Умари Хайём илҳом гирифта буд, ба анҷом мерасонад. Гарчанде ин асар ба Баччан шӯҳрати бузург ҳам надода бошад, аммо вазъе фароҳам овард, ки шоир ба Коллеҷи Агравал ба ҳайси муаллим ба кор даромад [6, с. 36]. Ҳар ду асар қариб дар як вақт дар моҳҳои апрел-майи соли 1935 дар шаҳри Индоур, музофоти Мадҳя Прадеш дар Конференсияи адабиёти ҳиндӣ, ки бо сарвари Маҳатма Гандҳӣ доир мегардид, ба таъб расид.

Дар бахши назми конфонси мазкур, ки онро шоири ҷавону боистеъдод, ҳамсоли Баччан Маҳадевӣ Варма роҳбарӣ менамуд Баччан “Мадхушала”-и худро қироат мекунад, аммо мутаассифона зеро танқидҳои зиёд гирифтормешаваду ҳатто баъзеҳо ба худи Гандҳӣ шикоят мекунанд, ки дар чунин конфонси сатҳи баланд ҳамду санои шароб хуб нест. Шои дигар дар вақти танаффуси байни чаласаҳо Гандҳӣ Баччанро ба утоқи алоҳида барои сӯҳбат даъват менамояд ва аз Баччан хоҳиш мекунад, ки чанд рубоиёташро аз “Мадхушала” қироат намояд. Гандҳӣ бо ҳамон хоксорие, ки хоси одати ӯ буд Баччанро гӯш карда, чунин мегӯяд: “Инҷо ман ягон хел ҳамду санои шаробро намебинам” [4, с. 174].

Ин рӯҳбаландии Баччан дер давом намекунад. Бадбахтона шоир дар Индоур бемории вараҷа шуда, бо ҳарорати баланд бармегардад. Пас аз муддати муоина маълум мегардад, ки Баччан гирифтори касалии сил будааст. Амри тақдир буд, ки пас аз як соли муолиҷа Баччан

пурра шифо меёбад, аммо, мутаассифона, як моҳ ҳам нагузашта, аниқтараш худи ҳамон моҳ апрели соли 1936 ҳамсараш ба бемории саҳт дучор шуда, ба беморхона бистарӣ мешавад. Пас аз ҳафт моҳи мубориза бо беморӣ 17-уми ноябри соли 1936 дар синни 24 солагӣ пас аз 10 соли оиладорӣ бо Баччан Шяма аз олам мегузарад.

Барои Баччан замони азоби танҳои ва ғаму ғусса шуруъ мешавад. Гарчанде ин вақт дар мактаб дарс мегуфт, аммо бисёр парешонхотир буд. Ин замон низ шоир аз қорҳои эҷодӣ даст кашида, муддате шикастаҳолӣ мекунад. Аммо боз худро ба даст гирифта, оҳиста-оҳиста боз ба асарофарӣ рӯ меоварад. Ҳатто, натавонӣ дар маҳфилҳо, шабҳои эҷодӣ ва нишастҳои адабии дар Оллоҳобод, балки дар дигар шаҳрҳо низ ширкат меварзид. Ишора би ин Бҳишан Тандан навиштааст ки:

“22 юми декабри соли 1937 Баччан вақте, ки ба воситаи қатора аз шаҳри Банорас ба Аллоҳобод бармегашт, дар ҳошияи як рӯзномаи ҳамон рӯз чоп шуда, бисёр ба осонӣ шеър менависад, ки аз сенздаҳ мисраъ иборат буд. Пас аз як соли вафоти Шяма ин аввалин шеъри эҷод кардаи Баччан буд” [1, с. 19].

Баччан моҳи марти соли 1938 барои гирифтани унвони магистри илмҳои гуманитарӣ имтиҳон месупорад, аммо фақат унвони дараҷаи дуюм мегираду халос. Лекин барои дар донишгоҳ қор кардан унвони дараҷаи якум лозим буд. Хушбахтона, моҳи августи соли 1939 ўро ба шўбаи англисии Донишгоҳи Аллоҳобод барои муваққатан ба қор даъват менамоянд [5, с. 25].

Баччан дар ин айём дақиқтараш соли 1941 бори дигар оиладор мешавад. Вақте Баччан дар шўбаи англисии Донишгоҳи Оллоҳобод фаъолият дошт, ҳамроҳаш Течӣ Сурӣ фаъолият мекард. Течӣ духтари адвокати маъруфи сикх, муаллими психология ва хунарпешаи ҳаваскор буд. Течӣ низ ба ҳайси муаллимаи забони англисӣ қор мекард. Бори нахуст дар донишгоҳ Течӣ дар нақши Леди Макбет бозӣ кардааст, ки ин пиесаи машҳури Шекспирро ба забони ҳиндӣ Баччан баргардонӣ карда буд. Ҳарду пас аз ошно шудан қарор мекунанд, ки хонадор шаванд. Аммо амри тақдир будаст, ки оилаи онҳо аз сабаби мавқеи каставии гуногун бар муқобили ин хонадоршавӣ мебароянд [9]. Вале, новобаста аз муқобилиятҳо Баччан бо Течӣ хонадор мешаванд. Бояд ёдовар шавем, ки Баччан аз ҳамсари аввалааш новобаста аз даҳ соли оиладорӣ соҳиби фарзанд нашудаанд. Аммо ин бор бахт ба рӯи Баччан хандиду ў бо Течӣ соҳиби ду писар гардиданд. Ҳамсари шоир низ насаби шоир Баччанро ба худ гирифтааст. Аслан ў бо номи Течӣ Баччан машҳур мебошад. Имрӯз ҳардуи фарзанди шоир Амитабх ва Ачитабх Баччан дар кинофилмҳои ҳиндӣ қор ва фаъолият мекунанд.

Моҳи феввали соли 1942 шоира ва муборизи роҳи озодии Ҳиндустон Сарочинӣ Найдӯ (1879-1949) ба Аллоҳобод меояд. Ҳарчанд Баччан бо Ҷавоҳирлал Нехру аллақай шинос шуда буд, вале маҳз Сарочинӣ Найдӯ сабаб мешавад, ки шоир бо ҳамроҳи ҳамсараш Течӣ ба хонаи ин шахсияти бузурги сиёсӣ илмӣ рафтӯмад кунанд. Ҷавоҳирлал Нехру ба Сарочинӣ Найдӯ эҳтироми зиёд дошт, барои ҳамин ҳам вақте ки вай Баччанро ба ў “Ана ин кас шоир...” гуфта, муаррифӣ мекунад, Нехру бо диққат эътибор медиҳад. Ҳатто Баччанро бо оилааш ба маросими тўйи духтари ягонааш Индира бо Фирӯз Гандҳӣ моҳи марти соли 1942 даъват менамояд.

Дар Донишгоҳи Оллоҳобод Баччан то солҳои 1952 фаъолиятро давом медиҳад. 12 уми апрели соли 1952 барои таҳсил ба Лондон сафар мекунад. Таҳсили худро дар яке аз донишгоҳҳои бонуфузтарини дунё Сант Катерин, имрӯза Кембрич оғоз мекунад. Баччан хуччатҳои худро ҳам ба Кембрич ва ҳам ба Оксфорд супорида буд, аммо амри тақдир будаст, ки ўро ба Кембрич даъват намуданд ва ў ду сол таҷрибаи адабиётшиносии худро онҷо мукамал менамояд.

Ҳариванш Рай Баччан аввалин нафаре мебошад, ки дар таърихи адабиёти Ҳиндустон соҳиби унвони доктори PhD гардидааст. Аммо сабаб чӣ бошад, ки Баччан худро сеюмин нафаре меҳисобад, ки дар ин бахш унвони илмиро соҳиб гардидааст [13, с. 74].

Ҳариванш Рай Баччан рисолаи илмиашро зери роҳбарии Томас Райс Ҳенн дар мавзӯи Уилям Батлер Йейтс ҳимоя намудааст. Дар вақти таҳқиқоти илмиаш Баччан бо хуччатҳои аслии У. Б. Йейтс қор кардааст, ки ин маҳз бо дастгирии худи ҳамсари У. Б. Йейтс муяссар

шудааст. Т. Р. Ҳенн роҳбари илмии Баччан пас аз фаъолияти тӯлонӣ бо шоири чавон моҳи июни соли 1954 дар як рисолаи худ чунин менависад:

“Баччан шавқу рағбати бисёр бузург дорад, барои таҳқиқоти илмии худ бисёр кӯшишҳои зиёд мекунад, тавачҷуҳи ғайриоддӣ ба ашъори адибони англис дорад ва таҷрибаи вай дар соҳаи дин, фалсафа ва таърихи иҷтимоӣ бисёр олии аст. Илова бар ин, ӯ нисбат ба дигар шоирон чанд бартарӣ дорад. Бояд қайд кард, ки дараҷаи донишу фаҳмиши Баччан нотақрор аст, ки ин худ навоариё дар адабиёти ҷаҳон хоҳад шуд” [10].

Баччан ва Ҳенн бо ҳам бисёр муносибати хуби дӯстӣ доштанд. Баъд аз бозгашт ба Ҳиндустон низ онҳо аз ҳолу аҳволи ҳамдигар доимо пурсон мешуданд. Бояд зикр кард, ки рисолаи илмии Баччан пас аз ёздаҳ соли хатми донишгоҳ дар ҷашни 100 солагии У. Б. Ҷейтс ба таъбир мерасад, ки Ҳенн ба он пешгуфтор менависад.

Бояд зикр кард, ки Баччан пас аз ду соли таҳсил дар Донишгоҳи Кембриҷ унвони докториро гирифта бошад ҳам, аҳамияти ин комёбӣ нодида монд. Ӯ ҳангоми таҳсил дар Лондон бисёр ғамхоро таҳаммул кардааст ба мисли ҷудоии тӯлонӣ аз зану фарзандон, душвориҳои молиявӣ, овозаҳои дурӯғи бадқасдона алайҳи ӯ ва оилааш паҳн мешуданд. Ба ҳамаи ин нигоҳ накарда, Баччан соҳиби унвон гардид. Ба даст овардани унвони доктории ӯ исботи қурбонӣҳои зиёди оилаи онҳо буд. Ҳатто ҳамсараш хабари муваффақияти ӯро дар рӯзномаҳои маҳаллӣ чоп намудааст [12, с. 45].

Баччан дар тарҷумаи ҳоли худ таассуроти аввалини худро дар бораи шаҳр чунин тасвир мекунад: “Шаҳри Кембриҷ маро аз назари аввал ба ваҷд овард: соҳили дарёи оҳишта равон, ки дар паҳлӯи биноҳои чандинасра, ки аз он пулҳои тарҳи гуногун убур мекарданд ... Ман Кембриҷро ҳам бо андозаи муосир ва ҳам таърихии он дидам ва агар ман аксуламалҳои аввалини худро тавсиф кунам, бояд бигӯям, ки ман аз зебоии фарҳангии он мафтун шудам ва аз ҳаҷҳои ғайриоддӣ он ба ҷаҳон фурутан шудам” [12, с. 63].

Баччан 16 уми июни соли 1954 ба воситаи киштӣ аз Лондон ба Ҳиндустон роҳро пеш мегирад ва 3 юми июл ба Бомбей (ҳозира Мумбай) омада, 5 уми июл ба зодгоҳаш Оллоҳобод мерасад. Ҳамин гуна боз фаъолиятро дар Донишгоҳи Оллоҳобод оғоз мекунад. Аммо акнун ба ҳайси Баччани доктор PhD. Ӯ фахр мекард, ки бо сабаби дар бахши адабиёти англисӣ яке аз аввалин доктори илм дар ин соҳа буданаш ҳангоми бозгашт ба донишгоҳ кадрдонӣ мегардад. Ин лаҳзаи ҳаёти шоирро бисёре аз муҳаққиқон ба таври саҳеҳ зикр накардаанд. Вале ба ақидаи ду адабиётшиноси ҳиндӣ Руперт Снелл [13, с. 123] ва Ҳабибулло Раҷабов [4, с. 28] сабаби кадрдонӣ надидани Баччан аз тарафи ҳамкорон ва масъулини Донишгоҳи Оллоҳобод ҳасадхурию нотавонбинӣ нақш бозидааст. Мутаасифона, бадбинону бадҳоҳон дастоварди шоирро дида наметавонианд.

Тақдир ба шоир дубора муяссар мекунад, ки бо Ҷавохирлал Неҳру вохӯрад. Моҳи июли соли 1955 Ҷавохирлал Неҳру боз ба Оллоҳобод меояд ва Баччанро ба назди худ даъват намуда, ӯро ба Вазорати корҳои хориҷӣ ба кор даъват мекунад. Ҳамчунин пас аз як моҳ Вазири ахбор ва радиошунавоии Ҳиндустон Баччанро дастгирӣ намуда, ӯро ба Радиои Оллоҳобод ба кор даъват мекунад. Баччан низ бо дастури Ҷавохирлал Неҳру корро оғоз мекунад вале се моҳ ҳам нагузашта ба Баччан даъватнома аз Вазорати корҳои хориҷӣ барои кор кардан фиристода мешавад. Ва ҳамин тариқ, Баччан 27 уми декабри соли 1955 ба Дехлӣ меравад [5, с. 180].

Дар шаҳри Дехлӣ, шаҳре, ки асрҳо ҳамчун маркази илму фарҳанг дар тамоми Ҳиндустон машҳур аст, барои Баччан олами дигари фаъолияти адабиро кушодааст. Албатта, дар ҳаҷми як мақола ба таври бояду шояд ба зиндагӣ ва эҷодиёти Ҳариванш Рай Баччан барин адиби навоару нозукбаён баҳо додан имконнопазир аст.

Адабиёт

1. Бишан Тандан. Ҳариванирай Баччан. Дехлӣ. 2009. – 192 с.
2. Вишневская, Н. А. Чхаявад и проблемы становления новой индийской поэзии АН СССР, ИИ-Т Мировой лит. им. А. М. Горького. - М.: Наука, 1988. - 139 с.
3. Кучма В.В. Особенности национально-освободительного движения в Индии // Вестн. Волгогр. гос. ун-та. Сер. 5, Юриспруд. – 2011.
4. Раҷабов Ҳ. Адабиёти ҳиндӣ дар давраи нав (нашири дуюм). – Душанбе: ЭР-граф, 2018. – 540 с.
5. Раҷабов Ҳ. Адибони муосири ҳиндӣ. – Душанбе: Истеъдод, 2014. – 128 с.
6. Сенкевич А. Н. Харивани Рай Баччан. - М.: Наука, 1979. – 224 с.
7. Чельшев Е.П. Пути развития поэзии хинди // Художественные направления в индийской литературе XX века. Поэзия хинди. - М.: Наука, 1977.
8. Саҳифаи расмии А. Баччан [Манбаи электронӣ]. - URL: <https://srbachchan.tumblr.com/post/186611814861> (Санаи истифода: 4 февралӣ 2023).
9. Teji-Harivanshrai Bachchan: Tradition meets modernity (англ.) [Манбаи электронӣ]. - URL: <https://economictimes.indiatimes.com/teji-harivanshrai-bachchan-tradition-meets-modernity/articleshow/2642729.cms> (аз 22 декабри соли 2007) (Санаи истифода: 22 февралӣ 2023).
10. Harivansh Rai Bachchan Biography [Манбаи электронӣ]. - URL: <https://www.poemhunter.com/harivansh-rai-bachchan/> (Санаи истифода: 22.02.2023).
11. Hardikar, Rajashree K. A critical study of the autobiographies of R.K. Narayan, Khushwant Singh, Amrita Pritam, Harivansh Rai Bachchan, Dom Moraes and Baby Kamble. Savitribai Phule Pune University. 2016, с. 117 [Манбаи электронӣ]. - URL: <http://hdl.handle.net/10603/257839>
12. Harivansh Rai Bachchan. In The Afternoon of Time: An Autobiography / Translation by Rupert Snell – Delhi, 2001. 498 p.
13. Rupert Snell. A Hindi Poet from Allahabad: Translating Harivansh Rai Bachchan's Autobiography. Modern Asian Studies 34, 2 (2000), Cambridge University Press. pp. 428.
14. Nagar S.L. Harivamsa Purana. - Delhi-110002. Eastern book linkers, 2012. 235 p.

ДАВРАИ АВВАЛИ ҲАЁТ ВА ФАЪОЛИЯТИ АДАБИИ ҲАРИВАНШ РАЙ БАЧЧАН (АЗ СОЛҲОИ 1907 TO 1955)

Дар давраи байни ду ҷанги ҷаҳонӣ ва оғози ҳаракат барои истиқлолияти миллӣ дар сарзамини Ҳинд ҷараёни нави лирикӣ-романтикӣ адабии «Чхаявад» ба вучуд омад. Муассисони ҷараёни "Чхаявад" Чайшанкар Прасад (1889-1937), Сурьякант Трипати Нирала (1896-1961), Сумитранандан Пант (1900-1978) ва Махадева Варма (1907-1987) мебошанд, ки дертар дар таърихи ин ҷараён яке аз бузургтарин шоири адабиёти навини Ҳиндустон Ҳариванш Рай Баччан (1907-2003) номи худро сабт кардааст. Зеро эҷодиёти Баччан бо шоирони зикргардида хеле шабоҳат дошта, онҳоро идеологияи ягона муттаҳид мекунад. Дар ин мақола ҳаёт ва фаъолияти адабии шоири давраи муосири адабиёти Ҳиндустон Ҳариванш Рай Баччан таҳлил гардидааст.

Калидвожаҳо: Ҳиндустон, адабиёти Ҳиндустон, Чхаявад, Баччан, Хайём, Рубой, адибони муосири Ҳиндустон, филология, шоир, робитаҳои адабӣ, тазмин, эҷодкор.

ПЕРВЫЙ ПЕРИОД ЖИЗНИ И ЛИТЕРАТУРНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ХАРИВАНШ РАЯ БАЧЧАНА (С 1907 ПО 1955 ГОДАХ)

В период между двумя мировыми войнами и началом движения за национальную независимость на земле Индии зародилось новое лирико-романтическое литературное течение «Чхаявад». Основателями движения «Чхаявад» являются Джайшанкар Прасад (1889-1937), Сурьякант Трипати Нирала (1896-1961), Сумитранандан Пант (1900-1978) и Махадева Варма (1907-1987), ставший впоследствии одним из величайших поэтов в истории этого движения свое имя сделал индийский поэт Хариванш Рай Баччан (1907-2003). Потому что творчество Баччана очень похоже на вышеперечисленных поэтов, и их объединяет единая идеология. В данной статье анализируется жизнь и литературная деятельность поэта современной эпохи индийской литературы Хариванш Рая Баччана.

Ключевые слова: Индия, индийская литература, Чхаявад, Баччан, Хайям, Рубай, современные индийские писатели, филология, поэт, коррекция, литературоведение, культура, творчество.

THE FIRST PERIOD OF THE LIFE AND LITERARY ACTIVITY OF HARIVANSH RAY BACCHAN (FROM 1907 TO 1955)

A new lyrical-romantic literary trend called "Chhayavad" emerged in India between the two world wars and the start of the drive for independence. The founders of the Chhayavad movement are Jaishankar Prasad (1889–1937), Suryakant Tripathi Nirala (1896–1961), Sumitranandan Pant (1900–1978), and Mahadevi Varma (1907–1987); Harivansh Rai Bachchan (1907–2003), an Indian poet, made his name as one of the movement's greatest poets. Because they have a common mindset and Bachchan's work is quite comparable to those of the poets mentioned above. In this

article, Harivansh Rai Bachchan, a poet from the modern era of Indian literature, is profiled along with his body of work.

Keywords: India, Indian literature, chhayawad, Bachchan, Khayyam, rubai, modern Indian writers, philology, poet, literary connections, correction, creativity.

Дар бораи муаллифон

Рачабов Ҳабибулло

Доктори илмҳои филологӣ, профессори
кафедраи филологияи Ҳинд
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 17
Тел.: (+992) 907 96 30 00

Мубирхони Муминпур

Унвонҷӯи соли якуми кафедраи
филологияи Ҳинд
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 17
Тел.: (+992) 934 04 47 47
E-mail: mubeerkhon@gmail.com

Об авторах

Раджабов Хабибулло

Доктор филологических наук, профессор
кафедры индийской филологии
Таджикский национальный университет
734025, Республика Таджикистан г. Душанбе,
пр. Рудаки, 17
Тел.: (+992) 907 96 30 00

Мубирхони Муминпур

Соискатель кафедры индийской филологии
Таджикский национальный университет
734025, Республика Таджикистан г. Душанбе,
пр. Рудаки, 17
Тел.: (+992) 934 04 47 47
E-mail: mubeerkhon@gmail.com

About the authors

Rajabov Habibullo

Doctor of Philology, Professor of the Department
of Indian Philology
Tajik National University
734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 17
Ph.: (+992) 907 96 30 00

Mubirkhoni Muminpur

Applicant for the Department of Indian Philology
Tajik National University
734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 17
Ph.: (+992) 934 04 47 47
E-mail: mubeerkhon@gmail.com

ТАСВИРИ СИМОИ МОДАР ДАР ШЕЪРИ ФАРЗОНАИ ХУЧАНДӢ

Исрофилниё Ш., Раҳимӣ М. Р.

*Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии
Тоҷикистон ба номи С. Улугзода*

Тасвир дар шеъри Фарзонаи Хучандӣ мақоми хос дорад, ки муҳаққиқоне монанди Аскар Ҳаким [10], М.Н. Ризобоева [3] ва Т. Бобоева [1] дар китобу рисолаҳои худ дар ин масъала сухан кардаанд. Хусусан рисолаи Т. Бобоева бевосита ба нақши тасвир дар шеъри Фарзона ихтисос дорад. Аммо ин ҷо мо танҳо тасвирҳои шоиронаро баррасӣ мекунем, ки шоир ҳангоми тасвири симои модар офаридааст. Фарзона шеърҳои зиёде дар васфи модар сурӯдааст ва дар ин шеърҳо байтҳои ҳастанд, ки тасвирҳои олии шоирона дорад. Масалан:

Уксигенам бахшию захирам чабӣ,

Эй дарахти сабзи поляндаам [8, с. 318].

Дар тасвири шоир модар дарахти сабзеро менамояд, ки захира меҷаббад ва оксиген медиҳад. Дарахти сабз карбонро меҷаббаду оксиген хориҷ мекунад ва он оксиген ҳавоест, ки мо - инсонҳо нафас мекашем. Заҳр дар нигоҳи аввал ҳамон карбон аст, ки дарахт меҷаббад, аммо мақсади шоир аз заҳр дарду ранҷ ва мушкilotест, ки ҳар як инсон дар зиндагӣ рӯ ба рӯ мешавад ва танҳо модар аст, ки ин дарду ранҷи фарзандро дармон мебахшад мушкilotашро ҳал менамояд. Ташбеҳи модар ба дарахти сабз аз ҳамин дидгоҳ аст. Яъне агар дарахт танҳо карбонро ба худ гираду оксиген хориҷ кунад, модар на танҳо дарду ранҷи фарзандро ба худ мегираду даво мебахшад, балки вучуди ӯро чун дарахти полянда аз гуноҳу андешаи бад покизаду беолоиш мекунад ва фарзандро ба роҳи рост ҳидоят мекунад.

Байти дигар низ аз шеъри зикршуда тасвири қобили таваҷҷуҳе дорад:

Сахт ноҳамвор мондам, гарчи вақт

Метарошад рӯзи шаб бо рандам [8, с. 318].

Дар кураи ҳаёли шоир инсон ба масобаи ҷӯбест ва вақт, гузашти шабу рӯз рандаеро менамояд, ки ин «ҷӯб»-ро метарошад, то ҳамвору суфта гардад. Муроди шоир аз «тарошидани вақт шабу рӯз бо ранда» - таҷрибаҳоест, ки инсон аз зиндагӣ меомӯзад. Яъне ҳаводису воқеаҳои, ки инсонро дар зиндагӣ пеш меояд, ӯро аз озмоиш мегузаронад ва ба ин васила, ба қавли шоир, «ҳамвор» месозад, яъне роҳи муросову мудороро меомӯзонад. Инсон гоҳо маҷбур мешавад, ки ба равиши замона қадам зананд ба бадию бадтолон муросо кунад, то зиндагии осоишта дошта бошад. Аммо қаҳрамони лирикӣ ин ҷо руҳияи инсёнкорона дорад ва бо бадию бадтолон ҳеч сари муросою мудоро надорад, аз ин рӯ, нотарошидаву «сахт ноҳамвор» мондааст.

Қобили зикр аст, ки шеърҳои ба модар бахшидаи Фарзона бо вучуди мавзую муҳтавои муштарак доштан бо вижагиҳои худ аз модарномаҳои дигарон фарқ дорад. Фарзона худ дар мақолаи «Шеър дар ҷавҳари зеҳни хонанда» вақте шеъри «Ин шаби туршрӯи боронӣ»-и Лоик Шералиро баррасӣ мекунад, чунин менависад: «Баъди тақрори ин абёт борони ҳасрате дар дили ман меҷабад. Агарчи медонам, ки ин ҳарфҳо ба модари ман муртабит нест. Модари ман касест, ки фазои зиндагӣ ва фазои фикраш дигар аст. Аммо шеъри устод Лоик чун дарди ҷонсӯзи кулли мардуми тоҷик аст, дарди ман ҳам ҳаст. «Модарнома»-и устод Лоик дар радиои «Модарнома»-ҳои Эраҷ Мирзову Шаҳрбӯр, модарномаҳои Раҳии Муайярӣ ва шуарои дигари форсизабон аст, ки дар баъзе маврид мешавад ашъори устод Лоикро ба он ҳама тарҷеҳам дод ва имтиёзашро шинохт. «Модарнома»-и устод бисёр маҳрамона, пурмуҳаббат ва бенамунааст ва саршор аз андӯҳи ҷовидонаест, ки дилро аз дарун метарошад. «Модарнома»-и устод бисёр суннатист чун ҷомаҳои зебои тоҷикӣ, ки дар назари аввал барои хориҷиёгон фароиб ва бегона менамояд, аммо вақте он ҷомаро дар бар мекуни, баъд мефаҳмӣ, ки гармӣ чист, хосса, гармии оғӯши модар, ки тамоми башар бар он ниёз дорад» [4, с. 80]. Фарзона дар баробари арҷ ниҳодану эътироф намудани ҳунари баланди устод Лоик дар эҷоди «Модарнома» ба вижагиҳои он ишора намудааст. Шоир таъкид мекунад, ки «Модари ман касест, ки фазои зиндагӣ ва фазои фикраш дигар аст». Воқеан, агар дар модарномаи устод Лоик Шералӣ симои умумиёфтаи модари тоҷик дар муҳити кӯҳистон бо тамоми шукӯҳи шаҳоматаш, ки суннатҳои миллиро дар худ дорад, таҷассум ёфта бошад, дар шеърҳои ба модар бахшидаи Фарзона модари тоҷик дар муҳити шаҳр, фарҳанги

шаҳрнишинии тоҷикӣ ва дар айни замон аҳли илму қалам будани ӯ ба тасвир омадааст. Бо вучуди тафовутҳои дар муҳити зисту тафаккуру ҷаҳонбинӣ дар тасвиру тавсифи ҳар ду шоир модар намоди отифаю меҳрубонӣ ва саршори садоқату ҷонфадоӣ мебошад ва меҳру муҳаббати тоҷиконаи модар дар онҳо муштарак аст.

Бояд зикр кард, ки шаҳришинӣ ва бо қалам сари кор доштану аҳли илму адаб будани зан-модар аз суннатҳои қадимии тоҷикон аст, ки метавон аз бузургтарин онҳо чун Робиаи Балхию Маҳастии Хучандӣ, Оишаву Ситӣ, Мутрибаи Кошғариву Ҷаҳонхотун, Меҳрии Ҷиротиву Зебуннисо, Лолахотуну Тоҷуддавла, Маҳзунаву Нодираву Тоҳира ва ғайра ном бурд. Модаре, ки Фарзона тасвиру тавсиф мекунад, идомадиҳандаи ҳамон сунани деринаи миллат буда, аз аҳли илму адаб аст ва қору амали модар дар зиндагии духтари эҷодкори ӯ, ки ирс аз ӯ бурдааст, саҳт муассир аст:

Модарҷон! Аз ҷунбиши мавзуни хомаи ту
дар зиндагии ман субҳ метаровад.
Ман дар оромиши пурмуҳтавои чашмонат
ғарқ мешавам... [5, с. 50].

Дар тасвири Фарзона модар марҷаъи улғу фарзандон аст ва аз сифати як модари муқаррарӣ боло рафта, мақоми олиҳаи меҳру муҳаббат ва пиру муршиди раҳнаморо касб мекунад, ки дили мурдари шамими ҷон мебахшад:

Дер зӣ, эй модари фархундаам,
Васл кун бо ишқ тори кандаам... [8, с. 318].

Қаҳрамони лирикӣ аз зиндагӣ дилсард асту дасташ ба қоре пеш намеравад. Дуои модари фархундафол мекунад, то бо муҳаббат дили ӯро ба зиндагӣ гарм кунаду риштаи кандаро васл намояд.

Ман, чӣ ҷои ман, ки ҳатто обу гул
Гӯядат: бар ҳурмати ту зиндаам! [8, с. 318].

Шоир ҳастии худ ва ҳама ширинию зебой ва саодате, ки дар зиндагӣ ба даст овардааст, маҷнунӣ модар медонад. Дар тасавури шоир на танҳо ӯ, балки тамоми аҷзою анвои ҳастӣ, ҳатто обу гул, ки яке намоди ҷовидонӣ ва дигаре сабаби зебоии зиндагист, ба ҳурмати модар зиндаанд.

Осмонидомано, дар доманат
Ҷар қадам хирман зад ашқу хандаам [8, с. 318].

Сифати «осмонидоман», аз як сӯ, киноя аз бузургию саховати модар бошад, аз сӯи дигар сифати умумиятдоашудаи модар аст, ки насли башар бо ӯ идома меёбад ва дар домони вай ба камол мерасад. Муҳаббати модар беғараз асту домони саховаташ беқарон ва фарзанд дар тамоми ҳолат ба ӯ паноҳ мебаряду дарду ранҷ ва ё шодиву нишоташро бо ӯ дар миён мегузорад.

Асли асли, фаръ шуд пеши ту фар,
Фарруху фарзонаву фархундаам [8, с. 318].

Аз дидгоҳи шоир гавҳари аслии ҳаёт модар асту асли ҳақиқат дар ӯст ва ҳар чӣ дар дунё арзи ҳастӣ мекунад, ба туфайли модар равнаку шуқуфой меёбад ва дурахшу зебой пайдо мекунад. Нақуву зебой, хирадмандию муборакӣ ва саодатмандӣ низ бастагӣ ба модар доранд. Ҷарфи «ф» ва паси ҳам омадани калимаҳои «фаръ», «фар», «фаррух», «фарзона» ва «фархунда» оҳанги мусиқоие ба байт додаанд, ки дар баробари маъноӣ оли ба гӯш низ хушоянд мерасанд.

Шоир ишқу беқаронаи модарро дар он мебинад, ки ӯ бандаи Офаридгори бемислу монанд аст. Ин бандагии модар ба Парвардигори бемислу монанд, ишқи ӯро беқарона кардааст ва шоир худро созовору шоистаи ин муҳаббати бузург намедонад.

Ишқро пардохт кун танҳо ба ишқ,
Эй дили дар ишқ ноарзандаам [8, с. 96].

Бино ба қавли Мавлавӣ, «шарҳи ишқу ошиқӣ ҳам ишқ гуфт», Фарзона ноҳудоғоҳ Мавлавиёна андеша меронад ва ҳолати равонии худро дар баробари ишқи бузургу беинтиҳо дар муқоиса мебинаду дили худро ночизу ноарзанда меҳисобад. Бовучуди ин ҳама, Мавлавиёна маслиҳат дар бо мебинад, ки ба ин муҳаббати беинтиҳо танҳо бо ишқ метавон ҷавоб гуфт.

Раҳ ба раҳ дар рафтаҳои ман бимон,
Нав ба нав боз ой аз ояндаам.

Боз ҳам дар рафтаҳои ман бимон,
Нав ба нав боз ой аз ояндаам [8, с. 96].

Қаҳрамони лирикӣ як умр бо модар будаву дар сурудаҳои ҳама васфи модар карда ва меоҳад симои модар дар ашъори ӯ ҷовидонӣ монад. Ба таъбири дигар, модар манбаи илҳом ва сабаби хушбахтиию комронии қаҳрамони лирикӣ буда ва хоҳони он аст, ки дар оянда низ паёмовари ӯ дар зиндагиву эҷод бошад.

Образи модар дар тасвири Фарзона аз ҳудуи модари як духтар, модари як тоҷик ва ё як мусулмон берун меравад ва мақоми модари ҳамагонӣ- модари инсониятро касб мекунад. Шоир ҳама хушию зебоии зиндагиро дар симои модар мебинад ва ҳастии худ, инсониятро низ вом аз ӯ медонад. Дар ғазали зер ҳар як мисраъ ва ҳатто ҳар як калима аз ҳастии пурфурӯғи модар дарак медиҳад:

Дари қошнои модар боз аст,
Боғи ӯ мазраи эҷод аст.
Рафтани ӯ чӣ қадар ҷонсӯз аст,
Мондани ӯ чӣ қадар ҷонсоз аст... [5, с. 118].

Таъбири «дари қошнои модар боз аст» сад маънӣ дар худ дораду дар зехни хонанда маънию мазомини зиёдеро эҷод мекунад: оғӯши модар ҳамеша барои фарзанд боз аст, модар пушту паноҳ ва мутақои фарзанд аст, модар мушқилкушою раҳнамои фарзанд аст... Ва ҳамчунин дари хонаи модар барои ҳамагон боз асту худию бегона аз дастархони ӯ баҳравар мешаванд, аз хони маънавии модар, яъне аз маҳсули эҷоди қалами ӯ дигарон баҳра мебаранд ва ғайра. Ҳамин гуна вусъати маъноӣ дар мисраҳои дигар шеър нухуфтаанд, монанди «мазраи эҷод будани боғи модар». Калимоти «ҷонсӯз»- у «ҷонсоз» дар рафтани мондани модар дар зехну тафаккури хонанда маъниҳои зиёде бовучуд меоваранд ва хонанда ин ҳамаро дар вучуди худ эҳсос ва дар зиндагии худ таҷриба мекунад.

Қосиди ӯст баҳори навпайк,
Ки чун ӯ содаву бепардоз аст.

Шоир «баҳори навпайк»-ро қосиди модар ва дар айни замон модарро ба баҳори навпайк ташбеҳ мекунад, ки «содаву бепардоз аст». Мурод аз содаву бепардоз будани баҳору модар табиатан зебову дилрабо будани онҳост.

Дар шеърҳои ба модар бахшидаи шоир тасвир дар ҳадди эҷод аст. Ҳама муҳити зисти духтар, аз замин то осмон бастагии ба ҳастии модар дорад. Тасвири мавсими баҳорӣ, ки ҳаво гирифтаву нам-нам борон меборад, инсонро мемонад, ки бо аз даст додани модар туршрӯю бастадимоғ асту дар дил як олам гирияҳои беовоз дорад, хеле табиӣ ва олий баромадааст:

Осмон туршрӯю бастадимоғ
Пур-пур аз гирияи беовоз аст.
Ва ё байти дигар:

Шамъи сурхе, ки зи меҳроби қабуд,
Чаппа шуд, як дили хокандоз аст.

Ин ҳама барои касе, ки аҳли фаҳм аст, «нуктаи дархури аҳли рӯз аст» ва барои касоне чун худӣ шоир «нуктаи дархури аҳли роз» аст. Рафтани модар барои мо- инсонҳо мавсими хатми зиндагии босаодат, аммо барои худӣ модар зиндаги нав оғоз мешавад:

Нуктае дархури аҳли рӯз аст,
Нуктае дархури аҳли роз аст:
Баҳри мо рафтани ӯ мавсими хатм,
Баҳри ӯ фасли нави оғоз аст [5, с. 118].

Дар тасвири Фарзона модар «фарруху фарзонаву фархунда», «дарахти сабзи полянда», «асосгузори муҳаббат», «офтоби лутф», «дарёи раҳмат», «гавҳари дар ҳуққа ниҳон», «қосиди мубораки байни духтару Худо», «шуъофрӯзи роҳ», «ҷони ҷону ҷони ҷаҳон», «сафоомӯзи рӯх», «хучастанафири бароат», «мағфиратҳои гуноҳ», «муборакборгоҳ», «фариштагавҳар», «муборакмахзар», «муҳаббатпарвар», «оинаи Худойнамо», «ҳамэҷозӣ Худо», «дабири Ховар» ва чандин авсофи неку зебост, ки дар шеъри ӯ ҳама бамавриду зебо ба кор рафтаанд. Гуфтан метавон ин ҳама авсофи зебову дархури модар таркиби ибороти тозаест, ки бори нахуст бо воистаи шеъри Фарзона воридаи шеъри муосири тоҷик гаштаанд. Аз дидгоҳи зебоишинохти шоир, модар ҳама ин сифатҳоро дорост ва барои духтари эҷодкор ӯ «офтоби лутф»-у «дарёи раҳмат», «хучастанафири бароат» аст, ки тухми муҳаббаро дар дили ӯ кошта:

Эй модар, эй асосгузори муҳаббатам,

Эй офтоби лутфаму дарёи раҳматам.
Олуда чун заминаму полуда чун само,
Дурй дигар хучастанафири бароатам [5, с. 10].

Аз назари ирфонии шоир рӯйи модар «оинаи Худойнамо» ўст, ки ишқи ростину асли ҳақиқатро дар чехраи нуронӣ ва вучуди мубораку фархундаи модар дарёфта ва сунъи Офаридагорро мушоҳида кардааст:

Оинаи Худойнамоям рухи ту буд,
Эй ишқи ростинаму асли ҳақиқатам [5, с. 10].

Ҳарчанд андешаҳои ирфонӣ ва ё худ ғазали комили ирфонию суфиёна чун ғазали Мавлоно ва ё Шайх Атторро дар эҷодиёти шоирони муосир пайдо кардан муҳол аст, зеро ба қавли маъруф, «барои шеъри ирфонӣ сурудан сиришти орифона доштан зарур аст». Аммо таъсирпазирӣ дар шеъри Фарзона аз шоирони классик, алалхусус шоирони ориф чун Мавлонову Хоҷа Ҳофиз ва Шайх Камол ба ҳаддест, ки мазомину таркиботи ирфониро аз ин шоирони бузург ба ирс мегирад ва дар шеъри иҷтимоияш чунон ба қор мебарад, ки дар айни мазмуни иҷтимоӣ доштан маъноӣ ирфонии ибораву калимот то андозае ҳифз мешавад. Байти боло далели ин гуфтаҳост, ки беихтиёру нохудоғоҳ ин байти Бадриддин Ҳилолӣ ба хотир меояд:

Эй нури Худо, дар назар аз рӯйи ту моро,
Бигзор, ки дар рӯйи ту бинем Худоро.

Ваё ин байти Ҳофизи Шерозӣ аз хотири хонанда хутур мекунад:

Дар рӯйи худ тафарручи сунъи Худой кун,
К-оинаи худойнамо мефиристамат [9, с. 110].

Қорбурди таркибҳои «паёмрасони саодат», «фариштаи фаррухрисолат», мафҳумҳои «хуршедмазҳаб» ва «дарётариқат», ки дар шеъри Фарзона ҳангоми тавсифу тамчиди модар мушоҳида мешаванд, ҳамон калимаву ибораҳои шоирони орифро ба хотир меорад, ки шоир аз шеъру андешаҳои онҳо баҳра бурдааст:

Аз қори модарӣ нашавӣ ҳеч барқанор,
Он сӯ ҳам, эй паёмрасони саодатам.
Не, не, на модари се нафар, модари башар,
Хонам туро фариштаи фаррухрисолатам.
Ҳам ховарифарангий, ҳам тоҷики асил,
Хуршедмазҳаби ману дарётариқатам [5, с. 10].

Ибораи шоиронаи «паёмрасони саодат» ҳамон «хотиф»-у «Суруши олами ғайб»-и Хоҷа Ҳофизро ба хотир меоварад, ки шоир дар айни таъсирпазирӣ таркибу ибороти тозаву нодир офаридааст. Аз ин дидгоҳ модар барои шоир дар баробари он ки ўро ба дунё овардаву бузург кардааст, пиру раҳнамоӣ ў дар ҷодаи зиндагиву тариқати пешгирифтааш аст:

Фариштагавҳарам бар ман дуо дех,
Дуо дех, модарам, бар ман дуо дех.
Ту рафтиву равоқи ҳафт гунбад
Фаромад бар сарам, бар ман дуо дех [5, с. 87].

Мафҳумҳои «хузур»-у «ғойб» (ғайбат) аз истилоҳоти аслии ирфонанд, ки маънии ҷомеи ирфониро ифода мекунанд, чунончӣ, дар ин байти Ҳофиз:

Ҳузуре гар ҳамехоҳӣ, аз ў ғойб машав, Ҳофиз,
Мато мо талқа ман таҳвӣ даъиддунё ва аҳмилҳо.

Фарзона ин ду истилоҳи асили ирфониро дар тамчиди модари реҳлаткардаи худ чунон хунармандона ба қор мебарад, ки дар шеър ҳам маънии луғавии ин калимот ва ҳам маънии ирфонии онҳо дар зехни хонанда пайдо мешавад:

Най ғойб, ки ғайбат ҳам хузур аст,
Муборакмаҳзарам бар ман дуо дех.

Дар байтҳои дигари шеъри мавриди назар низ ҳамин хусусият, яъне думаъноии калимот, хусусан дар мафҳумҳои “муҳаббатпарвар”, “ҳамъҷози Худой”, “ҷонофарин” ба назар мерасад:

Ба инсонҳо муҳаббат ҳадя додӣ,
Муҳаббатпарварам, бар ман дуо дех.
Ҳамъҷози Худой, ҳамду алҳамд,
Ало, ҷонофарам, бар ман дуо дех.

Ҳарири нур пӯшидӣ чу хуршед,
Дабири Ховарам, бар ман дуо дех.
Вучудат-озмоишгоҳи сад дард,
Ба ғам тобоваррам, бар ман дуо дех.
Ту мебинӣ маро аз осмон ҳам,
Ало бинишварам, бар ман дуо дех.
Саломомӯзи бепадруди ман бош,
Бимон сардафтарам, бар ман дуо дех.
Дуои ту, дуои туст, модар,
Рафиқу ёварам, бар ман дуо дех [5, с. 87].

Вусъати дидгоҳи шоиронаю орифонаи Фарзона ва муҳаббати ӯ ба модар то ба ҳаддест,
ки маънии модару Худоро танҳо ишқ медонад:

Худ ту ишқӣ, бале, фақат ишқ аст
Маънии модару Худо, модар.

Байти боло аз ғазалест, ки дар зоҳир маъмулӣ, иҷтимоӣ метобад ва мазмунан гуфтугӯи
духтар бо модараш аст, ки худро назди ӯ қарздор меҳисобад, аммо ботинан фалсафаву
ҳикмати амиқе дорад, ки аз суннати ниёгон сарчашма мегирад:

Омадам хона дар кушо, модар,
Ассало модар, ассалло, модар.
Аз кучоям ман, аз кучоям ман,
Аз кучой ту, аз кучо модар...
Худ ту ишқӣ, бале, фақат ишқ аст
Маънии модару Худо, модар.
Офтобона дар ҳаёти ман
Човидон кун даро-баро, модар [5, с. 84].

Вожаи модар, ки дар охири ҳар як байт ба такрор омадааст, на танҳо вазифаи радиф
ичро карда, балки бори маънӣ ба душ дорад ва таъкиди шоир ба бузургию олиҳиммати
модар аст.

Дар суннати миллии мардуми тоҷик ҳунари рӯзгордориро модар ба духтар меомӯзаду
ӯро барои зиндагии оиладорӣ омода месозад. Мавридҳо ҳастанд, ки духтар мушқилот ва ё
розашро танҳо ба модар гуфта метавонаду бас ва дар ин мавридҳои хос ҳато падар маҳрами
ин роз буда наметавонад. Ҳамин хусусиятҳо ҳастанд, ки пайванди модару духтарро боз ҳам
қаринтар мегардонад. Дар шеъри Фарзона ин суннати миллии ва ин пайвандии модару духтар
дар ҳадди аҳсан аст, ки танҳо мафҳуми ишқ метавонад ин қаринию наздикии модару
духтарро ифода кунад. Нуктаи ҷолиб ин ҷост, ки ашъори ба модар бахшидаи Фарзона бештар
дар қолаби ғазал суруда шудаанд ва ғазал бештар ба мавзуи ишқӣ ихтисос дорад. Ғазал дар
шеъри замони Истиқлол боз ҳам таҳаввул ёфт ва мазмунҳои иҷтимоӣ бештар гардиданд,
аммо ҳамон ҳамирмоия аслии ғазал, ки ишқ аст, дар ғазалҳои дар мавзуи иҷтимоӣ
сурудашуда низ мушоҳида мешавад. Ғазали зери шоир, ки ба модар ихтисос дорад, гуфтан
метавон комилан иҷтимоист: Духтар аз бемории модар нигарон асту илтиҷо дорад, ки модар
бемор нашаваду ӯро танҳо нагузорад. Ҳолу ҳавои Мавлавиёна, яъне шуру шавқ ва ҷозибай
ишке, ки дар ғазалиёти Шамс аст, дар ин ғазали Фарзона мушоҳида мешавад. Шоир дар айни
баёни дарди худ ва мушқилоти ҷомеа бо изҳори муҳаббате, ки ба модар дорад, чун Мавлоно
Чалолуддини Румӣ ошиқона сухан мегӯяд:

Бемор нашав, модар, бемор нашав, модар,
Нагзор, маро нагзар, бемор нашав, модар.
Бардор сар аз болин, аз қулла шуо барчин,
Хуршеди фурӯзонфар, бемор нашав, модар.
Бар шодии қоқуҳо, бар ҳурмати хулбӯҳо,
Бар хотири нилуфар, бемор нашав, модар.
Аз сини чоки ман бемор шавӣ, афтад
Ёқут ба хокистар, бемор нашав, модар.
Бо қавм кунам пархош, бо хеш кунам пайкор,
Мебош маро довар, бемор нашав, модар.
Эй субҳи тулуи дил дар зулмати обу гил,
Бахшо ба ҷаҳон ҷавҳар, бемор нашав, модар.

Эй нусрати раббонӣ, эй куллаи инсонӣ,
В-эй аз ҳама болотар, бемор нашав, модар.
Эй Марями беисӣ, моем ҳама осӣ,
Поло ҳамаро аз сар, бемор нашав, модар.
Бар чомеаи бемор, бар миллати бетӯмор
Фатвои начот овар, бемор нашав, модар [8, с. 214].

Зебоии ғазали боло танҳо дар мазмуну муҳтавои он нест, балки дар тарзи баёну гулчин шудани калимот ва дар балоғату фасоҳати суҳан аст. Гулчини калимот, ки боиси оҳанги мусиқӣ дар ғазал шудаанд, дар ҳар мисраъ ба назар мерасад, ҳатто мисраъҳое, ки бояд аз кофия озод бошанд, кофия дарунӣ доранд: болин-барчин; қоқуҳо- хулбӯҳо; дил-гил; раббонӣ-инсонӣ; беисӣ-осӣ; бемор-тӯмор. Паси ҳам омадани калимаҳое, ки ҳарфҳои ҳамчунин доранд, монанди нагзор-нагзар, пархош-пайкор, дил-гил, исӣ-осӣ, бемор-тӯмор ин оҳанги мусиқоиро тақвият додаанд. Ин ҳама хусусият ва ҳамчунин радифи “бемор нашав, модар”, ки муқаррар дар охири байтҳо омадааст, ғазалиёти Мавлоно Ҷалолуддини Румиро ба хотир меоварад.

Ин ғазали Фарзона на танҳо аз лиҳози шакл, балки аз ҷиҳати корбурди таркибот, ки хосси шеърӣ шоирони ориф чун Мавлоно, қобили тававҷуҳ аст. Шоир дар тавсифи модар таркибу ибороте монанди “хуршеди фурӯзонфар”, “нусрати раббонӣ”, “куллаи инсонӣ”, “Марямаи беисӣ” ба кор бурда, ки дар шеърӣ ирфонӣ фаровон ба кор меравад ва ҳар як маъниро ифода мекунад. Ҳамчунин ибораи “субҳи тулуи дил”, ки киноя аз модар асту таркиби “зулмати обу гил” истиора аз тани хокист, наздик ба таъбиротест, ки шоирони ориф ба кор бурдаанд.

Дар баробари ин ҳама ғазали боло мазмуни кавии иҷтимоӣ дорад, ки шоир дар айни баёни дарди худ мушкилоти чомеро матраҳ мекунад. Шеър дар солҳои ҷанги шаҳрвандӣ суруда шуда, ибораҳои “чомеаи бемор”, “миллати бетӯмор” ишора ба ҳамон рӯзгор аст, ки шоир ҳамаро осӣ медонад ва хоҳони полуда шудани ҳама аз сару интизори фатвои начот аст.

Барраси се чилди девони Фарзона ва маҷмуаҳои дигари ӯ нишон доданд, ки анқариб ҷиҳил шеър ба тавсифу тамҷиди модар ихтисос доранд, баъзе аз ин шеърҳо саропо ба модар бахшида шудаанд ва дар қисмати дигар мурочиат ба модар аст. Гарчанде шоир ашъори дар васфи модар сурадаашро ҷудогона ба нашр нарасонида, аммо мураттибони маҷмуаи “Найшакар” як қисмати онро “Модарнома” унвон дода, сию се шеърӣ ба модар бахшидаи ӯро ҷой додаанд. Ҳамчунин дар ин маҷмуа зери унвони “Фехрасти гулу ҳазор” ҷаҳордах рубоии шоир омада, ки се рубоӣ ба модар ихтисос доранд. Унвони шеърҳои ба модар бахшидаи шоир низ қобили тавачҷуҳ аст, монанди “Боз, бизӣ, боз”, “Пушти анбӯҳи сабз”, “Мубашшири субҳ”, “Садои сабзи имон”, “Хотираҳои подарахтӣ”, “Поянда”, “Ягона”...

Дар ҳар яке аз ин ашъор меҳру муҳаббат ва ниёзу ниёиши фарзанд ба модар бо тарзҳои мухталиф баён шуда, симои модар гоҳе аз як инсонӣ муқарарӣ убур мекунаду сифати пири роҳнамому раҳкушо ва ояндабинро касб мекунад:

Ҳарими чон ба роҳат густарам, фармой модарчон,
Бад-он ҳастии зебо ҳастиям орой модарчон...
Мусалло бофтам аз тору пути ишқи беифшо,
Ҳидоятхоҳам, инак, қиблаам биномой, модарчон [8, с. 355].

Аз даст додани модар ба ҳама гарон аст, алалхусус барои духтари шоир, ки ӯро мутақову пушту паноҳ ва муршиди раҳнамояш ҳам дар зиндагӣ ва ҳам дар қору эҷодаш буд. Фарзона чанд шеър ҳам дар қолаби ғазал ва ҳам дар қолаби шеърӣ нав дар марсия модараш навиштааст, ки хеле олӣ ва ҳунармандона аст. Ин марсияҳо дар айни ҷонсӯзу муассир буданашон мақоми модарро дар зиндагии духтари шоир нишон медиҳанд, ки ӯ ҷӣ ганҷеро аз даст додааст:

Накӯтимсоли ман, падруд, модар,
Мубораққоли ман, падруд, модар... [5, с. 55].

Гарчанде калимоте мураккабе монанди “накӯтимсол”, “мубораққол” дар адабиёти тоҷик корбурди фаровон доранд, аммо ин сифатҳо ба модар маҳз тавассути Фарзона нисбат дода шудааст. Аммо таркиботу ибороте, монанди “руҳи субҳхӯ”, “шафақирсол”, “савобомол” сохтаи худӣ шоир аст, ки хеле созгору мувофиқ афтадааст.

Дар байни модару духтар чунон қарине мавчуд аст, ки дар байни дугонаҳои чонӣ дида мешавад. Шоир ҳамин қаринии дугонаосои байни худу модарашон ба тасвир кашида, модарро ба дил ҳамсоли худ медонад:

Чавонтар будӣ аз ман ё куҳантар,
Ба дил ҳамсоли ман, падруд, модар.
Гуноҳҳои маро чуброн ту кардӣ,
Савобомоли ман, падруд, модар [8, с. 255].

Дар ин шеър низ радифи “падруд, модар” дар баробари оҳангнокӣ бори маънӣ мекашад ва ҳиссиёти дардолуди шоирро ҳангоми видео ифода мекунад. Ҳамин ҳиссиёти муҳаббатона омехта бо дарду андӯх ҳангоми видеои модар дар марсияи дигар, ки бо радифи “алвидо” поён меёбад, мушоҳида мешавад:

Модар олампаҳоҳам, алвидо,
Беҳтар аз хуршедӯ моҳам, алвидо!
Дар ҳарими меҳри ту поянда буд
Зиндагии бофароҳам, алвидо!
Эй сафоомӯзи рӯҳам, хайрбод,
Эй шуёофрӯзи роҳам, алвидо [8, с. 123]!

Модар дар тасвири шоир намоди нақӯиву савоб ва марҳаматбахшу мағфиратҳои гуноҳҳои инсоният касб мекунад ва умумият пайдо карда, аз модари касе будан ба модари оммаи мардум табдил меёбад:

Марҳамат баҳши нақӯиву савоб,
Мағфиратҳои гуноҳам, алвидо!
Модари як ман най, эй моми ом,
Эй муборакборгоҳам, алвидо [8, с. 213]!

Шоир, ки бар вучуди ишқу муҳаббат идао дорад, далели боризаш модар буд, ки ба ҳама муҳаббат дошт. Бо рафтани модар гуёе ин далелу ин гувоҳро аз даст додааст:

Ман, ки мегуфтам: Муҳаббат ҳаст, ҳаст!
Бе ту, инак, бегувоҳам, алвидо [8, с. 213]!

Шоир марғи ҷисмонии модарро қабул дорад, аммо ёди ӯ, панду андарзу машваратҳои ӯ бо духтараш аст. Аз ин рӯ, шоир намехоҳад модар танҳо дар зиндагии поринаи ӯ боқӣ монад, балки модар чун пиру муршиди раҳнамо ҳамеша бо ӯст. Қолиби тавачҷӯҳ аст, ки аксар суҳанварон ояндаро бо мафҳуми “фардо” ифода мекунанд, аммо Фарзона ҳамин маъниро бо мафҳуми “пагоҳ”, ки дар шеваи гуфтугӯи тоҷикӣ хеле роиҷ аст, ба қор мегираду мегӯяд:

Дар парерам мондаӣ? На, ҳеч гоҳ,
Мебиёӣ аз пагоҳам, алвидо [8, с. 213]!

Дар байти боло вожаҳои пареру пагоҳ, ки танҳо дар гуфтугӯи шеваи тоҷикии форсӣ ба қор меравад, хеле зебо қорбаст шуда, ҳукми қонунӣ пайдо карда, ки вориди забони адабӣ гардад.

Қаҳрамони лирикӣ дар айни видео қардан бо модар “алвидо” гуфтанро марҳабои ёди модар медонад ва аз он ҷо, ки субҳро бо салом додан бо модар оғоз мекард, ин амалро идома медиҳад аз видео гуфтан даст мекашад. Яъне аз он ҷо, ки ёди модар ҳама умр бо ӯст, бо алвидои умрқоҳ алвидо мегӯяд:

Алвидоам марҳабои ёди туст,
Алвидои умрқоҳам, алвидо!
Ассаломи ман ту будӣ дар ҷаҳон,
Пас дигар гуфтан нахоҳам: Алвидо [8, с. 213].

Вучуди маънавию рӯҳии модар ҳамеша бо духтари шоираш аст, ки роҳи ояндаи ӯро мунаввар мегардонад. Асрори зиндагии модари чун гавҳари дар ҳуққа ниҳон фурузондаи роҳи фарзанд аст ва аз ин рӯ, шоир “ба чон” ёди модар мекунад, ки наметавон онро бо ҳарф баён кард:

Модар, туро ҳамеша ба чон ёд мекунам,
Натвон ба ҳарф гуфт, чи сон ёд мекунам.
Асрори зиндагии фурузонфари туро,
Эй гавҳари ба ҳуққа ниҳон, ёд мекунам [8, с. 431].

“Ба чон ёд қардан”-и Фарзона муродифи дигари “ба чон дӯст доштан” аст, ки Ҳаким Низомӣ дар ишқи Фарҳод ба Ширин муносиб дидааст. Чунончи, Хусрав аз Фарҳод мепурсад:

Бигуфт: Аз дил шудӣ ошиқ бад-ин сон?

Фарҳод дар ҷавоб мегӯяд:

Бигуфт: Аз дил ту мегӯӣ, ман аз ҷон [6, с. 216].

Қаҳрамони лирикӣ байни руҳи худӣ равони модар пайвандиеро барқарор карда, ки модарро ҳамеша дар канори худ мебинад ва бо ҳар тапиши дилаш ин ҳамдамию ҳамрозиро эҳсос мекунад:

Аслан нарафтаӣ ту, ки рафтиву омадӣ,
Аз рафтуои рӯҳи равон ёд мекунам.
Бигзашта ҳам туиву оянда ҳам туй,
Ояндаро аҷаб, ки чунон ёд мекунам.
Бо ҳар тапиш туро дили ман мекунад хитоб,
Бо зарбаҳои ҳар зарбон ёд мекунам.

Пайванди маънавии духтару модар боис гашта, ки руҳи модар қосиди муборакпай ва тарҷумони муждарасон байни ӯву Худо гардад. Фарзанди нақӯтолеъ, ки аз модар дуо гирифта, кунун бар ҳаққи модар дуо мекунад ва ҳамеша ба ёди модарест, ки ҷони ҷону ҷони ҷаҳон аст:

Эй қосиди мубораки байни ману Худо,
З-он тарҷумони муждарасон туро ёд мекунам.
Аз ту дуо гирифтаму бар ту дуо кунам,
Бо зикр, зикри рӯзу шабон туро ёд мекунам.
Ҳар дам туро, ҳамеша туро, боз ҳам туро,
Эй ҷони ҷону ҷони ҷаҳон, туро ёд мекунам [7, с. 431].

Фарзона на танҳо дар қолаби ғазал, балки дар рубоию шеърӣ нав низ дар ҳаққи модар марсия сурудааст. Дар рубоии зер зикри ёди модар, ки дар сина доғи нарафтанист, ҳамзабон дуои хайре барои ӯст:

Модар гузашту кай равад аз сина доғи ӯ,
Поянда бод дар дили некон чароғи ӯ.
Бо руҳсати ту омаду бо даъвати ту рафт,
Ё Раб, бубахш то қиёмат фироғи ӯ [5, с. 33].

Шеърӣ зер, ки пас аз зиёрати марқади модар иншо шудааст, тасвири олие дорад: Рӯи гӯри модари шоир санги мармар нест, аммо осмон худро ба рӯи хокҷои модар лавҳи мармар кардаву бо хатҳои зарнигори офтобӣ катиба навиштааст. Шоир таммоно дорад, ки модар дар ҳарими осмону абру борон, сабзаҳои қадрасу гулҳои мастур чун арӯсони баҳорон ва дар ҳарими ёди бемарги дӯстдорон осуда бихобад:

Рӯи гӯри модари ман
Санги мармар нест.
На, на, балки ҳаст.
Осмон худро ба рӯи хокҷояш
лавҳи мармар кардааст
бо хутути зарнигори офтобӣ.
Дар ҳарими осмону офтобу абру борон,
Дар ҳарими сабзаҳои қадрасу
Гулҳои мастури баҳорон,
Дар ҳарими ёди бе марги тамоми дӯстдорон
Модари ҷон, то абад осуда хобӣ [5, с. 216].

Мавзуи тасвири модар дар шеърӣ Фарзона доманаи фарох дорад ва ҳар як шеърӣ дар ин мавзӯ сурудаи ӯ дорои мазмуни тозаву нав ва таркиботу ибороти шоиоронанд, ки ҳосси худӣ ӯст. Ҳангоми тасвири мавзуи мазкур Фарзона суннатҳои адабии шоирони пешинро собитқадамона идома дода, онро ба авҷи камолоти худ расонидааст. Бешубҳа, Фарзона аз бехтарин шоирони насли дувуми замони Истиқлол аст, ки дар ашъори ӯ мавзуи тасвири симои модар бо мазмуни тозаву ороӣҳои нодири адабӣ зиннат ёфта, таҳаввули бештареро касб кард. Шеърҳои ба модар бахшидаи Фарзона аз намунаҳои бехтарин ашъори замони истиқлоланд ва баёнгари таҳаввули мавзуи мазкур дар адабиёти давраи мавриди назаранд.

Адабиёт

1. Бобоева, Т.Р. Система образов в современной таджикской поэзии (на примере творчества Фарзоны) / Т.Р. Бобоева // Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. - Хуҷанд, 2002. - 23 с.
2. Мирзоёнуҷ, М. Шарҳи шаст шеърӣ Фарзона [Матн] / М. Мирзоёнуҷ. - Хуҷанд: Ношир, 2019. - 242 с.
3. Ризобоева Н.М. Тасвирҳои породакӣ дар шеърӣ муосири тоҷик (давраи истиқлолият) / Н.М. Ризобоева // Автореферати диссертатсия баҳои дарёфти дараҷаи илми номзади илми филология / Н.М. Ризобоева. - Хуҷанд, 2022. - 25 с.
4. Фарзона. Ашки сӯзон [Матн] / Фарзона. - Душанбе: Адиб, 2014. - 240 с.
5. Фарзона. Найшакар [Матн] / Фарзона. - Душанбе: Маориф, 2019. - 240 с.
6. Фарзона. Мухри гули мино [Матн] / Фарзона. - Хуҷанд: Ношир, 2006. - 400 с.
7. Фарзона. Ҳама гул ҳама тарона. Чилди аввал [Матн] / Фарзона. - Хуҷанд, 2014. - 504 с.
8. Фарзона. Девон. Панҷсад газали дилангез [Матн] / Фарзона. - Хуҷанд: Хуросон, 2014. - 528 с.
9. Шерозӣ. Ҳофиз. Девон [Матн] / таҳияи Ш.Р. Исрофилиев. - Душанбе: Адиб, 2016. - 480 с.
10. Ҳаким, А. Анвои шеърӣ гуноӣ [Матн] / А. Ҳаким. - Душанбе: Дониш, 2020. - 546 с.
11. Ҳакимова, С. Шеър, ҳунар ва иҷтимоӣ [Матн] / С. Ҳакимова. - Хуҷанд: Ношир, 2018. - 336 с.

ТАСВИРИ СИМОИ МОДАР ДАР ШЕЪРИ ФАРЗОНИ ХУҶАНДИ

Мавзӯи модар аз мавзӯҳои ҷовидонаи адабиёт буда, дар адабиёти тоҷики замони Истиқлол аз лиҳози мавзӯю муҳтаво, маъно, соҳтору тасвирҳои шоирона ва қорбурди анвои гуногуни шеърӣ ҷилваҳои хеле рушд қард. Бо таҳлили ашъори ба модар бахшидаи Фарзона метавон хусусиятҳои асосӣ ва таҳаввули шеърӣ тоҷикӣ, алалхус тасвири симои модарро дар замони Истиқлол муайян қард. Дар мақола перомӯни тасвири образи модар дар ашъори Фарзонаи Хуҷандӣ, ки дар ташаккули адабиёти тоҷик нақши муҳим дорад, сухан меравад. Муаллифи мақола бо далоили илмӣ ва шохидҳои шеърӣ собит менамояд, ки Фарзона дар тасвири мавзӯи мазкур тозақориҳо ва навардозиҳо зиёде дорад, ки шеърӣ ўро аз дигар шоирон мутамоиз мегардонад. Бино ба таҳқиқи муаллифи мақола, образи модар дар шеърӣ Фарзона мақоми хос дорад ва бо вучуди мавзӯю муҳтавои муштарак доштан бо вижагиҳои худ аз модарномаҳои дигарон ба қуллӣ фарқ дорад. Аз таҳқиқи муаллифони мақола бармеояд, ки мавзӯи тасвири модар дар шеърӣ Фарзона доманаи фароҳ дошта, ҳар як шеърӣ дар ин мавзӯю сурудаи ў дорони мазмӯни тозаву навар ва таркиботу ибороти шоиронанд, ки хосси худӣ ўст. Ҳангоми тасвири мавзӯи мазкур Фарзона суннатҳои адабии шоирони пешинро собитқадмона идома дода, онро ба авҷи қамолоти худ расонидааст. Фарзона аз беҳтарин шоирони насли дувуми замони Истиқлол аст, ки дар ашъори ў мавзӯи тасвири симои модар бо мазмӯни тозаву ороиҳои нодирӣ адабӣ зиннат ёфта, таҳаввули бештареро қасб қард. Шеърҳои ба модар бахшидаи Фарзона аз намунаҳои беҳтарин ашъори замони истиқлоланд ва баёнгарӣ таҳаввули мавзӯи мазкур дар адабиёти давраи мавридан назаранд.

Калидвожаҳо: Фарзона Хуҷандӣ, адабиёт, шеър, модар, образ, мавзӯю истиқлол, таҳаввул, тасвир, ғазал, шеърӣ навар, тасвирҳои шоирона.

ОПИСАНИЕ ОБРАЗА МАТЕРИ В ПОЭМЕ ФАРЗОНИ ХУҶАНДИ

Тема матери является одной из вечных тем литературы, и в таджикской литературе времен независимости она получила большое развитие в плане тематики и содержания, смысла, поэтической структуры и образов, использования различных поэтических жанров. Анализируя стихи Фарзоны, посвященные матери, можно определить основные черты и развитие таджикской поэзии, особенности образа матери во времена Независимости. В статье рассматривается об образе матери в стихотворениях Фарзона Худжанди, который играет важную роль в становлении таджикской литературы. Автор статьи научными данными и поэтическими свидетельствами доказывает, что Фарзона имеет много новшеств в описании этой темы, что отличает ее стихотворение от других поэтов. Согласно исследованию автора статьи, образ матери в поэме Фарзоны имеет особый статус и, несмотря на общую тему и содержание, совершенно отличается от материнских имен других. Исследования статьи авторов свидетельствуют, о том что тема образа матери в стихотворениях Фарзоны имеет широкий размах, и каждое ее стихотворение на эту тему имеет свежее и новое содержание и поэтическую композицию и выражения, которые уникальны для нее. Описывая эту тему, Фарзона последовательно продолжил литературные традиции предшествующих поэтов и довел ее до вершины совершенства. Фарзона — один из лучших поэтов второго поколения периода Независимости, в стихах которого образ матери, приукрашенный свежим содержанием и редкими литературными декорациями, получил дальнейшее развитие. Стихи Фарзоны, посвященные матери, являются одними из лучших образцов стихов периода независимости и выражают развитие этой темы в литературе рассматриваемого периода.

Ключевые слова: Фарзона Худжанди, литература, поэзия, мать, образ, тема, самостоятельность, эволюция, образ, газель, новое стихотворение, поэтические образы.

DESCRIPTION OF THE IMAGE OF MOTHER IN THE POEM OF FARZONA KHUJANDI

The theme of the mother is one of the eternal themes of literature, and in the Tajik literature of the times of independence, it has received great development in terms of themes and content, meaning, poetic structure and images, and the use of various poetic genres. Analyzing the poems of Farzona dedicated to the mother, one can determine the main features and development of Tajik poetry, the features of the image of the mother in the days of Independence. The article discusses the image of the mother in the poems of Farzona Khujandi, who plays an important role in the development of Tajik literature. The author of the article proves with scientific data and poetic evidence that Farzona

has many innovations in the description of this topic, which distinguishes her poem from other poets. According to the research of the author of the article, the image of the mother in Farzona's poem has a special status and, despite the common theme and content, is completely different from the mother names of others. The research of the authors' article shows that the theme of the image of the mother in Farzona's poems has a wide scope, and each of her poems on this topic has fresh and new content and poetic composition and expressions that are unique to her. Describing this theme, Farzona consistently continued the literary traditions of previous poets and brought it to the pinnacle of perfection. Farzona is one of the best poets of the second generation of the Independence period, in whose poems the image of the mother, embellished with fresh content and rare literary decorations, was further developed. Farzona's poems dedicated to the mother are among the best examples of poems from the period of independence and express the development of this theme in the literature of the period of independence.

Keywords: Farzona Khujandi, literature, poetry, mother, image, theme, independence, evolution, image, ghazal, new poem, poetic images.

Дар бораи муаллифон

Исрофилниё Шарифмурод

Доктори илмҳои филологӣ, профессор
Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии
Тоҷикистон ба номи С. Улуғзода
734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
к. Муҳаммадиев, 17/6
Тел.: (+992) 900 90 96 96
E-mail: isrofilniyo@mail.ru

Раҳимӣ Миҷгона Раҳим

Унвонҷӯи кафедраи адабиёти тоҷик
Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии
Тоҷикистон ба номи С. Улуғзода
734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
к. Муҳаммадиев, 17/6
Тел.: (+992) 919 44 33 83
E-mail: mija8788@mail.ru

Об авторах

Исрофилниё Шарифмурод

Доктор филологических наук, профессор
Таджикский международный университет
иностранных языков имени С. Улугзода
734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
ул. Мухаммадиева, 17/6
Тел.: (+992) 900 90 96 96
E-mail: isrofilniyo@mail.ru

Раҳими Миҷгона Раҳим

Соискатель кафедры таджикской литературы
Таджикский международный университет
иностранных языков имени С. Улугзода
734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
ул. Мухаммадиева, 17/6
Тел.: (+992) 919 44 33 83
E-mail: mija8788@mail.ru

About the authors

Isrofilniyo Sharifmurod

Doctor of Philology, Professor
Tajik International University of Foreign
Languages named after S. Ulughzoda
734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Muhammadiev st., 17/6
Ph.: (+992) 900 90 96 96
E-mail: isrofilniyo@mail.ru

Rakhimi Mizhgona Rakhim

Applicant for the Department of Tajik Literature
Tajik International University of Foreign
Languages named after S. Ulughzoda
734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Muhammadiev st., 17/6
Ph.: (+992) 919 44 33 83
E-mail: mija8788@mail.ru

ҲУНАРИ ТАЪРИХНИГОРИИ СОРБОН ДАР ЭҶОДИ ҚИССАҶО

*Набиев А.М., Муҳаммадохирова Ҳ. И.
Институти забон ва адабиёти ба номи А. Рӯдакӣ
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садрӣдин Айнӣ*

Сорбон ба мавзуи таърих ва чанг ҳанӯз аз солҳои аввали эҷодиёт тавачҷуҳи хосса дошта, инъикоси воқеаву ҳодисаҳои таърихӣ дар осори ӯ аз ин далолат мекунад. Повести “Буд-набуд”-ро метавон аввалин асари калонҳаҷми таърихӣ ӯ номид, вале нависанда дар тамоми давраи эҷодиёт воқеаву ҳодиса ва шахсиятҳои таърихро зиёд тасвир намудааст.

Дар повести “Занги аввал” аз забони қаҳрамон ғоҷи аз дасти босмачиён кушта шудани падараш-Усто Сиддиқ ва бародараш Муродро овардааст, ки яке аз он рӯйдодҳои давраи аввали мустақамшавии Ҳокимияти Шуравӣ аст. Падари Ҳамида бо аскарони Сурх робита дошта, барои онҳо мактуб бурда мактуб меовардааст. Сабаби маргаш низ ҳамин робитаи ӯ бо аскарони Сурх мебошад.

Дар повести “Қумрӣ” саргузашти Қумрӣ ва модараш Садафмоҳ пайванди замонҳоро ба вучуд овардааст. Воқеаҳои, ки дар сарнавишти қаҳрамон - Садафмоҳ рух медиҳанд, ба мисли ба Туксабон пир додани Садафмоҳи нозанину наврас, дар чанги зидди босмачиён кушта шудани Туксабо аз дасти Мулло Шокир бо ҳодисаҳои таърихӣ марбут мебошанд.

Повести “Буд-набуд” дар бораи ҳодисаҳои ибтидои солҳои бистуми садаи гузашта, барқароршавии Ҳокимияти Шуравӣ, мубориза бар зидди босмачиёнро дар бар мегирад. Нависанда бо тасвири ин солҳои пурушӯби таърихи кӯҳистони тоҷик характерҳои қавӣ ва симоҳои ҷолибу равшан ба мисли Шаҳбону, Бибихалифа, Забур, Мир ва Азиз Таҳмин офаридааст. Бояд гуфт, ки тавачҷуҳи нависанда ба ин мавзӯ бесабаб нест, зеро худӣ ӯ насл буд, ки бо шӯҳрони ин ҳодисаву воқеаҳо саодати ҳамнишинӣ насибаш гардида, гузашта аз ин падари нависанда дар бунёди сохти ҷомеаи нав ғаҷолон иштирок намуда, дар Чанги Бузурги Ватанӣ, дар торумор кардани фашизм низ саҳим аст.

Як ҳунари вижаи таърихногории муаллиф дар он аст, ки ӯ зиддиятҳои пурихтилофи ҳаводиси он айём, ҳақиқати таърихро аз рӯи имкон ва шароит гоҳ пурра ва гоҳ ҷо-ҷо воқеанигорона тасвир намудааст. Азбаски дар замони таълифи қиссаи «Буд-набуд» ӯ имкони пурраи тасвири воқеъбинонаи он ҳодисаҳоро надошт, бо ишора ва рамзомез мақсадашро иброз намудааст. Фаразан, ба «хонаковак» даромадани пайғирҳои Артиши Сурх Яҳё Мирзо ва шариконаш дар деҳаи Ёрӣ баъди муқобилияти саҳт бо Ҳомид-қурбошӣ аз рафторҳои ғоратгарона ва авбошнои Артиши Сурх, ки асоси воқеи дошт, шаҳодат медиҳанд.

«Онҳо ба хонаковак даромаданд, мисли роҳзанҳои бесар хонаҳоро тақурӯ карданд. Вале ғанимат ба аспҳо бор накарда, лашкари асосӣ даррасид.

- Ин ҷӣ нағма, Яҳё Мирзо? - ба забони шикастаи тоҷикӣ пурсид саркардаи лашкари аввал омада, марди тоторе.

- Нағма не, рафиқ Раҳматуллин... Барои хушёр кардани чашми мардум.

- Дигар роҳ набуд?...Шумо хушёр намекунед, балки нафрати онҳоро ба аскарони сурх барангезед. Онҳоро ноумед кунед...Ё шумо ҳам кирми дарахт барин...» [6, с. 258]

Дар ин саҳифа саҳнаи ногувори ҷабру зулм кашидани мардуми одӣ аз тохтутозу лашкаркашиҳои бегонаву худӣ нишон дода шудааст. Яъне, дар он айём мардуми одӣ ҷабру ситам зиёд медид.

Миёни Артиши Сурх ва дастаҳои босмачиён чанги муборизаи беамон мерафт, аммо дар ибтидои ин задухурдҳо дастаҳои дигаре низ мавҷуд буданд, ки ба ҳеҷ яке аз ин ду гурӯҳ шомил набуда, баҳри дифои маҳали хеш, деҳаи хеш, бо ҳар ду гурӯҳ мечангиданд. Муборизаи онҳо то қаламрави деҳаҳои хеш буда, ба деҳу навоҳии дигаре кор надоштанд. Қаҳрамони асар Мир низ иқро менамояд, ки мақсадаш ҳимояи деҳааш асту бас.

«- Набошад, ҷаро ту сӯи мо тохтӣ?

- Ман дидам, ки Забур барин нобакорон танфурушӣ мекунанд, хостам, танҳои нопокро тоза кунам ва деҳаро аз дасти ноҳалафҳо ниғаҳ дорам...» [6, с. 277].

Ин муборизаи ватанхоҳона бинобар ин, ки мафкураи танги сиёсӣ дошта, мафҳуми ватанро танҳо дар маҳал ва деҳи хеш мефаҳмиданд, муташаккилона набуд, дер давом накард ва ба зудӣ ин дастаҳо чӣ аз тарафи босмачиён ва чӣ аз тарафи Артиши Сурх торумор гардиданд.

Баҳси Мир ва Ҳомид-қурбошӣ низ ба чизҳое ба ин монанд ишора мекунад. Ҳомидбек робитаи Мирро бо сурхҳо фаҳмида мепурсад:

«Муродашон чист:

Муродашон муроди шумо...

- Ҳомид аз ҷавобҳои ӯ чизе нафаҳмид. Тори асаб таранг шуд. Мирро як тозиёна зад:

- Чӣ хел муроди мо барин?.. Ту гумон дорӣ, ки ман торочгарам, хунхорам?..

- Ман ҳеҷ чиз гумон намекунам.

- Барои чӣ ин хел гуфтӣ?

- Ҳамаи онҳое, ки ба хоки дигар пой таҷовуз гузоранд, бо ҳам монанданд» [6, с. 277].

Замони таълифи асари мазкур барои як қӯрбошӣ, сардори дастаи босмачиёно марди таҳамтан, арзандаи чангу пайкор номида, соҳиби заковату фаҳму тасвир намудан, ўро ба уқоби тезчангол ташбеҳ додан барои нависанда ҷуръат ва ҷасорати ҳосе мебоист. Солҳои баъд, саҳеҳтараш дар солҳои охири даврони шуравӣ Саттор Турсун дар романи «Се рӯзи як баҳор» симои сарвари босмачиён Усмон Азизро ҳамчун фарди ватанхоҳ ва муборизи ватандор тасвир намуд. Аммо иқрор бояд шуд, касе, ки нахуст ба ин паҳлуи норавшани таърихи на чандон дур равшанӣ андохт, Сорбон буд. Яъне, он тавре ки дар боло зикр кардем, миёни босмачиёни маҳаллӣ, ки хешро ватандори асил пиндошта, аз омадани сурхҳо норизо буда, барои ғимояи маҳал, навоҳии хеш аз сурхҳо мечангиданд ва онҳоро аз марзу бум пеш кардан мехостанд, ашхоси воқеан ватандӯст ва ватанпараст кам набуд.

«Рӯ ба рӯяш (Мир) як марди таҳамтанро дид, ки ҳам барои гуфтани шунидан ва ҳам барои ҷанг ба ҷанг шудан арзад. Акнун ҳар муддаое, ки дорад, бояд бигӯяду баъд мирад. Вале онҳо мақсади ҳамдигарро нафаҳмиданд. Ҳар ду ҳам даъвои ҳифзи Ватандоранд. Аммо нафаҳманд, ки чию киро аз кӣ ғимоя кунанд. Боз бо вучуди тезпарвозиаш ба ҷанголи уқоб хӯрдааст» [6, с. 277].

Дар ин мисоле, ки дар боло овардем, назари нависандаро, ки нозукона ва бо ишораҳо, гоҳ аз забони худ ва гоҳ аз забони қаҳрамон нисбат ба сардори дастаи босмачиён Ҳомидбек ифода шудааст, мушоҳида кардан мумкин, ки тобиши манфӣ надорад. Бо он, ки Ҳомид-қурбошӣ дар асар танҳо як бор чеҳраи худро менамоёнад, шахси неруманду тавоно ба назар мерасад. Ў ба духтартортуққунии Забур тавачҷуҳе ҳам намекунад ва дар андешаи лашкар ҷамъ кардан, сафи йигитҳояшро зиёд намудан аст. Азиз Таҳминро барои ҷасораташ ҷавоб дода, зинда мегузорад. Мирро низ барои далерияш аввал ба қатл нарасонда, ба тарафи худ кашидан мехоҳад. Дар суҳбати Мир ва дӯсташ Замонбек дар бораи духтардӯздӣ ва қатлу куштори Ҳомид ишора ҳаст, вале ҷавоби Ҳомидбек ба Мир қӯрбошӣ ғоратгару ғосиб ва духтардӯздиро не, балки як марди ғажору баномус ва бофаҳму идрокпеши назар меояд, ки ҳадафи муайяни ғимояи марзу бум дораду бас:

«Мақсади ман дар чор подшоҳ маълум: нахоҳам, ки ба хоки Ватанам қадами номубораки касе расад.

- Набошад, чаро ба хоки дигарон қадам мегузорӣ?

- Магар ин ҳок барои ман бегона аст? Магар ин хоки ман нест? Ин хоки водии ман аст, ноасил! Ту худро бегонаро фарқ кун! Ман барои ту бегона не. Бегона мебудам, деҳаю мардуми туро ба ҳок яксон мекардам... Ту худат мефаҳмӣ, ки чӣ кор ва ба кӣ хизмат мекунӣ? Инро намефаҳмӣ. Ман барои ҳамин афсӯс мехӯрам, номурод меравӣ. Ҳайф аз буди туо сад ҳайф аз нобуди ту.

- Ҳаа, сад ҳайф аз нобуди ман. Лекин доништа бош, аз ту на Чингиз мебарояду на Темур.

- Худам инро нахоҳам... [6, с. 278]

Воқеан ҳам дар суҳбати Мир ва дӯстонаш Замонбеку Неъмат дар бораи духтардӯзиву қатлу куштори Ҳомид сухан меравад:

«- ...Ҳомидаш мусулмонобод мекунам, гуфта, дар деҳаҳои боло аспу йигиту духтар намонд...

-...Оқсақоли Дашти Қозиро зинда ба зинда чортоқ кардааст...»

Вале бояд зикр кард, ки дар асар ин саҳнаҳо тамоман инъикос наёфта, Ҳомид бо дигар чехра ва андешаву рафтор пайдо шуда, ӯ чун марди соҳибандешаву разманда ва дар мароми хеш устувор ва ҳатто дилсӯзи ватан менамояд.

Албатта нависанда ҳама босмачӣ ва ҳама қурбошиву бекҳоро мисли Ҳомид ҳимоятгари ватан ва баору номус наменомад ва воқеияти таърихӣ низ чунин нест. Ва дар ҳикояи «Табари хунолуд», ки муваффақият ва бозёфтҳои нависандаро дар ин жанр ошкор месозад, дар симои Қурбон-қӯрбошӣ, ки шавҳари Саидабону ба қатл расонда, боз бешарафона ба талаби духтари ноболиғи ӯ-Муаттар ба ҳавлиаш омад ва ин зани ҷасур бо хиллаву найранг ӯро бо табар зада кушт, мо дигар қӯрбоширо мушоҳида мекунем. Қаҳрамони асосӣ Саидабону аз Рисолат, модари Зуқури гуреза аз «Дашти морон» ва Шарифаро аз китоби «Шарифа»-и романи «Зарафшон» ёд меорад. Муваффақияти нависанда дар ин ҳикоя танҳо аз инъикоси фоҷиаи таърихӣ миллат дар симои қаҳрамонҳо набуда, балки тавассути ин фоҷиа офаридани характери қавӣ ва барҷаста, симои равшану шоистае ба мисли Саидабону ва симои манфури Қурбон-қӯрбошӣ мебошад.

Таънаву маломати Саидабону ба писарон ва мардони ҳамдеҳа таънаву маломати Шарифаро ба ёд меорад, ки писаронро ба қасоси хуни падар даъват мекард. Вале қасоси Саидабону фақат қасоси хуни шавҳараш Саидбурҳон нест, балки қасоси ҳазорҳо Саидбурҳони дигар аст, ки аз дасти Қӯрбошӣ ба қатл расидаанд. Саидабону бо қатли Қурбон-қӯрбошӣ на танҳо духтари ноболиғи хеш Муаттарро, балки садҳо духтарони дигарро аз ҷанголи ин марди ваҳшитабиат начот медиҳад. Ҳарфи маломатбори Саидабону ба писараш, ки корди сӯяш дарознамудаи модарро нагирифта, ҳатто аз модари интиқомчӯ мегурезад, характери иҷтимоӣ ва умумӣ дошта, танҳо ба як хонаводаи ин зан марбут нест:

«Чунин боғайрат, ки ҳама чизро аз даст додед!» [5, с. 343].

Кароматуллоҳи Шукруллоҳи интиқоми Саидабонуро аз сардори дастаи босмачиён дар китобаш чунин шарҳ додааст:

«...Нависанда тарҳи интиқоми занро аз қӯрбошӣ бо маҳорати комил ба иҷро мерасонад, ки ба ҳимояи номус ва шарафи инсонӣ рабт мегирад».

Интиқоми зан аз Қурбон-қӯрбошӣ ба интиқоми зани шавҳаркушта ва ё модаре, ки духтари ноболиғашро аз ӯ рабудаву маҳв кардан мехоҳанд, монанд нест. Балки ба интиқоми нафаре монанд аст, ки масъулияти раҳиини мардумро аз ин балову мусибат ихтиёран бар дӯш гирифтааст. Ҳар як рафтору кирдор ва ҳарфу суханаш ӯро на ба зане, ки маҳз қасди шахсиву хонаводагии хешро ситонидан мехоҳаду бас, балки ба як фарди оқилу роҳнамо шабех месозанд, ки чун ҳомиву муттақо ва пуштибон онҳоро оқилонаву бозаковатона ба сӯи начот мебарад.

«...табарро бардошт. Ба ҳар касе, ки хушёр буд, дароз кард. Касе нагирифт. Саидабону табар дар даст аз дари хона даромад ва аз болои Расулу савори аспӣ ало қадам монда гузашта, болои сари қӯрбошӣ омад ва ҳам шуда дид, ки ӯ хандад» [5, с. 43].

Фоҷиаи марги писари Саидабону-Саидсобир аз тирӣ сарбози сурх рамзи қатли одамони бегуноҳ, ки аз ҳар ду тараф-чи аз тарафи дастаҳои босмачиён ва чи аз тарафи Артиши Сурх содир мешуд, маҳсуб мебошад.

«...Ба кӣ бовар кунем» гуфтани Саидабону воқеан умеди барбодрафтаи ӯ ва мисли ӯ баринҳоро ифода мекунад:

«Модар оҳиста сар бардошта нигарист ва аз паси пардаи ашк гоҳ намуду гоҳ не, дастаи аскарон пеш омаданд ва базур дид, ки якеро даст пеш баста оварданд» [5, с. 344].

Ин манзара он шуълаи умедро, ки ҳангоми «ба кӣ бовар кунем» гуфтани Саидабону майли хомӯш шудан мекунад, фурузон нигоҳ медорад.

Яъне, қатли писари Саидабону аз тирӣ аскарони сурх маъноӣ онро медиҳад, ки ҳар ҷанге фоҷиарез аст ва ҳадафи силоҳи ду тарафи муқобил қурбониёни бегуноҳ хоҳанд гардид. Албатта аз замони таълифи повести «Буд-набуд» то замони таълифи ҳикояи «Табари хунолуд» фосилаест, ки бар асари ҳодисаҳои иҷтимоӣ ва сиёсӣ афқору андеша ва ғояҳо иваз шудаанд. Рамзомезу бо ишораҳо ҳарф задани нависанда дар повести «Буд-набуд» далели он аст, ки ӯ гуфтани зиёде дорад, аммо чаҳорҷубаи сиёсати замон, ки андешаву тафаккури

истиклолхои Сорбон онро айёну ноайён рахнаҳо ворид мекард, варо бозмедорад. Дар ҳар як асари таърихӣ ҳақиқати таърихӣ бояд инъикос ёбад ва дар асарҳои нависанда ин нукта амиқ ба назар мерасад. Танқиди бадеии шуравӣ бо ҳама мӯшикофиҳо ва хурдагириҳои сиёсатмаобона ин нуктаро таъкид кардан намехост, ки ҷаҳони маънавии Ҳомид дар ин манзара ғанитар ва мукамалтар аз ҷаҳони ботинии Мир ба назар мерасад. Танҳо Саид Саъдизода образи Ҳомид-қӯрбоширо «ҷолиби диққат» номидааст:

«Бомулоҳизагии ӯ хусусан дар муносибат бо Азизи Тахмин ошкор шудааст. Ҳомид қӯрбошӣ ба қадри одамони диловар мерасид ва бинобар он Азиз Тахминро маҳз ба хотири далерияш писандида озод кард» [6, с. 145-147].

Барои Ҳомид мафҳуми Ватан фарохтар аз зодгоҳи ӯст, фарохтар аз як тангноест, ки ӯ ба дунё омадааст. Вале Мир, ки чун як фарзанди калоншавандаи деҳ хату савод ва ҳатто ишорае ҳаст, ки бо аскарони сурх низ равуо дошт, танҳо аз ҷимояи деҳаи хеш-Амондара сухан мегӯяду бас, зеро он муҳити танги кӯхистоне, ки дар он қаҳрамон ба дунё омада, ба воя расида буд, афкор ва андешаи варо таҳрик ва инкишоф дода наметавонист. Бинобар ин, мафҳуми ватан низ дар зеҳни ӯ фарохтар аз Амондара ва ё аз он водие, ки зодгоҳи ӯ маҳсуб меёфт, набуд.

Қаҳрамони асар Шаҳбону дар он замони тираву тори оғози ҷанги шаҳрвандии солҳои бистуми қарни гузашта ҷасурана барои ҷимояи ҳаёти худ, нангу шарафи инсонии помолгашта талош мекунад. Ӯ бо он, ки дар зери ҳукми тағои бераҳмаш қарор дорад, духтари босавод дар мактаби Бибихалифа таҳсилкарда буда, сарнавишти худро ба дасти Забур дода, таслим шудан намехоҳад. Аз номзадаш Ҳафиз мадад мечӯяд, аз Бибихалифа маслиҳат меурсад, ба гурехтан омодагӣ мебинад. Ин талошҳои Шаҳбону ӯро чун духтари оқила ва мубориз нишон медиҳанд. Вале бо ҳама талошҳо ӯ ноком мемонад, зеро қурбони замони фочиарез ва худкомагии тағояш мегардад. Муҳаққиқи дигари осори Сорбон Кароматуллоҳи Шуруллоҳӣ марги ӯро ногузир номидааст:

«Мучовирати ҷисмонӣ, отифӣ ва ахлоқӣ бо атрофиёнаш, бетачрибагӣ, бегонагӣ бо ҷаҳон ӯро во дошт, ки бимирад. Заминаҳои иҷтимоӣ ва ахлоқие, ки вучуд дошт, дигар ба ӯ ичоза намедод, ки зиндагיאшро, ки барояш хеле нобудкунанда шуда буд, тағйир диҳад, дуруст кунад» [3, с. 100].

Воқеан зиндагӣ, ки тағояш бо истифода аз замони мусибатбор, ки ҳамдеҳагонро тарсу ва бетараф гардонида, танҳо дар ғами ҷони худ кунонида буд, баъд аз он барои Шаҳбону муҳаё кардан мехост, бадтар аз марг буд. Қаҳрамон роҳи ягонаи начотро аз ин бешарафие, ки тағояш ба сараш мерехт, дар марг дид.

Вале яке аз сабабҳои ин симои норавшани модараш Маҳбонуст. Дар лаҳзаи душвор наздиктарин шахс-модараш дар паҳлуи ӯ нест, ки мадад расонда, ӯро аз зулми тағои худро раҳо кунад. Модар танҳо баъди беному нишон гум шудани духтари ноком бо Мурод дар деҳа пайдо мегардад. Бешак замони беҳуқуқии занони кӯхистон, ки ҳукми руҳониёни хурофотпараст мисли қозию домолло сарнавишти ононро ба дасти дигарон дода буд, боис шуда, Маҳбону низ фарзандон вогузорад ва иҷборан ба хонаи шавҳари дуҷум равад. Дар асар ишорае ҳаст, ки шавҳари дуҷумаш ба фарзандони ӯ рӯи хуш намедиҳад ва аз ҷангу даъвои Маҳбону бо додараш маълум мешавад, ки Забур бар асари ин хоҳарзодаҳоро ба хонааш меорад:

«...Забурбек, бачаҳо хафа нашаванд, гуфта рафта оварданат барои ҳамин буд?...» [6, с. 257]

Вале аз ҳодисаву воқеаҳои ба сари духтараш омада, нияти ӯро ба Ҳомид пешкаш кардани Забурбек, майли гурехтани ӯ бо номзадаш-Ҳафиз модар-Маҳбону воқиф нест ва ё хеле дер воқиф мегардад. Шавҳар ба ин ҳама монёе шуда наметавонист, зеро ӯ модар буд ва пинҳону ошкор ба фарзандон бояд дасти навозиш мерасонд.

Баракси модар Мурод барои начоти хоҳарбузурги хеш талоши зиёд мекунад ва ғаъл аст ва бо он, ки ҳанӯз бузург нест, ки барои раҳиҳои хоҳар амали шоистае анҷом диҳад, дар дил шӯри ботинӣ ва эътирози ниҳонӣ нисбат ба зулми тағо дорад. Ва ин эътирози бачаи

наврас, ки наметавонад лоақл аз худ ҳимоя кунад, гоҳи модари Шаҳбону-Маҳбонуро мушторӣ кардани Забур буруз мекунад:

«...Баъд худро пеш андохта, аз миллаи хоҳар гирифт, ба даст печида кашид ва ба фарқи сари ӯ як мушт зад:

- Ту дидӣ, ки ман духтаратро куштам? Ё дидӣ, ки ба ягон кас бароварда додам. А? А? - зарбаҳои мушташро дарег намедошт ӯ...

Забур дид, алами апааш кам намешавад, ӯро тела дода, ба замин пахш кард ва ба нӯки пой ба дамгаҳаш зад, то дамаш гашта дигар нафасе набарорад. Мурод ба ин аҳвол тоқат наоварда фарёд зад ва калтакеро аз сахни хавлӣ ёфта ба тоз омада, ба тахтапушти Забур фаровард ва пас гашт» [6, с. 258].

Ба ақидаи мунаққиди шинохта А. Набавӣ нависанда дар ин асар «чанд характери равшан мисли Азиз Таҳмин, Бибихалифа, Шаҳбону, Мир офаридааст» [1, с. 333-335].

Аммо ба андешаи ин адабиётшиноси маъруф ба замми ин муваффақиятҳо камбудии асар дар он аст, ки муаллиф ба саргузашти талху пешомади қаҳрамонҳо зиёд тавачҷух намуда, замони тасвири қариб норавшан нишон додааст, ки инро дар сарнавишти қаҳрамони марказӣ-Шаҳбону, Миру ёронаш, Офтобхон, инъикоси дарду алами модари Шаҳбону ва бечоранолиҳои Ҳафиз мушоҳида кардан мумкин аст.

Ҳафиз, номзади Шаҳбону барои ёфтани арусшавандаш кӯшиш мекунад, вале заифнолии ӯ бештар эҳсос шуда, он азми талоши наҷот, гарчанде Шаҳбону худро дар Зарафшон андохта бошад ҳам, ҷавон умед дошт, ӯ зинда аст, интиқоми духтарро дар ниҳоди ӯ маҳв намуда, образро аз ташаккули характер маҳрум гардондааст. Падари Ҳафиз-Азиз Таҳмин мардест баномус ва нотарс. Ҳатто гоҳе, ки писараш Ҳафиз ба интиқоми Шаҳбону аз пилтакамони бобой ба сӯи Ҳомид-қурбошӣ тир холи мекунад, ба ҷои писараш рӯ ба рӯи қурбошӣ ҳозир мешавад. Азиз Таҳмин ва Забур ду характери барҷастаи зидди якдигар буда, дар симои онҳо муборизаи шиддатноки қувваҳои ба ҳам муқобил, талоши некиву бадӣ барои пирӯзӣ дар арсаи ҳаёт тасвир шудааст.

Образи Забур ба қавли М. Шакурӣ «муътамад ба қалам омадааст».

Хонанда ҳар қадар ба умқи асар фурӯ равад, нафраташ ба Забури худхоҳ бештар мегардад, зеро ҳокимиятҷӯии ӯ то ба ҳаддест, ки баъди беному нишон гум шудани Шаҳбону, на барои Шаҳбону, балки барои ройгон аз даст рафтани «ганҷе», ки бояд ӯро ба ҳокимият ва сарват мерасонд, андухгин шуда буд, меҳоҳад, ба ҷои хоҳарзода духтараш Норинисоро ба қурбошӣ пешкаш намояд.

«Аз ин нияти ӯ касе хабардор нест, фақат вақте ки Забур ба занаш фармуд, ба Норинисо гӯяд, ки сару танашро шӯяд, дили ӯ рағ зада ва ноилоҷ монда, ба духтараш фаҳмонд».

Муаллиф симои манфури Забурро пурра ва равшан нишон додааст:

«Ҷ аз он, ки Ҳомид-қурбошӣ духтарашро талаб надорад, хурсанд набуд, балки фоли ноҷо пиндошт ва ҳаёл кард, ки ҳама орзую омолош барбод рафт; Забурбеки номдор шармандаи ҳар ду олам гардид» [6, с. 258].

Муаллиф аз забони Маҳбону Забурро баҳо дода, чеҳраи зишти ӯро мекушояд:

«...Худораҳмати додом то мурданашон мегуфтанд, ки аз ӯ одамгарӣ намебарояд...» [6, с. 274].

Ҳолатҳое ҳастанд, ки Забур аз кардаҳои хеш эҳсоси пушаймонӣ мекунад, вале ин таассуф дарки эҳсоси гуноҳ аз он бадбахтиҳо нест, ки ба сари дигарон овардааст, балки аз барор нагирифтани нақшаву ниятҳои нопокаш мебошад.

«Ман чӣ донам, ки анҷоми ин корҳо чунин шавад. Умеди ман дигар буд, барои ҳамин ин қадар ҷон кандам» [6, с. 274].

Манзараи бо аспӣ сиёҳмушкини писари Замонбой аз миёни обканд ҷасади духтаракеро, ки гӯё Шаҳрбону аст, баровардани Азиз Таҳмин ва аз майит рӯ гардондани Забур бинобар халос шудан аз харҷи мурда симои манфури ӯро бештар равшан менамояд.

«...Ман тӯй карда натавонистам, мон, ки мурдаашро обрӯ кунам...»

Забури мумсик, гӯй чунин хоҳишро нигарон бошад, баҳсро кашол надода, сари асп сӯи хавлаш гардонд...» [6, с. 299]

Нависанда симои зишти Забурро, ки дар паси кирдорҳои манфур ва амалҳои пасташ равшан менамояд, бо як маҳорат тасвир намудааст, ки дар адабиёти муосир мисли ӯ симои зишт ва пурқабоҳат кам метавон ёфт. Забур ба хотири расидан ба ҳадафҳои нопок аз ҳеч чиз рӯ намегардонад. Ӯ омода аст, на танҳо хоҳарзодааш Шаҳбонуро, балки духтараш Норинисоро низ қурбон намояд. Нависанда дар ҳар амалаш як хислати ношоиста ва пасти ӯро ошкор месозад. Баъди он ҳама амалҳое, ки ба Ҳафиз ва падари ӯ-Азиз Таҳмин раво дид; Ҳафизро то беҳӯш шудан лату кӯб кунонд, Азиз Таҳминро назди Ҳомид бо тухмату дурӯғ сиёҳ намуда, хост, қурбошӣ ӯро ба қатл расонад, боз ба хонаи ин мард рафта, аз ӯ тақозои хонадоршавии писарашро бо Норинисо намудан бешарафӣ ва беномусии беҳадди варо исбот менамояд.

«Абдулазиз, тақдир ҳамин будааст. Ман мехоҳам, ки писарат фотеҳагардон нашавад. Аз Шаҳбону дигар умед надорам. Ман ба ҷои ӯ духтарамро ба писарат медиҳам» [6, с. 291].

Симои Бибихалифа Офтобхони таҳсилдида ва бофаҳм дар он деҳи дурдасти кӯҳистон чун шамъест, ки рӯзгори зулматандуди занони беҳуқуқро равшанӣ мебахшад. Ӯ барои раҳиҳои Шаҳбону талоши зиёде мекунад, вале замона дасту пой варо баста, дар илочи ин қор нотавон сохтааст, ки ҷуз гираву лоба ва дуои бад қардани Забур ҷорое намебинад. Ягона ҳамдаму ҳамрози Шаҳбону маҳз ҳамин зан аст, ки «ҳар гоҳ дар назди Бихалифа чизеро арз қарда, аҳволи ӯро парешон месохт» [6, с. 210].

Анҷоми сарнавишти ин зани дардошно фоҷиаомез буда, барои раҳиҳои додараш Мир, ки Ҳомид зуран то Дашти Моҳрӯ оварда буд, омада, пеши часади сарди додар қон медиҳад. Барои раҳиҳои Мир кӯшиш намудани Офтобхон, гарчанде, ки ин дар рӯ ба рӯи дастаи мусаллаҳи босмачиён барои ӯ барин зани муштипар имконнопазир буд, далели ҷасорати ӯст. Дар ҳамин нуктаи хати суҷа дар китоби «Шарифа»-и асари «Зарафшон» хангоми тасвири ин сахна ва вазъ мо Шарифаро мебинем, ки бо қурбошӣ баҳсу мунозира қарда, ӯро ба инсоф овардан мехоҳад, то додараш Ёрмуҳаммадро аз дасти ӯ наҷот бахшад. Шучоати Офтобхон чун Шарифа мардгуна набуда, ӯ руҳияи муборизхоҳона бо беку қозиро низ надорад. Вале дар замиранаш ҷасорати олуида бо отифат ва ҳаёи занона ҳаст, ки ӯро ҳамеша омодаи он мекунад, то барои ҳимояи наздикон хешро ба обу оташ, ба сад балову хатар андозад.

Ба андешаи мо ба ҷустуҷӯи Шаҳбону баромадани духтаракони дугонаву ҳамдеҳа, ки сад сол муқаддам дар муҳити деҳи кӯҳистон ва дар он замонаи хунрез асоси воқеяи надошт, сохта ва ғайритабиӣ аст. Худро дидаву доништа, ба бало афкандани Қурбонбӣ низ бемантиқ менамояд. Агар ӯ аз чизе норозӣ буду қасди худкушӣ дошт, бояд худро мисли ақсари занону духтарон ба об меандоخت. Вале аз «шаҳбонуковӣ» пас нагаштани ӯ сохта ба назар меояд, зеро ин рафтор ба ҷони ӯ ва ҳам ба номусу шарафи ӯ хатар меовард. Духтарак бо Мир баҳс мекунад ва аз роҳаш намегардад:

«- ...барои ман ду дунё фарқ надорад: рафтани истоданам баробар. Кабк то дар қафас мурдана дар адир мурад, беҳтар» [6, с. 210].

Вале ба хонанда норавшан аст, ки ӯ дар қадом «қафас» буд. Нависанда бо ин дар зери зулм қарор доштани духтарон ва занони он даврро ифода қардан мехоҳад, вале на танҳо ба ин нияти худ нарасидааст, балки ин манзара мисли як порча дарбеҳи қуҳнаву фарсуда дар як матои хушранг ба назар мерасад.

Манзараи дигаре, ки номафҳум ва норавшан аст, ин ба ҷои Шаҳбону ба тортуқи қурбошӣ Ҳомид бе ҳеч гуна эътироз розӣ шудани Норинисо ва модараш Меҳринисост. Ин нукта равшан аст, ки қурбошиҳо ҳеч як духтареро, ки пешкаш мекарданд, ба занӣ намегирифтанд, балки як-ду соат ё аз ин зиёдтар бо ӯ айш мекарданду ба роҳи хеш мерафтанд. Аслан ягон духтар намехоҳад ашӣи дастхушии яқсоата ё якшабаи қурбошӣ бошад. Норинисои боақлу идрок, ки дар мактаби Бихалифа таҳсил мекард, чӣ гуна розӣ шуд, ки шарафу номуси ӯро падараш ба хотири ҳадафҳои ифлоси худ ба фурӯш гузорад? Эҳсоси қалби нозуқи духтар ба падари ҷоҳил ва худпараст, ки барои расидан ба мақсадҳои нопокаш шарафи духтари хеш ба савдо менамояд, ноайён менамояд. Ӯ, ки аз зулми падар натарсида, Шаҳбонуро аз сандуқ раҳо қард, акнун на танҳо дар ҷавоби кирдори палидонаи падар хомӯш менамояд, балки ба як духтари беҳиссу идрок мубаддал мегардад:

«Норинисо ба ин гап чандон аҳамияте надода «хайр, қатори Шаҳбону» гуфту монд. Сарашро шуст, бо модараш хандида-хандида гуфту шунид ва чунон худро бепарво гирифт, ки гӯё олам гулистон бошад» [6, с. 263].

Ва манзараи ба амри шавҳар хомӯшона духтараш Норинисоро ба «сарутаншӯй» фиристодани Меҳринисо, ки аз зулми шӯ тарсад ҳам, ба хоители Шаҳбону на танҳо эътироз баён намуд, балки чандин бор забондарозӣ карда, ўро ҳатто дуои бад мегуфт, дар сужаи асар ночаспон менамояд. Меҳринисо аз кирдорҳои шавҳараш норизо буда, ба ҳоли Шаҳбону дилсӯзона ашк мерезад. Вале вақте сухан сари духтари худаш рафт, хомӯш монд. Модар дар рӯ ба рӯи ин бозиҳои ифлос ҳеч гоҳ хомӯш буда наметавонад. Вале дар ин лаҳзаи пурэҳтирос нолаву фиғони дили пурдарди модаронаи ўро шунда намешавад.

Дар симои Меҳринисо номафҳумиҳо хеле зиёданд. Он ҳиссиёти пуршӯри дили модар, талоши ў барои ҳимояи тақдирӣ духтараш ва албатта эътирози Норинисо бигзор ҳатто бо гираву оху нола тасвир нашудааст.

Бо вучуди ин камбудихо повест ҳамчун асари бадеӣ арзишманд буда, воқеаву ҳодисаҳои солҳои даҳшатовари миллату кишварро таҷассум менамояд.

Як нуқтаи дигар мавриди зикр аст, ки даврони истиқлолият ба адиб майдони фароҳи эҷодӣ, баёни мавзӯи наву тоза, ибрази ормону андешаҳои миллӣ фароҳам овард. Адибе, ки дар даврони шуравӣ бо вучуди танқиди саҳти замон, фишори сиёсатмаобон ва дастуроти хушкӣ сиёсизмунӣ даврон асарҳои ҷолиб ва хондабоб меофарид, акнун бо кулбори таҷрибаи зиёд ба таълифи асарҳои воломазмун ва рангин оғоз намуд.

Адабиёт

1. *Набавӣ А. Эҷоди бадеӣ, инсон ва замон. Дар роҳи ҷустуҷӯ.* - Душанбе, Ирфон, 1983. – 144 с.
2. *Шукуров. М. Таърихи адабиёти советии тоҷик, Инкишофи жанрҳо, Насри солҳои 1945-1974. Иборат аз шаш ҷилд. Ҷ.4.* - Душанбе: Дониш, 1980. - 382 с.
3. *Кароматуллоҳи Шукруллоҳӣ. Нависандае, ки ба касе монанд нест.* - Душанбе: Балогат, 2016. - 248 с.
4. *Саид Саъдизода. Қиссаи солҳои нурушӯб // «Садои Шарқ».* – 1975. - №12.
5. *Сорбон. Куллият. Ҷилди 11.* - Душанбе: «Истеъдод», 2010. - 448 с.
6. *Сорбон. Куллият. Ҷилди 1.* - Душанбе: «Эҷод», 2009. - 448 с.
7. *Шукуров М. Таърихи адабиёти тоҷик. Инкишофи жанрҳо.* – Душанбе, 1980. Ҷилди 4. – 238 с.
8. *Белинский В.Г. Назаре ба адабиёти русии соли 1847.* – Сталинобод, 1949. – 63 с.
9. *Петров С.М. Советский исторический роман.* - М., 1958. – 55 с.

ҲУНАРИ ТАЪРИХНИГОРИИ СОРБОН ДАР ЭҶОДИ ҚИССАҲО

Мақола доир ба осори таърихӣ Сорбон буда, тасвири ҳодисаву воқеаҳои таърихӣ, ҳунари таърихнигорӣ муаллиф баррасӣ гардидааст. Повести “Буд-набуд” аввалини асари мукаммалӣ таърихӣ адиб маҳсуб ёфта, дар он воқеаву ҳодисаҳои солҳои бистуми садаи гузашта тасвир шудаанд. Қаҳрамонҳо Шаҳрбону, ки тағояш Забур ўро ба Ҳомид-қӯрбошӣ тортуқ кардан меҷаҳад, Ҳафиз-номзади Шаҳрбону, Азиз Таҳмин-падари Ҳафиз, Норинисо-духтари Забур ҳар қадам аз рӯи фаҳму идрок, имкону тавон, азму ирода барои ҳаёту шараф, ҳеш талош меварзанд.

Калидвожаҳо: таърих, таърихнигор, чеҳраҳои таърихӣ, қӯрбошӣ, тортуқ, Аскарони Сурх, Ҳокимияти Шуравӣ, дасисаву тухмат, командир.

ИСКУССТВО ИСТОРИЧЕСКОГО СОРБОНА В СОЗДАНИИ ИСТОРИИ

Статья посвящена историческим произведениям Сорбона, где описываются исторические события и прослеживается тонкое искусство автора в историографии. Повесть «Буд-набуд» считается первым законченным историческим произведением писателя, где описываются события двадцатых годов прошлого века. Персонажи Шахрбану, дядя которой хочет ее выдать замуж за Хамид-курбаши, Хафиз – жених Шахрбану, отец Хафиза Азиз Тахмин, Нориниса, дочь Забура, каждый из которых стремится, в соответствии со своим пониманием, способностями и решимостью жить достойно и честно.

Ключевые слова: история, историк, исторические личности, курбаши, тартук, красноармейцы, Советская власть, заговор и клевета, полководец.

THE ART OF HISTORICAL SORBON IN CREATING STORIES

The article is devoted to the historical works of the Sorbon, where historical events are described and the author's subtle art in historiography is traced. The story "Bud-Nabud" is considered the first completed historical work of the

writer, which describes the events of the twenties of the last century. The characters of Shahrbanu, whose uncle managed to get married her to Hamid-kurbashi, Hafiz-Shahrbanu's fiancée, Hafiz's father Aziz Tahmin, Norinisa, Zabur's daughter, each of whom tries to live life with dignity and integrity, in accordance with their understanding, abilities and determination.

Keywords: history, historian, historical figures, Kurbashi, Tartuk, Red Army soldiers, Soviet power, conspiracy and slander, commander.

Дар бораи муаллифон

Набиев Абдухолик Мирзоевич

Номзади илмҳои филологӣ
Институти забон ва адабиёти ба номи
А. Рӯдакии АМИТ
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 21
Тел.: (+992) 93 508 46 08

Муҳаммадохирова Ҳанифамо Иброҳимовна

Ассистенти кафедраи умумидонишгоҳии
забони тоҷикӣ
Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣи Тоҷикистон
ба номи С.Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
Тел.: (+992) 918 77 72 48

Об авторах

Набиев Абдухолик Мирзоевич

Кандидат филологических наук
Институт языка и литературы имени
А. Рудаки НАНТ
734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 21
Тел.: (+992) 93 508 46 08

Муҳаммадохирова Ҳанифамо Иброҳимовна

Ассистент общей университетской кафедры
таджикского языка
Таджикский государственный педагогический
университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 121
Тел.: (+992) 918 77 72 48

About the authors

Nabiev Abdukholik Mirzoevich

Candidate of Philology
Institute of Language and Literature
named after A. Rudaki NAST
734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 21
Ph.: (+992) 93 508 46 08

Muhammadokhirova Hanifamo Ibrokhimovna

Assistant of the general university department of
the Tajik language
Tajik State Pedagogical University named
after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
Ph.: 918 77 72 48

ҲАССОНИ АҶАМ ВА ҲАССОНИ ҲИНД

Шарифова М. Б.

*Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

Баъд аз зуҳури дини Ислом муносибат ба ҷанбаи ахлоқии шеър дар байни мусулмонон ва мушрикони ба таври гуногун сурат гирифт. Дар марҳилаи аввал мушрикони ба мубориза бархоста, ҳамаи арзишҳои мазҳабиро мавриди нақӯҳишу танз қарор медоданд ва дар муқобили онҳо саҳобаҳо ва ҷонибдорони Паёмбари Ислом ба ҳимояти эҷози каломии Илоҳӣ бархостанд. Таҳқиқи эҷози Қуръон аз ҷониби мутакаллимони боиси зуҳури илми балоғат гардид. Ҳарчанд Паёмбари Ислом аз шоироне мисли Ҳассони Собит ва дигарон шеърҳои мадҳӣ мешунавид, аммо шеърҳои шоирони василаи тафриқаандозӣ байни қабилаҳои Араб медонист. Дар ин падида, албатта, ахлоқ ва рафтори бархе аз суҳанварони даврони Ҷоҳилии Араб низ таъсир дорад.

Дар он замон ҳунари шеърҳои шоирӣ то андозае ба авҷи аълои худ расида буд ва шоирони номдор забони шеърро силоҳи қавие рӯ ба рӯи ашъори ҳаҷвӣи душманон истифода намуда, дар муқобили онҳо ашъори мадҳиву тавсифӣ мегуфтанд, ки барои густариши ин дини илоҳӣ василаи муфиде ба ҳисоб мерафт. Ҳассон ибни Собит дар замони Паёмбар тавонист ба забони худ, ки буррандатар аз шамшер буд, аз Ислому Паёмбар дифоъ кунад ва лақаби “Шоир-ун-набӣ” (яъне шоири Пайғомбар)-ро касб намояд.

Баъд аз солҳову қарнҳо аксари шоирони қавму миллатҳои гуногун шеърҳои худро холисона дар ихтиёри Ислом ва расули Худо гузоштанд. Аз ҷумлаи ин шоирон Ҳоқонии Шарвонӣ ва Мир Ғулумалӣ Озоди Билгиромӣ мебошанд, ки ҳарду дар қарнҳои гуногун зиста, тавонистанд номи худро дар саффи касоне ки Расули Худоро ба таври хос мадҳ кардаанд, сабт кунанд.

Муҳаққиқону пажӯҳишгарони Арабу дигар миллатҳо оид ба мадҳияҳои дар васфи Пайғомбар сурудашуда, таҳқиқоти арзишмандеро ба амал овардаанд ва дар заминаи адабиёти муқоисавӣ дар мақолаи илмӣи арабӣ бо унвони «ал-Мадоих ан-Набавия фи шеъри Ҳассон ибни Собит ва Ҳоқонӣ Шарвонӣ» [8] ба қалами Содиқ Ойина Ванд ва Нуъайма Ҳасукӣ навишта шудааст, ки бештар мазмунҳои муштаракӣ ҳарду шоир мавриди муқоисаву таҳлил қарор гирифтааст. Инчунин, дар ин партав дигар қорҳои пураарзиш низ ба назар мерасад. Ба унвони намуна метавон мақолаҳои «Мадоеҳи набавии Каъб ибни Зухайр ва Ҳоқонӣ Шарвонӣ» [5]-и Мӯҳсинӣ Ниё, «Ҳассони Араб ва Ҳассони Аҷам» [6]-и Маҳдӣ Некманишро ёд кард, ки ба таҳқиқи ангежа ва татавбури мадоеҳи набавӣ дар он замон ва муқоисаи мазмунҳои муштаракӣ мадҳияҳои Пайғомбар дар ашъори ин шоирон бахшида шудаанд.

Чунонки маълум гардид, то ба имрӯз аксари муҳаққиқон мадҳияҳои дар васфи Пайғомбар сурудашудаи “Ҳассони Араб ва Ҳассони Аҷам”, яъне Ҳассон ибни Собит ва Ҳоқонӣ Шарвониро мавриди муқоисаву таҳлил қарор додаанд. Ҷанбаи навоари ин қор дар он аст, ки то ҳақде ашъори дар васфи Пайғомбар сурудашудаи Ҳоқонии Шарвонӣ ва Мир Ғулумалӣ Озоди Билгиромӣ, ки яке “Ҳассони Аҷам” ва дигаре “Ҳассон-ул-Ҳинд” лақаб гирифтаанд, мавриди муқоиса қарор дода, то ҳақде нишон диҳем, ки то кадом андоза онҳо дар ин ҷода ба ин мавзӯ доварӣ намудаанд.

Яке аз далелҳои таҳқиқ ин аст, ки Ҳассон ибни Собит аввалин шоирест, ки Пайғомбарро мадҳ кардааст ва сабки ҷадиде дар адабиёт ва шеърҳои исломӣ ворид кардааст. Чуноне ки Маҳдӣ Некманиш мегӯяд [6, с. 151]: «Бидуни шак, бузургтарин шахсияти таърихи ҷаҳони Араб, Паёмбар аст. Агар номи «Паёмбар» ва вожаи «шеър»-ро ба унвони яке аз таҷаллиёти адаб дар ду раъси мусалласӣ қарор диҳем, бидуни тардид раъси сеюми ин мусалласро номи Ҳассон ибн Собит ал-Ансорӣ пур хоҳад кард. Дар таърихи адабиёти Араб номи вай бо номи Паёмбар гирех хурдааст».

Ҳассон ибни Собит дар соли 674-и мелодӣ, яъне қабл аз дини Ислом таваллуд шудааст. Ӯ шоири қабилаи Ҳазраҷ буд ва дар дифоъ аз қабилаи худ рӯ ба рӯи қабилаи Увс қарор гирифта, ба зикри шучоату қаромат ва ҳасбу насаби қавмаш мепардохт. Ҳангоми

зухури дини Ислом, яъне дар синни 60 солагиаш эмон овард ва ба ҳазрати Муҳаммад (с) пайваста, ба дифоъ аз Паёмбар дар муқобили ҳучумоти забони душманони Ислом пардохт. Ин мадҳу ҳичоҳо таассубона набуда, балки холисона барои дифоъ аз Ислом буд. Баъд аз рихлати Пайғомбар даргириву кашмакаше, ки байни Ансору муҳоҷирин рӯй дода буд, ҷониби Ансорро гирифта, сараввал ба Усмон ва баъд ба Муовия пайваст. Бештари девони ўро ҳачв, мадҳ, фаҳр, васф ва ғазал ташкил додааст [10, с. 232].

Маҳдӣ Некманиш дар мақолаи худ «Ҳассони Араб ва Ҳассони Аҷам» қайд кардааст [6, с. 151]: «Дар адабиёти мо низ илова бар ҳузури фарҳанги исломӣ ва таҷаллии ситоиши Паёмбар, Хоқонии Шарвонӣ чакомаҳои бисёре аз девони худро ба мадҳи Расули ақрам ихтисос дода, худро «ноиби Ҳассон», «сони Ҳассон» ва «Ҳассони Аҷам» хондааст.»

Афзалиддин Бадил ибни Алӣ Хоқонии Шарвонӣ (1121-1190) аз зумраи он суҳанваронест, ки дар таърихи адабиёти форсу тоҷик бо ашъори аз лиҳози мазмун қавию аз нигоҳи ҳунар барҷаста мақоми волоеро соҳиб гаштааст. Чунонеки Хоқонӣ аз таҳсил назди амакаш Кофиуддин ёдовар шуда, гирифтани ин таҳаллуси фаҳриро ёдовар шудааст [11, с. 13]:

Чун дид, ки дар суҳан тамомам,
Ҳассони Аҷам ниҳод номам.

Хоқонӣ дар аксари ашъораш худро ноиби Ҳассони Собит дар мадҳи Пайғомбар мегӯяд [11, с. 76]:

Хоқоние, ки ноиби Ҳассони Мустафост,
Маддоҳи боргоҳи ту, Ҳайдар накӯтар аст.

Ё ин ки ҷойи дигар худро Ҳассони Аҷам гуфтааст [11, с. 99]:

Мустафо ҳозире Ҳассони Аҷам мадҳсарой,
Пеши Симурғ ҳамаш тутии гӯё бинанд.

Ҷойи дигар аз сари фаҳр мартабаи назми худро воло доништа, таъкид мекунад, ки аз ин гуна насру назмаш ҳатто шоирони Араб, ба монанди Ҳассони Собит ва Саҳбони Воилро рашк меояд [11, с. 17]:

Рашки назми ман хурад Ҳассони Собитро ҷигар,
Дасти назми ман занад Саҳбони Воилро қафо.

Дар масъалаи худситоӣ ё ин ки фаҳрия аз шоирони форсизабон ҳеҷ каси дигар чун Хоқонӣ тунд нарафтааст. Ў арзиши ашъори кулли шоирони пеш аз худ муосирашро дар қиёс бо сурудаҳои худ ночиз медонад [11, с. 398]:

Унсурӣ ку? Ё Муиззӣ, ё Саной, к-ин суҳан
Муъҷиз аст аз ҳар се гарди имтиҳон ангеҳта.

Шоир айнан ҳамин гуна ифтихору худпарастӣ ва худро дар мақоми шоирӣ боло доништан натавонанд ба шоирони номдори Аҷам ба монанди Шаҳиду Рӯдакӣ, балки боз ба монанди шоирони маъруфи Араб Лабиду Бухтуриро сурудааст [11, с. 420]:

Гарчи будаст пеш аз ин дар Арабу Аҷам равон,
Шеъри Шаҳиду Рӯдакӣ, назми Лабиду Бухтурӣ.
Дар сифати ягонагӣ он сафи чоргонро,
Банда се зарба медиҳад дар ду забони шоирӣ.

Чунин фаҳрияҳову худситоии шоир дар осораш бисёр ба ҷашм меҳӯранд: [11, с. 206, 755, 271; 13, с. 269, 373, 1044, ...].

Хоқонӣ дар девони ашъораш Ҳассонро 16 маротиба зикр мекунад ва дар “Муншаот” низ борҳо ин шахсияти барҷастаро овардааст. Ба таври мисол: “...ва агар дебои муъанбари аҳтарон ва сақлотуни аҳзари осмон ва атласи асғари офтоб ва аксуни асвади саҳоб ва истиброки чунон ва абқаре Ҳассон... қисвати хосс маҷлисе сохтаме, ҳам ҳаҷлсор будаме ва сар барнаяфрохтаме” [12, с. 47]

“...ҳазрати Аъло Мустафо ахлоқро – ҳуффаҳо Аллоҳ таоло, билмаолӣ – дар ҳузури унси хидмат ва Ҳассон мидҳат шудӣ...” [11, с. 153]

“Иқтисоби камолеро, ки хидмати боргоҳи муаллоро – насараҳа Аллоҳ – аҳзоби дулта бишояд. Чӣ дар он ҳазрати Мустафо сиёдоти аҳзараҳа Аллоҳ ассаодат ба фазилати инсонӣ манзалати Ҳассонӣ натавон ёфт ва аз пирояи ҳунар бебаҳра нашояд монд...” [12, с. 157]

“Агар дар ҳузури Салмони муҳаббат ва Ҳассони мидҳат буд... ҳаргиз заҳмати ҳузур ба ҳазрати Мустафо алайҳи салоту салом наёвард” [12, с. 228]

Хоқонӣ дар «Муншаот»-аш бештари маврид мақоми худро аз назари манзалати адабӣ ба ҷойгоҳи шоирони арабизабон мерасонад. Ин гуна ташбеҳро ба шуаро ва нависандагони

форсӣ низ ба кор мебарад, аммо пас аз булагои адабиёти арабӣ. Ба таври маъмулӣ ва хосси шоир аввалин шоире, ки дар он зикр шудааст, ин Ҳассони Собит аст: «Дар залои анъом чунин садре, ки судури олам, истикмоли макорим аз зоти мукаррамаш кунанд, мани кехтарро бадон монад, ки Ҳассони Собит Муайид руху-л-кудс бар утбаи Чалол Мустафо алайҳи салоту арраҳман, ё Каъб мидҳатхон бо ташриф бурди Яман, ҳам дар он ҳазрати Сиёдат; ё Абулайло Чаъдӣ бо табчили дуо Лофиз Аллоҳ Фок, ҳам дар он Муарраси Саодат; ва Лабиди Омирӣ дар каҳфи карамот ва Имомати Умарӣ; Тарафат ибн ал-Абд дар айвон миндамаи Малик Амру ибн Ҳинд; ва Нобиға Зубейнӣ дар дори наим пешгоҳи бу Қобус ибн Нуъмон Мунзир; ва Зуҳайр ибн Аби Сулмо дар Каҳф ҳиммати Ҳурмуз ибн Синон; ва Абудовуд Ҳозики Воил дар залла ва талла Саҳоби Вобил, Талҳаи Талҳот ал-Ҳузой, рокъӣ ва роъӣ ва мароъии содот буд ва Фараздақ таҳти шуоъи фарру ихтишоми Ҳишом; ва Сайиди булагӯ Булфараҷ Бабғо дар чаноҳи чоҳ Саидуддавла подшоҳи Шом; ва Ҳасан ибн Ҳонӣ дар маҷлиси унси Амин ибн ар-Рашид ва Бухтурӣ дар чаноби макрамаи Футуҳ ибни Хоқон ва ...» [12, с. 298].

Чуноне, ки аз мазмунҳои ашъори Хоқонӣ пайдост, яке аз сабабҳои асосии мадҳияҳо сурудан дар васфи Расули ақрам; ин қарор ёфтаниш ба мартабаҳои манзили он шоироне, ки имон овардаанд ва дур шудан аз эътирози шоироне, ки дар сураи «аш-шуаро» ба он ишора шудаанд:

Маро ба манзили “илла-л-лазин” фуруд овар,
Фурӯ кушой зи ман гумтарокушшуаро [13, с. 21].

Аз оёти 224 то 227-и сураи «Шуаро» иқтибос карда аст:

«Ва-ш-шуароу яттабиъухум ғовун... Илло-л-лазийна оману...». (Ва шоирон (қасонеанд, ки) гумроҳон ба онҳо пайравӣ мекунанд. Оё надидӣ, ки онҳо дар ҳар водие саргардонанд; ва он чизе мегӯянд, ки (худ) намекунанд. На (он шоироне), ки имон оварданд; ва амалҳои шоиста карданд; ва бисёр зикри Худо кардаанд; ва...». Хоқонӣ дар ашъори дигараш низ ба ин оя ишора карда, мегӯяд [13, с. 373]:

Агарчи номи ман андар шумори ашшуарост,
Зи мидҳати ту ба иллаллазин сазоворам.

Муфассирин гуфтаанд [7, с. 172]: «Чун ин ояҳо фуруд омад Абдуллоҳ Равоҳа, Каъб ибни Молик ва Ҳассони Собит назди Пайғамбар (с) гирён омаданд ва гуфтанд: ё Расулуллоҳ, Худои мутаъол дар ҳаққи шоирон ин гуфт ва мо шоирем. Расули Худо (с) гуфт: Оётро тамом бихонед: «Илла-л-лазийна оману...» ва онҳо дилхуш шуданд»

Хоқонӣ дар ашъори дигараш дар бобати ҳунари шеърӯ шоирӣ худро тавсиф карда, тавассути санъати талмеҳ ба аҳодиси набавӣ ишора мекунад [13, с. 33]:

Ҳам аморат, ҳам забон дорам калиди ганчи арш,
В-ин ду даъворо далел аст аз ҳадиси Мустафо.

Аморат: фармондихӣ, амирӣ, амрдихӣ.

Ин байт ишора дорад ба ҳадиси «аш-Шуароу умаро ал-калом», яъне «шоирон амирони сухананд».

Таъбири «калиди ганчи арш» ишора аст ба ҳадиси «Инна лиллоҳи таҳт-ал-арши кунузан мафотийҳуҳо алсинату аш-шуароӣ» (Худоро дар зери арш ганҷҳое аст, ки калидҳои онҳо забонҳои шоирон аст).

Умуман агар ба девони қулли шоирони мусулмони даври замони мухталиф назар афканем, шоире нест, ки Пайғамбари Худо (с)-ро аз рӯи эътиқоду дӯстдорӣ мадҳ ва ё наът накарда бошад. Инчунин, аксари шоирони асрҳои гуногун аз сари фахр худро дар мақоми шеърӯ шоирӣ Ҳассон хонда, гоҳе худро бартар аз ӯ мешуморанд.

Масалан, Муҷируддини Байлақонӣ, ки яке аз шогирдони Хоқонӣ будааст, дар байти зеринаш сифати мамдӯҳашро ба Паёмбар (с) ташбеҳ дода, худаашро ба Ҳассони Собит баробар кардааст [6, с. 366]:

Ту Муҳаммадсифатӣ хоса ба эҳсонӣ карам,
Ҳам Муҷир аз пайи эҳсонӣ ту Ҳассонӣ ту бод.

Точиддин Мардонӣ дар мақолаи худ: «Рӯдакӣ ва адабиёти араб» ошноии сардафтари адабиёти классики тоҷик Рӯдакиро бо адабиёти араб ошкор карда, арза мекунад, ки ин шоири забардаст низ номҳои як қатор шоирони арабро бо қамолҳои эҳтиром ба забон гирифта, ба маҳорату истеъдоди онҳо натавонанд офарин мегӯяд, балки худро дар қасидаи «Модари май» бо Царир, Ҳотами Той ва Ҳассон ибни Собит дар як радиф мегузорад:

Чуз ба сазовори мир гуфт надорам,
Ва-р чи Ҷарирам ба шеъри Тоию Ҳассон.
Мадҳи амуре, ки мадҳ з-ӯст чаҳонро,
Зинат ҳам з-ӯю фарру нузҳату сомон.
Сахт шикӯхам, ки аҷзи ман бинамояд,
В-ар чи Сарӣғам або фасоҳати Саҳбон.

Точиддин Мардонӣ дар идома номи ҳар як аз шоирони араби дар ин шеър бударо ҷудоғона оварда, дар бораи онҳо маълумот медиҳад ва меафзояд: «Чуноне ки мебинем, Рӯдакӣ ба иқтидори ҳунари шоирии худ чунон бовар доштааст, ки дар ин порча худро бо суҳансароёни номии Араб дар як радиф гузошта, ашъори шоирони номбурдаро меъёри кудрати суҳанварӣ ва камолоти маҳорат доништааст [9, с. 11].

Точиддин Мардонӣ дар мақолаи дигари худ оид ба ошноии Носири Хусрав ба забон ва адабиёти арабӣ ва ба ин забон шеър сурудану овардани асмои як қатор шоирони маъруфи арабро зикр кардааст. Дар баробари ин, барои намуна як шеъри Носирро меорад, ки шоир худро аз лиҳози фаҳр нисбат ба ҳунари шеъри форсӣ дар мадҳи Пайғомбари ислом баробари Рӯдакӣ ва дар офариниши шеъри арабӣ ҳампояи Ҳассон ибни Собит медонад [9, 81]:

Ин фаҳр бас маро, ки ба ҳар ду забон,
Ҳикмат ҳаме мураттабу девон кунам.
Ҷонро зи баҳри мидҳати Оли Расул,
Гаҳ Рӯдакию гоҳе Ҳассон кунам.

Маҳдӣ Некманиш дар ин хусус чунин баён мекунад: «Аз миёни мутақаддимону муосирони Ҳоконӣ аксари шоирон ба монанди Рӯдакӣ, Унсурӣ..., Мучир, Заҳир, Асируддини Аҳсикатӣ ва дигарон дар девони ашъори худ ба Ҳассон тавачҷӯх ва аз ӯ ёд кардаанд, аммо тавачҷӯҳи Ҳоконӣ ба Ҳассон аз гунаи дигаре аст» ва нигоранда чунин хулоса мебарорад, ки бештарин қорбурди Ҳассон дар девони Ҳассони Аҷам, яъне Ҳоконӣ аст [6, с. 154].

Пас аз хулосаи мазкур метавон чунин натиҷагирӣ кард, ки агарчи номи Ҳассон дар девони шоирони асрҳои гуногун зикр шуда бошад ҳам, на ба андозаи Ҳоконӣ. Чун бештар аз ҳама, маҳз Ҳоконӣ дар девони ашъораш аз ин шоири Араб ёд кардааст.

Дар девони Ҳоконӣ ашъори бо забони арабӣ сурудааш аз 4 қасида (354 байт) ва қитъаҳо (153 байт) иборат мебошад. Бо тавачҷӯх ба тасҳеҳи Саҷҷодӣ ва Қаззоӣ ин ашъори арабӣ тақрибан 501 байтро ташкил медиҳад.

Бо кироати дақиқи ашъори арабӣ ва форсӣ-тоҷикии Ҳоконӣ маълум аст, шоирро муяссар шудааст то ба бисёре аз сарзаминҳо алалхусус ба кишвару билоди Араб, махсусан Каъбаро ду маротиба зиёрат кунад. Доктор Маъсумаи Маъданкун дар асари худ “Базми деринаи арус” чунин иброз медорад, ки «Ҳоконӣ сафарҳое чанд ба билоди дуру наздик, аз Раю Исфаҳон ва Арману Арҷишу Ироқ ва сарзаминҳои дигар мекунад, аммо яке аз иштиёқоти пуршури ӯ дар тамоми умр шавқи зиёрати хонаи Худост, ки саранҷом ду бор ба он ноил мешавад... Шоири баландпояи Шарвон дар васфи Каъба ва маносики ҳаҷ ва шавқу зоирони хонаи Худо шаш қасидаи тобнок дорад, ки ба ҳақ зеботарин ва амиқтарин қасоиди адаби форсӣ дар ин замина аст» [4, с. 10]. Ҳайратовар ин аст, ки чаро Ҳоконӣ ба забони арабӣ ашъоре дар васфу ситоиши Каъба ва Пайғамбар насурудааст. Шояд аз ин беш сурудаасту то ба замони мо нарасидааст. Ҳар чанд мо муътақидем, ки аз ин шоири барҷаста беш аз ин шеъри арабӣ ҳосил шудааст, чун ҳамон тавре ки худи шоир гуфтааст [11, с. 873]:

Дар ду девонам ба тозиву дарӣ,
Як ҳичои фаҳш ҳаргиз кас надид.

Чуноне худи шоир таъкид карда мегӯяд, ҳеҷ ҳичои фаҳшу носазое дар ду девони тозиву дариаш (яъне арабиву форсӣ) мавҷуд нест. Аз ин бармеояд, ки шояд Ҳоконӣ як девони комил ба забони арабӣ низ доштааст, ки то ба замони мо нарасидааст.

Дигар шахсияти бузург, шоири номдор ва яке аз таъкиранависони тавонои асри XVIII-и Ҳиндустон, Мир Ғуломалӣ Озоди Билгиромӣ мебошад, ки ӯ низ ба монанди Ҳоконӣ лақаби “Ҳассон”-ро соҳиб гаштааст.

Мир Ғуломалии Озоди ал-Воситӣ ал-Билгиромӣ 29-уми июни соли 1704 дар маҳаллаи Майдонпури қасабаи Билгирами Ҳиндустон мутаваллид шудааст. Мусулмонони шибҳиқорра, ки бар олимони ва фозилони худ ифтихор мекунанд, Озоди Билгиромӣ яке аз онҳо аст. ӯ дар асри худ дар фанни таъкиранависии форсӣ назир надоштааст. Дар шеърҳои

ва насрнависӣ ба забони арабӣ беҳамто буда, забони арабиро ба таври хосси худ, ки дорои ғасоҳат ва балоғат аст, асар эҷод мекардааст. Шеърҳои форсии ӯ низ аз ҳайси ҳусни баён, печидагии завқ, ва маъниофаринӣ дар мартабаи воло қарор дошта, дар миёни шоирон мақоми ӯ арҷманд ва пояи сухани вай бисёр баланд аст.

Оид ба шарҳи ҳоли ин устои забардаст дар тазкираи ӯ - «Хизонаи омира» ба таври васеъ маълумот дода шудааст. Инчунин аз адабиётшиносони ҷавонтар Қаландариён Ҳ.С. дар мавзӯи «Хизонаи омира» ҳамчун сарчашмаи омӯзиши таърихи адабиёти форсизабони асрҳои IX-XVIII» рисолаи номзадӣ ҳимоя намуда иттилооти бештар ва муфассалтар дар бораи ҷараёни зиндагии Ғуломалихони Озод ва осораш дода шудааст.

Озоди Билғиромӣ чун ба забони арабӣ дар мадҳи Пайғомбар мадҳияҳо сурудааст, лақаби «Ҳасону-л-Ҳинд»-ро соҳиб гашта будааст. Чуноне, ки худи ӯ дар тазкираи «Хизонаи омира»-аш ишора мекунад [2, с. 5]: «Ғақир Озод қасоиди арабӣ ҳафтсад байт дар наъти набавӣ ба назм оварда, василаи тақво барои таҳсили шафоат пайдо карда ва лиҳоз таронаи ифтихор месарояд:

Чун мадҳи Расул коми ман шуд,
Ҳасон-ул-Ҳинд номи ман шуд».

Озод дар аъораш фақат ҳамин як бор исми Ҳасони Арабро зикр кардааст, аммо дар тазкираи «Хизонаи омира»-аш аз Ҳоконии Шарвонӣ ёд карда, дар оғоз чунин гуфтааст [2, с. 486]: «Ҳоконии Шарвонӣ Ҳасон-ул-Аҷам ва ифтихор-ул-лавҳа в-ал-қалам аст». Пас маълум мегардад, ки Озод аз ин ки Ҳоконӣ низ қабл аз ӯ ин лақабро соҳиб гаштааст, огоҳ будааст.

Девонҳои арабии Ғуломалихони Озод иборат аз қасоид ва ғазалиёти ӯ буда, дар тазкираи «Хизонаи омира»-аш онро шомили 3000 медонад [2, с. 125]: «Девони форсӣ ва арабии ғақир мураттаб аст. Девони арабӣ се ҳазор байт бошад».

Қаландариён Ҳ.С. дар рисолааш ғайр аз девонҳои арабӣ боз панҷ асари ба забони арабӣ таълифнамудаи Озодро қайд намуда, мегӯяд, ки «Аз байни осори арабии Озод «Девонҳо», «Субҳату-л-марҷон фӣ ашъори Ҳиндустон» ва «Мазҳару-л-баракот» хеле машҳуранд» [3, с. 38].

Девонҳои арабии Ғуломалихони Озод мутаассифона дастраси мо нагардидааст, аммо танҳо 124 абёти ҷудогонаи ашъори арабиашро аз тазкираи «Хизонаи омира»-и адиб метавон дастрас намуда, мавриди таҳқиқу мутолиа қарор дод.

Озод дар оғози куллиёти ашъори ба забони форсӣ-тоҷикӣ сурудааш низ ба миқдори 55 мисраъ дар наъти Набавӣ шеър сурудаст, ки чунин оғоз меёбад [1, с. 131]:

Ай рӯйи ту оинаи дидори худой,
Биной туро нест зи Аллоҳ ҷудой.
То сарви ту дар гулшани эҷод хиромид,
Бӯсанд замини ту тазарвони самоӣ.

Ва дар охири ин шеъраш чунин мегӯяд [1, с. 132]:

Сайти набавӣ дар ду ҷаҳон шӯрфиган бод,
То фохта бар сарв кунад нағмасароӣ.

Агарчи Озод дар девони ба забони форсӣ-тоҷикӣ таълифнамудааш аз Ҳасон ёд накарда бошад, аммо аз сари фахр дар умум худро беҳтарин мадҳсарои Пайғомбар ба забони арабӣ гуфтааст [1, с. 569]:

Озод дар забони Араб ҳеч қас накард,
Дар хубии ту мадҳи ҷаноби паямбарӣ.

Чойи дигар аз он ки аз оли пайғомбар (с) аст, мефахрад ва чунин мегӯяд [1, с. 599]:

Нозам ба ин ки зи оли паямбарам,
Сабт аст муҳри хоси нубувват ба маҳзарам.

Озод дар доираи ҳамин мавзӯ шеъре гуфтааст, ки аз ашъори Ҳофиз тазмин намуда будааст [1, с. 222]:

Диле, ки оинаи муҳри Аҳмади арабист,
Даруни хона ҷароғеву шишаи ҳалабист.

Ба қавли Сайид Ҳасани Аббосӣ ин шеъри шоир тазмин бар шеъри Ҳофиз будааст, ки ӯ бо чунин тарз гуфтааст [1, с. 612]:

Агарчи арзи хунар пеши ёр беадабист,
Забон ҳамуш, валекин даҳон пур аз арабист.

Ба қавли Сайид Ҳасани Аббосӣ “Озод дар замони кӯдакӣ ҳобе дида буд, ки гӯё дар масҷиде дар Маккаи муаззама аст ва сурури коинот Ҳазрати Муҳаммад (с) дар меҳроби Масҷид хузур доранд. Вай дар хидмати он ҳазрат рафт ва ҳазрат мутаваҷҷеҳи ӯ шуданд ва бо табассум бо ӯ суҳбате фармуданд. Дар бораи он рӯё дар ашъори зер ишора намудааст [1, с. 573]:

Ба алтофи Расули ҳошимӣ Озод менозад,
Шабе дар хоб, ин бедорро бахшид дасторе”

Сайид Ҳасани Аббосӣ яке аз сабабҳои асосии сафарашро ба билоди Араб, хусусан ба Маккаву Мадинаро аз дидани ҳамин ҳоби кӯдакии шоир медонад “Аз ҳамон вақт дар хотираи ӯ чилваи чамоли он ҳазрат (с) маҳфуз монд ва ҳар вақт, ки ба ёди он ҳоби кӯдакӣ меафтод, чӯши муҳаббат ва ақидату хидмат афзун мешавад то ин ки аз Билгиром пиёда озими Ҳичоз гардид” [1, с. 49].

Чуноне, ки Қаландариён Ҳ.С. аз Саид Алӣ Ризоии Нақавӣ нақл мекунад [3, с. 41]: «Озод вақте ки аз Аллоҳобод дар соли 1150 ба Билгиром рафт, шавқи зиёрати Ҳарамайн ва ихтиёри таҷрид, ки аз муддате дар қалби вай мавҷ мезад, якборагӣ ҳучум овард ва дар натиҷа вай дар сеюми раҷаби 1150 озими Ҳичоз аз Билгиром шуд».

Шоир дар шеъраш аз ин, ки пиёда сафар ба билоди Араб мекунад, худашро офарин мекунад [1, с. 570]:

Туро сад офарин Озод бо ин нотавониҳо,
Пиёда аз Ватан оҳанги гулгашти Араб кардӣ.

Озод дар рӯбиаш меҳру муҳаббаташро нисбати Расули Худо чунин ибраз доштааст [1, с. 633]:

Ҳарчанд, ки на барге на навое дорам,
Дар зовияи хумул чойе дорам.
Аммо зи муҳаббати Расулу-с-сақалайн,
Дар сина биҳишти дилгушое дорам.

Чойи дигар аз пайғомбар ёриву мадад мепурсад [1, с. 559]:

Ай Расули арабӣ нусрати Салмон кардӣ,
Банда Озод ҳам аз лутфи ту хоҳад мададе.

Озод ба мисли Ҳоконӣ чихати қобилияти забондониву маҳорати хуб доштаниш дар шеъри арабӣ сухан ронда, худро ситоиш мекунад [2, с. 161]: «Сухани арабиро ба тарзи хос адо мекунам ва бозори афсунхонони Бобул мешиканам. Тӯтии Ҳиндам бо қумриёни Араб дамсоз...ва бо хушнавоёни Ҳичоз ҳамовоз. Девони арабии фақир дар Ҳарамайни шарифайн ва билоди Яман ва Миср машҳур аст...»

Айнан ҳамин мазмуно дар шеъраш чунин месарояд [1, с. 149]:

Шеъри арабу фурс тарозид қалами мо,
З-ин теғ гирифтем Араброву Аҷамро.
Дар Ҳинд чу ман тӯтии хушгӯ натавон ёфт,
Ҳам ҳарф шудам чашми ғизолони ҳарамро.

Чуноне аз мазмуни ашъораш маълум мегардад девони арабиаш дар мамолики Араб низ машҳур гардида, тарзи баёну лаҳни ӯ базмҳои илмиро гарм менамудааст [1, с. 168]:

Дар Араб девони мо ҳам шӯрҳо афганда аст,
Гарм дорад базмҳоро шуълаи алҳони мо.

Дар ҳамин маврид чойи дигар чунин гуфтааст [1, с. 424]:

Зи соҳибони сухан кист ҳамчу ман Озод?
Ки дар билоди Араб низ гаштаам машҳур.

Аз мазмуни ашъори Озод чунин бар меояд, ки шоир бо осори пурқимматаш дар билоди Араб низ то ба андозае машҳур гашта будааст.

Ба таври умум, ин фаҳрияҳо чихати забондонӣ дар куллияташ хеле зиёд ба чашм меҳӯранд: [1, с. 149, 513, 555, 556, 570,...]

Аз ин бархурди мухтасар метавон чунин натиҷагирӣ кард, ки дар таърихи адабиёти тоҷику форс Ҳоконии Шарвонӣ ва Озоди Билгиромӣ аз чихати эътиқод ва меҳру муҳаббати беандоза нисбати Пайғомбар ба таври хос мадҳияҳои хеле фаровоне сароида, лақаби “Ҳассон”-ро гирифтаанд.

Дар доираи ин мавзӯ умумияти ин ду шоирро метавон дар се маврид дарёфт, яке ин ки ҳарду шоир забони арабиро мисли забони модарии худ ба таври аъло медонистанду озодона асар эҷод менамуданд, дигар ин ки ҳарду ба кишварҳои Араб сафар намуда, хонаи Худоро зиёрат намудаанд ва сеюмаш ин, ки онҳо аз бобати забондонияшон хеле зиёд мефаҳранду ашъори фаровони фаҳрия гуфтаанд.

Дар байни ин умумиятҳо, инчунин баъзе чанбаҳои фарқкунанда низ мушоҳида мегардад.

Ҳоқонӣ чиҳати дурӣ ҷӯстан аз шоирони тумтароку гумроҳ, ки дар ояҳои куръонӣ зикр шудаанд, ҳазар намуда, ба мисли Ҳасони ибни Собит ба Расули Худо мадҳияҳо сурудааст ва дар ашъораш бештари маврид бо зикри ояҳои карим ва ҳадисҳои Пайғомбар ишора карда, забони шоириашро калиди ганчи арш мегӯяд. Ба ибораи дигар, намунаи оёту ҳадисро ҳамчун далелу сарчашма зикр мекунад ва гуфтан меҳоҳад, ки касбу ҳунари шоирӣ дар навбати худ айб набуда, панду насихат ва дифоъ аз ҳақ мебошад ва тамаллуку дуруғро бар забони худ нораво медонад.

Ҳоқонӣ дар ашъораш Ҳасон ибни Собитро зиёз зикр намуда, мақоми худро аз чиҳати шеърӯ шоирӣ бо ӯ дар як қатор доништа, гоҳе аз сари фаҳри зиёд мақоми худро аз ӯ боло доништааст.

Дар муқоиса бо Ҳоқонӣ Озоди Билгиромӣ ғайр аз девонҳои арабиаш боз як қатор асарҳои дигари насрӣ ба забони арабӣ доштааст, ки ҳатто дар билоди Араб ҳам машҳур гардида будааст. Инчунин, мадҳияҳои ба Пайғомбар бахшидашро аксаран ба забони фасеҳи арабӣ, ки шомили 700 байт будааст, месурудааст ва ин амр бештар нишонгари маҳорати суҳандониву забондонияш дар ин равия мебошад. Чун Озод дар сарзамини Ҳинд таваллуд ёфтааст, ҳамчун «Ҳасону-л-Ҳинд» лақаб гирифтааст.

Шоиштаи ёдоварист, ки пайдо ва тарҷума намудани девони арабии Озод кори пурзаҳмат ва доманагири алоҳидаро тақозо менамояд. Дар оянда мазмунҳои муштараки ашъори арабии дар наъти Пайғамбар сурудаи Озодро бо ашъори арабии Ҳасони Араб пайдо намудану мавриди муқоиса қарор додани онҳо барои дӯстдорони шеърӯ адаб метавонад кори бисёр пураарзизшу ҷолибе гашта, боиси пайдоиши заминаҳои тозаи пажӯҳиш дар ҷодаи ахлоқии шеър гардад.

Озод дар девони ба забони форсӣ-тоҷикӣ низ дар наъти набавӣ шеър суруда, дар ашъори алоҳида меҳру муҳаббаташро нисбат ба Худову Расул ба таври махсуси худ иброз доштааст. Агарчи Озод танҳо дар як маврид аз Ҳасон ёд карда бошад, лекин дар ашъори ӯ низ пур аз фаҳру худситоӣ оид ба маҳорати забондонӣ, сурудани мадҳияҳо дар васфи Пайғомбар ва шухрат ёфтани осораш дар билоди Араб низ ба назар мерасад, аммо дар муқоиса бо Ҳоқонӣ ӯ худро дар баробари ягон донишманду шоири Араб волову аъло нахондааст.

Адабиёт

1. Ғулomalӣ Озоди Билгиромӣ. *Хизонаи омира / Ғулomalӣ Озод Билгиромӣ; зери тасҳеҳи Носир Некбахт. – Техрон, 1390. - 762 с.*
2. Ғулomalӣ Озоди Билгиромӣ. *Куллийёт / Ғулomalӣ Озоди Билгиромӣ; тасҳеҳ, муқаддима ва ҳавошии Сайид Ҳасани Аббосӣ. - Деҳли нав: Маркази таҳқиқоти форсии роӣзани фарҳанги Ҷумҳурии Исломии Эрон, 2015. – 678.*
3. Қаландариён Ҳ.С. «Хизонаи омира» ҳамчун сарчашмаи омӯзиши таърихи адабиёти форсизабони асрҳои IX-XVIII. *Рисола барои дарёфти дараҷаи номзади филология./ Ҳ.С. Қаландариён. - Душанбе, 2005. – 166 с.*
4. Маъданкан, Маъсума. *Базми деринаи арус: шарҳи понздаҳ қасида аз девони Ҳоқонӣ / Маъсума, Маъданкан. Чопи дуюм.-Техрон: Маркази наири донишгоҳӣ, 1378. – 580 с.*
5. Мӯҳсини Ниё. *Мадоеҳи набавии Каъб ибни Зухайр ва Ҳоқонии Шарвонӣ / Мӯҳсини Ниё // Лисони мубин (Донишқадаи адабиёт ва улуми инсонии донишгоҳи Имом Ҳумайнии Қазвин). Соли якум, шумораи 2, 1389. – С. 181-195.*
6. Некманиш, Маҳдӣ. *Ҳасони Араб ва Ҳасони Аҷам / Маҳдӣ, Некманиш // Маҷаллаи Донишгоҳи Розии Кирмоншоҳ, Донишқадаи адабиёт ва улуми инсонӣ (илмӣ-пажӯҳишӣ, шумораи сеюм, шумораи 142-пойиз. – Маиҳад, 1382.*
7. Сайид Яҳёи Яшрабӣ. *Шеърӯ шоирӣ аз дидгоҳи Куръон. / Яшрабӣ, Сайид Яҳё// Маҷаллаи Шеър, соли дуввум, шумораи шонздаҳум. - Техрон, 1372.*
8. Содиқ Оина Ванд. *ал-Мадоиҳ ан-Набавия фи шеъри Ҳасон ибни Собит ва Ҳоқонӣ Шарвонӣ / Ойна Ванд, Содиқ ва Ҳасуки, Нуъайма // Шумораи 21. Офоқ ал-ҳазора ал-исломия, рабӣ-ул-аввал. - 1390. – С. 243-284.*
9. Тоҷиддин Мардонӣ. *Кист он тирачашм шоири равшанбин? (Носири Хусрав, Рӯдакӣ ва Абулало ал-Мааррӣ). Рӯдакӣ ва адабиёти араб / Тоҷиддин Мардонӣ // Маҷмуи мақолаҳо; – Душанбе; Ирфон, 2010. – 189 с.*
10. Ал-Фохурӣ, Ҳанно. *Таърихи адабиёти забони арабӣ (аз асри ҷоҳилӣ то қарни ҳозир) / Ҳанно, Ал-Фохурӣ; тарҷумаи Абдулмуҳаммад Оятӣ. Чопи 7. -Техрон: Гус, 1386. - 540 с.*
11. Ҳоқонӣ, Афзалуддин Бадил ибн Алиш Начҷор. *Девони Ҳоқонии Шарвонӣ / Афзалуддин Бадил ибн Алиш Начҷор, Ҳоқонӣ; ба кӯшиши Зиёуддин Саҷҷодӣ. –Техрон: Интишороти Заввор, 1378. – 1085 с.*
12. Ҳоқонӣ, Афзалуддин Бадил ибн Алиш Начҷор. *Муниаоти Ҳоқонӣ / Афзалуддин Бадил ибн Алиш Начҷор, Ҳоқонӣ; бо тасҳеҳ ва таҳияи Муҳаммади Равшан. - Техрон: Интишороти донишгоҳи Техрон, 1349. - 487 с.*

13. *Хоқонӣ, Афзалуддин Бадил ибн Али Начҷор. Девони Хоқонӣ Шарвонӣ (Ғазалҳо, қитъаҳо, чоронаҳо ва сурудаҳои арабӣ) / Афзалуддин Бадил ибн Али Начҷор, Хоқонӣ; виростаи Мирчалолуддини Каззоӣ. Дар ду ҷилд. - Теҳрон: Нашири марказ, 1375. – 1406 с.*

ҲАССОНИ АЧАМ ВА ҲАССОНИ ҲИНД

Дар таърихи адабиёти форсӣ-тоҷикӣ Хоқонии Шарвонӣ (асри XII) ва Мир Ғуломалӣ Озоди Билгиромӣ (асри XVIII) аз ҷумлаи он шоироне мебошанд, ки ҳар ду дар қарнҳои гуногун зиста, тавонистанд номи худро дар саффи қасоне ки Расули Худоро ба таври хос мадҳ қардаанд, сабт гарданд. Дар мақола ашъори дар васфи Пайғомбар сурудашудаи Хоқонии Шарвонӣ ва Мир Ғуломалӣ Озоди Билгиромӣ, ки яке “Ҳассони Ачам” ва дигаре “Ҳассон-ул-Ҳинд” лақаб гирифтаанд (Ҳассон ибни Собит шоири маъруфи араб дар замони Паёмбар буда, дар муқобили душманон барои дифоъ аз Ислому Паёмбар шеърҳо сурудааст), мавриди муқоиса қарор дода, то ҳаде нишон дода шудааст, ки то кадом андоза онҳо дар ин чода ба ин мавзӯ доварӣ намудаанд.

Калидвожаҳо: ашъори мадҳӣ, паёмбари ислом, Ҳассон ибни Собит, Хоқонии Шарвонӣ, Мир Ғуломалихони Озод.

ХАССАН АДЖАМА И ХАССАН ИНДИИ

Персидско-таджикскоязычные поэты как Хакани Ширвани (XII века) и Мир Гулямалихан Азад (XVIII века), немало стихотворений посвятили восхвалению самого Пророка Ислама Мухаммада, после чего современники назвали их «вторым Хассаном» — в честь великого арабского поэта, современника Пророка Мухаммада, Хассана ибн Сабита (умер между 659 и 673 г.), который начал писать еще в доисламский период, а затем стал сторонником и восхвалителем Пророка. В данной статье анализируются панегирические стихи Хакани Ширвани и Мир Гулямалихан Азад посвящёнными Пророка Ислама, и причины по которым эти поэты имели прозвище как “Хассан Аджам” и “Хассан Индии”. Сравнивая их стихи будем уточнить насколько они в этом деле оппонировали.

Ключевые слова: панегирические стихи, Пророк Ислама, Хассан ибн Сабит, Хакани Ширвани, Мир Гулямалихан Азад.

AJAM'S HASSAN AND INDIAN'S HASSAN

Khaqani Shirvani (XII century) and Mir Gulyamalikhon Azad (XVIII century) as greatest Persian-Tajik-speaking poets devoted many poems to the praise of the Prophet of Islam Muhammad, and after that, contemporaries called them "the second Hassan" - in honor of the great Arabic poet, contemporary of the Prophet Muhammad, Hassan ibn Thabit (died between 659 and 673), who began writing in the pre-Islamic period, and then became a supporter and praiser of the Prophet. This article analyzes the panegyric verses of Khakani Shirvani and Mir Gulyamalikhon Azad by the initiates of the Prophet of Islam, and after they had the nickname "Ajam's Hassan" and "Indian's Hasan" and comparing their verses, we will clarify how much they opposed in this matter.

Keywords: panegyric verses, Prophet of Islam, Hassan ibn Sabit, Khakani Shirvani, Mir Gulamalikhon Azad.

Дар бораи муаллиф

Шарифова Мавҷигул Боймуродовна

Номзади илмҳои филологӣ, муаллими калони кафедраи назария ва таърихи адабиёт
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
Тел.: (+992) 988 35 49 94
E-mail: mavluda-88@mail.ru

About the author

Sharifova Mavjigul Boymurodovna

Candidate of Philology, Senior Lecturer of the Department of Theory and History of Literature Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 121
Ph.: (+992) 988 35 49 94
E-mail: mavluda-88@mail.ru

Об авторе

Шарифова Мавджигул Боймуродовна

Кандидат филологических наук, старший преподаватель кафедры теории и истории литературы
Таджикский государственный педагогический университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 121
Тел.: (+992) 988 35 49 94
E-mail: mavluda-88@mail.ru

ЗАВОЛИ ПОДШОҲИИ ГУШТОСП ВА ДАВРАИ КАЁНИЁН ДАР “ШОҲНОМА”

Хокиров Р. Г.

*Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

Ҳамосаи Кайковус ва корномаи Кайхусрав аз бузургтарин бахшҳои паҳлавонии ҳамосаи миллии Эронзамин маҳсуб мешавад. Дар ин корномаҳо воқеаҳо дар ҳудуди васеи ҷуғрофӣ ва тули зиёди замонӣ ва бо ҳузури иддаи зиёде аз қаҳрамонон чараён мегирад ва ҳар яки онҳо бо якдигар печида ва пайванди мантиқии ҳунари ва бадеии мардумӣ ёфтаанд.

Пас аз марги Кайхусрав риштаи пайванди хонаводагии подшоҳон гусаста мегардад. Лекин Кайхусрав анҷоми қарибулвуқуи рӯзгори худро доништа, ба сари Луҳросп бо дасти худ тоҷи подшоҳӣ мегузорад ва ба ӯ дод кардан мефармояд. Подшоҳии Луҳроспро бузургон ва аз ҷумла Соми Наримон нахостанд. Зол гуфт: “Нажодаш набинам набинам гуҳар”. Бо исрори Кайхусрав Зол ба маъноӣ қабул ҳок аз замин бардошту ба лаб молид.

Ҳамосаи Луҳросп бо озмандӣ ва рафтори нописандонаи писараш Гуштосп пайванд меҳӯрад. Аз ин рӯ, подшоҳии Гуштосп яке аз ҳаммосаҳои бузург дар охириҳои қисмати паҳлавонии “Шоҳнома” дарҷ мегардад.

Пас аз мочарои Кайхусрав, дигар то поёни ҳамоса аз Зол ва Рустам сухан ба миён намеояд. Даврони Луҳросп ба мисоли дигар ва авомили дигар ихтисос ёфтааст. Дар даврони Луҳросп кашмакашҳои дохилии ниҳоди сиёсӣ ва зиддият миёни Луҳросп ва Гуштосп матраҳ аст ва дар замони Гуштосп гирифториҳои ӯ бо фарзандаш Исфандиёр ва тазодҳояш бо душманони дини беҳӣ ба миён омадааст. Ситезаи некӣ ва бадӣ ба фарҷом расидааст ва поёни ҳазораи савум ба пирӯзии некӣ пайваस्ताаст. Аситир инак бо ҳазораи дигар ва оғози зуҳури Зардушт ва дини беҳӣ рӯ ба рӯст ва сухан аз истиқрори ойини зардуштӣ аст. Агар ихтилофе миёни Турониён ва Эрониён ҳаст, ба сари ойини чадид аст. Аз паҳлавонии давраҳои гузашта дигар асаре пайдо нест. Хонадони Гударз ва хонадони Зол дигар коркарде мустақим дар чараёнҳои сиёсиву динӣ ва паҳлавонӣ надоранд.

Бо ин ҳама, аз хонадони Гударзӣ, ки яке аз решаҳои аслии ҳамосаанд, дигар аслан дар миён нестанд. Хонадони Зол фақат бар каноранд ва ҳамоса охири марҳалаи ҳаёти инонро дар даво кардани хеш ҳифз кардааст. Пас аз мароҳили кашмакашӣ ва зиддияти дохилӣ хонадони подшоҳӣ ба онон бипардозанд.

Аммо ҳеҷ гуна бухрон ва ҳодисае наметавонад дар Эронзамин рӯй диҳад ва Золу Рустам аз он барканор бимонанд. То ҳамоса ҳаст, пайгирии инсон низ дар миён аст. Танҳо ҳангоме метавон зиндагии инсонро раҳо кард, ки зиндагии ҳамосӣ ба поён ояд. Пас аз тайи кашмакашҳо дубора ба василаи Зол бо ниҳоди сиёсӣ мерасем ва муносибати ин дуру дар ҳаёти қавми эронӣ бозмеёбем.

Аз сӯйе ҳар чи ба поёни зиддиятҳои хонадони Гуштоспӣ наздик мешавем, чараёни умур низ бо пешравӣ ва истиқрори амиқи Зардушт ҳамоҳангии бештаре меёбад. Аз ин рӯй, нахустин бор дар даврон бо Зол ва Рустам рӯ ба рӯ мешавем, бо нахvae бархурд ва иртиботи эшон бо ин ойин ошно мегардем.

Гуштосп дар пайи ривоч додани дини беҳӣ ба Зобулистон омадааст:

Ки он ҷо кунад Занду Усто раво,
Кунад мубадонро бад-он ҷо гуво.
Ва сухан аз ин аст, ки:
В-аз ӯ Занду Каштӣ биёмӯхтанд,
Бубастанду озар барафрӯхтанд.

Мочарои Гуштосп дар ҷаҳон пароканда шудааст ва ҳамагон дар ёфтаанд, ки Гуштосп:

Ба Зовулистон шуд ба пайғамбарӣ,
Ки нафрин кунад бар бути озарӣ [13, с. 133].

Аммо он ҷӣ ёд шуд, аз матолибе аст, ки Дақиқӣ сурудааст ва дар натиҷа наметавонад баёнгари назари Фирдавсӣ ва манобеи ӯ нисбат ба робитаи хонадони Систону шоҳ ва ойини чадид бошад. Аз тарафи дигар чунин ахбореро Саъолибӣ низ зикр кардааст [11,381].

Бо таваччуҳ ба рағбати Дақиқӣ ба тарҳи масоили зардуштӣ метавон дар ин амр низ писанди хотири ўро нухуфта дид.

Аз ин гузашта шояд битавон гуфт, ки ин масъалаи рафтани Гуштосп ба Систон метавонад тасаввуре бошад аз мақоми подшоҳии ў. Зеро бинобар Зомиедҷашт Систон ватани Каёниён аст. Ин хабар бояд назар бар ҳамин давраи мутааххири Гуштоспӣ бошад. Гуштосп рӯ ба рӯи дарёчаи Фараздон барои Ардуясур Аноҳид курбонӣ карда, дархост ва дуёо кард, то ба Арҷоспи Туронӣ пирӯз гардад [10, с. 285].

Ин дарёчаи Фараздон бинобар Будаҳишн дар Систон воқеъ аст. Пас, дур нест, ки Дақиқӣ чунин амреро бо муқаррари Зол ва Рустам дар ҳам омехта ва аз он зардуштӣ шудани ононро натиҷа гирифта бошад.

Шигифтӣ дар ин аст, ки агар Гуштосп дар Зобул меҳмони Золу Рустам будааст, пас чӣ гуна ҳангоме ки аз ҳамлаи Арҷосп ба Балх огоҳ шуда ба Сич лашкар мекашад ва аз саросари ҷаҳон сипоҳиёнро фаро меҳонад, аз пайвастании Зол ва Рустам ба ў, ба манзури кинҳоҳии Луҳросп, сухан ва хабаре дар миён нест?

Боре Фирдавсӣ робитаи паҳлавони Систонро ба хонадони Гуштоспӣ, аз ҷое оғоз кардааст, ки Гуштосп Исфандиёрро ба ҷанг бо Рустам ва бастании ў иғво мекунад. Ва суханаш ба гунае аст, ки аз тазоди мушаххас миёни онон ҳикоят дорад:

Ба гетӣ надорӣ касеро ҳамол,
Магар беҳирад номвар пури Зол.
Ки ўрост то ҳаст Зобулистон,
Ҳамон Бусту Ғазнину Кобулистон.
Ба мардӣ ҳаме з-осмон бигзарад,
Ҳаме хештан кехтаре нашмарад.

Ки бар пеши Ковуси Кай банда буд,
Зи Кайхусрав андар ҷаҳон зинда буд.
Ба шоҳе зи Гуштосп н-орад сухан,
Ки ў тоҷи нав дораду мо куҳан [14, с. 224].

Гуштосп дар пайи ба дом афкандани Исфандиёр аст. Пеш аз ин тавассути Ҷомосп вазири худ иброз доштааст, ки марги Исфандиёр бар дасти Рустам хоҳад буд [11, с. 219-220].

Аммо агар дӯстӣ миёни хонадони Систон ва Гуштосп мебуд оё метавонист ногаҳон ба Исфандиёр чунин пешниҳод кунад? Исфандиёр, ки худ наздиктарин паҳлавони сиёсӣ ва динӣ ба Гуштосп аст, ба чунин доварӣ ва бардоште муътариз аст:

Ҳаме дур мондӣ зи Рустам куҳан,
Бар андоза бояд, ки ронӣ сухан,
Ту бо шоҳи Чин ҷанг ҷӯю набард,
Аз он номардон барангезад гард.
Чӣ ҷӯйӣ набаради яке марди пир,
Ки Ковус хондӣ варо шергир.
Зи гоҳи Манучеҳр то Кайубод,

Дили шаҳриёрон бад-ў буд шод.
Накӯкортар з-ў ба Эрон касе,
Набудааст к-овард некӣ басте.
На андар ҷаҳон номдорӣ наваст,
Бузург асту бо аҳди Кайхусрав аст.
Агар аҳди шоҳон набошад дуруст,
Набояд зи Гуштосп маншур ҷуст [14, с. 225].

Пайдост, ки Исфандиёр ҳеҷ гуна ишорае ба равобити наздики Рустам бо подшоҳии Гуштосп намекунад ва ҳамаи таъкидҳояш бар аҳамияти дини Рустам ва муносибаташ бо шоҳи гузашта аст. Он чи Рустамро шоистаи сипос ва ситоиш мекунад, шучоату корнамоиҳояш дар давраҳои пешин аст.

Бо ин ҳама, ин воқуниши Исфандиёр то ҳангоме аст, ки хештанро дар тазод бо Гуштосп мебинад. Ҳанӯз кашмакашӣ миёни онҳо бар сари подшоҳӣ барқарор аст ва Исфандиёр медонад, ки хонадони Систон сазовори ҳеҷ гуна сарзанише нестанд.

Аммо ба ҳар ҳол, ниҳоди сиёсӣ инак, худро дубора дар тазод бо Зол ва Рустам ёфта аст. Кашмакашии хусусӣ ва ихтилофи дохилии онон гӯё чизе нест, ки аз ин гузашта бурунӣ боз дорад. Бавижа, ки Исфандиёр худ муборизи роҳи дини беҳӣ аст. Ва истиқрори ин ойин зехни ўро беш аз ҳар чи ба худ машғул доштааст. Пас, саранҷом дами Гуштосп, ки дар ў таъсир хоҳад кард. Гуштосп таъкид мекунад, ки чун Рустамро ба банд оварӣ:

Аз ин пас напечад сар аз мо касе,
Агар ком, агар ганҷ ёбад басте [14, с. 226].

Исфандиёр пас аз он ки ба Систон мешавад, дар паёме ки тавассути Баҳман ба Рустам мефиристад, чунин мегӯяд:

Чи моя ҷаҳон дошт Лухросп шоҳ,
Накардӣ гузар сӯйи он боргоҳ.
Чу ӯ шаҳри Эрон ба Гуштосп дод,
Наёмад туро ҳеҷ з-он тахт ёд.
Сӯйи ӯ яке нома нанвиштай,
Аз оромиши бандагӣ гаштай.

Нарафтӣ ба даргоҳи ӯ бандавор,
Наҳоҳӣ ба гетӣ касе шаҳриёр.
Гаронӣ гирифтастӣ андар ҷаҳон,
Ки дорӣ ҳаме хештанро ниҳон...
Ҳаме ҷустам аз ту ман ором шоҳ,
Валекин ҳаме аз ту дидам гуноҳ...
[14, с. 232-234].

Пас, ҳамоса фарҷоми худро бо оғозаш ҳамоҳанг карда, тазодеро, ки аз ибтидои пайдоиши Зол таъдил карда буд, дубора ошкор месозад. Шоир низ нишон медиҳад, ки миёни ақидаи ӯ ё ривоёту манобеъи мавриди истифодааш бо ақида ё ривоёти мавриди истиноди Дақиқӣ тафовуте ҳаст.

Дар ошкор шудани ин тазод, инак боз ду ниҳоди сиёсӣ ва динӣ дар канори ҳам бо Зол ва хонадони ӯ ба таориз афтодаанд. Пештар гуфта шуд, ки пазириши Зол аз сӯйи ниҳоди сиёсӣ, баёнпазириши ӯ аз сӯйи ниҳоди динӣ низ буд. Зеро пайвастагии шоҳ-мӯбад дар Эрони бостон, назаргоҳи воҳиди ин ду ниҳодро нисбат ба падидаҳои мухталиф ифода менамоянд. Бо ин ҳама, то ҳангоме ки Гуштосп ва сиёсати вижаи динияш дар ҳамоса зухур накарда буд, тазоди ин ду ниҳод бо Зол таъдил шуда буд ва навъе инъитоф дар назар ва амали он ду нисбат ба коркарди ҳамосии Зол ошкор буд. Ва ҳамин амр худ сабаби эҷоди ваҳдате буд, ки инак ба таҷзия ва ноҳамоҳангӣ дучор мешавад.

Ноҳамоҳангии Зол бо ниҳоди сиёсии Эрон. Пеш аз ин ӯ аз оғози подшоҳии Лухросп рӯй намуда буд. Ӯ дар гуфтугӯй бо Кайхусрав Лухроспро сазовори ин мақом намешинохт, аммо ба эҳтироми ӯ хомӯш мемонд ва Рустам ҳамин маъноро ба Исфандиёр ёдовар мешавад:

В-аз ӯ шоҳ Кайхусрави поку род,
Ки Лухроспро тоҷ бар сар ниҳод.
Падар-м он далери гаронмоя мард,
Зи нанг андар анҷуман хок хвард.

Ки Лухроспро шоҳ боист хонд,
Аз ӯ дар ҷаҳон ном чандин намонд.
Чӣ нозӣ бад-ин тоҷи Гуштоспӣ,
Бад-ин тоза ойини Лухроспӣ [14, с. 262].

Пуштибонӣ ва писанди шоҳӣ коркарде будааст, ки ҳамоса аз оғоз то даврони Гуштоспӣ бар уҳдаи Зол ниҳодааст. Аммо акнун ин ду хонадон нисбат ба ҳам сухане дигаргуна доранд. Рустам пас аз гуфтугӯй бо Исфандиёр чунин меандешад:

Ба Карёс гуфт: эй саройи умед,
Хунук рӯз к-андар ту буд Ҷамшед.
Ҷумоюн будӣ гоҳи Ковуси Кай,
Ҷамон рӯз Кайхусрави неқпай.
Дари фарруҳӣ бар ту акнун бибаст,
Ки бар тахти ту носазое нишаст [14, с. 271].

Пас аз зухури Гуштосп ва Зардушт, ки наздик ба поёни давраи ҳамосӣ ва оғози таърих аст, талфиқи ниҳоии шоҳ-мӯбад, ба шакле расмият меёбад ва Золу Рустам дар тазод бо Гуштосп ва Исфандиёр руҳ менамояд. Тазоди таъдилшуда дар ҳамоса, акнун миёни шоҳони ойини Зардушт ва хонадони Зол матбалур аст, бе он ки асли тазод бошад. Пас Исфандиёр низ тобеи ҳамин раванди аслии тазодхост ва ногузир ба роҳи Систон меашвад то фармони Гуштоспро амалӣ созад [4].

Дар мавҷеҳи Исфандиёр бо Рустам сухан аз ойини ҷадид намеравад, балки тазоди худро ба тобеъ аз замина ва мавзи аслии ҳамоса ба сурати зер бармало месозад ва ҳамон пазируфтани ниҳоди сиёсиро ба вучуди Зол дар оғози пайдоиш ироа медиҳад:

Ки Достони бадгавҳари девзод,
Ба гетӣ фузунӣ надорад наҷод.
Фаровон зи Сомаш ниҳон доштанд,
Ҳаме растахези ҷаҳон доштанд.
Танаш тира буд, мӯю рӯяш сапед,
Чу дидаш дили Сом шуд ноумед.
Бифармуд, то пеши дарё баранд,
Магар мурғу моҳӣ варо бишқаранд.

Биёмад бигустурд Симурғ пар,
Надид андар ӯ ҳеҷ ойину фар.
Бибурдаш ба ҷойе, ки будаш куном,
Зи дoston мар ӯро хӯриш буд ком.
Агар чанд Симурғ ноҳор буд,
Тани Зол пеш андараш хор буд.
Бияндохташ пас ба пеши куном,
Ба дидори ӯ кас надид шодком.

Ҳаме хурд афканда муроди ӯй,
Зи чома бараҳна тани хори ӯй.
Аз он пас, ки мурдор чанде чашид
Бараҳна сӯйи Систонаш кашид...
Пазируфт Сомаш зи бебачагӣ

Зи нодонии девию ғарчагӣ.
Хучаста бузурғону шоҳони ман,
Ниёи ману некхоҳи ман [14, с. 255-256].

Рустам дар посух чуз ин ки дурӯғи Исфандиёрро ошкор созад, сухане надорад. Зеро саросари гузаштаи паҳлавонӣ ва ҳамосии Эрон, дар исботи ҳаққонияти Зол ва таъбири ҳастии асотирии ӯ ба ҳамоса сипарӣ шудааст ва ҳамоса худ чизе чуз табури тазоду ваҳдати ӯ набудааст:

Дилат беш кажжӣ биполад ҳаме,
Равонат зи девон биболад ҳаме.
Ту он гӯй, к-аз подшоҳон сазост,
Нагӯяд сухан подшоҳ чуз ки рост.
Чаҳондор донад, ки Достони Сом,
Бузург асту бо донишу некном [14, с. 265].

Аммо агар дурӯғу берӯйӣ ва пайравӣ аз дев ин пазируфтани даврони Гуштоспӣ аз Зол аст, таъбири муборизи ойини расмии Зардуштӣ аз ин решаи ҳамоса аст. Ва ҳамоса дар ин поён беҳуда ба оғози хеш рӯй наовардааст.

Аз тарафи дигар, медонем, ки номи Зол ва Рустам дар Авесто бо мутуни дини Зардуштӣ наёмадааст. Танҳо ҷойе, ки дар онон сухан рафта дар Бундаҳишн аст. Ин афрод достоне, ки мақоми бузургӣ дар ривоёти миллий доранд, дар ҳеч як аз маъҳази дигари паҳлавӣ, ки шомили ривоёти мазҳабӣ аст, дида намешавад. Бо тавачҷуҳ ба ин асл чӣ гуна метавон ин вазъи хосро дар Бундаҳишн тавзеҳ кард? [1, с. 75-76].

Шояд тавзеҳи ин амр дар ҷадид будани давраи таълифи Бундаҳишн бошад. Яъне, дар даврони исломӣ ва ошно будани муаллифи ин бо тарҷумаҳо ва таҳзибҳои арабӣ “Худойнома”. Аммо он чи ниёзманди тавҷеҳ аст, ҳамонро наёмадани номи Зол ва Рустам дар мутуни мазҳабӣ аст, на зикри номи онҳо дар яке аз ин мутун номи Рустам дар манзумаи Дарахти Асурик низ ҳамроҳ бо номи Исфандиёр ёд шудааст [4, с. 73].

Дар Аётгори Зарирон ҳам ба сурати исме он маънии “далер” аз ӯ зикр рафтааст. Аммо ҳеч як аз ин ду матн мубтанӣ бар ривоёти мазҳабӣ нест. [1, с. 7-75]. Ашпигил гумон кардааст, ки муаллифони Авесто, Рустамро хуб мешинохтаанд ва умуман, аз лиҳози ин ки рафтори ӯ ба дилхоҳ мубадон, мақбул-набудааст, аз ӯ исме намебаранд [9, с. 8-28].

Мубадони давраи Сосонӣ, ҳамон тур ки қодир будаанд, як давраи таърихи Эрон – яъне, давраи Ашкониеро, нодида гирифта ба пайравӣ аз иродаи ҳукумати Сосонӣ дар мавриди он сукут кунанд ва ахбору ривояти Ашкониёнро аз миён бардоранд. Ин дар сурате аст, ки дар замони Сосониён ба ростӣ, исноде (ғайр аз он чӣ дар достонҳо роҳ ёфта) дар бораи Ашкониён боқӣ монда бошад. Чун Сосониён рӯйи қор омадаанд, саъй кардаанд Ашкониёнро аз хотирҳо маҳв созанд. Мунтаҳӣ қасосе, ки Ашкониён аз барои расонидани наҷоди худ ба Каён ва исботи ҳаққонияти хеш ба нишастан бар тахти салтанатӣ сохта ва дар достони Каён ғунҷонида буданд, ба ҷо манд [6, с. 13].

Дар бораи Зол ва Рустам низ метавонистанд хомӯшӣ гузинанд, ин шевае аст, ки бисёре аз ҳукуматҳо, борҳо дар тайи таърих нисбат ба ҳукумати салафи худ маълум доштаанд. Аз сӯйе Рустам ба лиҳози аҳамияти миллий ва ҳамосияш бо қасоне чун Искандару Монӣ ва Маздак дар вазъияти мушобеҳе набудааст, то мубадон ончунон ки Нёлдике интизор дошта [9, с. 28].

Ёрои дашном додан ба ӯро биёбанд, ба ҳар ҳол агар моҳияти Рустам бо Гуштосп ва мубадони Сосонӣ ҳамоханг ва ҳамраъӣ мебуд чӣ гуна аст, ки ҳеч сухане аз ӯ ба унвони ёвар ва пуштибонӣ Гуштосп ё Зардушт дар миён нест? Оё метавон далели ин амрро фақат мутааххир будани ривоёти марбут ба паҳлавонии Систон нисбат ба давраи тадвини Авесто донист? Аммо ҳамаи бахшҳои Авесто ва низ мутуни паҳлавӣ ва дигар китобҳои дини Зардуштӣ ончунон қадим набудаанд, ки таъсире аз ривоёти миллий напазиранд.

Пас, чӣ гуна аст, ки чуз дар ду се маврид, он ҳам ба ишораи ом сухане дигар дар бораи Рустам ва Зол дар даст нест? Ва ин дар ҳоле аст, ки ба ривояти Масъудӣ китоби мустақиле дар бораи ахбору хонадони Систон ва Рустам дар он рӯзгор вучуд доштааст [9, с. 118].

Аз ривоёти Масъудӣ бармеояд, ки аз достони роҷеъ Рустам ва ахбори ҷанги Рустам ва Исфандиёр ва қатли Рустаму ҷангҳо ва паҳлавониҳои мансуб ба ӯ дар “Худойнома” асаре набуда ва дар ин боб китоби ҷудогонае “Худогонае” ба забони паҳлавӣ вучуд доштааст. [9, с. 46].

Боре ғарази он нисбат, ки аз Рустам ба унвони баддин ё ки муборизи алайҳи дини беҳӣ сухан гуфта шуд. Зеро шахсияти ҳамасӣ Рустам бо муаррифии ӯ ба сурати қаҳрамони зиддинӣ танзил меёбад. Ӯ қаҳрамони ҳамасӣ аст ва тазодаш бо равиши маниши Гуштосп аст, на бо дини ӯ.

Аммо дар ташреҳи иллоти тазодҳо дар ин марҳала аз ҳамоса ногузир бояд асли ривояти миллиро бо ривояти динӣ ва таъриҳӣ низ санҷид, то доништа шавад, ки Фирдавсӣ дар пайи тасвир аз ороӣ муосири худ ба ин масъала тавачҷуҳ кардааст ё ки назаргоҳи қадимтар ва асоситарро ироа мекунад, ки мутаассир аз ягонагӣ дар ниҳоди сиёсӣ ва динии Гуштосп аст.

Аз нигоҳи дунё табиӣ аст, ки ҳар навъ тазоде бо рангу шакли мазҳабӣ ҷилвагар шавад. Дар таъриҳи адён ҳам наҳзатҳое ки шакл мегирифт ва ҳам муҳолифатҳое, ки бо онҳо мешуд, бештар ба ҳайати мазҳабӣ будааст. Бинобар ин, дар ривояти “Шоҳнома” ақида ва талаққии шоир низ даҳлат доштааст. Ва дар таҳлили ҳамосаи миллии низ омили муҳимтар аз ороӣ муаллифи манзума нест. Иттиқо бар ривояти ҳамоса, биниш ва гароиши шахсӣ онро рӯшан месозад. Ба ҳар ҳол, ҳангоме ки Фирдавсӣ аз забони Гуштосп ва Исфандиёр хонадони Систонро ба сар тофтани онон аз фармони шоҳӣ муттаҳам мекунад ва тавачҷуҳ ба равони аслии мочаро доштааст. Зеро дар баробари Гуштосп, Исфандиёр қарор гирифтааст, ки худ муборизи роҳи ойини беҳӣ аст. Ва фармони шоҳ барои ӯ фармони дини нав ва бозгаштан аз фармони ӯ гуноҳ ва бединӣ аст:

Маро гӯй аз роҳи Яздон бигард,
Зи фармони шоҳи ҷаҳонбон бигард.
Ки ҳар к-ӯ зи фармони шоҳи ҷаҳон,
Бигардад, ба сар ояд бару бар замон [14, с. 303].

Зеро ин Гуштосп Кай аст, ки:

Нишаста ба як дасти ӯ Зардуҳишт,
Ки бо Занду Уст омадат аз биҳишт [14, с. 271].

Ҳол он ки фармони ин Гуштосп барои Рустам ва хонадони Зол сиёҳрӯзӣ ва бедориву пирӯзӣ аз беҳирадӣ аст.

Аз сӯйи дигар ин масоил бо адами ҳамкориҳои хонадони Систон бо Гуштосп дар роҳи дини беҳӣ ба вежа, дар муқобила бо Арҷоспи туронӣ низ таъкид мешавад, зеро Рустам ба ҷанги динӣ ширкат нанамуд [10, с. 282; 12, с. 62]. Агар рози ин адам ҳамкорӣ дар тафовут ва баъди таъриҳии даврони Гуштосп ва Рустам ангошта шавад, боз худ далел аст дар ихтилоф миёни онҳо, ки дин ва Систон аз ҳам ҷудо нест.

Аммо аз он ҷо ки ҳамосаи ин ду давронро бо ҳам муқоиса карда ва қаҳрамони ҳамосаро бо қаҳрамони ойини Зардуштӣ дар ҳодисоти муштараки замон тасаввур кардааст, таъйини назаргоҳи ақидатии ононро низ зарур доништа ва дар бофти ривоёти худ ғунҷонидааст.

Бад-ин тартиб, ҳамосаи рози муҳолифати мӯбадони давраи Сосониҳо бо Рустам ва Зол на дар манъу тафрин бар инон, балки ғайримустақим дар ситоиш ва офарини онон бар Гуштосп ва Баҳман додааст.

Аммо тавҷеҳи муарриҳини исломӣ низ барои достони Рустам ва Исфандиёр, аз давраи онон гузашта ба ривоёту талфиқҳои қадимтаре мерасад ва чун рози аслии тазоди ононро дарк накардаанд, ба тарҳи ихтилофи ақидатии онон пардохтаанд: Рустам... чун аз гаравидани шоҳ ба ойини Зардушт огоҳ шуд, саҳт хашмгин гардид ва гуфт: пеша падарони моро ки аз якдигар ба ирс мебарданд, фурӯ гузошт ва дил ба ойини навине бастан. Пас аз он мардуми Систонро гирд овард ва бар қанор намудани Гуштоспро барои онон коре шоиста ҷилва дод, аз ин рӯ, мутамарри шуданд [12, с. 27].

Пас, Гуштоп Исфандиёрро гуфт, ки Рустам аз фармон гардан қашидааст, ӯро ба итоат орд. Исфандиёр назди Рустам рафта гуфт: маро фармони шоҳ чунин аст, ки ту ё дини зардуштӣ бипазирӣ ва ё бо ман ҳарб кунӣ ва ё даст диҳӣ, то туро банд кунам. Рустам гуфт:

дини зардуштӣ напазирам ки аз рӯзгори Каюмарс то бад-ин ғоят ин дин доштам, акнун дини дигар нагирам [2, с. 14].

Таърихи Систон, ки ривояташ муттақӣ бар “Шохнома”-и Абулмуъайяди Балхӣ низ будааст, пас аз мансуб кардани хонадони Зол ба худопарастии исломгуна менависад: Ва пайкор ки миёни Рустам ва Исфандиёр афтода, ба сабаби он буд, ки чун Зардушт берун омад ва дини маздиясноӣ овард, Рустам онро мункари шуд ва напазирuft ва бад-он сабаб аз подшоҳ Гуштосп сар кашид ва ҳаргиз мулозимати тахт накард ва чун Гуштоспро Ҷомосп гуфта буд, ки марги Исфандиёр бар дасти Рустам хоҳад буд ва Гуштосп аз Исфандиёр тарс дошт, ўро ба ҷанги Рустам фиристод [12, с. 33-34].

Боре он чи дар ин таҳлил аз аҳамияти асли бархурдор аст, ошкор шудани тазод миёни Зол ва ниҳоди сиёсии Гуштоспӣ аст, ки сурате аз ниҳоди дини Зардуштӣ низ ба худ гирифтааст. Ва он чи дар таҳлил муҳим аст, ҳамин асли тазод аст.

Оқои Баҳмани Саркортӣ зимни мақолае дар бораи Рустам менависад: “Даждинии Рустам ва душмани ӯ бо ойини Зардуштӣ...” гумоне аст сохта ва пардохтаи зехни муҳаққиқон ҳар гоҳ гузориши ғайримустадади яке ду тан аз муаррихони исломиро, ки дар кӯшиши ратсионалистии худ барои тавҷеҳи афсонаи Рустам ва Исфандиёр барои он, бар мабнои ҷангҳои дигари Исфандиёр ва ба вежа, достони Арҷосп ва Гуштосп, далели мазҳабӣ тарошидаанд-бигузоре, тухмати баддиниро нахуст бор Ишпигил ба Рустам задааст ва муҳаққиқони дигар аз ӯ пайравӣ кардаанд. Вале на дар китобҳои паҳлави зардуштиён ва на дар саросари ҳамосаи миллии эронӣ бо даждинӣ ва муҳолифати ӯ бо дини зардуштӣ кучактарин ишорае нашудааст.

Ҳар гоҳ ҷанги Рустам ва Исфандиёр иллати мазҳабӣ дошт ва Рустам душмани ойини маздаясно буд, ҷӣ гуна мумкин аст тасаввур кард, ки мӯбадони мутаассиби зардуштӣ дар навиштаҳои худ бад-он ишора накарда ва Рустамро дашном дода, нафрин накарда бошанд. Дар ҳоле ки баръакс, ҳар ҷо ки дар осори Зардуштӣ номи Рустам омада, аз ӯ ба некӣ ёд карда ба ҷое ва ёридиҳандаи иронӣ муаррифиаш кардаанд; ончунон ки бо тавачҷуҳ ба ин қароин “мула” дар муқобили ифрот тарафдорони мактаби Ишпигил ва Мокворт, роҳи тафрид рафта ва Рустамро гунаи Зардуштӣ шудани Гуштосп муаррифӣ кардааст” [8, с. 187].

Ҳангоме ки Исфандиёр, фарзанди худ Баҳманро назди Рустам мефиристад, нахуст Зол аз омадани ӯ бохабар мешавад:

Биёмад зи дида мар ўро бидид,
Яке боди сард аз ҷигар баркашид.
Чунин гуфт к-он номвар паҳлавист,
Сарафроз бо ҷомаи Хусравист.

Зи Луҳросп дорад ҳамоно наҷод,
Пайи ӯ бар ин бум фархунда бод.
Зи дида биёмад ба даргоҳ рафт,
Замоне бадандеша бар зин бихуфт [14, с. 235].

Дар ин дидор чист, ки Золро чунин андешанок кардааст? Нигаронияш аз чист, ки бедиранг фархунда будани пайи Баҳманро бар хоки Систон орзу мекунад?

Агар ба ғариза дарёфтааст, ки ин пайки нобудӣ ва фарҷоми ҳамоса аст. Ё магар ба неруи маънавии худ, он замонро муоина мебинад, ки Баҳман ба ғорати Систон омадааст?

Дар рӯёруйи Исфандиёр аз Рустам низ ин Зол аст, ки ҳама андеша асту изтироб, дилмашғулии ӯ аз он мардуме аст, ки неруи тахайюл ва ормони хешро дар шарафи завол меёбанд: Рустам агар биравад дигар ҳамосае нест ва Зол дигар дардноктар аз инро низ медонад: Рустам агар ҳам бимонад, боз ўро замоне расидааст ва ҳамоса фарҷом ёфтааст. Ва Зол танҳо дар фазои ҳамоса қодир ба зиндагӣ аст, пас кори ӯ танҳо андеша ва ниёиш аст:

Ҳамегуфт, к-эй довари Кирдгор,
Бигардон ту аз мо бади рӯзгор [14, с. 277].

Хатар чандон бадеҳӣ аст, ки Золро чораҷӯии шигифте вомедорад ва ҳамчун нахустин марҳила ба сӯйи Симурғ мешитобад. Нахустин хоҳиш ё мадад аз Симурғ барои зода шудани Рустам буд. Инак ҳангоме аст, ки Рустам дар баробари Исфандиёр дармонда аст ва ба гуфтаи худӣ ӯ: “Аз ин дида Сом шуд рангу бӯй [14, с. 87].

Бад-ӯ гуфт Зол: эй писар, гӯш дор,
Сухан чун ба ёд оварӣ, хуш дор.
Ҳама корҳои ҷаҳонро дар аст,
Магар марг, к-онро дари дигар аст.

Яке чора донам ман инро гузин,
Ки Симурғро ёр хонам бад-ин.
Гар ӯ бошадам з-ин сухан раҳнамоӣ,
Бимонад ба мо кишвару буму ҷой [14, с. 293-294].

Ҳар ду медонанд, ки чорае чуз ин намондааст. Пас, Симуриро фаро мехонад ва мегӯяд:

Биёмад бар ин кишвар Исфандиёр,
Накӯбад ҳаме чуз дари корзор.
Бичӯяд ҳаме кишвару тоҷу тахт,
Бару бор хоҳад ҳаме бо дарахт [14, с. 295].

Ин бими барбодрафтани дудмони ҳамоса дар сухани ӯ ба Симури ошкортар низ мешавад:

Гар эдун-к Рустам нагардад дуруст, Кучо хоҳам андар ҷаҳон ҷой чуст. Ҳама Систон пок вайрон кунад, Ба коми далерони Эрон кунад.	Шавад канда ин тухмаи мо зи бун, Кунун бар ҷи ронам яксар сухун. [14, с. 295-96].
---	---

Пас, оғоз ва анҷоми дудмони ҳамоса, оғоз ва анҷоми Зол, дар тазод бо омиле аст, ки худ онро мешиносад ва ба вайронгариаш оғоҳ аст. Оғозаш бад-он гуна хашму нобоварии ҳамин омилро барангехта буд ва фарҷомаш низ, инак бо дарду андуҳе тавонсӯз аз ҷониби ҳамин омил ҳамроҳ аст.

Аммо дар ин оғоз ва анҷом фарри ин хонадон бо Зол, Симури худ низ дар маърази ҳучум ва кини ҳамин омил аст. Дари ин фарҷом низ Симури ба бегонагӣ ва душмани хонадони Гуштоспро бо худ боз мегӯяд:

Бипарҳезӣ аз вай набошад шигифт,
Маро аз худ андоза бояд гирифт.
Ки он ҷуфти ман мурғи бо дастгоҳ,
Ба достону шамшер кардаш табоҳ [14, с. 297].

Ва ин ҷуфт бо дастгоҳ ҳамон аст, ки пештар аз ин, дар хони ҷаҳорум ба дасти Исфандиёр кушта шудааст. Аммо Симури медонад, ки агар чораи кори Рустам, дар роҳнамоии ва парҳои ӯст, фарҷомаш низ дар ҳамон аст:

Чунин гуфт Симури: к-аз роҳи меҳр, Бигӯям кунун бо ту рози сипеҳр. Ки ҳар кас, ки ӯ хуни Исфандиёр, Бирезад, варо бишқарад рӯзгор.	Ҳамон низ то зинда бошад зи ранҷ, Раҳойӣ наёбад, намонадаш ганҷ. Бад-ин гетияш шӯрбахтӣ бувад, В-агар бигзарад, ранҷу сахтӣ бувад [14, с. 297-398].
---	---

Бо ин ҳама, Рустам чуз пазируфтани, сар ниҳодан бад-ин фарҷом чораи дигаре надорад:

Ба Симури гуфт: эй гузини ҷаҳон, Ҷӣ хоҳад бар ин марги мо ногаҳон. Ҷаҳон ёдгор асту мо рафтани Ба гетӣ намонад ба чуз мурдани?	Ба номи неқӯ гар бимирам, равост, Маро ном бояд, ки тан маргрост [14, с. 298].
---	--

Пас, Симури ва Рустам дар пайи наҷоти ҳамосаанд. Ин ними Зол ва Рустам аст, ки тани Рустам агарчи дар баробари Исфандиёр муқовимат биварзад ва аз хатар бираҳад, боз рафтани аст. Ва тани ӯ чуз таҷаллии моддии руҳи Зол чизе нест. Муҳим пирӯз гаштани неруи паҳлавонӣ дар баробари ҳариф аст, аммо агар нобудии паҳлавон низ дар ин аст.

Симури ин номро, ҳамчунон ки дар оғоз раҳонидааст, дар ин поён низ мераҳонад. Аммо ин раҳойӣ ба қимати шӯрбахтии хонадонӣ ҳосил мешавад, ки ба мардонагӣ ва паҳлавонӣ то ин марҳала аз ҳамоса мондаанд. Рустам худ дар марги Исфандиёр мегӯяд:

Ҳамон аст, к-аз газ баҳона манам,
В-аз ин тирагӣ дар фасона манам [14, с. 308].

Ва Исфандиёр низ ба ҳангоми марг, нобудии худро на аз неруи тани Рустам, балки аз неруи руҳонӣ ва Симури Зол медонад:

Ба мардӣ маро пури Дастон накушт, Ниғаҳ кун бад-ин гоҳ, ки дорам ба мушт. Бад-ин ҷӯб шуд рӯзгорам ба сар, Зи Симури в-аз Рустами чорагар.	Фусунҳову ва найрангҳо Зол сохт, Ки Арванду банди ҷаҳон ӯ шинохт. [14, с. 307-308].
--	---

Ба ин тарик, сухани охирин ҳамаи тазоди миёни ду хасро рӯшан мекорад. Агар хиради Гуштоспӣ ба манзури идомаи қудрати хеш. Исфандиёрро низ ба нестӣ мефиристад, хиради паҳлавонӣ, ба манзури пойдор монанди хислати инсонӣ ҳамосӣ, ҳатто Баҳманро низ ба оғӯши худ мепазирад.

Аммо поёни кори ҳамоса ва фарҷоми Золу Рустам, поёни кори подшоҳии Гуштоспӣ ва ниҳоят, даврони Каёнӣ низ ҳаст. Ангори аносир зидди ҳамоса, ки дар як сохт ва қолаб ба ҳам таркиб шуда ва ҳамрозу ҳамком бо ҳам орзӯ ва тасаввур шуда буданд, худ саранҷом дар дили ҳамин сохт ба ниҳоят мерасанд ва аз ҳам дур ва бегона мешаванд. Ягонагӣ дубора табдил ба дугонагӣ мегардад. То саранҷом аз дили ин тазод, ки дар тахайюл ва зеҳни ҳамосае ба ҳам пайваста буданд, таърих ва марҳалае бизояд, ки дигар ҳама дарднокӣ ва хушунати зиндагӣ беҳамоса аст. Ин ду омили мутазод, агарчи барои замоне ба умри Зол мутаноҳие ангошта шуда ва ба ҳам даромехта буданд, бо сипарӣ шудани умр ормони қавӣ, ки инак бояд тамоми талхӣ таърихро бипазирад, боз дар баробари ҳам ё ба сурати нахустин ва воқеии худ боқӣ мемонанд.

Ангори давраи ҳамосӣ то тазодҳои воқеияти миллиро ошкор насозад, таслими таърих намешавад. Ин ҳамоса будааст, ки аз тазодҳо ваҳдате сохта будааст. Инак, ки худ аз миён меравад, боз ҳамон ихтилофҳо ва зиддиятҳо руҳ менамоянд. Ваҳдати ҳамосӣ ҷойи худро ба таърих медиҳад, бо ҳамаи даргириҳо ва тазодҳои.

Адабиёт

1. Артур Кристенсен. Каёниён. Тарҷумаи дуҷумлаи Забехулло Сафо. 1336. - 311 с.
2. Гардезӣ. Зайнулаҳбор. -Техрон, 1310.
3. Забехулло Сафо. Ҳамосасароӣ дар Эрон. Интишороти Амири кабир. - Техрон, 1366. – 676 с.
4. Достони дарахти Асуриг. Тарҷумаи Додихудо Саймиддинов. Адабиёти паҳлавӣ (Пажӯҳиш, тарҷума ва ташир). - Душанбе. - Пайванд, 2003. – 232 с.
5. Масъудӣ, Алӣ ибни Ҳусайн. Маруҷ-аз-заҳаб ва маъодин-ал-ҷавҳар. 1-2. Тарҷумаи Абулҷосими Поянда. Ширкати интишории илмӣ ва фарҳангӣ. - Техрон, 1384. – 923 с.
6. Муҷтабои Маънавӣ. Фирдавсӣ ва шеърӣ ӯ. – Техрон, 1354.
7. Муҳаммад Муин. Маздиясно ва адаби порсӣ. - Интишороти Донишгоҳӣ 3.1. - Техрон, 1338. – 448 с.
8. Маҷаллаи Донишқадаи адабиёти Маишад, шумораи 2. - С. 187.
9. Нёдеке. Ҳамосаи миллии Эрон. Тарҷумаи Бузург Алавӣ. Интишороти донишгоҳ Техрон, 1327.
10. Обон Яит фирқаи 108. Яитҳо, 2. - Техрон, 1367.
11. Саълибӣ. Ғура-ус-сайр. Шоҳномаи куҳан. Порсигардон Саид Муҳаммади Рӯшонӣ. - Маишад, 1372/1994.
12. Таърихи Систон. Ба тасҳеҳи Маликушшуаро Баҳор. - Техрон, 1314. – 486 с.
13. Шоҳномаи Фирдавсӣ. Матни интиқодӣ дар нӯҳ ҷилд. Ҷ. 3. - М.: Наука, 1965. – 260 с.
14. Шоҳномаи Фирдавсӣ. Матни интиқодӣ дар нӯҳ ҷилд. Ҷ. 6. - М.: Наука, 1967. – 405 с.
15. What Happened in history, P. 48.
16. Primitive mythology, pp 125-126. p 128.

ЗАВОЛИ ПОДШОҲИИ ГУШТОСП ВА ДАВРАИ КАЁНИЁН ДАР “ШОҲНОМА”

Аз баррасии масоили зикршуда ба чунин натиҷа расидан мумкин аст, ки сухани охирини Ҳақими Тӯс ҳама гуна тазоди миёни ду хасро ошкор месозад. Ба назари шоир, агар хиради Гуштоспӣ ба манфиати идомаи қудрати хеш Исфандиёрро ба коми марг ва нестӣ роҳнамун созад хиради паҳлавонӣ ба манзури пойдор мондани хислати инсонӣ ҳамосӣ, ҳатто Баҳманро низ ба оғӯши худ мегирад. Аз ин рӯ, поёни кори ҳамоса ва фарҷоми Золу Рустам ва поёни подшоҳии Гуштоспӣ ва ниҳоят, даврони Каёнӣ низ ҳаст. Давраи ҳамосӣ то тазодҳои воқеияти миллиро ошкор насозад, таслими таърих намешавад ва ҳамин ҳамоса будааст, ки аз тазодҳо ваҳдате сохта будааст. Инак, ки худ аз миён меравад, боз ҳамон ихтилофҳо ва тазодҳои зиддиятҳо руҳ менамоянд ва ваҳдати ҳамосӣ ҷойи худро бо ҳама даргириҳо ва тазодҳои таърих медиҳад.

Калидвожаҳо: ойини ҷадид, ҳамоса, дини беҳӣ, хонадони Систон, кинахоҳӣ, паҳлавони сиёсӣ, Эрони бостон, ойини Зардушт, ривоёти мазҳабӣ.

ЗАВЕРШЕНИЕ ЦАРСТВА ГУШТОСПА И ПЕРИОДА КАЙОНИТОВ В «ШАХНАМЕ»

Из исследования приведенной проблемы можно сделать следующие заключение, что последние слова Хакима Туса выясняет всякое противоречие между двумя врагами (противниками). По мнению поэта, мудрость Гуштоспа в пользу продолжения своего могущества заключается в отправлении Исфандиёра на смерть и гибель. Мудрость богатырства заключается в целях сохранения человеческого качества в эпической поэме, он даже

заклучает в своих объятых Бахмана. Поэтому в завершение эпической поэмы, приводятся конец Золя и Рустама и завершение царства Гуштоспа и наконец, периода управления Кайонитов. Период эпической поэмы пока не выявит национальные противоречие не может соглашаться с историей и это эпическая поэма из противоречие создаёт единство. Итак противоречие , которое уходит, вновь создает противоречие и противоположность и эпическое единство уступает свое место, противоборству и противоречие в истории.

Ключевые слова: новые обычаи, эпическое произведение, добрая религия, семейства Систана, ненависть, политический богатырь, древний Иран, религия Зороастры, религиозная легенда.

THE END OF THE PERIOD OF HEROISM OF GUSHTOSP AND THE PERIOD OF KAYONITOV IN THE "SHOHNOMA"

From the research of studied problem ones can come to conclusion that Hakim Tusa's last words clarify any contradiction between two enemies (opponents). According to the poet, the wisdom of Gushtosp in the creep of the continuation of his power consists in sending Isfandiyo to death and ruin. The wisdom of heroism is to preserve the human quality in an epic poem, he even embraces Bachman in his arms. Therefore, the end of Zol and Rustam and the end of the kingdom of Gushtosp and finally, the period of Kayonite rule are indicated at the end of the epic poem as well as. The period of the epic poem until it reveals the national contradiction cannot agree with history and this epic poem creates unity from the contradiction. So the contradiction that goes away creates contradiction and opposition again, and the epic unity gives way to its place, to confrontation and contradiction in history.

Keywords: new customs, epic work, good religion, Sistan families, hatred, political hero, ancient Iran, Zoroastrian religion, religious legend.

Дар бораи муаллиф

Хокиров Ризо Гиёевич

Номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи
умумидонишгоҳии забони тоҷикӣ
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
Тел.: (+992) 907 82 91 74
E-mail: rizo.khokiroev@mail.ru

About the author

Khokiroev Rizo Giyoevich

Candidate of Philology, Associate Professor in the
Department of General University Tajik Language
Tajik State Pedagogical University
named after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
Ph.: (+992) 907 82 91 74
E-mail: rizo.khokiroev@mail.ru

Об авторе

Хокиров Ризо Гиёевич

Кандидат филологических наук, доцент
общеуниверситетской кафедры таджикского
языка
Таджикский государственный педагогический
университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 121
Тел.: (+992) 907 82 91 74
E-mail: rizo.khokiroev@mail.ru

БАЪЗЕ ВИЖАГИҲОИ БАДЕИИ БАЁНИ МАВЛОНО ДАР “МАСНАВИИ МАЪНАВИЙ”

*Шоев А. А., Муборакиён С. М.
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

Тағйир ёфтани авзои сиёсию иҷтимоӣ, падидаи омадани чараёнҳои чадидаи фикрию ақидаҳои ба эҷоди каломии бадеӣ таъсир гузошта, боиси ба вучуд омадани сабку шеваҳои нави баён гардида, дар мачмуъ адабиётро аз содагӣ ба мураккабшавӣ мувоҷеҳ намудааст. Ба сари кудрат омадани хонадонҳои туркнаҷод, ворид шудани тасаввуф ба адабиёт ва пайдоиши сабки ироқӣ, ногузир авзои адабиёро ба таҳаввулотӣ чашмгире мувоҷеҳ кардааст. Биноан, он шеваи нигориш ва забону тасвирути ороиши адабие, ки дар сабки хурсонӣ мустаъмал буда, дар марҳалаи чадидаи адабӣ, бавижа ашъору осоре ки ба сабки ироқӣ эҷод шудаанд, таровати дигар, тобишҳои чадида ва маъниҳои наву кӯчида ба худ касб кардаанд. Ин чараёнӣ пурвусъати адабиёро муаллифони огоҳи сарчашмаҳои адабӣ, мисли Унсурӯлмаолии Қайқовус бо нигаронию том пайгирӣ намуда, таъкид фармудаанд, ки «шеърро содаву фасеҳу мафҳум бояд навишт. Зеро шеърро на баҳри худ, балки баҳри дигарон бинвисанд» [4, с. 155]. Андешаи мазкур ба он далолат мекунад, ки шеъри мафҳуму зеҳнгир дар замони ин муаллиф низ бо вучуди талаботи нави эҷодӣ аҳаммияти худро нигоҳ дошта будааст. Аз тарафи дигар, таъкиди мавриди назар нишон медиҳад, ки шеъри мураккаб аз доираи маҳдуди хонандагон берун баромада наметавонад ва ҳатто он имкон дорад, танҳо аз мадди назари муаллифи худ дур рафта натавонад ва ғайра. Бо дар назардошти ин, шоирони аршади мо кӯшиш кардаанд, ки бо вучуди фарзанди замони худ будану аз таҳаввулоту талаботи даври хеш берун набуданашон ашъору осорашонро бо истифода аз ороҳои хоси адабӣ манзури хонандаи худ карда бошанд ва ба ин васила, уқдаҳои баёнӣ сабки дар эҷоди бадеӣ ногузир ба миёномадаи хешро шарҳу тавзеҳ дода бошанд.

Аз ҷумлаи адибони аршади адабиёти классикӣ, ки нисбат ба хонандаи худ ниҳоят меҳрубону самимист ва ашъори баландпояву пурмазмуни худро тавассути санъати тафсир зебу оро дода, мушкилоти мутолиакунамандаро сахлу осон намудааст, Мавлоно Муҳаммади Ҷалололдини Балхист. Азбаски санъати тафсир дар эҷодиёти Мавлоно қорбурди вофир дорад ва он қариб дар тамоми осори вай истифода шудааст, баррасии ҷомеаш ба мо даст намедиҳад, биноан ин ҷо намунаҳо танҳо аз «Маснави маънавий» гирифта хоҳад шуд, ки ҳамагӣ дар баёнӣ андешаҳои шоир хидмат карда, хунари нигорандагии адибро аз ҳар ҷиҳат бармало намудаанд. Дар «Маснавий» муаллиф муҳаббатӣ самимият ва тавачҷуҳи хосашро нисбат ба хонандаи худ, ки маҳз афкораш баҳри вай манзур шудааст, чунин фармудааст:

Ин чи мегӯям ба қадри фаҳми туст,

Мурдам андар ҳасрати фаҳми дуруст [2, с. 109].

Мақсади шоир аз ифодаи «фаҳми дуруст» дарки амиқ ва солими хонанда аст, ки фикру ақидаҳои дар тарозуи ақл баркашидаву ба дарки мазкур мувофиқ офаридашро сарфаҳм равад ва маърифат созад. Ба ин боис, соҳибсухан ба возеҳият таъкид намудааст, ки «ман дар ҳасрати он ҳастам, ки хонандаам дарки солим дошта бошад, ба он чи мегӯям ва фаҳми вай мувофиқат кунад ва онро дуруст ҳаллу фасл намояд». Дар идома, шоир мафҳуми «фаҳм»-ро амиқтар тавзеҳ дода, таъкид кардааст, ки сиххативу дурустии он ба ҷисми инсон иртиботи ногусастанӣ дорад, чунончи:

Фаҳм об асту вучуди тан сабӯ,

Чун сабӯ бишқаст, резад об аз ӯ [2, с. 109].

Ин ҷо шоир танро ба сабӯ ва фаҳмро ба об ташбеҳ дода, мақоли ғунҷидани «руҳи солиро дар ҷисми солим» тақвият дода, варианти чадидаи онро ба маънии «фаҳми дуруст дар тани дуруст» манзур намудааст. Ба андешаи соҳибсухан, таносуби ҷисму фаҳм ниҳоят муҳим буда, вазъи яке ба дигаре беасар наметавонад. Мавлоно санъати тафсирро на ба хошти тафаннуоти бадеӣ ва бармало намудани хунари суҳанофаринии худ ба қор бурдааст, балки вай санъати мазкурро барои рӯшан кардани андешаҳои вай ба қадом маънӣ истеъмол гардидани калимву ибораву таркиботи тасвирсозашу маънигустараш истифода намуда,

хонандашро ба ин васила, аз маърифати амиқи осораш баҳраманд сохтааст, ки чунин муносибати хоси эҷодӣ ба ҳар адиби аршад даст наодоаст. Чунончи, дар байти зерини «Маснавӣ» мехонем:

Ман чу «лаб» гӯям, лаби дарё бувад,

Ман чу «ло» гӯям, мурод «илло» бувад [1, с. 124].

муаллиф пешакӣ хонандашро хушдор додааст, ки ба андешаҳои вай назари умумӣ надошта бошад, зеро ҳар калима, ибора ва таркибе ки адиб ба қор бурдааст, метавонад бар сари худ чандин қабати луғавӣ ва паҳлуҳои маъноиро доро бошанд. Ба ин тартиб, муаллифи «Маснавӣ» дар интихоби воҳидҳои луғавӣ ва ҳатто дастурии забон аз ҳамаи тобишҳои маънавӣ ва вазифавии онҳо қор гирифта, матлаби худро хеле нозуқона ва хунармандонаву огоҳона манзури хонанда кардааст. Аз тарафи дигар, Мавлоно бо ин равиши қори худ ва таъкидоти маърифатиаш хонандашро водор кардааст, ки хусусиятҳои луғавӣ ва дастурии ҳар воҳиди луғавӣ ва грамматикии забонро дар матни бадеӣ, чун «Маснавӣ» ҷустуҷӯ наояд ва аз ин дариҷа маърифати адабӣ ва забониашро ғайи гардонад. Дар байти дигар, шоир моҳияти маънавӣ, ғоя ва асли «Маснавӣ»-и худро чунин тафсир кардааст:

«Маснавӣ»-и мо дукони ваҳдат аст,

Ғайри воҳид ҳар чи бинӣ, он бут аст [3, с. 285].

Соҳибсухан бо ин ба сароҳат иброз доштааст, ки масъалаи меҳварӣ ва асосии «Маснавӣ» маърифати «ваҳдат» аст. Аз ин рӯ, ҳамаи масъалаҳо, қиссапардозӣҳо, маънисозӣҳо, тамсилотҳои ва монанди инҳо, ки дар «Маснавӣ» мундариҷанд, дар атрофи маърифати «ваҳдат» муттаҳиданд ва меҷарҳанду онро аз ягон ҷиҳат тавзеҳ шудаанд. Биноан, дар мисраи дуюм, шоир иҷтиноб варзидани хонандашро аз «дидани» «ғайри воҳид» дар «Маснавӣ» таъкид кардааст. Воқеан, Мавлоно фикру андеша ва мавзӯю масоиле, ки дар атрофи маърифати «ваҳдат» пеш гузоштааст, ҳамагӣ ибратомӯзу раҳнамункунандаву зиндагисозанд. Омӯзиши онҳо аз роҳе, ки Мавлоно нишон додааст, метавонад зиндагии инсонҳоро рангинтару зеботар ва мушқилоташонро осонтар созад. Чунончи, дар намунаи навбатӣ шоир мафҳуми «таваккул» ва амали онро хеле бадеъу омӯзанда тавзеҳ додааст:

Гар таваккул мекунӣ, дар қор қун,

Кишт қун, пас така бар Ҷаббор қун [1, с. 76].

Ба ин маънӣ, шоир гуфтааст, ки «дар дунё ҳар қору амали хубе ки аз дасти инсонӣ соҳибхирад меояд, бояд ба дурустӣ анҷом диҳад ва пас он дар подошту натиҷагии он ба Худо таваккул наояд». Ба ифодаи дигар, андешаи Мавлоно бар он маънӣ далолат кардааст, ки инсон ҳамеша пайи қору амале бошад ва аз бефаъолиятию бекорӣ канораҷӯӣ наояд. Ин ҷо адиб, қору амалеро анҷом наодо, рӯ ба таваккул оварданро ғайриқобили қабул донистааст. Як роҳи ҷадиди қорбурди санъати тафсир дар эҷодиёти Мавлоно, хоса «Маснавӣ»-и вай шарҳи мушаххаси ин ё он мафҳум, ки тамоми маънӣ дар он нухуфтааст ва шоир онро тариқи суол масъалагузорӣ қарда, тавачҷуҳи хонандаро ба самти муайян равона месозад. Чунончи, вай калимаи «зулм», ки истилоҳи умумиистеъмоли иҷтимоиву сиёсӣ, ба маънии ҷадид шарҳу тавзеҳ додааст:

Зулм чӣ бвад? Вазъи ғайри мавзеаш,

Ҳин, макун дар ғайри мавзеъ зоеаш [2, с. 286].

Ин ҷо шоир дар ғайри мавзеъ амал қардан ва вақтро зоеъ намуданро зулм донистааст, ки дуруст ҳам ҳаст. Зеро ноҷо вазъ намудан, беҳуда вақтро гузарондан, дар ҷои номувуфику муҳити носозгор суҳан қардан, зулм дар шахси худ аст ва Мавлоно тавсия додааст, ки аз баҳри чунин амал бояд гузашт ва ба он ҳаргиз роҳ наод. Дар намунаи баъдӣ, шоир ин маъноиро мушаххастар тавзеҳ дода, дар садри он мафҳуми «адл»-ро ҷой қардааст:

Адл чӣ бвад? Вазъ андар мавзиъаш,

Зулм чӣ бвад? Вазъ дар номавқеаш [3, с. 333].

Ба ин маънӣ, шоир гуфтанист, ки ҳар қору амале ки дар ҷои ҳудаш дар мавзеи ҳудаш ва дар вазъи ҳудаш мувофиқ сурат мепазирад ва анҷом меёбад, адл аст. Баръакс, ҳар қору амале ки берун аз меъёр ва «номавқеъ» содир мешавад, зулм мебошад. Шарҳи шоир аз ин ду вожаи калидии рӯзгори мо нуктасанҷона, огоҳона ва омӯзанда баромадааст, ки он аз зулм иҷтиноб қардану аз адл истиқбол намуданро талқин месозад. Дар намунаи дигар, шоир инсонҳоро ба меҳнат қардан ва ба амале шуғл варзидану аз бекорӣ канораҷӯӣ намудан даъват сохта, маънии зайлро дар риштаи вазн барқашидааст:

Дӯст дорад ёр ин ошуфтагӣ,
Кӯшиши беҳуда беҳ аз хуфтагӣ [1, с. 128].

Ин чо масъалаи мисраи аввал дар мисраи дуҷум шарҳ ёфтааст ва «кӯшии беҳуда, ки ба вучудорандаи ошуфтагист, дар назди «ёр» аз «хуфтагӣ»-бекорию ғафлату чаҳолат мақбулу дӯстдоштатар» ҳисобида шудааст. Мазмуни тавзеҳкардаи шоир мақоли маъруфи халқиро, ки «Аз одами бекор Худо безор аст» ба хотир меорад ва рӯи ҳамрафта масъалаи бекорию ғафлат аз ҷониби адибони огоҳ, чун Мавлоно ҳамеша мавриди нақӯҳиш будааст. Дар байти навбатӣ, шоир аз «кори мардон ва кори дунон» ёд карда, онҳоро ба таври мушаххас ин тавр шарҳу тавзеҳ додааст:

Кори мардон равшанию гармӣ аст,
Кори дунон ҳилаву бешармӣ аст [1, с. 40].

Вожаи «мардон», ки дар шакли чамъ воқеъ гаштааст, ба маънии маҷозии худ ба кор рафта, инсонҳои ростқавл, саховатпеша, хайрхоҳ, некӯсиришт, «равшангару гармидех», содик, инсондӯсу солеҳ ва монанди инҳо дар назар дошта шудааст. Ин сифатҳои неку писандида ҳамвора дар аъмоли эшон печида, «равшанию гармӣ»-ро дар ҷомеаи инсонҳо тавлид месозанд ва ба зиндагии бани башар таровати тоза, масаррат зам мекунанд. Калимаи «дунон» ҳам ки ин чо дар шакли чамъ омадааст, ба маънии аслиаш-инсонҳои пасту нокасу сифла ва разил тавзеҳ ёфтааст. Албатта, қору амали ин гуна афрод ҳамагӣ ба қавли шоир «ҳиллаву бешармӣ» буда, зиндагии инсонҳоро бенизому тираву мушкилу бенур мегардонанд. Дар ин байти бадеъ, шоир баробари санъати тафсир, санъатҳои ҳоҷиб, мураддаф, зуқофиятайн, таносуб ва тазодро ба таври матбуъ ба кор бурда, зиннати каломашро болотар бурдааст. Дар байти навбатӣ, соҳибсухан ҳолат ва сурату сирати инсонҳои «огоҳтару бедортар»-ро, ки ҷабру чафои зиндагири беш аз дигарон бар дӯш дорад, моҳияти ҳаётро беҳтар аз дигарон дарк мекунанд, пастиву баландиҳои умрро хубтар аз дигарон таҳаммул мекунанд ва мешиносанд, чунин ба қалам додааст:

Ҳар ки ӯ бедортар, пурдартар,
Ҳар ки ӯ огоҳтар, пурдартар [1, с. 58].

Андешаи мазқури Мавлоно поя бар воқеияти рӯзгори инсонҳои бомаърифату донишманд дорад. Ин чо ҳеҷ оҳанги нақӯҳиш нест, балки шоир чеҳраи асил ва вазъи чунин инсонҳоро мушикофона тасвир ва баҳогузори кардааст. Дар ин байт низ баробари тафсир, саноеъи тавсиф, мураддаф, таносуб, тазод, зуқофиятайн ҳунармандона ба кор рафтааст. Дар «Маснавий» ба масъалаи сухану суханпардозӣ, қудрату имконияту моҳияти сухан, тавачҷуҳ ба шаклу маънии сухан аз ҷониби муаллиф даҳолат шуда, нукоти ҷолибе ироа гаштааст, аз он ҷумла дар байти зерин шоир аз қудрати сухан ёдовар шуда, чунин фармудааст:

Оламеро як сухан вайрон кунад,
Рӯбаҳони мурдари шерон кунад [1, с. 115].

Арзиши адабӣ ва ахлоқии ин андешаи Мавлоно дар он зоҳир гаштааст, ки инсон бо он чи ки ба забон меорад, масъулиятшиносона муносибат намояд, лафзу маънии сухани мегуфтаашро дар мизони хирад бисанҷад, сомеъу мавзеи сухангӯияшро донанд ва дар кучо ба кӣ ва чӣ хел сухан гуфтанишро аз ҳар ҷиҳат маърифат созад. Вагарна дар тафсири шоир «як сухани ноҷову носанҷида метавонад, оламеро вайрон намояд ва рӯбаҳони мурдари ба шерон мубаддал созад». Биноан, дар суханварӣ эҳтиёт бояд буд ва меъёри «Ҳар сухан ҷоеву ҳар нукта мақома дорад»-ро набояд фаромӯш кард. Муаллифи «Маснавий», ки «аз роҳи илм ба ирфон рафтааст». Биноан, ба илму дониш ва маърифат тавачҷуҳи хос зоҳир карда, онро ба тариқи зайл шарҳу тафсир намуфтааст:

Хотами мулки Сулаймон аст илм,
Ҷумла олам сурату ҷон аст илм [1, с. 82].

Воқеан, чунин баҳогузори ва ташреҳи Мавлоно бесабаб нест. Зеро инсон тавассути илм ва омӯзиши он худ ва муҳити атрофро маърифат мекунад, кӣ будани ҳешро мешиносад, мушкилоти зиндагиашро саҳл мегардонад, саодати рӯзгорашро таъмин месозад ва ғайра. Бинобар ин, соҳибсухан, илмро «хотами мулки Сулаймон ва ҷони чаҳон» номидааст, ки хеле мақбулу муҷарраб мебошад. Ин чо ҳам дар хилоли санъати тафсир, санъатҳои талмех, мураддаф, таносуб, тавсиф ва тазод истифода шудааст.

Дар «Маснавий» муаллиф ба хонандааш таълим медиҳад, ки ҳамеша ба ҷониби маърифат, саодат ва хушбахтӣ тавачҷуҳ дошта бошад. Аз ҷойҳову ҷонибҳое, ки инсонро аз маърифату худшиносиву садоқату масаррат дур месозаду ба гумроҳию шақовату беҳирадӣ

мувочех месозад, ба пуррагӣ ичтиноб варзад ва дар ҳар қору амале ки анҷом медиҳад, аз ҳавову ҳавас не, балки аз ақлу хирад истифода барад ва ғайра. Дар миёни чунин таъкидоту тавсияҳо ва таълимоти возеҳу раҳнамунсози Мавлоно тафсири вожаи «деҳ», ки бо маъниҳои чадидаш дар силсилақиссаи ҷолиби «Маснавий»: «Равон шудани хоҷа ба сӯи деҳ», «Рафтани хоҷа ва қавмаш сӯи деҳ», «Навохтани Мачнун он сагро, ки муқими қуи Лайлӣ буд», «Расидани хоҷа ва қавмаш ба деҳ ва ноҳидаву ношинохта овардани рустой эшонро» акс ёфтааст, хеле мақбул афтод. Мавлоно дар силсилақиссаи мазкур, се чехраи муҳим: хоҷа, рустой ва шайхи восилношударо дар иртибот ба ду муҳити иҷтимоӣ: шаҳр ва деҳ ба хонандаш муаррифӣ намудааст. Хоҷа-тарбиятдидаи шаҳр, вале нафаре, ки аз рӯи ҳавас амал карда, дар ҷустуҷӯи деҳ рафта, пушаймон гаштааст. Рустой-дӯст ва рафиқи хоҷа – нафаре ки дар деҳ, дар назди шайхи восилношуда, омӯзгори бад, муаллими нокомил тарбият ёфтаасту бо тарбияти нокомили худ аз дӯстону рафиқони деринаи ба сӯи худ хондашро истиқбол накардааст.

Саранҷом ҳар се симои номбаршуда, ки ду макони иҷтимоӣ мазкур – шаҳр ва деҳро намоёндагӣ мекунанд, мавриди нақӯшиши муаллиф қарор гирифтаанд. Бинобар ин, соҳибсухан бо далелҳои муътамад чунин фармудааст:

Деҳ марав, деҳ мардро аҳмақ кунад,
Ақро бенуру беравнақ кунад [2, с. 32].

Пас аз ин шоир, ба хонандаи худ хитоб карда, суҳанаширо бо қавли Пайғамбар (с) тақвият дода, байти зеринро манзун намудааст:

Қавли пайғамбар шунав, эй мучтабо,
Гӯри ақл омад ватан дар русто [2, с. 32].

Дар идома соҳибсухан таъкид кардааст, ки «ҳар касе ки як рӯзу як шаб дар русто бошад, то як моҳ ақли ӯ ба худ нахоҳад омад ва ҳар касе ки як моҳ дар русто бошад, тамоми умр тираақлу кӯру ҷоҳил боқӣ хоҳад монд». Воқеан, дар русто имконияти кас дар фарогирии моддиёту маънавиёт маҳдуд аст ва ин бешубҳа, ба маърифати ақлию зеҳнии рустой бетаъсир буда наметавонад. Биноан, инсонҳои соҳибхирад аксар аз деҳқадаҳо мақсаднок бурун омада, дар шаҳр таълиму тарбият ёфта, пас аз кашфи ҳақиқат ва ба даст овардани камолоти моддиву маънавий ба деҳаҳо баргашта ба ҳиммати олии худ дар танвири ҷомеаи рустоӣён камари ҳиммат бастаанд. Шаҳр бошад, маркази тамаддун ва илму дониш аст ва касби камолоти моддиву маънавий дар он дастрастару муҳайётар аст. Ҳар касе аз бошандагонаш мувофиқи иститоаташон метавонанд, аз он баҳра бигиранду ақлу заковат ва моддиёту маънавиёти худро ғанӣ созанд. Ақлу фаросат ва фарҳанги инсонӣ дар шаҳр рушду камол меёбаду муаррифиву қадр мешавад ва ғайра. Бинобар ин, имконоти шаҳр ба ҳудаш хос ва вазъияти деҳ ба ҳудаш хос буда, бо дар назардошти афкори ҷолибу мақбули дар боло баёншуда зарурати баҳси иловагиро дар ин хусус аз байн мебарад.

Баъд аз ин шоир, маънии ба худ хоси вожаи «деҳ»-ро дар иртибот ба маънии аслии худ тавзеҳ додааст, ки мутолиаи он касро ба ҳайрат меорад ва ба муаллифи «Маснавий»-ю маърифатии олии вай қоилад мегардад. Зеро касе аз удабои мо калимаи «деҳ»-ро ба ин маънӣ шарҳу тавзеҳ накардааст:

Деҳ чӣ бошад? Шайхи восилношуда,
Даст дар тақлиду ҳуччат дарзада [2, с. 32].

Зеро устод ки саводи комил надорад, шайхе ки соҳибиёр нест, мураббие ки аз мактаби дуруст савод наомӯхтааст, вай ҳеч гоҳ ниёзҳои маънавии шогирдро бароварда наметавонад, таълиму тарбияту раҳнамоиву даъвати вай солиқ ва шогирдро муваффақу комгор намесозад. Биноан, аз пай ҳавос рафтаву интиҳоб кардани чунин устод ба ҷуз пӯшаймонӣ ба шогирду раҳрав чизеро ба бор нахоҳад овард. Дар абёти зайл, шоир «шаҳриён»-ро «раҳзанони рӯх» ва «рустой»-ро «гичу бефутӯх»-аҳмақу номуваффақ хондааст, ки «бетадбири ақл» ба садои «ғул» гӯш фаро дода, роҳ паймуда, раҳгумзадаанд:

Шаҳриён худ раҳзанон нисбат ба рух,
Рустой кист? Гичу бефутӯх.
Ин сазои он ки бе тадбири ақл,
Бонги ғӯле омадаш, бигзид нақл [2, с. 38].

Дар ҳар сурат, аз ақл қор нағирифтани симоҳои тасвирнамудаи Мавлоно, хоҷа ва рустоиро ба бумбасту номуваффақӣ мувочех намудааст. Дар ҳоле ки хоҷа аз ақл истифода карда, роҳи худро муайян мекард ва рустой ҳам хирадмандона амал намуда, дӯсти худро бо

хамроҳонаш меҳмондориву истиқбол менамуд, ҳеч гоҳ онҳо ба азобеву машаққатеву саҳве гирифтор намешуданд. Зеро «ақл олитарин сатҳи тафаккури маънавӣ ва истидлолии башар аст, ки новобаста аз эҳсосот ба чудо қардани неку бад, усули қарқарди маърифати ҳастӣ он ҷунонки ҳаст ва он ҷунонки бояд нигаронида шудааст». Ақл дар «Маснавӣ» шарҳу тавзеҳ ва тавсифи зиёд шудааст. Аз ҷумла, адиб ҷое ақлро «моида»-дастархон номида, «нури» онро «ғизои ҷон» тафсир кардааст:

Моида ақл аст, не нону шиво,

Нури ақл аст, эй писар, ҷонро ғизо [2, с. 351].

Ақл дар тафсири Мавлоно ба ду навъ тасниф ёфтааст, ки нахустини он «максабӣ» унвон гаштааст. Ақли максабӣ аз роҳи касби дониш дар мактаб, «аз китобу устоду фикру зикру аз маъониву улуми хубу бикр» ҳосил мегардад:

Ақл ду ақл аст: аввал максабӣ,

Ки даромӯзӣ чу дар мактаб сабӣ.

Аз китобу устоду фикру зикр,

Аз маъонӣ в-аз улуми хубу бикр [2, с. 351].

Ин ҳамон илму донишест, ки инсон дар як марҳалаи муайяни ҳаёташ дар мактаб, донишгоҳу донишкадаҳо ва умуман, марокизи омӯзишӣ фаро мегираду донишманду олим мегардад. Ба таъкиди Мавлоно, инсон агарчи бо ин, мақоми муайяни иззат меёбад, вале «ҳифз»-аш ба соҳибилм гаронӣ мекунад:

Ақли ту афзун шавад бар дигарон,

Лек ту бошӣ зи ҳифзи он гарон [2, с. 351].

Воқеан, ниғаждорӣ илму дониш барои соҳибаш ниҳоят қори ҳассосу вазнин ва ҳатто сангин аст. Назари шоир ба ин масъала, ниҳоят санҷидашуда ва амиқ буда, он ҳақиқати зиндагии олимонро рӯшантар нишон додааст. Аҷобати дигари гузориши масъала дар он зоҳир шудааст, ки Мавлоно ақли максабиро воқеъбинона, дар таснифоташ дар ҷои яқум гузоштааст. Ҷунки оғози он ақсар ба замоне рост меояд, ки инсон ҳоло аз нигоҳи биологӣ комил нест ва кӣ будани худро нашинохтааст. Бе ин ҳам, омӯзиши ақли нахустгузостаи шоир барвақт шуруъ мегардад. Дар ҳар сурат, андешаи соҳибсухан амиқ ва қобили тавачҷуҳ аст. Ақли дигарро соҳибсухан атои Худо тафсир кардааст, ки «чашмаи он», макони он, марҷаи он «миёни ҷон» набудааст:

Ақли дигар бахшиши Яздон бувад,

Чашмаи он на миёни ҷон бувад [2, с. 351].

Дар идома шоир фазилатҳои ақли мавриди назарро як-як зикр карда, онро дар умум тағйирнаёбанда донистааст:

Ҷун зи сина оби дониш ҷӯш қард,

На шавад ганда, на дерина, на зард [2, с. 351].

Ҷамҷунин, шоир таъкид кардааст, ки агарчи раҳи баромади ақли фитрӣ баста бошад ҳам, боқе нест. Зеро он аз хонаи ҳеш ҷӯшиши дам ба дамашро таъмин месозад ва ба бастагию ворастиае вобастагӣ надорад. Дар идома Мавлоно ақли фитриро бо ақли максабӣ муқоиса карда, иброз доштааст, ки «ақли таҳсилӣ» ба хондану мутолиа қардан, тақрору ҳифз намудан ва заҳмату талош варзидан пойдор аст. Ҷунончи:

Ақли таҳсилӣ мисоли ҷӯйҳо,

К-он равад дар хонае аз кӯйҳо [2, с. 352].

Вақте ки тақроу мутолиа қам гардид, фикру зикр қоҳиш ёфт, қостагию «бенаво»-ӣ дар ақли максабӣ ба таври табиӣ падида хоҳад омад:

Роҳи обаш баста шуд, шуд бенаво,

Аз даруни ҳеш ҷӯ он чашмаро [2, с. 352].

Бинобар ин, Мавлоно тавсия додааст, ки дар ҷустуҷӯи ақли фитрӣ бояд буд ва онро бар ақли максабӣ тарҷеҳ бояд доду дар ҳар қору амалу фаъолияти худ истифода бояд қард.

Аз баррасии иҷмолии масъалаи мавриди назар метавон ба натиҷаи зайл ноил гардид:

1. Дар қаломии ҳунарии Мавлоно ҳамаи санъатҳои бадеӣ ба ваҷҳи аҳсан истифода шудааст, ки барҷастатарини онҳо санъати тафсир аст. Мавлоно ҷунонки ба назар мерасад, ин санъати бадеиро на ба хотири тафаннуоти адабӣ, балки ба хотири саҳлу осон маърифат қардани афкори адабиаш ба қор бурда, уқдаҳои мушкили осорашро қушода, онҳоро бавозеҳият манзури хонанда намудааст.

2. Маъмулан, ҳар воҳиди луғавӣ ва дастурии забон маънӣ ва вазифаи ба худ хосеро дар матни бадеӣ ба иҷро мерасонад. Ифодаи 366 паҳлуи маъноӣ сухан маҳз дар матни адабӣ ошкор мегардад. Мавлоно бо шинохти ин вижагиҳо паҳлуҳои ба назар ноаёнӣ воҳидҳои луғавиро кашф карда, онҳоро дар осори адабиаш, бавижа «Маснавии маънавий» ба таври ҳайратангез тавассути санъати тафсир манзури хонандаи худ кардааст, ки дар осори адабии удабӣ дигар пайдо кардани он маъниҳо баъид менамояд. Намунаи ин, тафсири вожаҳои калидии «адл», «зулм», «ақл», «дех», «илм», «рустой», «шаҳрӣ», «таваккул» ва ғайра мебошад.

3. Мавлоно тавассути санъати тафсир бетаваҷҷух набудани худро нисбат ба хонанда мушаххас намуда, зиёда аз ин, бакаррот иброд доштааст, ки «ҳар чи мегӯям, ба қадри фаҳми туст». Ба ин маънӣ, маърифат гирифтани, донишманд шудан ва илм омӯختани хонанда ҳадафи аслии муаллифи «Маснавии маънавий» будааст.

4. Корбурди санъати тафсир шахсияти Мавлоноро миёни ағлаби удабӣ мутасаввифа чун инсонӣ меҳрубон, самимӣ ва некӯро некбин нисбат ба хонанда муаррифӣ менамояд.

Адабиёт

1. Балхӣ, Мавлоно Чалолуддин Мухаммад. Маснавии маънавий : Дафтари аввал ва дувум / Мавлоно Чалолуддин Мухаммади Балхӣ. – Душанбе : Адиб, 2013. – 480 с.
2. Балхӣ, Мавлоно Чалолуддин Мухаммад. Маснавии маънавий : Дафтари сеум ва чорум / Мавлоно Чалолуддин Мухаммади Балхӣ. – Душанбе : Адиб, 2013. – 480 с.
3. Балхӣ, Мавлоно Чалолуддин Мухаммад. Маснавии маънавий : Дафтари панҷум ва шашум / Мавлоно Чалолуддин Мухаммади Балхӣ. – Душанбе : Адиб, 2013. – 480 с.
4. Кайковус, Унсурӯлмаолӣ. Қобуснома. Таҳия, пешгуфтор ва тавзеҳоти М. Муллоаҳмад ва М. Шарифова / Унсурӯлмаоли Кайковус. – Душанбе : Маориф, 2016. – 240 с.
5. Комёр, Тақӣ Ваҳидиён. Фунун ва саноеи адабӣ. Муаллифони сарсухану тавзеҳот ва ҳозиркунандагони ҷоп У. Тоир ва С. Саудалӣ / Т. В. Камёр. - Душанбе, 1993. - 50 с.
6. Мусулмонӣён, Р. Назарияи адабиёт / Р. Мусулмонӣён. – Душанбе : Адиб, 1991. - 360 с.
7. Мусулмонқулов, Р. Назарияи ҷинсҳо ва жанрҳои адабӣ / Р. Мусулмонқулов. – Душанбе : Маориф, 1978. - 85 с.
8. Раҳмон, Э. Мавлоно ва тамаддуни инсонӣ / Э. Раҳмон. – Душанбе : Бухоро, 2012. - 132 с.
9. Сатторзода, А. Такмили бадеи форсии тоҷикӣ / А. Сатторзода. – Душанбе : Адиб, 2011. – 379 с.
10. Фурӯзонфар, Бадеъуззамон. Шарҳи аҳвол ва осори Мавлоно. Баргардон ба хатти кириллӣ Изатулло Мирзоев ва Баҳриддин Мирзоев / Бадеъуззамон Фурӯзонфар. – Душанбе : Довари Ибтиҳоч, 2007. - 252 с.
11. Шарифов, Х. Балоғат ва суханварӣ / Х. Шарифов. – Душанбе : Ирфон, 2002. - 278 с.
12. Шарифов, Х. Назмишиносӣ / Х. Шарифов, У. Тоиров. – Душанбе : Ҳумо, 2005. - 384 с.

БАЪЗЕ ВИЖАГИҲОИ БАДЕИИ БАЁНИ МАВЛОНО ДАР “МАСНАВИИ МАЪНАВИЙ”

Мавлоно Чалолуддини Балхӣ аз чехраҳои намоёни адабиёти классикии форсу тоҷик ба ҳисоб меравад. Вай дар эҷоди асарҳои арзишманди худ аз санъатҳои зиёди суҳанофаринӣ истифода бурда, бадеияти каломашро таъмин намудааст. Аз ҷумлаи санъатҳои бадеие, ки дар баёни андешаҳои ӯ нақши калидӣ бозидааст, санъати тафсир мебошад. Бо истифода аз методҳои таърихӣ-муқоисавӣ, омӯр, шинохти жанрҳои осори адабӣ, шарҳи осори адабӣ ва монанди ин маълум карда шуд, ки Мавлоно санъати тафсирро барои хубтару беҳтар маърифат шудани осораш ба кор бурдааст. Адиб паҳлуҳои ба назар ноаёнӣ воҳидҳои луғавиро кашф карда, онҳоро дар осори адабиаш, бавижа «Маснавии маънавий» ба таври ҳайратангез тавассути санъати тафсир манзури хонандаи худ кардааст, ки дар осори адабии удабӣ дигар пайдо кардани он маъниҳо баъид менамояд. Намунаи ин, тафсири вожаҳои калидии «адл», «зулм», «ақл», «дех», «илм», «рустой», «шаҳрӣ», «таваккул» ва ғайра мебошад. Корбурди санъати тафсир шахсияти Мавлоноро миёни ағлаби удабӣ мутасаввифа чун инсонӣ меҳрубон, самимӣ ва некӯро некбин нисбат ба хонанда муаррифӣ менамояд.

Калидвожаҳо: Мавлоно Чалолуддини Балхӣ, бадеият, шеър, “Маснавии маънавий”, мавзӯ, асар, санъати тафсир, байт, маънӣ, маърифат.

НЕКОТОРЫЕ ХУДОЖЕСТВЕННЫЕ ОСОБЕННОСТИ ВЫРАЖЕНИЯ МАВЛАНА В "МАСНАВИ-ЙЕ-МА'НАВИ"

Мавлана Джалалуддин Балхи считается одним из выдающихся деятелей классической персидско-таджикской литературы. В создании своих ценных произведений он использовал много ораторского искусства, чтобы обеспечить художественность своего слова. Одним из художественных искусств, сыгравших ключевую

роль в выражении мыслей, является искусство интерпретации. С помощью историко-сравнительных методов, статистики, познания жанров литературных произведений, обзора литературных произведений и т.п. Было обнаружено, что Мавлана практиковал искусство интерпретации, чтобы улучшить свои работы. Поэт через искусство интерпретации открыл невидимые стороны лексических единиц и поразительно представил их своему читателю в своих литературных произведениях, особенно в «Маснави-йе-ма'нави», что свидетельствует о поиске других значений в литературных произведениях поэтов. Примером этого является толкование ключевых слов «адл» (справедливость), «зулм» (угнетение), «ақл» (ум), «дех» (село), «илм» (наука), «рустой» (сельский житель; деревенский), «шахри» (городской житель; городской), «таваккул» (упование; риск) и др. Использование искусства интерпретации представляет Мавлоно как доброго, искреннего, добродетельного и оптимистичного человека между суфистами по отношению к читателю.

Ключевые слова: Мавлана Джалаладдин Балхи, художественность, поэзия, «Маснави-йе-ма'нави», тема, произведение, искусство интерпретация, стихи, смысл, познание.

SOME ARTISTIC FEATURES MAVLANA'S EXPRESSION IN "MASNAVI-YE-MA'NAVI"

Mavlana Jalaladdin Balkhi is considered one of the outstanding figures of classical Persian-Tajik literature. In the creation of his valuable works, he used a lot of oratory to ensure the artistry of his word. One of the artistic arts that has played a key role in the expression of thoughts is the art of interpretation. With the help of historical and comparative methods, statistics, knowledge of genres of literary works, review of literary works, etc., it was found that Mavlana practiced the art of interpretation in order to improve his works. The poet, through the art of interpretation, discovered the invisible sides of lexical units and strikingly presented them to his reader in his literary works, especially in "Masnavi-ye-ma'navi", which indicates the search for other meanings in the literary works of poets. An example of this is the interpretation of the keywords "adl" (justice, truth), "zulm" (oppression), "aql" (intellect, mind), "deh" (village), "ilm" (science), "rustoi" (villager; rural), "shahri" (urbanite; urban) "tavakkul" (expectancy; risk) etc. The use of the art of interpretation presents Mavlana as a kind, sincere, good-natured and optimistic person among Sufis in relation to the reader.

Keywords: Mavlana Jalaladdin Balkhi, artistry, poetry, "Masnavi-ye-ma'navi", theme, work, art interpretation, poems, meaning, cognition.

Дар бораи муаллифон

Шоев Абдухамид Абдунабиевич

Номзади илмҳои филологӣ, дотсенти
кафедраи назария ва таърихи адабиёт
Донишгоҳи давлатии омӯзгории
Тоҷикистон ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
Тел.: (+992) 93 536 43 03

Муборакиён Сиддиқ Муборак

Муаллими калони кафедраи назария
ва таърихи адабиёт
Донишгоҳи давлатии омӯзгории
Тоҷикистон ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
Тел.: (+992) 98 515 92 21
E-mail: mseddiq@mail.ru

Об авторах

Шоев Абдухамид Абдунабиевич

Кандидат филологических наук, доцент
кафедры теории и истории литературы
Таджикский государственный педагогический
университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 121
Тел.: (+992) 93 536 43 03

Муборакиён Сиддиқ Муборак

Старший преподаватель кафедры теории
и истории литературы
Таджикский государственный педагогический
университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 121
Тел.: (+992) 98 515 92 21
E-mail: mseddiq@mail.ru

About the authors

Shoiev Abduhamid Abdunabievich

Candidate of Philology, Associate Professor of the
Department of Theory and History of Literature
Tajik State Pedagogical University
named after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
Ph.: (+992) 93 536 43 03

Muborakiyon Siddiq Muborak

Senior lecturer of the Department of Theory
and History of Literature
Tajik State Pedagogical University
named after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
Ph.: (+992) 98 515 92 21
E-mail: mseddiq@mail.ru

САБКИ ТАРЧУМОНИИ СОТИМ УЛУҒЗОДА

Баҳодуров А. М.

*Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

Аксари муҳаққиқони таърих ва назарияи тарҷума бар ин боваранд, ки мутарчим бояд дар вақти тарҷума ҷойгоҳи нақшҳои ҷаҳоргонаи забонро бишносад, вагарна муваффақ нахоҳад шуд. Вақте ки шоҳкориҳои С.Улуғзодаро дар соҳаи тарҷумаи бадеӣ таҳлил мекунем яқин мешавад, ки вай ба ин усул аз ибтидо то ба охир пойбанд будааст. Ин нақшҳои ҷаҳоргона, ки бо номҳои иттилоъдиҳандагӣ, отифӣ, зебоишинохтӣ ва суҳбаткушойӣ ёд мешаванд, дар шаклгирии услуб ва концепсияи тарҷумони мутарчим нақши муҳим доранд.

Дар сабки тарҷумони С.Улуғзода масъалаи услуб танҳо ба нақшҳои ҷаҳоргонаи забон маҳдуд намешавад. Ин ҷо масъалаҳои дигари услуб-шеваи баён, мароми ифодаи фикр бо воситаҳои тасвир низ ба миён меояд. Дар ин замина яке аз унсурҳои муҳими услуб - нутқи қаҳрамонон низ аҳамияти хос дорад. Дар заминаи таҳлил ва арзёбии фочиаи «Ҳамлет» ва “Достони Уленшпигел...” ба хулоса омадем, ки мутарчим ҳангоми тарҷумаи нутқи қаҳрамонон ба мавқеи иҷтимоӣ, савияи дониш, касбу кор, шароити зиндагӣ, муҳит ва ғайра саҳт эътибор додааст. Дар тарҷумаҳои С.Улуғзода миёни сухани генералу афсар, хўҷаину хизматгор, одами бесаводу босавод, муаллимаи мактабу рӯхонӣ фарқ ҳаст. Мароми сухангӯи онҳоро мутарчим фароҳӯри ҳолашон ба вучуд овардааст.

Масалан, дар вақти тарҷумаи нақши Ҳамлет аз фочиаи ҳамноми В. Шекспир мутарчим бо камоли маҳорат аз нақши отифӣ истифода карда, мавқеияти иҷтимоии қаҳрамонони дигарро дар вақти сухангӯиашон сареҳан ба назар гирифтааст. Барои мисол усули истифода аз нақши дувуми нақшҳои ҷаҳоргонаи забон, яъне нақши отифиро дар сабки таҳрири Сотим Улуғзода аз назар мегузаронем. Зимнан бояд гуфт, ки нақши отифӣ ҳамон чизест, ки онро сухангӯӣ бо худ ё такгӯиӣ дарунӣ низ мегӯянд. Дар намоишномаи «Ҳамлет» бисёре аз суханони Ҳамлет чунин аст. Дар ин ҷо муҳотаб ҳеч нақше надорад. Аз охири саҳнаи намоишнома суханони вопасини Ҳамлетро аввал ба русӣ, сипас ба тоҷикӣ меоварем:

Ҳамлет:

Гораций, я кончаюс. Сила яда
Глушит меня. Уже меня в живых
Из Англии известья не застанут
Предсказиваю: выбор их падает
На Фортинбраса. За него мой голос.
Скажи ему, как все произошло
И кончилось. Дальнейшее – молчанье [8, с. 188].

Ҳамлет:

Ман мемирам. Инак, заҳри ҳалоҳил
тира кард равонамро. Ман мегӯям:
Фортинбрасро монад таҳти салтанат.
Дар дами маргам ман ба Фортинбрас
медихам овоз. Ту, дӯстам Горацио,
бигӯ инро ба вай ва ҳам баён кун
Аз ҷӣ бархост ин фитнаву гиру дор.
Мемирам Хомӯшӣ Оромӣ Сукут [9, с. 219].

Муқоисаи ин ду порча баёнгари он аст, ки воҳиди тарҷума дар сабки тарҷумони Сотим Улуғзода моҳияти механикӣ надорад. Балки шиновар ва пӯё буда, аз бофте ба бофти дигар тағйир ва такмил меёбад. Муодилҳое, ки мутарчим ёфтааст, баробари ҷамъи механикии матни русӣ нест. Масалан, сабти номи Горатсийро ба тоҷикӣ зарур доништааст. Илова ба ин тарҷумаи ибораҳову ҷумлаҳо низ ба тарзи механикӣ сурат нагирифтаанд.

Сотим Улуғзода дар ҷараёни тарҷума барои мафҳум будани матн ва забони мақсад тарҷумаро бар асоси воҳиди табиӣ анҷом додааст. Мутарчим номи Горатсийро зикр карда бошад ҳам, вале бо худаш такгӯӣ кардани Ҳамлет равшан аст. Барои С.Улуғзода муҳим маънӣ аст, на сурат. Мо дар таърихи тарҷума ба ҳодисаҳои воқеаҳо, ки мутарчимон таҳти унвони «диққат» ва «амонат» тарҷумае ироа медиханд, ки дар воқеъ нобачост, ҳарчанд бо

мизони сӯварӣ дақиқ намояд ҳам. ин гуна мутарчимон матни аслиро бо меъёрҳои механикӣ ончунон «комил» мена-моянд, ки фикр мекунад ҳеҷ унсуре набояд ба он изофа ва ё аз он кам карда шавад. Ин, албатта аз нотаҳои мутарчим буда, далелаш барои воҳидҳои табиӣ муодили муносиби тоҷикӣ ёфта натавонистани ӯст. Натиҷаи ин кор ба доми забони севум афтодан аст, ки он на забони мабдаъ аст, на забони мақсад.

Тарҷумонҳои беҳтарини мо чунин тарзи тарҷумаро мазаммат кардаанд. Аз ҷумла тарҷумони касбӣ Ҳабиб Аҳрорӣ менависад, ки «буквализм тарҷимаи механикӣ аст, ки фақат шакли зоҳирӣ мувофиқати зоҳириро ба назар гирифта, фикр, маъно, мазмуни асарро соқит ме-кунад.» Тарҷимаи механикӣ, резабозии таҳтуллафзӣ ба матн кӯр-кӯрона пайравӣ мекунад, аз пайи мувофиқати зоҳирӣ афтода, чизи асосӣ- моҳияти асарро, яъне фикри асарро, ки бо сухан ва образҳо ифода меёбад, фаромӯш карда, аз асли асар нуқта ба нуқта нусха мебардорад. Ҳар як калимаи алоҳидаро ба сари худ, бе вобастагии мантикӣ гирифта тарҷума кардан меҳаҷад ва ё бо сохтакориҳои осони бемаънӣ мазмунро қурбони ҳуқуқбозии формалистӣ мекунад. Аз пайи мувофиқати зоҳирӣ афтода, ҳар як калимаи алоҳидаро аз контекст-қарина ҷудо карда гирифта тарҷима кардан ҳилофи принсипи тарҷима аст» [1, с. 119].

Сотим Улуғзода бо камоли ҳунар «Ҳамлет»-ро тоҷикӣ кард, «Достони Тил Уленшпигел» ва «Дон Кихот» ҳамчун сарвати адабиёти худӣ пазируфта шуданд. Агар ба иқтибоси зер, ки аз сахнаи панҷуми пардаи аввал гирифта шудааст, тавачҷух кунем, сабки ҳоси тарҷумонии Сотим Улуғзода равшан ба назар мерасад. Донистани ҷойгоҳи нақши отифии забон ба нависанда имкон додааст, ки он чи ки мегӯяд, зебо ва ҳунармандона бошад [5, с. 46].

Шабаҳ:

Оре он ҳайвони фосиқ ва ҳуномез
Бо афсуни ақлу сеҳру ҷодуи макр,-
Ки қудрати дилфиребиро моликанд!-
Занамро, ки гӯё покдоман зане буд,
Ба ҳамхобагии нангин моил кардааст.
Оҳ, Ҳамлет, ин чӣ зиллат, чӣ кабоҳатест!
Ишқи поки ман ҳамеша бо паймони
Никоҳ ҳамдастон буд, бо ин ҳама занам
Бар ман он махлуқи пастро тарҷеҳ додааст [9, с. 43].

Танҳо муқоисаи калимаҳои «кровосмеситель», «прелюбодей» ва фикраи «Врождённым даром хитрости и лести» бо таркибҳои тоҷикӣ «ҳайвонҳои фосиқ ва ҳуномез» ва фикраи «Бо афсуни ақлу сеҳру ҷодуи макр» кифоя аст, ки шаҳомати сабки тарҷумаи устод Улуғзодаро тасаввур кунем. Бо қиёси ин пора муайян шуд, ки С.Улуғзода ҳангоми тарҷумаи калимаҳоро аз матн ҷудо карда тарҷума накардааст, балки дар қаринаи воҳиди маъноӣ бо ба эътибор гирифтани таҳтуллалар ва майдони семантикӣ ин корро анҷом додааст. Мутарчим, чунон ки аз таҷрибаи С. Улуғзода бармеояд, ҳангоми тарҷумаи ҳамвора омилҳои нақши ҷаҳоргонаи забонро ба эътибор гирифтааст, ки ин мавзӯ ба масъалаи адабиёт ва ҳунар гиреҳ меҳӯрад. Ба ин ҷиҳат «назари мутарчимони авоҷии ренессанс дар мавриди ташбеҳи тарҷума ба зан ва қарордодани зебоии ӯ дар муқобили вафодориаш ва монетаулҷамъ будани ин ду дар воқеъ навъе баёни ҳамин матлаб аст» [5, с. 48].

Вақте дар бораи сабки тарҷумонии Сотим Улуғзода сухан меронем, забони қаҳрамонии асари тарҷумашударо низ наметавон сарфи назар кард. Дар ҷоҳи «Ҳамлет» мутарчим аз забони шоҳи Дания Клавдий, Ҳамлет-писари шоҳи марҳум ва бародарзодаи шоҳи ҳукмрон, шоҳзодаи Норвегия Фортенбрас, садри аъзам Полоний, дустӣ Ҳамлет Горатсио, писари Полоний Лаэрт, дарбориён, афсарҳо, сарбозон ва ғайра сухан мегӯяд. Ин қаҳрамонон ба табақа ва тоифаҳои гуногун мансубанд. Забони онҳо, тарзи гуфтори онҳо хусусияти хос дорад. С.Улуғзода ҳангоми тарҷумаи дар ин ҷоҳи ва осори дигари тарҷумавиаш ҳамин хусусияти фарқкунандаи забони қаҳрамонии асарро дар тарҷумаи акс қунонида тавонистааст. Зайли намуна поре аз сухани рӯхониро меоварем, ки бо камоли маҳорат тарҷума шудааст:

Расму қоидаи чанозаашро
Мо то ҳадди имкон бачо овардем.

Ваҷҳи маргаш торик. Мо аз рисола
таҷовуз карда, бо дуо-фотиҳа
намеғурондемаш, дар ғӯри нопок
бозпурс менамуданд ўро бо итоб [9, с. 91].

Сотим Улуғзода дар тарҷумаҳояш, ба хусус дар «Ҳамлет», мазҳакаи «Як пула савдо - сад пула ғавғо», «Достони Уленшпигел», «Дон Кихот» ба хусусияти хоси услубии асарҳои тарҷимашаванда саҳт эътибор дода, ҳангоми тарҷума савияи услубии ин асарҳо, унсурҳои наҳвии матн, ва ғайра диққат дода, муодили матлуберо ба тақозои матни асар истифода кардааст. Дар ин замина таҷрибаи С.Улуғзода фарқияти дигар ҳам дорад, яъне тарҷумаҳояшро мутарҷим аз забони мабдаъ (асл) амалӣ накардааст. С.Улуғзода аз забони миёнӣ - русӣ истифода кардааст. Ба андешаи И.Ревзин ва Б.Розенсвейг «забони миёнӣ шарт нест, ки ба маънии забони муқаррарӣ бошад, яъне забони табиӣ. Забони миёнӣ метавонад ҳар навъи низоми аломатҳо бошад. Ба ифодаи дигар ҳама гуна низоми рамзҳо бо қаринаи худ, ки дар за-бони мақсад ҳаст, метавонанд истифода шаванд» [3, с. 44]. С.Улуғзода дар тарҷумаи бадеӣ чунин василаи миёнравро аз ҳисоби забони миёнӣ ва мақсад дар сурати воситаҳои тасвир пазируфтааст.

Мо чунин мавқеияти забони миёнӣ ва ҷойгоҳи хунари тарҷумонро дар мисоле, ки ба забонҳои русиву тоҷикӣ нақл кардем, дидем ва ин нишонаи мақоми ҳар ду забон дар сабки тарҷума аст. Ҳангоми таҳлили пораҳои аз фоҷиаи «Ҳамлет» тарҷимашудамон чунин нишонаҳои услубиро мушаххас намудем: а) таносуби воситаҳои тасвирӣ дар ифодаи мавзӯ ва тасвири манзараву ҳодисаву ҳолатҳо; б) таносуб ва музҳикияти воситаҳои тасвир, ки василаи эҳё ва муассирии сабки нигориш шудаанд; в) мутасилии истифода ва қорбасти унсурҳои маъниофар, ки ба қушодани ғояи асар нигаронида шудаанд. г) назаррабоии васоити муассири тасвир дар тавсифи иштирокдорони асар; д) таъбироти тавсифӣ; е) таъсирбахшии ҳолатҳои зиндагии қаҳрамонҳое, ки ба ифшои сарнавишти қаҳрамонони асосӣ созгор бошад.

С.Улуғзода чунин сифатҳои услубиро дар ҳамаи тарҷумаҳояш соди-қона ва хунармандона истифода кардааст. Мисол:

Гамлет:

О небо! О земля! Кого в придачу?
Быт может, ад? Стой, сердце! Сердце, стой!
Не подгибайтесь подо мною, ноги!
Держитесь, прямо! Помнит о тебе?
Да, бедный дух, пока ест память в шаре
Разбитом этом. Помнит о тебе ?
Я с памятной доски сотру знаки
Чувствительности, все слова из книг,
Все образы, всех былей отпечатки,
Что с детства наблюдене занесло,

И лишь твоим единственным велением
Весь том, всю книгу мозга испишу
Без ниской смеси .Да,как перед богом!
О женщина—злодейка! Оподлец!
О низость, низость с низкою улыбкой!
Где грифель мой я это запишу,
Что можно улыбаться,улыбаться
И быт мирзавцем.Если не везде,
То, достоверно, я в Дании [8, с. 61].

Дар тарҷумаи тоҷикӣ мутарҷим қомилан амонатнигаҳдор аст. Муодилҳои тоҷикии ин пора мутаносибан маънии нусхаи аслро бо сарехият ифода мекунад, ки мутобиқи сохтори наҳвии забони тоҷикӣ ва бо назардошти нақши ҷаҳоргонаи забон дар тарҷума бозгардон шуда-аст. Муҳимтар аз ин С.Улуғзода махсусиятҳои сабки мабдаъро муто-биқи хостҳои сохтори наҳвии забони тоҷикӣ ифода кардааст, ки тар-ҷума ҳамчун асари асил пазируфта мешавад.

Бояд гуфт, ки бо вучуди соддагӣ ва саҳлияти нисбии шеърӣ Шекспир, ки хоси шеърӣ сафед аст, вай «яке аз душвортарин муаллифон барои тарҷума аст» [4, с. 231]. Илова ба ғановати вазн ва оҳанг шеърӣ ў бо амиқии маънӣ, ихчамӣ, сермаъноии вожаҳо беназир буда, на барои ҳар тарҷумон дастрас аст. Шояд яке аз сабабҳои ба забонҳои гуногуни дунё ба такрор тарҷума шудани осори ин нобиға душвории сабки ў бошад. Ҳамин хусусияти осори ў боис шудааст, ки фақат даҳҳо тарҷумаи фоҷиаи «Ҳамлет» ба забони русӣ ба миён омадааст, ки аз ҷиҳати савия фарқ доранд. Адабиётшиноси рус В.Рогов байти

The time I souted of joiht; O cursed spite,
That ewer I was borh to set it righ!-po

Дар тарҷумаҳои М.С.Щепкин, А.И.Кронсберг, Н.Маклаков, А.Л.Соколовский, Н.А.Россов, П.П.Гнедич оварда, тарҷумаи М.Л.Лозинский:

Век расшатался;- и скверней всего,
Что я рождён восстановить его!-ро
«...аз бехтарин тарҷумаҳои мавҷуди «Ҳамлет» мешиносад.

Ҳамчунин, се нусхаи ҳамин байтро дар тарҷумаи Б.Л.Пастернак зикр карда, нусхаи зеринро мақбул медонад:

Разлажен жизни ход, и в этот ад
Закинут я, чтоб все пашло на лад [4, с. 235].

С.Улуғзода дақиқан ба он ки тарҷумаи тоҷикӣ аз рӯи кадом наشري русӣ анҷом гирифтааст, ишорае надорад. Фақат дар охири муқоваи наشري тоҷикии «Ҳамлет» (1978) қайд шудааст, ки «тарҷума аз наشري «Искусство», «Москва, 1960» [9, с. 223] анҷом гирифтааст. Ба муқоиса мо дарёфтем, ки аз ин наشر ба баъд фақат нусхаи тарҷумаи Пастернак ба русӣ чоп шуда будааст. Ва С.Улуғзода маънии ин байт ва тамоми песаро бо камоли амонатнигаҳдорӣ аз рӯи нусхаи тарҷумаи Пастернак ба тоҷикӣ гардондааст, ки низ гувоҳи камолоти завқ ва ҳунари мутарҷими мост. Байт:

Замон вайрон шудааст; бадтар аз ҳама
ин ки ман бояд онро дуруст кунам [9, с. 50].

В.Рогов нусхаи русии ҳамин байтро нақд карда, менависад, ки «вожаҳои интихобии ин нусха метавонанд эътирозро ба миён оваранд, вале маънии он «сӯзон» аст» [4, 235]. Ва ҳамин маънии «сӯзон»-и ин байт ва тамоми фоҷиаро С.Улуғзода содиқона ва ҳунармандона ба тоҷикӣ гардондааст, ки минбаъд низ метавонад чун осори асили бадеии худӣ барои тоҷикон хидмат кунад.

Чунин хусусиятҳои барозандаи тарҷумаи С.Улуғзода дар мисоли романҳои Шарл де Костер «Достони Тил Уленшпигел» ва Сервантес «Дон Кихот» низ амиқ зоҳир мешавад. Аз ин ҷиҳат «Достони Улен-шпигел»-ро метавон тарҷумаи асил шинохт. Дар ифода кардани руҳи аслии роман, яъне руҳи инқилобии он тарҷума бо матни русӣ ҳарф ба ҳарф наздик аст. Ҳамчунон тарҷумон ба нақли тафсилоти асосии тасвирҳои замони вуқуи ҳодисаҳои асар, маҳалли воқеа, шароит, расму оин, сабки сухани иштирокдорони асар, тобишҳои сухани муаллиф, ки ниҳоят рангин, гоҳо хушҳолқунандаи ҳазломез, гоҳи дигар ҳақимонаи муассир, рикатовар, киноявии таҳқиромез ва баъдан саршор аз қаҳру ғазаб аст, кӯшиш карда, дар мавридҳои матни тарҷумаро ба дараҷаи идроки хонандаи тоҷик мувофиқ мекунонад. Шояд дар ҳамин замина мутарҷим баъзе лаҳзаҳои аз одоб ва урфи мардуми мо бегонаро аз матни тарҷума дур андохтааст. Аз ҷумла саҳнаҳои тасвири кайфияти нафсонии қаҳрамонон аз тарҷума афтидаанд. Дар ин замина бобҳои нуздаҳум ва бистуми матни русиро метавон ном бурд, ки танҳо бо назардошти ахлоқу одоби миллии мо, ки бепардагиро наменвисандад, ихтисор шудааст. Дар ин бобҳо сухан аз муносибати маҳрамонаи Уленшпигел бо Ламме меравад, ки хеле урён ва бепарда ба қалам омадааст. Бо соқит кардани ин ду боб мутарҷим як паҳлуи хислати инсонии қаҳрамонро, бигзор ҳатто манфӣ бошад ҳам, ба дасти фаромӯшӣ супурдааст.

Сотим Улуғзода дар тарҷумаи ин асар заҳмати зиёд кашидааст. Аз муқоисаи матни русӣ ва тоҷикӣ ба чунин ҳулоса омадем, ки нависанда, ба маънои томи сухан, амонатнигоҳдор будааст. Вақте ки тарҷумаҳои С.Улуғзода ба хусус «Достони Уленшпигел...»-ро бо аслаш муқоиса мекунем мебинем, ки нависандаи мо се шартро дар худ чамъ доштааст. Нахуст вай бар забоне, ки ин асарро аз он тарҷума кардааст, яъне забони мабдаъ (миёнҷӣ) тасаллут дорад. Дигар ин ки вай бар забоне, ки тарҷума ба он сурат гирифтааст, яъне забони мақсад низ ба таври аҳсан тасаллут дорад. Ниҳоят мавзӯи баҳси китоб низ барои С.Улуғзода қарин будааст. С.Улуғзода на фақат ин се шарт, балки ба шarti муҳимми дигар, риояти амонат низ содиқ будааст, ки онро ба тарзи дигар ҳифзи сабк ҳам гуфтаанд.

Масалан, матни русӣ ба ин тарз аст:

«Тем временем Клаас вложил в ручки сыну сплетенную из ивовых прутьев погребушку с бубенчиками и стал подкидывать его на ладони, приговаривал:

- Дилинь- дилинь, бубенчики! Носи их на калпачке, человек! Шутам всегда хорошо живется.

И Уленшпигел смеялся» [6, с. 20].

Ин пора ба тоҷикӣ бо сабки дилангез ва ба услуби нависанда наз-дики таронаҳои мардумӣ ба тариқи зайл тарҷума шудааст:

“Дар ҳамин вақт Клаас барои писарчааш аз навдаҳо бозичаи зангӯладор сохта дода буд ва кӯдакро рӯи дасташ ба ҳаво партоб карда ба макоми партобаш такаллум мекард,ки:

Ширин бачеки ман
Зангулачеки ман,
Хуш-хушак калон шавад,
Хурраму хандон шавад

ва илова намуд, ки:

-Ширинкорон дар замонҳои нағзи пешин арбобҳо барин зиндагӣ мекардаанд.

Уленшпигел механдид [7, с. 21-22].

Чунон ки мебинем, бо вучуди анборишхое дар матни тоҷикӣ амонати матни асл комилан риоят шудааст, ки ин аз афзалиятҳои сабки тарҷумонии Сотим Улуғзода аст. Аз ин қиёс метавон чунин натиҷа гирифт, ки миёни ду навъи тарҷума, яъне тарҷумаи лафз ба лафз ва тарҷумаи озод навъи дигари тарҷума низ ҳаст, ки онро метавон тарҷумаи амин_номид. Барои шарҳи дақиқи ин навъи тарҷума, ки бешак тарҷумаҳои С.Улуғзода аз ҳамин намуд аст, суҳанони яке аз соҳибназарони бузург Руже Койуро иқтибос мекунем, ки раҳнамои матлаб аст. Албатта, суҳанони ӯ дар бораи тарҷумаи осори шеърӣ аст, аммо ба таври кулӣ дар мавриди ҳар навъи тарҷумае ба кор меравад: «Хуб тарҷума кардани осори Шекспир ё Пушкин ба франсавӣ, яъне навиштани матне, ки Шекспир ё Пушкин агар ба ҷои имконоти забони англисӣ ё русӣ имконоти забони франсавиро дар ихтиёр медоштанд, онро менавиштанд. Пас тарҷумаи хуб на тарҷумаи лафз ба лафз аст ва на тарҷумаи адибона (аммо ғайри амин), балки иборат аст аз офаридани матне (бо вожагон, ҷумлабандӣ ва сабк), ки нависанда агар забони модарии ҳамон забони мутарҷим мебуд, онро менавишт. Чунин тарҷумае зомини дониш, хуш ва таҳайули бисёр аст ва албатта онро бояд камоли матлуби тарҷума донист. Ман иддаё намекунам, ки чунин тарҷума таҳаққуқпазир бошад, аммо меғям мутарҷими хуб касе аст, ки мекӯшад то ҳар чӣ бештар ба он наздик шавад» [2, с. 14].

Романи Шарл де Костер бо забони рамзомез ва лутфу суҳанбозиҳои қаҳрамонаш низ ҷолиб буда, ба забони тарҷума ифода кардани ҳамаи ин нозуқиҳо аз мутарҷим маҳорати ҳоси забондониро тақозо мекунад. Ин гуна сахнаҳо, ки С.Улуғзода бо маҳорати бузург тарҷума кардааст, дар асар хеле зиёданд. Аз ҷумла сахнаи гуфтугӯи писарак Тил бо савори роҳгузар ва ҳам гуфтугӯи Уленшпигел бо Неле бо маҳорати баланд тарҷума шудааст. Ҳамчунин сахнаҳои муколамаи Уленшпигел бо Неле, мудовои ӯ беморонро дар Нюберг ва ғайра устодона ба тоҷикӣ бар-гардон шудаанд.

Устод Улуғзода ин романро, ки муаллифаш ба забони фаронсавӣ навишта ва Костер ин забонро «метавон гуфт» фламанимонанд» [6, с. 9] кардааст, аз русӣ ба тоҷикӣ гардондааст. Бинобар ин ҳам мо дар мавриди нақди тарҷумаи устод ва қиёси он наметавонем дар заминаи забони мабдаъ чизе бигӯем. Вале метавон бо камоли ҷуръат гуфт, ки С.Улуғзода ин романро дар асоси тарҷумаи беҳтарини русии он ки ба қалами Н.Любимова тааллуқ дорад, тарҷума кардааст. Ба назари мо, С.Улуғзода дар тарҷумаи ин асарҳо на фақат муҳтавои ошқори паёми муаллифиро фаҳмидааст, балки дақиқи маъноӣ ва моҳияти дарунмои онро низ дақиқ дарк кардааст. Ба ифодаи дигар, дарки бори ҷотифии вожаҳо аз хусусиятҳои ҳоси усули тарҷумонии устод Улуғзода будааст. Беш аз ин вай дар вақти тарҷума зарофатҳои рангу бӯи паёми нависан-дагонро таъйин ва таҳхис намудааст. Дар ин замина поре аз тарҷумаи «Достони Уленшпигел...»-ро меоварем, ки намунаи олиии ҳадафмандии тарҷумон дар ифодаи мақсади забони мабдаъ аст.

Нависанда сахнаи аз тарафи Уленшпигел аҳмақ кардани ҷамоати Антверпенро бо нозуқиҳои ҳақиқӣ, ки пур аз зарофатҳои кушанда ва фошкунандаи ахлоқ ва фаросати ҷамоати зикршуда аст, бо камоли фаҳм ба тоҷикӣ гардонда, манзараи хатми ин сахнаи хандахезу ашқоварро чунин ба қалам додааст:

«Уленшпигел хизматгориш ва хараширо дар кӯча монда ба болои новадони боронрав баромад.

Вай зангулачаҳои ӯро чарангос занонда дастҳои ӯро мисли ин ки мепарида бошад, ба ду тараф ёзонду баъд ба тарафи шоҳ Филипп ҳам шуда гуфт:

- Гумон карда будам, ки дар Антверпен як ман аблаҳ ҳастам, аммо мебинем, ки ин шаҳр пур аз аблаҳон будааст. Агар ҳамаи шумо ба ман: «Мо парвоз мекунем» мегуфтед, ман бовар намекардам. Акнун як нафар аблаҳ омада: «ман парвоз мекунам» гӯяд ҳамаатон бовар кардед. Охир ман парӯ бол надошта бошам, чӣ хел мепарам?

Баъзеҳо хандиданд, баъзеҳо қаҳр карданд, лекин ҳама гуфтанд:

- Ҳар чи бошад ҳам, ин аблаҳ рост меғӯяд.

Аммо шоҳ Филипп мисли ҳайкали сангин ҳеч намерунбид» [7, с. 74]

Мо матни русии ин пораро нақл намекунем, зеро сухан дароз ме-шавад. Фақат ҳамин қадар метавонем бигӯем, ки зехнияти С.Улуғзода барои ифодаи қудрати зарифонаи Уленшпигел, ки ба сароҳат ба воситаи гуфтор ва амалу кирдораш зимомдорони Антверпенро ба боди масҳара кашидааст, дар заминаи адабиёти ҳамгуни классикии мо (аз чумла осори ҳаҷвии Убайди Зоконӣ) шакл гирифта, бо фарогирии зехнияти зарифонаи мардум ташкил ёфтааст ва ин ду омил ҳамроҳ бо омили забонӣ ба тарҷумаи ӯ бартарият додааст.

Ҳамин тариқ, арзёбии ин ду асар нишон медиҳад, ки саҳми Сотим Улуғзода дар шаклгирии тарҷумаи бадеии тоҷикӣ ҳамчун навъи хоси фаъолияти эҷодӣ бузург буда, дар як муддати кӯтоҳ он аз маҷрои умумии адабиёти тарҷумавӣ чудо шуд ва дар тафаккури ҷомеа ҳамчун рамзи ҳунари асил ҷойгоҳи хос пайдо кард.

Адабиёт

1. *Аҳрорӣ, Ҳ. Сӯҳбат аз санъати тарҷума / Ҳ. Аҳрорӣ / Садои Шарқ. – 1984. – № 5. – С. 115-128.*
2. *Начафӣ, А. Масъалаи амонат дар тарҷума / А. Начафӣ // Баргузидаи наири донишгоҳӣ. Маркази наири донишгоҳӣ. –Техрон, 1365. – С. 3-14.*
3. *Принци моделирование языка. - М., 1965. – 138 с.*
4. *Рогов, В. Заметки на полях русского Шекспира / В. Рогов // Мастерство перевода. – М.: Советский писатель, 1973. – С. 231- 250.*
5. *Сулҳҷӯ, А. Баҳсе дар мабони тарҷума / А. Сулҳҷӯ // Баргузидаи наири донишгоҳӣ. Маркази наири донишгоҳӣ. – Техрон, 1365. – С. 37- 53.*
6. *Шарл де Костер. Легенда об Уленшпигеле / Шарл де Костер. – М.: Художественная литература, 1987. – 397 с.*
7. *Шарл де Костер. Достони Уленшпигел ва Ломме Гудзак ва саргузашти аҷоибу диловаронаи пуришону шарафи онҳо дар Фландрия ва мамлакатҳои дигар / Шарл де Костер. – Душанбе: Ирфон, 1975. – 396 с.*
8. *Шекспир, В. Гамлет, принц Датский. Корол Лир. Трагедия / В. Шекспир. – Л.: Художественная литература, 1977. – 351 с.*
9. *Шекспир В. Комедии, хроники, трагедии. М.: Худ.лит, 1988. - 782 с.*
10. *Шекспир, В. Ҳамлет. Шоҳзодаи Дания / В. Шекспир. – Душанбе: Ирфон, 1978. – 221 с.*

САБКИ ТАРҶУМОНИИ СОТИМ УЛУҒЗОДА

Дар мақола масъалаи хусусияти сабки тарҷумаи Сотим Улуғзода баррасӣ шудааст. Дар мисоли фочеаи “Ҳамлет” ва “Достони Уленшпигел...”-и Шарл де Костер таҳқиқ, таҳлил ва арзёбӣ шудааст. Муаллиф ба василаи таҳқиқи қиёсӣ мавқеи нақшҳои ҷаҳоргонаи забон-иттилоотдиҳандагӣ, отифӣ, зебошинохтӣ ва сӯҳбаткушоӣ ё тақдирӣ муайян намудааст. Ҳамчунин, аносири сабксозро дар асарҳои зикршуда мушаххас кардааст. Ҷойгоҳи унсурҳои дигари сабксоз, аз чумла шеваи баён, мароми ифодаи фикр ба василаи воситаҳои тасвир ва гуфтугӯи шахсиятҳо дар таҷрибаи мутарҷим нақд ва баррасӣ намудааст. Дар фочеаи “Ҳамлет” ва “Достони Уленшпигел...” фароҳури мавқеи иҷтимоӣ, савияи дониш, касбу кор, шароити зиндагӣ, муҳит ва ҳоли шахсиятҳо зикр шудааст. Аз чумла генералу афсар, хӯчаину хизматгор, шахси босаводу бесавод, муаллиму рӯҳонӣ тарҷума кардани матн ҳамчун шеваи хоси ҳунари сабкӣ ва имтиёзоти таҷрибаи мутарҷим шинохта ва баррасӣ шудааст. Дар мақола нақши отифии забон, муодилҳои сабксоз, зарбулмасалу мақолҳо ва таъбирот ва коркарди услубии онҳо дар фочеаи “Ҳамлет” ва “Достони Уленшпигел...” қиёсан таҳлил шудааст. Ҳамзамон, нақши таносуби воситаҳои тасвир, мутасилии қорбасти аносири маънидор, назаррабоии воситаҳои тасвир муайян шудааст. Тавсифи шахсиятҳо, таъбироти тавсифию таълимӣ ва ғайра ҳамчун аносири таъсиргузори сабксоз дар мисоли таҷрибаи тарҷумони С. Улуғзода арзёбӣ шудааст.

Вожаҳои калидӣ: тарҷума, сабк, унсур, фочеа, дoston, нақш, отифӣ, тасвир, шахсият, генерал, афсар, хӯчаин, хизматгор, босавод, бесавод, муаллим, рӯҳонӣ.

СТИЛЬ ПЕРЕВОДА СОТИМА УЛУҒЗОДА

В статье рассматривается природа переводческого стиля Сотима Улуғзода и исследуются, анализируются и оцениваются примеры трагедий Шарля де Костера «Гамлет» и «Легенда об Уленшпигеле...». Также определяются элементы стиля в этих произведениях. Также автор рассматривает место других элементов стилистики, включая стиль изложения, цель выражения мысли посредством описания и диалога личностей в опыте переводчика. Трагедия «Гамлет» и «Легенда об Уленшпигеле ...» затрагивают достойный социальный статус, уровень знаний, профессию, условия жизни, окружающую среду и положение людей. Исходя из этого,

текст перевода включает в себя титулов таких как генерал и офицер, господ и слуга, грамотных и неграмотных людей, учителей и священнослужителей. Перевод данных титулов на родном языке признан и считается уникальным стилем и привилегией опыта перевода писателя. В статье сравнивается эмоциональная роль языка, стилистических эквивалентов, пословиц и их интерпретация и стилистическая обработка в трагедиях «Гамлет» и «Легенда об Уленшпигеле ...». При этом определяется роль пропорции средств изображения, непрерывности использования значимых элементов, заметности средств изображения. Описание личностей, описательных и образовательных интерпретаций и так далее были оценены как влиятельных элементов стиля на примере переводческого опыта С. Улughзода.

Ключевые слова: перевод, стиль, элемент, трагедия, рассказ, образ, личность, генерал, офицер, хозяин, слуга, грамотный, неграмотный, учитель, духовный.

SOTIM ULUGHZODA'S TRANSLATION STYLE

The article examines the nature of translation style of Sotim Ulughzoda and examines, analyzes and evaluates the examples of Charles de Coster's tragedies "Hamlet" and "The Legend of Ulenspiegel ...". The style elements in these works are also defined. The author also considers place of other elements of stylistics, including the style of presentation, purpose of expressing thoughts through description and dialogue of personalities in the experience of translator. The tragedies "Hamlet" and "The Legend of Ulenspiegel ..." touch upon worthy social status, level of knowledge, profession, living conditions, environment and situation of people. Thus, the text of translation includes titles such as general and officer, masters and servant, literate and illiterate people, teachers and clergy. Translation of these titles in the native language is recognized and considered to be a unique style and privilege of the writer's translation experience. The article compares the emotional role of language, stylistic equivalents, proverbs and their interpretation and stylistic processing in the tragedies "Hamlet" and "The Legend of Ulenspiegel ...". At the same time, the role of the proportion of image means, continuity of the use of significant elements, visibility of the image means is determined. Descriptions of personalities, descriptive and educational interpretations, and so on were assessed as influential elements of style based on the translation experience of S. Ulughzoda.

Keywords: translation, style, element, tragedy, story, image, personality, general, officer, master, servant, literate, illiterate, teacher, spiritual.

Дар бораи муаллиф

Баходуров Асрор Мухитдинович

Унвонҷӯи кафедраи назария ва таърихи
адабиёт
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
Тел.: (+992) 918 84 10 27
E-mail: asror.bakhodurov@bk.ru

About the author

Bahodurov Asror Mukhitdinovich

Applicant for the Department of Theory and
History of Literature
Tajik State Pedagogical University
named after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
Ph.: (+992) 918 84 10 27
E-mail: asror.bakhodurov@bk.ru

Об авторе

Баходуров Асрор Мухитдинович

Соискатель кафедры теории и истории
литературы
Таджикский государственный педагогический
университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 121
Тел.: (+992) 918 84 10 27
E-mail: asror.bakhodurov@bk.ru

ДАВРАИ НАВИН ДАР ТАҲКИМИ РОБИТАҲОИ АДАБИИ ШАРҚУ ҒАРБ

Муҳиддинов Т. Ш.

*Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

Аз охири асри нуздаҳ дар илми ховаршиносии Аврупо давраи навин дар таҳкими робитаҳои адабии Шарқу Ғарб оғоз мешавад. Шарқшиносон бештар ҳамон асарҳоеро мавриди таҳқику тарҷума қарор доданд, ки дар замонҳои пеш ё омӯхта нашуда буданд, ё худ баргардониҳои аввала ба завқи хонандаи рӯз ҷавобгӯ набуданд. Давраи навин боз як махсусият дорад: ба тарҷумаи асарҳои адибони Шарқ ба ёрии мутахассисон ҳунармандони сухан шоиру нависандагон омаданд. Акнун бештар тарҷумаҳои бадеӣ ба майдони адабиёт омаданд. Таҳқиқот шаклу мазмуни нав касб кард, чаро ки барои нигоштани онҳо муаллифон аз услубҳои навини адабиётшиносии замон истифода бурда буданд. Ин ҳолатро мо дар навиштаҳои шарқшиносони франсавие, ки дар оғози қарни бист зиндагию эҷод кардаанд, эҳсос мекунем. “Нигоҳи нав ба моҳияти асарҳои Фирдавсию Хайём, Аттору Рӯмӣ, Саъдию Ҳофизу Ҷомӣ хоси асарҳои К. Юар, Э. Блоше, А. Корбэн, Э. Бенвенист, А.М. Гуашон, А. Гй мебошад. Андешаҳои Юар оид ба осори Румӣ, Низомӣ, Асадии Тусӣ ва тарҷумаҳои аз эҷодиёти ин суханварони форс-тоҷик аҳмияти калони илмӣ-адабӣ доранд” [5, с. 185]. Блоше барои таҳқиқи паҳлуҳои пештар омӯхта нашудаи “Авесто” ҳисса гузошт. Феҳристи ӯ таҳти унвони “Каталоги дастхатҳои форсии китобхонаи миллии Париж” (1905-1934) имрӯз ҳам арзиши баланди илмӣ дорад. Анри Корбэн донишманди машҳури франсавӣ умри бобаракати худро баҳри омӯзиши мероси фалсафии шоирони Аҷам сипарӣ кард. Асарҳои ӯ “Таърихи фалсафаи исломӣ” ва “Дар Исломи эронӣ» барои донишмандону муҳаққиқони осори адибони Шарқ китобҳои рӯимизӣ гаштаанд. Хонум Мари Гуашон дар омӯзишу тарҷумаи осори Ибни Сино заҳмати зиёд кашид..

Солҳои 1900-1930 дӯстдорони адабиёти Шарқ дар Фаронса имкон пайдо кардаанд, ки ашъори баландмазмунӣ Фирдавсию Хайём, Аттору Румӣ, Саъдию Ҳофизу Ҷомиро тавассути тарҷумаҳои нав мутолиа намоянд. Ба воситаи баргардониҳои франсавии Ф. Анриу Ш. Гролло, Х. Аллар, Жаккар Макдоналд дӯстдорони адабиёти Шарқ тавонистанд, ки осори бехтарин рубоисарои адабиёти форс-тоҷик Умари Хайёмро қироат кунанд. “Тарҷумаҳои Франс Тусен аз “Бӯстон”-у “Ғулистон” ва рубоии Хайём байни франсавиёни солҳои бистуми асри бист хеле обрӯ касб карда, борҳо гаштаю баргашта нашр шуданд. Тарҷумаи осори пайғамбари ғазал Ҳофизу Шерозӣ аз ҷониби Шарл Девиле ҳам, ки соли 1922 ба вуқӯъ пайваस्ताаст, миёни дӯстдорони адабиёти Шарқ дар Фаронса хонандаҳои зиёд пайдо кард ” [5, с. 186].

Инкишофи робитаҳои адабии тоҷику франсавӣ бо ба майдони илми ховаршиносӣ омадани шарқшиноси номи Фаронса Анри Массэ (фр. Henri Massé; 2 март 1886-9 ноябри 1969) қавитар гардид. Саҳми ин марди фозилу гирифтори ишқи шеърӣ Аҷам гардида, дар бобати омӯзиш ва тарҷумаи осори классикони форс-тоҷик басо бузург аст. Рисолаҳои ӯ оид ба рӯзгор ва осори Саъдию Фирдавсӣ то замони мо қиммати худро гум накардаанд. Анри Массэ нахустин шарқшиноси фаронсавиест, ки доир ба осори Манучехрӣ сухан оғоз кард. Тарҷумаҳои пурра ва бехтарини «Баҳористон»-и Ҷомӣ (1925), бист ғазали Ҳофиз (1932), рубоӣ ва «Наврӯзнама»-и Хайём (1937), достони лирикии Низомӣ «Хусрав Ширин» ба қалами ин мутарҷими тавоно анҷом гирифт. Шарқшиноси франсавӣ бо наشري «Баёзи адабиёти форсии асрҳои XI–XIX» (1950) хизмати арзандаеро барои дӯстдорони адабиёти форс-тоҷик анҷом дод. Анри Массэ зиёда аз 50-сол дар фазои беканори шеърӣ баландпарвози форс-тоҷик парвоз кард. Ӯ тавонист, ки илми шарқшиносии ватанашро ба куллаҳои дастнорас бардошта, эътибори онро дар миқёси адабиёти ҷаҳон ниғаҳ дорад. Аксарияти донишмандоне, ки ба омӯзиши мероси адабӣ ва илмии ин шарқшиноси машҳури франсавӣ машғуланд, саҳми Анри Массэро дар таҳкими робитаҳои адабӣ нек арзёбӣ мекунанд. Ӯ аъзои Академияи дастхатҳои Фаронса низ буд. Мероси адабӣ ва илмии ӯро

асарҳое ташкил мекунанд, ки дар омӯзиши адабиёти Шарқ ва намояндагони машҳури он ҳамто надорад. Далели ин гуфтаҳо асарҳои дар зер номбаршуда мебошанд:

Croyances et coutumes persanes (Эътиқодот ва анъаноти форсҳо).

Le Livre des merveilles du monde (Китоби аҷоиботи олам).

Anthologie persane, XIe - XIXe siècles (Хрестоматияи форсии асрҳои XI – XIX).

L'Islam (Ислом).

Essai sur le poète Saadi (Очерк. Саъдӣ-шоир).

Croyances et coutumes persanes (2 vol.) (Эътиқодот ва анъаноти форсҳо. (ҷ.2.)).

Le Béharistan de Djami (traduit du persan) («Баҳористон»-и Ҷомӣ. (тарҷума аз форсӣ)).

Жилбер Лазар яке аз шогирдони Массэ кори устои худро сарба-ландона давом дод. Жилбер Лазар (фр. Gilbert Lazard) забоншинос ва эроншиноси машҳури франсавӣ 4-уми феввали соли 1920 дар Париж таваллуд шудааст. Хизмате, ки ин шарқшиноси машҳури франсавӣ барои дӯстдорони адабиёти Шарқ кардааст, бениҳоят бузург аст ва аз ҷониби адабиётшиносону донишмандон таъкид шудааст. Саҳми ӯ дар соҳаи инкишофи илму адаб ҳанӯз дар замони ҳадаш аз тарафи донишмандони давр эътироф ва қадр карда мешавад. Жилбер Лазар аз худ асарҳои зиёди илмиву адабӣ ба мерос гузоштааст, ки машҳуртарини онҳоро номбар кардан бамаврид аст:

1. Grammaire du persan contemporain.(Грамматикаи забони форсии муосир).

2. La langue des plus anciens monuments de la prose persane. (Забони қадимтарин ёдгориҳои насри форсӣ).

3. «Pahlavi, pârsi, dari; les langues de l'Iran d'après Ibn al- Muqaffa».(Паҳлавӣ, форсӣ, дарӣ: Забонҳои Эрон аз нигоҳи Ибн ал- Муқаффаъ).

4. Dictionnaire persan- français. (Луғати форсӣ- франсавӣ).

5. La formation de la langue persane. (Ташаккулёбии забони форсӣ).

6. Les Premiers Poètes persans (ix – x). (Нахустин шоирони Форс. (асрҳои ix – x)).

7. Anthologie de la poésie persane (xi – xx). (Хрестоматияи назми форсӣ (асрҳои ix – x)).

8. Ferdowsi. Le Livre des rois. (Фирдавсӣ. Китоби шоҳон).

9. Nouvelles persanes. (Новеллаҳои форсӣ).

10. Sadegh Hedayat. Trois gouttes de sang. (Содиқ Ҳидоят. Се қатра хун). 11. Sadegh Hedayat. Hâdjî Aghâ. (Содиқ Ҳидоят. Ҳоҷӣ Оғо).

12. Omar Khayyam. Cent un quatrains. (Умар Хайём. Саду як рубоӣ).

«Офаридаҳои ӯ оид ба таърихи адабиёти қадими тоҷик барои чилди якуми «Адабиёти умумичаҳонӣ» (1956), «Забони ёдгориҳои бостонии насри форсӣ» (1953), «Пайдоиши шеърҳои форсӣ» (1971), «Забони рамзии ғазалиёти Ҳофиз», (1978) ва ғайра писанди дӯстдорони адабиёт гаштаанд» [7, с. 218]. Лазар тарҷумаи рубоӣҳои Хайём ва баргардони «Шоҳнома»-ро низ бори дигар ба қироати ҳамзамонии худ омода сохта буд. Ногуфта намонад, ки Анри Массэ, Жилбер Лазар ва Роже Леско мутарҷимони фаронсавии баёзи Забехуллои Сафо, ки соли 1964 дар Париж мунташир гардид, мебошанд.

Дар асри XX махсусан дар солҳои 1940-1980 баҳри тарғиби адабиёти классикии форс-тоҷик на танҳо шарқшиносони Фаронса, балки шоиру нависандагони фаронсавӣ низ фаъолият доштанд. Дар ин давра пеш аз ҳама тарҷумаҳои зиёди рубоӣҳои Хайём аз ҷониби шоирони муосири фаронсавӣ анҷом дода шуданд. Аксарияти ин баргардонишҳо аз рӯйи тарҷумаи англисии Эдвард Фитсчералд ба вуқӯ пайваста, ба рӯи адабиёти замон созгор шудаанд. “Ба ақидаи донишманди тоҷик Шокир Мухтор нахустин падидаҳо аз адабиёти фаронсавӣ ба забони тоҷикӣ, ки тавассути забони русӣ сурат гирифта буданд, сурудҳои инқилобии шоирони Фаронса Эжен Потие ва Виктор Гюго мебошанд. Сурудҳои инқилобии «Интернасионал» ва «Сангари хунин» аз ҷониби шоири тоҷик А. Лоҳутӣ тарҷума шудаанд” [6, с. 73]. Гюго ба адабиёти тоҷик нахустин бор на чун шоир, балки чун нависанда қадам гузошт. Соли 1934 асари машҳури Гюго «Наваду савум» дар тарҷумаи М. Юсуфӣ нашр шуд. Ин асари Виктор Гюго соли 2009 аз ҷониби омӯзгорони кафедраи забони франсавии ДДОТ ба номи Садриддин Айни Туйчибой Ҷумъазода ва Шамсиддини Ҳақназар аз забони асл (франсавӣ) бори дигар ба забони тоҷикӣ тарҷума ва нашр шуд. Дар робитаҳои адабии Тоҷикистону Фаронса нақши устод Садриддин Айни низ басо калон аст. Дар нимаи дуҷуми асри XX ду китоби Айни дар Фаронса чоп шуд. Китоби аввал ду қисми «Ёддоштҳо»-ро фаро гирифта, онро нашриёти «Галлимар»-и Париж дар баргардони С. Бородин ва П. Короткий нашр намуда буд. Асари дуюм бо номи “Марги судхӯр”, новеллаҳои Садриддин Айни» дар

баргардони С. Бородину Вуано дарч гардид, ки «Мактаби кӯхна», «Марги судхӯр», «Чаллодони Бухоро» ва «Одина»-ро дар бар мегирад.

Осори ситораи дурахшани адабиёти нимаи якуми садаи XIX-и Фаронса Оноре ду Балзак дар таҳкими робитаҳои Шарку Гарб мақоми арзанда дорад. Нахустин тарҷумаи асари Балзак ба забони тоҷикӣ ин повести “Гобсек” мебошад, ки соли 1955 аз ҷониби Холида Айнӣ анҷом пазируфт. “Тарҷума ва нашр гардидани асарҳои Балзак «Гобсек» (1955) ва очеркҳои «Бадбахт»-у «Мулоқот дар як сол» (1959), Г. Флобер «Соддадил» (1956), А. Стил «Зарбаи якум» (1956), П. Гамарра «Фарзандони қашшоқӣ» (1955), А. Аллег «Дар зери шиканча» (1958), П. Тийяр «Маллоҳи озодӣ» (1959) дар баргардониҳои Х. Айнӣ, Ҳ. Ахрорӣ, М. Фарҳат, Ф. Ниёзӣ, Г. Муҳаммадиев, Р. Ҳошим, М. Қаноатов собит мекунад, ки аз аввали солҳои панҷоҳи асри гузашта сар карда дар боби робитаҳои адабии тоҷикону дигар ҳалқҳо давраи нав оғоз мешавад ва он то кунун инкишофи бемайлони дорад” [3, с. 49].

Дар нимаи дуҷуми асри XX романи машҳури Г. Флобер «Хонум Боварӣ» дар тарҷумаи мутарҷими маъруф Э. Муллоқандов пешкаши хонандагони тоҷик гашт. «Нома ба дӯстон» ном шеъри Франсуа Вийон дар баргардони А. Сидқӣ (1966) ягона намунаест аз адабиёти асримиёнагии фаронсавӣ ба забони тоҷикӣ. Шоири ширинкаломи мо Лоик Шералӣ бошад соли 1969 ба тарҷумаи тоҷикии «Сангари хунин»-и Гюго ду шеъри нав зам кард. Соли 1982 романи машҳури Стендал «Сурх ва Сиёҳ» дар тарҷумаи Б. Муртазоев ба нашр расид. Сеюмин асари калонҳаҷми Балзак «Падар Горио» дар тарҷумаи Ҳабиб Ахрорӣ соли 1983 чоп шуд. Мутарҷими маъруфи тоҷик Шариф Шараф повести нависандаи машҳури Фаронса Эрве Базен «Оташи Оташнишон»-ро соли 1983 пешкаши дӯстдорони насри фаронсавӣ гардонд. Шоири тоҷик Ҳикмат Раҳмат осори ба мавзӯҳои инқилоб навиштаи шоири франсавӣ Эжен Потьеро бо унвони «Нақши Коммуна» дар шакли китоби алоҳида тарҷума кард. Соли 1984 асари машҳури нависандаи франсавӣ Александр Дюма «Се мушкетёр» аз ҷониби тарҷумони касбӣ Ҷ. Азизкулов баргардон шуд. Бо кӯшиши А. Насимов новеллаҳои Мопассан бо номи «Омӯрзиш» дар шакли китоби алоҳида нашр гардид.

Тарҷумаю интишор ёфтани шоҳкориҳои адабиёти фаронсавии дар замонҳои мухталиф зиндагию эҷодкарда дар Тоҷикистон идома дорад. Ин тарҷумаҳо дар таҳкими робитаҳои адабии Фаронса ва Тоҷикистон нақши сазовор дорад. Хушбахтона, имрӯз Тоҷикистон, ки дар миқёси ҷомеаи байналхалқӣ ба ҳайси як давлати соҳибистиқлоли дунявӣ ва демократӣ эътироф шудааст, ҳамқадами замон ва дар роҳи ҷаҳонишавӣ собитқадам буда, барои мустаҳкам кардан ва рушду такомули муносибатҳои байналхалқӣ дар риштаи иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва сиёсату ҳамаҷониби осоишта бо мамолики хориҷа гомҳои устувор монда истодааст.

Дар таҳкими робитаҳои адабии Тоҷикистону Фаронса дар замони шуравӣ ва давраи истиқлолият нақши устодони кафедраи забони франсавии ДДОТ ба номи Садриддин Айнӣ назаррас аст. Имрӯз вақте сухан дар бораи робитаҳои адабии Тоҷикистону Фаронса равад, дар радифи аввали он номи олими забардаст, адабиётшиноси маъруф, мутарҷими беҳамто, доктори илмҳои филологӣ, профессор Шокир Мухтор пеши назар меояд. Профессор Шокир Мухтор аз чехраҳои тобноки диёри беканори суханшиносии тоҷик буда, бо андеша ва афкори гаронмоя, бо сухани тозаву ботаҷдир, бо қалами муъҷизаофарин ба олами адабиёт ворид гардида, дар ин диёр бармаҳал воломақом ва соҳибэҳтиром гардидаст. Фаъолияти илмӣ Шокир Мухтор дар кафедраи забони фаронсавии факултаи забонҳои хориҷии Институти педагогии ба номи Т.Г.Шевченко (баъдтар Донишгоҳи омӯзгорӣ ба номи Қандил Ҷӯраев ва ҳоло Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ) сурат гирифта, ӯ то охири лаҳзаҳои умр ба ин даргоҳи илм ва маърифат содиқ монд. Номбурда дар давоми фаъолияти омӯзгорӣ худ дар тарбияи мутахассисон заҳмати зиёд кашидааст. Шодравон Шокир Мухторов муаллифи 20 китоби илмӣ ва зиёда аз 320 мақолаҳои илмӣ-методӣ, илмӣ-таълимӣ ва оммавӣ мебошад. Аз асарҳои шодравон метавон инҳоро номбар кард: “Ситороҳои Бурчи Эйфель. Душанбе: Ирфон, 1982; Адабиёти тоҷик дар Франция. Душанбе: Ирфон, 1985; Савтҳои Ховар. Душанбе: Адиб, 1986; Франция читаёт «Гулистан». Душанбе: Дониш, 1987; Замон ва тарҷумон. Душанбе: Адиб, 1989; Фирдавсӣ дар шеъри дунё. Душанбе: Адиб, 1991; Хафиз. Избранное / русӣ ва тоҷикӣ / Душанбе: Ирфон, 1993; История развития французской научной иранистики. Душанбе: Н П И И Центр, 1996; Рӯдакӣ бояд, ки ояд бори дигар бар ҷаҳон. Панҷакент: 1996; Адабиёти замони Сомониён дар Фаронса. Душанбе: 1999; Фирдоуси во Франции. Душанбе, 1999; Шухрати Румӣ дар Фаронса.- Душанбе: Сино, 2000; Мақолот - Душанбе: Матбуот, 2000; Муҳовараи фаронсавӣ-

тоҷикӣ.- Душанбе, 2002; Фарҳанги фаронсаӣ ба тоҷикӣ.- Душанбе, 2003;. Баёзи назми классикии форс-тоҷик дар Фаронса. -Душанбе: Деваштич, 2003; Нури хофиз. Душанбе, Деваштич. 2004» [4, с. 17].

Дар осори ин муҳаққиқ масъалаҳои зерин мавриди тадқиқ қарор гирифтаанд: таҳлили осори донишмандони фаронсаӣ перомуни эҷодиёти адибони классики муосири тоҷик; таҳқиқи тарҷумаҳои фаронсаӣ осори суҳанварони пешину муосири тоҷик; муайян намудани саҳми суҳанварони Аҷам дар бунёду пешрасти назми Урупо дар асрҳои XIII-XX; таҳқиқи масъалаҳои пайвандҳои адабии Шарқу Ғарб; пажӯҳиши робитаҳои мадания Тоҷикистону Фаронса; пажӯҳиши масъалаи таъсири шуарои Аҷам ба шеъри дунё ва ғайра. Хизмати бузурги Шокир Мухтор боз дар он аст, ки ӯ тавонист шогирдони зиёдеро дар роҳи илм ҳидоят кунад. Омӯзгорони зиёди забони франсаӣ, ки имрӯз дар мактабҳои миёна, мактабҳои олии ва вазифаҳои баланди давлатӣ фаъолият карда истодаанд, аз мактаби устод сабақ гирифтаанд. Яке аз шогирдони фаъол ва давомдиҳандаи қори Шокир Мухтор ин шодравон Шамсиддини Ҳақназар буд. «Давоми умри кутӯҳи худ (1962-2006) Шамсиддин тавонист тарҷумаи ҳикоя ва мақолаҳои адибону муҳаққиқони франсаӣро аз ҷумла, Г. Аполлинер «Хотироти марди лақӣ» (1989), Стефан Дюдуанйон «Дар дили Осиёи Вусто» (1992), Эрнест Ренан – «Шоҳнома» (1992), Гесӯи Чаҳонгирӣ «Заминаҳои болоравии хувияти миллии тоҷикон» (1997), Андре Вюрмсер- «Ёдоштҳо»- и Айнӣ, Жан Русело- «Марги судхӯр» (1997), Пол Гаржон-«Бухоро», «Марги судхӯр» (1997), Пйер Лагард-«Бухорои Айнӣ» (1997), Ассаф Хеле Челеби – «Рубоёти Мавлоно Румӣ» (1997), Жан –Луи Херберт «Исломи ва ақолияти шарқӣ» (2000), Леон Каюн -«Мусул –Жое Буске»- «Волтер ва Исломи» (2007), Теофил Готье – «Шеъри форсӣ Рубоёти Умари Хайём» (2007), Жорж Ривуар (Ҳайдар Баммат)- «Шеъри форсӣ, Рубоёти Умари Хайём» (эссе) (2007), Фирдавсии Биҳиштӣ (2009) Стефан Дюдуанйон «Пешгуфтор бо нашри фаронсаӣ», «Тӯҳафи аҳли Бухоро» (2008), Жилбер Силуе - романи «Абӯалӣ ё роҳ ба сӯи Исфохон» (2011) ва ғайраро ба забони тоҷикӣ тарҷума ва пешкаши хонандагон намояд» [4, с. 18]. Дастпарвари дигари мактабии адабии устод Шокир Мухтор Туйчибой Ҷумаев омӯзгори Донишгоҳи Миллии Тоҷикистон мебошад. Номзади илмҳои филологӣ, дотсент Ҷумаев Т. дар таҳқиқи муносибатҳои Тоҷикистону Фаронса саҳми намоён дорад. Омӯзгор Туйчибой Ҷумаев аз нахустин тарҷумонҳои мебошад, ки аз забони фаронсаӣ ба тоҷикӣ ва баръакс осори адибонро мустақиман тарҷума менамояд. Натиҷаи заҳматҳои мавсуф буд, ки як қатор асарҳои адибони номдори Фаронса ба забони тоҷикӣ пас аз солҳои 2000-ум тарҷума ва дастраси хонандаи тоҷик гардид. Хусусан тарҷумаи баёзи назми муосири Фаронса бо унвони «Қиёми сабзи дарахт» дар ҳамкорӣ бо шоири халқии Тоҷикистон Гулназар, романи «Бегона»-и Албер Камю ва «Парвози шабона»-и Антуан де Сент Эгзюперӣ писанди дӯстдорони адабиёт гардид.

Адабиёт

1. Бартольд, В. В. История изучения Востока в Европе и в России / В. В. Бартольд. Л., 1925. – 326 с.
2. Брагинский, И. С. Взаимосвязи литератур Востока и Запада / И. С. Брагинский. М.: Изд-во восточной литературы, 1961. – 251с.
3. Мухторов, Ш. Адабиёти тоҷик дар Фаронса (Таджикская литература во Франции). / Ш. Мухторов. – Душанбе: Ирфон, 1985. – 186 с.
4. Ёдномаи профессор Шокир Мухтор. Душанбе, 2007. -164 с.
5. Мухторов Ш. Замон ва тарҷумон (Время и переводчик). / Ш. Мухторов. – Душанбе: Адиб, 1989. – 206 с.
6. Мухтор Шокир, Шамсиддини Ҳақназар. Баргузидаи насри Фаронса. Душанбе : Истеъдод, 2011.- 560 с.
7. Anthologie persane de Henri Massé (Sous la direction de), (1997) Payot (Petite Bibliothèque Payot), 520p.

ДАВРАИ НАВИН ДАР ТАҲҚИМИ РОБИТАҲОИ АДАБИИ ШАРҚУ ҒАРБ

Аз охири асри нуздаҳ дар илми ховаршиносии Аврупо давраи навин дар таҳқиқи робитаҳои адабии Шарқу Ғарб оғоз мешавад. Муаллиф дар ин мақола дар хусуси ин давраи муҳим, ки дар таҳқиқи робитаҳои адабии Шарқу Ғарб нақши муайян бозидааст, изҳори назар кардааст. Мақсади ин мақола муайян кардани шакли мазмуни таҳқиқотҳо ва тарҷумаи шоҳкориҳои адабиёти Шарқ дар асри бист мебошад. Аз ин лиҳоз, ҳадафи асосии таҳқиқот ҳалли масъалаҳои зерин мебошанд: омӯзиши адабиёти классикии форс-тоҷик аз ҷониби шарқшиносон ва шоиру нависандагони фаронсаӣ, нақши тарҷумаи асарҳои машҳури суҳанварони Шарқу Ғарб дар таҳқиқи робитаҳои адабии Тоҷикистону Фаронса.

Калидвожаҳо: робитаҳои адабӣ, Шарқу Ғарб, шарқшиносон, тарҷума, таҳқиқи робитаҳои адабӣ, адабиёти классикии форс-тоҷик, тарғиби адабиёт, шоиру нависандагон.

НОВЫЙ ПЕРИОД В УКРЕПЛЕНИИ ЛИТЕРАТУРНЫХ СВЯЗЕЙ ВОСТОКА И ЗАПАДА

С конца девятнадцатого века в востоковедении начинается новый период укрепления литературных связей Востока и Запада. В данной статье автор высказал свое мнение об этом важном периоде, сыгравшем определенную роль в укреплении литературных связей между Востоком и Западом. Цель данной статьи - определить форму и содержание исследований и переводов шедевров восточной литературы XX века. С этой точки зрения основной целью исследования является решение следующих вопросов: изучение персидско-таджикской классической литературы востоковедами и французскими поэтами и писателями, роль переводов известных произведений восточных и западных писателей в укреплении литературных связей между Таджикистаном и Францией.

Ключевые слова: литературные связи, Восток и Запад, востоковеды, перевод, укрепление литературных связей, классическая персидско-таджикская литература, популяризация литературы, поэты и писатели.

A NEW PERIOD IN THE STRENGTHENING OF LITERARY TIES BETWEEN EAST AND WEST

From the end of the nineteenth century, a new period of strengthening the literary ties between East and West began in Oriental studies. In this article, the author expressed his opinion about this important period, which played a certain role in strengthening literary ties between East and West. The purpose of this article is to determine the form and content of studies and translations of masterpieces of Oriental literature of the twentieth century. From this point of view, the main goal of the study is to address the following issues: the study of Persian-Tajik classical literature by Orientalists and French poets and writers, the role of translations of famous works of Eastern and Western writers in strengthening literary ties between Tajikistan and France. **Keywords:** literary ties, East and West, orientalist, translation, strengthening of literary ties, classical Persian-Tajik literature, popularization of literature, poets and writers.

Keywords: literary ties, East and West, orientalist, translation, strengthening of literary ties, classical Persian-Tajik literature, popularization of literature, poets and writers.

Дар бораи муаллиф

Муҳидинов Точидин Шамсидинович
Муаллими калони кафедраи забони франсавӣ
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
Тел.: (+992) 93 839 55 30
E-mail: chamsidin zodatojidin-62@mail.ru

About the author

Mukhidinov Tojidin Shamsidinovich
Teacher in the Department of French language
Tajik State Pedagogical University
named after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
Ph.: (+992) 93 839 55 30
E-mail: chamsidin zodatojidin-62@mail.ru

Об авторе

Муҳидинов Тоджидин Шамсидинович
Старший преподаватель кафедры французского
языка
Таджикский государственный педагогический
университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 121
Тел.: (+992) 93 839 55 30
E-mail: chamsidin zodatojidin-62@mail.ru

ВЕТВИ ОДНОГО ДЕРЕВА (РУССКО-ТАДЖИКСКИЕ ЛИТЕРАТУРНЫЕ СВЯЗИ В XX ВЕКЕ)

Бахтиёрзода М.

*Худжандский политехнический институт
ТТУ имени академика М. Осими*

Если поэты прошлых веков в своих стихах обращались к образам поэтов Востока, подкрепляли свои мысли строками Рудаки, Фирдоуси, Мавлави и Саади...обращались к творчеству таджикско-персидской литературы пытаясь глубже осмыслить Восток, то поэты XX века могли воочию видеть действительную красоту и поэтичность востока со всеми ее идеалами и изъянами. XX век дал миру много новых замечательных образцов синтеза восточной и западной культур. Политические и социальные условия жизни общества в XX веке благоприятствовали формированию новых идей, художественных образов, приемов и жанров разной степени и разновидности. Писатели, впервые побывавшие в Таджикистане, глубоко взволнованные увиденным, в лирических произведениях отразили свои чувства. Их привлекали не только географические названия, национальные атрибуты и образы людей, но и склад мышления, эстетическое познание инациональной действительности. Будучи в горных кишлаках, в разных городах они встречались с трудящимися, знакомились с их жизнью, работали вместе, дружили, а некоторые поэты и вовсе остались жить здесь с семьями. Одна из таких семей была семья Елены Петровой.

Елена Петрова одна из русскоязычных деятелей литературы, которая провела в Таджикистане свои детские и отроческие годы, родилась и выросла в творческой семье. Еще с юных лет, наблюдая за творческой деятельностью своей сестры Марианной Фофановой и ее мужем Орнольдом Одинцовым, Елена начала писать свои первые строки. Тема Таджикистана, трудолюбивого таджикского народа, его быт, культура и природа была так же излюбленной темой поэтессы, как и для ее сестры Марианны.

В своем стихотворении о Таджикистане «Хочу я рассказать...» поэтесса описывает не только красоту природы нашей страны, но и окружающую его действительность.

Босая, в красном платье из сатина
Я шла, смеясь, по руслу горной речки.
Там строили строители дорогу.
Там новый мост, бетонный, возводили.
И женщины в таких же красных платьях,
Как уменя,
В палатки приносили
Дымящуюся в мисках отолу [9, с. 23].

Уже с первых строк Елене Петровой удалось создать исторический фон эпохи. На ее глазах шло строительство новых городов, предприятий, жилых домов. Там, где раньше были непроходимые тугаи, теперь поднимаются здания. Рядом с бетонными стенами идет обычная беззаботная, счастливая жизнь простых женщин и детей, а конкретные детали быта таджикского народа, как «красное платье из сатина», таджикский суп «отолу», указывает на то, что поэтесса хорошо знала жизнь простых людей. Она являлась их частью, буд-то бы сама была обычной таджичкой.

Мне не забыть брезент над головами
Рабочих.
И улыбки этих женщин,
И звонкое свечение браслетов
На глянцевых, коричневых руках.
Мне не забыть мальчишку в тюбитейке,
С пучком тюльпанов огненных за ухом [9, с. 24].

Отсюда мы видим, что особенность ее поэзии - постигать реальную жизнь без приукрашиваний. Она так естественно описывает природную красоту таджикских женщин «на глянцевах, коричневых руках» и мальчишек с их узорными, бросающимися своей пестротой таджикской тюбитейкой, что перед читателем открывается реальная жизнь в реальном времени, буд-то бы все это происходит здесь и сейчас. Елена Петрова не забывает и о душевной красоте таджикского народа:

А о высоких качествах душевных, -

Приедете, - узнаете вы сами!

Помимо красоты и естественности, поэтесса говорит о трудолюбивом народе:

Не ленятся они, не лежебоки!

Проворны, горячи они в работе! [10, с. 56].

А вот в стихотворении о древне, читатель после этих строк представляет его живым существом. Под пером Е.Петровой деревня, вся природа в округе оживляет! Она ходит и заботится о людях»:

Оно живое, правду говорю.

Не надо бить по дереву ногой.

С большой любовью Елена Петрова описывает горный кишлак:

Тот кишлак с удивительным шумом отар,

Проходящих лавиной над гулом реки,

Тот кишлак под спасительным сводом чинар-

Где чуть слышные в полдень – звучат родники...

С тенью луной, со звездой тенью ночной

Со светящимся крохотным светлячком,

С тенью необходимой, спасительной в зной,

С тишиной, наклонившейся над кишлаком [10, с. 56].

Все эти удивительные образы были рождены любящим сердцем поэтессы, для которой земля таджикская стала источником глубоких переживаний и восхищений.

Сергей Марков – поэт, который всю жизнь интересовался восточной тематикой и посвятил множество стихов востоку, говорил: «...если ты за Уралом нашел свое, близкое сердцу, тем более людей по сердцу, считай, что тебе повезло, сам себя лучше узнаешь, как русского поэта». А ведь и вправду, поэтесса даже покидая Таджикистан воспевала этот горный край в своих строках. Все ее мечты были устремлены туда:

Вновь я иду по невскому проспекту,

Вдыхаю позабытый холод ветра, -

...Я напишу мальчишку,

С шелками шитой пестрой тюбитейке

Тут ей представляется вся жизнь этого мальчишки, которую она видит в картинах Таджикистана. Гостеприимный и с открытой душой таджикский народ работающий во имя превращения ее в сады, цветники и пашни, всегда волнуют поэтессу. В стихотворении «Звездная ночь в кишлаке Гушары», мы видим что ее взору все в округе прекрасно, и она благословляет жизнь:

Поют оглушенно цикады,

Орешина лунно горит,

Раскатистый гул водопада

Себя во вселенной струит.

Страна гор вызывает у поэтессы чувства прочности, силы, чистоты. В стихотворении «Памир»:

Горы стоят как стены

Храмов и крепостей [9, с. 24].

Будто бы ничего удивительного. Все так и должно быть, однако удивительное здесь любящее сердце поэта, для которого все описанные картины полны незабываемого очарования.

Еще одним русскоязычным поэтом, который жил долгие годы у нас в Таджикистане, проработавший в редакциях «Комсомолец Таджикистана» и «Памир» является Леонид Никитич Пащенко (1936 – 1996). Он является автором поэтических сборников «Страна синей птицы», «Площадь Путовского», «Простые слова», Стихотворения. Поэмы».

Пащенко в процессе своей творческой деятельности затрагивает самые различные темы и жанры, однако главной темой его произведений является – Таджикистан. Красивая природа рождает в душе поэта отзвук, вызывает раздумья о бытие, о прошедшем, настоящем и будущем. В стихотворении «Встреча» Пащенко пишет:

В синий степной вечер
перевал Шахристанский синим ветром сквозил.
В синей воде Катта – сая всплывали речи и встречи,
Решения и поступки, обличья людей и земли [5, с. 39].

Читателю становится ясно, что духовный мир поэта безграничен. Созерцание природы рождает в его душе «речи и встречи», «решения и поступки, обличья людей и земли».

И скорпионы им экзотика, и змеи,
урюк, арык, суфа – восторг телячий, -

Поэт возмущается и заявляет любителям экзотики, что люди делают важное дело в степи – помогают земле стать плодоносящей:

Мы просто спасаем сожженную землю,
земля сухою солью плачет.

Из содержания стихотворения становится ясно, что Л.Пащенко не понаслышке знает – он сам видел не раз, как люди, пробывая скалы, заставляют «дикую воду» плыть по вырытому арыку:

Не приручается дикая вода,
то, рассердившись смочет запруду,
то ласково журча, пророев норку
и вниз торопится, к матери – речке [8, с. 39].

В своем стихотворении «Пищу» поэт воспевае красоту горных вершин, и на фоне этой красоты простых и беззаботных людей, радующихся каждым днем. Это все особенно дорого ему:

Я могу написать
горы со снежными вершинами,
похожие на таджиков – стариков
в белых чалмах,
угощающих друг друга
зеленым чаем долин.

Я мог написать:
звенят не тюльпаны,
девушки вышли в ущелье [13, с. 37]

Все что окружает поэта, вызывает у него желание откликнуться стихами. Он любит природу, началом весны, одеянием простых стариков и звонким смехам веселых девушек.

Одним из лучших произведений Пащенко является поэма «Площадь Путовского». Судьба известного чекиста поляка Путовского горячо волнует его:

Ну что мне,
азиату по судьбе,
плененному навек таджикским солнцем,
космическими красками Памира,
до дальней закордонной стороны,
которой то и видывать не видел?

«Таджиком по судьбе» называет Пащенко себя, и поэтому все, что связано с республикой, ему близко. В этой поэме Пащенко вспоминает известного таджикского поэта Хабиба Юсуфи, погибшего под польским городом Варшавой:

Но под Варшавою погиб поэт Хабиб
за ту же неизбывную надежду,
что в яростную сватку повела
под Душанбе
чекиста из Варшавы [13, с. 37].

Таким образом, наблюдая за творчеством этих замечательных поэтов можно сделать вывод о том, как взаимное сближение литератур и их взаимообогащение ведут к появлению новых и оригинальных идей, тем и жанров. Обращение к конкретным писательским именам, к их произведениям позволяет проследить процесс освоения русскими писателями жизненного опыта и литературных традиций таджикского народа.

Литература

1. Брагинский И.С. *Очерки из истории таджикской литературы*. – М., 1956.
2. Брагинский И.С. *12 миниатюр*. – М., 1966.
3. Гордон Я.И. *Открытие Таджикистана*. – Душанбе, 1988.
4. Гейзер А.Р. *Первые встречи (Русская литература XVIII века и Восток. Источники. «Посредники». Новые факты) / А.Р. Гейзер. Берлин – Худжанд, 1998. – 48 с.*
5. Дун А.З. *Русские писатели в Ленинабаде*. – Сб: *Дружба и братство*. – Ленинабад, 1964.
6. Задорнова В.Я. *Восприятие и интерпретация художественного текста / В.Я. Задорнова*. – М.: Высш. шк., 1994. – 152 с.
7. Задорнова В.Я. *Словесно-художественное произведение на разных языках как предмет лингвопоэтического исследования: дисс. . . докт. филол. наук / В.Я. Задорнова*. – М., МГУ, 1992. – 479 с.
8. *Памир*, 1979, № 11, с. 39.
9. *Памир*, 1986, №11, с. 22.
10. *Памир*, 1974, №10, с. 56.
11. *Памир*, 1975, №4, с. 37.
12. *Тартаковский П.И. Русская советская поэзия 20-х начала 30-х годов и художественное наследие народов Востока*. – Ташкент, 1977.
13. *Ходжибаева Б.А. Мирзоюнус М. Голубая родина Фирдуси... Таджикистан в русской литературе 20-80-х XX века*. – Худжанд: Нури маърифат, 2010 – 328 с.

ШОҲАҶОИ ЯК ДАРАХТ (РАВОБИТИ АДАБИИ РУСУ ТОЧИК ДАР ҚАРНИ ХХ)

Дар мақола масъалаи интишори адабиёт ба забони русӣ дар Тоҷикистон таҳлил карда мешавад. Ҳаёт ва фаъолияти баъзе ходимони адабиёт, ки дар Тоҷикистон паҳнкунандагони адабиёт ба забони русӣ буданд, баррасӣ карда мешавад. Муаллиф дар мисоли эҷодиёти шоирони русзабон Е.Петрова ва Л.Пашенко нишон медиҳад, ки дар нимаи дуюми асри гузашта назм дар забони русӣ чӣ тавр инкишоф ёфтааст. Муносибати халқи рус бо халқҳои Осиёи Миёна ва алоқаҳои онҳо аз ҷиҳати фарҳангу адабиёт арзёбӣ карда шудааст. Муаллифи мақола таъкид менамояд, ки мубрамияти таҳқиқи мавзӯи мазкурро талабот ба омӯзиши мероси адабии шоирони русзабон дар Тоҷикистон ба миён овардааст. Ин масъала, ҳарчанд мубрам будани он маълум аст, мавриди омӯзиш қарор дода нашудааст.

Калидвожаҳо: адабиёти русзабони Тоҷикистон, робитаҳои адабӣ, шарқшиносон, давраҳо, назм, жанр, олимон.

ВЕТВИ ОДНОГО ДЕРЕВА (РУССКО-ТАДЖИКСКИЕ ЛИТЕРАТУРНЫЕ СВЯЗИ В XX ВЕКЕ)

В статье исследован вопрос распространения литературы на русском языке в Таджикистане. Рассматривается жизнь и творчество некоторых литературных деятелей, которые были распространителями литературы на русском в Таджикистане. Автор на примере произведения русскоязычных поэтов Е.Петровой и Л.Пашенко показывает, как развивалась поэзия на русском языке во второй половине прошлого столетия. Рассматривается связь русского народа с народами Средней Азии, взаимосвязи двух народов в плане культуры и литературы. Автор статьи подчеркивает, что актуальность исследования данной темы вызвана востребованностью изучения литературного наследия русскоязычных поэтов Таджикистана. Данная проблема является не изученная, хотя актуальность ее давно очевидна.

Ключевые слова: русскоязычная литература Таджикистана, литературные связи, востоковеды, периоды, поэзия, жанр, ученые.

BRANCHES OF THE ONE TREE (RUSSIAN-TAJIK LITERARY RELATIONSHIPS IN THE XX CENTURY)

The article examines the distribution of literature in Russian in Tajikistan. The life and work of some literary figures who were distributors of literature in Russian in Tajikistan, namely Elena Petrova and Leonid Paschenko are considered. The author examines the relationship of the Russian people with the peoples of Central Asia, the relationship of the two peoples in terms of culture and literature. The author, by the example of the works of Russian-speaking poets E. Petrova and L. Paschenko shows how poetry developed in Russian in the second half of the last century. The author emphasizes that the relevance of the study of this topic is due to the need to study the literary heritage of Russian-speaking poets of Tajikistan. This problem is unstudied, although its relevance has long been obvious.

Keywords: russian-language literature of Tajikistan, literature relations, orientalists, periods, poetry, genre, scholars.

Дар бораи муаллиф

Бахтиёрзода Муҳаббатхон

Омузгори кафедраи забонҳо
Донишкадаи политехникии ДДТ ба номи ак.
М.Осимӣ дар ш.Хучанд
735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хучанд, х.
И. Сомонӣ, 226
Тел.: (+992) 90 209 72 72
E-mail: muhabbat.b.20@mail.ru

About the author

Bakhtiyorzoda Muhabbatkhon

Lecturer at the Department of Languages
Khujand Polytechnic Institute of the Tajik
Technical University
735700, Republic of Tajikistan, Khujand, I.
Somon Ave., 226
Ph.: (+992) 90 209 72 72
E-mail: muhabbat.b.20@mail.ru

Об авторе

Бахтиёрзода Муҳаббатхон

Преподаватель кафедры языков
Худжандский политехнический институт ТТУ
имени ак. М.Осими
735700, Республика Таджикистан г. Худжанд,
пр. И. Сомонӣ, 226
Тел.: (+992) 90 209 72 72
E-mail: muhabbat.b.20@mail.ru

**ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ПРАКТИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ
ТАДЖИКСКО-АМЕРИКАНСКИХ ЛИТЕРАТУРНЫХ СВЯЗЕЙ:
ФУНКЦИИ СРАВНИТЕЛЬНОГО ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЯ**

Гуломджонов З. М.

*Таджикский государственный педагогический
университет имени Садриддина Айни*

Перевод выполняет посредническую миссию, задача которой заключается в том, чтобы способствовать взаимодействию и взаимообогащению культур, народов и индивидуумов. Во все исторические времена культурный обмен и литературные связи между народами создавали благоприятную почву для культурного взаимообогащения, где переводу отводится центральное место. Понимая важность роли перевода в развитии культуры каждого народа, и шире, во взаимодействии культур мира, ученые повсеместно проводят комплексные исследования литературных связей, где пристальное внимание уделяется изучению творчества известных представителей мировой литературы.

Данная статья посвящена истории таджикско-американских литературных отношений на примере перевода произведений Джека Лондона, Эрнеста Миллера Хемингуэя, Фрэнсиса Скотта Фицджеральда с языка посредника – русского на таджикский язык. Исследование позволит изучить неоценимый вклад в развитие культуры и литературных традиций таджикских переводчиков. Сравнительный анализ переводов произведений Джека Лондона, Эрнеста Миллера Хемингуэя, Фрэнсиса Скотта Фицджеральда с языка посредника – русского на таджикский язык, с одной стороны, даст описание литературного процесса минувшего столетия в таджикской литературе, а с другой стороны, обобщит представления о методологических основах и теоретических принципах изучения истории литературы. Только опираясь на эти представления, можно определить тенденции и закономерности развития художественного перевода в таджикской литературе XX века.

Комплексное изучение переводов произведений Джека Лондона, Эрнеста Миллера Хемингуэя, Фрэнсиса Скотта Фицджеральда с языка посредника – русского на таджикский язык позволит выявить те качества, которые определяли его сущность, нащупать процессы, которые направляли его развитие.

Методы изучения истории таджикской литературы, которые применялись в предшествующие десятилетия, носили крайне идеологизированный характер и приводили к искажению объективной картины литературного процесса вообще, и в советский период, в особенности, однако, опираясь на мнение Д.С. Лихачева о том, что: « (...) история культуры есть не только история создания, но и история накопления ценностей, остающихся живыми и действенными элементами культуры в последующем развитии. (...) Явления культуры не имеют строгих хронологических границ» [13, с. 4], отметим, что таджикская литература богата трудами, посвященными взаимосвязям и взаимодействию литератур.

Перевод всегда был важным средством, сближающим народы мира. Как заметила Дж. Мурувватиён: «Работа, выполненная в эти годы группой таджикских литераторов, не только усилила влияние передовых идей русской литературы на таджикскую интеллигенцию, но и дала хороший практический материал для обратной связи - в эти годы особенно успешно на различные языки мира были переведены и произведения таджикских писателей, мы назовем лишь некоторые, осуществленные переводы из огромного списка: повесть С. Айни «Жизнь бедняка Бозора» (1934), «Из прошлого» (1935), С. Улугзода пьеса «Калтакдорони сурх» («Краснопалочки», 1947) в переводе К.Улугзода, его же повесть «Ёрони бохимаат» («Возвращение», 1947) в переводе А. Адалис, Рахима Джалила роман «Пулод ва Гулру» («Пулат и Гулру», 1956) в переводе А. Письменного, сборник сатирических стихов М. Аминзаде в переводе М. Фофановой (1963), роман Дж. Икромии «Духтари оташ» («Дочь огня», 1965) в переводе В. Смирнова, также пьеса А.Дехоти «Нур дар кухистон» («Свет в горах») («Литературный Таджикистан», 1957) и повесть К. Наими «Рузи равшан» («Светлый день») («Гулистон», 1960) в переводе Дмитрия Дудкина, поэма М. Миршакара «Ливои Зафар» («Знамя победы», 1962), Т. Усмона книга «Дурдонахои назми тоҷик» («Жемчужины

таджикской поэзии, 1960) в переводе Василия Кириллова, им же в соавторстве с М. Фофановой был переведён сборник «Сурудҳои халқии тоҷик» («Таджикские народные песни»), 1960), очерки и публицистика М. Турсунзаде, Дж. Икрами, А. Шукхи, стихи А. Сидки, А. Бахори, очерки С. Улугзода, Ф. Ниёзи, М. Наджмиддинова в переводе Арнольда Одинцова и т.д.» [18, с. 25].

Литературные отношения между Таджикистаном и другими странами за годы своего существования пережили значительные трансформации, создав сложный комплекс идейных, политических, философских и эстетических концепций. Этим вопросам посвятили свои труды С.Айни, А.Лахути, М.Турсунзаде, Х.Юсуфи, Дж. Икрами, Р.Джалил, П.Толис, Х.Карим, И.С.Брагинский, М. Шукуров, Л. Демидчик, Х. Шодиккулов, Р.Мусулмонкулов, В.Самад, З.Муллоджанова, А. Сайфуллаев, Х. Шарипов, Х. Атаханова, С.Табаров, Р.Хошим, В.Асрори, А. Сатторзода, А. Абдуманнонов, В. Самад, Ш. Мухтор, М. Муллоахмедов, Х. Асозода, А. Кучаров, А. Аминов, А. Нуралиев, А. Абдусатторов, М. Ходжаева, Н. Салими, А. Набиев, Х.Асозода, Дж. Саъдуллаев, Дж. Дж. Мурувватиён, Б. Рахманов и др.).

Немало мнений исследователи высказали о литературных взаимосвязях с различными литературами мира. Особенно велик вклад таджикского литературоведения в исследование таджикско-русских и гораздо шире - западно-восточных литературных связей. Примером таких исследований могут быть диссертации Т.М. Гольц [7], И.М. Маленького [15], Н.Н. Холмухамедовой и др.

Художественному переводу посвящены труды М.М. Бахтина, И.А. Кашкина, К.И. Чуковского, М. П. Алексеева, А.В. Федорова, Г.Р. Гачечиладзе, Ю.М. Лотман, Р. Якобсона, В. Гумбольдт, А.А. Потебня, В.Н. Комиссарова, Я.И. Рецкер и др. Из таджикских ученых, посвятивших свои труды этому вопросу, можно назвать М. Шукурова, Л.Н. Демидчик, А. Сайфуллаева, З. Муллоджановой, В. Самадова, Ш. Мухтара, М. Ходжаеву, А. Абдусатторова, А. Абдуманнонова, А. Аминова, А. Самадова, Дж.Дж. Мурувватиён и др.

Таджикско-американские связи особенно хорошо изучены таджикскими историками, которые путем тщательного анализа всего периода налаживания и постепенного развития таджикско-американских связей, пытаются показать становление и усиление внешнеполитического ведомства суверенного Таджикистана, созданного в период независимости. Таджикско-американские культурные и литературные связи на протяжении столетий являются предметом пристального внимания таджикских ученых – С. Мухторова «Конспекти мухтасари адабиёти Амрико» («Краткий конспект американской литературы», Душанбе, 1987), А. Турсунова «Устои каломи бадеъ» (Тахлили эҷодиёти Гарсио Маркес) («Анализ творчества Гарсиа Маркеса», газета «Маданияти Тоҷикистон», 1983, 18 января), М. Шукурова «Ҳақиқатсарои бузург» («Великий реалист», газета «Маориф ва маданият», 1961, 26 августа), Н. Бакозода «Таърихнависи Октябри Кабир» («Историк Великого Октября»), Т.У.Ҳайдаршо «Адиби машхури амрикой» (газета «Бадахшони Советӣ», 1957 году, 28 февраля), Х. Шодиккулова «Солдати револютсия» (газета «Тоҷикистони Советӣ», 1962 год, 21 октября), С. Табарова «Тарҷимаи асарҳои манзум» («Перевод поэтических произведений»), Ю.Акобирова «Шоир ва инсондустии бузург» (в честь 150 – летия американского поэта Амрико Уолта Уитмена) и др.

Своевременность исследования обоснована тем, что несмотря на полувековой опыт перевода произведений американских писателей на таджикский язык с языка посредника – русского, в таджикском литературоведении эти переводы до сих пор не стали объектом монографического исследования.

Методологическую базу такого исследования могут составить научные труды В. Н. Комиссарова, А. В. Федорова, Я. И. Рецкер, Л. К. Латышева, И. С. Алексеева и др.; в таджикском литературоведении некоторые аспекты художественного перевода излагались в работах З. Муллоджановой, В. Самадова, Ш. Мухтара, М. Ходжаевой, А. Абдусатторова, А. Абдуманнонова, А. Аминова, А. Самадова, Дж.Дж. Мурувватиён, М.Т. Бакаевой, А. Х. Наврузова, Н. Н. Холназаровой, А. Дж. Ашурова и др. При сравнительном анализе текста перевода мы опирались на филологические методы анализа Дж.Дж. Мурувватиён.

Исследование базируется на сравнительно-сопоставительном анализе оригинала и перевода. Основная функция сравнительного исследования межлитературных связей заключается в том, чтобы найти общее и различия между ними. История мировой культуры показывает – «ни одна литература не развивалась изолированно, ни один выдающийся

художник слова не творил вне связей с предшественниками и современниками» [6]. Иногда эта связь, в силу различных причин, происходящих в обществе, ослабевает, а иногда развивается с новой силой. Это зависит от многих факторов и в тоже время определяется общим состоянием межгосударственных контактов.

Особое место в данном процессе в последние годы ученые уделяют художественному переводу, позволяющему эффективно сравнивать реалии различных культур, так как, «соотнесение-сравнение того и этого, своего и чужого составляет одну из основных и вековечных работ культуры. (...) Вся культура - материал для сравнения, и любое сравнение образует факт культуры». Известно, что ни одна литература не может развиваться и «Чем культурнее народ, тем интенсивнее его связи и взаимодействия с другими народами» [11, с. 66].

Главной задачей сравнительного литературоведения – это выявление межлитературных контактов, взаимодействия. В последние годы представление о месте сравнительного литературоведения изменилось, как и его цели и задачи. В последние годы ученых стала более активно интересоваться сравнительно молодая отрасль литературоведения – «имагология (от лат. *imago* – «изображение, образ»), изучающая образы народов, сложившиеся у другого народа» [20, с. 31-40; 26, с. 252-259].

Говоря об интересе одного народа к культуре другого народа М.Ю. Лотман отмечает, что можно назвать «лишь две возможные побудительные причины, вызывающие интерес к какой-либо вещи или идее и желание её приобрести или освоить: 1) нужно, ибо понятно, знакомо, вписывается в известные мне представления и ценности; 2) нужно, ибо не понятно, не знакомо, не вписывается в известные мне представления и ценности. Первое можно определить, как поиски «своего», второе - как поиски «чужого» [14, с. 603-614]. Более того, некоторые вопросы можно решить «С помощью данных, полученных из инонациональных литератур, мы углубляем и обогащаем наши представления о произведениях, авторах, кружках, жанрах, литературных школах и течениях» [9, с. 193].

Здесь уместно вспомнить о тех новых жанрах, которые в начале XX века появились в таджикской литературе, благодаря развитию художественного перевода. Изучая другую литературу, и сравнивая ее с таджикской литературой, ученые не только обогащают собственное знание о сложных процессах, происходящих в мировой литературе, но и прослеживают положительные стороны этих процессов, направлений.

По поводу сравнительного литературоведения, как предмета науки, среди ученых существует разногласие, кто – то считает, что сравнение – это не предмет; другие утверждают, что его предмет совпадает с предметом фольклористики: «изучение вариантов фольклорных тем, процессов их миграции, взаимоотношений между устной народной и письменной литературой выходит за рамки национальных границ и неизбежно оказывается в поле зрения компаративистов» [9, с. 91].

Сравнительное литературоведение изучает стилистическое воздействие; преобладание литератур в области жанров и видов, современное состояние литературы, явления мировой литературы, а также внешние факторы других литератур. Также, сравнительное литературоведение «позволяет выявить литературное сходство рассматриваемых явлений, возможные формы и аспекты произведений (например, композиции, стиля, стихосложения, родов, видов и т.д.); и просто - художественную ценность произведений» [9, с. 30].

Современное представление о сравнительном литературоведении складывалось несколькими поколениями ученых, однако благоприятные условия для плодотворных сравнительных исследований были созданы в последние годы XX века – начала XXI вв. Основателем сравнительного литературоведения был А. Н. Веселовский, вклад которого в историко-литературный процесс отмечал В.М. Жирмунский: «По своему научному кругозору, исключительной широте своих знаний, глубине и оригинальности теоретической мысли намного превосходит большинство своих современников, как русских, так и иностранных» [12, с. 85].

Особое внимание А.Н. Веселовский обращал на тему, связанную с проблемой мотивов и сюжетов. всю жизнь, собирая отдельные, разрозненные сюжеты. Идеи А.Н. Веселовского продолжил В.М. Жирмунский, который основную задачу сравнительного литературоведения видел в создании общей истории литературы. Поддерживая мнение А.Н. Веселовского о том,

что сравнение – это прием, устанавливающий закономерность возникновения литературных явлений, он, одновременно пошел дальше него. «Вклад В.М. Жирмунского в развитие сравнительного литературоведения состоит еще и в том, что он выделил несколько его основных аспектов, что для того времени было очень важно: историко-типологическое, историко-генетическое и связанное с культурными взаимодействиями, названия для которого он не нашел» [10].

Несмотря на повышенный интерес к литературе американских писателей, работ, специально посвященных американистике, было мало – это, в основном, труды А.Н.Николюкина [19] и В. Н.Сушковой, которыми проанализированы разные виды русско-американских контактов, в том числе и литературоведческие. Привлекает внимания статья П.И.Гейбера об американистике 20-30-х годов, в журнале «Интернациональная литература» [5, с. 76-90.], где автор особое внимание уделяет на русское восприятие творчества З.Хемингуэя.

В 1970-е годы было выпущено три антологии азиатско-американской литературы: «Азиатско-американские писатели» (1972), «Азиатско-американское наследие: антология прозы и поэзии» (1974), «Аййййййй! Антология азиатско-американских писателей» (1974). В конце прошлого столетия изданы антологии: «Взрослеющий азиатско-американец» (Growing Up Asian American, 1993), «Азиатско-американская литература. Антология» (Asian American Literature. An Anthology, 2000) под редакцией Марии Хонг и Шерлн Джеок-Линг Лим соответственно, а также «Азиатско-американская литература. Краткое введение и антология» (Asian American Literature. A Brief Introduction and Anthology, 1996) Шона Вонга.

В конце 1980-х – 1990-х годах появились антологии азиатско-американской женской литературы – в них воли произведения писательниц корейского и индийского происхождения «Запретные строки: Азиатско-американская женская антология» (The Forbidden Stitch: An Asian American Woman's Anthology, 1989) под редакцией Шерли Джеок-Лин Лим и Маюми Цутахава и «Обретенный дом: Азиатско-американская женская литература» (Home to Stay: Asian American Women's Fiction, 1990) под редакцией Сильвии Ватанабе и Кэрол Бручак.

Первой критической работой на произведения женской азиатско-американского явления стала книга Элейн Ким (Elaine Kim) «Азиатско-американская литература. Введение в произведения и их социальный контекст» (1982) [24, с. 49].

Следует заметить, что за последние годы и в таджикской литературе появляются работы, посвященные анализу произведений зарубежных писателей. В частности, Д.О. Махмудов на примере «Тысячи и одной ночи» изучает влияние персидско-таджикских сюжетов на французскую повествовательную прозу XVII-XVIII вв. [16, 25.], который отмечает, что «рассуждая о вкладе французов в ознакомление европейцев с Востоком нельзя не добавить, что в большей или меньшей степени восточные мотивы прослеживаются в «сказочных произведениях» Шарля Перро, Жан-Жака Руссо, Франсуа Пети де Ла Круа, Франсуа де Салиньяк де Ла Мот Фенелона, Катрин Бернар, Анн Клод Филипп де Келюса, Жан де Лафонтена, Франсуа Мари Аруэ Вольтера, Антуан Гамильтон, Шарля Пино Дюкло и других» [16, с. 4].

В таджикском литературоведении наука о сравнительном литературоведении развивается, в основном, в контексте художественного перевода, сюда можно отнести работы Дж.Дж. Мурувватиён, Б.К. Бадалова, Х.Р. Холова, А.У. Давронова, З. А. Шариповой, Г. Р. Рустамовой, Г.А. Шарифовой, Б.Р. Рахманова.

Придерживаясь точки зрения французского учёного Р.Этьембль, мы считаем, что важно расширить объект сравнительного анализа “путем вовлечения в него литературных явлений, не объединённых между собой непосредственными контактными или генетическими связями (так называемые аналогии”.

В последние годы сравнительное литературоведение превращается в сферу, которая освещению различные стороны “международной литературной жизни и, шире, художественной культуры (в виде осмысления взаимодействия литературы с другими видами искусства)” [4, с. 289]. Эту ситуацию подробно рассмотрел румынский литературовед и критик А.Марино в статье «Необходимо пересмотреть сравнительное литературоведение». По его мнению, “создаётся впечатление, что понятие компаративистики

треснуло, стало в буквальном смысле слова свалочным местом, понятием без берегов” [36, с. 10]. По его мнению, А.Н. Веселовского, сравнительный метод «есть только развитие исторического, тот же исторический метод, только учащённый, повторённый в параллельных рядах, в видах достижения возможно полного обобщения» [3, 40].

Необходимо особо отметить актуальность сравнительного литературоведения на современном этапе развития науки, в XXI веке. В развитии мировой культуры исследователи выделяют процесс влияния развитых стран Западной Европы, США, Японии и т.п., на так называемый «третий мир», на развивающиеся страны и отмечают национальную «самоидентификацию».

Сравнительное литературоведение отвечает «духу интеграционных процессов в мировой литературе и культуре в целом». В первую очередь это касается таких задач, как вопросы истории и теории литературного процесса в целом, “проблемы взаимодействия и взаимовлияния разнонациональных литератур, аспекты теории и практики художественного перевода”.

В исследовании таджико-американских литературных связей мы согласны с мнением Ю.Б.Виппер о том, что: «Чем более расширяется - географически и исторически - круг литературных явлений, включаемых нами в сферу исследования (а процесс этот развёртывается весьма стремительно), тем очевиднее становится внутренняя взаимосвязь этих явлений или, во всяком случае, необходимость изучать их в сопоставлении, не изолированно, а в общем контексте художественной деятельности человечества (межнациональном по своему содержанию, подразумеваемом, в частности, учёт развития литератур соседних стран, а то и целых региональных общностей). Без такого рода попыток трудно выявить национальную специфику отдельных литератур, особенности их эволюции, своеобразие их вклада в сокровищницу мировой культуры» [4, с. 305.].

Каковы механизмы взаимовлияний литератур? Здесь важно понятие диалогичности, разработанное М.М.Бахтиным, по мнению которого межличностная коммуникация («Быть - значит общаться»). В.Б.Шкловский и Ю.Н.Тынянов доказали, что процесс воздействия текста связан с его трансформацией – это означало, что даже внутри одной и той же культуры текст должен из знакомого и «своего» превратиться, хотя бы условно, в незнакомый и «чужой». Словацкий литературовед Д.Дюришин (1929-1998) обосновал точку зрения, согласно которой между взаимодействием различных текстов внутри национальной литературы и текстами разных литератур, с точки зрения механизма контакта, нет существенной разницы. М.Ю.Лотман подчеркнул, что в мировой культуре идёт два встречных процесса: с одной стороны, культура сама создаёт «чужого» носителя другого сознания, с другой, для того чтобы общаться с внешней сферой, культура должна примерять её образ внутрь своего мира. В сравнительном литературоведении принято различать термины «литературные контакты», «взаимосвязи и взаимодействия литератур», «литературные влияния», «литературные заимствования» и др.

Ф.Вольманом предложена функциональная классификация литературных контактов - на внешние и внутренние. Согласно определению Д.Дюришина, “внешние контакты - это контакты, которые не оказывают видимого прямого воздействия на литературный процесс; а внутренние контакты - те, которые отражаются и проявляются в самой структуре литературного произведения” [8, с. 150]. У.Р.Фохт выделяет четыре формы литературных взаимодействий: “1) воспроизведение (перевод); 2) творческое развитие; 3) «использование»; 4) противопоставление (полемика)” [22, с. 299-300].

Так как цель сравнительного анализа – это не только способность установить факт межлитературной связи, но и найти его историко-литературное и теоретическое объяснение, то “определение меры активности, творчества в рецепции является необходимым для последовательного компаративного рассмотрения явлений” [10, с. 152].

Литература

1. Бутенина, Е.М. Гибридная идентичность как литературная проблема: На материале китайско-американской женской прозы XX века: дисс. ... канд. филол. наук. – М., 2006. – 205 с.
2. Веселовский, А.Н. О методе и задачах истории литературы как науки [Текст] / А.Н.Веселовский // Веселовский А.Н. Историческая поэтика; авт. вступ. ст. И.К.Горский; сост., авт. коммент. В.В.Мочалова. - М.: Высшая школа, 1989. - ISBN 5-06-000256-X. - (Классика литературной науки). - С. 32-41.
3. Виппер, Ю.Б. О некоторых теоретических проблемах истории литературы [Текст] / Ю.Б.Виппер // Виппер Ю.Б. Творческие судьбы и история: О западноевропейских литературах XVI - первой половины XIX века. - М.: Художественная литература, 1990. – ISBN 5-280-00828-1. - С. 285-311.
4. Гейбер, П.И. Американская литература 20-х и 30-х годов XX века и некоторые аспекты ее критического осмысления в журнале «Интернациональная литература» // Вестник МГУ. Сер.10. Журналистика. -1977. - №6. - С. 76-90.
5. Гиленсон, Б. А. Русская классика в мировом литературном процессе, XIX - начало XX века [Текст]: учебное пособие / Б. А. Гиленсон. – М.: Вузовский учебник: ИНФРА-М, 2014. – 393 с.
6. Гольц, Т. М. К проблеме влияния таджикско-персидской литературы на русскую литературу 20-30-х гг. XIX века: дис. ... канд. филол. наук: 10.01.03. - Душанбе, 1980. - 212 с.
7. Дима, А. Принципы сравнительного литературоведения [Текст] / А.Дима; пер. с рум. и коммент. М.В.Фридмана; предисл. В.И.Кулешова; ред. Г.И.Насекина. - М.: Прогресс, 1977. – 229 с. – С. 193.
8. Дюришин, Д. Теория сравнительного изучения литературы [Текст] / Д.Дюришин; пер. со словац.; предисл. Ю.В.Богданова. - М.: Прогресс, 1979. - 320 с. - Перевод изд.: Puri in D. Teoria literarnej komparatistiki. - Bratislava: Slovenskэ spisovatee, 1975. – С. 150.
9. Жирмунский, В.М. Проблемы сравнительно-исторического изучения литератур [Текст] / В.М.Жирмунский // Жирмунский В.М. Сравнительное литературоведение. Восток и Запад: избранные труды / Академия наук СССР, Отделение литературы и языка. - Л.: Наука. Ленинградское отделение, 1979. - С. 66-83.
10. Жирмунский В.М. А.Н. Веселовский и сравнительное литературоведение // Сравнительное литературоведение. Восток и Запад. Избранные труды. Л.: Наука, 1979. - 85 с.
11. Лихачев, Д.С. Развитие русской литературы X-XVII веков [Текст]: Эпохи и стили / АН СССР. Ин-т рус. литературы (Пушкинский дом). – Л.: Наука. Ленингр. отд-ние, 1973. - 254 с.
12. Лотман, М.Ю. К построению теории взаимодействия культур (семиотический аспект) [Текст] / М.Ю.Лотман // Лотман М.Ю. Семиосфера: Культура и взрыв. Внутри мыслящих миров. Статьи, исследования, заметки / сост. М.Ю.Лотман; сост. указателя имён А.Ю.Балакин. - СПб.: Искусство-СПБ, 2000. - С.603-614.
13. Маленький, И.М.Персидско-таджикская поэзия в украинских переводах: диссертация ... кандидата филологических наук: 10.01.02 / Ин-т языка и литературы. - Душанбе, 1990. - 160 с.
14. Махмудов, Д. О. Влияние персидско-таджикских сюжетов на французскую повествовательную прозу XVII-XVIII вв. (на примере «Тысячи и одной ночи»): автореферат дис. ... кандидата филологических наук: 10.01.03 / Махмудов Давлатхуджа Орифович; [Место защиты: Таджикский национальный университет]. - Душанбе, 2021. - с. 25.
15. Мурувватиён, Дж. Дж. Поэтика переводов Сотима Улугзода – Душанбе: Эр-граф, 2020. – 272 с.
16. Николоюкин, А. Н. Американские писатели как критики: Из истории литературоведения США XVIII-XX вв.: [Монография] / А. Н. Николоюкин; Рос. акад. наук. Ин-т науч. информ. по обществ. наукам. – М.: ИНИОН РАН, 2000. - 291 с.
17. Папилова, Е.В. Имагология как гуманитарная дисциплина // Вестник Московского государственного гуманитарного университета им. М.А. Шолохова. Филологические науки. М., 2011. № 4. С. 31-40.
18. Сохряков, Ю.И. Русская классика в литературном процессе США XX века / Ю. И. Сохряков. – М.: Высш. шк., 1988. - 109 с.
19. Глостанова, М. В. Проблема мультикультурализма и литература США конца XX века: автореферат дис. ... доктора филологических наук: 10.01.05 / Ин-т мировой литературы им. А. М. Горького РАН. – М., 2000. - 49 с.
20. Топоров, В.Н. Пространство культуры и встречи в нём [Текст] / В.Н.Топоров // Восток - Запад: Исследования. Переводы. Публикации / редкол. Л.Б.Алаев, М.Л.Гаспаров, А.Б.Куделин, Е.М.Мелетинский. - Вып.4. - М.: Наука: Главная редакция восточных литератур, 1989. - ISBN 5-02-016791-6. - С. 6-17.
21. Фиссер, Е.В. Имагология: речь как способ характеристики персонажей иностранцев (на примере образа немца в русской литературе) // Имагологические аспекты русской и зарубежной литератур: межвуз. сб. науч. тр. Киров: ООО «Радуга-Пресс», 2012. - С. 252-259.
22. Фохт, У.Р. Формы литературных взаимодействий и методика их изучения [Текст] / У.Р.Фохт // Взаимосвязи и взаимодействия национальных литератур: материалы дискуссии (11-15 января 1960 г.) / ред. И.И.Анисимов, Н.И.Конрад, Г.И.Ломидзе, И.Г.Неупокоева; Академия наук СССР, Ин-т мировой литературы им. А.М.Горького. - М.: Наука, 1961. - С.299-301. - С. 299-300.

23. Цявень, Сунь. Развитие русского сравнительного литературоведения: идеи А. Н. Веселовского и В. М. Жирмунского // *Неофилология*. 2019. №18. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/razvitie-russkogo-sravnitelnogo-literaturovedeniya-idei-a-n-veselovskogo-i-v-m-zhirmunskogo> (дата обращения: 12.02.2023).
24. Чернец, Л.В. Актуальные проблемы современного литературоведения: Основные тенденции и перспективы развития литератур [Электронный ресурс] / Л.В. Чернец. – Электронные данные. – Режим доступа: http://uzswlu.datasite.uz/data/Module/actual_problems_of_literature.pdf, свободный. – Заглавие с экрана. – Яз. рус.].

МАСЪАЛАҲОИ НАЗАРӢ ВА АМАЛИИ РОБИТАҲОИ АДАБИИ ТОҶИКУ АМРИКОӢ: ВАЗИФАҲОИ АДАБИӢТШИНОСИИ МУҚОИСАВӢ

Дар мақола шарҳи вазифа, хусусият, объект, механизмҳои адабиёти муқоисавӣ оварда шудааст. Баррасии мазкур бо мақсади асоснок кардани аҳамияти мавзӯи таҳқиқот оид ба робитаҳои адабии тоҷику Америка гузаронида шудааст. Муаллиф ақидаи худро асоснок мекунад, ки тарҷума дар муоширати байнифарҳангӣ нақши муҳим дорад. Тарҷума дар робитаи мутақобила ва ғанисозии мутақобилаи фарҳангҳо рисолати миёнаравиро ба ҷо меорад ва барои ғанӣ шудани ҳамдигар заминаи мусоид фароҳам меорад. Дар солҳои охир олимони дар бобати омӯхтани робитаҳои адабӣ, омӯхтани эҷодиёти намоёндагони машҳури адабиёти ҷаҳон фаъолона кор карда истодаанд. Таҳлили муқоисавии тарҷумаи асарҳои нависандагони Америка аз забони миёнарав — русӣ ба тоҷикӣ ақидаҳо дар бораи асосҳои методологӣ ва принципҳои назариявии омӯзиши таърихи адабиёт, ки дар асри 20 вучуд доштанд, чамъбаст карда мешавад. То ҳол дар илми филологияи тоҷик муносибатҳои тоҷикию амрикоӣ мавзӯи таҳқиқи махсус набуданд. Муаллиф дар мақола бо таъя ба мулоҳизаҳои назариявии олимони дар бораи муносибатҳои байни адабӣ, масалан, бо таъя ба ақидаи Д. Лихачёв дар бораи ҳаёти таърихӣ ва муосири падидаҳои фарҳангӣ, ки дар гузашта ба вучуд омадаанд ва гуфтаи ӯ дар хусуси он ки таърихи маданият таърихи чамъшавии арзишҳо мебошад, қайд мекунад, ки адабиётшиносии тоҷик оид ба таҳқиқот робита ва муносибат бо адабиёти дигар миллатҳои маводҳои зиёде чамъ кардааст. Масъалаҳои равобити адабӣ, ҳамкорӣ ва ғанӣ гардондани адабиёти тоҷик бо таъсири адабиёти халқҳои ҷаҳон ҳамеша адибон ва адабиётшиносони тоҷикро ба худ ҷалб мекарданд.

Калидвожаҳо: адабиёти муқоисавӣ, вазифаҳо, объект, робитаҳои адабӣ, муносибатҳои тоҷикию амрикоӣ, таъсир, амалӣ.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ПРАКТИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ТАДЖИКСКО-АМЕРИКАНСКИХ ЛИТЕРАТУРНЫХ СВЯЗЕЙ: ФУНКЦИИ СРАВНИТЕЛЬНОГО ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЯ

В статье дан обзор о функции, специфике, объекте, механизмах сравнительного литературоведения. Обзор сей проведен с целью обосновать актуальность темы исследования о таджикско-американских литературных связях. Автор обосновывает свое мнение о том, в перевод играет важную роль в межкультурной коммуникации. Во взаимодействии и взаимообогащении культур перевод выполняет посредническую миссию и создаёт благоприятную почву для культурного взаимообогащения. В последние годы ученые проводят активную работу по исследованию литературных связей, изучению творчества известных представителей мировой литературы. Сравнительный анализ переводов произведений американских писателей с языка посредника – русского на таджикский язык обобщает представления о методологических основах и теоретических принципах изучения истории литературы, существовавших в XX веке. До сих пор в таджикской филологической науке таджикско-американские связи не были предметом специального исследования. В статье автор опирается на теоретические высказывания ученых о межлитературных связях, к примеру, опираясь на мнение Д.С. Лихачева об исторической и современной жизни явлений культуры, возникших в прошлом, который утверждал, что история культуры это и история накопления ценностей, автор отмечает, что таджикским литературоведением накоплен огромный материал по изучению взаимосвязей и взаимодействий с литературами других национальностей. Вопросы, связанные с литературным взаимодействием, взаимовлиянием и взаимообогащением таджикской литературы с литературами народов мира всегда интересовали таджикских писателей и ученых – литературоведов.

Ключевые слова: сравнительное литературоведение, функции, объект, задачи, межлитературные связи, таджикско-американские связи.

THEORETICAL AND PRACTICAL PROBLEMS OF TAJIK-AMERICAN LITERARY RELATIONS IN THE ASPECT OF COMPARATIVE LITERARY STUDIES

The article provides an overview of the function, specifics, object, mechanisms of comparative literature. This review was carried out in order to substantiate the relevance of the research topic on Tajik-American literary ties. The author substantiates his opinion that translation plays an important role in intercultural communication. In the interaction and mutual enrichment of cultures, translation performs an intermediary mission and creates a fertile ground for cultural mutual enrichment. In recent years, scientists have been actively working on the study of literary connections, the study of the work of famous representatives of world literature. A comparative analysis of translations of works by American writers from the language of the intermediary - Russian into Tajik - summarizes the ideas about

the methodological foundations and theoretical principles of studying the history of literature that existed in the 20th century. Until now, in the Tajik philological science, Tajik-American relations have not been the subject of a special study. In the article, the author relies on the theoretical statements of scientists about interliterary relations, for example, based on the opinion of D.S. Likhachev about the historical and modern life of cultural phenomena that arose in the past, who argued that the history of culture is also the history of the accumulation of values, the author notes that Tajik literary criticism has accumulated a huge amount of material on the study of relationships and interactions with the literatures of other nationalities. Issues related to literary interaction, mutual influence and mutual enrichment of Tajik literature with the literatures of the peoples of the world have always interested Tajik writers and literary scholars.

Keywords: comparative literature, functions, object, tasks, interliterary relations, Tajik-American relations.

Дар бораи муаллиф

Ғуломҷонов Зариф Мирҷонович

Муаллими калони кафедраи умумидонишгоҳии забони русӣ

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон

ба номи С. Айнӣ

734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,

х. Рӯдакӣ, 121

Тел.: (+992) 915 14 30 18

E-mail: gulomchonov@list.ru

About the author

Gulomjonov Zarif Mirjonovich

Senior lecturer of the Department of the University-wide Department of the Russian Language

Tajik State Pedagogical University

named after S. Ayni

734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,

Rudaki Ave., 121

Ph.: (+992) 915 14 30 18

E-mail: gulomchonov@list.ru

Об авторе

Гуломҷонов Зариф Мирҷонович

Старший преподаватель кафедры

общеуниверситетское кафедры русского языка

Таджикский государственный педагогический

университет имени С. Айнӣ

734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,

пр. Рудаки, 121

Тел.: (+992) 915 14 30 18

E-mail: gulomchonov@list.ru

ОСНОВНЫЕ ВИДЫ ПЕРЕВОДЧЕСКИХ ТРАНСФОРМАЦИЙ В ПЕРЕВОДЕ РОМАНА «ТИХИЙ ДОН» МИХАИЛА ШОЛОХОВА НА ТАДЖИКСКИЙ ЯЗЫК

Наврузов А. Х.

*Таджикский государственный педагогический
университет имени Садриддина Айни*

Характерной особенностью художественного перевода является сохранение самобытности автора, специфика жанра и характерных свойств эпохи, национального и социокультурного своеобразия, общность содержания и формы и т.д. Важно при этом достичь результата «тождественного оригиналу» изобразительного впечатления в целом, а также вернейшая передача общей интонации художественного произведения, что воображает собой еще и главную тяжесть поэтического перевода.

Однако при переводе любого художественного произведения для достижения адекватности перевода, безусловно, утраты неизбежны. В пользу, существует ряд изменений, которые позволяют сберечь адекватность во время перевода на уровне целого текста. Такие изменения называются трансформациями. Значение «переводческая трансформация» широко используется в научных трудах посвященных художественному переводу Л. С. Бархударова, В. Н. Комиссарова, А.Д. Франка, Р.К. Миньяр – Белоручева, Я. И. Рецкер и др., которые придерживаются разных точек зрения.

Как видно из анализа теоретического материала, термин «переводческая трансформация» интерпретируется по-разному.

Л. С. Бархударов исходит из того, что «переводческие трансформации - это те многочисленные и качественно разнообразные преобразования, которые осуществляются для достижения переводческой эквивалентности («адекватности») перевода вопреки расхождениям в формальных и семантических системах двух языков» [1, с. 190].

А. Д. Швейцер пишет, что «термин «трансформация» используется в переводоведении в метафорическом смысле. На самом деле речь идет об отношении между исходными и конечными языковыми выражениями, о замене в процессе перевода одной формы выражения другой ...» [6, с. 118].

В. Г. Гак понимает под переводческой трансформацией «отход от использования изоморфных средств, наличных в обоих языках» [2, с. 75]. По мнению В. Г. Гака, «переводческая трансформация очень часто предопределяется использованием слов или грамматических форм во вторичных функциях (генерализация, транспозиция, десемантизация) либо в условиях контекстуальной или ситуативной избыточности» [2, с. 69].

Р. К. Миньяр-Белоручев рассматривает перевод как передачу адресату некоторой информации, «способной продуцировать у него искомый смысл, а если нежно, то и дополнительный эстетический эффект», то и суть трансформации он видит в «изменении формальных (лексические и грамматические трансформации) или семантических (семантические трансформации) компонентов исходного текста при сохранении информации, предназначенной для передачи» [3, с. 201].

В. Н. Комиссаров считает, что «переводческие трансформации - это преобразования, с помощью которых можно осуществить переход от единиц оригинала к единицам перевода в указанном смысле. И, поскольку переводческие трансформации осуществляются с языковыми единицами, имеющими как план содержания, так и план выражения, они носят формальносемантический характер, преобразуя как форму, так и значение исходных единиц» [4, с. 172].

Большинство авторов, в частности известного лингвиста В.Г. Гак, ограничивают понятие «переводческая трансформация», имея в виду в нем отказ от имеющихся межъязыковых сходств, основывающихся на тождественных явлениях языка. Тем самым учёные исключают из понятия те случаи, когда между изначальным языком (ИЯ) и языком перевода (ПЯ) отсутствуют такие сходства.

В этом случае В. Г. Гак предлагает именовать подобные изменения «квазитрансформации», т.е. «расхождения в употреблении языковых элементов, определяющими чертами структур двух языков (отсутствием структурных эквивалентов)».

Квазитрансформации указываются в следующих главных случаях: а) семантические или грамматические бреши (несуществование в одном из языков данной грамматической разряды или лексического упрочнения данного понятия): б) расхождения в объеме значения слов или грамматических разрядов.

На наш взгляд, аналогичное разграничение на истинные переводческие трансформации не меняют сущности переводческого процесса, который полагается как межъязыковое изменение. Ведь еще само по себе несовместимое первичного языка и переводящего языка на уровне структуры, нормы и дискурса заставляет переводчика прибегать к эквивалентным межъязыковым изменениям. Точнее, аналогичное разграничение можно ввести, говоря о свойстве переводческих трансформаций.

Перевод – это, во-первых, продукт деятельности переводчика, т.е. - текст, созданный им, с другой стороны - деятельность переводчика, создающего текст. И для адекватного перевода переводчику необходимо иметь адекватное представление о той культуре с языка которого он переводит. Безусловно, порой именно смысловые трансформации служат, как не парадоксально, достижению адекватного перевода.

Во время перевода некоторые переводческие трансформации, зависимые определенными несходствами в структурах языков, носят принудительный характер, в то же время акцентируются переводческие трансформации, не обоснованные такими отличиями, но важные для сохранения коммуникативно-структурных качеств текста. Свойства трансформаций позволяет безотносительно к каждому отдельному моменту раскрыть условия делающие нужным отход от буквализмов.

Многие переводоведы, наряду с Л.С. Бархударовым и В.Н. Комиссаровым дают понятие «переводческая трансформация» как отношение между изначальным текстом и текстом перевода. Тем самым характеризуются всевозможные межъязыковые изменения, которые реализуются для результата переводческой эквивалентности. Такой метод позволяет говорить о совокупном характере переводческих трансформаций и соотносится переводческой действительности. Относительное качество переводческих трансформаций заключается еще и в этом, что они представляют собой не конкретные действия переводчика, а констатацию процесса художественного перевода – «постфактум», поскольку этот процесс в своей наименее существенной части никак не следуемое, т.к. он появляется в мозгу переводчика [5, с. 12]. В связи с этим литературные трансформации приходится описывать, сравнивая исходные и промежуточные отрезки переводимого текста.

В сегодняшнее время в теории и практики перевода известно и описано большое количество способов переводческих трансформаций. Познание переводчиком «правил и форм» обеспечивает огромную надежность и непредвзятость достижений переводчика, помогает в условиях нехватки времени быстрее найти подходящий способ перевода [5, с. 46].

Универсальной классификации переводческих трансформаций не существует: в настоящей статье больше опираемся на следующие типы трансформации: *перестановка* - это изменение расположения языковых элементов в тексте перевода по сравнению с текстом подлинника, изменение порядка слов и словосочетаний в структуре предложения; *замены* - осуществляются грамматические, лексические и комплексные лексико-грамматические замены; *добавления* – это когда добавляют различные уточняющие слова; *опущение* - происходят в том случае, если в тексте оригинала встречаются частые повторы союзов, связующих звеньев, некоторых обращений и т.д.; *конкретизация* - замена слова или словосочетания исходного языка с более широким значением словом или словосочетанием языка перевода с более узким значением.

Яркое использование переводчиком Э. Муллокандовым приёма добавления мы видим уже с первых строк романа Михаила Шолохова «Тихий Дон», при переводе эпитафия. Для примера мы используем только две строки данного эпитафия:

Оригинал:

... Со дна меня, тихо Дона, студёны ключи бьют,
Посередь меня, тиха Дона, бела рыбицо мутит [7, с. 15].

Перевод:

Аз қаъри мани (Дони) ором сад чашма занад туғъён,
Сад моҳии симинтан дар ман бикуннад чавлон [8, с. 16].

Подстрочный перевод эпиграфа свидетельствует о вольном обращении переводчика к тексту оригинала, однако если учесть тот факт, что в период, когда переводился данный роман характер художественного перевода в таджикской литературе носил больше ознакомительный характер, то данный принцип Э. Муллокандова можно считать правильным.

В переводе мы видим опущение слова «Дон» в сочетании «*тихо Дона*» - «*Мани ором*», добавления слова «сад» (*сто*) - «*сад чаима занад тугъён*», в то время как в оригинале оно отсутствует. Если перевести дословно таджикское предложение, то звучать оно будет так: «... Со дня меня тихого бьют ключом сто ручей». Также во второй строке пропущено слово «*посредь (меня)*» заменено в таджикском тексте на «*дар ман*», что дословно можно перевести как «во мне», однако, в целом, таджикское «*дар ман*» может соответствовать понятию посередине, и данный перевод мы считаем приемлемым. Однако следующее добавление слова «*симинтан*» свидетельствует о поэтической натуре переводчика, который подбирает звучный и соответствующий эквивалент для русского слова «*беда рыбаца*» переводит «*моҳии симинтан*».

Приёмы опущение совместно с добавлением в тексте перевода Э. Муллокандова можно встречать часто:

Оригинал:

«крутой восьмисаженный спуск меж замшелых в прозелени меловых глыб, и вот берег:...» [7, с. 15].

Перевод:

«аз ин чо аз миёнаи ду девораи бурсанги аз заху мағор кабудгашта бист-сӣ қадам рӯ ба нишеб поин мефуроед ва инак дар пеши назаратон соҳили даръё:...» [8, с. 17].

Данный фрагмент показывает, что переводчик использует достаточно большое по объёму добавление, из-за чего описание местности из оригинала «*крутой восьмисаженный спуск*», переведено на таджикский язык «*аз ин чо аз миёнаи ду девораи бурсанг ... бист-сӣ қадам рӯ ба нишеб поин мефуроед*» («*отсюда проходите меж двумя меловых глыб..... двадцать-тридцать шагов к спуску...*») - *подстрочный перевод наш – Н.А.*

В данном случае происходит замена частей речи. Такая замена частей речи, использованных весьма широко использованных в процессе перевода на таджикский язык, так как не влекут за собой особо заметных изменений исходного текста и их типы разнообразны: возможны практически все комбинации заменяемых и заменяющих частей речи.

Следующий пример иллюстрирует использование расширенного добавления как наиболее частого приема в переводе данного романа на таджикский язык:

Оригинал	Перевод
<p>2-я часть предложения «Перламутровая <i>россыпь</i> ракушек, серая изломистая <i>кайма</i> нацелованной волнами гальки и дальше – перекипающее под ветром вороненной рябью стремя Дона» [7, с. 15]</p>	<p>2-я часть предложения: «...: <i>ҳар чо ҳар чо</i> гӯшмоҳиҳои хурд-хурди садафтоб намоёнанд, қайроқчаҳои хокиранги аз бўсиш ва <i>лесиши</i> мавҷҳо суфташуда <i>зӯё бар лаби дарё</i> хошияи пурпечоҳаме бастаанд ва онтарафтар – гуми Дон дар ҷушу хуруш аст, ки бо вазиши бод дар рӯи он мавҷҳои тираи чин-чине пайдо мешаванд» [8, с. 17]</p>

Связано это с тем, что русский язык более емкий по сравнению с таджикским языком. Тем более, язык романа «Тихий Дон» является ярким примером противоречий и трудностей, которые способны создать переводчику определенные трудности. «Иллюстрирующие самобытный дух и культуру русского народа, романы и рассказы Шолохова стали серьезной задачей для самых опытных специалистов в области перевода. Несмотря на бесчисленные переводческие проблемы, плоды труда писателя переведены на множество европейских и восточных языков мира» [4, с. 49].

Следующий фрагмент покажет нам использование приёма конкретизации - замены слова или словосочетания исходного языка с более широким значением словом или словосочетанием языка перевода с более узким значением, где название *придорожника* в таджикском тексте конкретизировано таджикским словом «*алаф сарироҳӣ*» (*трава, растущая у дороги*), хотя его эквивалентом в таджикском языке является слово «*зуфтурун*».

Этот прием напоминает описательный перевод. Ему свойственны те же, что и у описательного перевода, достоинства и недостатки: слово «*подорожник*» на таджикском языке буквально, как и в русском языке, означает «*трава, растущая у дороги*». В переводе вставлен необходимый, уточняющий глагол «*домон кушодааст*».

Оригинал	Перевод
«На восток, за красноталом гуменных плетней, - Гетманский шлях, полынная проседа, истоптанный конскими копытами бурый, - <i>живущий придорожник</i> , часовенка на развилке; за ней задрнутая текучим маревом степь» [7, с. 15]	«Дар тарафи шарк – дар паси катори тавораҳои хирмончойҳо роҳи калони Гетманӣ, явшонзори сафедчатоб, <i>алафи даштии ҷонсахти сариҷоҳии</i> , ки поймоли аспҳо шудааст, калисои хурде дар сари дуҷоҳа менамояд; дар паси он - даште <i>домон кушодааст</i> , ки пешашро тумани даргузар гирифтааст» [8, с. 17]

Язык романа «Тихий Дон» сложный, богатый элементами фольклора, и как утверждает К.И. Прийма, «выполняющих особую роль в тексте оригинала. «Тихий Дон» обесцвечен изъятием большинства казачьих песен, множества поговорок и пословиц. Между тем фольклор в эпосе Шолохова является не просто фоном, а художественным и философским выражением души русского народа. В казачьих песнях и пословицах таятся не только заветы предков, остроумие, традиции и думы народа, но также и ... искрящаяся алмазами народная мудрость, неувыдаемый казачий юмор» [5, с. 121].

Думается, что переводческие трансформации в этих примерах являются, своего рода средством разрешения тех противоречий, которые возникают в процессе перевода.

Безусловно, чтобы адекватно передать перевод с русского языка на таджикский, переводчику приходится использовать различные типы трансформаций, к примеру расширение.

Рассмотрим примеры использования в тексте расширения + адаптации, которые дадут возможность также, как и вышеприведенные примеры понять способы перевода в таджикской литературе второй половины XX века.

Перевод	Оригинал
«В <i>предпоследнюю</i> турецкую компанию вернулся в хутор казак Мелехов Прокофий. Из <i>Туретчины</i> привел он жену – маленькую, <i>закутанную</i> в шаль женщину» [7, с. 15].	«Дар чанги турку рус, ки соли 1853 воқеъ шуда буд, Прокофий Мелехов ном казак ба хутор баргашт. Ў аз <i>сарзамини турк</i> ба худ зан овард, ки занани <i>бисъёр</i> резапайкар буд ва ба рӯймоли шол <i>печиди мегашт</i> » [8, с. 17].

Переводчик намеренно заменяет в переводе слово «*предпоследняя*» на цифру «*чанги турку рус, ки соли 1853 воқеъ шуда буд*». Так он облегчает понимание текста для таджикского читателя, адаптирует его. Здесь мы можем увидеть применение нескольких видов расширения: уточнения - понятия «*Туретчины*» в таджикском языке на «*сарзамини турк*»; «*маленькую*» женщину на слово «*бисъёр резапайкар*»; расширение «*закутанную*» - «*печиди мегашт*».

Как мы видим, переводческие трансформации помогают, фактически, нивелировать противоречия, имеющиеся между языковыми барьерами оригинала и перевода.

Литература

1. Бархударов, Л. С. Некоторые проблемы перевода английской поэзии на русский язык // Тетради переводчика. - М.: Высш. шк., 1984. - Вып. 21. - С. 38-48.
2. Гак, В. Г. Типология контекстуальных языковых преобразований при переводе // Текст и перевод. — М.: Наука, 1988. - С. 63-75.
3. Миньяр-Белоручев, Р. К. Общая теория перевода и устный перевод. - М.: Воениздат, 1980. - 238 с.
4. Комиссаров, В. Н. Общая теория перевода. Проблемы переводоведения в освещении зарубежных ученых. Учебное пособие. / В. Н. Комиссаров. – М.: ЧеРо, 1999. – 134 с.
5. Прийма К.И. «Тихий Дон» сражается / предисл. В.А. Архипова. М., 1975. – 265 с.
6. Швейцер, А. Д. Теория перевода: Статус, проблемы, аспекты; отв. ред. В. Н. Ярцева; Академия Наук СССР, Ин-т языкознания. М.: Наука, 1988. - С. 93.
7. Шолохов М. А. Тихий Дон: Роман. В 4-х кн. Кн. 1 и 2. – М.: Худож. лит., 1987. – 701 с.
8. Шолохов, М. Дони ором. Ч.1. Душанбе: Наширети «Ирфон», 1978. – 465 с.

НАМУДҶОИ АСОСИИ ДИГАРГУНИҶОИ ТАРЧУМА ДАР ТАРЧУМАИ РОМАНИ "ДОНИ ОРОМ"-И МИХАИЛ ШОЛОХОВ БА ЗАБОНИ ТОЧИКӢ

Дар мақола намудҳои асосии таҳаввулоти тарҷума дар мисоли тарҷумаи романи "Дони ором" ба забони тоҷикӣ баррасӣ мешаванд. Инчунин шарҳи мухтасари нуқтаи назари гуногуни забоншиносон ва тарҷумонҳои маъруф оид ба истифодаи табдилҳои тарҷумонӣ ҳангоми тарҷумаи матни бадеӣ дода мешавад. Порчаҳо аз матни роман бо истифода аз намудҳои тағйирот барои муайян кардани услуби инфиродии тарҷумон таҳлил карда мешаванд. Ҳадафи ин мақола баррасии ақидаҳои илмии забоншиносон ва тарҷумонон оид ба истифодаи табдилҳои тарҷумонӣ дар тарҷумаи матни бадеӣ, муайян кардани намудҳои асосии табдилҳои тарҷумонӣ дар тарҷумаи романи Михаил Шолохов "Дони ором" ва муайян кардани роҳҳои интиқоли онҳо аз забони тоҷикӣ ба забони русӣ мебошад. Дар рафти таҳлил намудҳои асосии дигаргуниҳои тарҷума барои тарҷумаи муваффақи романи "Дони ором"-и Михаил Шолохов муайян карда шудаанд.

Калидвожаҳо: тарҷума, мувофиқат, услуб, табдил, мисол, давра, забон.

ОСНОВНЫЕ ВИДЫ ПЕРЕВОДЧЕСКИХ ТРАНСФОРМАЦИЙ В ПЕРЕВОДЕ РОМАНА «ТИХИЙ ДОН» МИХАИЛА ШОЛОХОВА НА ТАДЖИКСКИЙ ЯЗЫК

В статье рассматриваются основные виды переводческих трансформаций на примере перевода романа «Тихий Дон» на таджикский язык. А также даётся краткий обзор различных точек зрения известных лингвистов и переводоведов на применение переводческих трансформаций при переводе художественного текста. Анализируются отрывки из текста романа с использованием видов трансформаций для выявления индивидуального стиля переводчика. Цель данной статьи: рассмотреть научные взгляды лингвистов и переводоведов о применении переводческих трансформаций при переводе художественного текста, выявить основные виды переводческих трансформаций в переводе романа Михаила Шолохова «Тихий Дон» и определить способы их передачи с таджикского языка на русский язык. В ходе анализа были выявлены основные виды переводческих трансформаций для адекватного перевода романа «Тихий Дон» Михаила Шолохова.

Ключевые слова: перевод, адекватность, стиль, трансформация, пример, эпоха, язык.

THE MAIN TYPES OF TRANSLATION TRANSFORMATIONS IN TRANSLATION THE NOVEL "THE QUIET DON" BY MIKHAIL SHOLOKHOV INTO TAJIK

The article discusses the main types of translation transformations on the example of the translation of the novel "The Quiet Don" into Tajik. It also gives a brief overview of the various points of view of well-known linguists and translation specialists on the use of translation transformations in the translation of a literary text. Excerpts from the text of the novel are analyzed using types of transformations to identify the individual style of the translator. The purpose of this article: is to consider the scientific views of linguists and translation specialists on the use of translation transformations in the translation of a literary text and to identify the main types of translation transformations in the translation of M. Sholokhov's novel "The Quiet Don" and to determine the ways of their transfer from Tajik to Russian. The analysis revealed the main types of translation transformations for an adequate translation of the novel "Quiet Flows the Don" by Mikhail Sholokhov.

Keywords: translation, adequacy, style, transformation, example, epoch, language.

Дар бораи муаллиф

Наврӯзов Аброрҷон Ҳасаналиевич

Номзади илмҳои филологӣ, муаллими калони кафедраи адабиёти рус ва ҷаҳон Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ, 121
Тел.: (+992) 550 70 00 20
E-mail: navruzov310592@mail.ru

About the author

Navruzov Abrorjon Hasanaliovich

Candidate of Philology, Senior Lecturer of the Department of Russian and World Literature Tajik State Pedagogical University named after S.Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 121
Ph.: (+992) 550 70 00 20
E-mail: navruzov310592@mail.ru

Об авторе

Наврӯзов Аброрҷон Ҳасаналиевич

Кандидат филологических наук, старший преподаватель кафедры русской и мировой литературы Таджикский государственный педагогический университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 121
Тел.: (+992) 550 70 00 20
E-mail: navruzov310592@mail.ru

ПРЕДПОСЫЛКИ И ПРИЧИНЫ ПОЯВЛЕНИЯ НЕГОСУДАРСТВЕННОГО СЕГМЕНТА РАДИОВЕЩАНИЯ В ТАДЖИКИСТАНЕ

Рахимов А. А., Каландаров Ш.

Российско-Таджикский (славянский) университет

Процесс развития радиовещания тесно связан с жизнедеятельностью политической, социальной и экономической сферами, поэтому, изучая тенденцию развитие негосударственного радиовещания в Таджикистане, мы создаем проекцию не только его собственной истории, но, в определенной степени, и историю государства. Как известно, в советский период радио было элементом мощной агитационно-пропагандистской машины, и для того, чтобы создать целостное представление о трансформациях, происходящих в современном радиовещании, необходимо составить представление о комплексе реформ, затронувших страну и оказавшем влияние на радио. Диалектика того идеологического вектора, который направлял интересы аудитории в нужную власти сторону, свидетельствовала, что естественное развитие общества в условиях постоянного давления и контроля невозможно, а с другой – демонстрировала тот факт, что такое давление и контроль долго продолжаться не могут.

Значительные общественно-политические феномены, а таким, безусловно, является негосударственное радиовещание, имеют свои истоки. Изменения в работе радио, приведшие в итоге к негосударственной форме радиовещания, начались еще в 60-е годы, но они, как считает В. Смирнов, и мы полностью согласны с исследователем, были «незначительными, фрагментарными, не затрагивающими основ идеологии, и только с середины 80-х годов, когда М.С. Горбачев взял курс на перестройку и гласность, демократизацию всех сторон жизни общества, в радиовещании начались реальные перемены» [5]. Тем самым, первый и последний советский президент подтвердил, что многое в реформации общественно-политической системы зависит от личности руководителя.

Временем, когда определились предпосылки дальнейшей трансформации радиовещания в Таджикистане, следует считать 1985-1991 годы. В этот период средства массовой информации, особенно радио, находились в средоточии тектонических общественно-политических сдвигов, активно иницируя и ускоряя динамику их развития. Какие бы ассоциации не вызывал период перестройки, нельзя не согласиться, что одним из позитивных ее моментов стали кардинальные изменения в работе средств массовой информации, которые сыграли, без сомнения, ключевую роль в разоблачении тоталитаризма, в освобождении людей от гнета коммунистических идеологов и пробуждении общественного сознания. Именно в период реформ М.С. Горбачева, гневно осуждаемых в последнее время, началась перестройка тематического русла радиопрограмм: появились новые программы, в которых обсуждались наболевшие общественно-политические проблемы, ранее табуированные партийной цензурой, критиковалось и рассматривалось под новым углом зрения недавнее прошлое советской державы.

«Именно необходимость совершенствования общественных отношений стала поводом для изучения степени влияния СМИ на процесс подготовки и принятия социальных, экономических и политических решений, и их практической реализации», - отмечает М.З. Орипова [4, с. 3].

Гласность, подразумевавшая открытость и доступность информации, принятие Законов «О печати и других средствах массовой информации» (1990 г.) «О кооперации в СССР» (1988 г.), «Об общих началах местного самоуправления и местного хозяйства в СССР» (1990 г.), «О демократизации и развитии телевидения и радиовещания в СССР», отмена цензуры, обращение к прежде табуированным темам, к сложностям, противоречиям и конфликтам развития советского общества – все это в совокупности создало мощную турбулентность в процессе пробуждения общественного сознания, которая активно вытесняла из него шлаки в виде мифологем о счастливой советской действительности, о еще более счастливом будущем. В статье «Радиовещание в период перестройки» Л.Д. Болотова так комментирует этот момент: «Потерпела поражение благостная «пропаганда успехов», царившая в годы

застоя, формировался совершенно новый облик средств массовой информации, в том числе и радиовещания» [1, с. 45].

По контрасту со старыми порядками, когда любая газета, журнал, радио- и телепередача могли появиться только по решению ЦК КПСС, новая законодательная база установила право быть учредителем новой медиа-платформы за широким кругом юридических и физических субъектов. До периода 1990-х гг. в отечественном радиовещании наблюдались тенденции, характерные для развития всей системы советского радиовещания: цезурный гнет, подотчетность специальным контрольным комиссиям, однобокость освещения событий в стране и за рубежом. Другими словами, радио было органично встроено в партийно-государственный аппарат, и было откровенной крамолой представить, что оно может находиться в частных руках и являться каналом распространения альтернативной информации и уж тем более – рупором антикоммунистической пропаганды

В это время в странах Западной Европы и США, радиовещание активно развивалось в русле досугово-развлекательной индустрии. Инициатива деловых и финансовых структур по созданию еще большего количества радиостанций определила преимущественно коммерческий характер дальнейшего развития радиовещания. Именно США стали страной, в которой частная коммерческая модель радиовещания сформировалась в ее «классическом» виде. Таким образом, пока советское радио в течении 70 лет активно пропагандировало идеи марксизма-ленинизма, западноевропейские и американские частные радиосети поэтапно совершенствовали рыночные стратегии, приемы и способы достижения коммерческого успеха. Поэтому к моменту развала СССР в странах постсоветского пространства в процессе реформирования радиовещания, создания коммерческих радиостанций обнаружился комплекс организационных, финансовых, творческих и кадровых проблем, решать которые приходилось в ускоренно-форсированном ритме без опоры на опыт и знания фундаментальных постулатов рыночной экономики.

В Республике Таджикистан эти проблемы также довольно скоро проявились – в начале 90-х гг., когда процессы общественно-политической трансформации, происходившие как в Таджикистане, так и на всем постсоветском пространстве, стали катализатором медийных реформ, создавших все предпосылки для появления негосударственных радиостанций. Решение указанных проблем происходило динамично, с ориентацией на зарубежный опыт, однако главное условие было создано – ликвидация государственной монополии на средства массовой информации и обусловили развитие системы СМИ на основе принципа плюрализма.

Важно отметить, что социальная сфера, вовлеченная в турбулентные потоки политических, общественных и экономических перемен, столкнулась с проблемой идеологического и духовного вакуума, поэтому остро нуждалась в адекватном информационном контенте. Постулаты демократии, сменившие коммунистические догмы, требовали создание новых медийных проектов, посредством которых осуществлялось бы уже не цензурированное, однобокое информирование с параллельной пропагандой советских ценностей, а проецировалась достоверная информация, объективно освещающая общественную и политическую жизнь суверенного государства. Особую роль в транзитный период сыграли созданные различными политическими силами новые СМИ, составившими основу оппозиционной (политической), частной и независимой прессы. Если говорить о правовых предпосылках, то следует отметить изменения в законодательной базе, предопределившей право на появление негосударственного сектора в радиовещательной системе. Основополагающими документами для нового формата радио стали Закон Таджикской ССР «Об общественных объединениях в Таджикской ССР», от 12 декабря 1990 г. и Закон Таджикской ССР «О печати и других средствах массовой информации», принятый 14 декабря 1990 г. Эти документы предоставляли широкие права на учреждение новых СМИ, а самое главное – была отменена цензура. Как известно, в 1993 г. была принята Конституция Республики Таджикистан, провозгласившей новые демократические ценности: права и свободы человека и гражданина, в том числе, и на получении им информации, свободу самих средств массовой информации и запрет цензуры. Так была заложена правовая база создания новой журналистики Таджикистана.

Одной из характерных особенностей негосударственного радио в первые годы независимости стал поиск нового контента, его информационной составляющей, важных

содержательных нововведений, изменения самой стилистики звучания (звук, дизайн, музыкальное оформление). Следует отметить, что вследствие чрезмерной политизации печатной прессы, вызывавшей морально-психологического напряжения в обществе, СМИ практически полностью утратили свою рекреативную функцию. В условиях экономической стагнации, дефицита продуктов питания и промышленных товаров, отсутствия социальной защищенности, на фоне межнационального конфликта аудитория, разочарованная в способности власти решить проблему стабилизации жизни страны, испытывала острую потребность в медиа-контенте развлекательного характера. Безусловно, эти наблюдения базировались на работе всех средств массовых коммуникаций, особенно краеугольного камня индустрии развлечения (телевидения), но они обнажились именно вовремя, когда еще не существовало стабильных экономических условий для массового развития негосударственного радиовещания, ориентированного именно на рекреативную функцию. Поэтому на первых порах отечественный радиослушатель мог удовлетворять свои эстетические запросы, окунаясь в радиоволны российских коммерческих радиостанций, ретранслируемых в основном в столице и ее пригороде. Так, в начале 90-х гг. прошлого столетия на местных FM-диапазонах звучали такие крупные и популярные в России радиостанции, как «Русское Радио», «Радио России – Ностальжи», «Радио ретро», «Динамит-FM», «Авторадио», «Хит-FM», «Радио-Арсенал».

В целях удовлетворения эстетических и информационных запросов народа и требований слушателей в начале 90-х гг. на радио Таджикистана были учреждены два новых канала «Пайки Аджам» («Вестник Аджам») и прямой «Садои Душанбе» («Голос Душанбе»). Основной причиной создания этих каналов, как отмечает С. Ходжазод, «стала необходимость более полного отражения жизни республики для самой широкой аудитории слушателей и в первую очередь для молодого поколения» [6, с. 201].

«Садои Душанбе», на наш взгляд, стоит особого упоминания потому, что явился одним из первых каналов, подготовивших почву для открытия негосударственных радиостанций. Примечательной особенностью этого канала являлось гибкое сочетание социально-информационного и музыкально-развлекательного контента, вследствие чего за очень короткое время канал завоевал признательность отечественных радиослушателей всех возрастов и социальных групп. К 2004 - 2007 гг. «Садои Душанбе» постепенно стал утрачивать монополию на радиорынке по причине того, что именно его работники, возглавившие авангард профессиональных радиожурналистов нового поколения, сочли более перспективной продолжить деятельность на радиостанциях с частной формой собственности – «Азия-Плюс», «Ватан», «Азия-FM», «Имруз», «Тироз», «Русское радио Ориёно». Так, «Садои Душанбе» стал «стартовой площадкой» для широко известной отечественной журналистки Наргиз Касымовой, творческая карьера которой в дальнейшем складывалась в кругу коллективов радиостанций «Ватан» и «Русское радио Ориёно», а на сегодняшний день успешно развивается на поприще тележурналистики. Опыт, приобретенный журналистами на государственных каналах, проявил свое решающее значение, когда указанные радиостанции вышли в «свободное плавание» на просторы информационного рынка Таджикистана, столкнувшись с проблемами конкуренции, необходимостью удержания рейтингов, борьбы за аудиторию в условиях стратегии рыночной сегментации. Впрочем, объективности ради, следует признать, что появление «Садои Душанбе» стало предопределяющим фактором развития негосударственных радиостанций лишь отчасти. Процесс поэтапного урегулирования межнациональных противоречий, завершение вооруженного конфликта, начало конструктивного взаимодействия между обществом, политическими группировками и официальной властью создали благоприятную почву для восстановления инфраструктуры страны и оздоровления ее экономики. СМИ уже не как идеологическое оружие в руках противоборствующих сил, а как общественно-политический институт, были призваны обеспечивать имидж республики в глобальном информационном пространстве. Необходимость конструктивного диалога со средствами массовой информации обусловили важность совершенствования, в первую очередь, законодательной базы, гарантировавшей права печатных и электронных СМИ.

Так, в 8-й ст. Закона Республики Таджикистан «О печати и других средствах массовой информации» в редакции от 1999 года предусматривалось «право на учреждение средства массовой информации местным хукуматам и другим государственными органами,

политическим партиям, общественным организациям, массовым движениям, творческим союзам, кооперативным, религиозным, иным объединениям граждан, созданным в соответствии с законом, трудовым коллективам, а также отдельными лицам, достигшим восемнадцатилетнего возраста» [2, с. 335].

Ст. 6 Закона «О телевидении и радиовещании» в редакциях от 6 августа 2001 г., № 35 и от 28 февраля 2004 года, № 7 запрещала «вмешательство государственных органов, органов местной власти, их должностных лиц, политических партий, общественных организаций, отдельных граждан в творческую деятельность телерадиоорганизаций, также «запрещалась цензура как контроль за идеологическим содержанием телерадиопрограмм» [3, с. 408].

Учитывая динамичное освоение законов рыночной экономики, нельзя не указать и такую причину появления негосударственного радиовещания, как потребность в получении прибыли. Государство в период реформирования прежней структуры СМИ практически лишило печатные и электронные масс-медиа финансирования (за исключением тех, которые принадлежали государству). Тем самым, государство отравило многие вещательные телерадиоорганизации, особенно областные, в свободное, стихийное плавание, выживание в котором зависело от умения лавировать среди множества проблем, главной из которых было финансовое самообеспечение. Практически единственным вариантом решения финансовой проблемы стало активное сотрудничество с рекламодателями.

Появление рекламных блоков в радиэфире не только деформировало программы, но и повлияло на весь содержательный контент передач. С этого момента информация стала товаром, который нужно было успешно продать, предварительно придав ей наиболее привлекательную форму. Это было началом капитализации радиовещания. В свою очередь процесс капитализации радиовещания был объективным следствием развития экономических отношений, которые затронули СМИ не в меньшей степени, чем другие отрасли страны. Телерадиокомпания превращалась в деловое предприятие, ориентированное на получение прибыли за счет реализации предлагаемой продукции. В Таджикистане, как и в мире, процесс концентрации масс-медиа приобрел объективный характер. В республике в конце 1990 гг. в информационной среде начались процессы объединения СМИ вокруг политических и финансовых групп, а к началу 2000-х гг. наступила повальная «мода» на информационные холдинги. Таким образом, появление в 1999 г. радиоканала «Садои Душанбе» ознаменовало новую фазу в развитии отечественного радио – в русле негосударственного вещания.

Суммируя основные предпосылки появления негосударственного радио, следует указать:

- новую социально-экономическую формацию, сменившую планово-коммунистическую, которая потребовала для обновленного общества новых СМИ, новое видение и мировоззрение, плюрализм мнений и новые идеи, которые не могли предложить устаревшие формы государственных радио и телевидения, оставшиеся в наследство с советских времен;

- новый политический курс, способствовавший появлению и свободному функционированию в отечественном радиэфире множества станций разных форм собственности и целевой направленности;

- лояльность государства и городских властей и их готовность к развитию нового информационного пространства;

- развитие и совершенствование новых цифровых технологий, связанное со вступлением в глобальное информационное сообщество.

В целом же появление и развитие новой вещательной модели в Таджикистане, получивший наименование негосударственной, были обусловлены следующими причинами:

- масштабностью и глубиной преобразований, меняющих основы прежней общественно-политической формации; - практически полным отказом от прежних устоев, сменой их на противоположные ориентиры и нравственные ценности;

- быстрым протеканием реформ во времени и соответствующей психологической реакцией значительных по своему количеству малообеспеченных слоев населения на эти перемены в жизни республики, их собственное неудовлетворительное существование;

- необходимость заполнения тех ниш, которые в силу ряда причин оставались без внимания государственными радиостанциями: разговорной (юмористически-развлекательной) доли в информационном вещании и значительный музыкальный контент.

Следует отметить, что становление негосударственного вещания являлось лишь одной из плоскостей становления и развития новой журналистики, ориентированной, с одной стороны, на формирование общественного мнения на основе достоверной и оперативной информации, а с другой стороны – на получение финансовой прибыли.

Литература

1. Болотова, Л.Д. Радиовещание в период перестройки (1985-1991) / Л.Д. Болотова // Вестник Московского университета. Сер. 10. Журналистика. – 2007. – №3. – С.10-22.
2. Закон Республики Таджикистан «О печати и других средствах массовой информации» //Ахбори Маджлиси Оли РТ. – 1999. – №12. – С. 334-336.
3. Закон «О телевидении и радиовещании» //Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан. – 1996. – №24. – С. 407-409.
4. Орипова, М.З. Особенности развития жанров в региональных телекомпаниях Республики Таджикистан: автореф. дис. ...канд. филол. наук: 10.01.10 / Орипова Мухайё Зарифдоджановна.– Душанбе, 2009. – 24 с.
5. Смирнов, В. Радиовещание новой России: проблемы становления и функционирования, тенденции развития [Электронный ресурс] / В. Смирнов // Режим доступа: <https://gyfa2006.livejournal.com/1998.html> (Дата обращения: 11.10.2022).
6. Ходжазод, С. Роль радио «Таджикистан» в формировании общественного мнения в период независимости: дис. ...д-ра филол. наук: 10.01.10 / Ходжазод, Саидмуроди. – Душанбе, 2015. – 311 с.

ЗАМИНА ВА САБАБҲОИ ПАЙДО ШУДАНИ СЕГМЕНТИ РАДИОШУНаВОИИ ШАБАКАҲОИ ҒАЙРИДАВЛАТӢ ДАР ТОҶИКИСТОН

Муаллифон бо назардошти вижагиҳои ташаккул ва рушди радиошунавонии ғайридавлатӣ дар Тоҷикистон замина ва сабабҳои пайдоиши онро, ки то имрӯз таваҷҷуҳи назари олимони журналистикаи ватаниро ба худ ҷалб накардаанд, мавриди таҳлил қарор додааст. Ба андешаи муаллифон, заминаҳое, ки боиси пайдо шудани шакли ғайридавлатии радиошунавонӣ гардидад, дар охири даврони шӯравӣ, вақте ки ВАО тадричан аз як сохтори итотқори қудрат ба каналҳои иттилооти алтернативӣ табдил ёфтанд, ба вучуд омад, он ба процессҳои ҷамъиятию сиёсӣ ҷалб карда шуда, ба динамикаи тараққиёти онҳо ташаббус нишон дода, раванг ёфтанд. Ҳамчунин ба ҷунин шартҳои зарурӣ, аз қабилӣ такмили заминаи қонунгузорӣ – платформаи ҳуқуқӣ ва ҳуқуқии рушди бахши хусусӣ дар системаи ВАО таваҷҷӯҳ зоҳир карда мешавад. Барои аз ҷиҳати илмӣ дарк намудани моҳияти иқтисодӣ ва даромаднокии ниҳоди паҳши ғайридавлатӣ дар сохтори журналистикаи ватанӣ омилҳои муайян шудаанд, ки раванди ҷалби радиоро ба ҷараёни асосии иқтисодии бозорӣ пешақӣ муайян кардаанд. Муаллифон ҳамчун сабабҳои асосии пайдоиши сегменти ғайридавлатии радиошунавонӣ дар ҷумҳури ба зарурати ғойда, ки вектори табиӣи ҳама гуна фаёлияти тичоратӣ мебошад, майл дорад, сабаби дигар талабот ба мундариҷаи фароғатӣ, ки ба каналҳои радиои давлатӣ хос нест. Аҳамияти мавзӯи матраҳкардаи муаллифон ба бартарияти бозори радиошунавонии ғайридавлатӣ бар бозори давлатӣ вобаста аст.

Калидвожаҳо: радио, радиошунавонии ғайридавлатӣ, ВАО, журналистика, аудитория, капитализатсия, мундариҷаи иттилоот.

ПРЕДПОСЫЛКИ И ПРИЧИНЫ ПОЯВЛЕНИЯ НЕГОСУДАРСТВЕННОГО СЕГМЕНТА РАДИОВЕЩАНИЯ В ТАДЖИКИСТАНЕ

Рассматривая особенности становления и развития негосударственного радиовещания в Таджикистане, авторы анализируют предпосылки и причины его возникновения, которые до сегодняшнего дня не привлекли должного внимания отечественных теоретиков журналистики. По мнению авторов, предпосылки, обусловившие появление негосударственной формы радиовещания, сложились на закате советской эпохи, когда СМИ из послушного рупора власти постепенно превращались в каналы альтернативной информации, и, вовлекаясь в общественно-политические процессы, инициировали и ускоряли динамику их развития. Обращается внимание и на такие предпосылки, как совершенствование законодательной базы – юридически-правовой платформы развития частного сектора в системе СМИ. В целях научного осмысления экономической природы и рентабельности института негосударственного радиовещания в структуре отечественной журналистики, выявляются факторы, которые предопределили и обусловили процесс вовлечения радио в русло рыночной экономики. В качестве основных причин появления негосударственного сегмента радиовещание в республике автор склонен рассматривать потребность в получении прибыли, что является естественным вектором любой коммерческой деятельности, другая причина – наличие спроса на развлекательный контент, который не специфичен для государственных радиоканалов. Актуальность затронутой авторами темы обусловлена доминированием рынка негосударственного радиовещания над государственным.

Ключевые слова: радио, негосударственное радиовещание, СМИ, журналистика, аудитория, капитализация, информационный контент.

PREREQUISITES AND REASONS FOR THE EMERGENCE OF A NONSTATE SEGMENT OF RADIO BROADCASTING IN TAJIKISTAN

Considering the peculiarities of the formation and development of non-state radio broadcasting in Tajikistan, the author analyzes the prerequisites and causes of its occurrence, which until today have not attracted due attention of domestic journalism theorists. According to the author, the prerequisites that led to the emergence of a non-state form of radio broadcasting were formed at the end of the Soviet era, when the media gradually turned from an obedient mouthpiece of the authorities into channels of alternative information, and, being involved in socio-political processes, initiated and accelerated the dynamics of their development. Attention is also drawn to such prerequisites as the improvement of the legislative framework – the legal platform for the development of the private sector in the media system. In order to scientifically comprehend the economic nature and profitability of the institute of non-state radio broadcasting in the structure of domestic journalism, the factors that predetermined and conditioned the process of involving radio in the mainstream of the market economy are identified. As the main reasons for the emergence of a non-state segment of radio broadcasting in the republic, the author is inclined to consider the need for profit, which is a natural vector of any commercial activity, another reason is the demand for entertainment content that is not specific to state radio channels. The relevance of the topic raised by the author is due to the dominance of the non-state radio broadcasting market over the state one.

Keywords: radio, non-state radio broadcasting, mass media, journalism, audience, capitalization, information content.

Дар бораи муаллифон

Раҳимов Абдуҳамит Абдибосирович

Номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи журналистикаи ватанӣ ва байналмилалӣ
Донишгоҳи славянии Россия ва Тоҷикистон
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
к. М. Турсунзода, 30
Тел.: (+992) 918 62 21 21
E-mail: rtsuok@mail.ru

Қаландаров Шералӣ

Аспиранти кафедраи журналистикаи ватанӣ
ва байналмилалӣ
Донишгоҳи славянии Россия ва Тоҷикистон
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
к. М. Турсунзода, 30
Тел.: (+992) 44 620 42 06
E-mail: shkalandarov@asiaplus.tj

Об авторах

Раҳимов Абдуҳамит Абдибосирович

Кандидат филологических наук, доцент
кафедры отечественной и международной
журналистики
Российско-Таджикский (славянский)
университет
734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
ул. М. Турсунзаде, 30
Тел.: (+992) 918 62 21 21
E-mail: rtsuok@mail.ru

Қаландаров Шерали

Аспирант кафедры отечественной и
международной журналистики
Российско-Таджикский (славянский)
университет
734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
ул. М. Турсунзаде, 30
Тел.: (+992) 44 620 42 06
E-mail: shkalandarov@asiaplus.tj

About the authors

Rakhimov Abdukhamit Abdibosirovich

Candidate of Philology, Associate Professor of the
Department of National and International
Journalism
Russian-Tajik (Slavonic) University
734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, M.
Tursunzade st., 30
Ph.: (+992) 918 62 21 21
E-mail: rtsuok@mail.ru

Kalandarov Sherali

Post-graduate student of the Department of
National and International Journalism
Russian-Tajik (Slavonic) University
734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, M.
Tursunzade st., 30
Ph.: (+992) 44 620 42 06
E-mail: shkalandarov@asiaplus.tj

МЕДИЙНОЕ СОПРОВОЖДЕНИЕ СОЦИАЛЬНОЙ АКТИВНОСТИ ТАДЖИКСКИХ ЖЕНЩИН В ИСТОРИЧЕСКОЙ РЕТРОСПЕКТИВЕ

Комилова Х. М.

*Российско-Таджикский (славянский)
университет*

За последние два десятилетия в Таджикистане значительно повысилась социальная активность женщин – свидетельство очевидного прогресса в реализации принципа гендерного равенства. Органы государственной власти, финансово-деловые институты, различные НПО при поддержке международных доноров прилагают усилия по купированию рудиментов архаичной логики, дискриминирующих права и свободу женщин, препятствующих их самореализации и возрастанию деловой и творческой активности.

Рассматривая вопрос о трансформации социальных ролей женщин в Таджикистане, нельзя не заострить внимание на звеньях современной общественно-политической парадигмы «активность – социальная активность – социальная активность женщин». Последнее звено есть ничто иное как индикатор уровня демократизации общества и закономерность светского образа жизни.

Понятие «социальная активность» сегодня трактуется в широком и узком смыслах. В широком смысле это понятие подразумевает «качество, отражающее уровень социальности личности, т.е. ее связи с социальным целым, готовность действовать в интересах общества, глубина принятия общественных интересов» [10, с. 5]. А в узком смысле – «сознательная деятельность человека, который изменяет окружающие его общественные условия, воспитывает желаемые качества личности» [2]. Основными сферами социальной активности являются политическая, финансово-деловая, научная, культурно-эстетическая, духовная сферы.

Противоположностью социальной активности является социальная пассивность, которая обусловлена тем, что человек не может реализовать свои идеи, цели, удовлетворить потребности. При этом нивелируется дееспособность общественных и гражданских институтов как инструментов самореализации личности. В этом случае личность становится выразителем чужой воли, вынуждена действовать по чужим указаниям. В результате аккумулируются пассивность и равнодушие.

Именно социальная пассивность являлась характеризующей чертой таджикских женщин на протяжении столетий до установления советской власти. При всей индифферентности к изжившей себя идеологии трудно не назвать справедливым решение «архитекторов» коммунизма устранить все формы этой пассивности: тотальную безграмотность, затворничество, правовое бессилие. Метод ретроспекции позволяет нам воссоздать картину общественно-политического процесса 20-30 гг. XX столетия, в ходе которого произошла кардинальная смена парадигмы в гендерных отношениях, было положено начало целенаправленному изменению моделей поведения, ценностей, мотиваций, характерных для восточных женщин. В этой связи можно отметить корреляционную взаимообусловленность динамики социалистических преобразований со спецификой идеологических подвижек эмансипации и раскрепощения женщин.

Процесс индустриализации, модернизации республики во всех сферах жизнедеятельности, при активной роли идеологов коммунизма создали благоприятные социально-экономические предпосылки для более полного проявления общественного статуса женщин, реализации их потенциала, интересов. Как отмечает академик Р.М. Масов, «к 1 января 1933 г. их численность на производствах в республике достигла 16,7 тыс. человек, что составляло 23% общей численности рабочих и служащих. Огромную силу женщины составляли в сельском хозяйстве. В конце 1932 г. в колхозах и совхозах республики работало около 100 тыс. женщин. Женщины получили возможность участвовать во всех областях государственной, общественной и культурной жизни» [5, с. 621]. Пробуждение чувства собственного достоинства, осознание женщинами своих прав и динамика их социальной активности продемонстрировали шаткость традиционного

гендерного неравенства, существовавшего на протяжении столетий на территории Таджикистана.

Новая общественно-политическая и экономическая парадигма показала востребованность работающих женщин, что в свою очередь способствовало вовлечению большого их числа во все сферы народного хозяйства и социальной инфраструктуры, где актуализировался вопрос о женской самореализации.

Женская тематика и новый образ женщины – таджички стали объектами пристального внимания не только идеологов, но и видных писателей и публицистов Таджикистана, задача которых заключалась в популяризации «брендов» социализма. Именно в период культурной революции свои наиболее крупные произведения опубликовал С. Айни: в 1935 – роман «Гуломон» («Рабы») и повесть «Мактаби кухна», в 1936 – повесть «Марги судхур» («Смерть ростовщика»), в которых на примере ярких реалистичных женских образов была показана эволюция социального статуса восточных женщин. Однако в первую очередь социальная активность таджикских девушек и женщин не могла обойтись без соответствующего ее размаху медийного сопровождения со стороны советской печатной прессы. Если раньше образ женщины ассоциировался с бесправным, бессловесным, забитым существом, то новым явлением стал образ активистки – ударницы социалистического труда, инициативной и предприимчивой. Женщины-комбайнеры, женщины-трактористки, женщины-председатели колхоза и т.п. безусловно, привлекали внимание многих отечественных журналистов. Страницы газет и журналов пестрили множеством журналистских материалов о первых женщинах, активно осваивающих мужские профессии. На волне культурной революции журналисты, демонстрируя преданность идеологам коммунизма, описывали тяжелую долю таджикских женщин в прошлом и воспевали их свободу женщин в новом социалистическом обществе.

Справедливости ради отметим, что освещение женской тематики, создание образа новой женщины в печати Таджикистана периода культурной революции являлось не только диктатом новой власти, но и объективной целесообразностью, которую хорошо осознавали прогрессивно мыслящие творческие личности – публицисты, писатели и журналисты. В реальной действительности уже закреплялись новые модели и паттерны, связанные с переходом женщин от социальной пассивности к социальной активности; необходимо было создать медийный образ, своего рода идеал, который бы внедрялся в общественное сознание, тем самым стимулируя процесс преодоления рудиментов архаичного позиционирования. В годы ВОВ медийное сопровождение социальной активности таджикских женщин осуществлялось в тандеме с потребностью освещения хода войны, мобилизации тыла. Несмотря на сокращение числа газет и журналов, уход многих таджикских журналистов на фронт, СМИ продолжали активно функционировать, отныне выполняя роль не только канала информации, но инструмента мобилизации масс. Одним из центральных объектов, требовавших достойного медийного сопровождения, стал героизм женщин - участниц ВОВ и их трудовой подвиг в тылу. Описание самоотверженности женщин в период войны нередко сопровождалось восторгом и восхищением, но это не было надутой патетикой и сенсационализмом. Хотя медийная реальность и объективная действительность имели незначительную дискретность, журналисты не могли обойти вниманием самый настоящий подвиг, который совершали женщины в тылу и на фронте, с удвоенной энергией выполняя и свою и мужскую работу, а в свободное время продолжая жить и надеяться, ждать вестей с фронта, любить и верить в победу. В таджикской печати появились новые темы и образы женщин, среди которых, на наш взгляд, самым ярким стал образ женщины-защитницы. Подобный образ до этого не встречался в таджикской литературе и публицистике, насчитывающей не одно столетие. Единственным исключением, пожалуй, можно назвать «Шахнаме» Абулкасыма Фирдоуси, где на примере образа Гурдофарид женщина рассматривается в качестве защитницы и сражается в поле боя, как мужчина.

Социальная активность таджикских женщин в годы ВОВ уже была не просто эмансипация и преодоление традиционного для Востока гендерного неравенства. Выполнение женщинами непосильных мужских работ, как фронтовых, так и тыловых, стало повседневной нормой в Таджикистане военных лет. Именно об этом писали в своих публицистических произведениях на страницах печатных изданий А. Лахути, С. Айни, М. Турсунзаде, А. Дехоти, С. Улугзаде, М. Миршакар, Р. Джалил, Х. Карим и др.

Проводя параллель между медийным сопровождением социальной активности таджикских женщин в таджикской печати 20-30 -х гг. и период ВОВ, можно заметить колоссальную разницу не только в обсуждаемых проблемах, связанных с женщинами, но и репрезентации новых достижений и ролей женщин. Если в довоенной публицистике превалировали вопросы раскрепощения женщин, защиты их прав на образование, труд, общественную деятельность, занятия спортом, то в публицистике военного периода преобладают материалы, централизующие вклад таджикских женщин в победу над фашизмом. Другими словами, медийный образ заметно трансформировался. Ранее пассивная женщина, нуждающаяся в защите, только-только осознавшая свои права, теперь номинировалась в тип прогрессивной, сильной женщины, способной наравне с мужчинами решать общественные задачи. Репрезентация и медийное сопровождение этого типа женщины было обусловлено не только требованием военного времени и тем, что за десятилетия советской власти изменились традиционные ролевые обязанности женщин и мужчин, но и необходимостью генерации и мобилизации всех ресурсов огромной страны, прежде всего моральных, поскольку мужчины, видя, как на хрупкие женские плечи кладутся непомерные тяготы войны и они их выдерживают, нуждались не просто в дополнительных стимулах, но и в напоминании долга перед Родиной, обязанности защитника родной земли, в том числе своих женщин – матерей, сестер и дочерей. Благодаря периодическим изданиям новый тип женщины – свободной, активной, переполненной чувством долга перед Отечеством – становился примером для подражания.

Раскрывая образ женщины-защитницы, необходимо отметить факт участия женщин Таджикистана в воздушных боях, где они снискали репутацию отважных пилотов, не раз бросавшим вызов прославленным стервятникам Геринга В частности, в одном из своих октябрьских номеров за 1942 год газета «Тоҷикистони Сурх» рассказывала о лётчице Ойгул Мухаммеджановой из кишлака Шинг Пенджикентского района, «за плечами которой было 93 боевых вылета и ранение. За свои подвиги О. Мухаммеджанова была удостоена ордена Ленина» [1, с. 18].

Достойное освещение в СМИ получили боевые подвиги другой таджикской летчицы – Ином Курбановой, которая за смелость и отвагу была награждена орденом «Красной Звезды», медалью «За освобождение Сталинграда», «За победу над фашистской Германией в Великую Отечественную войну 1941-1945 гг.» Множество примеров из таджикской печати военных лет свидетельствуют о героизме женщин-врачей и медсестер. Так, один из очерков, опубликованный на страницах «Тоҷикистони Сурх», осветил боевые будни Ходжар Юсуфджановой, служившей врачом в госпитале и награжденной за мужество медалью «За отвагу» и орденом «Красной Звезды» [12].

Однако большая часть материалов отображала тыловые подвиги таджикских женщин, например, о подготовке механизаторских кадров. Об этом свидетельствуют названия материалов, помещенных в газете «Коммунист Таджикистана»: «Женщина встала за штурвал комбайна» (корреспонденция из Гиссарской МТС), «Женщины садятся за руль автомобиля и мотоцикла» (из Сталинабада), «Девушки готовятся сесть за руль трактора» (из Кокташской и Регарской МТС), «Трактористки» (из Джиликульской МТС) [11, с. 103].

В ноябре 1941 года группа женщин душанбинских предприятий и домохозяйек обратилась через газету «Тоҷикистони Сурх» с воззванием ко всем женщинам Таджикистана: «Женщины! На производство, на самолеты, на тракторы, комбайны и автомобили! Свободная советская женщина не может быть равнодушной, когда весь мир охвачен гневом и ненавистью к фашистским бандитам» [4].

Примечательно, что в военные годы 28 женщин-таджичек занимали в республике руководящие должности, работая председателями колхозов, 88 – заместителями председателей, 54 – заведующими фермами, 1335 – бригадирами и 4 588 – звеньевыми. Как отмечает С.Т. Ашрапова «женщины-выдвиженки успешно возглавляли и трудовые коллективы на селе в качестве бригадиров, заведующих товарными фермами. Женщины-организаторы колхозного производства прилагали все силы к тому, чтобы больше дать фронту и стране хлеба, мяса и других продуктов» [1, с. 22].

Таким образом, война 1941 – 1945 гг. привела к серьезному изменению социального положения таджикских женщин. В таджикской печати периода войны, как в зеркале, показана динамика трансформации женской тематики и соответственно образ женщины -

таджички, что позволяет сделать вывод о том, что ВОВ стала своеобразным фактором в продвижении женщин по социальной иерархии, принятой в таджикском обществе.

Отдельного рассмотрения заслуживает вопрос медийного сопровождения социальной активности таджикских женщин специализированными изданиями. В 1932 году в республике начал выходить журнал под названием «Бо рохи Ленини» («Ленинским путем»), который в дальнейшем был переименован в «Занони Советии Точик» («Таджикские советские женщины»), а еще позже – в «Занони Точикистон» («Женщины Таджикистана»). Это был первый женский журнал в истории таджикской периодики, внесший, по мнению С.А. Низомовой, «огромный и исторически значимый вклад в деле духовного воспитания и социального развития женской половины населения» [8, с. 45].

Как отмечает современный теоретик таджикской журналистики Ш.Б. Муллоев, «создание подобного рода журнала является требованием времени с учётом социальных, экономических, культурных ценностей и гендерных проблем на данный отрезок времени. Хотя, в ту пору понятие «гендер» еще не было знакомо никому» [7].

С точки зрения сегодняшних реалий можно утверждать, что в 50-60-е гг. прошлого столетия многое делалось для поднятия уровня и статуса женщин и соответственно – нивелирования гендерной диспропорции и асимметрии в советском социуме. Примером этому можно привести публикации на страницах данного журнала. В сопоставлении с сегодняшним временем, материалы, опубликованные на страницах журнала «Занони Точикистон», отличались своей актуальностью, с точки зрения женской проблемы. Журнал издавался один раз в два месяца, иллюстрированный, был общественно-политическим и литературно-художественным. Анализируя номер за май-июнь 1951 г, мы обнаружили много интересных фактов о жизни и деятельности женщин советского Таджикистана. В основном, статьи посвящены женщинам-передовикам производства. Интересен тот факт, что каждая статья сопровождается фотографией героини, которой посвящена статья. В этом номере рассказывается о роли женщины в созидании мира и процветания советского общества. В качестве передовицы помещено обращение ЦК КП (большевиков) Таджикистана, в котором поздравляют коллектив редакции «Занони Точикистон» и желают творческих успехов. В основном, все материалы этого номера рассказывают о мирных созиданиях в жизни общества.

Также можно упомянуть статьи А. Каххори «В защиту мира», С. Хочозода «Девушка – герой», К. Улугзода «Женщины- мастера искусства Таджикистана», сообщающие нам о тех женщинах, которые трудятся на благо советской родины.

Некоторые показатели свидетельствуют о том, что советский подход к социализации женщин Таджикистана освободил их от зависимости, они стали пользоваться равными правами с мужчинами, получили доступ к образованию, медицинской помощи, участию в политической жизни, который был сопоставим для женщин в развитых странах. Между тем, однако, женщины испытывали на себе двойное бремя необходимости осуществлять трудовую деятельность, а также выполнять семейные и домашние обязанности. В самом деле, в Центральной Азии, как отмечает Э. Дюбан, «двойное бремя было более тяжелым из-за преобладания больших семей, относительно низкого уровня предоставления общественных удобств, таких как ясли, столовые и прачечные, а также из-за хронического дефицита за пределами основных городов трудосберегающей бытовой техники, такой как стиральные машины и пылесосы» [3, с. 29].

Следует также отметить, что в то время как советская политика была направлена на активизацию социальной роли женщин, в ней отсутствовала параллельная идеология, побуждающая мужчин взять на себя больше домашних обязанностей. Высказывалось мнение, что в Таджикистане советский подход к эмансипации женщин не был столь же эффективным, как в других странах, и традиционные патриархальные модели семейной и общественной жизни остались достаточно сильными. «Вступление женщин в общественную жизнь, поддерживаемое и поощряемое советскими властями, в значительной степени ослабило патриархат, - пишет К. Нурджанов, - но социализация женщин, особенно в сельских районах Таджикистана, по-прежнему сосредоточена на патрилинейной семье и делает акцент на воспитании детей, ограничивая мобильность и доступ женщин к занятости и образованию» [9, с. 83].

В действительности, исследование, проведенное в 1988 году, показало, что «по уровню участия в рабочей силе, коэффициентов рождаемости и численности женщин в системе высшего образования, женщины в Таджикистане не достигли такого же уровня свободы как женщины в бывшем Советском Союзе в целом» [9, с. 83].

Тем не менее следует согласиться с мнением В.М. Мирзоевой, которая, подводя черту достижениям советского периода в решении «женского вопроса», констатирует, что «освобождение женщин от векового рабства и бесправия в политическом, экономическом и культурном отношении открыло дорогу женщинам Таджикистана к овладению высотами науки и культуры» [6, с. 14]. Этот процесс имел достойное медийное сопровождение. Во многом благодаря отечественным СМИ социальная активность таджикских женщин сублимировалась в явление, динамика которого позволяет говорить об очевидной тенденциозности и поступательности, определяющие формат дальнейшей трансформации социальных ролей.

Литература

1. Аирапова, С.Т. Освещение вклада женщин Таджикистана в победу Великой Отечественной войны на страницах периодических изданий: дис. ... канд. истор. наук: 07.00.02 / Аирапова Сайера Турсуновна. – Душанбе, 2004. – 155 с.
2. Бахадори, Н. Женщина и её социальная активность [Электронный ресурс] / Н. Бахадори // Режим доступа: <https://islam.ru/content/obshchestvo/41773> (Дата обращения: 03.01.2023).
3. Дюбан, Э. Страновая гендерная оценка: Таджикистан / Э. Дюбан. – Манила: Азиатский банк развития, 2016. – 151 с.
4. Занон! Мо дар мубориза ба муқобили роҳзанони фашистӣ ёрӣ мерасонем (Женщины! Поможем в борьбе с фашистскими бандитами) // Тоҷикистони Сурх. – 1941. – №225. 9 ноября
5. История таджикского народа: в 6 томах. Т. 5. Новейшая история (1917-1941 гг.) / Под ред. акад. Р.М. Масова. – Душанбе, 2001. – 829 с.
6. Мирзоева, В. М. История развития женского движения в Таджикистане за годы независимости: дис. ... канд. истор. наук: 07.00.02 / Мирзоева Вилюят Маджидовна – Душанбе, 2004. – 158 с.
7. Муллоев, Ш.Б. Специфика гендерных материалов на страницах журнала «Занони Тоҷикистон» [Электронный ресурс] / Ш.Б. Муллоев // Режим доступа: <https://mulloevsharif.wordpress.com/2011/02/18/специфика-гендерных-материалов-на-ст/#more-55> (Дата обращения: 03.01.2023).
8. Низомова, С.А. Становление и развитие женской периодической печати в Таджикистане: на примере женских журналов «Фируза» и «Бонувони Тоҷикистон»: дис. ... канд. филол. наук: 10.01.10 / Низомова Саодат Аслидиновна. – Душанбе, 2014. – 153 с.
9. Нурджанов, К. Таджикистан: Политическая и социальная история / К. Нурджанов. – Канберра: Австралийский национальный университет E Press, 2013. – 108 с.
10. Социальная активность специалиста: истоки и механизм формирования / Е.А. Якуба, В.А. Правоторов, И.Д. Ковалева и др. – Харьков: Изд-во при Харьк. ун-те, 1983. – 216 с.
11. Усманов, Дж. Печать Таджикской ССР в период Великой Отечественной войны / Дж. Усманов. – Душанбе: Таджик. гос. ун-т им. В. И. Ленина. Кафедра истории Таджик. ССР. 1962. – 106 с.
12. Усмонов, И. Матбуот ва озодии занони тоҷик (Пресса и свобода таджикских женщин) / И. Усмонов // Тоҷикистони советӣ. – 1975. – №100. – 20 май.

ДАСТГИРИИ ВАО АЗ ФАЪОЛИЯТИ ИҶТИМОИИ ЗАНОНИ ТОҶИК ДАР РЕТРОСПЕКТИВИ ТАЪРИХӢ

Дар ин мақола хусусиятҳои мутақобилаи диалектикаи матбуоти ҷопӣ дар Тоҷикистон дар нимаи аввали асри 20 ва фаъолияти иҷтимоии занон баррасӣ мешавад, ки имкон медиҳад нақши матбуоти тоҷик дар таҳаввулотӣ ваъзи иҷтимоии занон равшан гардад. Аз ҷиҳати инқилоби фарҳангӣ дар расонаҳо инъикоси раванди озодшавии занон «дискурси гендерӣ»-ро ба амал овард. Ин рисолатро фаъолияти ВАО тасдиқ мекунад, ки дар ҷомеа як раванди мураккаби интерактивии бисёрҷабҳӣ буда, ваъзият ва динамикаи падидаҳои иҷтимоӣ, қонунҳо ва тамоюлҳои инъикоси мекунад. Муаллиф таъкид мекунад, ки дар баробари вижагиҳои таърихӣ ва иҷтимоии равобити ҷамъиятӣ Тоҷикистон суннати ҳоси ҳудро барои гузоштан ва талош барои ҳалли масъалаи занон дорад ва дар нашрияҳои ҷопӣ мавзӯи иҷтимоисозии занон яке аз умдатарин мавзӯҳо будааст. Нахустин рӯзномаву маҷаллаҳои Тоҷикистон сарфи назар аз шароити душвори иҷтимоӣ сиёсӣ ва итисодӣ, тавонистаанд масъалаҳои муҳим ва ҳаётан муҳими марбут ба тағйири ваъзи иҷтимоии занонро ба ҷомеа расонанд. Матбуоти навбунёди тоҷик як воситаи муассир дар ташвиу тарғиби озодӣ ва баробарии занон дар ҷомеаи тоҷик гардид. Дар мақола инчунин хусусиятҳои дастгирии фаъолияти иҷтимоии занони тоҷик дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ, ки навъи зани пешқадами тавоно, ки дар баробари мардон мушқилоти иҷтимоиро ҳал карда тавонист, пешбарӣ шуда буд, таҳлил карда мешавад.

Калидвожаҳо: фаъолияти иҷтимоӣ, занони тоҷик, гендер, ВАО, журналистика, дастгирии ВАО.

МЕДИЙНОЕ СОПРОВОЖДЕНИЕ СОЦИАЛЬНОЙ АКТИВНОСТИ ТАДЖИКСКИХ ЖЕНЩИН В ИСТОРИЧЕСКОЙ РЕТРОСПЕКТИВЕ

В данной статье рассматриваются особенности диалектического взаимодействия печатных СМИ Таджикистана первой половины XX века и социальная активность женщин, что позволяет определить роль таджикских печатных СМИ в трансформации и эволюции социального статуса женщин. С момента начала культурной революции медийное сопровождение процесса раскрепощения женщин актуализировало «гендерный дискурс». Тем самым подтверждается тезис о том, что функционирование СМИ в обществе – это сложный многоуровневый интерактивный процесс, в котором отражается состояние и динамика общественных явлений, закономерностей и тенденций. Автор указывает, что помимо исторической и социальной специфики общественных отношений, Таджикистан имеет собственную традицию как постановки, так и попытки решения женского вопроса, а в печатных изданиях тема социализации женщин была одной из стержневых. Несмотря на сложные социально-политические и экономические условия, первые газеты и журналы Таджикистана сумели донести до общества наиболее значимые и жизненно важные вопросы, связанные с изменением социального положения женщин. Зарождавшаяся таджикская печать стала эффективным средством в агитации и пропаганде свободы и равенства женщин в таджикском обществе. Также в статье анализируются особенности медийного сопровождения социальной активности таджикских женщин в годы Великой Отечественной, когда номинировался тип прогрессивной, сильной женщины, способной наравне с мужчинами решать общественные задачи.

Ключевые слова: социальная активность, таджикские женщины, гендер, СМИ, журналистика, медийное сопровождение.

MEDIA SUPPORT OF THE SOCIAL ACTIVITY OF TAJIK WOMEN IN HISTORICAL RETROSPECT

This article examines the features of the dialectical interaction of the print media of Tajikistan in the first half of the XX century and the social activity of women, which allows us to determine the role of the Tajik print media in the transformation and evolution of the social status of women. Since the beginning of the cultural revolution, the media support of the process of women's emancipation has actualized the «gender discourse». This confirms the thesis that the functioning of the media in society is a complex multi-level interactive process that reflects the state and dynamics of social phenomena, patterns, and trends. The author points out that in addition to the historical and social specifics of public relations, Tajikistan has its own tradition of both posing and trying to solve the women's issue, and in print publications, the topic of socialization of women was one of the cores. Despite the difficult socio-political and economic conditions, the first newspapers and magazines of Tajikistan managed to convey to society the most significant and vital issues related to the change in the social status of women. The nascent Tajik press has become an effective tool in agitating and promoting the freedom and equality of women in Tajik society. The article also analyzes the features of media support for the social activity of Tajik women during the Great Patriotic War, when the type of progressive, strong woman was nominated, able to solve social problems on an equal basis with men.

Keywords: social activity, Tajik women, gender, mass media, journalism, media

Дар бораи муаллиф

Комилова Хосиятхон Мирисломовна
Унвонҷӯи кафедраи матбуоти ҷопӣ ва PR
Донишгоҳи славянии Россия ва Тоҷикистон
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
к. М. Турсунзода, 30
Тел.: (+992) 92 757 59 99; 98 999 78 80
E-mail: khosiyatkhon.komilova@gmail.com

Об авторе

Комилова Хосиятхон Мирисломовна
Соискатель кафедры печатных СМИ и PR
Российско-Таджикский (славянский)
университет
734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
ул. М. Турсунзаде, 30
Тел.: (+992) 92 757 59 99; 98 999 78 80
E-mail: khosiyatkhon.komilova@gmail.com

About the author

Komilova Khosiyathon Mirislomovna
Competitor of the Department of Print
Media and PR
Russian-Tajik (Slavonic) University
734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
M. Tursunzade st., 30
Ph.: (+992) 92 757 59 99; 98 999 78 80
E-mail: khosiyatkhon.komilova@gmail.com

ТДУ 90 (575.3)

**НАҚШИ МАРКАЗҲОИ ШАРҚШИНОСИИ ШУРАВӢ
ДАР РУШДИ АФҶОНИСТОНШИНОСИИ ТОҶИК**

*Искандаров Қ., Қодиров Д.С.
Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон,
Академияи идоракунии давлатии назди
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон*

Дар рушди афғонистоншиносии тоҷик нақши марказҳои шарқшиносии Шуравӣ хеле бузург ҳисобида мешаванд. Маҳз марказҳои шарқшиносии Шуравӣ дар таъсиси Шуъбаи шарқшиносӣ ва осори хаттӣ ва баъдан Институти шарқшиносии АИ Ҷумҳурии Тоҷикистон шароит фароҳам сохтанд. Дар заминаи таъсиси Институти шарқшиносии АИ Ҷумҳурии Тоҷикистон масъалаи омӯзиши Афғонистон мубрам гардид. Дар 70 соли мавҷудияи Иттиҳоди Шуравӣ, махсусан зиёда аз 30 соли арзи ҳастӣ намудани Институти шарқшиносии АИ Ҷумҳурии Тоҷикистон дар баробари дигар самтҳои шарқшиносӣ, афғонистоншиносии тоҷик рушду такомул ёфт.

Агар ба ташаккул ва рушди илми шарқшиносӣ дар ҷаҳон назар кунем, маълум мегардад, ки он дар ҳар як давлат вобаста ба авлабиятҳо, манфиатҳо ва дигар омилҳо шакл гирифта истодааст.

Муҳаққиқ О.И.Жигалина [11] ба масъалаи марказҳои илмӣ-таҳқиқотии Ҷумҳурии Федератии Олмон дар таҳқиқи Шарқи Наздик ва Осиёи Марказӣ даст зада, дар ин зимн марказҳои шарқшиносиро дар ин давлат шартан ба ду категория тақсим намудааст: а) семинарҳои донишгоҳӣ, ки дар баробари таҳқиқоти илмӣ, корҳои педагогӣ доир мегарданд; б) пажӯҳишгоҳҳои махсуси илмӣ-таҳқиқотӣ ва ҷамъиятҳои илмӣ [11, с. 109]. Бешак, дар мақолаи О.И.Жигалина нақши марказҳои илмӣ шарқшиносии Ҷумҳурии Федератии Олмон ва осори муҳаққиқони он бо далелҳои муътамад нишон дода шудааст.

Донишманд Г.А.Клейнман дар таҳқиқоти худ ба масъалаи шарқшиносӣ ва омӯзиши он дар ИМА даст зада, дар ин бобат ба чунин хулоса омадааст, ки сохтори муносираи муассисаи шарқшиносии Амрико маҳз баъд аз Ҷанги Дуюми Ҷаҳонӣ зухур намудааст [12]. Дар мақолаи муҳаққиқ оид ба Афғонистон ва омӯзиши он дар ИМА чунин нуқтаи назар ҷой дода шудааст: «Шурои минтақавии Осиёи Ҷанубӣ дар ҳайати 16 кумита, ассотсиатсияҳо ва гурӯҳ, аз он ҷумла Ассотсиатсия оид ба омӯзиши Афғонистон (1972) амал менамояд» [12, с. 118]. Хулосаи калом, бархе аз донишмандони ИМА дар садаи ХХ аз пажӯҳиш бо мақсади сиёсати мустамликадорӣ ва аз дарёфти воситаҳои пулӣ, ки аз муассисаҳои махсуси ҳукуматӣ ё агентҳои хусусии мустамликадорони нав ворид мешуданд, худорӣ намуданд. Аз ин рӯ, онҳо ҳамкориҳои судмандро бо шарикони осиеӣ афзалтар медонистанд.

Ю.В.Краснова дар мақолаи «Анҷумани Осиёи Фаронса» [13] аз таъсиси ин Анҷуман ва ҷойгоҳи олимони он дар омӯзиши кишварҳои Шарқ изҳори андеша баён намудааст. Шарқшиносии Фаронса таърихи куҳан дошта, дар рушду инкишофи он олимоне чун Антуан Шези, Абел Ремюз, Силвестр де Саси ва дигарон ҳиссаи арзанда гузоштанд. Ба таъкиди Ю.В.Краснова: «Дар давраи мавҷудияти Анҷуман аъзои он шарқшиносони намоён назари В.Ф.Минорский, Б.П.Никитин ва дигар ҳисоб меёфтанд. Аъзои фахрии Анҷуман чанд маротиба олимони Шуравӣ Е.Токайшвили, профессори Донишгоҳи Тбилис (1925), Ф.И. Шербатской буддошинос-хиндшиноси ленинградӣ (1935), С.П.Толстов бостоншиноси намоён, мутахассис оид ба Осиёи Миёна (1959) интиҳоб гардиданд. Дар соли 1971 аъзои фахрии Анҷумани Осиёи Фаронса академик Б.Ғ.Ғафуров ва аъзои ҷамъият мутахассиси Шуравӣ оид ба Осиёи Ҷанубу Шарқӣ В.А.Турин интиҳоб шуданд» [13, с. 130].

Нақши марказҳои шарқшиносии Шуравӣ дар рушди афғонистоншиносии кишварҳои Осиёи Марказӣ, дар як қатор мақолаҳои донишмандони ИҶШС мавриди арзёбӣ қарор гирифтааст.

Муҳаққиқ Е.М.Примаков дар мақолаи хеш зери унвони «Ҳадафҳои мубрами шарқшиносии Шуравӣ» бурду боҳти шарқшиносии Шуравиро мавриди арзёбӣ қарор додааст [23]. Албатта, Е.М.Примаков мулоҳизаҳои худро перомунӣ шарқшиносии Шуравӣ ва шоҳаҳои он дар доираи амалияи миллии, давлатӣ ва фарҳангӣ дар ИҶШС ба миён гузоштааст.

Ҳамзамон, мавсуф аз маркази асосии пажухиши шарқшиносӣ Институти шарқшиносии АИ ИҶШС, марказҳои академии шарқшиносӣ дар Ленинград, Боку, Душанбе, Ереван, Тошканд, Тбилис, Қазоқистон, Туркменистон, Қирғизистон, Бурятия, Шарқи Дур ва дигар ноҳияҳои Иттиҳоди Шуравӣ хотирнишон шудааст. Умуман, мақолаи Е.М.Примаков новобаста аз мулоҳизаҳои маҳдуди мафкуравӣ доштаниш вобаста ба марказҳои шарқшиносии Иттиҳоди Шуравӣ ва пажухишҳои муҳаққиқони он, то кунун мубрамияти худро нигоҳ медорад.

Дар умум дар замони собиқ Иттиҳоди Шуравӣ як таҳқиқоти мукамал аз ҷониби шарқшиносони Институти шарқшиносии АИ ИҶШС таҳти унвони «Марказҳои шарқшиносии кишварҳои хориҷӣ» [4; 5; 6; 7; 8; 9] дар чор қисм таълиф гардид, ки дастовардҳои шарқшиносони хориҷӣ таҳлили ҳамаҷонибаро пайдо намудаанд.

Перомуни таърихи ташаккул ва рушди шарқшиносии Шуравӣ дар Узбекистон муҳаққиқон Б.В. Лунин ва М.Г.Пикулин пажухиш анҷом доданд [15]. Муҳаққиқони мазкур таърихи шарқшиносӣ, хосса афғонистоншиносиро дар Узбекистон мавриди арзёбии том қарор дода, дар ин зимн таъкид менамоянд, ки дар рушду такомули он олимони шарқшиносӣ Россия, хусусан марказҳои шарқшиносии Шуравӣ, Масква, Ленинград ва дигар донишгоҳҳои онҳо ҳиссаи арзанда гузоштанд. Б.В.Лунин ва М.Г.Пикулин таърихи ташаккул ва рушди шарқшиносиро дар Узбекистон дар ду давраи таърихӣ, яъне шарқшиносӣ дар Узбекистон то давраи Чанги Бузурги Ватанӣ ва шарқшиносии Узбекистон дар давраи Чанги Бузурги Ватанӣ ва дар солҳои баъдазҷангӣ мавриди таҳқиқ қарор додаанд. Умуман, аз ҷониби муҳаққиқон Б.В.Лунин ва М.Г.Пикулин дар хусуси ҷойгоҳи олимони тоинқилобӣ ва Шуравии рус дар рушду такомули шарқшиносии Узбекистон ва умуман кишварҳои Осиёи Марказӣ, вобаста ба таъсиси аввалин пажухишгоҳҳои илмӣ – Институти шарқии Туркистон (1918), Донишгоҳи давлатии Осиёмиёнагӣ (1924), Академияи илмҳои ҶШС Узбекистон (1943), Институти омӯзиши дастхатҳои шарқии Академияи илмҳои ҶШС Узбекистон (1943), Институти шарқшиносии Академияи илмҳои ҶШС Узбекистон (1950), дигар институтҳо ва донишгоҳҳо мулоҳизаронӣ сурат гирифтааст. Ҳамзамон, муаллифони номбурда ба чунин натиҷа расидаанд, ки «Шумора ва сифати омодаамонии кадрҳои шарқшиносӣ дар Институти шарқшиносии Академияи илмҳои ҶШС Узбекистон собит месозад, ки дар соли 1946 дар он 22 корманди илмӣ, ки аз онҳо 1 нафар доктор ва 3 нафар номзди илм қору фаъолият менамуданд, аммо ин нишондиҳанда дар ибтидои соли 1973 ба 140 корманди илмӣ расид, ки аз онҳо 8 нафар доктори илм ва 65 нафар номзади илм буданд. Аспирантураи Институтро бошад, наздик ба 90 нафар хатм намуданд, ки аз онҳо 76 нафарашон рисолаҳои илмӣ худро дифоъ намуданд» [15, с. 190]. Дар мақолаи дигари худ муаллиф Б.В.Лунин дар таъриқи ба Е.С.Шагалов перомуни шарқшиносӣ дар ҷумҳуриҳои Осиёи Миёна пас аз Инқилоби Кабири Сотсиалистии Октябр ба чунин натиҷагирӣ расидааст, ки «...ибтидои солҳои 20-уми қарни ХХ нақши маркази илмӣ ҳамаи Осиёи Миёна ба Тошканд – пойтахти ҶМШС Туркистон тааллуқ дошт. Дар чунин шаҳрҳои мисли Ашқобод, Душанбе, Фрунзе (пойтахтҳои баъдӣ ҷумҳуриҳои иттифоқии шуравии Шарқ), ҳанӯз шароит ва имконоти воқеӣ барои омӯзиши васеи таҳқиқоти илмӣ-шарқшиносӣ мавҷуд набуд...» [14, с. 121].

Муҳаққиқ Б.С.Ерасов шарқшиносии назариявии Иттиҳоди Шуравиро дар мақолаи худ таҳлил намуда, ба чунин натиҷа расидааст: «Ба ғайр аз ҳадафҳои мубрами таҳлилий дар шарқшиносӣ коркарди самараноки принсипҳои фаҳмиши байнифарҳангӣ, муайян намудани соҳаҳо ва шаклҳои умимичамъиятӣ, ки барои рафъи зиддиятҳои этникӣ, миллӣ ва мазҳабӣ имкон медиҳанд, аҳамияти маҳсус дорад» [10, с. 173].

Дар китоби «Муқаддимаи шарқшиносӣ», ки нахустин таҷриба дар илми Россия ва ҷаҳонӣ маҳсуб меёбад, шарқшиносӣ ба сифати фанни ҷомеа баррасӣ шудааст. Ҳамзамон, бобҳо ва фаслҳои алоҳидаи он омӯзиши забонҳо, адабиёт, фарҳанг, таърих, антропология, иқтисод, ҳуқуқ, динҳо, муносибатҳои байналмилалӣ, геополитика, шарқшиносии амалӣ ва дигар ҷанбаҳои кишварҳо ва ҷомеаи Осиё ва Африқоро дар бар мегирад. Умуман, муаллифони «Муқаддимаи шарқшиносӣ» марҳилаҳои асосии таърихи шарқшиносии ватании Россия, аз ҷумла марҳилаи ибтидоии омӯзиши Шарқ дар Россия, омӯзиши Шарқ дар асри XVIII, шарқшиносии Россия дар асри XIX, шарқшиносии баъд аз Инқилоби Октябр, рушду инкишофи шарқшиносӣ баъд аз Чанги Дуюми Ҷаҳонӣ, шарқшиносии Россия дар асрҳои XX ва XXI, омодаамонии мутахассисони шарқшинос ва африқошинос дар факултети шарқи Донишгоҳи Санкт-Петербург ва Институти мамлакатҳои Осиё ва Африқои Донишгоҳи давлатии Масква, ҷойгоҳи шарқшиносони ин кишварро дар рушди илми шарқшиносӣ ва ниҳодина шудани онро мавриди баррасӣ қарор додаанд [3, с. 528-553]. Дар баробари ин дар монографияи мазкур оид ба шарқшиносии амалӣ – аз таърихи шарқшиносии амалӣ дар Россия, ҳадамоти шарқшиносӣ ва сиёсати хориҷӣ, шарқшиносии амалӣ дар таърихи

хадамоти ҳарбӣ, шарқшиносии амалӣ дар таърихи хадамоти миссионерӣ, шарқшиносии амалӣ дар ИҶШС ва замони ҳозира баррасӣ гардидааст [3, с. 554-568].

Таҳқиқот дар самти нақши марказҳои шарқшиносии Шуравӣ дар рушди афғонистоншиносии тоҷик ҳамзамон аз ҷониби Л.Б.Алаев ва У.В.Окимбеков сураат гирифтааст [1; 22]. Л.Б.Алаев дар мақолаи худ бештар сари масъалаи Институти шарқшиносии АИ ИҶШС хангоми интихоб шудани Б.Ғафуров ба ҳайси директори он ва рушди тамоми бахшҳои шарқшиносӣ аз ҷумла афғонистоншиносӣ мулоҳизаронӣ намудааст. Умуман, мақолаи Л.Б.Алаев дар асоси маълумоти муътамад навишта шуда, хизмати барҷастаи академик Б.Ғафуров дар ҷалби мутахассисони варзида ва ҷавонони лаёқатманд ба Институти шарқшиносии АИ ИҶШС, таъсиси марказҳои шарқшиносӣ дар тамоми ҷумҳуриҳои умумиттифоқӣ, шароити бештарини иҷтимоию иқтисодӣ фароҳам овардан ба олимони шарқшинос, таъсиси маҷаллаҳои илмӣ аз қабили «Шарқшиносии Шуравӣ» ва «Шарқи муосир» ва дигар қорҳои шоистаи ин қаҳрамони Тоҷикистонро таҷассум намудааст. У.В.Окимбеков бошад, таваҷҷуҳи бештар ба вазъи омӯзиши Афғонистон дар Институти шарқшиносии Академияи илмҳои Россия намуда, дар ин бобат оид ба нақши ин ниҳод аз ҷумла Маркази омӯзиши мамлакатҳои Шарқи Наздик ва Миёна дар омодакунии мутахассисони афғонистоншинос барои кишварҳои собиқ Иттиҳоди Шуравӣ ибрази андеша менамояд.

Аз олимони шарқшиносии тоҷик бештар сари мавзӯи мазкур Ҷ.Назаров, Д.Саидмуродов, З.Аҳрорӣ, С.Шохуморов, Ҷ.Назриев ва дигарон мақола таълиф намуда, нақши марказҳои шарқшиносии Шуравиро дар рушди афғонистоншиносии тоҷик бо далелу арқоми зиёд манзур доштаанд.

Ҷ.Назаров ҳамчун олими намоёни афғонистоншинос дар Тоҷикистон нақши марказҳои шарқшиносии Шуравиро дар рушди афғонистоншиносии тоҷик бо далелҳои боварибахш асоснок намудааст [20]. Ба қавли ин донишманди тавонои кишвар дар рушду инкишофи шарқшиносии тоҷик ва ниҳодина шудани он бемуболиға нақши Институти шарқшиносии АИ ИҶШС, институтҳои таҳқиқотии Масква ва Ленинград калон аст.

Афғонистоншиносии тоҷик профессор Ҷ.Назаров ҳамчун роҳбари Институти шарқшиносии АИ Ҷумҳурии Тоҷикистон перомунӣ мавзӯи мазкур таҳқиқоти илмӣ анҷом дода, вобаста ба авлавиятҳои шарқшиносӣ дар Тоҷикистон андешаҳои худро манзур намудааст [19]. Тавре ӯ баён менамояд: «Самти авлавиятноки дигари фаъолияти илмӣ шуъбаи афғонистоншиносӣ омӯзиши равандҳои муосири забоншиносӣ ва адабиётшиносии Афғонистон ҳамчун кишвари касирулмиллат, ки ба зиёда аз 30 забон мардумони он гуфтӯгу менамоянд ва ба гурӯҳи оилаи забонҳои ҳинду эронӣ, туркӣ ва дардӣ шомил мешаванд, ҳисоб меёфт» [19, с. 66].

Д.Саидмуродов қорҳои назаррасро дар самти шарқшиносӣ ва яке аз шоҳаҳои он афғонистоншиносӣ анҷом додааст [24]. Аз ҷумла, дар мақолаи «Инкишофи афғонистоншиносӣ дар Тоҷикистон» муҳаққиқ Д.Саидмуродов нақши мондагори олимони шарқшиносии марказҳои шарқшиносии Шуравиро дар рушди афғонистоншиносии тоҷик арзёбии дуруст намуда, дар ин зимино таъкид менамояд: «Шуъбаи шарқшиносии АФ Тоҷикистон дар солҳои аввали фаъолияти худ аз 3 бахш иборат буд: секторҳои дастхатҳои шарқӣ, матншиносӣ ва наشري осор ва Шарқи ҳозира. Дар ин ҷо тақрибан 30 нафар қорманди илмӣ, аз ҷумла 1 нафар доктор ва 5 нафар номзади илм қор мекарданд. Ин аст, ки яке аз вазифаҳои асосии Шуъба тарбияи кадрҳои баландиҳтисоси илмӣ, маҳсусан дар соҳаҳои вобаста ба омӯзиши масъалаҳои инкишофи кунунии кишварҳои Шарқи хориҷӣ (Эрон, Афғонистон, Ҳиндустон, Покистон ва кишварҳои араб) ба ҳисоб мерафт. Аз ин рӯ, ба қавли Д.Саидмуродов дар қори тарбияи кадрҳои зарурӣ барои шуъбаи мазкур ва умуман кадрҳои олимони шарқшинос барои тамоми ҷумҳуриҳои хизмати олимони Москва ва Ленинград – Б.Ғафуров, Ю.В.Ганковский, А.Е.Бертелс, В.П.Челишев, В.Ромодин, Н.П.Гуревич, А.Н.Болдирев, Д.С.Комиссаров, Н.Д. Дворянков ва дигарон хеле бузург аст» [24, с. 11]. Ҳамзамон, дар соли 1989 аз ҷониби Д.Саидмуродов мақолаи дигари ӯ дар бораи ташаккул ва рушди шарқшиносӣ дар Тоҷикистон аз ҷоп баромад. Мақолаи мазкур дар маҷмуаи «Марказҳои шарқшиносӣ дар ИҶШС» [25] ҷоп гардид, ки дар ин маҷмуа дар бораи шарқшиносии тоҷик ҳамзамон бурду боҳти шарқшиносии кишварҳои Узбекистон, Туркманистон, Қазоқистон, Қиғизистон ва Бурятия аз ҷониби шарқшиносони ин кишварҳо ба риштаи таҳқиқи кашаида шудааст. Бешак, Д.Саидмуродов тамоми марҳилаҳои тайнамудаи шарқшиносии тоҷикро дар ин мақола таҳлил намуда, муаммоҳои ҷойдоштаи онро манзури хонандаи нозукбин намудааст.

Афғонистоншиносии намоёни тоҷик С.Шохуморов дар мақолаи «Афғонистоншиносӣ дар Тоҷикистон аз оғоз то даҳаи навади қарни XX» [27] бо далелҳои муътамад нақши

марказҳои шарқшиносии Шуравиро дар рушди афғонистоншиносии тоҷик, хизмати донишмандони мондагори Шуравӣ, хосса русро дар ниҳодина шудани шарқшиносӣ дар Тоҷикистон ва аз ҷумла афғонистоншиносӣ, ҳастаи аввалини афғонистоншиносони тоҷик дар риштаҳои таърих, адабиёт, забон, иқтисодиёт ва соири дигар илмҳо, ки дар муассисаҳои олии илмӣ кишвар ва дар марказҳои шарқшиносии Шуравӣ омода гардида, рисолаҳои номзадӣ докторӣ ва асару мақолаҳои пурарзиш таълиф менамудаанд, ба таҳқиқ кашидааст. Дар асоси андешаҳои боло С.Шохуморов нақши марказҳои шарқшиносии Шуравӣ дар рушди афғонистоншиносии тоҷикро мавриди баррасии том қарор дода, чунин хулосагирӣ менамояд: «Бо дарназардошти дастовардҳои кадрҳои илмӣ мушаххас сохтани масоили таҳқиқоти илмӣ дар риштаи шарқшиносӣ имконпазир гардид. Чунон ки нақшаи кори ояндаи сектори Шарқи муосир, масоили баррасӣ ва тадқиқи забонҳо, адабиёт, таърих, фарҳанг ва иқтисоди Афғонистон ба унвони наздиктарин кишвари ҳамҷавор, ки таърихан бо Тоҷикистон аз нигоҳи иҷтимоӣ, иқтисодӣ, миллий, этникӣ, моддӣ ва фарҳангӣ ва ғайра иштироки зиёд дорад, шомил шуда буданд. Шароити мусоид барои тадқиқ ва омӯзиши ҳамаҷонибаи Афғонистон дар натиҷаи тавсия ва густариши муносибатҳои сиёсӣ-иқтисодӣ ва фарҳангии Афғонистон ва Шуравӣ имконпазир гардид» [27, с. 135].

Перомуни нақши марказҳои шарқшиносӣ ва чехраҳои илмӣ ниҳоди шарқшиносии Шуравӣ дар рушди афғонистоншиносии тоҷик муҳаққиқ Р.Маҳмадшоев дар мақолаҳои андешаҳои худро ҷамъбаст намудааст [16; 17]. Р.Маҳмадшоев ба хизматҳои шарқшиносии намоёни Шуравӣ Ю.В.Ганковский, ки масъулияти котиби илмиро дар Институти шарқшиносии АИ ИҶШС ба уҳда дошт, баҳои баланд дода, зимнан аз фаъолияти илмию ташкилотчигии ӯ ва қобилияти омодакунии мутахассисони илмӣ шарқшинос барои тамоми ҷумҳуриҳои Иттиҳоди Шуравӣ, ҳамзамон барои Тоҷикистон ёдовар гардидааст. Ба қавли Р.Маҳмадшоев зеро роҳбарии профессор Ю.В.Ганковский даҳҳо нафар номзадон ва докторони илмӣ аз Тоҷикистон аз ҷумла, Д.С.Саидмуродов, Л.Темирханов, С.Шохуморов, М.Давлатов, Ш.Имомов, М.Маҳкамов, Р.Маҳмадшоев, М.Олимов, М.Сафолов ва дигарон сарбаландона рисолаҳои илмӣ худро дифоъ намуда, дар рушди илми шарқшиносӣ, махсусан афғонистоншиносии тоҷик гомҳои устувор гузоштанд.

Таҳқиқоти шарқшиносӣ ва ҷойгоҳи марказҳои шарқшиносии Шуравӣ дар рушди афғонистоншиносии тоҷик, робитаҳои илмию адабии шарқшиносони тоҷик ба дигар кишварҳои минтақа дар як қатор мақолаҳои донишмандони тоҷик инъикос гардидааст.

Дар робита ба ин масъала соли 2001 муҳаққиқони тоҷик Ҳ.Назаров, З.Аҳрорӣ ва Ҷ.Назриев мақолаҳои муҳим оид ба масъалаи шарқшиносӣ ва афғонистоншиносӣ дар Тоҷикистон таълиф намуданд, ки дар ин мақолаҳо аз ҷониби эшон дастовардҳои муҳаққиқони ин риштаҳои илм ва мушкilotи онҳо дар замони Иттиҳоди Шуравӣ ва замони Истиқлоли давлатӣ таҷассум ёфтааст [2; 18; 21]. Бояд иброн дошт, ки дар қиёс ба З.Аҳрорӣ ва Ҷ.Назриев профессор Ҳ.Назаров мавзӯи мазкурро ҳаматарафа таҳлил намуда, мулоҳизаҳои асоснокшуда бобати рушди илмӣ шарқшиносӣ, хосса афғонистоншиносӣ дар Тоҷикистон баён доштааст. Устод Ҳ.Назаров дастовард ва барҳамхурии Институти овозадори шарқшиносии Тоҷикистонро дар мақолаи худ чунин инъикос намудааст: «Дар давраи мавҷудияти худ Институт бештар аз 2-ҳазор рисолаҳои илмӣ, матнҳои интиқодӣ ва маҷмуаҳои тадқиқотӣ дар соҳаи эроншиносӣ, афғонистоншиносӣ, ҳиндушиносӣ ва арабшиносӣ ба ҷоп расонида буд. Соҳаи бисёр пешрафтаи шарқшиносии тоҷик афғонистоншиносӣ ба шумор мерафт, ки бештар аз 35 нафар мутахассиси варзидаро муттаҳид мекард. Барҳам додани Институти шарқшиносӣ шикасти фоҳише ба илми шарқшиносӣ гардид» [18, с. 35].

Яке аз мақолаҳои дигаре, ки перомуни таҳаввули шарқшиносӣ дар Тоҷикистон таълиф гардидааст, ба қалами муҳаққиқи тоҷик Ш.Суфиев тааллуқ дорад [26]. Ш.Суфиев ба он назар аст, ки маҳз «...солҳои 50-уми садаи XX зарурати расман боз намудани маркази шарқшиносӣ дар Тоҷикистон ба миён омад. Дар конфронси аввалини умумииттифоқии шарқшиносон, ки бо ташаббуси Академияи илмҳои СССР ва АИ Ҷумҳурии Узбекистон дар шаҳри Тошканд баргузор гардид, директори Институти шарқшиносии АИ СССР Бобочон Ғафуров аҳамияти бунёд намудани марокизи шарқшиносиро дар ҷумҳуриҳои Озарбойҷон, Гурҷистон ва Тоҷикистон ба қарор таъкид намуд» [26, с. 158]. Албатта, Б.Ғафуров дар ташаккул ва рушди шарқшиносӣ ва аз ҷумла афғонистоншиносии тоҷик хизматҳои мондагор дар замони Иттиҳоди Шуравӣ анҷом доданд, чунки маҳз бо ташаббусҳои ӯ ҳамчун директори Институти шарқшиносии АИ ИҶШС дар марказҳои шарқшиносии Шуравӣ, афғонистоншиносони тоҷик рисолаҳои илмӣ худро таҳти роҳбарии афғонистоншиносони номии Шуравӣ ба анҷом мерасонданд.

Ҳамин тарик, баррасии мавзуи нақши марказҳои шарқшиносии Шуравӣ дар рушди афғонистоншиносии тоҷик шаҳодат аз он медиҳад, ки дар собиқ Иттиҳоди Шуравӣ шарқшиносии тоҷик, аз ҷумла афғонистоншиносӣ ба дастовардҳои бузурги илмӣ ноил гардида буд. Албатта, дар ин қомебиҳои бузурги илмӣ марказҳои шарқшиносии Шуравӣ қабл аз ҳама олимони Институти шарқшиносии АИ ИҶШС ҳиссаи арзанда гузоштанд. Афғонистоншиносони тоҷик маҳз дар Институти шарқшиносии АИ ИҶШС аз ҷумла шӯбаи Афғонистон рисолаҳои илмӣ худро таҳти роҳбарии афғонистоншиносони намоёнӣ он ҷойро менамуданд. Аз ҷониби дигар, маҳз Институти шарқшиносии АИ ИҶШС, дар бунёди ниҳоди шарқшиносӣ ва ниҳодина гардидани он дар ҶШС Тоҷикистон қорҳои бузурге анҷом доданд. Шарқшиносон ва махсусан афғонистоншиносони тоҷик дар замони Иттиҳоди Шуравӣ таҳқиқоти илмӣ худро дар марказҳои шарқшиносии ин давлати абарқудрат анҷом дода, пас аз он ба Тоҷикистон баргашта, дар ташаккул ва рушди ин соҳаи илм хидмат намуданд.

Адабиёт

1. Алаев, Л. Б. *Институт востоковедения в 1950-е– 1970-е гг. : Гафуровский призыв и воздух молодости / Л.Б.Алаев // Вестник Института востоковедения РАН. - 2018. - №5. - С. 10-19.*
2. Аҳрорӣ, З. *Институти шарқшиносӣ ва мероси хаттӣ дар зарфи даҳсоли истиқлол / З.Аҳрорӣ // Фишурдаи маърузаҳои конференсияи илмӣ бахшида ба ҷашни 50-солагии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон зери унвони “Нақши илм дар пешрафти Тоҷикистон дар давраи гузариш”. - Душанбе, 2001. - С. 52-54.*
3. *Введение в востоковедение : Общие курсы. - СПб. : КАРО, 2011. - 584 с.*
4. *Востоковедные центры зарубежных стран : Справочник [В 4-х ч.1. Европа: (Н-Ш) Редкол. : В.В. Беневоленский (отв. ред.) и др.] - М. : Наука, ГРВЛ, 1984. - 111 с.*
5. *Востоковедные центры зарубежных стран : Справочник [В 4-х ч.1. Европа : (А-И) Редкол. : В.В. Беневоленский (отв. ред.) и др.] - М. : Наука, ГРВЛ, 1984. - 128 с.*
6. *Востоковедные центры зарубежных стран : Справочник [В 4-х ч.1. Европа: (Социалистические страны) Редкол.: В.В. Беневоленский (отв. ред.) и др.] - М. : Наука, ГРВЛ, 1984. - 62 с.*
7. *Востоковедные центры зарубежных стран : Справочник [В 4-х ч.2. Азия и Африка : Редкол. : В.В. Беневоленский (отв. ред.) и др.] - М. : Наука, ГРВЛ, 1984. - 156 с.*
8. *Востоковедные центры зарубежных стран : Справочник [В 4-х ч.3. Америка : Редкол. : В.В. Беневоленский (отв. ред.) и др.] - М. : Наука, ГРВЛ, 1984. - 95 с.*
9. *Востоковедные центры зарубежных стран : Справочник [В 4-х ч.4. Австралия и Новая Зеландия : Редкол.: В.В. Беневоленский (отв. ред.) и др.] - М. : Наука, ГРВЛ, 1984. - 29 с.*
10. *Ерасов, Б.С. Куда идет теоретическое востоковедение / Б.С.Ерасов // IV Всесоюзная конференция востоковедов «Восток прошлое и будущее народов» (новые подходы в теории и методиках востоковедных исследований) Тезисы докладов и сообщений Т.1. языковедение, культурология, философия, искусство, архитектура, музыка, экономика /Махачкала, 1-5 октября 1991/ М. : 1991. - С. 171-173.*
11. *Жигалина, О.И. Научно-исследовательские центры ФРГ, занимающиеся исследованием Ближнего Востока и Центральной Азии / О.И.Жигалина // Современная историография стран зарубежного Востока. Критика буржуазного национализма. Сборник статей. М. : Наука, ГРВЛ, 1967. - С.109-113.*
12. *Клейнман, Г.А. Американская Ассоциация по изучению Азии / Г.А.Клейнман. // Современная историография стран зарубежного Востока. Критика буржуазного национализма. Сборник статей. - М. : Наука, ГРВЛ, 1967. - С. 114-127.*
13. *Краснова, Ю.В. Французское Азиатское общество / Ю.В. Краснова // Современная историография стран зарубежного Востока. Критика буржуазного национализма. Сборник статей. - М. : Наука, ГРВЛ, 1967. - С. 128-135.*
14. *Лунин, Б.В. Востоковедение в республиках Средней Азии после Великой Октябрьской Социалистической Революции / Б.В. Лунин // Становление советского востоковедения. Сборник статей. - М. : Наука, ГРВЛ, 1983. - С. 85-130.*
15. *Лунин, Б.В. Из истории становления и развития Советского востоковедения в Узбекистане / Б.В. Лунин, М.Г. Пикулин // Современная историография стран зарубежного Востока. Роль традиционных институтов в историческом развитии народов Востока. Сборник статей. - М. : Наука, ГРВЛ, 1975. - С. 158-206.*
16. *Махмадишоев, Р. М. Осимӣ ва шарқшиносии тоҷик / Р.Махмадишоев // Маводи конференсияи илмӣ-назариявӣ бахшида ба ҷашни 80-солагии академик М.Осимӣ. - Душанбе, 2000. - С. 28-32.*
17. *Махмадишоев Р. Вклад Ю.В.Ганковского в развитие таджикской школы востоковедения / Р.Махмадишоев // Международная научно-мемориальная конференция, посвященная 90-летию со дня рождения профессора Ю.В.Ганковского. Институт востоковедения РАН. - М., 6 апреля 2011.*
18. *Назаров, Ҳ. Аҳамияти илми шарқшиносӣ ва вазъи кунунии он дар Тоҷикистон / Ҳ.Назаров // Фишурдаи маърузаҳои конференсияи илмӣ бахшида ба ҷашни 50-солагии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон зери унвони “Нақши илм дар пешрафти Тоҷикистон дар давраи гузариш”. -Душанбе, 2001. - С. 32.-35.*

19. Назаров, Х. Приоритетные направления в изучении истории и истории культуры Афганистана / Х.Назаров // Известия Академии наук Таджикской ССР. Серия : Востоковедение. история. филология. – 1988. – №3 (11). – С. 66–67.
20. Назаров, Х. Развитие востоковедения в Таджикистане / Х.Назаров // Известия. АН Таджикской ССР. Отделение общественных наук. – 1983. – №4 (114). – С. 75–81.
21. Назриев, Ч. Густариш ва ҳамкориҳои илми Институти шарқшиносӣ ва мероси хаттӣ бо мамолики хоричӣ / Ч.Назриев // Фишурдаи маърузаҳои конференсияи илмӣ бахшида ба ҷаиши 50-солагии Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон зери унвони “Нақши илм дар пеширафти Тоҷикистон дар давраи гузариш”. - Душанбе, 2001. – С. 38-40.
22. Окимбеков, У.В. Изучение Афганистана в Институте востоковедения РАН / У.В.Окимбеков // Вестник Института востоковедения РАН. - 2018. - №5. - С. 29-37.
23. Примаков, Е.М. Актуальные задачи Советского востоковедения / Е.М.Примаков // Советское востоковедение: проблемы и перспективы. Сборник статей. - М. : Наука, ГРВЛ, 1988. - С. 11-27.
24. Саидмуродов, Д. Инкишофи афғонистоншиносӣ дар Тоҷикистон / Д.Саидмуродов // Ахбороти Академияи фанҳои РСС Тоҷикистон. Серии Шарқшиносӣ. таърих. филология. – 1986. – №3 (3). – С. 10–16.
25. Саидмуродов, Д. Становление и развитие востоковедения в Таджикистане / Д.Саидмуродов // Востоковедческие центры в СССР: [Сб. ст.: В 2 вып.] / АН СССР. Ин-т востоковедения; [Редкол.: А.П.Базиянц (отв. ред.) и др.]. – М. : Наука, 1989. - С. 33-56.
26. Сӯфиев, Ш. Шуъбаи Эрон ва Афғонистон / Ш.Сӯфиев // Шарқшиносии тоҷик (1958-2008) / таҳти назари К.Олимов. – Душанбе : Маориф ва фарҳанг, 2009. – С. 158–164.
27. Шохуморов, С., Афғонистоншиносӣ дар Тоҷикистон аз оғоз то даҳаи навади қарни XX. / С.Шохуморов, Ҳ.Қудратбекова // Ому. – 1380 (2001). - № 2-3-4. - С.133-150 (бо хатти форсӣ).

НАҚШИ МАРКАЗҲОИ ШАРҚШИНОСИИ ШУРАВӢ ДАР РУШДИ АФҶОНИСТОНШИНОСИИ ТОҶИК

Дар мақола муаллифон нақши марказҳои шарқшиносии Шуравиро дар рушди афғонистоншиносии тоҷик мавриди баррасӣ қарор додаанд. Ҳамзамон, аз ҷониби муаллифони мақола дар таъба муҳаққиқони Шуравӣ таҳлили марказҳои шарқшиносӣ дар кишварҳои хоричӣ дар мисоли Олмон, Фаронса ва ИМА авлабиятҳои онҳо дар самти шарқшиносӣ баррасӣ гардидаанд. Муаллифони мақола диққати асосиро ба марказҳои шарқшиносии Шуравӣ ва нақши онҳо дар рушди афғонистоншиносии тоҷик равона намудаанд ва дар ин замина хулосаҳои заруриро вобаста ба таҳқиқоти анҷомдодаи афғонистоншиносони тоҷик манзур доштаанд. Тавре муаллифон иброз медоранд, дар густариши илми шарқшиносӣ, аз ҷумла афғонистоншиносии Тоҷикистон нақши бузургро директори Институти шарқшиносии АИ ИҶШС Бобочон Гафуров бозидаст. Маҳз дар давраи сарвариӣ ӯ дар Институти шарқшиносии АИ ИҶШС гурӯҳи қавии афғонистоншиносон ба майдон омаданд, ки дар тарбия ва камолоти маънавии онҳое, ки самти таҳқиқоти худро ба Афғонистон пайвастанд, ҳиссаи арзанда гузоштанд. Ба ҳамин тартиб ба қавли муаллифони мақола нақши марказҳои шарқшиносии Шуравӣ дар рушди афғонистоншиносии тоҷик ниҳоят бузург буда, тавассути муҳаққиқони марказҳои шарқшиносии Шуравӣ дар Тоҷикистон ниҳодина шудани шарқшиносӣ анҷом ёфт.

Калидвожаҳо: шарқшиносӣ, марказҳои шарқшиносии кишварҳои хоричӣ, марказҳои шарқшиносии Шуравӣ, Институти шарқшиносии АИ ИҶШС, Институти шарқшиносии АИ Тоҷикистон, шарқшиносии назариявӣ ва амалӣ, самтҳои авлабиятноки шарқшиносии тоҷик, афғонистоншиносии тоҷик.

РОЛЬ СОВЕТСКИХ ВОСТОКОВЕДЧЕСКИХ ЦЕНТРОВ В РАЗВИТИИ ТАДЖИКСКОЙ АФГАНИСТИКИ

В статье авторы исследуют роль советских востоковедческих центров в развитии таджикской афганистики. При этом авторами статьи на основе данных советских исследователей проанализированы центры востоковедения в зарубежных странах, например, Германии, Франции и США, и обсуждены их приоритеты в направлении востоковедения. Авторы статьи сосредоточили свое внимание на советских востоковедческих центрах и их роли в развитии таджикской афганистики, и в этом контексте сделали необходимые выводы, связанные с исследованиями, проведенными таджикскими афганцами. По мнению авторов, большую роль в развитии востоковедения, в том числе афганистики, в Таджикистане сыграл директор Института востоковедения АН СССР Бабаджон Гафуров. Именно в период его руководства в Институте востоковедения АН СССР возникла сильная группа афганцев, внесших значительный вклад в образование и духовную зрелость тех, кто сосредоточил свои исследования на Афганистане. Таким образом, по мнению авторов статьи, роль советских центров востоковедения в развитии таджикской афганистики очень велика, и через исследователей советских центров востоковедения была осуществлена и завершена институционализация востоковедения в Таджикистане.

Ключевые слова: востоковедение, центры востоковедения зарубежных стран, советские центры востоковедения, Институт востоковедения АН СССР, Институт востоковедения АН Таджикистана, теоретическое и практическое востоковедение, приоритетные направления таджикских востоковедов, таджикское афгановедение.

THE ROLE OF SOVIET ORIENTAL STUDIES CENTERS IN THE DEVELOPMENT OF TAJIK AFGHANISTICS

In the article, the authors discussed the role of the Soviet orientalist centers in the development of Tajik Afghan studies. At the same time, the authors of the article based on Soviet researchers analyzed the centers of oriental studies in foreign countries, for example, Germany, France and the USA, and their priorities in the direction of oriental studies were discussed. The authors of the article focused their attention on Soviet orientalist centers and their role in the development of Tajik Afghan studies, and in this context, they drew the necessary conclusions related to the research carried out by Tajik Afghan scholars. As the authors point out, the director of the Institute of Oriental Studies Academy of Sciences of the USSR, Bobojon Gafurov, played a major role in the expansion of the science of Oriental studies, including the Afghan studies of Tajikistan. It was during the period of his leadership that a strong group of Afghan scholars appeared in the Institute of Oriental Studies of the Academy of Sciences of the USSR, who made a significant contribution to the education and spiritual maturity of those who focused their research on Afghanistan. In this way, according to the authors of the article, the role of the Soviet Oriental Studies Centers in the development of Tajik Afghan Studies is very great, and through the researchers of the Soviet Oriental Studies Centers, the institutionalization of Oriental Studies in Tajikistan was completed.

Keywords: oriental studies, centers of oriental studies of foreign countries, Soviet centers of oriental studies, Institute of Oriental Studies of the Academy of Sciences of the USSR, Institute of Oriental Studies of the Academy of Sciences of Tajikistan, theoretical and practical oriental studies, priority directions of Tajik orientalists, Tajik Afghan studies.

Дар бораи муаллифон

Искандаров Қосимшо

Доктори илмҳои таърих, и.в. котиби калони илмӣ
Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 33
Тел.: (+992) 904 47 89 89
E-mail: ikas_53@inbox.ru

Қодиров Довар Саидаллоевич

Номзади илмҳои таърих, дотсенти кафедраи
фалсафа ва фанҳои гуманитарӣ
Академияи идоракунии давлатии назди
Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
к. Саид Носир, 33
Тел.: (+992) 987 10 36 25
E-mail: dovar7061988@gmail.com

Об авторях

Искандаров Қосимшо

Доктор исторических наук, и.о. главного
ученого секретаря
Национальная академия наук Таджикистана
734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 33
Тел.: (+992) 904 47 89 89
E-mail: ikas_53@inbox.ru

Қодиров Довар Саидаллоевич

Кандидат исторических наук, доцент кафедры
философии и гуманитарных наук
Академия государственного управления при
Президенте Республики Таджикистан
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
ул. Саид Носир 33
Тел.: (+992) 987 10 36 25
E-mail: dovar7061988@gmail.com

About the authors

Iskandarov Kosimsho

Doctor of Historical Sciences, Acting Chief Scientific
Secretary
National Academy of Sciences of Tajikistan
734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 33
Ph.: (+992) 904 47 89 89
E-mail: ikas_53@inbox.ru

Kodirov Dovar Saidalloyevich

Candidate of history, Associate Professor of the
Department of Philosophy and Humanities
Academy of Public Administration under the
President of the Republic of Tajikistan
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Said Nosir st., 33
Ph.: (+992) 987 10 36 25
E-mail: dovar7061988@gmail.com

ПОЛИТИКА ТРАНСПОРТНОГО СЕКТОРА ТАДЖИКИСТАНА И ЕГО РАЗВИТИЕ В ГОДЫ НЕЗАВИСИМОСТИ

Айнулозода Н. А.

*Таджикский государственный педагогический
университет имени Садриддина Айни*

В современном мире политика транспортного сектора – является самым действенным инструментом, который сможет сформировать экономическое и политическое развитие государств, включая её социальные и промышленные перспективы. Нормальная политика транспортного сектора даёт возможность принимать начало для стабильного развития этого отдела. Начиная с первых дней провозглашения независимости республики Таджикистан выход из транспортного и коммуникационного изоляции страны считалось одной из основных стратегических стремлений правительства, которое в пределах концепции проекта «новый Шёлковый путь» могло бы делать нашу республику в транзитную страну. Таджикистан в основном горная страна, которая находится в Центральной Азии и 93 процента её территории расположено в горной местности, и вдобавок часть территории – находится на высоте около 3000 м. В нём расположены самые высокие горные построение мира - Памир и часть Тянь-Шаня. отличительные условия рельефа создали относительно малоразвитую сеть авиационных линий и железных дорог, невыход морских и речных путей, автодороги и автотранспорт крепко заняли главное место в народнохозяйственном комплексе. Сейчас более 90 процентов грузоперевозок в стране в основном осуществляется автотранспортом [4, с. 120]. Необходимость строительство новых дорог для развития транспортной отрасли в стране определяется тем, что это дорожное хозяйство является необходимым условием для улучшения экономики.

Нужно отметить, что выходы страны к международным транспортным путям в основном проходят по территории соседних стран. Исходя из этой ситуаций, отделение хозяйственных связей с бывшими странами советского союза поставила экономику республики в тяжёлое положение. Республика практически полностью остался в транспортном тупике. Дальнейшее действие новых экономических связей в свою черед затруднялось раздельностью страны от мировых транспортных путей, а также лишением новых дорог и повышенной значимости перевозок, чтобы соединяли Таджикистан с высокоперспективными торгово-экономическими партнёрами и близкими по региону таких как Иран, Индия или Пакистан [9, с. 134]. Следует отметить, что Таджикистан в стратегическом отношении расположен в Центральной Азии, что преимущественно даёт право выступать в качестве важный транзитный регион. Наиболее для торговых перевозок среди таких регионов и стран, как Россия, Китай, Ближний Восток и Южная Азия, пробелы в его профессиональных кадровых навыках и транспортной инфраструктуре затрудняют торговлю. Исходя из этого в период независимости, в первую очередь возникла необходимость устранения этих недостатков. Транспортная система современные дороги дают возможность осуществить удобное перемещение, создавая объективные положения для постоянного действия производства, взаимосвязанного и комплексного развития всех его секторов [3]. Поэтому правительству республики, в первую очередь Министерству транспорта, необходимо с целью выполнения поставленных задач, полного и эффективного применения имеющихся возможностей, использовать необходимые меры для восстановления воздушных путей, восстановления и ремонта международных аэропортов, а также железных дорог. Таким образом, необходимо разработка и представления преимущественных проектов для привлечения местных и зарубежных инвесторов [5, с. 4].

В годы независимости республика Таджикистан получила возможность, определить пут своего социально-экономического, культурного и политического развития. Но, к сожалению, правительство в процессе реализации социально-экономических, культурных и политических изменений сразу же столкнулась с многочисленными затруднениями.

Дестабилизация политической обстановки республики, разжигание гражданской войны нанесли огромный ущерб дорожному хозяйству, а также основным фондам, материально-техническим и естественным ресурсам. В тех регионах, где прошла гражданская война многие строительные, транспортные, промышленные предприятия полностью уничтожены, а также все продукции были разграблены. Тому было много причин объективного и

субъективного порядка. За период 1992-1996 гг. в стране было разрушено 778 км дорог и 192 мостов. До декабря 1997г. восстановлен 353 км автомагистралей и 114 мостов.

На строительство и восстановление дорог хронически не хватало средств. Мизерные суммы, выделяемые из дорожного фонда госбюджета, едва обеспечивали ремонт и поддержание наиболее важных магистралей. Кроме того, не выполнялся план финансирования. Выделяемых средств не хватает ни на восстановительные работы, ни на приобретение механизмов и технологий [5, с. 12]. Материальные и технические утраты страны в годы гражданской войны составляли более чем 10 миллиардов долларов, что оттолкнуло экономику страны на нескольких лет [2, с. 28].

С 1997 года после восстановления мира и единства в стране уровень экономики повысилось и правительству удалось профинансировать дорожное хозяйство и транспорт. «За эти два года, - отметил в своём вступлении на торжественном собрании, посвящённом шестой годовщине независимости страны, 8 сентября 1997 года Президент страны Э. Рахмон,- мы должны ускорить темпы сооружения жизненно важных для нашей республики объектов: автомобильной дороги Куляб-Калайи Хумб, железной дороги Курган-Тюбе – Куляб, а также и Анзобского тоннеля. Мы должны стремиться к тому, чтобы в начале XXI века транспортная дорожная сеть, работающая в любое время года, связывала друг с другом все регионы нашей страны. Ведь дороги, подобно человеческим контактам и связям, в условиях нашей горной страны имеют не только большое экономическое, но и политическое значение» [6].

Республика Таджикистан несколько лет получала финансирование от зарубежных государств на строительство автодорог. Например из Фонда Ага-хана на строительства 214 км дороги на автомагистраль Хорог – Душанбе поступило 27 тысяч долларов, на строительство дороги Мургаб перевал Кульма с выходом на Караккурумское шоссе выделено 830 тысяч долларов Исламским банком развития, а в 1998 году Всемирный банк выделил 4 миллиона долларов для ремонта разрушенных дорог Гармской (Рашт) группы районов [5, с. 12].

Н. Соибов в своей статье отмечает, что в 1996 году постановлением Маджлиси Оли Республики Таджикистан принято решение о присоединении страны к Таможенной Конвенции о “Международной перевозке грузов с применением книжки МДП” от 14 ноября 1975 года для развития сети автомобильных дорог Таджикистана на период до 2000 года. Также правительством была принята другая Постановление «О мерах по дальнейшему ускорению развития и улучшению эксплуатации автомобильных дорог». После этого были разработаны важные правительству планы для строительства и реконструкции транспортной системы [8].

Вследствие события 90-х годов наблюдалось ослабление грузоперевозок и пассажиров транспортом общего пользования по сравнению с нескольких лет ранее. Например, перевозка грузов в 1998 году уменьшилось в 6,4 раза, а перевозка пассажиров на 56,7% . Но по мере реализации обеспечения выхода республики из транспортно – коммуникационного тупика – на рубеже 2010 года положение изменилось. За период (2014-2016 гг.) перевозки пассажиров и грузов постепенно увеличивались. За 2016 год всеми видами транспорта общего пользования перевезено 70,7 млн. тонн, что на 19,2% больше, чем за 2010 год и в 1,8 раз больше чем за 2010 год и в 1,8 раз больше по сравнению с 2005 годом. За годы независимости, ежегодно увеличивается капитал движения на строительство дорог, в 2016 году увеличился по сравнению к 1992 года в 50,4 раз, к 2000 году в 15 раз, а к 2010 году - в 1,8 раз больше по сравнению с 2005 годом [5, с.377]. Развитию автогрузоперевозок в стране затрудняли различные факторы таких как недостаточная развитая сеть автомобильных дорог и их невысокие эксплуатационные обстановки. Надо отметить, что в начале независимости в республике автомобильные дороги 42% республиканского значения и 20 % местного назначения имели асфальтированную дорожную одежду. Из них в хорошем техническом состоянии находилось лишь 1%, низком техническом состоянии - 73%, а в среднем техническом состоянии - 26% [7].

Обращая внимание к вопросам дорожного хозяйства Основоположник мира и национального единства, Лидер нации, Президент Республики Таджикистан Уважаемый Эмомали Рахмон в одной из своих выступлений отметил: «Один из важных стратегических целей в развитии Республики Таджикистан является выход из коммуникационной изоляции и обеспечение развития в области транспорта и связи». Поэтому для выполнения поставленных целей правительства отмечая важность данной области в наиболее важных стратегических направлениях республики определили основные принципы, своеобразие действий и пути развития дорожного хозяйства. Для выхода страны из коммуникационного

тупика в период независимости в области дорожного хозяйства и транспорта была реализована около 45 государственных программ на сумму более чем 12 миллиардов сомони. Ещё были введены в эксплуатацию и отремонтированы более 2000 километров автомобильных дорог республиканского и местного значения, 31 км тоннелей, более 200 мостов и 190 км железных дорог.

С учётом протяжённости границы республики можно рассматривать как один из важнейших транзитных путей в республику Афганистан. В 2007 году завершено строительство моста, которое соединил Нижний Пяндж (село в районе Джайхун Хатлонской области) с пограничным посёлком Афганистана Шерхон-Бандар. Мост построили на средства которое выделял правительство США в размере 37,1 миллиона долларов в качестве гуманитарной помощи. Так же правительством Норвегии было выделено около 900 тыс. долл. В результате в Таджикистане постепенно создавались транспортные коридоры, которые соединяли страну с соседними республиками по четырём направлениям [1]. В своей книге Л.Б. Вардомский отмечает что “В области строительства и модернизации автомобильных дорог, мостов и туннелей в настоящее время в Таджикистане реализуются инвестиционные проекты в сумму около 1,7 миллиарда долларов, которое большая часть из них выделены иностранными инвесторами” [9, с. 135].

Стратегия вывода республики Таджикистана из коммуникационной изоляции с самого начала строился на нескольких направлениях, прежде всего это развитие транспортной сети в республике и объединение её с другими международными транспортными автодорогами, присоединение страны к международным конвенциям и соглашениям, регулирующим сотрудничество в сфере транспорта и дорожного хозяйства.

28 декабря 2016 года в своём Послании Основатель мира и национального единства, Лидер нации, уважаемый Президент Республики Эмомали Рахмон к Маджлиси Оли отметил: что с учётом большого значения сферы дорожного строительства и транспорта ныне в стране реализуется 19 государственных инвестиционных проектов на общую сумму 6,5 млн. сомони [5, с. 4]. Для развития сотрудничества, в области торгов – экономических отношения с Центрально - Азиатскими государствами сданы в эксплуатацию шесть мостовых переходов через реку Пяндж в регионах Нижнего Пянджа, Ишкошима, Шугнона, Дарваза, Хорога, Ванджа и Шуробода. Несмотря на горный рельеф, наша страна располагает автодорожной транспортной сетью из 17 дорог, которые имеют международное значение, а также более 80 автомобильными магистралями местного и государственного значения которые связывают республику с соседними государствами [5, с. 378]. Для дальнейшего развития транспортной сети республики и обеспечения выхода всех регионов на международные автомобильные дороги были разработаны программы для реконструкции и восстановления автодорог до 2025 г., которая направлена на уменьшения затрат на транспортные услуги и нацелена на получение социальных и экономических эффектов.

Таким образом, можно с уверенностью сказать, что политика транспортного сектора и развитие дорожнотранспортной сети в период независимости, несомненно способствуют для реализации важнейших стратегических задач, в первую очередь выхода из коммуникационной изоляции, расширения экономических связей с соседними странами и развитию международного туризма как стратегически важной отрасли народного хозяйства а также повышения уровня благосостояния населения.

Литература

1. Асадов Ш. Транзитные коридоры Таджикистана и их потенциал для развития региональной торговли. Доклад №6 2012 г. Университет Центральной Азии. Высшая школа развития [Электронный ресурс]. – URL: http://www.centralasia.org/downloads/uca-ippa-wp-6-tajikistan-transit-coridor_rus.pdf
2. Гафурова Г. А. Первые шаги Республики Таджикистан на пути к выходу из транспортного тупика // Номаи донишгоҳ. – 2016. - №1 (46).
3. Давлатшоев Р.А. Перспективы развития транспортного сектора Таджикистана в годы независимости [Электронный ресурс]. – URL: <https://think-asia.org/bitstream/handle/11540/989/tajikistan-transport-outlook-ru.pdf?sequence=2>
4. Дороги: связь времен / Бури Каримов. – М., 1998. - 268 с.
5. Назруллоев С. История дорог и дорожников Таджикистана. – Душанбе, 2019. - 398 с.
6. Рахмон, Э. Выступление на торжественном собрании посвященной 6-й годовщине Независимости Республики, 8 сентября 1997 года / Э. Рахмон // Народная газета. - 1997. - 17 сентября.
7. Саломзода Р. Руиди комплекси нақлиёт дар замони истиқлол [Манбаи электронӣ]. – URL: <https://web.ttu.tj/tj/articles>
8. Соибов, Н. Коммуникационные проекты Республики Таджикистан / Н. Соибов // Центральная Азия и Кавказ. - Швеция, Лумо, 1999. - №2 (3). - С.-67-73.
9. Транспорт и связь в новых независимых государствах: особенности и факторы развития / Под. общей ред. д.э.н. Л.Б. Вардомского. – М.: ИЭ РАН, 2013. – 196 с.

СИЁСАТИ СОҶАИ НАҚЛИЁТИ ТОҶИКИСТОН ВА РУШДИ ОН ДАР СОЛҲОИ СОҶИБИСТИҚЛОЛӢ

Дар мақолаи мазкур сухан дар хусуси сиёсати соҳаи нақлиёти Тоҷикистон ва рушди он дар солҳои истиқлол меравад. Ҳадафи стратегияи шарикӣ кишвар ба рушди инфрасохтори нақлиётӣ, баланд бардоштани иқтидори инсонӣ ва ноил шудан ба сатҳи муносиби идоракунии нигаронида шудааст. Сиёсати нақлиёт воситаи тавоноест, ки метавонад ба рушди кишвар, аз ҷумла ба дурнамои маскунӣ, саноатӣ ва иқтисодии он таъсири худро гузорад. Сиёсати хуби нақлиёт барои рушди устувори соҳа тавассути пешниҳоди хизматрасониҳои зарурӣ, муайян кардани заминаи возеҳ ва ҳамбастаи ҳуқуқӣ, институтсионалӣ ва меъёрӣ ва барқарорсозии мувозинати стратегӣ барои ноил шудан ба ҳадафҳо заминагузори менамояд. Афзоиши сармоягузори дар баҳши нақлиёт метавонад ба афзоиши иқтисодиёт ва беҳтар шудани сатҳи зиндагӣ мусоидат кунад, зеро инфрасохтори хуб рушдҷӯи саноат, савдо ва коргарони соҳибхисосро ҷалб мекунад.

Калидвожаҳо: Тоҷикистон, соҳаи нақлиёт, роҳҳои мошингард, пулҳо, иқтисод.

ПОЛИТИКА ТРАНСПОРТНОГО СЕКТОРА ТАДЖИКИСТАНА И ЕГО РАЗВИТИЕ В ГОДЫ НЕЗАВИСИМОСТИ

В данной статье речь идёт о политике транспортного сектора Таджикистана и его развитие в годы независимости. Стратегия партнёрства по стране направлена на развитие транспортной инфраструктуры, наращивание человеческого потенциала, и достижение надлежащего уровня управления. Транспортная политика является мощным инструментом, который может сформировать физическое развитие страны, в том числе её жилые, промышленные и экономические перспективы. Правильная транспортная политика служит основанием для устойчивого развития сектора путём предоставления основных услуг, определения чёткой и последовательной правовой, институциональной, и нормативной базы и восстановления стратегического баланса для достижения целей, поставленных в рамках мер политики. Увеличение инвестиций в транспортный сектор может способствовать экономическому росту и улучшению уровня жизни, потому что хорошо развитая инфраструктура будет привлекать промышленный, торговый сектор и квалифицированных рабочих.

Ключевые слова: Таджикистан, транспортный сектор, автомобильные дороги, мости, экономика.

POLICY OF THE TRANSPORT SECTOR OF TAJIKISTAN AND ITS DEVELOPMENT IN THE YEARS OF INDEPENDENCE

This article deals with the policy of the transport sector of Tajikistan and its development during the years of independence. The country partnership strategy aims to develop transport infrastructure, build human capacity, and achieve an appropriate level of governance. Transport policy is a powerful tool that can shape the physical development of a country, including its residential, industrial and economic prospects. Good transport policy underpins the sustainable development of the sector by delivering essential services, defining a clear and coherent legal, institutional, and regulatory framework, and restoring the strategic balance to achieve policy goals. Increased investment in the transport sector can help boost economic growth and improve living standards because a well-developed infrastructure will attract industry, trade and skilled workers.

Keywords: Tajikistan, transport sector, roads, bridges, economy.

Дар бораи муаллиф

Айнулозода Наҳтулло Айнуло

Номзади илмҳои таърих, дотсент,
муовини ректор оид ба корҳои таълим
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С.Айнӣ
734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
Тел.: (+992) 918 94 75 18
E-mail: nahtullo.87@mail.ru

About the author

Ainulozoda Nahtullo Ainulo

Candidate of History, Associate Professor,
Vice-Rector for Academic Affairs
Tajik State Pedagogical University
named after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
Ph.: (+992) 918 94 75 18
E-mail: nahtullo.87@mail.ru

Об авторе

Айнулозода Наҳтулло Айнуло

Кандидат исторических наук, доцент,
проректор по учебной части
Таджикский государственный педагогический
университет имени С. Айнӣ
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 121
Тел.: (+992) 918 94 75 18
E-mail: nahtullo.87@mail.ru

БАРАССИИ МАСОИЛИ КИТОБУ КИТОБДОРӢ ДАР СУХАНРОНИҲОИ ПЕШВОИ МИЛЛАТ

Шарифзода Ф.

*Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни*

Соҳибистиклолии кишвар барои рушду нумӯи соҳаҳои мухталифи ҳаёти ҷомеа шароитҳои мусоидро фароҳам овард. Дар радифи дигар соҳаҳои фарҳанги миллий ба рушди соҳаи китобдорӣ ва ҳифзу гиромидошти мероси хаттӣ таваҷҷуҳи хосса зоҳир карда шуд. Бахусус масоили мубрами соҳаи китобдорӣ ва нашру тарғиби адабиёти ниёзи хониш дар суҳанрониҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллий - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар мулоқот бо намояндагони зиёиёни мамлакат пайваста мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд. Масалан, дар воҳӯрии дуҷуми Президенти мамлакат бо намояндагони зиёиёни кишвар, ки 20 март соли 2001 тахти унвони «Фарҳанг ҳастии миллат аст» баргузор гардид, ба вазъи воқеии тамоми паҳлуҳои фарҳанги миллий, аз ҷумла омодаسازیи интишор ва омӯзишу тарғиби осори ҷопӣ, воқеъбинона баҳо дода шуд.

Дар ин воҳӯрӣ Пешвои миллат оид ба яке аз шоҳасарҳои дорои аҳамияти умумибашарӣ – китоби муқаддаси «Авесто» маълумот дода, таъкид карданд, ки «арзиши фарҳангиву маънавии ин шоҳкорӣ то ҳол ҳаматарафа дарк ва арҷгузорӣ нашудааст» [10, с.524]. Дар баробари ин, дар ин мулоқот Пешвои миллат ба масъалаи сатҳу сифати ҷопи китобҳо ва умуман фаъолияти ноширӣ дар ҷумҳурӣ таваҷҷуҳ зоҳир карда, аз вазъи ногувори ҷопхонаву муассисаҳои интишорӣ изҳори нигаронӣ карданд: «Масъалаи заминаи табуи нашри китоб ва воситаҳои ахбори омма, таъминот бо маводи зарурии ҷоп, умуман вазъияти кунунӣ ва пешомадҳои саноати полиграфӣ низ ташвишангез мебошад. Вазъияти ҷопхонаҳои марказӣ, истифодаи самарабахши иқтисодии онҳоро омӯхта, барои ташкилу танзими фаъолияти онҳо тадбирҳо андешидан лозим аст» [10, с.535]. Ҳамзамон, дар ин воҳӯрӣ Президенти мамлакат ба вазъи воқеии муассисаҳои фарҳангӣ, аз ҷумла китобдориву китобфурӯшӣ ва осорхонаву клубҳои деҳот баҳои муносиб дода, ишора карданд, ки «Дар пойтахтамон шаҳри Душанбе тақрибан дӯкони замонавии китобфурӯширо пайдо кардан душвор аст. Миллати соҳибфарҳанги бостонӣ имрӯз муассисаҳои китобдориву китобфурӯширо аз даст додааст. Дар мамлакат 1463 китобхона, 28 осорхона, 1096 хонаи маданияту клубҳо ба ном мавҷуд буда, дар онҳо ҳазорон нафар китобдор, кормандони осорхона, хизматчиёни хонаҳои маданияту клубҳо гуё фаъолият мекунанд. Вале ин муассисаҳо дар қадом ҳолатанд, кормандони онҳо оё бо қори касбии худ машғуланд, касе намедонад» [10, с. 536].

Дар воҳӯрии соли 2002 Президенти мамлакат аз натиҷаи яқсолаи ҳаллу фасли проблемаҳои фарҳанги миллии дар воҳӯрии қаблӣ баррасишуда ёдрас шуда, қаноатмандона изҳор карданд, ки зиёиёни кишвар, олимону нависандагон, оҳангсозону санъаткорон, актёрону режиссёрон, ноширон ва рӯзноманигорон, хулоса ҳамаи равшанфикрони ҷомеа барои пешрафти соҳаҳои гуногуни фарҳанги миллий заҳмат кашиданд ва барои то дараҷае беҳтар шудани корҳо кӯшиш намуданд. «...бо гузашти як сол метавон гуфт, ки баъди мулоқоти мо чи дар ҷараёни омодагӣ ва гузаронидани ҷашни даҳсолагии истиқлолияти Тоҷикистон ва чи баъд аз он, дар соҳаҳои асосии илму фарҳанг корҳои ҷиддӣ сурат гирифтанд. Як силсила асарҳои нав ва ҷолиб ба вучуд омаданд, ки ифодакунандаи рӯҳи замони истиқлолият ва таҷассумкунандаи ифтихори таърихӣ миллии мо мебошанд. Дар асарҳои ба мардум пешкашнамудаи адабӣ ва фарҳангӣ мавзӯҳои, ки ба ҳудуди миллии марбутанд, бештар инъикос гардиданд» [8].

Дар мулоқоти соли 2006 Президенти мамлакат дар радифи баррасии масъалаҳои мубрами фарҳанги миллий таваҷҷуҳи адибонро ба эҷоди асарҳои баландғояву ҷавобгӯи талаботи давр, инъикоскунандаи дастовардҳои замони истиқлолият, таблиғкунандаи арзишҳои милливу умумибашарӣ, ҷалб намуда, таъкид карданд, ки: «Солҳои охир нашри китобҳои адибон аз ҳисоби маблағҳои фонди захиравии Президент беҳтар шуд. Ин раванд дар оянда низ вусъат меёбад. Вале маблағҳои ҷудошударо ба манфиати адабиёт оқилона истифода бурдан, асарҳои сазоворро интиҳоб ва ҷоп кардан аз роҳбарони Иттифоқи

нависандагон ва масъулону кормандони нашрияҳо муносибати чиддӣ меҳаҳад. Имрӯз майдони сухан барои аҳли эҷод фарох аст. Шумо асарҳои баландғоя эҷод намоед, онҳо албатта бо дастгирии ҳукумат нашр хоҳанд шуд. Эҷоди асарҳои пурмазмун ва таблиғкунандаи арзишҳои волои миллӣ умумибашарӣ барои тарбияи кӯдакону наврасон хеле муҳим мебошад. Дар воҳӯриҳои гузашта мо дар масъалаи аз ғаёлият мондан ё нест шудани дӯкону мағозаҳои китобфурӯшӣ изҳори нигаронӣ доштем. Дар давоми як сол бо супориши Президент дар марказҳои аксари шаҳру ноҳияҳо 86 мағозаи фурӯши китоб сохта ба истифода дода шуд. Дар баробари ин, бояд зикр намуд, ки китобхонаву дӯконҳои фурӯши китоб набояд барои худнамоӣ ва фиреби назар вучуд дошта бошанд. Дар масъалаи ба эътидол овардани ғаёлияти китобхонаҳои оммавӣ низ роҳбарони шаҳру ноҳияҳо, шӯъбаҳои фарҳангу маориф ва сарварони мактабҳои умумӣ бояд муносибати чиддӣ дошта бошанд. Ба он муваффақ шудан лозим аст, ки ҳамаи муассисаҳои таълимӣ соҳиби китобхонаи алоҳида гарданд, то фарзандони мардум аз мутолиаи асарҳои илмиву адабӣ баҳра бардоранд ва ғизои маънавӣ гиранд» [9].

Ҳамчунин дар ин мулоқот ба Вазорати фарҳанг супориш дода шуд, ки дар баробари ташкили дурусти татбиқи «Барномаи давлатии рушди китобдорӣ барои солҳои 2006-2015» чиҳати аз дастовардҳо ва пешрафтҳои илми ҷаҳонӣ саривақт бархурдор гардидани зиёиён ва олимону донишҷӯён механизми ба Китобхонаи миллии Тоҷикистон ворид намудани адабиёту асарҳои навини илмиро таҳия карда, ба ҳукумат пешниҳод манзур намояд. Ба хотири ҳифзу нигоҳдорӣ ва гирдоварии осори гаронбаҳои фарҳангӣ ва мероси нодири таърихӣ миллат ба Ҳукумати кишвар низ супориш дода шуд, ки лоиҳаи биноҳои нави Китобхонаи миллии Тоҷикистон ва Осорхонаи миллии Тоҷикистонро, ки ҷавобгӯи меъёрҳои муосир бошанд, таҳия намуда, дар бораи ҷои сохтмон ва манбаи маблағгузорию онҳо пешниҳоди дахлдор манзур намояд [9].

Дар воҳӯрии соли 2007 ба Академияи илмҳо, вазоратҳои маориф, фарҳанг, Иттифоқи нависандагон ва дигар мақомоти дахлдор супориш дода шуд, ки чиҳати мувофиқи талаботи замон омода кардан ва аз ҷоп баровардани китобҳои дарсӣ, таҳия ва нашри «Қомуси бузурги милли» (Энсиклопедияи миллии тоҷик), Фарҳанги мукаммали забони тоҷикӣ, осори адибони классик ва муосири тоҷик дар 50 ҷилд, тадбирҳои мушаххас андешанд. Ҳамзамон бо пешниҳоди Пешвои миллат силсилаи осори адибони классик муосири тоҷик – ба унвони «Ахтарони адаб» номгузорӣ карда шуд [3].

Дар мулоқоти соли 2008 Президенти мамлакат ба нақшу мақоми китоб ҳамчун шиносномаи миллат ва сарчашмаи илму маърифат баҳои баланд дода, оид ба эҷоди асарҳои мондагор ва нашру паҳннамоеи онҳо андешаҳои ҷолиб баён намуданд. «Бояд корро тарзе ба роҳ монд, ки китобҳои ҷопшуда дар анборҳо беҳуда нахобанд, ба ниёзмандон чи дар шаҳрҳо, чи дар ноҳияҳо дастрас гарданд, ба марказҳои тоҷикону форсизабонони дунё роҳ ёбанд ва таблиғ шаванд. Китобҳое бояд ба нашр расонд, ки рисолати таърихӣ миллатро рӯшан намоянд, нерӯи зехнӣ бедор кунанд, моро ба донишандӯзию ҷаҳоншиносӣ бихонанд, оташи муҳаббатро ба Ватан, обу хоки поки он, рамзҳои муқаддаси милли дар дили мардум барафрӯзанд. ... Хонандаи мо имрӯз зиёдтар ба асарҳое ниёз дорад, ки дастовардҳои даврони истиқлолият, қору пайкори қаҳрамонони сохтмонҳои бузурги кишварамонро бо ҳақиқатнигорӣ ва завқи баланди бадеӣ инъикос менамоянд. Ба хотири он, ки наслҳои оянда аз қорномаи падарону бобоёни шӯҷои худ ба нафъи Тоҷикистони соҳибистиқлол огоҳ бошанд, асарҳои арзанда ва мондагор бояд офарид» [4].

Ҳамзамон дар мулоқот қайд гардид, ки сифати таълиму тарбия аз мактабҳои миёна сар карда то мактабҳои олӣ дар сатҳи паст қарор дорад ва яке аз масъалаҳои дигари ташвишовар сол ба сол таназзул ёфтани муассисаҳои томактабӣ, аз мутолиа ва китобхонӣ дур мондани хурдсолону наврасон мебошад, мутаассифона, бисёр дӯконҳои фурӯши китоб, рӯзномаву маҷаллаҳо аз байн рафтаанд, ҳанӯз ҳам масъалаи дар шаҳру ноҳияҳо ва марказҳои сараҳолӣ кушодани дӯкону мағозаҳои китоб ва аз пойтахт ба вилояту шаҳрҳо бурдани асарҳои тозанаشر пурра ҳал нашудааст. Бинобар ин, вазоратҳои фарҳанг, маориф ва мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ вазифадор карда шуданд, ки барои боз ҳам зиёд кардани теъдод ва ғаёл гардонидани мағозаҳои савдои китоб, таъмини пайвастаи онҳо бо китобу маҷаллаҳои тозанаشر бояд тадбирҳо андешада, дар банди алоҳидаи бучети маҳаллӣ барои мукамалгардонии фонди китобхонаҳо маблағҳои махсусро ҷудо намояд [4].

Дар вохӯрии соли 2009 ба хотири қонеъ намудани эҳтиёҷи мардум ба китоб Президенти мамлакат ба аҳли зиё бо чунин дархост мурочиат намуданд: «Бешубҳа, дар китобхонаҳои шахсии шумо асарҳои зиёде маҳфузанд, ки истифода кардаед ва метавонед онҳоро ба хотири баҳрабардории дигарон ва ғизои маънавий гирифтани хусусан ҷавонон ба китобхонаҳои оммавӣ, соҳавӣ ва муассисаҳои таълимии мамлакат тақдим намоед. Ин кори хайри шумо ба рушди донишу маърифат дар ҷомеа мусоидат менамояд ва дар натиҷа ҳама бурд хоҳанд кард. Умедворам, ки ин даъват мавриди дастгирии ҳамҷонибаи шумо қарор хоҳад гирифт» [5].

Соли 2012 мулоқоти Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон бо намоёндагони зиёиёни мамлакат дар маросими ифтитоҳи Китобхонаи миллии Тоҷикистон баргузор гардид ва дар ин вохӯрӣ, қабл аз ҳама, мақсаду вазифаҳои муассисаи мазкур беҳтар муаррифӣ шуд. Аз ҷумла, Пешвои миллат қайд карданд, ки: «Китобхонаи нав ҳамчун маркази бузурги илму фарҳанг дар ҷамъовариву нигоҳдорӣ ва тарғиби маҷмуи аснод бо истифода аз имкониятҳои электронӣ, савтӣ ва дастбӣ ба захираҳои шабакаи ҷаҳонии интернет тамоми шароити мусоидро фароҳам меорад. Масоҳати умумии китобхона қариб 45 ҳазор метри мураббаъро ташкил медиҳад. Китобхона дорои 40 толори хониш, 22 маҳзан барои нигоҳдорӣ беш аз 10 миллион нусха китоб ва дигар асноди иттилоотӣ, ҳуҷраҳои маъмурӣ, маҷлисогоҳҳо ва толорҳои баргузори ҷаласаҳо, симпозиуму конференсро, ҷопхонаву лабораторияҳои тармими китобҳо, бахшу шӯбаҳои қорӣ ва дигар шабакаҳои хизматрасонист, ки ҳамаи онҳо ба талаботи меъёрҳои ҳозиразамон ҷавобгӯ мебошанд. Илова бар ин, дар китобхона толорҳои хониши электронӣ мавҷуданд, ки бо таҷҳизоту технологияҳои муосир мучаҳҳазанд ва бо китобхонаҳои мамолики пешрафтаи дунё робита доранд» [2].

Дар вохӯрии соли 2014 Сарвари давлат натиҷаи қорҳои ба анҷомрасидаро дар самти бунёду азнавсозӣ ва таъмиру тармими муассисаҳои фарҳангӣ бо рақамҳои мушаххас баён карданд. Аз ҷумла, таъкид карда шуд, ки «Панҷ-шаш соли пеш шумо, зиёиёни муҳтарам, ҳангоми мулоқот аз мо хоҳиш мекардед, ки дар пойтахт ва дигар шаҳру ноҳияҳои мамлакат китобхона, мағозаҳои китобфурушӣ ва дигар муассисаҳои фарҳангӣ бунёд намоем ва муассисаҳои таъмирталабу фарсударо таъмиру таҷдид кунем. Ман имрӯз ба иттилои шумо мерасонам, ки дар тӯли фақат панҷ соли охир дар мамлакат 13 қасри фарҳангӣ, 5 осорхона, 13 китобхона, 60 мағоза ва дуқонҳои китобфурушӣ, аз ҷумла Китобхонаи миллии барои 10 миллион нусха китоб, ки бо тамоми шароити муосир яке аз маҳзанҳои бузурги илму дониш мебошад, инчунин Осорхонаи миллии сохта шуда, 305 китобхона ва 105 қасри фарҳангӣ аз таъмир бароварда шуд» [7]. Дар робита ба ин Пешвои миллат аҳли зиё ва эҷодкоронро вазифадор карданд, ки ҳарчи бештар эҷод кунанд, наврасону ҷавононро ба дӯст доштани китоб, омӯختани илму дониш ва расидан ба қадри мероси ниёгон, аз ҷумла Мавлоно Ҷомӣ ва дигар бузургони гузаштаву имрӯзаи халқамон, ки воқеан ҳазинаи бебаҳо ва ифтихори мо мебошанд, ташвику дилгарм созанд ва завқи китобхониро дар қалби онҳо тарбия намоянд.

Президенти мамлакат, ҳамзамон дар ин мулоқот ба яке аз масъалаҳои муҳимми рӯз – татбиқи ҳадафҳои миллии дар шароити ҷаҳонишавӣ ва рушди технологияи муосир аҳаммияти хосса доданд. Муҳим будани мавзӯро Пешвои миллат чунин шарҳ доданд: «Дар замони кунунӣ, замони босуръати ҷаҳонишавӣ ва рушди бемисли илму техника нақши зиёиён беш аз пеш меафзояд ва моҳияти тоза касб менамояд. Дар чунин шароит зиёиён ҳамчун нерӯи бунёдкори ҷомеа бояд барои дарки ҳадафҳои миллии ва давлатдорӣ омода бошанд, мардумро ба шоҳроҳи бузург ва созанда ҳидоят намоянд, намунаи садоқат ва фидокорӣ ба Ватани аҷдодӣ бошанд» [7]. Ба андешаи Пешвои миллат, дарку тарғиб ва амалисозии ҳадафҳои миллии муҳимтарин рисолати иҷтимоии зиёӣ дар марҳалаи рушди устувори Тоҷикистон ба шумор меравад ва ин рисолат дар замони ҷаҳонишавӣ аҳамияти зиёде давлатиро касб мекунад. Барои таҳким бахшидан ба асосҳои давлатдорӣ соҳибихтиёр ва тақвияти хувияти миллии иқтисодии зехнии зиёиён бояд ҳамчун нерӯи сарҷамъкунандаи талошҳои созандаи мардуми Тоҷикистон зуҳур намояд. Дар баробари ин, Президенти мамлакат густариш додани истифодаву қорбурди забони тоҷикӣ дар шабакаи ҷаҳонии интернет, бахусус ташаббуси неки дар ин шабака пайдо шудани «Википедияи тоҷикӣ»-ро бисёр муҳим арзбӣ намуда, ба Сарредаксияи энциклопедияи миллии тоҷик супориш доданд, ки манбаи бузурги иттилооти илмиву оммавии худро ба ин қомуси ҷаҳонии электронӣ ворид намояд ва сомонаи хосаи худро низ таъсис диҳад. Ҳамчунин ба роҳбарияти Иттифоқи нависандагон, Академияи илмҳо

ва Китобхонаи миллии супориш дода шуд, ки барои дар сатҳи ҷаҳонӣ муаррифӣ намудани асарҳои саромадони адабиёти гузашта ва муосири Тоҷикистон аз шабакаи интернет васеъ истифода намоянд [7].

Дар мулоқоти соли 2015 Президенти мамлакат ба вазъи воқеии адабиёти бадеӣ ва рушду такомули минбаъдаи он баҳои сазовор дода, таъкид карданд, ки «инъикоси дурусти ғояҳои истиқлолияти давлатӣ бояд муҳимтарин вазифаи адабиёт дар даврони истиқлолият бошад. Вобаста ба ин, бояд таблиғи ғояҳои истиқлолияти давлатӣ, ваҳдати миллии, таҳкими суботи сиёсӣ, инъикоси дурусти зиндагии мардум ва рушди рӯзафзуни Тоҷикистон вазифаи муқаддасу меҳварии адабиёт ва адибони тоҷик қарор гирад... Вале ҳолисонаву мунсифона бояд гуфт, ки адабиёти мо аз замона қафо монда, ҳамаи комёбиҳои даврони истиқлолият ҳанӯз пурра ва дар паҳноӣ манфиатҳои имрӯзу фардои миллат ва давлат инъикоси бадеӣ наёфтаанд» [6]. Аз ҷумла қайд гардид, ки оид ба мавзӯҳои сохтмони иншооти бузургу тақдирсози кишвар ва умуман раванди ободкориву созандагӣ асарҳои бадеӣ кам таълиф ёфта, проблемаҳои муҳими иҷтимоӣ ва маънавий ҳамаҷониба инъикос намеёбанд. Вобаста ба ин Сарвари давлат таъкид карданд: «Вақти он расидааст, ки адибони тоҷик бештар ба таҳияи мақолаҳои публисистӣ ва очеркҳои проблемавӣ даст зада, мардумро аз рӯйдодҳои кишвар, дастовардҳои диёри азизамон, масъалаҳои рӯз ва хатарҳои даҳшатбори замонаи ноором огоҳ созанд. Ҳамчунин, фаъолияти адибон дар инъикоси заҳмати содиқонаву софдилонаи сокинони деҳот, аз ҷумла кишоварзон кам ба мушоҳида мерасад. Бинобар ин, ба адибон муруҷиат менамоем, ки аз зиндагии имрӯза қаҳрамонҳои худро дарёфт намуда, симои шахсиятҳои барҷастаи иҷтимоиро, ки дар ҳаёти муосир нақши фаъол доранд, дар асарҳои худ тасвир созанд ва дастовардҳои Ватани маҳбубамонро ҳарчи бештар таҷассум гардонанд» [6].

Роҳбари давлат дар вохӯрии навбатӣ дар мулоқот бо намояндагони зиёиёни кишвар, ки 18 март соли 2020 баргузор шуд, пешравии бадастомадаро натиҷаи саъю кӯшиши аҳли зиёи мамлакат дониста, қайд намуданд, ки баъди ба даст овардани истиқлолияти давлатӣ, мо дар баробари эҳёи арзишҳои писандидаи Наврӯзи Аҷам, мулоқоти Роҳбари давлатро бо аҳли зиё – олимону донишмандон, адибону эҷодкорон, намояндагони маориф ва санъату ҳунар ба ҳукми анъана даровардем, то бо қору фаъолияти онҳо ошно гардида, масъалаву мушкилоти ҳалғалабро мавриди таҳлилу баррасӣ қарор диҳем. Дар баробари ин, Пешвои миллат зикр карданд, ки зиёиёни кишвар дар муддати қариб се даҳсолаи охир дар таҳкими давлатдорӣ навини тоҷикон, муаррифии таъриху фарҳанги миллии, адабиёти оламшумул ва санъату ҳунар саҳми муносиб гузоштаанд. Ҳамзамон, Пешвои миллат дар ин вохӯрӣ, таҷрибаи ба Китобхонаи миллии Тоҷикистон супоридани китобхонаи шахсии олимону адибони ҷаҳонӣ амали неку дурандешона арзёбӣ карда, аз олимони калонсол, фарзандони донишмандон ва ҳамаи зиёиён даъват ба амал оварданд, ки китобхонаҳои худро ба Китобхонаи миллии супоранд, то ки дигарон низ аз онҳо истифода карда, манфиат бинанд ва ғизои маънавий гиранд [1].

Ҳамин тавр, вохӯриҳои Президенти мамлакат бо намояндагони зиёиёни кишвар, ки ҳамасола дар арафаи таҷлили яке аз ҷашнҳои бузурги миллиамон – Нарӯзи байналмилалӣ баргузор мегардад, барои баррасии масъалаҳои мубрами китобу китобдорӣ пайваста мусоидат намуда, имкон медиҳад, ки ҷиҳати таҳкими заминаи моддиву техникаи муассисаҳои китобдорӣ барномаву лоиҳаҳои нав тарҳрезиву татбиқ карда шаванд.

Адабиёт

1. Раҳмон, Э. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар вохӯрӣ бо олимони кишвар, 18.03.2020, шаҳри Душанбе [Манобеи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: <http://www.president.tj/node/22643> (санаи истифода: 27.05.2022).
2. Раҳмон, Э. Суханронӣ дар мулоқот бо зиёиёни кишвар ва маросими ифтитоҳи Китобхонаи миллии, 20.03.2012, шаҳри Душанбе [Манобеи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: <http://www.president.tj/node/224> (санаи истифода: 07.04.2022).
3. Раҳмон, Э. Суханронӣ дар мулоқот бо намояндагони зиёиёни мамлакат, 20.03.2007, шаҳри Душанбе [Манобеи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: <http://www.president.tj/node/303> (санаи истифода: 04.02.2022).
4. Раҳмон, Э. Суханронӣ дар мулоқот бо намояндагони зиёиёни мамлакат, 19.03.2008, шаҳри Душанбе [Манобеи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: <http://www.president.tj/node/304> (санаи истифода: 10.03.2022).
5. Раҳмон, Э. Суханронӣ дар мулоқот бо намояндагони зиёиёни мамлакат дар мавзӯи «Ҷомае ва рисолати зиёӣ», 20.03.2009, шаҳри Душанбе [Манобеи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ:

- <http://www.president.tj/node/305> (санаи истифода: 28.03.2022).
6. Раҳмон, Э. Суханронӣ дар мулоқот бо зиёиёни мамлакат, 19.03.2015, шаҳри Душанбе [Манобеи электронӣ]. – Реҷаи дастрасӣ: <http://www.president.tj/node/8461> (санаи истифода: 06.05.2022).
  7. Раҳмон, Э. Суханронӣ дар мулоқоти наврӯзи бо зиёиёни кишвар, 20.03.2014, шаҳри Душанбе [Манобеи электронӣ]. – Реҷаи дастрасӣ: <http://www.president.tj/node/6377> (санаи истифода: 06.05.2022).
  8. Раҳмонов, Э. Суханронӣ дар мулоқот бо намояндагони зиёиёни мамлакат: 20.03.2002, шаҳри Душанбе [Манобеи электронӣ]. – Реҷаи дастрасӣ: <http://www.president.tj/node/6697> (санаи истифода: 07.01.2022).
  9. Раҳмонов, Э. Суханронӣ дар мулоқот бо намояндагони зиёиёни мамлакат: 18.03.2006, шаҳри Душанбе [Манобеи электронӣ]. – Реҷаи дастрасӣ: <http://www.president.tj/node/302> (санаи истифода: 26.01.2022).
  10. Раҳмонов, Э. Фарҳанг ҳастии миллат аст: суҳанронӣ дар мулоқот бо намояндагони зиёиёни мамлакат, 20 март соли 2001 // Раҳмонов, Э. Тоҷикистон: даҳ соли истиқлолият, ваҳдати миллӣ ва бунёдкорӣ [Матн]: Иборат аз се ҷилд. Ҷилди 3 / мураббӣ С. Фаттоев. – Душанбе: Ирфон, 2001. – 702 с.

БАРАСИИ МАСОИЛИ КИТОБУ КИТОБДОРӢ ДАР СУХАНРОНИҲОИ ПЕШВОИ МИЛЛАТ

Дар таҳқиқот дар заминаи суҳанрониҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар мулоқот бо намояндагони зиёиёни кишвар, масъалаҳои мубрами китобу китобдорӣ мавриди омӯзиш қарор гирифтааст. Муаллиф ишора мекунад, ки дар силсилавоҳӯриҳои Пешвои миллат бо намояндагони зиёиёни мамлакат бештар ба ҳаллу фасли масъалаҳои зертаваҷҷуҳ зоҳир карда шуд: пажӯҳишу таҳқиқ ва ҳифзу гиромидошти осори хаттӣ; эҷоди осори баландғояву ҷавобгӯи талаботи давр; беҳтар намудани сатҳу сифати чопи китобҳо; ташкил намудани дуқону мағозаҳои китобфурӯшӣ; густариши раванди китобхониву таъсиси китобхонаҳои нав; ҳамасола ҷудо намудани маблағҳои зарурӣ барои чопи китобҳо аз фонди захиравии Президенти мамлакат; батанзимдарории фаъолияти китобхонаҳо; такмили фонди китобхонаҳо бо адабиёти тозанаشر; тарғиби осори адибони тоҷик ва оммавигардонии хониш; таҳкими фаъолияти муассисаҳои таъбу нашр; беҳтар намудани кори китобхонаҳо ва ғайраҳо. Ба андешаи муаллиф баргузориҳои ҳар як мулоқоти Президенти мамлакат бо аҳли зиёи кишварро метавон ҳамчун барномаи мукаммали бунёдӣ ҷиҳати ҳалли масъалаҳои мубрами фаъолияти китобдорӣ арзёбӣ намуд. Ҳамзамон дар таҳқиқот қайд гардидааст, ки кулли масоили дар мулоқотҳо баррасишуда таҳти назорати бевоситаи Пешвои миллат қарор гирифта, тавассути таҳияи нақша-чорабиниҳо ва ҳидояту ғамхориҳои пайвастаи Сардори давлат дар амал татбиқ шудаанд.

Калидвожаҳо: Пешвои миллат, китоб, нашри китоб, нашриёт, матбаа, китобхона, фаъолияти китобдорӣ, китобхонӣ, таблиғи китоб, суҳанронӣ, мулоқот, зиёиён.

ИССЛЕДОВАНИЕ ВОПРОСОВ КНИГИ И БИБЛИОТЕЧНОГО ДЕЛА В ВЫСТУПЛЕНИЯХ ЛИДЕРА НАЦИИ

В исследовании на основе выступления Президента Республики Таджикистан, Основоположника мира и национального единства – Лидера нации уважаемого Эмомали Рахмана на встрече с представителями интеллигенции страны изучались актуальные вопросы книги и библиотечного дела. Автор указывает, что в серии встреч Лидера нации с представителями интеллигенции страны большее внимание уделялось решению следующих вопросов: исследование и сохранение письменных источников; создание высококачественных произведений, отвечающих требованиям времени; повышение уровня и качества книгопечатания; организация книжных магазинов; расширения процесса чтения и открытие новых библиотек; ежегодное выделение средств, необходимых для печатания книг, из резервного фонда Президента страны; регулирование деятельности библиотек; комплектование библиотечного фонда вновь изданной литературой; пропаганда творчества таджикских писателей и популяризация чтения; укрепление деятельности издательских учреждений; совершенствование работы библиотек, и т.д. По мнению автора, каждую встречу Президента республики с интеллигенцией страны можно оценить как завершенную фундаментальную программу с точки зрения решения насущных вопросов библиотечной деятельности. В то же время в исследовании отмечено, что все вопросы, обсуждавшиеся на встречах, находились под непосредственным контролем Лидера нации и претворялись в жизнь посредством разработки план-мероприятий и постоянного руководства и заботы со стороны главы государства.

Ключевые слова: Лидер нации, книга, книжное издание, издательство, типография, библиотека, библиотечная деятельность, чтение, пропаганда книги, выступление, встречи, интеллигенция.

STUDY OF THE ISSUES OF BOOK AND LIBRARY BUSINESS IN THE SPEECH OF THE LEADER OF THE NATION

In a study based on the speech of the President of the Republic of Tajikistan, the Founder of Peace and National Unity - the Leader of the Nation, respected Emomali Rahman, at a meeting with representatives of the country's intelligentsia, topical issues of books and librarianship were studied. The author points out that in a series of meetings of the Leader of the Nation with representatives of the country's intelligentsia, more attention was paid to solving the

following issues: research and preservation of written sources; creation of highly ideological works that meet the requirements of the time; raising the level and quality of book printing; organization of bookstores; expansion of the reading process and the discovery of new libraries; annual allocation of funds necessary for printing books from the reserve fund of the President of the country; regulation of the activities of libraries; acquisition of the library fund with newly published literature; promotion of creativity of Tajik writers and popularization of reading; strengthening the activities of publishing institutions; improving the work of libraries, etc. According to the author, each meeting of the President of the Republic with the intelligentsia of the country can be assessed as a completed fundamental program in terms of solving the pressing issues of library activities. At the same time, the study noted that all issues discussed at the meetings were under the direct control of the Leader of the Nation and were implemented through the development of an action plan and constant guidance and care from the head of state.

Keywords: Leader of the nation, book, book publishing, publishing house, printing house, library, library activities, reading, propaganda of the book, speech, meetings, intelligentsia.

Дар бораи муаллиф

Шарифзода Фирдавс

Номзади илмҳои таърих, докторанти
кафедраи таърихи халқи тоҷик
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003 Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
Тел.: (+992) 918 81 84 70
E-mail: sharifzoda-f@mail.ru

Об авторе

Шарифзода Фирдавс

Кандидат исторических наук, докторант
кафедры истории таджикского народа
Таджикский государственный педагогический
университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 121
Тел.: (+992) 918 81 84 70
E-mail: sharifzoda-f@mail.ru

About the author

Sharifzoda Firdavs

Candidate of History, doctoral student of the
Department of History of the Tajik people
Tajik State Pedagogical University named
after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
Ph.: (+992) 918 81 84 70
E-mail: sharifzoda-f@mail.ru

МУҲИТИ ЗИСТИ ШАҲРАКҲОИ ТАЪРИХИИ ТОҶИКИСТОНИ ШИМОЛӢ ДАР АСРҲОИ XVI-XX

Шерматов М., Зокиров Р.

Донишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи академик М.С.Осимӣ

Донишкадаи политехникии Донишгоҳи техникии

Тоҷикистон ба номи академик М.С.Осимӣ

Тоҷикистони Шимолӣ ба инкишофи шаҳрсозии на танҳо тамоми ҷумҳурӣ, балки худуди Осиёи Миёна ва ҳатто берун аз қаламрави он низ таъсири калон расонидааст. Ташаккули таснифоти маҳалҳои аҳолинишин яке аз самтҳои муҳими қонуният ва хусусиятҳои тараққиёти таърихӣ халқ маҳсуб меёбад. Дарк кардан ва баҳо додан ба шаклҳои гуногуни ҳаёти ҷамъиятӣ, ки дар ташаккули таърихӣ муқарраршудаи муҳити истиқоматӣ ва манзилгоҳ дар шароити ташаккули шаҳракҳо хело муҳим аст.

Барои Тоҷикистони Шимолӣ ин гуна таснифот махсусан аз сабаби гуногун будани шароити табиӣ-иқлимӣ, иқтисодӣ, гуногунии таркиби этникии маҳалҳои аҳолинишин мураккаб аст. Гуногун будани шароити табиӣ иқлими минтақаи мавриди таҳқиқ боиси ташаккули намудҳои гуногуни хоҷагӣ ва маданияи шаҳракҳои шимолӣ Тоҷикистон гардид.

Аҳолии минтақаҳои гуногуни иқтисодӣ ба мубодилаи пурҷӯшу хурӯши маҳсулоти худ мароқ зоҳир мекарданд. Аллақай дар марҳилаи аввали таърихӣ дар ин ҷо шаҳрҳо ба вучуд омадаанд (аксарияти онҳо ҳоло мавҷуданд): аз ҳазораи якуми пеш аз милод Хучанд (Искандрия Ақсо) ва Уротеппа (Курушкадаи қадим, аз асри XV Истаравшан) маълум аст. Аз ҷиҳати асрҳои миёна (асрҳои VI-VIII) Панҷакент, Конибодом (Канд), Исфара (ки он вақт аз ду шаҳр – Тамохуш ва Бамкахуш иборат буд) маълум аст [4, с. 125].

Дар таърихи шаҳракҳои минтақа давраҳои тараққиёт ва таназзул, муваққатӣ ва дар баъзе мавридҳо дарозмуддат ба амал омадааст. Шаҳракҳои ба таназзул афтада, дар асари истилоҳо, дар назди саҳнаҳои ҷангҳои байниҳамдигарӣ ва низоҳои қабилавӣ қарор гирифтанд.

Аммо дар баробари ин, ҳокимони замон ба муносибати сушт шудани ҳокимияти марказӣ дар хониҳо ба мустаҳкам намудан ва сохтани манзилҳои бошукӯҳ шурӯъ намуданд. Шаҳрҳои нав пайдо шуданд, ки ба марказҳои ҳунармандӣ ва савдо табдил ёфтанд. Пас, дар нимаи аввали асри XVIII бо ташаббуси беки Панҷакент шаҳр ба ҷои нави мувофиқ кӯчонида шуд. Шаҳру шаҳракҳои водии Фарғона хело тараққӣ карданд. Шаҳри Хучанд васеъ ва бо ду қатор деворҳо иҳота шуда буд. Дар ҳамин вақт шаҳри Уротеппа мустаҳкам шуда, қалъаи Муғ, маркази яке аз қудратҳои давлати Ҷониён шӯҳрат дошт [7, с. 126-134].

Ба гуфтаи В.В.Бартолд, дар охири асри XVIII – нимаи аввали асри XIX шаҳрҳои водии Фарғона дар минтақаи мавқеи асосиро ишғол менамуданд. Нимаи аввали асри XIX, ки бо ободонии минбаъдаи шаҳру деҳот, васеъ шудани маҳаллаҳои кӯҳна ва ба вучуд омадани маҳаллаҳои деҳот хос аст. Суқунати кӯчманчиён, кӯчонидани соқинони шаҳрҳо ва истеҳкомҳои деҳот ба боғу заминҳои қорам, ки дар онҳо маҳалҳои аҳолинишини доимӣ ташкил меёбанд хело паҳн гардид. Дар водии Фарғона шаҳри Конибодом васеъ карда шуда буд, ки қисми кӯҳнаи мустаҳками он бо мулкҳои деҳот якҷоя карда шуданд, ки аҳолии шаҳр одатан тамоми мавсими қорҳои хоҷагии деҳот ба он ҷой мерафт. Аҳамияти шаҳри Исфара ҳамчун маркази савдо ва ҳунармандӣ афзуд; дар атрофи он посёлкаҳои нави тоҷикону қирғизҳо ба вучуд омаданд.

Ба Россия ҳамроҳ шудани Осиёи Миёна марҳилаи муҳими тараққиёти ҳаёти шаҳрҳои Тоҷикистони Шимолӣ гардид. Шаҳрҳои кӯҳнаи вилоят ободонию навсозӣ шуданд. Шаҳрҳо, посёлкаҳои нави аҳолинишини Драгомирово, Советобод, Ленинобод ва ғайра пайдо шуданд, ки ҳамчун марказҳои савдо, маъмури ва маданияи уездҳо, округҳо, волостҳо буданд.

Тақсмоти маҳалҳои аҳолинишин дар вилоят нобаробар буд. Дар баробари маҳалҳои сараҳолии таърихӣ, даштҳои паҳновари дорои аҳолии пароканда ва номутамарказ низ мавҷуд буданд, дашту кӯҳҳо (ба ғайр аз соҳилҳои рудҳо) умуман соқинони доимӣ надоштанд. Дар шароитҳои гуногуни табиӣ ва иҷтимоӣ иқтисодӣ навъҳои гуногуни аҳолинишин ба вучуд омаданд.

Мо шахрҳо, посёлкаҳо, деҳаҳои тичоратию хунармандӣ, деҳаҳои минтақаи зироаткории оби қадим, мавзеъҳои минтақаи зироаткории лалмӣ, деҳаҳои кӯҳистонро, деҳаҳои гурӯҳи нимкучманчӣ ва авулҳои кӯчманчиро метавонем бо хусусияти худ фарқ намоем. Ба сифати посёлкаҳои мавсимӣ, кулбаҳои тобистонии аҳолии шахр ва қисман деҳаҳо, бошишгоҳҳои тобистонии тоҷикони кӯҳистон, бошишгоҳҳои сахроии чӯпонҳо дар чарогоҳҳои дурдаст фарқ мекунам.

Ба қатори шахраҳои аҳолинишинеро, ки то 10 ҳазор нафар аҳоли дошта, марказҳои хунароҳи махсус, бозорҳои доимии хурду калон ва дигар намудҳои савдори дохил карда метавонем. Шаҳрҳо дар роҳҳои бузурги савдои транзитӣ, дар ҳамбастагии воҳаҳои кишоварзӣ ва ноҳияҳои чарогоҳӣ ҷойгир шуда, марказҳои иқтисодӣ, маъмури ва фарҳангии як минтақаи васеъ буданд. Аввал аз рӯи шумораи шаҳрҳо дар нимаи дуҷуми асри XIX — ибтидои асри XX шаҳрҳои Хучанд, Конибодом, Исфара ишғол карданд. Дар воҳаҳои доманакӯҳи байни водии Фарғона, Тошканд ва водии Зарафшон, шаҳри Уротеппа ҷойгир буд.

Мо шаҳрҳои хурдтар ва муҳимтареро, ки камтар аз 10 ҳазор нафар аҳоли доштанд ва ҳамчун маркази ноҳияҳо эътироф шудаанд, шаҳрак мешуморем. Хусусияти хоси онҳо инкишофи хунармандӣ ва савдо буд, ки дар онҳо панҷак ва зиёда аз аҳоли машғул шуда, вале боқимондаи сокинон ба хоҷагии деҳот алоқаманд буданд. Чун дар шаҳрҳои калон, қосибони маҳаллӣ корпоратсияҳои гилдиявии худро доштанд. Савдо дар посёлкаҳо доимӣ набуда, балки давра ба давра, дар рӯзҳои муайяни ҳафта сурат мегирифт. Инҳо дар водии Фарғона посёлкаҳои Ашт, Понғоз, Гончӣ, Хистеварз, Адрасмон, Чоркӯҳ, Ворух, Шайдон, Қамишқургон, Кучкак ва Нов буданд. Ба вучуд омадани бисёр марказҳои хурди шаҳрӣ ва нимшаҳрӣ табиӣ буд: ҳар як воҳае, ки аз дигарҳо бо минтақаи дашту биёбон ё қаторкӯҳҳо ҷудо шуда буд, ноҳияи иқтисодии худро ташкил медод, ки аҳолии онҳо ба хунармандӣ, маркази савдо, фарҳангӣ ва маъмури таркиб ёфта буд.

Дар нимаи дуҷуми асри XIX бисёр шаҳрҳои минтақа ҳоло ҳам намуди феодали доштанд: деворҳои қалъа, баъзан ду қатор нигоҳ дошта мешуданд (мисли Хучанд, Конибодом, Панҷакент). Деворҳо баландии 5-10 м ва паҳноӣ 5 м буда, дар канори боло бо гилҳо ва дар беруни он нимпурра оро дода шуда буданд. Дар кӯчаҳои асосии шаҳр дарвозаҳо шабона баста буданд: мисли дар Панҷакент - 2 дарвоза, дар Уротеппа - 7, дар Хучанд - 8 ададро ташкил медоданд. Пас аз пайвастан ба Империяи Русия девору дарвозаҳои шаҳрҳои вилояти Туркистон аҳаммияти худро гум карда, ҳам аз таъсири иқлим ва ҳам бо таъсири бевосита фуру рехтанд. Аммо дар хонигариҳо, ки тартиботи феодали бо қамолӣ рушд нигоҳ дошта мешуд ва то инкилоб девору дарвозаҳо аз рӯи таъинот амал мекарданд [6, с. 13-18].

Вақте, ки деворҳои шаҳр вучуд доштанд, худуди шаҳр аз рӯи дарозии онҳо муайян карда мешуд. Дар худуди шаҳрҳои дохили деворҳо асосан на боғҳо ва на заминҳои қорам мавҷуд буданд - аҳолии шаҳр дар канори шаҳр заминҳои тобистона доштанд ва тақрибан ним солро дар он ҷо гузаронда, ғайриҷамъии шаҳрро бо қорҳои деҳот пайваст карда, худро бо сабзавот, мева ва баъзан ғалла таъмин мекарданд. Ин гуна шаҳрҳо дар давоми тамоми фасли тобистон тақрибан ҳолӣ буда, дар фасли зимистон бошад, баръакс, маҳаллаҳои наздишаҳрӣ беодам буд. Ба ингуна минтақаҳо Уротеппа, Панҷакент, Ашт мисол шуда метавонанд. Минтақаи наздишаҳрӣ бо шаҳр чунон зич алоқаманд буд, ки дар назари аҳоли онҳо бо ҳам яқлухт буданд.

Иморатҳои шаҳрҳо серодам, мустаҳкам ва аксаран бо биноҳои истиқоматии ду ва сеошёна иборат буд. Ба ин шаҳрҳо Панҷакент ва Уротеппа дохил мешаванд. Навъи дуҷуми ободонии шаҳрҳо банақшагирии аҳолии зич маскуншуда буд: он барои ноҳияҳои канори Хучанд, Конибодом, Исфара ва дигар шаҳрҳои водии Фарғона хос буд. Дар Конибодом бошад, байни кварталҳо қитъаҳои боғ ва ҳатто зироатқорӣ мавҷуд буд [11, с. 35].

Бисёр шаҳрҳои Осиёи Миёна дар ин давра тақсимшавиро ба қисмҳои таърихӣ топографии дар гузашта инкишофёфта нигоҳ доштанд. Қадимтарин қисми бисёр шаҳрҳо гирду атрофи қалъа буд, ки қароргоҳи ҳоким пеш аз пайвастан ба Русия дар он ҷо ҷойгир буд ва бозори асосии шаҳр одатан дар ҳамин ҷо мавқеъ гирифта буд. Дар гирду атрофи маркази савдо работҳои асримиёнагӣ низ мавҷуд буданд. Бинобар иттилои сарчашмаҳо дар охири асри XIX дар бисёр шаҳрҳои минтақаи нави русӣ ташкил карда шуданд. Онҳо ё дар наздикии қалъа, дар маркази шаҳр (Хучанд, Уротеппа) ё дар наздикии шаҳри кӯҳна, дар қаламрави пештар боғу киштзор ҷой мегирифтаанд; Мақомоти Русия ин заминҳоро аз соҳибони

собикашон одатан мехариданд. Ноҳияҳои русии шаҳрҳо тибқи нақшаи гирифта шуда, кӯчаҳои рост аз ду тараф дарахтзор буданд ва қад-қадӣ кӯчаҳо ҷуйборҳои об чорӣ мешуданд. Дар қисми маскуншудаи империяи Рус муассисаҳои маъмурӣ, казармаҳо, беморхонаҳо ё амбулаторияҳо, дорухонаҳо, муассисаҳои таълимии Русия, бонкҳо ё филиалҳои онҳо, идораҳои ширкатҳои тичоратӣ, идораи почта-телеграф ва нақлиёт, меҳмонхонаҳо мавҷуд буданд.

Яке аз хусусиятҳои муҳими шаҳрҳои таърихӣ ба қисмҳо ва маҳаллаҳои алоҳида тақсим шудани онҳо буд. Аз замонҳои қадим анъанаи ба ду қисм (даҳа, қитъа) тақсим кардани шаҳр вучуд дошт. Инак, Хучанд, Уротеппа аз ду қисм ва Чуст, Конибодом, Самарканд аз чор қисм иборат буданд. Ҳар яке аз ин қисматҳо девори қалъаи худро доштанд. Тақсимшавӣ ба ду ё чаҳор қисм дар баъзе шаҳрҳо вучуд дошт. Шаҳрҳои Понғоз ва Риштон ба ду қисм ва Ашту Кучкак ба чор қисм, Қистакӯз ба панҷ қисм тақсим шуда буданд [11, с. 59].

Маъмурияти русии вилояти Туркистон ин тақсимои бостониро ба қисмҳо нигоҳ дошта, онҳоро чун воҳиди маъмурӣ ҳисоб карда, мазмуни онро дигар кард. Пештар дар бисёр шаҳрҳо ҳар як қисмат ҳам шаҳр ва ҳам деҳаҳои наздишаҳриро, ки ба он тобеъ мешуданд (Панҷакент, Хучанд) фаро мегирифт.

То ибтидои асри XX маҳаллаҳои наздишаҳрӣ аз ҷиҳати маъмурӣ аз шаҳр ҷудо карда шуда, ба қисмҳои кӯҳна шаҳрҳои нав дохил карда шуданд. Дар Хучанд қисмҳои сеюм ва чорум, дар Конибодом — панҷум, ки аз ҷиҳати ҳудудӣ бо шаҳрҳои кӯҳна алоқаманд нестанд, дар шаҳраки Қистакӯз (ҳозира Хистеварз) — қисмҳои панҷум ва шашум низ пайдо шуданд.

Ба ғайр аз тақсим шудан ба қисмҳои калон дар шаҳрҳо, посёлкаҳо ва дар бисёр деҳот тақсимои бостонӣ ба маҳалҳои истиқоматӣ (маҳалла, гузар) низ вучуд дошт. Инро маъхазҳои хаттӣ (Наршаҳӣ) барои шаҳрҳои давраи то феодалии шаҳодат медиҳанд. Ин қисматкунӣ хеле устувор гардид ва то инқилоб ва ҳатто баъдтар ҳам пойдор буд. Квартал на танҳо воҳиди ҳудудӣ, балки воҳиди маъмурию иҷтимоӣ ҳам буд. Соқинони он дар як навъ ҷамоатҳои ҳамсоя муттаҳид карда мешуданд.

Маҳаллаҳои нав ё аз ҳисоби деҳаҳои ба шаҳр шомилшуда ва ё дар натиҷаи тақсим кардани кварталҳои кӯҳна ташкил карда мешуданд. Сабаби ин одатан сохтмони масҷиди нав дар квартал буд, ки дар атрофи он маҳаллаи нав ташкил карда мешуд. Тақсим кардани маҳаллаҳои нав оҳиста-оҳиста, дар тӯли асрҳо сурат мегирифт. Аз ин ру, шумораи кварталҳо аз аҳаммияти иҷтимоӣ иқтисодии шаҳр, бостонӣ будани он, дараҷаи тараққиёти ҳаёти шаҳр шаҳодат медиҳад. Шумораи маҳаллаҳо 146 адад, ки аз он дар Уротеппа -61, Конибодом-45, Исфара-31 квартал мавҷуд буд. Дар шаҳраки Қистакӯз (ҳозира Хистеварз)-34, Ашт-16, Панҷакент 13, Ворух 12 ва дар Шайдон 11 маҳалли истиқоматӣ мавҷуд буд [11, с. 76].

Посёлкаҳои шаҳрҳои бостонӣ ва асримиёнагии Тоҷикистони Шимолӣ ҳамчун марказҳои истеҳсолию ҳунармандӣ ба вучуд омада, инкишоф ёфтаанд. Шаҳрҳои, низ мавҷуд буданд, ки ба истеҳсоли баъзе навъҳои маҳсулот махсус гардонда шудаанд. Бисёре аз ҳунарҳои дастӣ на танҳо дар минтақаи худ фурухта мешуданд, балки ҳатто берун аз Осиёи Миёна низ талабгор доштанд. Ҳатто дар асрҳои VIII—X абрешими Фарғона, махсусан бекасаби машҳури Хучанд, адрас, хонатлас ба мамлакатҳои ҳамсояи Шарқ интиқол дода мешуданд.

Дар водии Фарғона ҳунармандони Конибодом ва Ашт бо истеҳсоли олоти оҳанин, устоҳои Исфара дар истеҳсоли қоғаз ва рағани кунҷид шӯҳрат доштанд.

Аҳолии шаҳрҳо низ дар шаҳрҳои хурд (аз рӯи маълумотҳои таърихӣ соли 1897) ҷамъ шуда буд: дар Исфара — 9200 нафар, дар Қистакӯз (ҳозира Хистеварз) — 8100 нафар, дар Ашт ва Чоркӯҳ — 4000 нафар, дар Понғоз, Ворух ва Кучкак — 3300 нафар. 3500, дар Қамиш-Қурғон, Исписор-2800, дар Навкат, Шайдон ва Ғонҷӣ -1500 нафар истиқомат менамуданд [11; с.96].

Маъмулан дар шаҳрақҳо аҳолии аз ҷиҳати этникӣ омехта зиндагӣ мекарданд. Дар шаҳрҳои кӯҳнаи Осиёи Миёна қисми асосиро аҳолии муқимӣ ташкил медиҳад, ки аз ҳисоби муҳоҷирон аз деҳоти ҳамсоя, аз мавзеъҳои дурдаст ва баъзан аз дигар кишварҳо пурра мешуданд. Ҳамин тавр, ҳайати аҳолии шаҳр устувор набуд. Таркиби аҳолии шаҳрҳо дар асри XVII— нимаи якуми асри XIX хеле тағйир ёфт.

Навъи махсуси посёлкаҳои аҳолинишин дар атрофи шаҳр низ ба вучуд омадаанд. Деҳаҳо, ки берун аз ҳудуди шаҳр ҷойгир буданд, одатан яке паси дигар бо ҳам

мепайвастанд. Баъзе деҳаҳо тарҳи зичиморат ва серодам доштанд; баъзан гурӯҳ-гурӯҳ хонаҳо аз ҳамдигар боғу замини қорам чудо қарор доштанд. Деҳаҳои наздишаҳрӣ ба маҳаллаҳои истиқоматӣ тақсим карда мешуданд, ки шумораи онҳо баъзан ба даҳҳо мерасид.

Маркази деҳаи қалони наздишаҳрӣ одатан бозори хурде буд, ки дорои якчанд дӯкониҳои савдо, устохонаи оҳангарӣ ва дигар хунамандону қосибон буд. Дар ин ҷо қорвонсаройҳо, ҷойхона, масҷиди ҷомеъ ҷойгир буданд (дар маҳаллаҳои истиқоматӣ масҷидҳои панҷвақта мавҷуд буданд). Дар баъзе деҳаҳои қалон мадрасаҳо мавҷуд буданд, ки ҳар кадоми онҳо мадрасаҳо доштанд. Посёлкаҳои қалони аҳолинишин то 5-8 ҳазор нафар аҳоли доштанд. Дар мавзеи амлоқҳои наздишаҳрии аҳолии шаҳр бисёр деҳаҳои наздишаҳрӣ ба вуҷуд омаданд. Соқинони муқимӣ ба хунармандӣ идома дода, дар баробари ин бо қорҳои кишоварзӣ мепайвастанд. Соқинони деҳаҳои наздишаҳрӣ гоҳе дар марказҳои савдои шаҳр қорвонсарой, дӯкониҳо ва устохонаҳои шахсии худро дошта, бо харидорони муайян алоқа доштанд ва маҳсулоти худро ба онҳо фурӯхта, гоҳе аз онҳо ашёи хом мегирифтанд.

Деҳаҳои қалон дар атрофи Хучанд низ қам набуданд, мисли: дар деҳоти Ёва қариб 2000 нафар, дар Пули-чуқур- 1000 нафар; дар Рӯмон — 3500, Шайх-Бурҳон қариб 1000 нафар аҳоли истиқомат менамуданд. Шуғли асосии аҳолии ин деҳаҳо хунармандӣ буд. Дар деҳоти Ёва ва Пули Чуқур абрешимчиён, рангуборчиён, бофандагон зиндагӣ мекарданд. Ҳамин тавр, ҳам аз ҷиҳати шумораи аҳоли ва ҳам аз ҷиҳати навъи машғулият соқинони ин деҳаҳо қариб монанди хоҷагидорӣи шаҳрҳо буданд, лекин бозори худро надоштанд [11, с. 112].

Пас якчанд намуди посёлкаҳои шаҳрӣро муайян кардем, ки ҷӣ аз ҷиҳати аҳамияти худ дар ҳаёти халқ ва ҷӣ аз ҷиҳати шумораи аҳоли ва ҳам аз ҷиҳати сохти худ аз ҳамдигар фарқ менамуданд: посёлкаҳои наздишаҳрӣ (аз ҷумла маҳаллаҳои наздишаҳрӣ); шаҳракҳои савдо, аз ҷумла шаҳрҳои, ки дар роҳҳои қалони савдо воқеъ гардидаанд; нуқтаҳои савдо; шаҳракҳои хунармандӣ; маҳаллаҳои зироатқорӣи обӣ, ки ба инкишофи шаҳрсозӣи минтақаи мавриди таҳқиқ таъсири бевосита расонданд.

Дар солҳои Ҳокимияти Шӯравӣ бошад, ҳаёти посёлкаҳои қорғарӣи шимоли Тоҷикистон ба қуллӣ тағйир ёфт. Талаботи аҳолии шаҳракҳои таърихӣ нисбат ба шароити манзил, асбобу анҷоми рӯзгор, сару либос, пойафзол, нақлиёт, алоқа тамоман дигар шуд. Симои маданияи шаҳракҳои таърихӣ дигаргун шуд. Ба ҷои манзилҳои истиқоматӣи кӯҳнаи гилин, манзилҳои истиқоматӣи нави ғиштӣ дорои шабақаи об, барқ, инфрасохтори хизматрасонӣ, маҳаллаҳои нави бо роҳҳои васеъ ва мумфарш дошта пайдо шуданд.

Масъалаҳои ободонӣи посёлкаҳои аҳамияти таърихидошта ва рушди сохтмон дар шаҳракҳои шимоли Тоҷикистон аз ибтидои солҳои 60-уми асри XX оғоз шуда буд. Ба шарофати иқдомҳои созандагӣ ва ҷидду ҷаҳди меҳнатқашони шаҳракҳои таърихӣ дар шимоли кишвар посёлкаҳои нави типӣи шаҳрӣ, мисли Қолхозчиён (Панҷакент), Гулақандоз, Драгомирово (ноҳияи Ҷаббор Расулов), Гулистон (Қайроққум), Пулотон (Қонибодом) ва монанди онҳо пайдо шуданд.

Дар Қарори ҚМ ҲКИШ ва Шӯрои Вазирони Шӯравӣ соли 1962 «Дар бораи сохтмони индивидуалӣ ва кооперативӣ» дар бораи беҳтар намудани зиндагонӣи соқинони шаҳракҳои таърихӣ фаро гирифта шуда буд, ки мувофиқи он ба бинокорони инфиродӣ ва кооперативӣ фароҳам овардани шароити зарурӣ барои ташаккули интенсификации сохтмон имтиёз дода шуд. [9, с. 241]. Татбиқи ин иқдом имконият дод, ки ҳаҷми умумӣи сохтмони кооперативӣ ва инфиродӣи шахсӣ то 22% зиёд карда шавад. Ҳамин тавр, дар солҳои 1962-1965 шаҳрвандони шаҳракҳои шимоли Тоҷикистон 985 ҳазор метри мураббаъ манзил сохтанд [2, с. 17].

Рушди сохтмон аз ҳисоби маблағҳои шахсии соқинон ба он мусоидат кард, ки манзилҳои истиқоматӣи типӣи кӯҳна асосан ба манзилҳои нави муосир иваз карда шуда, 7,5 миллион сум ё назар ба соли 1958-ум 1,2 баробар зиёд маблағ дар ин самт сарф карда шуд [5, с. 92].

Дар давраи солҳои 1961-1965 дар қаламрави шимоли Тоҷикистон шаҳракҳои нави қорғарӣ, монанди Адрасмон, Табошар, Чайруҳдаррон, Қайроққум, Бӯстон, Олтин-Топқан пайдо шуданд.

Сохтмони шаҳракҳои наво, ки дар онҳо намояндагонӣи миллатҳои гуногуни шӯравӣ зиндагӣ мекарданд, дар навбати худ дӯстӣи халққоро мустақкам намуда, ягонагӣи онқоро тараққиёти истехсолоти хурду миёна танзим намуд. Инро дар мисоли шаҳраки Чкаловск (қоло Бӯстон) дидан мумкин аст. Дар он намояндагонӣи 8 миллати Иттиҳоди Шӯравӣ қор мекарданд. Якҷоя шаҳраки ҳозиразамони дорои инфрасохтор сохта шуд. Тарзи зиндагонӣи

сокинони шаҳраки мазкур аз шаҳри муқаррарӣ фарқ намекард. Ҳамаи роҳҳои шаҳрак мумфарш карда шуда, дар ин ҷо нуқтаҳои савдо, комбинати хизмати маишӣ, Ҳаммом, мактаб, боғча, ясли фаъолият менамуданд.

Ғайр аз ин шаҳракҳое, ки ҳудуди 10-15 ҳазор аҳолиро муттаҳид менамуданд, якчанд маҳаллаҳои дорои кварталҳои ҷудоғонаро сарчамъ менамуданд. Шаҳраки Советобод (ҳоло Ғафуров) аз рӯи тарҳи генералӣ сохта шуда, аз 16 кӯча, инфрасохтори мукамали хизматрасонӣ маҳаллаҳои истиқоматии шакли нави борат буд [1, с. 65].

Чунин мисолҳо хоси қариб ҳамаи шаҳракҳо ва марказҳои маъмурии ноҳияҳо-поселкаҳои типӣ шаҳрӣ буданд. Дар бобати тақвият намудани имконоти моддию техникаи сохтмони манзилҳои истиқоматии шаҳракҳо кори бисёре ба ҷо оварда мешуд. Дар асоси Қарори КМ ҲКШ ва Шӯрои Вазирони ИҶШС «Дар бораи минбаъд ҳам вусъат додани сохтмони манзилҳои истиқоматии инфиродии шахсӣ ва дар поселкаҳо нигоҳ доштани анъанаҳои халқии бунёди манзилҳои истиқоматӣ» бисёр корҳо ба ҷо оварда шуданд. ки дар минтақа шаҳракҳои нави ҳозиразамони ба талаботи замон ҷавобгӯ сохта шаванд. Дар асоси ин санад дар шаҳракҳои таърихӣ дигаргуниҳои назаррас ба амал омаданд. Дар баробари аз нав сохтани маҳаллаҳои таърихӣ шаҳракҳои муосир - марказҳои маъмурии ноҳияҳои Ашт (Шайдон), Деваштич (Ғонҷӣ), Нав (Навкат), Пролетар (Меҳргон) ва Мастҷоҳ (Бӯстон) тибқи нақшаҳои кулли шаҳрсозӣ марҳила ба марҳила ташаккул ёфтанд. Дар солҳои 1965-1980 бо қувваи аҳолии шаҳракҳо зиёда аз 6390 ҳазор метри мураббаъ майдони истиқоматӣ сохта ба истифода дода шудааст [10, с. 356]. Дар баробари ин шаҳракҳо ба сохтмони муассисаҳои маданӣ-маишӣ диққати махсус меоданд. Танҳо дар давраи аз соли 1965 то соли 1980 71 манзилҳои истиқоматӣ мактабҳо барои 16,9 ҳазор ҷой сохта шуд [3, с. 46].

Дар тағйир ёфтани симои шаҳракҳои таърихӣ дар партави Қарори КМ ҲКШ ва Шӯрои Вазирони ИҶШС «Дар бораи тадбирҳои боз ҳам беҳтар намудани шароити манзилию коммуналӣ ва иҷтимоию маданӣ дар ҳаёти аҳолии шаҳракҳои таърихӣ баъзе дигаргуниҳо ба амал омаданд. [3, с. 67]. Шаҳракҳо сохтмони биноҳои истиқоматӣ ва иморатҳои бисёрквартираро инкишоф доданд. Масалан, «тарҳи комплекси Шайдон тадбирҳои ташкилӣ-ҳочагӣ, нақшаи дурнамои тараққиёти иҷтимоӣ ва рушди умумии шаҳракҳои таърихиро дар бар мегирифт. Ҷиҳати муҳими нақшаи комплексӣ ободонии умумии аз рӯи рушди нақшавии маҳал буд. Мутобиқи зикри сарашмаҳо соли ба ҳисоби миёна аз ҳисоби таъмини марҳилавии нақшаҳои кулли шаҳрсозӣ 70 манзилҳои истиқоматии бо назардошти талаботи муҳит ва истиқоматкунандагон ба истифода дода мешуд» [8, с. 3].

Таъсиси комбинатҳои калони сохтмони механиконидашуда дар шаҳракҳои Советобод, Чкаловск, Исфара ва Конибодом дар шакли заводҳои махсуси бинокорӣ мусоидат намуд, ки онҳо дар азнавсозии шаҳракҳо мавқеи муҳимро бозанд. Дар солҳои минбаъда корхонаҳои бинокорӣ ба сохтани биноҳои бисёррошёнаи истиқоматӣ ва маъмуриӣ шурӯъ карданд [2, с.18].

Дар баробари ин дар шимолӣ Тоҷикистон зиёда аз 100 деҳоти хурд низ мавҷуд буд, ки аз ҳамдигар дар ҷойҳои дур воқеъ буданд, ки чандон ба инфрасохтори локалӣ робитаи мустақим надоштанд. Дар аксарияти онҳо тақрибан 75—120 нафар аҳоли зиндагӣ мекарданд.

Масалан, шаҳри таърихии Панҷакент ибтидои солҳои 80-уми асри XX 22 маҳалро муттаҳид кардааст, ки дар онҳо қариб 17500 кас зиндагӣ мекард. Дар деҳаҳои калон, аз 2800 то 4000 нафар зиндагӣ карда, дар деҳоти хурд аз 85 то 110 нафар [2, с. 24], ё ба ҳисоби миёна дар ин деҳаҳо 10-12 манзилҳои хонавода зиндагӣ мекарданд. Маълум аст, ки дар чунин шароит масъалаҳои иҷтимоии рушди минбаъдаи шаҳракҳои таърихиро бомуваффақият ҳал кардан мумкин номумкин аст.

Зимни таҳияи лоиҳаҳо анъанаҳои халқии бунёди манзилҳои инфиродии дорои ҳавлӣ пешбинӣ карда шуд. Шароити иқлими гарму хушки минтақа низ ба ҳалли меъморӣ ва тарҳию ҳаҷмии иморатҳои камошёнаи истиқоматӣ таъсири бевоситаи худро гузошт. Таҷдиди шаҳракҳои таърихӣ раванди мураккабу тӯлонӣ буда, ба назар гирифтани омилҳои истехсолӣ, иқтисодию иҷтимоӣ дар шароити мушаххасро талаб мекунад.

Ҳамин тавр, тараққиёти минбаъдаи қувваҳои истехсолкунанда ба ҷуғрофияи шаҳракҳо ва поселкаҳои типӣ шаҳрӣ таъсири бевосита расонд. Ин ба туфайли рушди инфрасохтор, дар нуқтаҳои калони аҳолинишин ҷамъ шудани аҳолии шаҳрак ба амал омад. Раванди ташаккули шаҳракҳо ва аҳолии поселкаҳои коргарӣ дар оянда ҳам давом мекунад. Аммо ба як шаҳраки калон ба таври механикӣ муттаҳид намудани якчанд нақшаҳои аҳолинишин низ ҳалли оқилонаи масъала нест. Шаҳракҳои нави планиро дар асоси шаклҳои кӯҳнашудаи навҳои

манзил ташаккул додан мумкин нест. Он қарорҳои принципан нави шахрсозӣ ва меъмориро талаб мекунад, ки ба талаботи нави имрӯз ва ҳаёти шаҳракҳои таърихӣ мувофиқ бошанд.

Фароҳам овардани шароити мусоиди муҳити зист дар шаҳракҳои таърихӣ раванди дуру дароз ва мураккаб буда, онро танҳо баъди андӯхтани таҷрибаи кофӣ бомуваффақият ба амал баровардан имконпазир аст. Ташаккули манзилҳои истиқоматӣ дар ин марҳила самти наvero касб намудааст, ки ин ҳам таъсири банақшагирии шӯравӣ дар ҳамаи самтҳо, аз ҷумла сиёсати типикунонӣ ва стандартонии чузӯҳои биноҳои истиқоматӣ дар қаламрави давлати ягонаи абарқудрат дар он замон ба ҳисоб мерафт. Заминаи ҳифзи анъанаҳои меъмории милли маҳз ҳамон шаҳракҳои таърихӣ мебошанд, ки тавассути ҳифзи намунаҳои беҳамтои хунари муъҷизаофари устоҳои халқӣ дар биноҳои истиқоматии дуқисматаи ҳавлидори милли мебошанд.

Адабиёт

1. *Бойгонии байнишодравии шаҳри Хучанд. – Ҳисоботи ҷамъбастии солҳои 1965-1980. Ҷ.21 Д. 4. - Ҷ.65.*
2. *Бойгонии марказии вилояти Суғд. -Ҷ. 41. -Оп. 1. - Д. 25/06. -Ҷ. 17, Д. 14. -Ҷ. 18, Д. 16. - Ҷ. 24.*
3. *Ленинская аграрная политика СССР (1978-1982гг.). -М.: Политиздат, 1984. - С. 46.*
4. *Лизеинский, Б.А. Древний среднеазиатский город // Лизеинский, Б.А. Древний Восток. Города и торговля. Вып. 1. Ереван. 1973. - С. 125.*
5. *Народное хозяйство Таджикской ССР в 1965г. – Душанбе, 1966. – С. 92.*
6. *Пищулина К.А. Присырдарьинские города и их значение в истории казахских ханств в XV-XVII вв.// Казахстан в XV-XVIII вв. Алма-Ата. – 1969. – С. 13-18.*
7. *Пяньков, И.В. Город Средней Азии ахеменидского времени по данным античных авторов. – М.: Наука, 1989.*
8. *«Роҳҳои татбиқи индустриягардонии фонди манзил» // Рӯзномаи «Тоҷикистони Советӣ». – 1981. - 10 феврал. – С. 3.*
9. *Собрание постановлений правительства СССР. - М., 1962. - №12. – С. 241.*
10. *Советский Таджикистан за 60 лет. - М.: Наука, 1989. - С. 56.*
11. *Турсунов Н. О. Сложение и пути развития городского и сельского населения Северного Таджикистана XIX –XX вв. - Душанбе, 1976.*

МУҲИТИ ЗИСТИ ШАҲРАКҲОИ ТАЪРИХИИ ТОҶИКИСТОНИ ШИМОЛӢ ДАР АСРҲОИ XVI-XX

Дар мақола бо назардошти иттилои сарчашмаҳои муътамади таърихӣ раванди ташаккули шаҳру шаҳракҳо дар ҳудуди ҷуғрофии шимоли Тоҷикистон (дар асрҳои XVI-XX) мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст. Омилҳои сиёсӣ ва иқтисодӣ ва иҷтимоии инкишофи шаҳрҳои Хучанд, Панҷакент, Истаравшан, шаҳрҳои миёнаи Исфара, Конибодом ва шаҳракҳои ҳамчун марказҳои маъмурии ноҳияҳои алоҳида амалкунандаи Навкат, Шайдон ва Гончи аз нуқтаи назари таснифоти типологии шахрсозӣ таҳлилу баррасӣ карда шудаанд. Дар мақола инкишофи хунармандию кишоварзӣ ва қосибую тичорат аз омилҳои қалидии инкишофи муҳити истиқоматии шаҳракҳои таърихӣ рӯ ба инкишоф ҳам дар давраи феодалӣ ва ҳам дар давраи ҳамроҳ гардидани Осиёи Миёна ба Империяи Русия бо далелҳои бозғитимод шарҳ дода шудааст. Муаллифон дар таърихи маъмурии муҳити истиқоматии шимоли Тоҷикистон тавсиф намудаанд. Ҳифзу инкишофи анъанаҳои меъморӣ халқӣ дар алоқамандӣ бо омилҳои табиӣ ва таъмини муҳити қомилан мусоиди зист, ки яқинд марҳилаҳои муҳими таърихию паси сар намудааст, аз ҳадафҳои асосии мақолаи мазкур ба ҳисоб меравад. Таъмини шароити қомилан мусоиди муҳити зист дар шаҳракҳои таърихӣ раванди дуру дароз ва мураккаб буда, онро танҳо баъди андӯхтани таҷрибаи кофӣ бомуваффақият ба амал баровардан имконпазир аст.

Калидвожаҳо: Тоҷикистони Шимоли, шаҳр, шаҳрак, қамушона, миёнашона.

ЖИЛАЯ СРЕДА ИСТОРИЧЕСКИХ ГОРОДОВ СЕВЕРНОГО ТАДЖИКИСТАНА В XVI-XX ВВ.

В статье с учетом достоверных исторических источников исследуется процесс формирования городов и поселков на географической территории северного Таджикистана (в XVI-XX вв.). Проанализированы политические, экономические и социальные факторы развития городов Худжанд, Пенджикент, Истаравшан, средних городов Исфара, Канибадам и поселков Навкат, Шайдон и Гончи, являющихся административными центрами отдельных районов и рассмотрены с точки зрения типологической классификации градостроительства. В статье развитие ремесел, земледелия, торговли и коммерции с достоверными свидетельствами объясняется как один из ключевых факторов развития жилой среды развивающихся исторических поселений как в феодальный период, так и в период присоединения Средней Азии к Российской империи. На основе изученных документов авторы описали характер членения градостроительных единиц в XVI-XX вв., характер формирования микрорайонов, переходы в структуре городов и поселков исторического значения, демографическую плотность, характер род занятий и культура жителей северного Таджикистана. Сохранение и развитие народных архитектурных традиций в связи с природно-климатическими факторами и обеспечением вполне благоприятной среды обитания, прошедшей несколько важных исторических этапов,

считается одной из основных целей данной статьи. Обеспечение полностью благоприятных экологических условий в исторических поселениях — процесс длительный и сложный, и успешно осуществить его можно только после приобретения достаточного опыта.

Ключевые слова: Северный Таджикистан, город, поселение, малоэтажный, среднеэтажный.

RESIDENTIAL ENVIRONMENT OF THE HISTORICAL CITIES OF NORTHERN TAJIKISTAN IN THE XVI-XX CENTURIES

In the article, taking into account reliable historical sources, the process of formation of cities and towns in the geographical territory of northern Tajikistan (in the 16th-20th centuries) is studied. The political, economic and social factors of the development of the cities of Khujand, Penjikent, Istaravshan, the medium-sized cities of Isfara, Kanibadam and the settlements of Navkat, Shaydon and Gonchi, which are the administrative centers of certain districts, are analyzed and considered from the point of view of the typological classification of urban development. In the article, the development of crafts, agriculture, trade and commerce is explained with reliable evidence as one of the key factors in the development of the living environment of developing historical settlements both in the feudal period and in the period of accession of Central Asia to the Russian Empire. On the basis of the documents studied, the authors described the nature of the division of urban units in the XVI-XX centuries, the nature of the formation of microdistricts, transitions in the structure of cities and towns of historical significance, demographic density, the nature of occupation and culture of the inhabitants of northern Tajikistan. The preservation and development of folk architectural traditions in connection with natural and climatic factors and the provision of a completely favorable habitat that has passed through several important historical stages is considered one of the main goals of this article. Providing completely favorable ecological conditions in historical settlements is a long and complex process, and it can be successfully implemented only after acquiring sufficient experience.

Keywords: northern Tajikistan, city, village, residence, low-rise, mid-rise.

Дар бораи муаллифон

Шерматов Музаффар

Номзади илмҳои меъморӣ, дотсенти
кафедраи меъморӣ ва шаҳрсозӣ
Донишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи
академик М. Осимӣ
734000, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
к. ак. Раҷабовҳо, 26
E-mail: muzafarsher@mail.ru
Тел.: (+992) 908 07 67 06

Зокиров Раҳимҷон

Муаллими калони кафедраи меъморӣ
Донишқадаи политехникии Донишгоҳи
техникии Тоҷикистон ба номи ак. М. Осимӣ
735800, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хучанд,
х. И. Сомонӣ, 226
E-mail: zokirov_1974_rahimjon@mail.ru
Тел.: (+992) 92 807 67 66

Об авторах

Шерматов Музаффар

Кандидат архитектуры, доцент кафедры
архитектуры и градостроительства
Таджикский технический университет имени
академика М.Осими
734000, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
ул. ак. Ражабовых, 26
E-mail: muzafarsher@mail.ru
Тел.: (+992) 908 07 67 06

Зокиров Рахимджон

Старший преподаватель кафедры архитектуры
Худжандский политехнический институт
Таджикского технического университета имени
академика М.Осими
735800, Республика Таджикистан г. Худжанд,
пр. И. Сомонӣ, 226
E-mail: zokirov_1974_rahimjon@mail.ru
Тел.: (+992) 92 807 67 66

About the authors

Shermatov Muzaffar

Candidate of Architecture, Associate Professor of
the Department of Architecture and Urban Planning
Tajik Technical University named after
academician M.Osimi
734000, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rajaboih st., 226
E-mail: muzafarsher@mail.ru
Ph.: (+992) 908 07 67 06

Zokirov Rakhimjon

Senior lecturer of the Department of Architecture
Khujand Polytechnic Institute of the Tajik
Technical University named after academician
M.Osimi
735800, Republic of Tajikistan, Khujand,
I. Somoni Ave., 226
E-mail: zokirov_1974_rahimjon@mail.ru
Ph.: (+992) 92 807 67 66

НУРЕКСКАЯ ГЭС – ОСНОВА СОЗДАНИЯ АГРОПРОМЫШЛЕННОГО СЕКТОРА ЭКОНОМИКИ ЮЖНОГО ТАДЖИКИСТАНА

Наджмуддинов Т. А.

Таджикский государственный педагогический университет имени Садриддина Айни

В послевоенные годы в Республике Таджикистан быстрыми темпами продолжалась индустриализация, широко охватившая территорию Южного Таджикистана. Появились новые промышленные базы, строились дороги, каналы, водохранилища, заводы, развивались текстильная промышленность, шелководство, гидроэнергетика и сельское хозяйство [16]. Всему этому дали толчок Нурекская ГЭС и другие гидроэлектростанции, которые строились на юге республики.

Вначале 30-х годов XX в. был включен в народно-хозяйственный план вопрос освоения гидроэнергетических ресурсов крупной реки Вахш, появилась схема каскадов ГЭС на реке Вахш. Но в силу экономической разрухи страны и республики после Великой Отечественной войны, только с начала 50-х гг. началось освоение энергетических ресурсов Вахша малой мощности. Это, в свою очередь, привело к экономическому развитию республики и способствовало началу освоения более масштабных народно-хозяйственных задач.

В результате всестороннего изучения гидроэнергетических ресурсов Средней Азии в 50-х и начале 60-х годов первоначальные потенциальные ресурсы гидроэнергетики Таджикистана исчислялись, по данным профессора А.Е. Пробста, в объеме 520 млрд. кВтч. [18, с. 54] Уже тогда было определено, что на долю Таджикской ССР приходится свыше половины гидроэнергетических ресурсов всей Средней Азии. Тогдашний Председатель Совета Министров Таджикской ССР Назаршо Додхудоев в своих мемуарах отмечает, что несмотря на успехи, необходимо было решать и другие проблемы, особенно энергетические, «недостаток мощностей которых ощущался буквально во всех сферах народного хозяйства: металлургии, химической промышленности, строительстве и других областях».[19,с.31] По его мнению, решено было начать со строительства Головной ГЭС, затем планировалось развернуть работы в Сангтуде, построить Байпазинскую, Нурекскую, Рогунскую, а там и Сурхобскую, Даштиджумскую, Рушанскую и другие электростанции [19, с. 55].

Позднее проектировщики, ознакомившись с планом дальнейшего развития энергетики в республике, пришли к мнению, что ввод в строй таких электростанций, как Головная и Сангтудинская ГЭС, не решит основных проблем энергоснабжения.

Поэтому было отдано предпочтение сначала строительству Нурекской ГЭС, ибо ее мощность способна была обеспечить электроэнергией значительно большую территорию [18].

С 1958 года развития электроэнергетической отрасли Таджикистана отделяли особое внимание и её присоединили к единой энергетической системе республик Средней Азии и Южного Казахстана, что в значительной степени определила значение крупных энергетических узлов на юге Таджикистана, особенно на реке Вахш.

Учитывая всевозрастающую производственно-социальную необходимость в строительстве Нурекской гидроэлектростанции, бюро ЦК КП Таджикистана в мае 1959 года обратилось в ЦК КПСС с предложением рассмотреть вопрос строительства Нурекской ГЭС на реке Вахш в период 1960-1964 гг. [18].

Поддерживая предложение ЦК КП Таджикистана, Совета Министров Таджикской ССР, на июньском (1959 г.). Пленуме ЦК КПСС министр строительства электростанций СССР И.Т. Новиков заявил о целесообразности строительства ряда крупных дешевых ГЭС, таких как Нурекская в Таджикистане [26].

На Пленуме председатель Госплана Таджикистана А.К. Кахаров, более детально развил идею строительства Нурекской ГЭС следующим образом: «Таджикистан располагает огромными энергетическими ресурсами, позволяющими производить большое количество дешевой электроэнергии. Выявилась необходимость строительства мощной высокоэффективной Нурекской гидроэлектростанции на реке Вахш. Большое количество

дешевой электроэнергии этой станции позволит полностью покрыть дефицит в электроэнергии не только в Таджикистане, но и в других Среднеазиатских республиках, а также Южного Казахстана. Мы просим Центральный Комитет партии и Совет Министров СССР практически рассмотреть вопрос о безотлагательности строительства Нурекской гидроэлектростанции на реке Вахш» [9].

Уже на июньском 1959 года Пленуме было высказано одобрение о целесообразности начала строительства Нурекской ГЭС. О технических целях и сообразностях построения ГЭС в Пулисангинском ущелье весьма одобрительно отзывался бывший директор «Саогидпроект» Б.Я. Моисеев. Он в одной из своих газетных статей, в частности, отмечал: «Произведенные работы показали, что Пулисангинское ущелье как бы создано самой природой для возведения здесь грандиозного сооружения, открывающего широкие перспективы по дальнейшему развитию энергетики, промышленности и сельского хозяйства Среднеазиатских республик» [18, с. 54].

Таким образом, уже к началу 60-х годов строительство Нурекской ГЭС становится главным определяющим фактором на пути формирования в будущем ЮТТПК. В конце 1959 года ЦК КП Таджикистана и Совет Министров республики повторно обратились в ЦК КПСС и Совет Министров Союза ССР с просьбой безотлагательно рассмотреть вопрос о начале сооружения Нурекской ГЭС и поручить Госплану Союза ССР и Министерству строительства СССР включить его в план проектных работ на 1959-1960 гг., предусмотрев строительство Нурекской ГЭС в плане развития народного хозяйства СССР на 1959-1965 гг., с началом практических работ в 1960 году и пуском первых её агрегатов в конце семилетки [26, с. 2].

Как оказалось позднее, в результате всестороннего изучения местности указанный проект был несколько изменен: прежде всего, мощность и капитальные затраты на строительство ГЭС были увеличены. Были одобрены вопросы начала работ по орошению Явано-Обикиикской долины.

5 сентября 1961 года, после тщательного изучения вопроса и проведения подготовительных работ, Совет Министров СССР утвердил проектное задание на строительство Нурекской гидроэлектростанции как энергетической сердцевины Южно-Таджикского территориально-производственного комплекса со следующими практическими данными:

- установленная мощность электростанции - 2,7 тыс. кВт;
- средняя многолетняя выработка электроэнергии - 11,3 млрд. кВт ч.; сметная стоимость строительства - 273 млн. руб [5].

Утверждение данного проектного задания фактически заложило основу формирования и развития ЮТТПК.

Таким образом, уже к началу 60-х годов все вопросы, связанные со строительством Нурекской ГЭС мощностью в 2,7 млн. кВт ч. были согласованы. Первый секретарь ЦК КП Таджикистана Джаббор Расулов на XIV съезде Компартии Таджикистана, обсуждая этот вопрос, 21 сентября 1961 года публично объявил, что постановлением Совета Министров Советского Союза от 5 сентября 1961 года проектное задание Нурекской ГЭС установлено в 2,7 млн. кВт ч., среднегодовая выработка электроэнергии - 11,3 млрд. кВт ч. [2, Ф. 3. - Оп. 151. - Д. 2.].

Комитету по профессионально-техническому образованию при Совете Министров Таджикской ССР было поручено подготовить и направить на строительство Нурекской ГЭС 3 тыс. рабочих необходимых специальностей [3, Ф. 3. - Оп. 262. - Д. 26. - Л. 110].

Постановление обязало руководителей министерств и ведомств, исполкомы местных Советов, директоров предприятий содействовать переводу работников, изъявивших желание работать на строительстве Нурекской ГЭС [6].

Эти меры способствовали тому, что в Нурек стало прибывать все больше и больше рабочих и инженерно-технических работников. Сюда приезжали выпускники вузов и техникумов, ветераны отечественного гидростроительства, дехкане окрестных кишлаков, многие из которых пока не имели строительной профессии. За два с небольшим года после начала строительства в Нурек прибыло около 3 тыс. человек посланцев братских республик. Со всех концов страны поступали сюда стройматериалы, строительная техника, оборудование. Представители более 40 национальностей начали эту гигантскую стройку. Нурекская ГЭС стала Всесоюзной ударной стройкой, стройкой дружбы народов, школой интернационального воспитания молодежи.

В числе первых строителей Нурекской ГЭС были участники строительства Волго-Донского и Кайраккумского каналов - механик Л.П. Файнберг, экскаваторщик и Л.Н. Самойлов, К.В. Севенард, который был назначен начальником строительства ГЭС, проходчики А.Ф. Мороз и А.П. Король, принимавшие участие в сооружении Хромской ГЭС в Грузии, лауреат Ленинской премии, управляющий трестом «Таджикгидроэнергострой» С.К. Калижнюк и многие другие [4].

В сентябре 1963 года в Нуреке состоялся партийно-хозяйственный актив строителей, обсудивший вопрос о ходе выполнения решений VII Пленума ЦК КП Таджикистана. Было также отмечено, что на стройке произошли позитивные перемены. Значительно улучшилось снабжение стройки стройматериалами, оборудованием, транспортом, эффективнее стал процесс организации труда. Изменился сам город Нурек, здесь выросли многоэтажные дома, строители перешли к более высокой форме организации труда, т.е. объединились в комплексные бригады. Многие из этих бригад показали образцовую дисциплину труда, явились зачинателями больших и хороших производственных дел [8].

Например, в числе передовых была и бригада А. Каральчука, возводившая жилые дома. Строители этого коллектива боролись за достижение звания бригады коммунистического труда, ежедневно выполняя и перевыполняя плановые задания. Хорошо работали также бригады проходчиков тоннелей, которыми руководили Ф.Л. Мороз и Е.В. Степаненко. Эти бригады на практике достигли высокой скорости проходки. В июле и августе 1963 г. они обеспечили проходку до 44-45 м тоннеля [7]. В этом же году, чтобы поднять энтузиазм рабочих и строителей, правительство страны выделило работникам промышленных предприятий «Нуректаджикгидростроя» дополнительный фонд зарплаты.

Таким образом, за четыре года на строительстве Нурекской ГЭС было освоено 40,2 млн. рублей. Из года в год наращивались темпы капитальных вложений и строительно-монтажных работ. Был построен и введен в эксплуатацию ряд необходимых предприятий; в эксплуатацию было сдано более 40 тыс. кв. м жилой площади [17].

На стройплощадке Нурека главной задачей оставалось строительство тоннелей и буровзрывные работы, так как по графику работ стройки река Вахш в октябре 1965 года должна была быть перекрыта. Это была самая ответственная задача, серьезный экзамен для многотысячного коллектива строителей. До перекрытия реки строителям предстояло дополнительно освоить капитальных вложений на сумму 12 млн. 625 тыс. рублей. Судя по сведениям средств массовой информации Таджикской ССР, трудовой героизм строителей, монтажников, ИТР показал наилучшие результаты: капитальные вложения были освоены на 106,5%, план строительно-монтажных работ был выполнен на 114,7%. [11] Фактически это был первый трудовой подвиг строителей Нурекской ГЭС. Делегаты III Нурекской городской партийной конференции в своих выступлениях отмечали и успехи в строительстве объектов социально-бытового назначения, что к концу 1965 года для трудящихся было сдано около 28 тыс. кв. м жилой площади, магазин на 16 рабочих мест, аптека, зимний кинотеатр на 820 мест, быткомбинат и много других объектов [20, с. 3].

Их трудовые подвиги отмечались на всех производственных совещаниях, партийных собраниях, эти герои отмечались правительственными наградами.

Образцы самоотверженного труда на стройплощадках Нурека показали передовики производства, коммунисты: машинисты экскаватора С.С. Левицкий, Р. Шарифов, проходчики М.Н. Дикарев, Н. Ахметов и др. [12].

20 августа 1972 года началось заполнение водохранилища Нурекской ГЭС. Этот день вошел в историю Таджикистана как день рождения Нурекского моря. В первый строительный тоннель были опущены скользящие затворы. Одновременно гидростроители ввели в действие сложную систему уникальных затворов во втором строительном тоннеле, обеспечивших дальнейшее накопление воды в водохранилище и попуск нужного количества воды в реку Вахш для ирригации и водоснабжения населения Вахшской долины и бассейна реки Амударья.

Накануне пуска первого агрегата уровень воды в водохранилище поднялся до 140 м, было накоплено 1 млрд., куб. м воды, в тело плотины было уложено 15 млн. куб. м материалов, 488 тыс. т бетона и железобетона, под землей было проложено 15 км тоннелей и турбинных водоводов. Накануне 50-летия образования СССР коллектив Нурекской ГЭС

одержал важную победу: 15 ноября 1972 года на холостые обороты был поставлен первый агрегат гидростанции [15].

Это означало, что энергогигант на Вахше готов был дать электроэнергию промышленным предприятиям Южно-Таджикского территориально-производственного комплекса, обеспечить дешевой электроэнергией Гармскую группу районов, значительно расширить площади орошаемых земель.

Тем временем накануне 50-летия образования СССР таджикские гидростроители одержали очередную победу: 20 декабря 1972 года был поставлен под промышленную нагрузку второй агрегат пускового комплекса гидроузла. Коллектив управления «Нурекгэсстрой» за достигнутые успехи был награжден почетным знаком ЦК КПСС, Президиума Верховного Совета СССР, Совета Министров СССР и ВЦСПС [13].

Для досрочного ввода третьего агрегата станции основные работы развернулись на возведении плотины и строительстве третьего строительного тоннеля с выходными порталами. Вся техника была направлена на возведение плотины, лучшие коллективы работали на ее отсыпке. За два месяца было уложено 2 млн. т грунта. На перевозке этой горной массы было занято 120 БелАЗов-540.

Таким образом, третий агрегат был смонтирован опытными монтажниками треста «Спецгидроэнергомонтаж». Лучшие силы этого хорошо известного всей стране коллектива днем и ночью работали на площадке третьего агрегата.[14] 25 мая 1973 года третий энергоблок выдал в энергосистему Южного Таджикистана промышленный ток. Это означало, что директивные указания XXVI съезда КПСС по введению первой очереди гидростанции на реке Вахш мощностью 900 тыс. кВт были выполнены успешно. Энергетическая мощь республики удвоилась [21, с. 65].

В течение первого года после пуска станция дала народному хозяйству более миллиарда кВт ч. электроэнергии. На нужды ирригации из Нурекского водохранилища было использовано более миллиарда куб. м воды. Общий экономический эффект первого года работы Нурекской ГЭС составил 50 млн. руб [22, с. 4].

Для пуска второй очереди Нурекской ГЭС предстояло освоить дополнительных капитальных вложений на сумму 160 млн. руб., и эту сумму гидростроители освоили за три года (1974-1976 гг.).[10]

В год шестидесятилетия Великой Октябрьской социалистической революции гидростроители Нурека ввели в действие пятый и шестой агрегаты с общей мощностью 600 тыс. кВт. В сентябре 1978 года вошел в строй седьмой агрегат, после чего строители приступили к монтажу восьмого агрегата и ввели его в действие досрочно в декабре того же года. Полностью строительство энергогиганта на реке Вахш завершилось в 1979 году - на год раньше срока [25, с. 82].

Таким образом, многолетний труд строителей, проходчиков, энергетиков, наладчиков успешно был завершен. Крупнейшая в Средней Азии Нурекская ГЭС вступила в строй. Ее сооружение стало подлинной школой дружбы народов всей многонациональной Страны Советов.

Нурекская ГЭС имеет огромное народнохозяйственное значение не только для Таджикистана, но и других Среднеазиатских государств. Строительство такой мощной электростанции, как Нурекская, тесно связано с созданием и развитием Южно-Таджикского территориально-производственного комплекса, являющегося решающим фактором в деле индустриального, культурного и социального развития Южного Таджикистана, а именно:

- во-первых, представилась возможность строительства в Таджикистане крупного алюминиевого завода. Как известно, производство алюминия энергоемко, поэтому дешевая энергия Нурекской ГЭС обеспечила развитие цветной металлургии в республике;

- во-вторых, на основе комплексного использования дешевой энергии, природного газа и полезных ископаемых возникла целесообразность построить электрохимзавод. Дешевая электроэнергия в сочетании с комплексным использованием полезных ископаемых сделали Яванскую долину наиболее благоприятным местом для строительства электрохимзавода [23];

- в-третьих, энергия Нурекской ГЭС способствовала дальнейшему подъему сельского хозяйства республики. Расширение посевных площадей под наиболее ценными сельскохозяйственными культурами, в первую очередь, под хлопчатником, было возможно

только в условиях Советского Таджикистана и только при условии искусственного орошения. Подъем воды в Нурекском водохранилище и применение электромашинного орошения создали возможность освоить сотни тысяч гектаров посевных площадей в Южном Таджикистане, Узбекистане и Туркмении. Нурекское водохранилище ежегодно давало и дает более 500 млн. куб. м воды для орошения засушливых земель по среднему и нижнему течению реки Амударьи. Живительную воду получили 154 тыс. га засушливых земель Дангаринской степи.

Вместе с машинным орошением и электрификацией наиболее трудоемкие процессы сельского хозяйства республики стали одними из крупных потребителей энергии Нурекской ГЭС. Дальнейшее развитие сельского хозяйства предусматривало расширение сырьевой базы для развития легкой и пищевой промышленности;

- в-четвертых, Нурекская ГЭС создала возможность коренной реконструкции энергопотребления коммунального хозяйства республики;

- в-пятых, строительство таких крупных гидроэлектростанций, как Нурекская, Байпазинская, Рогунская с гигантскими водохранилищами позволило обеспечить на реке Амударье не только сезонное, но и многолетнее регулирование водоснабжения и т.д.

С большим ускоренным энтузиазмом, невиданным эффектом для развития народного хозяйства Таджикистана, закончилась трудовая эпопея по сооружению Нурекской гидроэлектростанции – основной двигательной силы ЮТТПК как первого в республике крупного комплекса разнообразных производств, подчиненного единой схеме, развивающегося по общему плану, рационально использующего все природно-экономические предпосылки в условиях эффективного роста производства на значительной территории страны.

Литература

1. *Архив Института политических исследований при ЦК Компартии Таджикистана (ныне Архив новейшей истории РТ).* - Ф. 3. - Оп. 129. - Д. 92. - Л. 12.
2. *Архив новейшей истории РТ.* - Ф. 3. - Оп. 262. - Д. 26. - Л. 110
3. *Архив новейшей истории РТ.* - Ф. 3. - Оп. 173. - Д. 42. - Л. 138.
4. *Бурмеев А. Когда зажгутся огни Нурека // Коммунист Таджикистана.* - 1961. - 27 мая.
5. *В сердечной, братской обстановке // Коммунист Таджикистана.* – 1962. - 11 ноября. - С. 2-3
6. *Государственный архив новейшей истории РТ.* - Ф. 56. - Оп. 5. - Д. 26. - Л. 17.
7. *Директивы XX съезда КПСС по шестому пятилетнему плану развития народного хозяйства на 1956-1960 годы // Государственный архив новейшей истории Республики Таджикистан.* - Ф. 3. - Оп. 101. - Д. 95.
8. *Коммунист Таджикистана.* – 1958. - 21 июня.
9. *Коммунист Таджикистана.* - 1972. - 12 февр.
10. *Коробова Л. Победа в Пулисангинском ущелье // Коммунист Таджикистана.* – 1966. - 24 марта.
11. *Народное хозяйство Таджикской ССР в 1981 году.* - Душанбе, 1982. – 108 с.
12. *Очерки истории Коммунистической партии Таджикистана.* - Изд. 3-е. - Душанбе, 1984. - Т. 2. - 374с.
13. *Очерки истории народного хозяйства Таджикистана (1917-1965).* - Душанбе, 1979. – 118 с.
14. *План по труду и заработной плате на 1974 год // Текущий архив Курган-Тюбинского маслосырodelьного завода.* - Ф. 795. - Оп. 1. - Д. 7. - Л. 7; Ф. 495. - Оп. 1. - Д. 6. - Л. 12.
15. *Правда.* - 1966. - 25 марта.
16. *Пробст А.Е. Народнохозяйственное значение Нурекской ГЭС и ее влияние на производственную специализацию района // Народнохозяйственное значение Нурекской ГЭС.* - Душанбе, 1964. - 54 с.
17. *Додхудоёв Н. Власть времени.* - Алматы, 2001. – 31 с.
18. *Пшеничный Б., Друх А., Харламов Ю. Вахи вошел в гору // Комсомолец Таджикистана.* - 1966. - 25 марта.
19. *Региональные агропромышленные комплексы СССР.* – М., 1979. – 65 с.
20. *Сельскому хозяйству – высокие темпы развития // Коммунист Таджикистана.* - 1974. - 21 апр.
21. *Участие ЦК Комсомола Таджикистана в сооружении Нурекской ГЭС // Архив новейшей истории РТ.* - Ф. 3. – Оп. 177. – Д. 34. – Л. 1-39, 48, 80, 60-61, 63-65, 69-70, 104.
22. *ЦСУ Таджикской ССР. Народное хозяйство Таджикской ССР в 1981 году. Ежегодник.* - Душанбе, 1983. – 82с.
23. *Ширится трудовой подъем // Коммунист Таджикистана.* - 1958. - 21 июня.

НБО НОРАК - АСОСИ БАРПО КАРДАНИ СЕКТОРИ АГРОСАНОАТИИ ИҚТИСОДИЁТИ ТОЧИКИСТОНИ ҶАНУБӢ

Дар ин мақола таърихи сохтмони Неругоҳи барқи обии Норақ ва нақши он дар сектори агросаноатии ҷумҳурии мавриди таҳлил қарор дода шудааст. Неругоҳи барқи обии Норақ яке аз иншоотҳои калони Иттиҳоди Шуравӣ ба шумор мерафт ва на танҳо аҳамияти ҷумҳуриявӣ дошт, балки аҳамияти минтақавӣ низ дорад. Муаллиф дар асоси маводҳои бойгонӣ ва маълумотҳои матбуоти даврагӣ Неругоҳи барқи обии Норақро ҳамчун асоси ба вучуд овардани сектори агросаноатии иқтисодиёти Тоҷикистони Ҷанубӣ бо усули танқидӣ, таҳлилий ва муқоисавӣ нишон медиҳад.

Калидвожаҳо: Норақ, ҚШС Тоҷикистон, Тоҷикистони Ҷанубӣ, Осиёи Миёна, Вахш, неругоҳи барқӣ-обӣ, қувваи барқ, саноатикунонӣ, агарарӣ-саноатӣ, хоҷагии халқ, барқ.

НУРЕКСКАЯ ГЭС – ОСНОВА СОЗДАНИЯ АГРОПРОМЫШЛЕННОГО СЕКТОРА ЭКОНОМИКИ ЮЖНОГО ТАДЖИКИСТАНА

В данной статье рассматривается история строительства Нурекской гидроэлектростанции и его роль в агропромышленного сектора республики. Нурекская гидроэлектростанция считался один из крупных проектов СССР и имеет не только республиканского, но и регионального значения. Автор на основе архивных материалов и данным периодической печати путем критического метода и сопоставительного анализа освещает Нурекская ГЭС как основа создания агропромышленного сектора экономики Южного Таджикистана.

Ключевые слова: Нурек, Таджикская ССР, Южный Таджикистан, Средняя Азия, Вахш, гидроэлектростанция, электроэнергия, индустриализация, агропромышленность, сельское хозяйство, энергетика.

NUREK HPP IS THE BASIS FOR CREATING THE AGRO-INDUSTRIAL SECTOR OF THE ECONOMY OF SOUTHERN TAJIKISTAN

This article examines the history of the construction of the Nurek hydroelectric power station and its role in the agro-industrial sector of the republic. The Nurek hydroelectric power station was considered one of the major projects of the USSR and has not only republican, but also regional significance. Based on archival materials and data from periodicals, the author highlights the Nurek hydroelectric power station as the basis for creating the agro-industrial sector of the economy of South Tajikistan through a critical method and comparative analysis.

Keywords: Nurek, Tajik SSR, South Tajikistan, Central Asia, Vakhsh, hydroelectric power station, electric power, industrialization, agro-industry, agriculture, energy.

Дар бораи муаллиф

Наҷмуддинов Толибшох Ашӯровиҷ
Номзади илмҳои таърих, мудири кафедраи
таърихи умумӣ ва муносибатҳои байналхалқӣ
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи С. Айни
734003 Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 121
Тел.: (+992) 985 62 44 23
E-mail: tolib.t@mail.ru

About the author

Najmuddinov Tolibshoh Ashurovich
Candidate of historical sciences, head of the
department of general history and international
relations
Tajik State Pedagogical University named
after S. Ayni
734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 121
Ph.: (+992) 985 62 44 23
E-mail: tolib.t@mail.ru

Об авторе

Наҷмуддинов Толибшох Ашӯровиҷ
Кандидат исторических наук, зав. кафедрой
всеобщей истории и международных
отношений
Таджикский государственный педагогический
университет имени С. Айни
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 121
Тел.: (+992) 985 62 44 23
E-mail: tolib.t@mail.ru

ИДЕИ МОХАНДАСА КАРАМЧАНДА ГАНДИ О СОЗДАНИИ НЕЗАВИСИМОГО ДЕМОКРАТИЧЕСКОГО ГОСУДАРСТВА ИНДИИ

Махмадаминов М. К.

*Таджикский национальный
университет*

Мохандас Карамчанд Ганди, как один из выдающихся политических лидеров безусловно оставил глубокий след в истории современной Индии. Его идеи о свободе, равенстве, единстве и защите прав человека поддерживались многомиллионным населением Индии и другими странами мира. Его идеи в короткое время получили мировую известность. Ганди был сторонником свободы, и его идеи о борьбе за демократию и независимость являются весьма интересным. Его знакомство с многими работами отечественных и зарубежных исследователей открыли путь к борьбе за свободу и освобождение индийского народа от гнета колонизаторов, тем самым способствовало зарождению демократических идей для будущей Индии. Например, ознакомившись с трудами Льва Толстого, Ганди все больше интересовал освобождение индийского народа от английского гнета, и это предоставил теоретическую основу его учению о ненасилии. Он выработал “принцип неприсоединения”, который представлял собой отказ от участия в военно-политических блоках, получивший в научной литературе название “политики позитивного нейтралитета”. Идеи Ганди о свободном обществе способствовало быстрому развитию демократической платформы в Индии. Демократические преобразования в Индии начинались задолго до обретения независимости, к чему способствовали широкий размах народно-освободительного движения в стране.

Уже в XIX веке в Индии вспыхнули народные восстания, которые имели освободительного характера. Можно сказать, что, до начала XX века в Индии были все необходимые предпосылки для продолжения борьбы против английского гнета, которые имело демократического характера и позднее нашли своего отражения в идеях Ганди.

В первой половине XIX века в Индии возникло буржуазно-национальное общественное движение, которое в течение ряда последующих десятилетиях было далеким от народа, а народное возмущение присутствием иностранцев выливались преимущественно в стихийные выступления. Развитие буржуазных отношений в колониальных условиях носило в основном специфический и ограниченный характер. Новые элементы индийского общества - предшественники класса буржуазии составляли в течение трех четвертей XIX столетия лишь узкую прослойку и сосредоточились главным образом в немногих крупных городах, таких как Калкуте, Бомбее, Мадрасе и др. Процесс эксплуатации и усиление политики колониальной империи в Индии продолжалось и в начале XX века. К этому времени зарождались новые идеи о свободе, равенстве и борьбе против английского империализма. Первый индийский мыслитель национально-буржуазного толка Рам Мохан Рай (1772-1883гг.) выступал как религиозный реформатор и просветитель. Это было характерно так же для последующих поколений индийских общественных деятелей, а в значительной мере и для Ганди, чье мировоззрение содержало религиозно-реформаторское и некоторые просветительские элементы [11, с. 15-16].

К этому времени - конец XIX - начало XX вв. появляются первые признаки пробуждения индийского народа для образования освободительного движения против национально-колониального и социального гнета. В местных общественно политических организациях и Индийском национальном конгрессе развернулась идейная и политическая борьба по вопросу о путях и методах сопротивления колониальному режиму, и затем возникли различные точки зрения относительно будущего общественного -политического развития Индии. Идея о создании новой государственности в Индии берёт свое начало в образовании национально-освободительном движении конца XIX и начала XX вв.

Также роль Ганди в развитие данного процесса велика особенно после 1915 г. Именно в эту историческую эпоху в Индии появляется Мохандас Карамчанд Ганди - политический

деятель, овеянный славой борца против расовой дискриминации индейцев в Южно-Африканском союзе, где он провёл более 20 лет.

Формирование мировоззрения и идейно-политической позиции Ганди, сложившихся в основных чертах в кануне кризиса колониальной системы империализма, было неразрывно связано с процессами, отражающими назревание этого кризиса в Индии. Оно определялась как предшествующим развитием индийского национального движения, так и в особенностях новыми тенденциями, которым предстояло отчетливо проявиться тогда, когда Ганди уже стал вождем антиимпериалистической борьбы в стране.

А уже к 1885 году в Индии существовал первое общеиндийское объединение –Индийский национальный конгресс, который в дальнейшем под руководством Ганди возглавил массовое антиимпериалистическое движение, где больше получило известность демократические идеи М.Ганди, и в котором особое место заняло идеи о свободе и равенстве.

Ганди признает, что появление насилия неизбежно там, где наличествуют любая форма жесткой общественной организации: “Человек не может полностью освободиться от химсы, то есть, от насилия” [10, с. 53].

Описывая свою общественно –политическую деятельность в Южной Африке, Ганди посвятил позже большую книгу “Сатяграхи в Южной Африке”. Ненасильственная борьба нашла своё отражение в виде "несотрудничества" и гражданского неповиновения. Может быть именно пример ненасильственного сопротивления как способ борьбы народа за свои права приведет к тому, что противники вынуждены будут сами спросить себя, соответствует ли их поведение их собственным нравственным убеждениям.

Начало XX века в Индии ознаменовалось мощным взрывом национально-освободительной борьбы против иноземного угнетения, в которой впервые отчетливо прозвучал голос народных масс - индийских низов. Мировая война и последующие за ней события оказали самое непосредственное и глубочайшее воздействие индийскому народу. В новом революционном веянии, возросшее стремление у индейцев к свободе находят своё переломление через религиозно- националистическое мировоззрение народа, эти новые веяния служит та же консервативная идеологическая оболочка религиозно- этические каноны индуизма.

В общественной практике и в учении Ганди отразил многообразие жизни современной ему Индии, её противоречия и борьбу противоположных тенденций, ее прошлое и настоящее. Положительное, демократичное в нём тесно переплеталось в одно целое, и было неотделимо от коонсервативного, застойного, идеалы прогресса и свободы сочетались в неравном тандеме с идеями духовного рабства и нищеты. Учение Ганди в данный период отразило особенности структуры и жизни индийского общества, в котором можно встретить идеи о демократии.

В своих трудах Ганди осуждал положение касты “неприкасаемых”, прозябавших в нищете, безграмотности и самом унижительном положении в моральном плане. Необходима была общая национальная идея, направленная как против колониального гнета, так и против неизжитых кастовых предрасудков. Ликвидация позорной системы “неприкасаемости” для М.Ганди являлся важной составляющей в идеологической базе движения за освобождение Индии.

В первом десятилетии XX века волна национализма захватила все слои населения Индии. Недовольная дискриминационной и торгово-экономической политикой колонизаторов, борьба местной буржуазии не только влилась в общественный поток освободительного движения, но и возглавил её. Сотни тысяч индийских лавочников, владельцев мастерских, мелких и даже крупных торговцев широко поддерживали кампанию гражданского неповиновения. Служащие демонстративно отказались от занимаемых ими должностей в государственном аппарате [1, с. 208].

Ганди предложил своей стране забыть всё, чему она научилась за годы колониального господства в ней Англии.

Революционные и национально-освободительные цели Ганди с мирным средствами их достижения, вызывают сочувственной отклик в сердцах выдающихся мыслителей и гуманистов XX века. Например, Ромен Ролан в 1922 году опубликовал биографический очерк, в котором отмечает, что, борьба за независимость у Ганди вовсе не последняя цель. Его борьба за Человека [1, с. 189].

Ганди и его демократические идеи о создании новой государственности и получении свободы отражены во многих трудах. Великие писатели гуманисты, такие как Робиндранат Тагор, Лев Толстой, Максим Горький, Ромен Ролан, Бернард Шоу и др. анализировали и дали высокую оценку демократическим и гуманистическим идеям Ганди для освобождения Индии от гнета английских империалистов.

Свои социально-политические воззрения Ганди впервые систематически изложил в небольшой книге под названием "Хинд свараджа", ("Самоуправление Индии") которая вышла в свет в 1908г. на гуджарати, а затем на английском языке [6, с. 144]. В этой книге излагается метод неповиновения колонистам и пути борьбы за свободу и национальное единство.

Немаловажную роль в развитии освободительного движения в Индии и образование новой государственности сыграла книга "Хинд Свараджа", которая была написана в период подъема национально-освободительного движения в Индии [7, с. 87]. Он был написан как теоретический ответ на школу насилия, очень распространенную тогда в Индии, а также до некоторой степени в Южной Африке, в котором можно видеть демократические идеи Ганди об усилении борьбы против колонистов и образование новой национальной государственности.

Основные принципы сатьяграха М.Ганди были ахимса (ненасилия), самабхава (равенство), каддар (ручное прядение и ткачество), апариграха (отказ от собственности, устранение неприкасаемости) и "национальное образование" [9, с. 188].

В своем учении "ахимсы" Ганди особое внимание уделял методам ведения ненасильственной борьбы. Полагая что, организовав мирные демонстрации и петиции против английских колонистов, можно добиться расширения политических прав и свободы. В этом же сказании можно видеть демократические позиции Ганди о свободе и равноправии.

Согласно учению М.Ганди об утопичном, ненасильственном обществе, оно функционирует через органы местного самоуправления, а затем и без государственного регулирования. Эту теорию и позиции Ганди мы можем видеть в большинстве его идеи об Индии в начале XX в., например, в учение "ахимсы" [8, с. 107].

Размышления М.Ганди об экономической самостоятельности проявилось в политике "Свадеша", что нашло свое отражение в покупке национальных продуктов, бойкоте всего иностранного и импортируемого на территории Индии. Свадеша подразумевает, с одной стороны, поощрение мелко-культурного производства, а с другой, развитие предпринимательства и ограничение вмешательства государства в экономику. Политика "Свадеша" в своей первоначальной трактовке опиралась на бойкот иностранных текстильных товаров, возрождения и развития ручного прядения с целью самообеспечения индийцев национальной одеждой. Анализируя труды самого Ганди, можно перейти к такому выводу, что целью своей деятельности он считал не просто достижение Индией независимости, но построение в ней общества всеобщего благоденствия и равенство людей независимо от возраста, вероисповедания, языка и национальности.

Как мы уже выше отметили, особое место в теории М.Ганди об демократической государстве занимает вопрос о самоуправлении. Демонстрации и петиции на имя правительства Британской империи мирным путем можно добиться расширения политических прав и свобод, расширить индийское самоуправление. Он пришел к такому выводу, что лишь ненасильственное сопротивление может привести к успеху. Участники Сатьяграхи не отвечают на провокации и оскорбительные выпады в свой адрес, так как ощущают свое моральное превосходство над противником с его методами насилия, а столкновения, бунты и мятежи развязали бы руки местной колониальной администрации, что позволило бы подавить мятеж с привлечением армии.

Ганди заявил, что дружба индусов и мусульман в условиях присутствия англичан в Индии почти невозможно. Для того чтобы добиться независимости, надо гарантировать индусско-мусульманское единство [3, с. 333].

После длительной борьбы и стремления лидеров национального движения в Индии в 1936 году Англия была вынуждена пойти на дальнейшие уступки, и на выборах в региональном самоуправлении победил Индийский национальный конгресс (ИНК).

В 1942 году Национальный Конгресс Индии принял решение о начале движение "Quit Indian" (Вон из Индии) что привело к аресту политических лидеров и началу широкого "Августовской революции" Позиция М.Ганди, основанная на религиозной терпимости и

политике ненасилия, и с трудом объединило две несовместимые части индийского общества - индусов и мусульман [4, с. 391].

Основываясь на этом, Мохандас Карамчанд Ганди рассматривал независимость не только в политической плоскости, но и в экономическом, социальном, идейном и культурном плане. Он представляет все человечество как единую семью и говорит: «Золотой путь быть друзьями с миром и относиться ко всей человеческой семье как к единой» [2, с. 131]. Одним словом, можно сказать, что в своих учениях Ганди приглашает людей к дружбе и миру. Эти идеи ярко отражаются в теории о демократическом обществе и получении независимости.

Таким образом, можно отметить что, идеи Ганди о свободном обществе обеспечило развитие демократической платформы, многопартийности, честных выборов, свободной прессы [5, с. 337].

Учение Ганди относительно чистоты и непорочности окружающей среды, людей и общества так же достойно внимания. Ганди отмечает, что «Я верю в абсолютное единство бога, а следовательно, и человечества. Что из того, что у нас много тел, но мы имеем единую душу» [5, с. 337].

Ганди возглавил общественно-политическое антиимпериалистическое движение, которое объединило различные классы и слои индийского общества. Его идеи о демократическом обществе получили широкое распространение в стране и были поддержаны многомиллионным населением Индии. В освободительном движении Индии участвовали рабочий класс и национальная буржуазия, крестьянство и часть земледельцев, а также интеллигенция, различные мелкобуржуазные и пролетарские группы.

Когда Мохандас Карамчанд Ганди выступил на политическую арену в Индии, индийское национальное движение уже прошло длительный и сложный путь развития. В ряде районов огромной многонациональной страны давно существовали общественно-политические организации и пресса.

Слово о свободе и равенство являлось главным звеном в идеях Ганди о создании демократического общества и получило всестороннее развитие в процессе антиимпериалистической и народноосвободительной борьбе в Индии. Для достижения этих целей была важна и необходима осведомленность населения и его политические знания, которые Ганди использовал для выражения своих идей о демократии.

О создании независимого государства и единстве народа и нации Ганди заявил, что "Однажды мы должны расширить наше национальное право до всемирного, равно как мы уже расширили право семьи, чтобы сформировать нации большие семьи» [12, с. 84].

В целом, можно сказать, что Ганди и его идеи об образовании нового государства возникли еще во время обучения в Лондоне, а затем прибывания в Африке. Ганди, увидев униженное положение народа, пришёл к такому выводу, что для достижения свободы народа от гнета колониальной политики сперва необходимо усилить освободительное движение, и затем действовать за получение независимости. Только независимость могла дать шанс образовать новое национальное государство и получение свободы многомиллионного населения Индии.

Литература

1. Александр В.Г. Махатма Ганди / В.Г.Александр. – М., 1989. – 208 с.
2. Абдыгаппарова Б.М. Идеал общества ненасилия в политическом учении Махатмы Ганди // Журнал "Закон". – 2005. – № 11.
3. Иващенко А.С. Индия в период политической стабилизации и борьбы за реформы (1923-1929 гг.). - М. – 333 с.
4. Индия сегодня. - М.: Институт Востоковедения РАН, 2005.
5. Зубов Д.В., Лычагин И.А. Мохандас Карамчанд Ганди и ее идеи об Индийском демократическом государстве // Вестник Нижегородского университета им.Н.И.Лавочкинского, 2013. - №4 (1). - С. 331-337.
6. Кедров С.М. Ганди и индийское национально-освободительное движение (Критический очерк жизни и деятельности М.к.Ганди) / С.М. Кедров. - М., 1965. – 144 с.
7. Мартышин О.В. Политические взгляды Мохандаса Карамчанда Ганди / О.В. Мартышин. - М., 1970.
8. Махатма Ганди – изображение мир истину и Ахимса // Бирад Раджрам Яженик. - М., 2014. - С. 107-183.
9. Радченко Л.Р. Политика Британских колониальных властей в Индии в сфере высшего образования // Известия Самарского научного центра Российской академии наук. – 2011. - №3.
10. Tendulkar D.G. The Mahatma: Life of Mohandas Karamchand
11. Gandhi. Delhi: The Publication Division, GOI. Vol. 3, 1969. – P. 53.
12. Эрик Н.Х. Мировоззрение Мохандаса Карамчанда Ганди / Н.Х. Эрик, Д.Л. Алексей. - М.: Наука, 1969.
13. Юрлов Ф. Индия: опыт реформ и модернизации // Азия и Африка сегодня. – 2006. - № 5.

ҒОЯҲОИ МОҲАНДАС КАРАМЧАНД ГАНДИ ДАР БОРАИ БАРПО НАМУДАНИ ДАВЛАТИ МУСТАҚИЛИ ДЕМОКРАТИИ ҲИНДУСТОН

Дар мақола муаллиф дар бораи баъзе масъалаҳо оид ба андешаҳои Моҳандас Карамчанд Ганди марбут ба ташкили ҷомеаи демократӣ дар Ҳиндустон сухан меронад. Муаллиф қайд менамояд, ки ҳанӯз дар нимаи дуюми асри XIX ҳаракатҳои зидди мустамликаҳои дар ин минтақа аланга зада буд, ки дар оғози асри XX он ба дараҷаи аъло расида буд. Бахусус дар ин марҳила Ганди ба майдони муборизаи сиёсӣ баромада, андешаҳои худро дар бораи озодӣ, баробарӣ ва ташкили давлати мустақил баён намуда буд, ки он дар муддати кӯтоҳ шухрати ҷаҳониرو пайдо намуд. Дар андешаҳои демократиҳои ӯ мубориза бар зидди мустамликадорон бо роҳи осоишта ва безӯрварӣ, озодӣ, баробарӣ ва зиндагии осуда аҳамияти муҳимро дошт. Бештари андешаҳои демократиҳои ӯ аз нигоҳи фарҳангӣ, ахлоқиву динии халқи Ҳинду ва идеологияи ҷомеаи он давра гирд оварда шуда буд, ки барои ташкили давлати мустақил, ягонагӣ, баробарӣ, эҳтиромӣ яқдигар ва ғ. аҳамияти муҳимро дошт.

Калидвожаҳо: Ҳиндустон, истиқлолият, Ганди, демократия, озодӣ, ҳаракатҳо, мустамлика, баробарӣ, Англия, хушунат, истисмор.

ИДЕИ МОХАНДАСА КАРАМЧАНДА ГАНДИ О СОЗДАНИИ НЕЗАВИСИМОГО ДЕМОКРАТИЧЕСКОГО ГОСУДАРСТВА ИНДИИ

В статье автор затрагивает некоторые вопросы, связанные с идеями Моҳандаса Карамчанда Ганди, касающимися становления демократического общества в Индии. Автор отмечает, что во второй половине XIX века в этом регионе вспыхнули антиколониальные движения, которая в начале XX века достигла своего пика. Именно на этом этапе Ганди вышел на поле политической борьбы и высказал свои идеи о свободе, равенстве и создании независимого государства, за короткое время получившие мировую известность. В его демократических идеях большое значение имела борьба с колонизаторами мирным и ненасильственным путем, свобода, равенство и мирная жизнь. Большинство его демократических идей были собраны с культурно-нравственной и религиозной точки зрения индийского народа и идеологии общества того периода, что было необходимо для создания независимого государства, и сыграло большую роль в единстве индийского общества.

Ключевые слова: Индия, независимость, Ганди, демократия, свобода, движения, колониализм, равенство, Англия, насилие, эксплуатация.

MOHANDAS CARAMCHAND GANDHI IDEAS FOR THE CREATION OF AN INDEPENDENT DEMOCRATIC STATE OF INDIAN. ANNOTATION

In the article, the author touches upon some issues related to the ideas of Mohandas Karamchand Gandhi regarding the formation of a democratic society in India. The author notes that in the second half of the 19th century, anti-colonial movements and the colonial policy of England broke out in this region, which reached its peak at the beginning of the 20th century. It was at this stage that Gandhi entered the field of political struggle and expressed his ideas about freedom, equality and the creation of an independent state, which in a short time gained worldwide fame. In his democratic ideas, the struggle against the colonialists in a peaceful and non-violent way, freedom, equality and peaceful life were of great importance. Most of his democratic ideas were collected from the cultural, moral and religious point of view of the Indian people and the ideology of the society of that period, which was necessary for the creation of an independent state, and played a great role in the unity of Indian society.

Keywords: India, independence, Gandhi, democracy, freedom, movements, colonialism, equality, England, violence, exploitation.

Дар бораи муаллиф

Махмадаминов Мухаммадлатиф Қудусович

Унвонҷӯи кафедраи таърихи нав ва навини
кишварҳои хориҷӣ
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х.
Рудақӣ, 17
Тел.: (+992) 987 90 53 33
E-mail: said_1998@mail.ru

Об авторе

Махмадаминов Мухаммадлатиф Қудусович

Соискатель кафедры новой и новейшей
истории зарубежных стран
Таджикский национальный университет
734025, Республика Таджикистан г. Душанбе,
пр. Рудаки, 17
Тел.: (+992) 987 90 53 33
E-mail: said_1998@mail.ru

About the author

**Makhmadaminov Mukhammadlatif
Qudusovich**

Competitor of the Department of Modern and
Contemporary History of Foreign Countries
Tajik National University
734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 17
Ph: (+992) 987 90 53 33
E-mail: said_1998@mail.ru

МАСОИЛИ КОНСЕПТУАЛӢ ВА МЕТОДОЛОГИИ ЧОЙГОӢИ ЗАН ДАР АФКОРИ ЧАМӢИЯТИӢ СИЁСӢИ ВА ФАРӢАНГИИ ХАЛҚИ ТОЧИК

*Амриддинзода З. А., Муродов С. М.
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон*

Дар тули асрҳои зиёд раванди ташаккули масъалаи зан дар рушди таърихии он пайваста сурат гирифта, бо тағйирпазирии ҷомеаи инсонӣ комилан алоқаманд буд. Ин раванди тағйирёбанда, аввалан зери таъсири бевоситаи низоми эътиқодҳо, ақидаву муносибатҳо нисбат ба масъалаи нақш ва мақоми зан дар ҷомеа ва оила, ки дар маҷмуъ ба арзишҳои маънавию фарҳангиву иҷтимоӣ ки онро исломи расмӣ роҳандозӣ мекард, таъя менамуд, ташаккул меёфт, баъдан аз хусусиятҳои хоси ҳар як давраи таърихӣ сарчашма мегирифт.

Баҳсҳои, ки дар атрофи масъалаи зан ва роҳҳои ҳалли он давра ба давра ва зина ба зина ба вуқӯъ мепайвастанд: нахуст, боиси тадричан тағйир ёфтани афкори ҷамъиятиву сиёсӣ ва фарҳангӣ роҷеъ ба масъалаи мавқеъ ва нақши зан дар ҷомеаву оила ва дарки бештарамики он гардиданд; баъдан ба баррасӣ ва омӯзишу таҳқиқи масъала аз мавқеъҳои сиёсӣ, ҳуқуқӣ, шахравандӣ, иҷтимоӣю иқтисодӣ, ахлоқӣ ва равонӣ мусоидат намуданд.

Бояд тазаққур дод, ки дар меҳвари эҷодиёти мутафаккирони забардасти форсу тоҷик мубрамтарин ва умдатарин масъалаҳои рӯзгор, вазъ, мавқеи амалии зан-модар, зан-тарбиятгар, зан-маҳбуба дар ҷомеа ва оила мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Воқеан, дар осори бебаҳои мутафаккирону назариячиён, равшанфикрону таҳлилгарон, нуктаи назар оид ба масъалаи нақш ва хидматҳои арзандаи занон дар марҳилаҳои тӯлонии тошӯравӣ дар:

- 1) назди кулли башарият;
- 2) ташаккули ахлоқию маънавий ва ҳаматарафаи насли наврас;
- 3) тарғиби ғояҳои ватанпарастӣ, ҳештаншиносӣ, инсондӯстӣ ва меҳнатдӯстӣ пурарзишанд.

Масалан, таҳқиқи мероси пурғановат ва паҳлӯҳои эҷоди гуногунсоҳаи олим, файласуф, назариячӣ, табиб, мутаффакири забардаст Абуали ибни Сино, ки ба илму фарҳанги ҷаҳонӣ ҳиссаи зиёд гузоштааст, имконият медиҳад, ки натавон ба хидмати ин алломаи Машрикзамин дар пешрафти андешаҳои инсонпарварона ва садоқат ба арзишҳои умумиинсонӣ, умуман афкори ҷамъиятиву фарҳангӣ, балки ба ҷиҳатҳои муҳимми осори эшон дар тамоми ҷабҳаҳои, ки бо масъалаи зан вобаста аст, баҳои холисона диҳем. Шайхурраис дар соҳаи мероси илмию фарҳангӣ хизмати арзанда намудааст. Осори ситораи арсаи илму маърифат аз ҷиҳати методологӣ, моҳият, мазмун ва мӯҳтавоаш сазовори омӯзиш ва пайравӣ буда, дар таълимоташ нуктаҳои муҳими назариявӣ инчунин роҷеъ ба масъалаи зан баён гардидааст, ки он ҷолиби диққат мебошад. Ҷиҳати муҳимро дар фалсафаи Ибни Сино ақидаи зарурияти баланд бардоштани саҳми зан дар тарбияи инсонӣ комил ва рӯҳану ҷисман солим, нақши бонувон дар ташаккули одоби хонаводагӣю ҷамъиятӣ, баланд бардоштани маърифатнокии фарзандон ишғол менамояд. Бояд тазаққур дод, ки ҳаким дар ҷодаи таҳқиқи саломатии модарон ва кӯдакон низ хизмати босазо намудааст. Мутафаккири барҷастаи Шарқ ҳамчун гуманисти асил самти иҷтимоӣ ақидаҳои фаъолияташро раванқ дода, бо далелу бурҳони муътамаду раднопазир роҷеъ ба зарурати арзёбии объективии мавқеи зан дар ҷомеа ва оила ибрози назар намудааст [1].

Яке аз шахсияти бузург дар вучуди муҳити сиёсӣ, забонӣ, илмӣ ва фарҳангии тоҷику форс-шоири барҷаста, файласуф ва мусиқшинос Мавлоно Абдурахмони Ҷомӣ мебошад, ки дар мавриди тараннуми фазилатҳо ва хиради занон низ нақши бебаҳо гузоштааст. Дар қатори муфаккирони барҷастаи Шарқ ин нобиғаи айём дар доираи таҳқиқоташ таъя ба ҳодисаву падидаҳои, ки дар ҳаёт ва фаъолияти занон ба вуқӯъ омада, бад-ин васила мавқеи онҳоро дар ҷаҳорҷӯбаи равандҳои сиёсиву иқтисодӣ, иҷтимоиву фарҳанги замонаш муайян мекарданд, диққати махсус зоҳир кардааст. Дар байни силсилаи осори ин бузурги илму адаб далелҳои мушаххас оид ба нақши занони порсо дар рушди фарҳангу маънавиёт, тарбияи ҷомеа оварда шудаанд. Аз ҷумла, мутафаккири ба ақлу заковати яке аз бузургони олами маънавиёт,

намояндаи мактаби тасаввуфӣи Басрӣ, қаҳрамони ривоятҳои сершумори исломӣ, зани зоҳиду порсо - Робияи Адавияро ҳамчун намунаи барҷастаи инсонӣ комил ситоиш карда, муносибати эшонро, ки нисбат ба таълим ва фарҳанг дошт, таблиғ мекунад [12, с. 122-123].

Назариячиён, асосгузори мусиқии форсу тоҷик Борбади Марвазӣ, Муҳаммади Нишопурӣ, Амир Хусрави Дехлавӣ, Сайфиддини Абулмуъмин, Абдуқодири Гуянда, Хоҷа Ризвоншоҳ, Маҳмуд Хусайнӣ ба зан осори мусиқаии дурахшони хешро бахшидаанд [14, с. 3-12]. Таҳқиқи мероси назариявии нобиғаҳои замон, ки аслан хусусиятҳои методологӣ доранд, имкон медиҳад, ки ду самти муҳими фаъолияти эшонро дар мавриди инъикоси симову мавқеи зани Шарқ равшанӣ андозем. Якум, бузургони илму фарҳанг ба воситаи осори хеш хислатҳои неку начиби чинси латифро таблиғ менамуданд. Дуюм, мутафаккирон бо дар назардошти вазъи таърихӣ то ҳадди имкон анъанаҳои қавии ташаккулёфтаи замонро нисбат ба зан дар осори хеш инъикос менамуданд.

Мутаассифона, дар осори моддӣ ва маънавии афкори чамъиятӣ-фарҳангии асримиёнагӣ, ки пайваста ғояву орзуи саодатмандиву некӯзӣи занро тараннум гардидааст, амалӣ намудани дигаргуниҳои кулӣ ва тағйиротҳои воқеии мусбӣ дар самти беҳдошти вазъи зан дар оила ва ҷомеа, роҳҳои мушаххаси воқеан баланд бардоштани мақоми бонувон пешниҳод нагардидааст.

Дар қоркарди назарияи масъалаи зан хизмати донишмандони машҳур, намояндагони барҷастаи ҳаракати маорифпарварӣ: А. Дониш, Ш. Шохин, М. Ҳайрат, Т. Асирӣ, А. Савдо, Р. Возеҳ, С. Айнӣ ва дигарон [15, с. 210] мавқеи муҳимро ишғол мекунад. Зеро, ки бештари эшон дар бораи зарурати дарки моҳияти омӯзиши мушкilotи ҳаёти занон изҳори ақида карда, чунин меҳисобиданд, ки танҳо бонуи бомаърифат метавонад дар рафъи ақибмонии фарҳангӣ ва иқтисодии кишвар саҳмгузор бошад. Дар ин радиф андешаҳои пешвои барҷастаи маорифпарварони тоҷик А. Дониш оид ба масъалаи зан мавқеи хоссае доранд. Ӯ муносибати мавҷударо нисбат ба занони қаламрави Аморати Бухоро саҳт маҳкум карда, баҳри тағйири дидгоҳи ҷомеа ба масъалаи зан, беҳбудии воқеӣ дар вазъ ва ҳаёти бонувон пешниҳодҳои мушаххас намудааст. А. Дониш [8, с. 51-52] дар асари худ "Рисолаи сиёсӣ" нуктаи назари нафаронеро, ки рафтори амир Музаффарро дар самти пайваста пурра намудани ҳарамхона ва тез-тез иваз кардани бошандагони он, дар ҷаҳорҷӯбаи қонуниятҳои шариат комилан сафед менамуданд, зеро танқид қарор дода буд.

Дар омӯзиш ва равшанӣ андохтани масъалаи мавқеи зан дар ҷомеа саҳми яке аз шахсиятҳои бузург, Қаҳрамони Тоҷикистон, нахустин Президенти Академияи илмҳои ҷумҳурӣ, олим, асосгузори адабиёти муосири тоҷик - Садриддин Айнӣ бузург мебошад. Аллома ҳанӯз дар давраи тошӯравии фаъолияташ, ҳамчун иштирокчии фаъоли ҳаракатҳои маорифпарварӣ ва ҷадидия ба масъалаи дарёфти самтҳои самараноки ҷалби занон ба ҳаёти чамъиятию сиёсӣ ва иқтисодию фарҳангии кишвар таваҷҷӯҳ зоҳир менамуд. Аз назари мутафаккир қудрату тавоноии инсон дар илму дониш буда, меҳвари тарбия маърифатнокию хирадмандӣ аст. Аз ин лиҳоз, афқору ақидаҳои С. Айнӣ оид ба таълим ва тарбияи занон, хусусан духтарон арзишманданд. Ӯ дар китобаш "Духтарча ва ё Холида" оид ба зарурати зоҳир намудани ғамхорӣ махсус дар беҳтар намудани раванди ҷалб ба таҳсил ва баландгардонии сифати таълими ҷавондухтарон ибрози андеша карда буд. «Мақсади аввалини Холида, - қайд мекунад С. Айнӣ, - бонуи барҷаста шудан ва бо истеъдоди худ ба мардум кӯмак расонидан аст». Мавриди зикр аст, ки ин китоб ҳамчун асари дидактикӣ ва василаи таълимӣ барои духтарони синфҳои ибтидоӣ пешбинӣ шуда буд [2, с. 1].

Таҳқиқи эҷодиёти илмии Қаҳрамони Тоҷикистон, академики Академияи илмҳои ҷумҳурӣ Б. Ғафуров, ба хулосае меорад, ки дар осори аллома низ масъалаи занон ҷойи махсусро ишғол менамояд. Ба таҳқиқи масъалаи мазкур Б. Ғафуров асару мақолаҳои махсуси хешро бахшидааст ва дар саҳифаҳои он вазъу мақоми зани тоҷик дар марҳилаҳои гуногуни таърихро баҳо додааст. Хусусан, дар шоҳасари "Тоҷикон" дар асоси сарчашмаҳои гуногуни нодир ҳолисона саҳми бонувони тоҷик дар идоракунии давлатӣ, мубориза алайҳи аҷнабиён, инкишофи фарҳанг дар мисоли шаҳбонуи массагетҳо Томирис, малика Турконхотун, шоираҳои тоҷику форс Робиаи Балхӣ, Маҳастии Хучандӣ, Зебунисо, Дилшод, иштирокчии фаъоли ҳаракати миллӣ-озодихоҳии соли 1916 Бисолеҳа Қодирова ва бисёр дигарон инъикос гардидааст. Дар асарҳои ба марҳилаи Шӯравӣ бахшидаи олими забардаст масъалаҳои зерин: [7]

- амалӣ гардидани раванди озодшавии занон;

- тантанаи сиёсати давлати Шӯравӣ дар ҷодаи ба даст оварда шудани баробархукукии амалии бонувон;

- ташаккули заминаи меъёриву ҳукукии сиёсати гендерӣ ва ғайра таҳқиқу таҳлили худро ёфтаанд.

Ҳамин тариқ, таҳлили осори афкори ҷамъиятию сиёсии халқи тоҷик аз он шаҳодат медиҳад, ки:

якум, нобиғаҳои замон дар қатори дигар масъалаҳои мубрам ба проблемаи замон низ диққати ҷиддӣ додаанд;

дуюм, намоёндагони ҳаракатҳои гуногуни сиёсӣ, аз қабилӣ маорифпарварӣ, ҷадидия ва ғайра шаклу усулҳои мушаххаси ҳалли масъаларо баён ва пешниҳод кардаанд;

сеюм, мутаассифона, на дар ҳама асарҳои илмӣ-адабии охири асри XIX-аввали асри XX роҳҳои амалии озодшавии замон ба таври возеҳ муайян карда шудаанд. Масъалаи дар нимаи дуоми қарни XIX ва ибтидои қарни XX ташаккул ёфтани омилҳои таъсирбахши истифодаи самараноки нерӯи замонро дар муборизаи сиёсӣ омӯхта, муҳаққиқ ба ҳулосае меояд, ки бо рушди муносибатҳои сармоядорӣ мубориза баҳри ба доираи таъсири хеш шомил намудани бонувон шиддат гирифт. Дар ин самт ҳаракатҳо ва ҷараёнҳои гуногуни ҷамъиятию сиёсӣ, хизбҳои ҳукумрон ва пролетарӣ мустақиман фаъолияти мақсаднок мебуданд.

Мавриди зикр мекунад, ки дар солҳои 70-уми қарни XIX зери таъсири ғояҳои сотсиал-демократӣ, пролетариву инқилобӣ мубориза барои ҳуқуқ ва озодиҳои сиёсии замон, васеъ намудани интироқи онҳо дар ҳаёти ҷамъиятию сиёсӣ самти афзалиятноки ҳаракати озодихоҳии замон гардид. Пешвоёни ҳаракат К.Цеткин, Н.Крупская, С.Т.Любимова А.М. Коллонтай, И.Ф. Арманд, [13] ва дигарон байни замон дар ду самт фаъолияти ҳадафнок анҷом доданд:

1) ташкили маҳфилҳои махсуси сиёсӣ барои бонувон;

2) таҳияи курсҳои таълимӣ.

Мақсад ва вазифаҳои маҳфилу курсҳо пеш аз ҳама ба муборизаи синфӣ шомил намудани замон, баланд бардоштани фарҳанги сиёсиву умумии онҳо, маҳви бесаводӣ ва рушди маърифатнокии коргарзанони корхонаҳои саноатӣ; фарогирии бонувон бо таълими ибтидоию касбӣ; тарбияи ахлоқӣ ва маънавии замон иборат буд.

Дар ташаккули назария ва методология масъалаи зан демократҳои рус А.И. Гертсен, В.Г. Белинский, Н.Г. Чернишевский, Н.А. Добролюбов [13] ва дигарон саҳмгузори намудаанд. Онҳо боисрор таъкид мекарданд, ки рушди ҷомеа ва пешрафти бозғайтими он аз раванди болоравии мақеи зан дар ҷомеа вобастагии кулӣ дорад. Дар консепсия, ғоя ва дидгоҳи демократҳои рус зарурияти иштироки фаъоли замон дар раванди:

а) муборизаи синфӣ;

б) ташаккулу тарбияи насли наврас дар заминаи идеалҳои ҷадиди инқилобӣ;

в) ҳаёти ҷамъиятӣ ва истеҳсоли неъматҳои моддӣ;

г) истифодаи шаклу усулҳои муассири таълими духтарон дар оила ва мактаб ва ташаккули онҳо чун субъекти баробархукуки ҷомеа ва ғайра, асоснок карда шудааст. Ба ақидаи демократҳои рус:

1) раванди ташаккули зан ҳамчун шахси комил бояд мувофиқи хусусиятҳои табиати инсонии ӯ сурат гирад;

2) таҳсилоти мувофиқи бонувон омилҳои муҳими озодсозии оммаи замон мебошад;

3) бе кӯмаки мушаххас ба даст овардани баробархукукии ҷинсӣ ва имкониятҳои баробари замон ҷӣ дар оила ва ҷӣ дар ҷомеа ғайриимкон аст;

4) шартҳои асосии муваффақ гардидани тарбия дар оила муҳаббати тарафайн ва ғамхорӣ наздикон мебошад.

Бояд тазаккур дод, ки асоси принципҳои ҷаҳонбинии гуманистии демократҳоро мантиқи бе амалӣ гардидани ғояи инқилобӣ, тағйирёбии куллии сохтори иҷтимоии давлат:

а) беҳтар гардидани вазъи бонувон, баланд шудани нақши замон,

б) афзудани иштироки онҳо дар соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷамъиятӣ ғайриимкон аст, ташкил меод.

Маҳз омӯзиши дақиқи маъхазҳои муҳталиф ва адабиёти илмӣ ба муаллиф имкон медиҳад, ки роҷеъ ба масъала дидгоҳҳои илмӣ зеринро баён намояд:

- дар тӯли ҳазорсолаҳо намояндагони беҳтарини ҷамъияти инсонӣ оид ба масъалаи зан нуктаи назари хешро ибраз намуда, роҳҳо, шаклҳо ва усулҳои озодсозии бонувонро меҷӯстанд.

- танҳо дар асрҳои XIX ва XX як қатор ҳаракатҳо, ҳизбҳо ва таълимотҳои сиёсӣ ба вучуд омаданд, ки роҳи мушаххаси ҳалли масъалаи занонро пешниҳод карданд.

- дар ин самт нақши асосгузори коммунизми илмӣ К.Маркс ва Ф.Энгелс, ки на танҳо моҳияти масъаларо ошкор намуданд, балки барномаи мушаххаси ҳалли онро таҳия карда буданд, хеле бузург аст [16, с. 60].

Ба ақидаи муаррихбону дар асоси таълимоти марксистӣ бори аввал дар қаламрави собиқ ИҶШС стратегияи возеҳи раванди озодсозии воқеии занон муайян карда шуд. Моҳияти он аз мантиқҳои зерин бармеояд:

- ҳалли масъалаи занон тавассути пирӯзии инқилоби сотсиалистӣ ва барқарор гардидани диктатураи пролетариат;

- ба даст овардани баробарҳуқуқии комили занон тавассути Конститутсияи мамлакат;

- ташаққули асосҳои меъёриву ҳуқуқии масъала, бо мақсади таъмини мустақилияти иқтисодӣ ва ҳуқуқҳои сиёсии занон;

- муҳайё намудани шароити мусоид барои зисти бофароғати модарон ва кӯдакон;

- саросар гузаронидани маҳви бесаводӣ ва аз ҳисоби занон тайёр кардани кадрҳои баландихтисос барои хоҷагии халқ;

- мунтазам ба идоракунии давлатӣ ҷалб намудани бонувони мамлакат иборат буд.

Таҳқиқи мероси афкори ҷамъиятию сиёсӣ ба ҳулосае меорад, ки дар нимаи дуюми қарни XIX–ибтидои қарни XX масъалаи занон дар асарҳои мутафаккирон ва назариётшиносони Шарқу Ғарб инъикос ёфта, аксарияти онҳо нуктаи назари хешро оид ба тантанайи масъала дар амал ибраз намуданд. Инчунин, ҳаракатҳо ва ҳизбҳои гуногуни ҷамъиятиву сиёсӣ мавқеи худро дар раванди татбиқи баробарии ҷинсӣ муайян карда буданд. Аммо ҳалли амалии масъалаи зан танҳо ба шарофати сиёсати Давлати Шӯравӣ оид ба озодии воқеии занон, аз ҷумла қонини тоҷик, афзунгардонии иштироқи ҷамоаҳои онҳо дар ҳаёти ҷамъиятиву сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии мамлакат имконпазир гардид.

Масъалаи мавқеи воқеии бонувон дар марҳилаи таърихии тошӯравӣ то андозае дар асарҳои олимони пешазинқилобии рус ва муҳаққиқони Шӯравӣ: В.В. Бартолд [4], А.А. Бобринский [5, с. 52-53], А.А. Семёнов [19, с. 176], М.С. Андреев [3, с. 122], Остроумов Н.П. [15, с. 6-7], Варыгин М.А. [6, с. 26-27], Наливкин В., Наливкина М. [11, с. 244] ва дигарон инъикос ёфтааст. Ба андешаи муҳаққиқ арзиши асарҳои эшон пеш аз ҳама дар он аст, ки онҳо дар асоси маводи экспедитсияҳо ва маъхазҳои нодир навишта шудаанд. Масъалаи мазкур дар бобу зербобҳои асарҳои монографӣ, рисолаҳои номзадӣ ва доктории олимони Осиёи Марказӣ ва Русия: В.Л. Билшай, Б.П. Полвонова, Р.Х. Аминова, Ж.С. Тотибекова, Х.С. Шукурова, П.М. Чирков, Р.А. Набиева ва дигарон низ инъикос ёфтааст [13]. Дар ҷумҳурӣ брошюраҳои сершумори маъмул нашр шудаанд, ки муаллифони онҳо собиқ ходимони ҳизбӣ, шӯравӣ ва комсомолӣ мебошанд. Дар ин брошюраҳо баъзе далелҳо ва рақамҳои марбут ба мавқеи пеш аз инқилобии қонини тоҷик оварда шудаанд. Мутаассифона, бештари асарҳо дар асоси принсипҳои синфӣ ва ҳизбӣ таҳия гардидаанд. Дар робита бо ҷашнгирии Рӯзи байналмилалӣ занон – 8 март ҳамасола дар матбуоти даврии ҷумҳурӣ мақолаҳои зиёде нашр мегардиданд, ки дар онҳо, одатан, вазъи сангин ва тоқатфарсои қонини то шӯравӣ инъикос мешуд.

Адабиёти илмие, ки ба масъалаи мавқеи қонини тоҷик дар давраи тоинқилобӣ бахшидашудааст шартан ба ду гурӯҳ ҷудо кардан мумкин аст:

1) брошюраҳои махсус, мақолаҳо, ки бевосита ба масъалаи занон бахшида шудаанд;

2) асарҳо оид ба таърихи Тоҷикистон, ки ҷанбаҳои муайяни ин масъаларо ошкор месозанд.

Дар адабиёти таърихӣ асосан тарафҳои зерини масъала то андозае равшан гардидааст: мавқеи зан дар оила, зуҳуроти бисёрзанӣ, қалин, ҷойгоҳи занон дар соҳаи фарҳанг, иштироқи занон дар ҳаракатҳои инқилобӣ ва ғайра.

Таҳлили мероси афкори ҷамъиятӣ-сиёсӣ ва муҳаққиқон ба ҳулосае меорад, ки масъалаи вазъи қонини тоҷик дар давраи тоинқилобӣ дар асарҳои илмӣ, илмӣ-оммавӣ ва бадеӣ ба қадри имкон таҳқиқ гардида бошад ҳам, дар давраи муосир ба омӯзиши амиқ аз диди нав таҳлил ва ҷамъбасти ҷиддӣ ниёз дорад.

Таҳлил ва омӯзиши мероси пурғановати афкори чамъиятию сиёсӣ ва фарҳангии халқи тоҷик, имкон медиҳад, ки ба сахми бебаҳои эшон дар: яқум, таҳия ва коркарди концепсияи илмӣ ва методологии масъала; дуҷум, ифодаи амиқи нуқтаи назар оид ба нақши занон дар ҷомеа ва тамаддуни инсонӣ равшанӣ андозем.

Адабиёт

1. Абӯали ибн Сино. *Авиценна. Канон врачевой науки: В 10 т.* – Ташкент, 1996. - 883 с.
2. Айни С. Халида. *Жизнь Садрриддина Айни (краткий хронологический очерк).* - Душанбе: Дониш, 1982. - 120 с.
3. Андреев М.С. *Таджикские долины Хуф (Верховья Аму-дарьи) Выпуск 1-11 – Сталинабад, 1953.* – 250 с.
4. Бартольд В.В. *Задачи русского востоковедения в Туркестане.* – Петроград, 1915. - 18 с.
5. Бобринский А.А. *Горцы верховьев Пянджа (Ваханцы и Ишкашимцы).* - М., 1908. - 214 с.
6. Варыгин М.А. *Опыт описания Бухарского бегства // Известия Императорского Русского географического общества. Том III, выпуск X. Краткий исторический очерк, 1916.* - 46 с.
7. Фафуров Б.Ф. *Тоҷикон: Таърихи қадимтарин, қадим, асрҳои миёна ва даврани нав.* - Душанбе: Дониш, 2008. - 870 с.
8. Дониш А. *Рисола ё мухтасаре аз таърихи салтанати хонадони манғития.* – Душанбе: Сарват, 1992. - 98 с.
9. Наливкин В., Наливкина М. *Очерк быта женщин туземного оседлого населения Ферганы: – Казань, 1886.* - 245 с.
10. Зикриёева М. Ф. *Таърихнигории масъалаи занони Тоҷикистон.* - Душанбе, 2001.
11. Олимов К. *Исследования по суфизму / К. Олимов.* – Душанбе: Шарқи Озод, 1999. – 191 с.
12. Остроумов Н.П. *Сарты. Этнографические материалы. Выпуск третий. Пословицы и загадки сартов.* - Ташкент: Каменские, 1895. - 188 с.
13. Раҷабов А. *Афкори мусиқии тоҷик дар асрҳои XII-XV (Таджикская музыкальная мысль в XII-XV вв.).* – Душанбе: Дониш, 1989. – 234 с.
14. Раҷабов З. *Из истории общественно-политической мысли таджикского народа во второй половине XIX и в начале XX вв.* – Сталинабад: Таджикгосиздат, 1957. - 459 с.
15. Семёнов А.А. *Этнографические очерки Зеравшанских гор, Каратегина и Дарваза.* – М., 1903. - 129 с.
16. Энгельс Ф. *Происхождение семьи, частной собственности и государства.* – М.: Госполитиздат, 1963. – 81 с.

МАСОИЛИ КОНСЕРТУАЛӢ ВА МЕТОДОЛОГИИ ҶОЙГОҲИ ЗАН ДАР АҶКОРИ ЧАМӢЯТИЮ СИЁСӢ ВА ФАРӢАНГИИ ХАЛҚИ ТОҶИК

Дар мақола раванди ташаккули пайдарпайи масъалаи занон дар рушди таърихии он баррасӣ шудааст. Саҳми афкори сиёсӣ, равшанфикрони форсу тоҷик дар равшанӣ андохтан ба масъалаи нақш ва ҷойгоҳ, мақом ва мавқеи занон дар ҷомеа ва оила муайян карда шудааст. Дар мақола ба тағйироти тадриҷии назар ва ақидаҳои мутафаккирони чамъиятию сиёсӣ нисбат ба мавқеи занон дар масири таърих равшанӣ андохта шудааст. Қайд мегардад, ки масъалаи манзалати зан-модар, дӯстдошта, ҳамсар ва тарбиятгари насли наврас дар осори мутафаккирони бузург, олимон, дар мероси бебаҳои шоирони барҷаста инъикос ёфтааст. Нақши зан дар оила ва ҷомеа, хидматҳои беназири ӯ дар назди инсоният дар эҷодиёти шоирону нависандагони нобиға, чун Рӯдакӣ, Фирдавсӣ, Саъдӣ, Ҳофиз, Хайём, Ҷомӣ, Дониш, Айни, Ибни Сино ва ғайра таъкид шудааст. Дурдонаҳои мусиқии таҷаддудхоҳон ва бунёдгзори мусиқии тоҷику форс, назариётчиён ва навозандагон - Борбади Марвазӣ, Муҳаммади Нишопурӣ ва бисёр дигарон ба занон бахшида шудаанд. Дар эҷодиёт ва фаъолияти худ маорифпарварони барҷастаи тоҷик - А.Дониш, Ш.Шоҳин, М.Ҳайрат, Т.Асирӣ, А.Савдо, Р.Возех, С.Айни ба масъалаи тарбияи занон, омӯзиши мавқеи бонувон дар ҷомеа ва оила эътибор додаанд. Муаллиф қайд мекунад, ки дар муайян намудани ҷойгоҳ ва мақоми занон дар ҷомеаи феодалӣ-патриархалӣ саҳми муайяне аз ҷониби намояндагони барҷастаи ҳаракати ҷадидия - М.Бехбудӣ, А.Фитрат, А.Ҳамдӣ ва дигарон гузошта шудааст. Аксари онҳо оид ба беҳуқуқ ва вазъи мураккаби ғуломворонаи оммаи занон, дастнорасии онҳо ба манбаҳои фарҳангӣ ва маънавӣ суҳан мекарданд.

Калидвожаҳо: масъалаи занон, мутафаккирон, равшанфикрон, шоирон, нависандагон, навозандагон, маорифпарварон, маориф, ҷадидон, мавқеи занон, нақш, мақом.

КОНСЕРТУАЛНО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ МЕСТА ЖЕНЩИНЫ В СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКОЙ И КУЛЬТУРНОЙ МЫСЛИ ТАДЖИКСКОГО НАРОДА

В статье рассматривается процесс последовательного становления женского вопроса в своем историческом развитии. Раскрывается система взглядов, общественное мировоззрение в отношении роли и места, статуса и положения женщин в обществе и семье. Освещается постепенное изменение взглядов и подходов общественно-политических мыслителей к проблеме женщин. Отмечается, что отношение к женщине – матери, возлюбленной, супруге и воспитательнице подрастающего поколения отражается в трудах великих мыслителей, ученых, в бесценном наследии выдающихся поэтов. В статье пишется, что роль женщины в семье и обществе, ее заслуги перед человечеством освещены в творчестве гениальных поэтов и писателей, таких как Рӯдакӣ, Фирдаусӣ, Саади, Гафиз, Хаям, Джами, Дониш, Айни, Авиценна и многих других. Блестящие музыкальные произведения основоположников таджикско-персидской музыки, теоретиков и музыкантов –

Борбад Мервези, Мухаммед Нишопури и многих других посвящены женщине. В своем творчестве и деятельности выдающиеся таджикские просветители – А. Дониш, Ш. Шохин, М. Хайрат, Т. Асири, А. Савдо, Р. Возех, С. Аини и др., уделяли внимание вопросу женского образования, изучению положения женских масс в обществе. Автор отмечает, что определенный вклад в выявление места и статуса женщин в феодально-патриархальном обществе внесли джадиды – М. Бехбуди, А. Фитрат, А. Хамди и др., многих из которых возмущало бесправие, забитость женских масс, прикованность их к домашнему очагу, недоступность им источников культурных и духовных богатств.

Ключевые слова: женский вопрос, общественно-политические мыслители, поэты, писатели, музыканты, просветители, образование, джадиды, положение женщин, роль, статус.

CONCEPTUAL AND METHODOLOGICAL ISSUES OF A WOMAN'S PLACE IN SOCIO-POLITICAL AND CULTURAL THOUGHT OF THE TAJIK PEOPLE

The article examines the process of consistent formation of the women's issue in its historical development. The author reveals the system of views, social Outlook on the role and place, status and position of women in society and the family. The article highlights the gradual change in the views and approaches of socio-political thinkers to the problem of women. It is noted that the attitude to a woman-mother, lover, spouse and teacher of the younger generation is reflected in the works of great thinkers, scientists, in the priceless legacy of outstanding poets. The article says that the role of women in the family and society, her services to humanity are highlighted in the works of brilliant poets and writers such as Rudaki, Firdausi, Saadi, Gafiz, Khayam, Jami, Donish, Aini, Avicenna and many others. Brilliant musical works of the founders of Tajik-Persian music, theorists and musicians – Borbad Mervezi, Muhammad Nishopuri and many others are dedicated to women. In their work and activities, prominent Tajik educators-A. Donish, sh. Shokhin, M. khairat, T. Asiri, A. Savdo, R. Vozeh, S. Aini and others, paid attention to the issue of women's education, the study of the position of the female masses in society. The author notes that a contribution in identifying the locations and status of women in a feudal Patriarchal society has made jadids – behboodi M., A. Fitrat, A. Hamdi and others, many of whom resented the injustice, the oppression of the female masses, chained them to the home, lack of access to sources of cultural and spiritual wealth.

Keywords: women's issue, socio-political thinkers, poets, writers, musicians, educators, education, jadids, status of women, role.

Дар бораи муаллифон

Амридинзода Зубайда Амридин
Унвонҷӯи кафедраи таърихи халқи тоҷик
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
734025, Чумхурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 17
Тел.: (+992) 988 08 88 22
E-mail: amriddinzodaz@mail.ru

Муродов Сунатулло Махмадраҷабович
Муаллими калони кафедраи таърихи халқи тоҷик
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
734025, Чумхурии Тоҷикистон, ш. Душанбе,
х. Рӯдакӣ, 17
Тел.: (+992) 987 14 43 81
E-mail: icllom123@gmail.com

Об авторах

Амридинзода Зубайда Амридин
Соискатель кафедры истории
таджикского народа
Таджикский национальный университет
734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 17
Тел.: (+992) 988 08 88 22
E-mail: amriddinzodaz@mail.ru

Муродов Сунатулло Махмадраҷабович
Ст. преподаватель кафедры истории
таджикского народа
Таджикский национальный университет
734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе,
пр. Рудаки, 17
Тел.: (+992) 987 14 43 81
E-mail: icllom123@gmail.com

About the authors

Amriddinzoda Zubaida Amriddin
Applicant for the Department of History of the
Tajik People
Tajik National University
734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 17
Ph.: (+992) 988 08 88 22
E-mail: amriddinzodaz@mail.ru

Murodov Sunatullo Mahmadrjabovich
Senior teacher for the Department of History of the
Tajik People
Tajik National University
734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe,
Rudaki Ave., 17
Ph.: (+992) 987 14 43 81
E-mail: icllom123@gmail.com

ТАРТИБИ ҚАБУЛ ВА НАШРИ МАҚОЛА

Маҷаллаи «Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ» тибқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи матбуот ва дигар воситаҳои ахбори омма» интишор мешавад.

Дар маҷалла натиҷаи корҳои илмӣ-тадқиқотии профессорону омӯзгорони Донишгоҳ ва олимони ватаниву хориҷӣ нашр карда мешавад.

Ҳайати таҳририя, ки ба он мутахассисони соҳаҳои мухталифи илм шомил мегарданд, бо фармони ректори Донишгоҳ тасдиқ карда мешавад.

Маҷалла мақолаҳои илмиро тибқи қарори кафедра ва шӯрои олимони факултет қабул менамояд. Мақолаҳои, ки ба суроғаи маҷаллаи «Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ» ирсол мешаванд, бояд ба талаботи зерин ҷавобгӯ бошанд:

1. Дар мақолаҳои илмӣ ҳалли масъалаҳо аниқ ва равшан ифода гардад.
2. Ҳаҷми мақола якҷоя бо расм, ҷадвал, диаграмма, графика ва матни аннотатсия аз 10 саҳифаи ҷопӣ зиёд набошад.
3. Дар ҳар як мақолаи илмӣ тибқи тартиб зикри мафҳумҳои калидӣ ва аннотатсия бо ду забон: русӣ ва англисӣ риоя шавад.
4. Мақолаҳо тибқи барномаи Winword дар дискета ё флешкарт бо шрифти Times New Roman Tj, ҳуруфи 14 қабул карда мешавад. Фосилаи байни сатрҳо 1, ҳошия аз тарафи чап 3 см, аз тарафи рост 1, 5 см, аз боло 2 см, ва аз поён 2 см - ро бояд ташкил намояд, матни мақола аз тарафи рост рақамгузорӣ карда шавад.
5. Дар саҳифаи аввали мақола ному насаб, номи падар ва ва номи ҷойи кори муаллиф дарҷ гардад.
6. Дар мақолаҳои илмӣ истифодаи адабиёт ва тарзи гузоштани иқтибос тибқи қоидаҳои нашрия, дар асоси талаботи амалкунандаи ГОСТ риоя шавад.
7. Дар охири мақола маълумот оид ба ҷойи кор, вазифаю унвони илмӣ, суроға ва имзои муаллиф ҷой дода шавад. Ба муаллифоне, ки масъули асосии ҳифзи сирри давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошанд, нишон додани маълумотҳои мушаххас зарур намебошад.
8. Ҳайати таҳририя ҳуқуқ дорад, ки мақолаи илмиро ихтисор ва ислоҳ намояд.
9. Дастхати мақолаҳо баргардонида намешавад.

ПОРЯДОК ПРИЁМА И ИЗДАНИЯ СТАТЬИ

«Вестник педагогического университета» издается в соответствии Законом Республики Таджикистан «О печати и других средств массовой информации».

В журнале публикуются основные научные результаты диссертаций на соискание учёной степени кандидата и доктора наук отечественных и зарубежных исследователей.

Редакционная коллегия утверждена по приказу ректора университета.

Статьи принимаются с протоколом кафедр, научного совета факультетов и с отзывами научных руководителей.

Статьи, которые отправляются в адрес университета, должны соответствовать следующим требованиям:

1. Основное содержание издания должно представлять собой оригинальные научные статьи.
2. Представленные статьи совместно с рисунками, диаграммами, графиками, аннотациями должны быть не менее десяти страниц.
3. Каждая научная статья в обязательном порядке принимается с ключевыми словами и с аннотациями на русском и английском языках.
4. Статьи принимаются в формате Microsoft Word, шрифтом Times New Roman (Times New Roman Tj), размер шрифта 14. Все поля обязательны для заполнения независимо от формы (бумажной или электронной) научного издания. Интервал между строками 1 см с левой стороны 3 см., с правой стороны 1, 5 см, сверху 2 см, снизу 2 см., текст статьи номеруется с правой стороны.
5. На первой странице статьи указывается фамилия имя отчество и место работы автора.
6. У всех публикуемых научных статьях должны быть при статейные библиографические списки, оформленные в соответствии с правилами издания, на основании требований, предусмотренных действующими ГОСТами.
7. В публикуемых материалах указывается информация об авторах, их месте работы и необходимые контактные данные. Авторы, имеющие допуск к государственной тайне Республики Таджикистан имеют право не указывать место работы и контактные данные.
8. Редакционная коллегия имеет право сократить и исправит научную статью.
9. Представленные научные статьи автору не возвращаются.

**ВЕСТНИК
ПЕДАГОГИЧЕСКОГО УНИВЕРСИТЕТА**

2023, № 2 (103)

**Издательский центр
Таджикского государственного педагогического
университета им. С.Айни**
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 121
Сайт журнала: www.vestnik.tgpu.tj
E-mail: vestnik.tgpu@gmail.com
Тел.: (+992 37) 224-36-91

Формат 60x80/8. Бумага офсетная.
Печать офсетная. Тираж 100 экз. П.л.30.
Подписано в печать 02.05.2023 г. Заказ № 159
Отпечатано в типографии ТГПУ им. С.Айни